ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRLIGI

ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KÓRKEM ÓNER HÁM MÁDENIYAT INSTITUTÍ NÓKIS FILIALÍ

“TEATR KÓRKEM ÓNERI” FAKULTETI

“TEATR HÁM TAMASHAGÓY: MASHQALALAR HÁM SHESHİM”

atamasındağı respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya

MATERIALLAR TOPLAMÍ

(2026-jıl, 26-27-fevral)

“TEATR VA TOMOSHABIN: MUAMMOLAR VA YECHIM”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya

MATERIALLAR TO‘PLAMI

(2026-yil, 26-27-fevral)

УЎК 792.072
КБК 85.334

«**Teatr hám tamashagóy: mashqalalar hám sheshim**» atamasındaǵı respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya materiallar toplamı. – Nókis: Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı, – N: «PIXEL FLASH PRINT» baspası, 2026-jıl. 390 bet.

Shólkemlestiriw komiteti:
Yusupov K. – Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı direktorı, shólkemlestiriw komiteti baslıǵı;
Shaniyazov J. – Oqıw isleri boyınsha direktor orınbasarı, shólkemlestiriw komiteti aǵzası;
Ótepbergenov A. – Jaslar isleri, ruwxıylıq hám aǵartıwshılıq isleri boyınsha direktor orınbasarı, shólkemlestiriw komiteti aǵzası;
Xojaniyazov T. – Isler basqarması baslıǵı, shólkemlestiriw komiteti aǵzası;
Otarbaev D. – «Teatr kórkem óneri» fakulteti dekanı, shólkemlestiriw komiteti aǵzası;
Urazmbetova L. – «Rejissura kórkem óneri» kafedrası baslıǵı, shólkemlestiriw komiteti aǵzası;
Nazarımbetov B. – «Aktyor sheberligi» kafedrası baslıǵı, shólkemlestiriw komiteti aǵzası;
Begjanov B – «Vokal» kafedrası baslıǵı, shólkemlestiriw komiteti aǵzası;
Qudaybergenov A. – Rejissura kórkem óneri kafedrası oqıtıwshısı, xatker.

Bul toplamda Ózbekstan Respublikası joqarı oqıw orınları, ilimiy-izertlew mákemeleri, ulıwma bilim beriw orta arnawlı bilimlendiriw mákemeleri alımları hám qánigeleri, professor-oqıtıwshılar, tayanısh doktorantlar, óz betinshe hám stajyor-izleniwshiler, magistrantlar hám ziyrek studentlerdiń ilimiy miynetleri konferenciya materiallar toplamına kiritilgen.

Toplam materiallarınan Respublikamızdıń tiyisli taraw qánigeleri, professor-oqıtıwshılar, jas alımlar, magistrantlar, studentler hám basqa da keń jámiyetshilik wákilleri paydalanıwı múmkin.

Toplamda berilgen maqalalardıń mazmunı hám aktuallıǵına avtorlar ózleri juwapker esaplanadı.

Juwaplı redaktor:
Ch.Elmuratov – Ilimiy izertlewler, innovaciyalar hám ilimiy-pedagogikalıq kadrlar tayarlaw sektorı baslıǵı, shólkemlestiriw komiteti baslıǵınıń orınbasarı.

Redkollegiya aǵzaları:
J.Shaniyazov – Oqıw isleri boyınsha direktor orınbasarı, f.i.k. docent;
A.Ótepbergenov – Jaslar isleri, ruwxıylıq hám aǵartıwshılıq isleri boyınsha direktor orınbasarı, docent;
Q.Turdiev – Xalıq dóretiwshiligi fakulteti dekanı, docent;
D.Otarbaev– Teatr kórkem óneri fakulteti dekanı;
K.Zaretdinov – Texnogen hám kórkem ónertanıw fakulteti dekanı, docent;
L.Urazmbetova – Rejissura kórkem óneri kafedrası baslıǵı, Professor;
B.Nazarımbetov – Aktyor sheberligi kafedrası baslıǵı, docent;
N.Xamidov – Kórkem ónertanıw kafedrası baslıǵı, docent;
B.Bekjanov – Vokal dóretiwshiligi kafedrası baslıǵı;
G.Saparbaeva – Mádeniyat iskerligi kafedrası baslıǵı, docent;
L.Urazova – Sotsial-gumanitar pánleri kafedrası baslıǵı, t.i.k., docent;
M.Xudaybergenova – Kitapxana iskerligi kafedrası baslıǵı, docent;
M.Abdreymov – Texnogen kórkem óneri kafedrası baslıǵı, docent;
G.Axımbetova – Xalıq dóretiwshiligi kafedrası baslıǵı, professor;
L.Maxamatdinova – Folklor hám etnografiya kafedrası baslıǵı, docent;
A.Qudaybergenov – Rejissura kórkem óneri kafedrası oqıtıwshısı, xatker.

Konferenciya materialları Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı Keńesiniń 2026-jıl 28-fevraldaǵı 07-sanlı protokolı menen baspaǵa usınıs etilgen.

© Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı, 2026.
© «Teatr hám tamashagóy: mashqalalar hám sheshim» atamasındaǵı respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya materiallar toplamı.

© ISBN 978-9910-5124-1-4 © «PIXEL FLASH PRINT» baspası, 2026-jıl

“Ádebiyat, kórkem óner hám mádeniyat jasasa, millet hám xalıq, pútkil insaniyat zawalsız jasaydı”

Shavkat Mirziyoyev,
Ózbekstan Respublikası Prezidenti

“Adabiyot, san’at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi”

Shavkat Mirziyoyev,
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti

“Пока живы литература, искусство и культура, то будут вечно жить и нация, и народ, да и все человечество”

Шавкат Мирзиёев,
Президент Республики Узбекистан

“As long as literature, art, and culture live, the nation and the people, and indeed all humanity, will live forever”

Shavkat Mirziyoyev,
President of the Republic of Uzbekistan

ALǴÍ SÓZ

Sońǵı jıllarda elimizde joqarı bilimlendiriw sistemasın jánede rawajlandırıw, joqarı oqıw ornılarında bilimlendiriw sapasın arttırıw, pedagog kadrlardıń pedagogikalıq sheberligin hám ilimiy-izertlew jumısları nátiyjeliligin asırıw mámleketlik siyasat dárejesine kóterildi. Bul maqsetlerge erisiw ushın húrmetli Prezidentimiz tárepinen bir neshe párman hám qararlar qabıl etilip, olar arqalı joqarı oqıw ornılarınıń aldına dúnya júzlik kriteriyalar tiykarında islep shıǵılǵan, jańadan-jańa talaplar hám wazıypalar qoyıldı.

Ásirese, joqarı bilimlendiriw mákemelerinde bilim sapasın arttırıwdıń tiykarǵı faktorlarınıń biri sıpatında professor-oqıtıwshılardı ilimiy-izertlewge baǵdarlaw, olardıń ilimiy potentsiyalın kóteriw arqalı dúnya júzlik ilimiy jámiyetshilikte, xalıqaralıq abıraylı ilimiy texnikalıq bazalarda óz ornına iye bolıwına tiykar jaratıwǵa ayrıqsha dıqqat qaratıldı. Bunıń ushın zárúr bolǵan barlıq shárayatlar jaratılıp berilip, ilimiy jetiskenligi ushın xoshametlew mexanizmi keń jolǵa qoyılǵan.

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialında da sońǵı jıllarda ilimiy-izertlew jumıslarına ayrıqsha itibar qaratılıp, usınıń nátiyjesinde házirgi kúnge kelip filialda 20 ilim kandidatları hám filosofiya ilimleri boyınsha doktorları (PhD), 11 professor, 24 docent ilimiy ataqlarına iye professor-oqıtıwshılar jumıs alıp barmaqta.

Sonday-aq, házirgi kúnde filialımızda 1 Ózbekstan xalıq artisti, 2 Ózbekstanǵa xızmet kórsetken artist, 2 Qaraqalpaqstan xalıq artisti, 2 Qaraqalpaqstan xalıq baqsısı, 1 Qaraqalpaqstan Respublikası kórkem óner ǵayratkeri, 9 Qaraqalpaqstanǵa xızmet kórsetken artist, 1 «Nihol» sıylıǵınıń laureatı, 2 «Zulfiya» atındaǵı mámleketlik sıylıǵınıń laureatları student-jaslarǵa tálim-tárbiya berip kelmekte. Ilimiy potensialımız búgingi kúnde 50 protsentke jetkerildi.

Álbette, ilimiy-izertlew jumısların turaqlı hám nátiyjeli jolǵa qoyıwda xalıqaralıq hám respublikalıq konferentsiyalardıń ornı girewli. Sebebi, ilimiy konferentsiyalar arqalı professor-oqıtıwshılar, alımlar hám qánigeler ózleriniń

tarawları boyınsha pikirler almasadı, jańadan-jańa ilimiy máseleler dodalanadı hámde ilimiy-izertlew baǵdarındaǵı óz-ara integratsiyalar jáne de rawajlanadı.

Usı orında ótken jıllarda Filial tárepinen «*Qaraqalpaq kórkem óneri dóretiwshileriniń sheberliklerin úyreniw»* jánede «*Jańa Ózbekstanda tálim-tárbiya, teatr, kino, mádeniyat hám ruwxıylıq sistemasın jetilistiriw perspektivaları»* Respublikalıq hám Xalıqaralıq konferenciyalardıń joqarı dárejede shólkemlestirilgenin atap ótiw orınlı.

Usılardıń ayqın mısalı sıpatında keyingi waqıtları filialımızda bir qansha úlken jetiskenliklerimizden biri-ilimiy-metodikalıq izertlewler nátiyjesi tiykarında 2025-jılda 11 sabaqlıq, 4 monografiya, 3 oqıwlıq hám oqıw metodikalıq qollanbalar jaratılıp, 5 patent alıwǵa erisildi.

Filialımız professor-oqıtıwshıları tárepinen 2024-2025-oqıw jılında Xalıqaralıq hám Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciyalarda, ilimiy jurnallarda jámi 250 ge shamalas maqala basıp shıǵarılǵan bolıp, bul kórsetkish 2025-2026-oqıw jılında da artıp barmaqta.

Mine, búgingi Sizge usınıp otırǵan toplamımız da Filialımızdıń professor-oqıtıwshıları hám jas ilimpazları tárepinen 110 nan aslam ilimiy maqala járiyalanıp atır.

Sonday-aq, usı orında Filialımızdıń student-jasları, jas ilimpazlar hám talantlı dóretiwshilerdiń ilimiy-dóretiwshilik baǵdardaǵı jetiskenliklerine de toqtap ótiw orınlı.

Atap aytqanda, 2025-2026-oqıw jılında 1 student Prezident mámleketlik stipendiyası, 1 student Islam Karimov atındaǵı mámleketlik stipendiyası, 1 student I.Yusupov atındaǵı mámleketlik stipendiyası hám jáne bir student T.Qayıpbergenov atındaǵı mámleketlik stipendiya jeńimpazları boldı.

Sonday-aq, filialımızda Ózbekstan Respublikası Joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrliginiń 2022-jıl 22-dekabr kúngi 422-sanlı buyrıǵına tiykarlanıp Ózbekstan Respublikasına xızmet kórsetken artist, Filialımızdıń professorı Maryash Ismaylovanıń dóretiwshilik miynet jolın talantlı jaslarǵa jáne

de úgit-násiyatlaw maqsetinde «Maryash Ismaylova» atındaǵı stipendiya shólkemlestirildi.

Sonıń menen birge ilimiy bagdardaǵı jáne bir janalıq, ótip baratırǵan jılda Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialınıń «Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı» ilimiy-metodikalıq jurnalı Ózbekstan Respublikası Joqarı Attestaciya Komissiyasınıń 367/5-sanlı qararı menen JAK usınıs etken jurnallar dizimine kirgizildi hám áyne waqıtta óz jumısın dawam etpekte.

Biziń búgingi **“Teatr hám tamashagóy: mashqalalar hám sheshim”** atamasındaǵı respublikalıq ilimiy-teoriyalıq konferentsiyamız da usı maqsette shólkemlestirilgen bolıp, ol arqalı kórkem óner hám mádeniyat tarawınıń búgingi kún máseleleri hám mashqalaları ilimiy talqılawǵa qoyılıp, olardıń sheshimi tuwralı bahalı pikirler hám usınıslar bildiriledi, – dep oylaymız.

Yusupov Kuanıshbay Baltabayevich
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı
Nókis filialı direktorı
Filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı (PhD). Docent

1-SEKCIYA: REJISSURA HÁM AKTYORLÍQ ÓNERIN RAWAJLANDÍRÍWDA JAŃA JANTASÍWLAR

TEATR VA TOMOSHABIN MUNOSABATLARINING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI: QORAQALPOQ MILLIY MADANIYATI KONTEKSTIDA

Yusupov Kuanishbay Baltabayevich
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti
Nukus filiali direktori, Dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada teatr va tomoshabin munosabatlarining ijtimoiy-falsafiy asoslari madaniyat fenomeni kontekstida tahlil qilinadi. Teatr kommunikativ tizim sifatida talqin qilinib, uning ontologik tuzilishi “ijodkor – sahna matni – ijro – tomoshabin – talqin – ijtimoiy ong” modeli asosida ochib beriladi. Tomoshabin passiv qabul qiluvchi emas, balki ma’no yaratuvchi subyekt sifatida asoslanadi. Qoraqalpoq milliy teatri misolida teatrning etnomadaniy kodlarni saqlash, tarixiy xotirani jonlantirish, milliy o‘zlikni mustahkamlash hamda yoshlar ma’naviyatini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Globallashuv va ommaviy madaniyat bosimi sharoitida milliy teatrning madaniy himoya mexanizmi sifatidagi ahamiyati ilmiy asoslanadi.

Kalit so‘zlar: teatr, tomoshabin, kommunikativ paradigma, madaniyat fenomeni, milliy identifikatsiya, etnomadaniy kod, ijtimoiy ong, Qoraqalpoq milliy teatri.

Аннотация: В статье анализируются социально-философские основы взаимоотношений театра и зрителя в контексте культуры как феномена. Театр рассматривается как коммуникативная система, структура которой раскрывается через модель «творец – сценический текст – исполнение – зритель – интерпретация – общественное сознание». Обосновывается положение о зрителе как активном субъекте смыслообразования. На примере каракалпакского национального театра раскрывается его роль в сохранении этнокультурных кодов, актуализации исторической памяти, укреплении национальной идентичности и формировании духовного мира молодежи. В условиях глобализации и давления массовой культуры подчеркивается значение национального театра как механизма культурной защиты.

Ключевые слова: театр, зритель, коммуникативная парадигма, культура, национальная идентичность, этнокультурные коды, общественное сознание, каракалпакский национальный театр.

Annotation. This article examines the socio-philosophical foundations of the relationship between theatre and the audience within the framework of culture as a phenomenon. Theatre is interpreted as a communicative system structured through the model “creator – stage text – performance – audience – interpretation – social consciousness.” The audience is conceptualized not as a passive recipient but as an active subject of meaning-making. Using the example of the Karakalpak national

theatre, the study reveals its role in preserving ethno-cultural codes, revitalizing historical memory, strengthening national identity, and shaping the spiritual world of youth. In the context of globalization and the pressure of mass culture, the national theatre is substantiated as a mechanism of cultural protection.
Keywords: theatre, audience, communicative paradigm, culture as a phenomenon, national identity, ethno-cultural codes, social consciousness, Karakalpak national theatre.

Teatr madaniyat tizimining markaziy bo‘g‘inlaridan biri sifatida nafaqat estetik hodisa, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi murakkab ijtimoiy-madaniy institut hisoblanadi. Madaniyatni tizim sifatida talqin qilgan falsafiy an’anada san’at uning ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko‘riladi. Xususan, G.Gegel madaniyatning tarixiy rivojini “san’at – din – falsafa” triadasi orqali tushuntirar ekan, san’atni mutlaq ruhning o‘zini anglash jarayonidagi dastlabki bosqich sifatida belgilaydi [1, 112-b.]. Bu yondashuvda san’at madaniyatning quyi tizimi sifatida namoyon bo‘lsa-da, u jamiyatning ma’naviy o‘zini anglash mexanizmini ishga tushiruvchi asosiy vositalardan biri sifatida talqin qilinadi. I.Kant estetik hukmni “manfaatdan xoli zavq” bilan bog‘lab, san’atni insonning bilish va axloqiy qobiliyatlari bilan uzviy aloqador fenomen sifatida izohlaydi [2, 87-b.]. Bu esa san’atning nafaqat estetik, balki antropologik va ijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadi. Demak, san’at madaniyat tarkibida insonning bilish, his qilish va qadriyat yaratish qobiliyatlarini birlashtiruvchi soha sifatida namoyon bo‘ladi. Madaniyatni tizimli yondashuv asosida tahlil qilgan M.S.Kagan esa uni inson faoliyatining tarixiy shakllangan murakkab tizimi sifatida talqin qiladi va san’atni ushbu tizimning alohida funksional sohasi deb ko‘rsatadi [3,54-b.]. Kagan nazarida madaniyat moddiy va ma’naviy faoliyatning sintezi bo‘lib, san’at ushbu sintezning obrazli shaklidir. Bu yondashuv teatrni madaniyat fenomeni sifatida tushunish uchun metodologik asos yaratadi. Biroq teatrni san’atning oddiy tarkibiy qismi sifatida ko‘rish yetarli emas. Teatr boshqa san’at turlaridan o‘zining jonli kommunikativ tabiati bilan farqlanadi. Agar tasviriy san’at yoki adabiyot asosan “ijodkor – asar” munosabatida shakllansa, teatr esa uch komponentli tizim sifatida mavjud bo‘ladi:

1. badiiy asar (dramaturgiya, sahna matni);
2. ijodkor (rejissyor, aktyor, sahna jamoasi);
3. tomoshabin.

Mazkur uchlik teatrning ontologik tuzilishini belgilaydi. K.Stanislavskiy teatrni “tirik san’at” deb atar ekan, uning asosiy kuchi aktyor va tomoshabin o‘rtasidagi bevosita ruhiy aloqada ekanligini ta’kidlaydi [4,23-b.]. Haqiqatan ham, teatr asari sahnada emas, balki tomoshabin ongida yakun topadi. Bu fikrni K.Marksning “mahsulot faqat iste’molda haqiqiy mahsulotga aylanadi” degan g‘oyasi bilan qiyoslash mumkin [5,198-b.]. Demak, sahna asari tomoshabin idrokida ma’naviy hodisaga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, teatrni quyidagi model orqali ifodalash mumkin:

san’at – tomoshabin – voqelik

Bu yerda teatr san’atni voqelik bilan bog‘lovchi vositachilik funksiyasini bajaradi. Tomoshabin esa passiv qabul qiluvchi emas, balki ma’no yaratuvchi

subyektdir. B. Brext teatrning ijtimoiy funksiyasini asoslar ekan, tomoshabinni “fikrlovchi subyekt” sifatida ko‘radi va sahna voqeligini tanqidiy idrok etishga chaqiradi [6,41-b.]. Bu esa teatrning nafaqat estetik, balki ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyatini ham ko‘rsatadi. Teatrning madaniy fenomen sifatidagi xususiyati uning ikki darajada mavjudligida namoyon bo‘ladi:

- moddiy darajada – sahna asari, dekoratsiya, ijro;
- ma’naviy darajada – tomoshabin ongida shakllanuvchi badiiy tajriba.

Agar san’at madaniyatning obrazli shakli bo‘lsa, teatr ushbu obrazni jonli muloqot orqali ijtimoiy ongga singdiruvchi mexanizmdir. Shu sababli teatrni faqat estetik hodisa emas, balki ijtimoiy-kommunikativ institut sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi. Umuman olganda, teatr madaniyat fenomeni sifatida:jamiyatning ma’naviy o‘zini anglash mexanizmini ishga tushiradi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uzatadi, ijtimoiy ongni shakllantiradi va voqelikni badiiy talqin qilish orqali insonni faol subyektga aylantiradi. Shu bois teatr madaniyat tizimida markaziy, kommunikativ va transformativ funksiyani bajaruvchi murakkab ijtimoiy institutdir.

Teatrning mavjudligi tomoshabinsiz mumkin emas. Tomoshabin passiv qabul qiluvchi emas, balki ma’no yaratuvchi subyektdir. Asar sahnada tug‘ilmaydi – u tomoshabin ongida yakunlanadi. K.Marks ta’kidlaganidek, mahsulot iste’molda haqiqiy mahsulotga aylanadi. Xuddi shunday, sahna asari tomoshabin idrokida haqiqiy madaniy hodisaga aylanadi. Teatr jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshadi:

- Badiiy yaratuv;
- Sahnalashtirish;
- Idrok;
- Talqin;
- Ma’naviy singdirish.

Aynan 3–5 bosqichlar – idrok, talqin va ma’naviy singdirish – teatrning kommunikativ mohiyatini belgilaydi. Chunki shu bosqichlarda sahna asari estetik obyekt maqomidan chiqib, ijtimoiy ongning tarkibiy qismiga aylanadi. Bu jarayonni tushunish uchun teatrni kommunikativ tizim sifatida ko‘rish zarur.

Kommunikativ falsafa vakillaridan Y.Habermas ijtimoiy jarayonni “kommunikativ harakat” modeli orqali izohlaydi va mazkur modelda subyektlar o‘zaro muloqot orqali ma’no yaratishini asoslaydi [7, 86-b.]. Teatr ham aynan shunday kommunikativ makondir: bu yerda aktyor va tomoshabin o‘rtasida jonli ma’no almashinuvi sodir bo‘ladi. Sahna – bu monolog emas, balki dialogik maydondir. M.Baxtin dialogizm nazariyasida har qanday madaniy matn o‘z mohiyatiga ko‘ra ko‘p ovozli ekanini ta’kidlaydi [8, 122-b.]. Teatr aynan shu ko‘p ovozlilikni real vaqt rejimida namoyon qiluvchi san’at turidir. Dramaturg matni, rejissyor talqini va aktyor ijrosi tomoshabin interpretatsiyasi bilan to‘qnash kelgandagina haqiqiy teatr hodisasi yuzaga keladi. Demak, asar sahnada emas, balki tomoshabin ongida yakunlanadi.Bu fikrni G.Gadamerning “tushunish” haqidagi g‘oyasi bilan ham mustahkamlash mumkin. Gadamerga ko‘ra, har bir estetik hodisa “gorizontlar qo‘shilishi” natijasida ma’no kasb etadi [9, 305-b.]. Teatrda bu – sahna

voqeligi va tomoshabin tajribasining qo‘shilishidir. Tomoshabin o‘z tarixiy, milliy, ijtimoiy tajribasi asosida asarni talqin qiladi va shu tariqa yangi ma’no hosil bo‘ladi.

Shu nuqtai nazardan, teatr jarayonini quyidagi kengaytirilgan kommunikativ model orqali ifodalash mumkin:

Ijodkor → Sahna matni → Ijro → Tomoshabin idroki → Talqin → Ijtimoiy ong

Bu modeldan ko‘rinadiki, teatr yakuniy natijada ijtimoiy ongga ta’sir ko‘rsatadi. K.Marksning “mahsulot iste’molda haqiqiy mahsulotga aylanadi” degan g‘oyasi aynan shu jarayonni tushuntirish uchun metodologik asos bo‘la oladi [5, 198-b.]. Sahna asari tomoshabin tomonidan qabul qilinmaguncha, u faqat imkoniyatdir; idrok va talqin jarayonida esa u real madaniy hodisaga aylanadi. Teatrning kommunikativ paradigmasi shuni ko‘rsatadiki, tomoshabin passiv qabul qiluvchi emas, balki ma’no yaratuvchi subyektdir. B.Brext tomoshabinni “fikrlovchi ishtirokchi” sifatida ko‘radi va teatrni ijtimoiy ongni uyg‘otuvchi vosita deb hisoblaydi [11, 41-b.]. Uning epik teatr konsepsiyasida tomoshabin voqelikni tanqidiy idrok etishga undaladi. Demak, teatr shunchaki hissiy ta’sir emas, balki refleksiv tafakkur maydonidir.

Teatr va tomoshabin o‘rtasidagi kommunikativ paradigma umumiy nazariy asos sifatida qaralgan bo‘lsa, Qoraqalpoq milliy teatri ushbu modelning konkret tarixiy-madaniy ifodasidir. Yuqorida ta’kidlanganidek, teatr jarayoni “ijodkor – sahna matni – ijro – tomoshabin – talqin – ijtimoiy ong” zanjiri orqali amalga oshadi. Qoraqalpoq milliy teatrida ushbu jarayon milliy identifikatsiya mexanizmi bilan boyiydi. Milliy teatr madaniyat tizimining alohida instituti sifatida etnomadaniy kodlarni saqlash va uzatish funksiyasini bajaradi. Etnomadaniy kod deganda xalqning tarixiy tajribasi, mifologik tasavvurlari, urf-odatlari, qadriyatlari va obrazli tafakkur shakllari tushuniladi. Yu.Lotman madaniyatni “belgilar tizimi” sifatida talqin qilar ekan, har bir madaniyat o‘zining semiosferasini yaratishini ta’kidlaydi [12,33-b.]. Qoraqalpoq teatri ana shu semiosferaning sahnadagi ifodasidir. Unda milliy obrazlar, folklor motivlari, tarixiy shaxslar va ramziy belgilar orqali xalqning madaniy xotirasi jonlantiriladi.

Tarixiy xotira teatrning muhim funksiyalaridan biridir. P. Riker tarixiy xotirani jamiyatning o‘zini anglash vositasi sifatida ko‘rsatadi [13, 112-b.]. Qoraqalpoq milliy teatrida tarixiy shaxslar va milliy qahramonlar obrazlari orqali o‘tgan davr tajribasi zamonaviy ong bilan bog‘lanadi. Bu jarayonda tomoshabin o‘z tarixiy ildizlari bilan muloqotga kirishadi. Shunday qilib, teatr milliy o‘zlikni mustahkamlovchi kommunikativ maydonga aylanadi. Milliy o‘zlik (identifikatsiya) masalasi ayniqsa globallashuv sharoitida dolzarbdir. M.Kastels global axborot jamiyatida identifikatsiya inqirozi yuzaga kelishini qayd etadi [14,21-b.]. Ommaviy madaniyatning universallashuvi mahalliy madaniy shakllarni siqib chiqarishi mumkin. Bunday sharoitda milliy teatr madaniy himoya mexanizmi vazifasini bajaradi. U milliy til, mentalitet va estetik tafakkurni saqlash orqali global bosimga muvozanat yaratadi.

Qoraqalpoq milliy teatri yoshlar ma’naviyatini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Yosh avlod teatr orqali milliy qadriyatlarni anglaydi, arixiy xotira bilan tanishadi, estetik didni rivojlantiradi, ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘usini shakllantiradi.

Habermasning kommunikativ harakat nazariyasiga ko‘ra, jamiyatda barqarorlik muloqot orqali ta’minlanadi [7, 86-b.]. Teatr yoshlar va milliy meros o‘rtasida dialog yaratadi. Shu tariqa sahna voqeligi yoshlar ongida ma’naviy tajribaga aylanadi. Qoraqalpoq teatrining o‘ziga xosligi shundaki, u folklor, dramatik san’at va musiqiy an’analarni sintez qilgan holda rivojlangan. Bu esa uning morfologik jihatdan ko‘p qatlamli tuzilishga ega ekanini ko‘rsatadi. Milliy teatr nafaqat estetik, balki ijtimoiy-tarbiyaviy va integrativ funksiyani ham bajaradi. U jamoaviy xotirani jonlantiradi va jamiyatni ma’naviy birlik atrofida birlashtiradi.

Shunday qilib, yuqorida taqdim etilgan kommunikativ model Qoraqalpoq milliy teatri misolida quyidagicha konkretlashadi:

Milliy dramaturgiya → Sahnaviy talqin → Tomoshabin idroki → Etnomadaniy talqin → Milliy o‘zlikni mustahkamlash

Bu jarayonda tomoshabin nafaqat estetik zavq oladi, balki milliy identifikatsiya subyektiga aylanadi. Teatr milliy madaniyatni reproduktsiya qiluvchi emas, balki uni yangilovchi va transformatsiya qiluvchi institut sifatida namoyon bo‘ladi. Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpoq milliy teatri:

1. Etnomadaniy kodlarni sahna orqali uzatadi;
2. Tarixiy xotirani jonlantiradi;
3. Milliy o‘zlikni mustahkamlaydi;
4. Yoshlar ma’naviy dunyosini harmoniyalashtiradi;
5. Global ommaviy madaniyat bosimiga qarshi madaniy himoya mexanizmi vazifasini bajaradi.

Demak, Qoraqalpoq milliy teatri nafaqat san’at muassasasi, balki milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishning strategik ijtimoiy-falsafiy instituti sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Гегель Г.В.Ф. Эстетика. В 4 т. – М.: Искусство, 1968.
2. Кант И. Критика способности суждения. – М.: Мысль, 1994.
3. Каган М.С. Философия культуры. – СПб.: Петрополис, 1996.
4. Станиславский К.С. Работа актёра над собой. – М.: Искусство, 1988.
5. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года. – М.: Политиздат, 1989.
6. Брехт Б. Малый органон для театра. – М.: Искусство, 1965.
7. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия. – М.: Весь мир, 2000.
8. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979.
9. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. – М.: Прогресс, 1988.
10. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года. – М.: Политиздат, 1989.
11. Брехт Б. Малый органон для театра. – М.: Искусство, 1965.
12. Рикёр П. Память, история, забвение. – М.: Республика, 2004.
13. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000.

ТЕАТР САНЪАТИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ МОНОЛОГ ИЖРОСИ: ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР ВА МЕТОДИК МАСАЛАЛАР

Юсупов Шакир Турсунович
ЎзДСМИ “Сахна нутқи” кафедраси Профессор в.б.

Аннотация. Мақолада театр санъати талабаларининг монолог ижроси Станиславский системаси асосида таҳлил қилинган. 30 та монолог ижросини ўрганиш натижасида характер танлови, фикр туғилиши ва психологик органиканинг аҳамияти исботланган.

Калит сўзлар: монолог, актёрлик махорати, Станиславский системаси, психотехника, “агарда мен” принципи, театр таълими.

Аннотация. В статье анализируется исполнение монологов студентами театрального искусства на основе системы Станиславского. Изучение 30 монологических исполнений доказало важность выбора характера, зарождения мысли и психологической органики.

Ключевые слова: монолог, актерское мастерство, система Станиславского, психотехника, принцип “если бы я”, театральное образование.

Annotation. The article analyzes monologue performance of theater students based on the Stanislavsky system. The study of 30 monologue performances proved the importance of character choice, birth of thought and psychological organics.

Keywords: monologue, acting skills, Stanislavsky system, psychotechnics, “if I were” principle, theater education.

Кириш. Бугунги кунда олий таълим тизимида талабаларни мустақил фикрлашга, ўз фикрини эркин ва равон ифодалашга ўргатиш долзарб вазифалардан биридир. Айниқса, театр санъати йўналишида таҳсил олаётган талабалар учун оғзаки нутқнинг муҳим шакли бўлган монологик нутқ малакаси уларнинг интеллектуал даражаси ва нутқ маданиятини намоён этувчи асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади [1, 23 б.]. Монологик нутқ – бу актёрлик махорати, бадиий ифода қобилияти ва психологик жараённи бирлаштирувчи мураккаб кўникма бўлиб, унинг шаклланиши узоқ муддатли ва тизимли ишни талаб этади.

Тадқиқотнинг долзарблиги ҳозирги даврда театр санъатида қаҳрамон образини яратишнинг янги усуллари, актёрнинг ички психотехникаси ва бадиий сўз санъатининг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш зарурлиги билан белгиланади. Бунда К.С.Станиславский, М.Чехов, Б.Е.Захава каби машҳур театршунос олимларнинг назарий мероси замонавий актёрлик таълими амалиётига қандай татбиқ этилиши муҳим масала бўлиб қолмоқда [4, 156 б.].

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари. Ушбу тадқиқотнинг асосий мақсади театр йўналишида таҳсил олаётган талабаларнинг монолог ижро этиш малакаларини комплекс тарзда таҳлил қилиш ва уларнинг актёрлик махоратини такомиллаштириш йўлларини аниқлашдан иборат. Тадқиқотнинг

вазифалари орасида талабаларнинг монолог ижроси жараёнини методик жиҳатдан таҳлил қилиш, монолог танлаш ва унга ёндашувнинг методологик асосларини аниқлаш, Станиславский системаси асосида актёрнинг ички психотехникасини ўрганиш, талабаларнинг монолог ижросидаги камчилик ва ютуқларни аниқлаш ҳамда монолог ижросини такомиллаштириш учун методик тавсиялар ишлаб чиқиш каби муҳим йўналишлар белгиланган.

Тадқиқот объекти ва предмети. Тадқиқот объекти сифатида Ўзбекистон Давлат Санъат ва Маданият Институти 3-курс Эстрада актёрлиги йўналиши ва Қўғирчоқ театр актёрлиги йўналиши талабаларининг монолог ижро етиш жараёни танланган. Тадқиқот предмети эса талабаларнинг монолог ижросининг методик ва актёрлик-психологик хусусиятларини ташкил этади. Тадқиқотда жами 30 та монолог материал сифатида танланган. Монолог танлашда Ҳамид Олимжон, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Одил Ёқубов, Тўхтахон Мурод каби адибларнинг асарларидан монологлар танланган.

Тадқиқот методлари. Тадқиқот жараёнида кузатув методи, таққослаш методи, педагогик таҳлил методи, психологик таҳлил методи ва видео-таҳлил методидан кенг фойдаланилди. Кузатув методи орқали талабаларнинг монолог ижро етиш жараёни бевосита кузатилди, уларнинг саҳнавий ҳаракатлари, овоз тембри, интонация, жест ва мимикалари қайд етиб борилди. Психологик таҳлил методи актёрнинг ички кечинмалари, роль билан ҳиссий алоқаси, эмпатия даражасини ўрганишга қаратилган бўлса, видео-таҳлил методи ижро жараёнини видеога олиш ва кейинчалик батафсил таҳлил қилиш имкониятини яратди.

Адабиётлар таҳлили. Монолог бадиий асар компонентларидан бири бўлиб, асарда иштирок етувчи шахсларнинг ўз-ўзига ёки бошқаларга қаратилган нутқини англатади. Театршунослик нуқтаи назаридан монолог актёрнинг қаҳрамон образини яратиш жараёнида ўз махоратини намоён қилиш имкониятини берувчи мустақил санъат шакли ҳисобланади [2, 87 б.]. Монолог орқали актёр томошабин билан бевосита руҳий алоқа ўрнатади, унинг онгу қалбига йўл топади ва қаҳрамоннинг ички дунёсини очиб кўрсатади.

Константин Сергеевич Станиславский ўзининг "Актёрнинг ўз устида ишлаши" номли китобида актёрда мавжуд бўлган табиий қобилиятлар ва улардан қандай самарали фойдаланиш йўлларини назарий жиҳатдан ҳар томонлама асослаб беришга ҳаракат қилган [4, 234 б.]. Китобда табиий-органик ҳиссиётлар, психотехника аҳволи, руҳият, туйғу ҳамда "агарда мен ана шу шарт-шароитга тушиб қолсам, нима қилган бўлар эдим" тарзидаги саволни доимий равишда ўз олдига қўйиш орқали кўзланган бадиий мақсадга эришиш мумкинлиги таъкидланган.

Станиславский системасининг асосий тушунчалари орасида мақсад, олий мақсад, берилган шарт-шароит ва “агарда мен” принципи алоҳида ўрин тутади. “Агарда мен” принципи актёрни роль ҳолатига киритувчи сеҳрли савол сифатида хизмат қилади ва актёрга қаҳрамон ўрнига ўзини қўйиш имконини беради [5, 112 б.].

Тадқиқот натижалари ва муҳокама. Методик-актёрлик таҳлилида ижрода фикр ва характер биринчи ўринда туришининг аҳамияти очиб берилди. Энг аввало талаба ўзи ўқиб чиққан асардан ўзига мос, ўз табиий қобилиятига яқин қаҳрамонни танлай билиши керак. Аммо кузатув жараёнида баъзи талабаларнинг ўз табиатига қарама-қарши хизмат қиладиган характерга эга қаҳрамонлар монологини танлагани аниқланди.

Конкрет мисолларга мурожаат қилсак, Ҳамид Олимжоннинг "Нодир шоҳ" драмасидаги Нодир шоҳ монологини ижро етган талаба ижросида бир қатор камчиликлар кузатилди. Биринчидан, темп муаммоси мавжуд эди – ижро жуда тез бўлиб, психологик ўтишлар ҳам тезкорлик билан амалга оширилди ва бу томошабинга қаҳрамон руҳиятини англаш имконини бермади. Иккинчидан, диққатнинг тўғри тақсимланмаслиги кузатилди. Учинчидан ва энг муҳими, фикр туғилмаслиги муаммоси мавжуд эди – монологда қаҳрамоннинг ички кечинмалари ифода етилар экан, бунда фикр саҳнада туғилмоғи даркор, аммо талабада бу ҳолат кузатилмади ва сўзлар ёдлаб олинган, механик такрорланаётгандек туюлди.

Устоз ва илмий раҳбар Насрулло Қобилнинг таъкидлашича, саҳнада фикр туғилмоғи шарт, туғилсагина гапириш керак, бўлмаса ҳеч нарса демаслик ҳам саҳна томонидан кечирилади, лекин ёлғонни эса саҳна ҳеч қачон кечирмайди [1, 89 б.]. Бундан келиб чиқиб, монолог таъсирчанлиги актёрнинг энг аввало саҳнада ҳақиқий фикрлашида ва ҳис қилишида эканлиги аниқланди.

Бироқ барча ижролар салбий эмас, айрим талабалар монологни юқори даражада ижро етишди. Масалан, Одил Ёқубовнинг "Улугбек хазинаси" драмасидан олинган Улугбек монологини ижро етган талаба мутлақо бошқача даражани намойиш етди. Ушбу ижронинг афзалликлари орасида биринчи навбатда тўғри характер танлови кўзга ташланди – талаба ўз табиий қобилияти, темпераменти ва ички мундарижасига мос қаҳрамон танлаган ва бу унга роль билан органик бирлашишга имкон берди. Иккинчидан, саҳнада ўзига ишонч мавжуд эди ва бу ишонч томошабинга ҳам узатилди. Учинчидан, психологик жиддийлик таъминланган эди – қаҳрамон руҳий ҳолатининг барча қирралари очиб берилди ва ички монолог билан ташқи ифода мукаммал уйғунликда кечди.

Жами 30 та талаба ижроси таҳлил қилинганидан кейин бир қатор умумий хулосаларга келинди. Характер танлови жиҳатидан 60% талаба тўғри танлов қилган, 27% қисман мос характер танлаган ва 13% номувофиқ қаҳрамон танлаган. Фикр туғилиши ва органика нуқтаи назаридан 40% талаба юқори даражани намойиш етса, 43% ўрта даражада ва 17% паст даражада кўрсаткич кўрсатди. Эмоционал таъсирчанлик бўйича 37% талаба кучли таъсир уйғотса, 47% ўртача таъсир ва 16% заиф таъсир кўрсатди. Техник жиҳатлар, яъни овоз, интонация ва тембр бўйича 53% талабада яхши ривожланган малакалар кузатилса, 47% ривожланишга муҳтож даражада эди.

Методик тавсиялар. Талабаларнинг монолог ижросини такомиллаштириш учун бир қатор методик тавсиялар ишлаб чиқилди. Энг аввало, монолог танлашда талабанинг табиий қобилияти, темпераменти ва

овоз имкониятларини ҳисобга олиш зарур. Станиславский системасининг асосий принципларини чуқур ўзлаштириш, яъни "агарда мен", берилган шарт-шароит, мақсад ва олий мақсад тушунчалари билан амалий ишлаш талаб етилади.

Талаба монолог устида ишлашда бир қатор босқичлардан ўтиши лозим: асарни тўлиқ ўқиш ва таҳлил қилиш; қаҳрамон тарихи, психологияси ва мотивациясини ўрганиш; монолог матнини лингвистик таҳлил қилиш; логик урғу ва паузаларни белгилаш; "агарда мен" принципи асосида ички ҳолатни қидириш; техник машқлар ўтказиш ва репетиция жараёнини тизимли ташкил етиш [10, 178 б.].

Дарсларда видео-таҳлил усулидан фаол фойдаланиш ва талабага ўз ижросини ташқаридан кўриш имконини бериш муҳим аҳамият касб етади. Шунингдек, машҳур актёрларнинг монолог ижроларини ўрганиш, лекин кўчирмачиликка йўл қўймаслик ва ўз индивидуал йўлни топишга интилиш зарур [3, 95 б.]. Психологик тренинглар ўтказиш орқали эмпатия, кузатувчанлик, тасаввур ва диққат марказлаштириш малакаларини ривожлантириш керак.

Хулоса. Талабаларнинг монолог ижроси бўйича олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, тизимли ва илмий асосланган ёндашув асосида ташкил етилган таълим жараёни талабаларнинг актёрлик махоратини сезиларли даражада ошириши мумкин. Монолог ижросини такомиллаштириш учун нафақат техник кўникмаларни ривожлантириш, балки психологик тайёргарлик, адабиётни чуқур ўрганиш ва қаҳрамон образини яратишга ижодий ёндашув муҳим аҳамият касб етади. Станиславский системасининг принциплари замонавий актёрлик таълимида ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган ва талабаларга монолог ижросида юқори натижаларга эришиш учун мустаҳкам назарий-амалий асос яратиб беради. Келгусида ушбу соҳада тадқиқотларни давом еттириш ва янги методик ёндашувларни ишлаб чиқиш ўзбек театр санъатининг ривожига муҳим ҳисса қўшади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Вахтангов Е.Б. Актёр ва режиссёрнинг ижодий ҳамкорлиги масалалари. Асарлар тўплами. – Москва: Искусство нашриёти, 1984. – 389 б.

2. Ершов П.М. Актёрлик технологияси асослари. – Москва: Знание нашриёти, 1992. – 231 б.

3. Захава Б.Е. Театр актёри махорати тўғрисида. Икки жилдлик асарлар. – Москва: Просвещение нашриёти, 1978. – 1-жилд. – 334 б.

4. Иномхўжаев С.И. Бадиий тилни ўқиш ва ўргатишнинг методик асослари. – Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 1973. – 214 б.

5. Кнебель М.О. Актёрнинг сўз санъати. Ўқув қўлланма. – Москва: Искусство нашриёти, 1981. – 296 б.

6. Немирович-Данченко В.И. Театр тамошаси ҳақида мулоҳазалар. Танланган асарлар. – Москва: Искусство нашриёти, 1960. – 512 б.

7. Қобил Н.Р. Актёрлик санъати назариясининг асосий масалалари. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ЎзДСМИ нашриёти, 2018. – 156 б.
8. Станиславский К.С. Актёрнинг ўз-ўзини тарбиялаш методикаси. Рус тилидан таржима. – Москва: Искусство нашриёти, 1954. – 428 б.
9. Товстоногов Г.А. Режиссура санъати: назария ва амалиёт. – Москва: Искусство нашриёти, 1972. – 278 б.
10. Чехов М. Актёр ижодий техникасининг асослари. Таржимон: Ж.Маҳмудов. – Жаҳон адабиёти журнали. – 2015. – №4. – 89-103 б.

АКТЁРЛИК МАҲОРАТИНИ ЎРГАНИШДА МИХАИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ ЧЕХОВ МАКТАБИ

Рашид Уснатов
ЎзДСМИ "Мусиқали театр санъати" кафедраси мудири в.б.
профессор в.б.

"Актёрнинг буюк вазифаси: театр қалбини сақлаб қолиш ва бу билан театрни механизациядан қутқариб қолишдир!"
М.А.Чехов

Аннотация: Театр санъатида ўзига хос из қолдирган, буюк ижодкор шахс Михаил Александрович Чеховнинг ҳаёти ва ижоди борасида сўз олиб борилади. У яратган роллар, спектакллар, педагогик фаолияти, илмий изланишлари, юзага келган муоммалар тўғрисида фикр билдирилган.

Ключевые слова: актер, образ, фильм, композиция, сцена, реальность, оценка, режиссер, динамика, сценическое поведение, действительность, драматург, автор, композитор, репетиция.

Annotation: The life and creative work of the great artist Mikhail Alexandrovich Chekhov, who left a unique mark on the art of theatre, are discussed. His performed roles, stage productions, pedagogical activity, scholarly research, and the challenges he encountered are examined and reflected upon.

Keywords: actor, character, film, composition, stage, reality, evaluation, director, dynamics, stage behavior, actuality, playwright, author, composer, rehearsal.

Михаил Александрович Чехов рус ва АҚШ драматик актёри, театр педагоги ҳамда режиссёрдир. Таниқли "Актёр техникаси ҳақида" китобининг муаллифидир. М. Чехов 1891-йилнинг 29-август санасида, Александр Чехов ва Наталя Александровна Голденларнинг оиласида дунёга келди. У 1907 йилда Петербург Малий театри қошидаги махорат мактабига тахсил кўради. 1912-йилда эса К.С.Станиславский таклифига биноан, Москва Бадиий театрига ишга қабул қилинади. Бир йилдан сўнг М. Чехов Л.А. Сулержитский ва Э.Б.

Вахтанговлар рахбарлиги остида МХАТнинг “Биринчи студиясида” ўз фаолиятини бошлайди [1].

1921 йилда Михаил Чехов К.Станиславский ва Вл.И. Немирович-Данченколар режиссёрлигидаги Гоголнинг “Ревизор” спектаклида Хлестаков образини қойилмақом талқин этади. 1918-йилдан бошлаб у театр студиясига асос солади ва айнан шу ерда актёрлик психотехникасига оид тадқиқотлар билан шуғулланади.

Кейинчалик М. Чехов Германияга кўчади. 1929-1930-йиллар мобайнида у кинофильмларда турфа образларни талқин этиб, Макс Рейнхард билан ҳамкорлик қилишга муяссар бўлади.

1939-йил АҚШ да яшаб, у ерда ўзининг актёрлик мактабини ташкил этади. Ушбу мактаб жуда таниқли Голливуд юлдузларини тарбиялаган маскан бўлиб, унда Мерлин Монро, Клинт Иствуд, Энтони Куинн, Юл Бриннер, Ллойд Бриджес ва бошқа кўплаб машхур актёрлар тахсил олишади. Мактабни ҳаттоки театр исътедодларининг устахонаси деб аташади [2].

Михаил Чехов ўзининг ҳаёти мобайнида катта устозлар қўлида тахсил олади. Ўз касбининг фидоийси сифатида сермаҳсул ижод қилиб, театр педагогикасида ўзига ҳос бурилиш ясайди. У ўз актёрлик таълимотини яратиш мақсадида, олиб борган барча кузатиш ва тажрибаларини АҚШда чоп этилган китобларида баён этади. Аввалига Чехов ўз ижодий қарашларини актёрлик махорати бўйича қўлланма сифатида нашр этишни режалаштирган эди. Лекин кўп йиллик изланишлар самараси ўлароқ, тажриба ва кузатувлар мукаммал актёрлик системасининг яралишига сабабчи бўлади. Чехов ҳам ўз таълимотини К.С.Станиславскийнинг системасига таяниб ишлаб чиқади ва бу билан актёрлик махоратининг янги, ўзига хос мактабига асос солади.

Михаил Чеховнинг ижодий орзуси-классик репертуардан иборат театрни ташкил этиш бўлган. Чехов ижодининг ўзига хослиги шундаки, у театр санъатини режиссёр нуқтаи назаридан эмас, балки актёр сифатида ўрганади. Чехов ижоди мобайнида театрнинг қалби, жонли, тирик, мавжуд эканлигини исботламоқчи бўлади. “Актёр техникаси ҳақида” асаридаги репетиция жараёнининг иккинчи усули, айнан санъатнинг қалбига яъни атмосферага бағишланади. Театр санъатида муҳитнинг яъни атмосферанинг аҳамияти бениҳоят катта. Чунки муҳит деб аталмиш театр унсури, томошабинни саҳнада бўлиб ўтаётган воқеаларга олиб кирувчи, уни асар қахрамонлари билан яшашини таъминловчи ўзига хос воситадир. Михаил Чехов “Актёрлик техникаси ҳақида” асарида актёрларни икки тоифага бўлади. Биринчи тоифа актёрлари учун саҳна бу бўшлиқ. Ушбу бўшлиқ фақатгина маълум зарурият туғилганида актёрлар, ишчилар, декорация ва бутафориялар билан тўлдирилади. Бу турдаги актёрлар саҳнани саҳналигича қабул қиладилар ҳолос. Аммо иккинчи тоифа учун бундай эмас. Бу актёрлар саҳнани ўзгача қабул қиладилар [3]. Бунинг сабаби улар учун бу кичик бўшлиқ, кучли ҳамда ром этувчи муҳитга эга бутун бир олам ҳисобланади. Иккинчи тоифа актёрлар ушбу муҳитга шу даражада ром бўлиб қолишадики, чин маънода унинг шинавандаларига айланадилар. Шу боис бўлса керак бизнинг устоз

санъаткорларимиз, атоқли театр актёрларимиз репетиция жараёнларига, спектаклларга бир-неча соат олдин етиб келишар эди. Уларнинг кўп вақти театрда ўтар, бу ижод даргоҳининг саҳнаси уларни сеҳрлаб қўйгандек эди. Бунинг сабаби, устоз санъаткорларимиз саҳнада ўтказган умрлари мобайнида, кўринмас театр атмосферасига кўникиб қоладилар. Улар спектаклдан олдин ҳам, ундан кейин ҳам бу атмосфера билан яшайдилар. Муҳит уларга илҳом ва куч бағшида этади. Гарчанд томоша зали бўш бўлса ҳам, бу атмосферада улар ўзларини артистлардек ҳис қиладилар. Юқорида айтиб ўтилганидек, муҳит актёрни ҳам, томошабинни ҳам ўзига ром этади. Умуман олганда инсонлар бир-бирларининг умр йўлини, замон воқеаларини реал ҳаётларида кузатишлари, ўтмиш ҳамда тарих ҳодисаларини эса адабиётлардан ўқиб ўрганишлари мумкин албатта. Лекин томошабин М. Чехов табири билан айтганда, театрга мана шу сеҳрли атмосферадан лаззатланиш учун боради. Чехов атмосферанинг умумий тушунчаси ва актёрларнинг ҳаётида унинг ўрни ҳақида фикр юритади. Бу ердан маълум бўлади-ки, Чехов “Актёр техникаси ҳақида” китобида ушбу театр унсурига жуда катта аҳамият беришга даъват этади. Кичик бир бўшлиқнинг, бутун бир дунё эканлигини исботлайди.

Театр санъатининг бошқа санъат турларидан фарқи шундаки, бу санъат доимо томошабин билан жонли мулоқотда бўлади. Муҳитни сеза оладиган ва унинг тўлқинлари остида ҳаракатланаётган актёр, бу жараённинг актёр ҳамда томошабин ўртасидаги мулоқот воситаси эканлигини билади. К.С.Станиславский терминалогиясида “мулоқот - актёрнинг саҳнадошлари билан ўзаро амалга оширадиган ҳатти-ҳаракатларининг ҳосили” дея таъриф берилади. Аммо Чехов мулоқотнинг атмосферавий шакли мавжуд эканлигини ҳамда муҳитда томошабинни ўзи ҳам, актёр билан ижрочига айланишини таърифлаб ўтади [4]. Сабаби томошабин рампа (**рампа**-саҳна олд қисмида, томошабин зали билан саҳна орасида жойлашган ёритиш мосламалари (чироқлар) қаторидир) орқали актёрга ўз туйғуларини жўнатади. Ўз навбатида томошабин ҳам, бу жараёнда саҳнадан келаётган муҳитсиз қатнаша олмас эди. Актёрнинг махорати ва техникаси қай даражада мукаммал бўлишидан қатъий назар, муҳит бўлиши шарт. Спектакль ўз навбатида актёр ва томошабин мулоқоти асосида дунёга келади. Агар режиссёр, актёр, рассом, драматург, бастакор спектаклнинг муҳитини ярат олса, томошабин албатта бу жараён иштирокчисига айланади.

“Атмосферанинг қадрига етадиган махоратли актёр, уни ҳамма вақт қадирлайди ва ҳис қилади” – дейди М. Чехов. Биз ҳам кузатишларимиз ва амалий изланишларимиз мобайнида атмосферани ҳис қилишга, уни қандай ва қай ҳолатларда юзага келаётганини пайқай олишимиз лозим. Ҳаётимиз тўла атмосфералардир. Бироқ театрлардаги баъзи-бир режиссёр ва актёрлар унинг моҳиятига аҳамият бермайди. Бизнинг вазифамиз, ушбу унсурнинг имкониятларидан борича фойдаланиш. Чунки замонавий театр санъатида бу элементсиз бирон-бир спектаклни таъсаввур қилиб бўлмайди.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, кундалик ҳаётимизнинг ўзида ҳам турфа муҳитларнинг гувоҳи бўлишимиз мумкин экан. Аммо шу ўринда савол

туғилади. Бир вақтнинг ўзида яъни икки ҳолатда икки атмосфера бўлиши мумкин-ми? Агарда икки муҳит ҳолатини оладиган бўлсак, атмосфералар кураши доимо бир атмосферанинг ғалабаси билан якунланади. (Атмосферанинг бир-бирини сиқиб чиқариши) Мана шу ғолиб деб саналган муҳит, саҳнадаги бадиий ифодавийликни таминлаб беради. Атмосфера унсурини чуқур ўрганиб борар эканмиз, унинг имкониятлари ва саҳнада тутган ўрнини бениҳоят катта эканлигини англай бошлаймиз. Шундай ҳолатлар бўладики, пеъссада муҳит умуман бўлмайди ёки асар атмосфераси жуда суст берилган бўлади. Бундай ҳолатларда режиссёр ва актёрлар пеъссанинг атмосферасини мустақил яратишлари ёки муаллиф томонидан кам ифода этилган атмосферани бойитишлари шарт! [5] Бу ўз навбатида режиссёрга янги вазифани юклайди. У муҳитни тўғри ифода этиш учун пеъссани мукаммал равишда ўрганиб чиқиши, берилган шарт-шароитда унинг ҳолатини аниқлаб олиши лозим. Чунки нотўғри атмосфера саҳнада рўй бераётган асар мазмунини бузади. Бу ҳолат эса атмосферани нотўғри ифода этиш, унинг асардаги кўринишини аниқ билмаслик натижасида юзага келади.

М. Чехов атмосфера яъни муҳит атамасига ва унинг ҳолатларига таъриф бериб ўтар экан, унинг нафақат саҳнада, балки актёрнинг ўзида ҳам катта рол ўйнашини таъкидлаб ўтади. Чунки актёрнинг саҳнадаги индивидуал туйғулари ва уни ўраб турган атмосферада фарқ мавжуд. Гарчанд бу икки ҳолат туйғулар мажмуасига кирса ҳам, улар бир-биридан фарқ қилади. Шахсий туйғулар – субъектив, атмосфера эса объектив ҳолатдир. Бу борада Чехов ўз китобида кўплаб мисоллар келтиради. Бу мисоллар билан у ўқувчига индивидуал туйғу ҳамда умум-муҳит орасидаги фарқни янада осонроқ очиб беришга интилади. Субъектив туйғулар ҳақида М.Чехов шундай дейди:

“Инсондаги субъектив туйғулар ва ундан ташқари бўлган объектив атмосфера, бир-бирига нисбатан шу даражада мустақил-ки, инсон бегона атмосферада бўлиб, ўзида шахсий туйғуларни сақлаб қолиш имкониятига эга”

Муҳит объектив туйғулар мажмуасига мансуб бўлса-да, унинг санъатдаги аҳамияти ва мақсади бениҳоят катта. Атмосферани яъни муҳитни қабул қилувчи ва уни қадирловчи актёрлар, спектаклни энг асосий ифода воситаси – атмосфера эканлигини билишади. Актёрнинг саҳнадан туриб айтаётган гаплари, унинг ҳаракатлари, атмосфера каби ифодавий ҳамда таъсирчан бўла олмайди. Спектакль мазмунини нафақат тушуниш, балки уни ҳис қилиш ҳам лозим [6]. Демак, пессанинг мазмуни ва унинг муҳити – атмосфераси билан чамбарчас боғлиқ экан.

Аслини олганда, атмосфера бу ҳолат эмас. Атмосфера бу ҳаракат-жараёнидир! Агар актёрда истак бўлса у ҳар қандай атмосферани ҳис қила олади. Атмосфера унинг иродаси билан боғланиб, актёрни ҳаракатга ундайди, тасаввурини уйғотиб, туйғуларини жунбушга келтира олади. Атмосфера ботиний жиҳатдан ҳаракатланади ва яшайди. Атмосферанинг – эрки ҳам мавжуд. У сизнинг эркингизни ижрога чорлайди – деб ёзади Чехов “атмосферанинг ички динамикаси” қисмида [1]. Демак, ўз-ўзидан кўриниб турибдики, Чехов энди атмосферани нафақат ифода воситаси, балки актёр

психотехникасининг мукаммал унсури сифатида тахлил қилади. Бу ўз навбатида, театр санъатининг ҳар бир унсури қай даражада серқирра ва ижодимизда муҳим ўрин эгаллаганлигидан далолат беради. Мисол учун, К.Станиславский таълимотида саҳнавий муҳит атамасига қуйидагича таъриф бериб ўтилади:

“Саҳнавий муҳит бу – ҳатти-харакат содир бўлаётган макондаги кайфият, жой ва вақтни ҳис қилиш”[3]

Бироқ Чехов таълимотида бу театр унсурига янада мукаммалроқ ҳамда кенгроқ аҳамият берилади. Атмосферанинг нафақат ҳолат, балки жараён, ифода воситаси ҳамда томошабин билан боғловчи восита эканлигини исботлаб беради. Демак, ҳар бир театр унсурини барча актёрлик мактабларда моҳиятни ўрганиш ва тахлил қилиш нафақат режиссёрларнинг, балки актёрларнинг олдида турган устувор вазифалардан бири экан. “Чехов бизга доим бир гапни такрор ва такрор айтар эди: Сен атрофингдаги ижодий муҳитга, инсонларга қай даражада кўп куч бағшида этсанг, бу кучларинг албатта сенда икки баравар ортиб тикланади” - дейди Михаил Чеховнинг шогирдларидан бири Херд Хетфилд.

Санъат тушунчаси туйғулар билан уйғунликда дунёга келади. Шу боис биз атмосферани санъатнинг юраги деб атадик. Атмосферасиз спектакль, бу механизацияга учраган асар бўлиб қолади. Томошабин у ҳақда фикр юритади, уни техник ютуқларига баҳо беради. Аммо томошабин спектаклга нисбатан совуқ муносабатда бўлиб қолаверади. Чунки бундай ҳолатда спектакль “қалбсиз” бўлиб, томошабинни жунбушга келтирмайди.

Демак, акёрнинг буюк вазифаси: театр қалбини сақлаб қолиш ва бу билан театрни механизациядан қутқариб қолишдир!

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Станиславский К.С. Собр. Соч.: в 8-ми тт.- М., 1954-1961.
2. Ершов П.«Логика словесних и бессловесних действий»
3. К.С.Станиславский. «Танланган асарлар». 2-жилд, 125-б.
4. Кристи Г. Работа Станиславского в оперном театре. -М.: Искусство, 1969
5. Кнебель М.О. О некоторых вопросах методологии Вл. Немировича-Данченко. -М.: Искусство, 1954
6. Радун И.В. Путь к сцене –Т.: Изд-во им. Г.Гуляма. 1983

ПРИНЦИПЫ ДРАМАТИЧЕСКОГО АКТЁРСТВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИЙ ДЕЙСТВИЯ, ПЕРЕЖИВАНИЯ И ФОРМЫ

Исмаилова Марияш
Профессор кафедры "Актёрского мастерства"
НФ ГИИКУз

Аннотация. Статья посвящена анализу принципов актёрства драматического театра в контексте сравнения между «переживанием» и «формой». Исследуется, какие принципы делают драматическое актёрство устойчивой профессиональной системой и в каких условиях его объяснительная сила ограничена. На основе сравнительного анализа классической теории и постдраматических практик предлагается модель «переключения первичности» (действие ↔ форма ↔ присутствие), позволяющая рассматривать драматический режим как исторически доминирующий, но не универсальный.

Ключевые слова: драматический театр, актёрское искусство, действие, партнёрство, темпо-ритм, форма, переживание, постдраматический театр.

Annotatsiya. Maqolada dramatik teatr aktyorligi tamoyillari "kechinma" va "shakl" o'rtasidagi nazariy qarama-qarshilik doirasida tahlil qilinadi. Tadqiqot dramatik aktyorlikni barqaror professional tizimga aylantiruvchi prinsiplar va ularning qo'llanish chegaralarini aniqlashga qaratilgan. Klassik teatr nazariyasi hamda postdramatik amaliyotlarni qiyosiy tahlil qilish asosida "ustuvorlikni almashtirish" modeli (harakat ↔ shakl ↔ mavjudlik) taklif etiladi. Ushbu model dramatik rejimni tarixan ustun, biroq universal bo'lmagan tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: dramatik teatr, aktyorlik san'ati, harakat, hamkorlik (sahnaviy sheriklik), temp-ritm, shakl, kechinma, postdramatik teatr.

Annotation. This article examines the principles of dramatic acting within the theoretical tension between "experience" and "form." It explores which principles make dramatic acting a stable professional system and under what conditions its explanatory power becomes limited. Based on a comparative analysis of classical theatre theory and postdramatic practices, the study proposes a model of "shifting primacy" (action ↔ form ↔ presence), allowing dramatic acting to be understood as a historically dominant but not universal theatrical regime.

Keywords: dramatic theatre, acting art, action, partnership, tempo-rhythm, form, experience, postdramatic theatre.

Введение. В учебно-практических описаниях актёрского мастерства часто доминирует нормативный подход: перечисляются приёмы и этапы работы (анализ роли, цель, действие, этюды и т. п.). Однако научное описание требует иного аналитического подхода: объяснить не только *как*, но и *почему*

именно такие принципы удерживают систему драматического актёрства как профессионально воспроизводимую.

Цель исследования. Теоретическая цель задаётся устойчивым спором двух направлений:

- логика «переживания» (роль как психофизическая жизнь в обстоятельствах),
- логика «формы/дистанции» (роль как композиция, знак, демонстрация позиции, ритм, отчуждение).

В этой перспективе исследовательский вопрос можно сформулировать так: какие принципы формируют профессионализм драматического актёрства и что делает их системообразующими – и, наоборот, в каких художественных формах этот профессионализм теряет объяснительную и практическую значимость?

Новизна подхода в статье заключается в том, что принципы драматического актёрства рассматриваются:

1. как исторически доминирующий, но не универсальный режим;
2. в сопоставлении с практиками, где первична не логика действия, а логика композиции/присутствия;
3. с явным введением границ применимости как обязательного критерия теоретического веса.

Методы исследования. Исследование носит теоретико-аналитический характер и использует:

- сравнительный анализ классических трактатов об актёре и театре;
- понятийную реконструкцию ключевых категорий (действие, форма, партитура, присутствие);
- критическое соотнесение принципов драматического актёрства с театроведческими описаниями постдраматического поля.

Материалом выступают канонические тексты актёрско-театральной теории и театроведческие работы, фиксирующие смену сценических режимов.

Основная часть. *Принцип 1. Действие как минимальная единица сценической причинности.* Драматическое актёрство конструирует поведение персонажа как цепь действий, связанных с целями и препятствиями. Это превращает роль в управляемую систему причин-следствий: зритель считывает не «эмоцию саму по себе», а мотивированное поведение, в котором эмоция функциональна (как энергия действия), а не самодостаточна. [5, 58 с.]

Принцип 2. «Заданные обстоятельства» как рамка достоверности и вариативности. Достоверность здесь понимается не как бытовой натурализм, а как соблюдение рамок мира пьесы/сцены. Принцип важен тем, что он одновременно фиксирует границы (что допустимо) и оставляет вариативность (как именно это будет сыграно). [5, 61 с.]

Принцип 3. Партнёрство и коммуникация как источник сценической событийности. Драматическая система основана на том, что событие возникает «между» – в реакции, сопротивлении, согласовании, нарушении

ожиданий. Поэтому партнёр на сцене – не фон и не повод «показать себя», а структурный механизм возникновения действия. [5, 64 с.]

Принцип 4. Внимание и воображение как инструменты организации переживания. В драматическом актёрстве «переживание» не мыслится как чистая спонтанность: оно опосредовано управляемыми психофизическими механизмами (вниманием, воображением, внутренним действием). Это и отличает систему от чисто эмоционального самовыражения. [5, 66 с.]

Принцип 5. Темпо-ритм и партитура: форма как дисциплина действия. Даже там, где заявлен приоритет *переживания*, драматическое актёрство фактически предполагает формальную дисциплину: ритм, рисунок, повторяемость и точность. Здесь и проявляется *мост* между переживанием и формой: форма не отменяет действие, а стабилизирует его, делая спектакль воспроизводимым. [2, 28 с.]

Принцип 6. Этико-эстетическая установка присутствия: роль как позиция, а не только психология. Драматическое актёрство исторически удерживает идею ответственности сценического действия: персонаж – не просто набор состояний, а носитель выбора/позиции/конфликта. В разных традициях это решается по-разному: от психологической убедительности до демонстрации социального механизма. [1, 36 с.]

Где система действия ограничена? Она ограничена там, где спектакль строится не как причинная история, а как композиция присутствий, образов, ритмов или медийных слоёв. В таких случаях *действие-цель* может стать лишь одним из уровней, но не главным принципом организации сценического материала. [3, 46 с.]

Работает ли драматическая логика в постдраматическом театре? Частично – да, но чаще как локальная техника (микро-действия, партнёрские реакции), а не как общий подход. Если спектакль сознательно отказывается от драматической причинности, попытка натянуть на него систему цели и препятствий может дать ложное объяснение и неверную педагогическую установку. [3, 51 с.]

Всегда ли действие первично? Нет. В некоторых практиках первичны:

- форма (партитура, ритм, точность знака),
- присутствие (телесная данность, «здесь-и-сейчас»),
- дистанция/позиция (показ механизма вместо «вживания»).

Это не отменяет драматического актёрства, но рассматривает его как одну из возможных теоретических моделей, а не как универсальный норматив.

Сопоставление драматического и эстрадного. В предельном различении драматический режим ориентирован на создание событийности внутри художественного мира (часто с условной четвёртой стеной), тогда как эстрадный режим чаще строится на прямом контакте, профессиональной организации номеров, актуальном адресе к зрителю и устойчиво сформированном сценическом профессионализме исполнителя. Это различие важно методологически: оно показывает, что универсальные советы по

актёрству на деле принадлежат конкретному сценическому подходу и не должны механически переноситься в другой.

Заключение. Исследовательский вопрос (какие принципы образуют систему драматического актёрства и почему она работает) решается через выделение шести принципов, объединённых общей логикой: драматическое актёрство организует сценическое поведение как причинно-событийную коммуникацию в заданных обстоятельствах, дисциплинированную темпо-ритмом и партитурой. Теоретическое сравнение переживание и форма снимается не выбором одной стороны, а признанием их структурной взаимозависимости: переживание нуждается в форме для воспроизводимости, форма нуждается в действии для событийности. Критическая перспектива демонстрирует, что система действия не универсальна: её объяснительная сила снижается в постдраматических и перформативных режимах, где первичны форма или присутствие. Практический вывод состоит в необходимости переключаемой модели первичности (действие ↔ форма ↔ присутствие) при анализе и педагогике актёрского мастерства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Брехт Б. О театре.-М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 542 с.
2. Брук П. Пустое пространство/пер. с англ. – М.: Прогресс, 1976. – 103 с.
3. Леман Ханс-Тис. Постдраматический театр. – М.: ABCdesign, 2013. – 312 с.
4. Пави П. Словарь театра. – М.: Прогресс, 1991. – 504 с.
5. Станиславский К.С. Работа актёра над собой. Дневник ученика. Части I-II. – М.: Искусство, 1951. – 666 с.

СИСТЕМА СТАНИСЛАВСКОГО-СИСТЕМА ВОСПИТАНИЕ АКТЁРА И РЕЖИССЁРА

Уразмбетова Лизахан
Заведующая кафедрой «Искусство режиссуры»,
Профессор НФ ГИИКУз

«Забота всей моей жизни – как можно ближе подойти к тому, что называют «системой», то есть к природе творчества».
К.С.Станиславский.

Константин Сергеевич Станиславский (настоящая фамилия Алексеев) вошел в российскую историю как великий реформатор театра, актер, режиссер, руководитель театров, теоретик и педагог. Создатель знаменитой актерской системы, которая на протяжении 100 лет имеет огромную популярность в России и в мире.

Как мы не можем представить себе здание без окон, море без воды, также невозможно представить театральное искусство без «системы Станиславского». Это фундамент, на котором зиждется искусство русского реалистического театра и, в целом мирового театра.

Что же будем понимать под понятием «система».

Система (от греч. Sysntema – целое, составленное из частей; соединение), множество элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом, метода и артистической техники.

Система Станиславского – это практическое учение об органических, природных законах творчества.

Станиславский говорил : «То, чему мы учимся, принято называть «системой Станиславского». Это неправильно. Вся сила этого метода в том, что его никто не придумывал, никто не изобретал. Система принадлежит самой нашей органической природе- как духовной , так и физической. Законы искусства основаны на законах природы»

Основные принципы системы Станиславского (принцип- от лат.principium начало, основа – основное исходное положение какой-либо теории, учения, науки,мировоззрения):

1.Принцип жизненной правды. (Искусство должно быть правдиво и,следовательно, понятно. Необходимо научиться отличать сценическую правду от лжи и подчинять требованию правды все творчество..

На сцене не должно быть ничего приблизительного, нарочито условного, ложнотеатрального, каким бы это «условное» и «театральное» ни казалось эффективным и интересным. Однако, если на сцене не следует допускать ничего , что противоречило

бы жизненной правде, это вовсе не означает, что на сцену можно тащить

из жизни все, что только на глаза попадется.

2.Принцип идейной активности, нашедший свое выражение в учении о сверхзадаче. Все, что мы делаем в искусстве и , в частности, на сцене – мы делаем для чего-то, ради чего-то, а не просто так. Это то , что Станиславский называл сверхзадачей.

Сверхзадача- это стремление режиссера к чему-то, в утверждении своей идеи в умы людей.

3. Принцип, утверждающий действие в качестве возбудителя сценических переживаний и основного выразительного средства в искусстве актера.

На сцене нельзя играть чувства, а надо действовать, не думая о чувствах.

Тогда они будут рождаться сами по себе. Актер не должен ждать творческого вдохновения, а должен активно действовать, т.е. на сознательном уровне

регулировать подсознательные процессы.

4. Принцип органичности творчества актера.

В искусстве актера не должно быть ничего искусственного, ничего механического, все должно подчиняться требованию органичности.

Разбудить естественную человеческую природу актера для органического

творчества в соответствии со сверхзадачей. Идти в работе над ролью «от себя», стать другим , оставаясь самим собой- « Я есмь»

5. Принцип творческого перевоплощения актера в образ.

Конечный этап творческого процесса в актерском искусстве – создание образа. «Где нет художественного образа, там нет и искусства». Актер должен стремиться не подгонять роль под себя, а перевоплощаться в образ внутренне и внешне. Но идти к образу актер должен от себя, ставя в начале себя в предлагаемые обстоятельства своего героя. Затем он все глубже и глубже погружается в предлагаемые обстоятельства, отбирать действия и т.д.

Труды К.С.Станиславского составляют два больших раздела:

«Работа актера над собой» и «Работа актера и режиссера над ролью и спектаклем».

Цель раздела «Работа актера над собой»- развитие психофизического аппарата и подготовка его к творческому процессу. (Актер должен развивать как элементы внутренней психотехники, так и элементы внешней выразительности).

Цель раздела «Работа актера и режиссера над ролью и спектаклем» -это постижение основных творческих этапов в работе над ролью и спектаклем.

На сцене нужно действовать – внутренне и

внешне». Таким образом, действие имеет две стороны: внутреннюю (психическую) и внешнюю (физическую). Психическая сторона действия определяется целью его.

В нем заключена суть действия. Физическая же сторона складывается из тех или иных мускульных движений, при помощи которых осуществляется эта цель.

Действие условно подразделяется: психологическое (требующее движение мысли),физическое (связанное с изменением окружающей материальной среды) и словесное (осуществляется при помощи слов).

Эти действия неотделимы друг от друга.

Действие актеру на сцене предлагается в качестве задачи. Действенная задача включает в себя три момента: **что я делаю** (само действие). **для чего, зачем я это делаю** (мотивировка действия), **как, каким образом делаю** (приспособление). При этом заранее устанавливается только то, что актер должен сделать и зачем. Внешнюю сторону действия (приспособление) он должен найти сам в ходе выполнения задачи.

Основные элементы сценического действия: мышечная свобода, внимание, фантазия, воображение, «если бы» и предлагаемые обстоятельства, сценическая вера, логика и последовательность, общение и т.д.

Необходимым условием правильного сценического самочувствия актера является сценическая свобода. Зажим на сцене обычное явление для начинающих артистов. Поэтому Станиславский придавал большое внимание «освобождению мышц», включая этот элемент в раздел внутренней техники. Сценическая свобода имеет две стороны – физическую и психическую. Необходимо правильно распределять мускульную энергию. На каждое движение и на каждое положение тела затрачивать определенное количество энергии. Основное условие пластичности – это правильное распределение энергии по мышцам. Большим злом для творческого процесса являются

телесные зажимы. Мускульное напряжение мешает внутренней работе и, соответственно, переживанию.

Чтобы устранить мышечный зажим, необходимо довести напряжение во всем теле до возможного предела, после чего сразу ослабить мышцы и, наконец, вернуться к нормальному физическому состоянию. Умение снимать мышечные зажимы должно доводиться актерами до автоматизма.

Процесс освобождения мышц непосредственно связан с другим элементом

сценического действия – вниманием. В своей работе Станиславский приводит

пример с одним из заезжих знаменитостей, на спектакле которого он почувствовал в нем «знакомое сценическое самочувствие: освобождение мышц в связи с большой общей сосредоточенностью». Станиславский ощущал, что все внимание артиста «по ту, а не по эту сторону рампы, что он занят тем, что происходит на сцене, а не в зрительном зале»

У неопытного актера внимание на сцене тяготеет к трем объектам: -

1) зритель, 2) сам актер, 3) партнер (но не как образ, а только как актер)»

Актер должен уметь

переключать свое внимание с одного объекта на другой по непрерывной линии, а также владеть не только внешним, но и внутренним вниманием (уметь сосредотачиваться на своих мыслях, чувствах, переживаниях и направлять их в нужном направлении)

С вниманием актера тесно связана деятельность его фантазии и воображения. Фантазия и воображение создают для артиста «правдивую и правдоподобную жизнь на сцене». При помощи фантазии любой неинтересный для себя объект актер может превратить в интересный и даже необходимый. «Если бы» помогает актеру расшевелить фантазию и воображение и относиться ко всему происходящему с чувством правды и верой. Но это магическое слово может помочь только в том случае, если актер верно оценит предлагаемые обстоятельства, т.е. постоянно будет задавать себе вопрос: что, где, когда, зачем, почему и т.д.

Станиславский говорил, предлагаемые обстоятельства – это «фабула пьесы, ее факты, события, эпоха, время и место действия, условия жизни, наше актерское и режиссерское понимание пьесы, Добавления к ней от себя, мизансцены, постановка, декорации и костюмы художника, бутафория, освещение, шумы и звуки, и прочее, что предлагается актерам принять во внимание при их творчестве».

«Если бы» помогает актеру расшевелить фантазию и воображение и относиться ко всему происходящему с чувством правды и верой. Но это магическое слово может помочь только в том случае, если актер верно оценит

предлагаемые обстоятельства, т.е. постоянно будет задавать себе вопрос: что, где, когда, зачем, почему и т.д.

Станиславский говорил, предлагаемые обстоятельства – это «фабула пьесы, ее факты, события, эпоха, время и место действия, условия жизни, наше актерское и режиссерское понимание пьесы,

Добавления к ней от себя, мизансцены, постановка, декорации и костюмы художника, бутафория, освещение, шумы и звуки, и прочее, что предлагается актерам принять во внимание при их творчестве».

Для актера одним из важных элементов является чувство правды и вера. А веру в подлинность и в правду возбуждает логичное и последовательное действие. Логика и последовательность живых действий помогает укрепить правду того, что артист выполняет на сцене. Они помогают также создать и веру артиста в то, что делается на подмостка. В свою очередь вера возбуждает самопереживание. Свои действия в жизни мы совершаем логично и последовательно. Также должно быть и на сцене. Логика и последовательность должны проявляться во всем: мыслях, действиях, задачах, стремлениях и т.д. Но если в жизни все это происходит подсознательно, то на сцене чаще происходит иначе. Это связано с тем, что сценические действия не нужны нашей человеческой природе, мы делаем только вид, что они необходимы. Станиславский говорил: «Трудно делать то, к чему нет потребности.

В таких случаях действуешь не по существу, а «вообще», новы знаете, что на сцене то приводит к театральной условности, т.е. ко лжи».

А для того, чтобы быть на сцене последовательным и правдивым, нужно быть достаточно наблюдательным и внимательным к мелочам жизни. Логичное и последовательное действие возбуждает веру в подлинность и правду того, что делаешь на сцене.

Правда и вера затягивают в работу все другие элементы» (К.С.Станиславский)

Станиславский считал живое органическое общение важнейшей отличительной чертой искусства переживания. Он видел в общении – органический процесс, требующий «участия всего внутреннего и внешнего творческого аппарата артиста» (К.С.Станиславский)

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Захава Б.Е. Мастерство актера и режиссера. М., 2005
2.Кристи Г. Воспитание актера школы Станиславского М., 1968
3.Мастерство актера . М., 1961
4.Станиславский К.С. ПСС, том 2.
5.Кокорин А.К. Вам привет от Станиславского.М,2001
6.Приложение: опорный конспект «Система Станиславского».

TEATR STUDIYALARI FAOLIYATI YURTBOSHIMIZ E’TIROFIDA

Shavkatova Gulnoza Rustam qizi
s.f.f.d. (PhD)
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti doktoranti (DSc)

Annotatsiya: ushbu maqolada yangi O‘zbekiston sharoitida talabalar teatr-studiyalarining ijtimoiy-madaniy va ilmiy-ma’rifiy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda teatr-studiyalar yoshlar estetik tafakkurini shakllantirish, ma’naviy immunitetini kuchaytirish va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim pedagogik platforma sifatida namoyon bo‘layotgani ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: teatr-studiya, yoshlar ma’naviyati, estetik tarbiya, milliy identitet, madaniy siyosat, ijodiy salohiyat.

Аннотация: В данной статье анализируется социально-культурное и научно-просветительское значение студенческих театральных студий в условиях Нового Узбекистана. В исследовании научно обосновывается, что театральные студии выступают важной педагогической платформой в формировании эстетического мышления молодежи, укреплении их духовного иммунитета и развитии творческого потенциала.

Ключевые слова: театральная студия, духовность молодежи, эстетическое воспитание, национальная идентичность, культурная политика, творческий потенциал.

Annotatsion: this article analyzes the socio-cultural and educational significance of student theater studios in the context of the New Uzbekistan. The study scientifically substantiates that theater studios serve as an essential pedagogical platform for developing students’ aesthetic thinking, strengthening spiritual immunity, and enhancing creative competence.

Keywords: theater studio, youth spirituality, aesthetic education, national identity, cultural policy, creative competence.

“Jahondagi eng ommaviy va ta’sirchan san’at turlaridan biri bo‘lgan teatr asrlar davomida odamlarni insoniylik va ezgulikka chorlab, ularning qalbida olijanob fazilatlar, go‘zal his-tuyg‘ularni kamol toptirishga, jamiyat hayotida tinchlik, do‘stlik va hamjihatlik, yuksak axloq va adolat tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qilib kelmoqda.”
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev

San’at – insonlar qalbini tarbiyalash, ularni to‘g‘ri yo‘l sari eltishda muhim ahamiyat kasb etuvchi tabiatning ajib mo‘jizasidir. Uning har bir turi insonni estetik go‘zallik sari chorlaydi. Inchunun teatr san’ati o‘zining san’at hamda tarbiyaning integratsiyalashuv jarayonini aks ettirgani bilan ahamiyatlidir. Yangi O‘zbekistonda barcha sohalar innovatsion rivojlanish sari intilayotganda teatr san’atida ham soha vakillari tomonidan turli xil tashabbuslar ilgari surilmoqda.

Yurtimizda bir necha yillardan beri o‘tkazilib kelinayotgan “Talabalar teatr studiyalari” tanlovida bugunga qadar yuzga yaqin oliy ta’lim muasasalarining jamoalari faol qatnashib kelishmoqda. Talaba-yoshlarning bo‘sh vaqtini samarali tashkil etish, ularni zukko hamda bilimdon shaxs sifatida shakllanishida ushbu ko‘rik tanlovlarning ahamiyati yuqori darajada. Ushbu ko‘rik-tanlovlarda qatnashayotgan talaba-yoshlarning iqtidori yurtimizda xizmat ko‘rsatgan san’at arboblari tomonidan ham yuqori darajada baholanib kelinmoqda. Jumladan, 2024-yil o‘tkazilgan festivalning final bosqichida bellashgan jamoalar tomonidan taqdim etilgan spektakllarning oliy maqsadi hamda talaba-yoshlarning ijro mahorati yuksak darajada baholandi. Faxrli birinchi o‘rinni qo‘lga kiritgan Qarshi davlat universitetining “Qaqnus” talabalar teatr studiyasi “Tentakning yozmalari” spektakli o‘zining mohirona rejissurasi, badiiy g‘oyasi bilan ajralib turdi. Mazkur spektaklda insonlarni minglab tuyg‘ular boshqarishi, oqibatda bu tuyg‘ular kishilarni esdan og‘dirish darajasida asir etishi majoziy timsollar orqali aks ettiriladi. Tomosha davomida qalb va tasavvur oynangizda bir vaqtning o‘zida muhabbat va nafrat, qo‘rquv va jasorat, hayajon va hissizlik, orzu-umid va armon, sadoqat va xiyonat, boylik va kambag‘allik, baxt va baxtsizlik aro ayovsiz kurash ketadi. Tanlovda Toshkent davlat texnika universitetining “Retro” jamoasi tomonidan “Bir sevgi tarixi” spektakli namoyish etildi hamda ushbu spektakl 2-o‘rinni egalladi. Mazkur spektakl. insoniyatning eng buyuk tuyg‘ularidan biri sevgi-muhabbat va xiyonat, oilaviy ajrimlar, farzandlarning yetim qolishi va buning ayanchli oqibatlarini o‘zida mujassamlashtirgan.

Tog‘ay Murodning asari asosida sahnalashtirilgan “Qish” nomli spektakli orqali Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali “Ko‘zmunchoq” jamoasi “Talabalar teatr studiyasi – 2024” ko‘rik-tanlovining final bosqichida faxrli 3-o‘rinni egallagan edi. Ushbu spektaklda sobiq sho‘rolar zamonida yashab, butun umri dalada ketmon chopib, serquyosh yurtida yelkasi oftob ko‘rmagan munis o‘zbek xalqi siymosi gavdalanadi.

“Eng faol oliy ta’lim muassasasi” nominatsiyasi g‘olibligini Toshkent tibbiyot akademiyasi qo‘lga kiritgan. Finalda akademiyaning “Darmon” talabalar teatr studiyasi O‘zbekiston Qahramoni Abdulla Oripovning asari asosida sahnalashtirilgan “Jannatga yo‘l” spektaklini ijro qildi. Ushbu spektakldagi voqealar “narigi dunyo”da sodir bo‘ladi, aniqroq aytadigan bo‘lsak, sahnada mifologiya yordamida realistik hodisalar, real dunyo muammolari aks ettirgan. Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 22-noyabrdagi “Teatrlarning jamiyat madaniy hayotidagi ahamiyatini oshirish va ular faoliyatini yanada qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-399-son qarorida Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan oliy ta’lim muassasalarida talabalar teatr-studiyalari faoliyati kengaytirilishi hamda ular o‘rtasida teatr-studiyalar respublika ko‘rik-festivali o‘tkazilib borilishi haqida alohida ta’kidlab o‘tildi.

O‘zbekistonda madaniy-ma’naviy sohani modernizatsiya qilish, milliy identitetni mustahkamlash va yosh avlodda estetik dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan davlat siyosati sharoitida teatr-studiyalar yangi avlod madaniy platformasi sifatida shakllanmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, talabalar

teatr-studiyalari nafaqat ijtimoiy-ma’rifiy vazifani bajaradi, balki ular yoshlarning kognitiv-emotsional rivojlanishi, soft skills kompetensiyalari (muloqot madaniyati, liderlik, konfliktologik yondashuv, kreativ fikrlash) ni shakllantirishda muhim pedagogik mexanizmga aylanmoqda.

Teatr jarayonida yuzaga keladigan emotsional rezonans, obrazli tafakkur, dramatik vaziyatlarni tahlil qilish va ularni sahnada jonlantirish orqali talabalarda ijtimoiy ong faollashadi, axloqiy-etik qadriyatlar mustahkamlanadi. Mazkur jarayon yoshlarning jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglashiga, ularni ijtimoiy faollikka undashga xizmat qiladi.

Shuningdek, talabalar teatr-studiyalari ilmiy-nazariy ahamiyatga ega bo‘lgan eksperimental madaniy makon sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Bunda teatr-studiyalar ijodiy laboratoriya sifatida san’at, psixologiya, pedagogika va sotsiologiya fanlarining integratsiyalashuvini ta’minlaydi. Spektakllar mazmunida milliy dramaturgiya, tarixiy xotira va zamonaviy ijtimoiy muammolar o‘zaro uyg‘unlashgan holda talqin qilinadi, bu esa ularning ilmiy-nazariy tahlil uchun boy manba sifatida ahamiyatini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning madaniyat va san’at sohasiga oid ma’ruzasi. – Toshkent, 2023.
2. PQ-399-son qaror: *“Teatrlarning jamiyat madaniy hayotidagi ahamiyatini oshirish va ular faoliyatini yanada qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”*, 22.11.2024 y.
3. Ismoilov B. *Teatr pedagogikasi asoslari*. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Karimova D. *Madaniyat va san’at sotsiologiyasi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
5. “Talabalar teatr studiyalari” respublika festivali materiallari. – Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, 2024.
6. Murod T. *Qish*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2019.
7. Oripov A. *Jannatga yo‘l*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018.

TEXNOGUMANISTIK TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TEATR VA TOMOSHABIN MUNOSABATLARI: MA’NAVIY QADRIYATLAR EVOLYUTSIYASI VA MUAMMOLARI

Pirnazarov Nurnazar
“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti” Milliy tadqiqot universiteti doktoranti

Annotatsiya. Maqolada texnogumanistik transformatsiya sharoitida teatr va tomoshabin munosabatlarining ijtimoiy-falsafiy jihatlari tahlil qilinadi. Raqamli mediatsiya jarayonlari ta’sirida ma’naviy qadriyatlar evolyutsiyasi, estetik idrok va refleksiv tafakkur mexanizmlaridagi o‘zgarishlar ochib beriladi. Teatr ma’naviy

ongni shakllantiruvchi institut sifatida talqin qilinib, texnotsentrik va texnogumanistik rivojlanish modellari qiyosiy tahlil qilinadi. Muallif raqamli transformatsiyani qadriyatlar inqirozi emas, balki ularning qayta konfiguratsiyasi sifatida asoslaydi hamda teatrning aksiologik mediator sifatidagi strategik rolini belgilaydi.

Kalit so‘zlar: texnogumanizm, mediatsiya, teatr, tomoshabin, ma’naviy ong, qadriyatlar transformatsiyasi, refleksiv dialog, raqamli madaniyat.

Аннотация. В статье анализируются социально-философские аспекты взаимоотношений театра и зрителя в условиях техногуманистической трансформации. Раскрываются изменения в механизмах эстетического восприятия и эволюции духовных ценностей под воздействием цифровой медиации. Театр рассматривается как институт формирования духовного сознания, а техноцентрическая и техногуманистическая модели развития сопоставляются в критическом контексте. Автор обосновывает цифровую трансформацию не как кризис ценностей, а как их пере-конфигурацию, подчеркивая стратегическую роль театра как аксиологического медиатора.

Ключевые слова: техногуманизм, медиация, театр, зритель, духовное сознание, трансформация ценностей, рефлексивный диалог, цифровая культура.

Abstract. This article examines the socio-philosophical dimensions of theatre–audience relations within the framework of technogumanistic transformation. It explores how digital mediation reshapes aesthetic perception, reflective thinking, and the evolution of spiritual values. Theatre is conceptualized as an institution that structures spiritual consciousness, while technocentric and technogumanistic development models are critically compared. The study argues that digital transformation should be understood not as a crisis of values but as their reconfiguration, emphasizing the strategic role of theatre as an axiological mediator in contemporary society.

Keywords: technogumanism, mediation, theatre, audience, spiritual consciousness, value transformation, reflective dialogue, digital culture.

XXI asr texnologik sakrash davri bo‘lishi bilan birga, ma’naviy qadriyatlar tizimining inqirozli transformatsiya bosqichi hamdir. Raqamli platformalar, sun’iy intellekt va algoritmik kommunikatsiya insonning idrok, tafakkur va qadriyat shakllanish mexanizmlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Manuel Kastels axborot jamiyatini “tarmoqlangan tuzilma” sifatida tavsiflab, kommunikatsiyaning global va tezkor xarakter kasb etishi ijtimoiy ong strukturasini qayta shakllantirayotganini ta’kidlaydi [1,45 b.]. Mazkur jarayon ma’naviy barqarorlikning susayishi, qadriyatlarning mediatsiyalangan va fragmentar shaklga o‘tishi bilan tavsiflanadi. Shu nuqtai nazardan, teatr va tomoshabin o‘rtasidagi munosabatlarni texnogumanistik transformatsiya kontekstida tanqidiy qayta tahlil qilish zarur bo‘ladi. Teatr raqamli bosim ostida inqirozga uchrayaptimi yoki u ma’naviy ongni saqlovchi institut sifatida yangi bosqichga ko‘tarilayaptimi – masalaning markazida aynan shu savol turadi.

Texnogumanizm texnologiyani mutlaq ijobiy yoki mutlaq salbiy hodisa sifatida emas, balki aksiologik neytral vosita sifatida talqin qiladi. Uning mazmuni texnologiyaning o‘zida emas, balki uning insoniy maqsadlarga qanday yo‘naltirilganida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan texnogumanizm – bu texnologik determinizmga qarshi pozitsiyadir. U texnologiyani taqdir emas, balki tanlov maydoni sifatida ko‘radi. Habermas kommunikativ harakat nazariyasida tizim va hayotiy dunyo o‘rtasidagi ziddiyatni tahlil qilib, instrumental ratsionallikning ustuvorligi hayotiy dunyoni “kolonizatsiya” qilish xavfini tug‘dirishini ta’kidlaydi [2,86 b.]. Raqamli davrda aynan shu jarayon kuzatilmoqda: algoritmik tizimlar insoniy muloqotni tezkorlik, samaradorlik va reyting mezonlari bilan o‘lchamoqda. Natijada kommunikativ muloqot instrumental kommunikatsiyaga aylanish xavfi ostida qolmoqda.

Texnogumanistik yondashuv aynan shu nuqtada o‘z dolzarbligini namoyon qiladi. Agar texnologiya hayotiy dunyoni siqib chiqarsa, u inqiroz omiliga aylanadi; agar u ma’naviy muloqotni kengaytirsa, insonning estetik va axloqiy tajribasini boyitsa – u progressiv kuchga aylanadi. Bu yerda asosiy savol quyidagicha qo‘yiladi: texnologiya insonni tezkor iste’molchi subyektga aylantiryaptimi yoki refleksiv, ongli ishtirokchiga aylantiryaptimi? Bizning fikrga ko‘ra, texnogumanizm uch darajada tahlil qilinadi:

1. Ontologik daraja – texnologiya inson mavjudligining qanday shaklini yaratmoqda?
2. Aksiologik daraja – u qaysi qadriyatlarni mustahkamlayapti yoki zaiflashtiryapti?
3. Kommunikativ daraja – muloqot chuqurlashyaptimi yoki fragmentar tus olyaptimi?

Agar texnologik vositalar insonning estetik tajribasini soddalashtirsa, ma’naviy sabr-toqatni qisqartirsa va muloqotni yuzaki iste’mol darajasiga tushirsa, bu texnogumanistik emas, texnotsentrik jarayondir. Texnogumanizm esa texnologiyani insonparvar mazmun bilan to‘ldirishni talab qiladi. Ya’ni:

Texnologiya → vosita;

Inson → markaz;

Qadriyat → mezon.

Shu asosda teatr fenomenini qayta ko‘rib chiqish zarur bo‘ladi. Chunki teatr tarixan insonning ma’naviy tajribasini jonli muloqot orqali shakllantiruvchi institut sifatida mavjud bo‘lgan. Agar raqamli vositalar teatrning ushbu mohiyatini zaiflashtirsa, bu ma’naviy qadriyatlar transformatsiyasining salbiy yo‘nalishidir. Aksincha, agar ular estetik muloqotni kengaytirsa va auditoriyani ongli ishtirokchiga aylantirsa, bu texnogumanistik evolyutsiyadir. Demak, texnogumanizm – bu texnologiya va ma’naviyat o‘rtasidagi ziddiyatni inkor etish emas, balki ularni ongli muvozanatga keltirish strategiyasidir.

Agar san’at ruhning o‘zini anglash shakli bo‘lsa [3,112 b.], teatr esa ushbu anglash jarayonining jonli, dialogik va ijtimoiy maydonidir. Teatrning ontologik modeli:

Ijodkor → Sahna matni → Ijro → Tomoshabin → Talqin → Ijtimoiy ong

— nafaqat estetik jarayonni, balki ma’naviy shakllanish mexanizmini ham ifodalaydi. Chunki talqin bosqichida sahna voqeligi individual idrokdan ijtimoiy ong darajasiga ko‘tariladi. Stanislavskiy ta’kidlagan “tirik san’at” mohiyati [4,23 b.] teatrning bevosita ruhiy energiyaga asoslanganini ko‘rsatadi. Bu yerda aktyor va tomoshabin o‘rtasida vositasiz (mediatsiyasiz) muloqot yuzaga keladi. Aynan shu jonli muloqot ma’naviy ta’sir kuchini belgilaydi. Marksning “mahsulot iste’molda haqiqiy mahsulotga aylanadi” degan g‘oyasi [5,198 b.] teatr fenomenini tushunishda metodologik ahamiyatga ega. Sahna asari ijro jarayonida imkoniyat sifatida mavjud bo‘lsa, tomoshabin idrokida u ma’naviy tajribaga aylanadi. Demak, teatr ma’naviy ongni shakllantirishda refleksiv ishtirokni talab qiladi. Tanqidiy nuqtai nazardan qaralganda, teatrning ma’naviy funksiyasi uch darajada amalga oshadi:

1. Estetik daraja – go‘zallik va obraz orqali hissiy uyg‘onish;
2. Aksiologik daraja – qadriyatlarni baholash va tanlash;
3. Refleksiv daraja – o‘zlikni anglash va ijtimoiy mas’uliyat hissi.

Agar ushbu uch daraja uyg‘un ishlasa, teatr jamiyatda ma’naviy kapitalni oshiradi. Agar ular zaiflashsa, teatr faqat ko‘ngilochar funksiyaga tushib qoladi. Texnogumanistik sharoitda aynan mana shu nuqta muammoga aylanadi. Raqamli vositalar teatrni keng auditoriyaga olib chiqishi mumkin, biroq ular jonli muloqotning intensivligini kamaytirishi ehtimoli ham mavjud. Mediatsiyalangan tajriba (ekran orqali ko‘rish) refleksiv chuqurlikni qisqartirishi mumkin.

Shu sababli asosiy savol paydo bo‘ladi, teatr raqamli davrda ham ma’naviy ongni shakllantirish qobiliyatini saqlab qola oladimi? Agar teatr algoritmik tezlikka moslashib, estetik tajribani soddalashtirsa, u o‘z aksiologik vazifasini yo‘qotishi mumkin. Aksincha, agar u texnologiyani refleksiv dialogni kengaytirish vositasi sifatida qo‘llasa, ma’naviy ongni shakllantirishdagi roli kuchayadi. Demak, teatr – bu shunchaki sahna san’ati emas, balki ma’naviy ongni strukturallashtiruvchi ijtimoiy institutdir. Uning kuchi jonli muloqotda, talqinda va qadriyatlarni tanlash jarayonida namoyon bo‘ladi. Texnogumanistik transformatsiya sharoitida aynan mana shu funksiyani saqlab qolish strategik vazifaga aylanadi. Biroq ushbu vazifani amalga oshirish imkoniyati teatr tajribasining qanday vosita orqali auditoriyaga yetib borayotganiga bevosita bog‘liq. Raqamli davrda teatr va tomoshabin o‘rtasidagi aloqaning asosiy mexanizmi mediatsiya orqali shakllanadi. Demak, ma’naviy ongni shakllantirish qobiliyatining saqlanishi yoki zaiflashuvi aynan mediatsiya tabiatiga bog‘liq.

Mazkur modelda “mediatsiya” markaziy tushunchaga aylanadi. Mediatsiya shunchaki texnik vosita emas; u ma’no filtri, interpretatsiya mexanizmi va estetik tajribaning qayta kodlovchi omilidir. Marshall Maklyuen kommunikatsiya vositasini “xabarni shakllantiruvchi muhit” sifatida talqin qilib, texnologiyaning mazmunga bevosita ta’sir ko‘rsatishini asoslaydi [6, 15 b.]. Demak, kamera, montaj, platforma algoritmi va ijtimoiy tarmoqlarning interaktiv mexanizmlari sahna tajribasini bevosita emas, balki qayta ishlangan shaklda auditoriyaga yetkazadi. Natijada teatr tajribasi jonli muloqotdan mediatsiyalangan tajribaga o‘tadi. Bu o‘zgarish nafaqat texnik, balki aksiologik xarakterga ega. Habermas tizim va hayotiy dunyo o‘rtasidagi ziddiyatni tahlil qilib, instrumental ratsionallikning kommunikativ

makonni kolonizatsiya qilish xavfi mavjudligini ta’kidlaydi [2, 312 b.]. Shu nuqtada teatr rivojining ikki asosiy yo‘nalishi yuzaga keladi.

Birinchi yo‘nalish — texnotsentrik model bo‘lib, unda teatr kontentga aylanadi, tomoshabin esa foydalanuvchi maqomiga tushadi. Ma’naviy tajriba reyting, ko‘rishlar soni va algoritmik mashhurlik mezonlari bilan o‘lchanadi. Byung-Chul Han zamonaviy raqamli madaniyatni “ko‘rinishlar jamiyati” sifatida tavsiflab, chuqur refleksiyaning sathiy reaksiya bilan almashinishini qayd etadi [9, 27 b.]. Bunday sharoitda estetik jarayon soddalashtiriladi, refleksiv tafakkur qisqaradi va teatr o‘zining ma’naviy chuqurligini yo‘qotish xavfi ostida qoladi.

Ikkinchi yo‘nalish — texnogumanistik modeldir. Unda teatr raqamli vositalarni mazmunni soddalashtirish uchun emas, balki dialog maydonini kengaytirish uchun qo‘llaydi. Baxtinning dialogizm nazariyasiga ko‘ra, ma’no ko‘p ovozli muloqot jarayonida shakllanadi [8, 22 b.]. Raqamli platformalar sahna tajribasining davomiy talqinini ta’minlovchi, muhokama va fikr almashuvini kengaytiruvchi maydonga aylanishi mumkin. Bu holda qadriyatlar yangi shaklda namoyon bo‘ladi, biroq ular chuqur ma’naviy asosni saqlab qoladi. Demak, asosiy savol quyidagicha qo‘yiladi: teatr texnologiya vositasida ma’naviy ongni mustahkamlay oladimi? Agar teatr raqamli vositalarni talqin maydonini kengaytirish, spektakllar muhokamasi uchun onlayn platformalar yaratish va yosh auditoriya bilan refleksiv dialogni rivojlantirish uchun ishlatsa, u transformatsiya jarayonida yetakchi institutga aylanishi mumkin. Aks holda, teatr ommaviy kontent oqimida erib ketishi ehtimoli mavjud.

Texnogumanistik sintez shuni ko‘rsatadiki, teatrning kelajakdagi barqarorligi uch asosiy omil uyg‘unligiga bog‘liq: texnologiya vosita sifatida, refleksiv dialog mexanizm sifatida va milliy-ma’naviy mazmun mezon sifatida. Ularning integratsiyasi barqaror qadriyat evolyutsiyasini ta’minlaydi. Aks holda, qadriyatlar transformatsiyasi soddalashuv va yuzakilashuv yo‘nalishiga o‘tishi mumkin. Shunday qilib, raqamli transformatsiyani qadriyatlar inqirozi sifatida emas, balki ularning qayta konfiguratsiyasi sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir. Teatr bu jarayonda passiv kuzatuvchi emas, balki faol aksiologik mediator bo‘lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000.
2. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия. – М.: Весь мир, 2000.
3. Гегель Г.В.Ф. Эстетика. В 4 т. Т.1. – М.: Искусство, 1968.
4. Станиславский К.С. Работа актёра над собой. – М.: Искусство, 1988.
5. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года. – М.: Политиздат, 1989.
6. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. – М.: Кучково поле, 2003.
7. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979.

QORAQALPOQ XALQINING URF-ODATLARI TEATRLASHTIRILGAN TOMOSHALARDA

Nazarımbetov Bazarbay
O'zDSMI Nukus filiali
"Aktyorlik mahorati" kafedra mudiri, dotsent

Annotatciya: Maqolada qoraqalpoq xalqining urf-odatlari teatrlashtirilgan tomoshalarda aks etishi yoritilgan. To'y va mavsumiy marosimlarning sahnada ifodalanishi, xalq qo'shiqlari va raqslarining qo'llanishi hamda ularning tarbiyaviy ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Qoraqalpoq xalqi, urf-odatlar, an'analar, teatrlashtirish, tomosha, milliy qadriyatlar, raqs, dramatic ko'rinish, Navro'z, to'y marosimlar.

Аннотация: В статье освещается отражение традиций каракалпакского народа в театрализованных представлениях. Показано представление свадеб и сезонных обрядов на сцене, использование народных песен и танцев, а также их воспитательное значение.

Ключевые слова: Каракалпакский народ, обычаи, традиции, театрализация, представление, национальные ценности, танец, драматическое представление, Навруз, свадебные церемонии.

Abstract: The article highlights the reflection of the traditions of the Karakalpak people in theatrical performances. The depiction of weddings and seasonal rituals on stage, the use of folk songs and dances, and their educational significance are shown.

Keywords: Karakalpak people, customs, traditions, theatricalization, performance, national values, dance, dramatic performance, Navruz, wedding ceremonies.

Qoraqalpoq xalqi qadimdan o'zining boy tarixi, an'anaviy turmush tarzi, marosimlari va urf-odatlari bilan ajralib turadi. Har bir xalqning milliy madaniyatida urf-odatlar uning ma'naviy qiyofasini, dunyoqarashini, turmush tarzini ifodalaydi. Qoraqalpoq xalqining urf-odatlari ham ko'p asrlar davomida shakllangan, avloddan-avlodga o'tib kelgan. Ularning aksariyati xalq og'zaki ijodi, qo'shiqlari, raqslari va dramatic ko'rinishlarida mujassam bo'lib kelmoqda.

Bugungi kunda teatr sa'nati, ayniqsa, teatrlashtirilgan tomoshalar xalqning urf-odatlarini saqlash, ularha yangicha badiiy talqin berish, yosh avlodni milliy qadryatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim o'rin tutmoqda. Shu sababli qoraqalpoq xalqining urf-odatlarini teatrlashtirilgan tomoshalarda aks ettirish masalasi va sa'nat sohasida dolzarb mavzu hisoblanadi.

Qoraqalpoq xalqining marosimlari hayotning turli bosqichlari bilan bog'liq bo'lib, ular orasida to'y marosimlari, bolalar marosimlari, mehnat urf-odatlari, diniy va mavsumiy bayramlar muhim o'rin egallaydi. Masalan "Kelin salom", "Sovchi kelishi", "Sunnat to'y" kabi odatlar xalq hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Shuningdek, xalqning tabiat bilan bog'liq urf-odatlari ham mavjud. "Navro'z"

bayramida yangilanish, tabiat uyg'onishi, mehnat mavsumining boshlanishi teatrlashtirilgan sahnalarda o'ziga xos tarzda gavdalanadi.

Teatrlashtirilgan tomoshalarda qoraqalpoq xalqning turmush tarzidan olingan ko'plab ko'rinishlar sahnaga olib chiqiladi. Masalan, to'y marosimlari – kuyov va kelin obrazlari, sovchilar suhbatlari, kuyovning sinovdan o'tishi, kelin salom kabi an'anaviy ko'rinishlar tomoshabinlar qalbiga milliy ruh bag'ishlaydi.

Mavsumiy bayramlar - Navro'z yoki hosil bayramlari teatrlashtirilgan ko'rinishlarda qo'shiqlar, raqslar, xalq o'yinlari orqali jonlantiriladi. Xalqona kulgili epizodlar – masalan, kuyov-navkarlarning quvnoq suhbatlari yoki to'yda aytiladigan kulgili latifalar xalqona hazil-mutoyiba ruhini sahnaga olib chiqadi.

Teatrlashtirilgan tomoshalarda qoraqalpoq xalqining musiqiy merosi alohida o'rin tutadi. "Qizil o'yin", "Chalpaq" kabi raqslar, an'anaviy dostonlardan parchalar, qo'shiqlar milliy urf-odatlarni badiiy jihatdan boyitadi. Ayniqsa, ayollar raqslari nafisligi, erkaklar raqslari esa kuch-qudrat ifodasi sifatida teatr tomoshalariga uyg'unlik bag'ishlaydi. Qoraqalpoq teatr san'ati tarixida ko'plab spektakllar urf-odatlar asosida yaratilgan. Masalan, "Qiz uzatish" mavzusidagi ko'rinishlarda ota-onaning pand-nasihatlari, sovchilar kelishi, kelinning roziligi va kuyovning sinovlardan o'tishi badiiy tarzda sahnalashtiriladi. Bunday dramatik ko'rinishlarda nafaqat an'ana, balki insoniy fazilatlar – sadoqat, mehr, hurmat kabi qadriyatlar ham namoyon bo'ladi.

Urf-odatlarning teatrlashtirilgan tomoshalarda aks etishi yosh avlodning milliy o'zligini anglashiga yordam beradi. Tomoshabin o'z xalqning qadriyatlarini yanada chuqurroq anglab, ularga hurmat ruhida tarbiyalanadi. Bundan tashqari, xalq sa'natiga bo'lgan qiziqish ortadi, an'analarni asrab-avaylashga bo'lgan mas'uliyat kuchayadi.

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq xalqning urf-odatlarini teatrlashtirilgan tomoshalarda aks ettirish nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki ma'naviy va tarbiyaviy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Har bir sahnalashtirilgan urf-odat tomoshabinni o'z tarixiga, milliy qadriyatlariga hurmat bilan qarashga undaydi. Shu tariqa teatr sa'nati qoraqalpoq xalqining boy madaniy merosini asrab-avaylash va kelgusi avlodlarga yetkazishga muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo'rayev T. Qoraqalpoq xalqning urf-odatlari va marosimlari. – Nukus: Qoraqalpoq nashriyoti, 2018. – 256 b.
2. Berdimurotov E. Qoraqalpoq folklori va teatr sa'nati. – Toshkent: Fan, 2015. - 198 b.
3. Xudoyberganova G. O'zbek va qoraqalpoq marosim folklori qiyosiy tahlilda. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020. – 144 b
4. Qoraqalpoq xalq ijodi. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent: O'zbekiston,2017. – 6-jild
5. Krimov A. Milliy urf-odat va a'nanalar teatr sahnasida. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 212 b.

YOSHLAR TEATRI – ZAMON BILAN HAMNAFAS

Jabbarbergen Xojanov
O‘zDSMI Nukus filiali dotsenti
Mehribon Xo‘janova
O‘zDSMI Nukus filiali katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: 1978 yilga kelib Nukusda Respublika yosh tomoshabinlar teatri ochilishiga bir qator sabablar tuǵildi. Ya’ni bunday sabablar qatorida yosh o’smirlarning vaqtini samarali o’tkazish, ularning tarbiyasini yaxshilash va ijobiy hislatlarni shakllantirish kerak bo’ldi. Teatr birinchi pardasini Qoraqalpoǵiston xalq shoiri, dramaturg K.Raxmanovning «Kechikkan bahor» spektakli bilan ochadi.

Kalit sózlar: teatr, aktyor, rejissyor, spektakl, sahna, dekoratsiya, obraz, dramaturgiya, tragediya, komediya, repertuar.

Аннотация: К 1978 году возник ряд причин для открытия Республиканского театра юного зрителя в Нукусе. То есть, среди таких причин необходимо было эффективно проводить время подростков, улучшать их воспитание и формировать положительные качества. Театр открывает первый занавес спектаклем "Запоздалая весна" народного поэта Каракалпакстана, драматурга К.Рахманова.

Ключевые слова: театр, актер, режиссер, спектакль, сцена, декорация, образ, драматургия, трагедия, комедия, репертуар.

Annotation: By 1978, a number of reasons led to the opening of the Republican Theater of Young Spectators in Nukus. That is, among such reasons, it was necessary to effectively spend time with young adolescents, improve their upbringing, and form positive qualities. The theater opens its first act with the play "Late Spring" by the People's Poet of Karakalpakstan, playwright K. Rakhmanov.

Keywords: theatre, actor, director, performance, stage, set design, character, dramaturgy, tragedy, comedy, repertoire.

1978 yilga kelib Hukumat qarori bilan Nukusda Respublika yosh tomoshabinlar teatri ochilishiga bir qator sabablar tuǵildi. Ya’ni bunday sabablar qatorida yosh o’smirlarning vaqtini samarali o’tkazish, ularning tarbiyasini yaxshilash va ijobiy hislatlarni shakllantirish kerak bo’ldi. Teatrga direktor sifatida, O’zbekiston, Qoraqalpoǵiston va Tatarston Respublikalari xalq artisti Bayram Matchanov, bosh rejissyori etib, Qoraqalpoq davlat musiqali drama va komediya teatri aktyori va rejissyori, O’zbekiston xalq artisti Najimatdin Ańsatbaev tayinlanadi. Teatr birinchi pardasini 1978 yili Qoraqalpoǵiston xalq shoiri, dramaturg K.Raxmanovning «Kechikkan bahor» spektakli bilan ochadi. «Kechikkan bahor» asari lirik drama bo’lib, dramaturg asarda o’sha zamonning turmushi va dolzarb bo’lib turgan masalalarini mohirona aks ettiradi. Drama voqeasi Respublikaning eng olis hududlarida yashaydigan yoshlarning hayotidan olinadi. Eng olis tumanlarda yashashiga qaramay, ko’ngillarini cho’ktirmagan yoshlar shu

tumandagi bo’sh yotgan erlardan unumli foydalanishga, boǵlar yaratichga kuchini sarflab, mardona kurashadilar. Pyesa mehnat mavzusiga yondashilgan holda yozilgan. Asarning asosiy ǵoyasi yoshlarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash, ularda mardlik va jasorat kabi his-tuyǵularni uyǵotish, vatanni sevish, uning tufroǵini ko’z qorachiǵidek asrab-avaylash, sodiq bo’lish kabi uluǵ fazilatlardan iboratdir. Pyesani bosh rejissyor N.Ańsatbaev mohirona sahnalashtiradi. Muvaffaqiyatli qo’yilgan «Kechikkan bahor» pyesasidan so’ng teatr repertuari o’z faoliyatini davom ettirib, o’z ijodini boyitib bordi.

Teatrning tashkil topishida va teatr saxnasining mazmundor spektakllar bilan boyib borishida mahalliy dramaturglardan K.Rahmonov, S.Jumagulov, S.Xo’janiyozov, Q.Matmurodov va boshqalarning o’rni katta bo’ldi. «Kechikkan bahor» spektaklidan so’ng teatr repertuari yildan-yilga boyib, shakllanib bordi.Masalan, 1979 yilga nazar tashlaylik. Bu yilda rejissyori N.Ańsatbaev J.Mahmudovning «Yalonǵoch korol» spektakli yosh tomoshabinlarga namoyish etdi. Undan so’ng shu yilda Babaxanov va J.Agamurzaev qalamiga mansub bo’lgan «Yulbaris bilan uchirashganda» pyesasini rejissyor R.To’reniyazov, N.Ansatbaevlar sahnalashtirdi. Yosh tomoshabinlarga mo’ljallangan mazmundor spektakllarning qatori birin-ketin uzilmadi. 1979 yilda yana Yuzeevning «O’yindan o’ymoq» dramasini rejissyor N.Ańsatbaev sahnalashtirib, tomoshabinlarning qalbidan joy oldi. Shu yilda I.Shtokning «Ilohiy komediya» pyesasini rejissyor A.Efremov sahnalashtirib, teatr iqlosmandlariga taqdim eta oldi. Shunday qilib, Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri repertuari spektakllar bilan boyib, o’sib bordi. Teatrning shakllanish davrlarini kuzatar ekanbiz, eng dastlabki yilda taqdim etilgan spektakllarni bilganimizdan so’ng 1980 yilga nazar solamiz. Teatrning bosh rejissyori N.Ańsatbaev Berdax nomidagi Qoraqalpoq davlat musiqali drama va komediya teatriga bosh rejissyor bo’lib tayinlanadi. Shu munosabat bilan yosh tomoshabinlar teatriga O’zbekistonda xizmat ko’rsatgan, Qoraqalpoǵiston xalq artisti R.To’reniyazov bosh rejissyor etib tayinlanadi. Teatr jamoasi uchun 1980 yil eng samaradorli va ajoyib yil bo’ladi. Chunki dramaturg K.Raxmanov o’zining «To’qqiz to’nkildoq va bir chinqildoq» nomli ijodiy ishini yaratdi. Ijodiy asarni rejissyor R.To’reniyazov sahnaga moslab tayyorladi va rassom I.Alibekov spektaklga mos ravishta sahna dekoraciyasini ishlab chiqdi. Komedik voqealarga asoslangan, ertak asosida yozilgan «To’qqiz to’nkildoq va bir chinqildoq» komediyasi kulguli va mazmundor voqealarga to’la bo’lganligi sababli barcha tomoshabinlarning olqichlariga sazavor bo’ldi. Ayniqsa, bu spektakl ertak asosida yozilganligi sababli bolalarning sevimli spektakliga aylanib ulgurdi.

Teatr jamoasi o‘zbek, qoraqalpoq, qardosh xalqlar va G‘arbiy Yevropa xalqlarining turli janr va mavzulardagi asarlarini sahnalashtirib, o‘z tomoshabinlariga taqdim etdi. Bu davrda qoraqalpoq yoshlari rus dramaturgi I.Shtokning "Ilohiy komediya," tatar dramaturgi I.Yuzeevning "G‘azablanishga erk bermang," A.Tolstoyning "Buratino," italyan dramaturgi K.Goldoniyning "Ikki boyga bir malay," Sh.Perroning ertagi asosida "Etikli mushuk," o‘zbek dramaturglaridan M.Agamirzayev va A.Boboxonovlarning "Yo‘lbars va ovchi," J.Mahmudovning "Yalang‘och qirol", N.Ro‘zimuhamedovning "Kapitanga

rahmat," G‘.G‘ulomning "Shum bola" dramatik asarlari teatr repertuaridan o‘rin oldi. Bu pyesalarning qahramonlariga teatr sahnasida rejissyorlardan R.To‘reniyazov, O.Efremov, N.Ansatbayev, Q.Abdireymovlar jon bergan. Shuningdek K.Raxmanovning «Kechikkan bahor», "To‘qqiz to‘ng‘ildoq, bir chingildoq," T.Seytjanovning "Nukus afsonasi" va P.Tilegenovning "Dutorli askar" pyesalarining nomiga ko‘zimiz tushadi.

K.Raxmanov, T.Seytjanov, P.Tilegenovlar boshlagan sharafli ishni yosh dramaturglardan G.Tursunova, A.O‘tepbergenov, K.Qurbonova, E.Sobirov, P.Aytmuratov, J.Xojanov, Q.Matmuratov, S.Jumag‘ulov, K.Musayev, M.Xojanovalar davom ettirdi. Teatr jamoasining so‘nggi yillardagi faoliyatiga nazar tashlasak, teatr rahbarlarining mahalliy dramaturglarga e’tiboridan ko‘zimiz quvonadi.

Dramaturglardan G.Tursunovaning "Tentak maymun," Q.Qurbonovaning "Hazil kerak," I.Aybatovning "Afsona," "Yalqovning hiylalari," E.Sobirovning "Qo‘pol qo‘chqor," J.Xo‘janovning "Kosmosdan kelgan mehmonlar," "Mardlik bilan yovuzlik," P.Aytmuratovning "Shaytonning nolasi," "Suyunchi," K.Raxmanovning "Ayol qismati," M.Xo‘janovaning "Parizodning tashvishi" kabi spektakllar yosh tomoshabinlar teatri ijodiy jamoasining so‘nggi yillarda qoraqalpoq dramaturglari pyesalari asosida yaratilgan sahna asarlari hisoblanadi.

Teatr jamoasi o‘zbek dramaturglaridan R.Yoriyevning "Fermer Nurim ota" pyesasini muvaffaqiyatli sahnalashtirdi. Drama va shu asosda yosh tomoshabinlar teatri ijodiy jamoasi mehnatining mahsuli bo‘lgan spektaklda jami ikki kishi ishtirok etadi. Fermer Nurim ota va uning kampiri Ma’rifat ona. Asardagi voqealar klassitsizmning qonun-qoidalari asosida yaratilgan, deyish mumkin. Voqealar bir joyda, bir kunda va qisqa vaqt ichida yakuniga yetadi.

“Fermer Nurim ota” spektaklining rejissyori I.Aybatovning muvaffaqiyati sahnaviy obrazlilik ortiqcha dabdabali, xatti-harakatlar, intonatsiyalar, ko‘tarinki, tantanavor ovozlar, kinoyali ekstentriklar bilan emas, balki dramatik mavzuning asosiy mazmunini sahnaviy ko‘rinish vositalari orqali ta’minlaganda, qahramonning his-tuyg‘ulari, ichki dunyosi to‘liqroq ochilganda, sahnaviy xatti-harakat umumlashganda erishilishini tushunganda va bu sahna qonunlarini o‘z spektaklida muvaffaqiyatli amalga oshirganidadir.

So‘nggi yillar ichida teatr professional ijodiy jamoa sifatida kamol topdi, ijod so‘qmoqlaridan qiynalib bo‘lsa-da, ravon yo‘lga chiqib oldi. Shu bilan birga yosh tomoshabinlar teatrining tabiatini, tilini tushunadigan iste’dodli yosh dramaturglar bilan ijodiy yo‘lga qo‘yildi, teatr atrofida uning dardini o‘zining dardi deb biladigan jamoa bilan hamkorlik qilishga tayyor dramaturglar guruhi yetishdi, teatrning do‘stlari, muxlislari, jamoaning atrofiga to‘plandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. B.Sayfullaev, T.Bayandiyev “Qoraqalpoq teatri tarixi”. T., Fan ziyosi, 2022.
2. F.Sulaimonova «Shekspir Uzbekistonda». T., FAN, 1978.

ИНСАН ӨМИРИНДЕ АКТЁРЛЫҚ ШЕБЕРЛИГИ

Қәллибеков Нурназар Пирназарович
ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы
“Вокал” кафедрасы доценти

Аннотация: Мақалада “актёрлық шеберлиги” актёрлардың арнаўлы кәсиплик шеберлиги сыпатында емес, бәлким шахс раўажланыўы ҳәм заманагөй инсанның күнделикли турмысында сәйкеслесиўдиң универсал қуралы сыпатында талқыланады. Актерлық шеберлигин үйрениў процесинде қәлиплестирилетуғын таяныш компетенциялар (Эмоционал интеллект, эмпатия, дыққат-итибарды басқарыў, импровизация, дене ҳәм даўысты басқарыў, көпшилик алдында қалыў қәўип-қәтерлерин жеңиў) талқыланып, оларды кәсиплик искерликте, шахслар аралық қатнасықларда, көрсетиўдиң өзинде, стрессли жағдайларда әмелий қолланылыўы көрсетип берилген. Психологиялық механизмлерге (ақыл теориясы, эмоционал яд, "мен" ҳәм рольди ажыратыў), театр педагогикасы ҳәм драматерапия менен байланысларға айрықша итибар бериледи. Актерлық шеберликти системалы раўажландырыў XXI әсирдиң жоқары социаллық динамикасында психологиялық бейимлесиўшеңлик, коммуникациялық нәтийжелилик ҳәм улыўма турмыс сапасын арттырады, деген жуўмаққа келинеди.

Таяныш сөзлер: актёрлық шеберлиги, күнделикли турмыс, эмоционал интеллект, эмпатия, импровизация, өзин-өзи көрсетиў, көпшилик алдында шығыў, психологиялық бейимлесиўшеңлик, театр педагогикасы, ақыл теориясы, новербал коммуникация, стресске шыдамлылық, драматерапия, Станиславский системасы.

Аннотация: В статье "актерское мастерство" рассматривается не как специальное профессиональное мастерство актеров, а как универсальный инструмент личностного развития и адаптации в повседневной жизни современного человека. Проанализированы ключевые компетенции, формируемые в процессе обучения актерскому мастерству (эмоциональный интеллект, эмпатия, управление вниманием, импровизация, управление телом и голосом, преодоление рисков попадания на публику), и показано их практическое применение в профессиональной деятельности, межличностных отношениях, самой игре и стрессовых ситуациях. Особое внимание уделяется психологическим механизмам (теория разума, эмоциональная память, различение "я" и роли), а также связям с театральной педагогикой и драматерапией. Сделан вывод о том, что систематическое развитие актёрского мастерства в условиях высокой социальной динамики XXI века повышает психологическую адаптивность, коммуникативную эффективность и общее качество жизни.

Ключевые слова: актерское мастерство, повседневная жизнь, эмоциональный интеллект, эмпатия, импровизация, самовыражение, публичное выступление, психологическая адаптивность, театральная

педагогика, теория разума, невербальная коммуникация, стрессоустойчивость, драматерапия, система Станиславского.

Annotation: The article discusses "acting skills" not as a specific professional skill of actors, but rather as a universal tool for personal development and adaptation in the daily lives of modern individuals. Key competencies (emotional intelligence, empathy, attention control, improvisation, body and voice control, and overcoming the risks of being exposed to the public) developed in the process of learning acting skills are analyzed, and their practical application in professional activities, interpersonal relationships, performance itself, and stressful situations is demonstrated. Special attention is paid to psychological mechanisms (mental theory, emotional memory, self-awareness, and role differentiation), and connections with theater pedagogy and dramatherapy. It is concluded that the systematic development of acting skills enhances psychological adaptability, communication effectiveness, and overall quality of life in the high social dynamics of the 21st century.

Keywords: acting, everyday life, emotional intelligence, empathy, improvisation, self-expression, public speaking, psychological adaptability, theater pedagogy, theory of mind, nonverbal communication, stress resistance, dramatherapy, Stanislavsky's system.

“Театр, шыралардың жарқыраўы,
декорация ҳәм костюмлардың саўлатлылығы,
тәсирли мизансаҳналар менен емес,
ал драматургтың идеялары менен жасайды.”
К.Станиславский

XXI әсирдиң жедел технологиялық өзгерислер, глобалласыў ҳәм информациялық толып-тасыў менен характерленетуғын социаллық динамикасы шахстың алдында психологиялық бейимлесиў бағдарында мисли көрилмеген қыйыншылықларды қоймақта. Табыслы бейимлесиў тез өзгерип атырған дүньяда руўхый саламатлық ҳәм нәтийжели жумыс ислеўдиң тийкарғы факторына айланбақта. Бүгинги актерлық шеберлиги ҳәм театр турмысына нәзер таслайық.

Инсан турмысындағы актёрлық - бул тек ғана кәсип емес, ал өзин-өзи билиў ҳәм дүнья менен байланысыўдың универсал қуралы есапланады. Ол өз сезимлерин билдириўге, жағдайларға бейимлесиўге ҳәм басқаларды исендириўге үйретеди, бул болса оны күнделикли турмыста өзгертиўге болмайды. Коммуникация жетискенликти белгилейтуғын заманагөй жәмийетте актёр шеберлиги тосқынлықларды жеңиўге, мүнәсибетлерди қәлиплестириўге ҳәм мақсетлерге ерисиўге жәрдем береди, әпиўайылықты жеке раўажланыў сахнасына айландырады. Дәслеп, актёрлық шеберлиги эмоционал интеллектти раўажландырады. Адам рольдиң репетициясындағыдай сезимлерди билиўди, оларды басқарыўды үйренеди. Бул стрессли жағдайларда айрықша әҳмийетке ийе: сөйлесиўдеги басшы ямаса бала менен келиспеўшиликтеги ата-ана машқаланы шешиў ушын исенимди "ойнаўы" мүмкин. Фактлер тастыйықлайды: Америка психологиялық

ассоциациясының изертлеўлери көрсетиўинше, актёрларда эмпатия 20 процент жоқары болады, бул өмирге өткериледи, келиспеўшиликлерди азайтады ҳәм қанаатланыўшылықты арттырады.Буннан тысқары, ол коммуникацияны күшейтеди. Актер аудиторияны есапқа алады, идеяны жеткериў ушын даўыс ҳәм ис-ҳәрекетлерди модуляциялайды. Турмыста бул көргизбелерде, ушырасыўларда, дискуссияларда жәрдем береди. Ҳәр қыйлы рольлерди атқарып, адам қорқынышларды жеңип, өзлигин тәжирийбеден өткереди. Актёрлық шеберлик жасырмайды, ҳақыйқый мазмун-мәнисти ашады, турмысты және де жарқын ҳәм мазмунлы етеди. Актёрлық әмелияты белгисизликке шыдамлылықты қәлиплестиреди. Импровизация информация жетиспеўшилиги шараятында қарар қабыл етиў, өзгериўшең шараятларға тез бейимлесиўге үйретеди. Бул көнликпе тез өзгерип атырған дүньяда, яғный мийнет базарындағы тосаттан болған өзгерислер ямаса күтилмеген турмыслық ўазыйпаларды шешиў зәрүрлигинде жүдә қәдирли. Сахнада өз-өзинен жетилискенлик турмыслық ийкемлиликке айланады. Итибарлылық ҳәм бақлаўшылықты раўажландырыў да әҳмийетли. Актёр партнёрлардың минез-қулқындағы, интонацияларындағы, реакцияларындағы майда-шүйде нәрселерди анықлаўға үйренип барады. Бул сыпат реал турмыстағы адамларды ҳәм жағдайларды "оқыў," басқалардың мүтәжликлерин алдын ала билиў ҳәм алдын ала ҳәрекет етиў укыбына өткериледи. Бундай проактивлик кәсиплик ҳәм жеке байланысларды беккемлейди. Методикалық жақтан актёрлық усыллар өз-өзин көрсетиўди дүзеди. Роль менен ислеў - мақсетти анализлеў, көрсетиў қуралларын таңлаў ҳәм автоматизмге шекем ислеў. Әмелий мәнисте бул ҳәр қандай көпшилик ҳәрекетин таярлаўға системалы жантасыў болып есапланады: интервьюден баслап, әҳмийетли сөйлесиўге шекем. Нәтийжеде коммуникацияның нәтийжелилиги артып, энергия жумсалыўы азаяды. Демек, актёрлық инсан қәбилетин раўажландырыў ушын комплексли әмелият сыпатында хызмет етеди. Эмоционал, коммуникатив ҳәм когнитив тараўларды бирлестиреди, социаллық реаллықты саналы дүзиў ушын қуралларды усыныс етеди. Оны қолланыў сахна шеңберинен узаққа шығып, заманагөй жәмийетте табыслы ҳәм бейимлесиўшең турмыс ушын метакөнликпеге айланбақта.

Көркем өнер ғайраткери ҳәм рольди дәлиллеў көз-қарасы өзин ҳәм сүўретлениўи керек болған қаҳарманды терең түсиниўди талап ететуғын қурамалы ҳәм көп қырлы процесс. Көркем өнер ғайраткери, мүсиншидей, ҳәр бир детальға ислеў берип, исенимли ҳәм есте қаларлық образ жаратады.Перспективаның тийкарғы элементлеринен бири эмпатия есапланады. Көркем өнер ғайраткери өз қаҳарманына тилеклес болыўы, оның мотивлери, қорқынышлары ҳәм тилеклерин түсиниўи керек. Буған пьеса текстин терең талқылаў, тарийхый излениўлер (егер керек болса) ҳәм әлбетте, өзин-өзи талқылаў арқалы ерисиледи. Мысалы, Гамлетти исенимли ойнаў ушын тек Шекспир текстин ядтан билиў емес, ал жоғалтыў, саткынлық, экзистенциал кризистиң не екенлигин түсиниў зәрүр. Буннан тысқары, мәселениң техникалық тәрепи де әҳмийетли. Көркем өнер ғайраткери қаҳарманның характерин максимал дәрежеде анық көрсетиў ушын даўысы,

дикциясы, мимикасы, ишаратлары үстинде ислейди. Буның ушын көп шуғылланыў, педагоглар менен сахна сөзи ҳәм актёрлық шеберлиги бойынша ислесиў талап етиледи. Буның классикалық мысалы Марлон Брандоның "Крестный отец" фильминдеги Вито Корлеоне рольин атқарыўға таярлық көриўи болып, бунда тек ғана сыртқы көринисти өзгертиў емес, ал даўыс ҳәм минез-қулқылар үстинде де ислеў нәзерде тутылған.Фактлер болса көркем өнер ғайраткери өз қаҳарманының дүньясына қаншелли терең кирип барса, оның атқарыўы соншелли исенимли болатуғынын дәлиллейди. Сын пикирлер, сыйлықлар, тамашагөйлердиң муҳаббаты - булардың барлығы табыслы жумыстың объектив көрсеткишлери болып есапланады. Ҳеш болмаса Ганнибал Лектер рольындағы Энтони Хопкинсти еслеп көриң: оның рольы тамашагөйлерди сондай тәсирлендирди, ол унамсыз персонаж жаратыў өлшемине айланды. Солай етип, актёр ҳәм рольдиң дәлиллер менен беккемленген көз-қарасы тек актёрлық усыллар жыйындысы емес, ал жанлы ҳәм реал образ жаратыўға қаратылған эмпатия, шеберлик ҳәм мийнеттиң қурамалы араласпасы болып табылады.

Мысалы, Уильям Шекспирдиң "Отелло" трагедиясында актёрлық шеберлик профессионал өнер емес, бәлки бузғыншы турмыслық көнликпе сыпатында көринеди. Оның виртуоз ийеси Яго болып есапланады, оның тийкарғы қуралы - ҳадаллық ҳәм садықлық нықапларын шеберлик пенен сынаў қәбилети болып есапланады. Ол тек жалған айтпайды, ол өзиниң жалған образында соншелли исенимли жасайды, ол Отеллоның ҳақыйқатлығына гүманланыўға мәжбүрлейди. Бул мысал әдеп-икрамлылық мазмунынан суўырып алынған өзгертиў шеберлиги инсаният қатнасықларының тийкары болған исенимди манипуляциялаў ҳәм жоқ етиў қуралына айланып атырғанын көрсетеди. Отелло болса тек Ягонның ҳийлекерлигине емес, ал өзиниң ҳақыйқатлықты ойыннан ажырата алмағанлығының қурбаны болады. Оның трагедиясы бир жағынан өмирди қандай да бир театр сыпатында қабыл етиўге тийкарланған болып, онда Дездемона надан ҳаялдың рольин атқарады. Ол, уллы саркарда, өзиниң жүрегиниң даўысына ҳәм анық фактлерге қарағанда Яго ойнаған спектакльге көбирек исенеди. Шекспир инсанның күнделикли турмыста бәрқулла басқалардың "рольлерине" дус келетуғынын ҳәм тамашагөй, сыншы, талқылаўшы болыўға мәжбүр болатуғынын көрсетеди.Буннан тысқары, Дездемонаның өзи бул қәўипли ойынға мәжбүрий түрде тартылады. Оның шын жүреклилиги ҳәм туўрылығы Отелло тәрепинен ойыншының шебер ойыны сыпатында талқыланып, санасы зәҳәрленген. Оның ҳақыйқый сезимлери Яго жазған сценариясының бир бөлеги сыпатында оқылады. Бул парадоксты көрсетеди: улыўма исенбеўшилик орталығында ҳәттеки тәбийий минез-қулық шебер актерлик жумысы сыпатында қабыл етилиўи мүмкин, бул болса пикирлеўде қайғылы қәтелерге алып келеди.Демек, Шекспир драмасы актёрлықтың амбивалент *(бир нәрсеге қатнастың еки тәреплемелиги. Атама Эйген Блейлер тәрепинен киргизилген. Блейлер эмоционал, жигерли ҳәм интеллектуал амбивалентликти ажыратып көрсеткен. Зигмунд Фрейд амбивалентликти өмирге ҳәм өлимге умтылыў деп*

есаплаған) күш екенлигин көрсетеди. Өмирде де саҳнадағы сыяқлы қайта қәлиплесиў қәбилети дөретиўшиликке де, бузылыўға да хызмет етиўи мүмкин. "Отелло" ҳәмме қандайда бир дәрежеде актёр болған дүньяда ең әҳмийетлиси ойынды таныў ҳәм ҳақыйқыйлықты қәдирлеў қәбилетин сақлап қалыў, себеби қәтениң баҳасы аянышлы болыўы мүмкинлиги ҳаққында мәңги ескертиў болып хызмет етеди.

Шекспир актер атқарыўшылығының орайлық тәрепи - версификацияға ийе болыў. Ямбик пентаметр - бул тек ғана ритм емес, ал қаҳарманның ойының тынысы. Актёр қосықты “прозаластырып”, оны сөйлеўдиң тәбийий ағымына айландырып, автор тәрепинен қойылған музыкалылық ҳәм мәнилик пәтлерди сақлап қала алыўы керек. Қосықтың акцентлер, сезуралар ҳәм енжамбмент түрлерине бөлиниўи бәнттиң астарғы мазмунын ҳәм эмоционаллық динамикасын көрсетеди.Әсиресе, архаик лексика ҳәм қурамалы метафоралар қыйыншылық туўдырады. Атқарыўшының ўазыйпасы тарийхый текстти оқып бериў емес, ал оны анық, бүгинги күнде түсиникли ҳәрекетлер ҳәм образлар менен толықтырыўдан ибарат. Метафора визуалластырылыўы керек, ол безеў емес, ашыў, түскинлик ямаса муҳаббатты билдириў қуралына айланыўы керек. Исендириўшилиқтиң гилти ҳәрекеттиң анықлығы болып есапланады. Пьесадағы ҳәр бир реплика - бул ҳәрекет: өкпелеў, қызықтырыў, жалыныў, қорқытыў. Актёр бул фейиллерди анықлайды, ҳәрекет көлемине қарамастан атқарыўды мақсетке муўапық ҳәм күшли етеди. Ишки мотив бәрқулла сыртқы театрлылықтан үстин турады. Демек, актёр Шекспирдиң шеберлиги - бул қосықты техникалық жақтан ийелеў, текстти терең талқылаў ҳәм жанлы, ҳақыйқый психологиялық ойын синтези. Бул төрт әсирлик драматургияны заманагөй тамашагөй ушын тиккелей ҳәм толқынландырыўшы тәжирийбеге айландырыў шеберлиги. Текст арқалы образ бенен ислеў де әҳмийетли. Шекспир монологлары тек ғана сулыў сөзлер емес, ал персонаждың тамашагөй көз алдында жанлы пикирлеў процеси болып есапланады. Актёр пикирлердин алмасыўын бақлайды, репликада “бурылыс ноқатларын” табады, бунда қаҳарман әҳмийетли қарар қабыл етеди. Бул ҳәр бир атқарыўшыдағы орын ҳәм импровизациялық жаңалық қәбилетин аналитикалық талқылаўды талап етеди.

Станиславский системасы сахна шеңберинен шығып, шахс раўажланыўы ҳәм күнделикли турмыста нәтийжели коммуникация ушын күшли қуралға айланады. Оның тийкарғы принципи – “тәсирлениў” инсанды ҳәр қандай жағдайда, яғный әҳмийетли сөйлесиўлерде, жеке сөйлесиўлерде шын жүректен ҳәм саналы болыўға үйретеди. Бул алдыннан белгиленген рольлерди “ойнаў” емес, ал ишки пүтинликти сақлаған ҳалда ҳақыйқый түрде жуўап бериў имканиятын береди.Бул жерде орайлық әмелий қурал “физикалық ҳәрекетлер усылы” болып есапланады. Анық, избе-из ис-ҳәрекетлер арқалы адам өзиниң сезимлерин басқарыўға ериседи ҳәм өз алдына қойған мақсетлерге ериседи. Мысалы, көпшилик алдында шығып сөйлеў алдындағы толқынланыўды жеңиў ушын анық, тыныш физикалық ҳәрекетлерге итибар қаратыў мүмкин: материалларды жайластырыў, микрофонды дурыслаў, терең дем алыў. Бул дыққатты ҳаўлықпадан алып шығады ҳәм "усы жерде ҳәм

ҳәзир"ге қайтарады."Усыныс етилген жағдайлар" менен ислесиў де оннан кем әҳмийетке ийе емес. Турмыста бул ҳәр қандай жағдайдың мазмунын: мақсетлерин, қатнасыўшылардың мотивлерин, ўақыялардың жасырын себеплерин терең анализлеп билиў. Система тәрепинен сиңдирилген бундай талқылаў әдети қабыллаўды өткирлестиреди ҳәм ақылға уғрас шешим қабыл етиўге жәрдем береди. Сиз сырттан жуўап бериўди тоқтатасыз, ал терең байланысларды түсине баслайсыз.Солай йетип, Станиславский системасы руўхый дүньяны дүзетуғын бир пүтин психотехниканы көрсетеди. Ол өмирди және де мазмунлы ҳәм басқарылатуғын процесске айландырыў ушын эмоционаллық интеллект, өзин-өзи тәртипке салыў ҳәм тилеклесликти раўажландырады. Оннан пайдаланыў адамды жағдайлар астына жасырынған актёр емес, ал режиссёр ҳәм өз тәғдириниң дөретиўшиси, оның ҳәр бир сахнасын шын мәнисинде жасай алыўшы етеди. Заманагөй дүньяда актёрлық тек ғана сахна ҳәм экран кәсиби емеслигине көп ўақыт болды. Көринислер ҳәм театр студияларына артист болыў ушын емес, өз турмыс сапасын жақсылаў ушын келип атырғанлар көбейип бармақта. Не ушын актёрлар раўажландырған көнликпелер "әпиўайы" адамлар ушын жүдә пайдалы болып табылады? Жуўап әпиўайы: инсан турақлы түрде роль ойнайды - шаңарақта, жумыста, дослар орталығында, социаллық тармақларда, ушырасыўларда, сәўбетлесиўлерде. Актерлик шеберлик буны саналы, сапалы ҳәм заўық пенен ислеўге жәрдем береди.

Өзине исеним ҳәм еркинлик. "Өмир ушын" актёрлық курсларына келген адамлардың ең көп сораўы "уялмаўды қоймақшыман." Турақлы шуғылланыў физикалық ҳәм психологиялық қысымларды алып таслайды, дыққат орайында өзин қолайлы сезиўге үйретеди. Таныс емес тамашагөйлер алдында сахнаға бир неше мәрте шыққан ҳәм қол шаппатлаўларға ерискен (ямаса ең болмағанда, утылмаған) адам енди өзин сөйлесиў бөлмесинде, презентацияда ямаса әпиўайы жаңа адамлардың арасында басқаша сезинеди.

Эмоцияларды басқарыў ҳәм эмоционал интеллект. Актёр өзинде талап бойинша керекли сезимди пайда етиўди ҳәм оны керекли ўақытта услап турыўды үйренеди. Бул көнликпе ҳақыйқый турмыста жүдә қәдирли:

• ишинде ашыўы қайнап атырған жақын адамыңызға қарсы сөз айтпаў;

• әҳмийетли сөйлесиўден алдын тез тынышланыў;

• күни аўыр болса да, шын жүректен қуўаныш яки қайғырыўшылық билдириў;

• апатия ямаса қәўетерлениў жағдайынан шығыў.

Көпшиликтиң атап өтиўинше, актёрлық курсынан кейин оларда эмоционал интеллект сезилерли дәрежеде өскен - олар өзлериниң сезимлери ҳәм басқа адамлардың мотивлерин жақсырақ түсинеди.

Эмпатия ҳәм тыңлай алыў. Тийкарғы техникалардың бири "саҳнадағы бирге ислесиў": актёр бирге ислесиўши жағдайының өзгериўине дәрҳал тәсирлениўди, оған бейимлесиўди, тек сөзлерди емес, ал астарғы мағаналы, паузаларды, интонацияны еситиўди үйренеди. Өмирде бул супер қәбилетке айланады:

• өмирлик жолдасы / перзенти / кәсиплесин жақсы түсиниў;
• тезирек тил табыў;
• керексиз келиспеўшиликлерден сақланыў;
• терең мүнәсибетлер қуриў.

Сөйлеў, даўыс ҳәм дикция. Анық, тәсирли, исенимли сөйлеў сабақлардың йең көзге көринетуғын нәтийжелеринен бири. Бирнеше айлық шынығыўлардан кейин адам әдетте:

• гүбирлениўди тоқтатады ҳәм паузаларды паразит сөзлер менен толтырады;
• қаттырақ ҳәм әстерек сөйлей баслайды (бул өз-өзинен абырай қосады);
• даўысты модуляциялаўды үйренеди - они жилли, исенимли, жағдайға қарата қатаң етиў.

Бул ҳәр қандай сәўбетлесиўде, саўда да, оқытыўда, ата-аналар чатларында ҳәм ҳәттеки турмыслық сөйлесиўлерде де әмел етеди.

Импровизация ҳәм пикирлеў өзгермелилиги. Өмир күтилмеген бурылысларды таслаўды жақсы көреди. Актёрлық етюдлар ҳәм импровизация шынығыўлары ҳаўлықпаўға емес, дәрҳал шешим табыўға үйретеди. Адам және де дөретиўши, өзгерислерге аңсат бейимлесетуғын, қыйын жағдайлардан шығыўдың әдеттегидей емес жолларын таба алатуғын болады.

Дене тили, қәдди-қәўмет, пластикасы. Актёр денесиниң сыртқы көриниси үстинде турақлы түрде жумыс алып барады. Нәтийже:

• сулыў қәдди-қәўмет;
• исенимли жүрис;
• кеңисликти ийелей алыў;
• сезимлерди сөзсиз жеткериў қәбилети.

Әтираптағылар буны инстинктлер дәрежесинде оқыйды - "актёрлық" пластикасы бар адам харизматикалық, тартымлы ҳәм исенимли болып көринеди.

Есте сақлаў ҳәм дыққатты жәмлеў. Үлкен-үлкен текстлерди ядлаў, шериклердиң гәплерин демде ядлап қалыў, қыйын мизансахнаны мийде сақлап қалыў - булардың барлығы мийди қатты шынықтырады. Көпшилик актёрлық курсларынан кейин имтиханларға таярлық көриў, шығыў, атамалар ҳәм жүзлерди ядлаў әдеўир жеңил болғанын атап өтпекте.

Көркем өнер ғайраткериниң өз рольи ҳаққында пикир жүргизиўи көп қырлы процесс болып, ол өз-өзин терең талқылаў, тилеклеслик ҳәм драматургияны аңлаўды талап етеди. Көркем өнер шеберини ўазыйпасы тек ғана текстти қәте-кемшиликсиз тәкирарлаў емес, ал көриўшилерге жақын келетуғын жанлы образ жаратыўдан ибарат. Бул қаҳарманның өмирбаянын, оның мотивлерин, басқа қатнасыўшылар менен өз-ара мүнәсибетлерин ҳәм әлбетте, шығарманың улыўма темасын терең ислеп шығыў арқалы әмелге асырылады.

Артист рольге кирип барып, тамашагөйге персонаждың ишки дүньясын ашып беретуғын өзине тән жол баслаўшыға айланады. Оның қорқынышлары ҳәм үмитлерин, күшли ҳәм әззи тәреплерин, арзыў-әрманларын изертлейди.

Эмоцияны ойнаў емес, оның дерегин билиў, өзинде сезиў, оны мүмкиншилиги болғанынша ҳақыйқат ҳәм исенимли жеткериў әҳмийетли.

Бир пүтин, исенимли көринисти пайда етиўде басқа актёрлар менен өз-ара байланыслар да әҳмийетли орын тутады. Көркем өнер ғайраткери сахнада органикалық ҳәм динамикалық өз-ара қатнасықларды қурыў ушын шериклериниң ҳәрекетлерин тыңлай алыўы ҳәм оларға мүнәсибет билдириўи керек. Бул синергетикалық процесс персонажлардың жаңа қырларын ашыў, ўақыяны және де жанлы ҳәм қызықлы етиў имканиятын береди.

Ақырында, көркем өнер ғайраткериниң көз-қарасы оның шығарманың улыўма концепциясындағы орнын билиўди де өз ишине алады. Ол өзиниң қаҳарманы сюжет раўажланыўына қандай тәсир көрсетип атырғанын, өзинде қандай идеяны көтерип атырғанын, бул идеяның автор идеясы менен қалай байланысып атырғанын билиўи керек. Сонда ғана көркем өнер ғайраткери өз имканиятларын толық иске қосып, мазмунлы ҳәм есте қаларлық көркем шығарманы жаратыўға өз үлесин қосады.

Жуўмақлап айтқанда актерлық шеберлик - бул жүзегөйлик емес. Бул өзин-өзи терең билиў, қорқыў ҳәм қысымлардан азат болыў, ҳәр қандай жағдайда жанлы, жарқын ҳәм ҳақыйқый бола билиў ҳаққында. Кеминде бир жил "өзи ушын" актёрлық пенен шуғылланған адам әдетте жүдә сезилерли өзгереди: ол исенимлирек сөйлейди, еркин ҳәрекетленеди, басқаларды жақсы түсинеди, стресслерди жеңил өткизеди ҳәм - ең тийкарғысы - қатнаста болиўдан ҳәм өмирден көбирек заўық алады. Бәлким, ең анық формулировка былай еситилетуғын шығар: Актёрлық шеберлик басқа биреў сыяқлы болыўға үйретпейди - ол өзиңди мүмкин болғанынша толық ҳәм батыл болыўға үйретеди.

Сиз өмириңизде "азырақ актёрлық шеберлиги" сизге жүдә керек болған пайытларды сездиниз бе?

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. Станиславский К.С. Моя жизнь в искусстве. — М.: Искусство, 1983 (и последующие издания).
2. Гоффман И. Представление себя другим в повседневной жизни. — М.: Канон-пресс-Ц, 2000.
3. Голдстейн Т.Р., Winner E. Enhancing Empathy and Theory of Mind // Journal of Cognition and Development. — 2012. — Vol. 13. — № 1.
4. Кристи Г.В. Воспитание актёра школы Станиславского. — М.: Искусство, 1978.
5. Нофзингер С. Acting and everyday life: The presentation of self // Symbolic Interaction. — 2005.
6. Караваев В. Театр внимательности: интервью и методические материалы (Karavaev Lab, 2020–2025).
7. Barrett L.F. How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain. — Houghton Mifflin Harcourt, 2017 (рус. пер.: Как создаются эмоции. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2020).

8. Материалы онлайн-курсов и блогов по актёрскому мастерству для непрофессионалов (4brain.ru, irbis-studio.ru, smile-theater.ru, 2021–2025).
9. Статьи из Psychology Today: «Where Does Acting Come From?» (2019), «What Acting Can Tell Us About Our Minds» (2021).
10. Hochschild A.R. The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling. — University of California Press, 1983 (о эмоциональном труде в повседневности).

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА КИНО ҚАЛАЙ ЖАРАТЫЛДЫ, ДӘСЛЕПКИ ҚӘДЕМЛЕР, МАШҚАЛАЛАР ХӘМ ЖЕТИСКЕНЛИКЛЕР

Юсупбаев Махмут Гаипович
ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы
“Режиссура көркем өнери” кафедрасы доценти

Аннотация: 1970-жыл Нөкисте Өзбекстан хүжжетли ҳәм Илимий көпшилик фильмлер киностудиясының Қарақалпақстан филиалы ашылды. 1949-жылдан баслап Қарақалпақстанда бурынғы аўқамның түрли жерлеринен кинематографистлер тәрепинен ҳәр түрли жанрдағы темаларда кино ленталар суўретке алына баслады. Олардың жәрдеми менен Қарақалпақстанда бир қанша кино шеберлери жетилисип шықты. Солардан Қарақалпақ киносының тырнағын қалаған кинодокументалист оператор ҳәм режиссёр Нағмет Дәўқараев өзбек халқының белгили кино шебери Малик Қаюмовтың шәкирти болып табылады. Қарақалпақ киношылары тәрепинен алынған бирқанша хүжжетли фильмлер республикалық ҳәм халықаралық кинофестивалларда айрықша дипломлар менен сыйлықланды.

Гилт сөзлер: хүжжетли фильмлер, кинематография, илимий ленталар, кинодокументалист, режиссёр, кинофестиваль, диплом

Аннотация: В 1970 году в Нукусе открылось Каракалпакское отделение Узбекской студии документальных и научно-популярных фильмов. Начиная с 1949 года, кинематографистами из разных уголков бывшего Советского Союза в Каракалпакстане начали снимать фильмы самых разных жанров. С их помощью в Каракалпакстане вырос ряд кинематографистов. Среди них режиссер-документалист и основоположник каракалпакского кино Нагмет Даукараев – ученик известного узбекского кинематографиста Малика Каюмова. Ряд документальных фильмов каракалпакских кинематографистов отмечен специальными дипломами республиканских и международных кинофестивалей.

Ключевые слова: документальных фильмы, кинематографистов, научно-популярных кинодокументалист, режиссёр, диплом.

Annotation: In 1970th, the Karakalpak branch of the Uzbek studio of documentary and popular science films was opened in Nukus. Beginning in 1949, filmmakers from different parts of the former Soviet Union in Karakalpakstan began filming films of various genres. With their help, a number of filmmakers have grown

up in Karakalpakstan. Among them is Nagmet Daukaraev, a documentary filmmaker and founder of Karakalpak cinema, a student of the famous Uzbek cinematographer Malik Kayumov. A number of documentary films of Karakalpak filmmakers were awarded special diplomas of republican and international film festivals.

Key words: documentary, cinematographer, cinema films, filmmakers, diplomas

Көпшилик театр ҳәм кино режиссёрлар өз үстинде ислеп тәжирийбе арттырып, өз усылларында китаплар ҳәм илимий мийнетлер жазып қалдырған. Усы орында К.С.Станиславский, В.Немирович-Данченко, В.Мейерхольд, Л.Кулешов, С.Эйзенштейн, А.Довженко, М.Ромм, С.Юткевич, Г.Козинцев, Л.Трауберг киби уллы режиссёрлардың итибарлы шығармаларын еслеп өтиў дурыс болады. Олардың шығармалары композициясы жағынан түрлише болғаны менен де пикирлер бир мақсетте тамашагөй ушын туўры жол ҳаққында сөз етиледи. Бунда көркем-өнер тараўында басып өткен жолларының өзине тәнлиги әмелий ҳәм теориялық тәжрийбелерден келип шығып жазылған мийнетлерин айтып өтсек болады.

Өзбекстан Республикасы ғәрезсизликке ерискенли берли көркем-өнер тараўында соның ишинде кино тараўында жүз берип атырған жаңалықлар ҳәм кино тараўына деген итибарды айрықша есапқа алып өтсек арзыйды.

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёевтиң 7-август 2017-жылғы ПК-3176-санлы «Миллий кинематографияны және де раўажландырыў ис-илажлары ҳаққында»ғы карары, сондай-ақ Өзбекстан Министрлер Кабинетиниң 2017-жылғы 28-декабрдеги 1030-санлы «Өзбеккино Миллий Агентлиги искерлигин шөлкемлестириў бойынша қосымша ис-илажлар ҳаққында»ғы қарары [1] сыяқлы ҳүкиметлик ҳүжжетлердиң мәмлекетлик дәрежедеги дыққат итибардың арқасында кино тараўында үлкен өзгерислер жүз бермекте.

Қарақалпақ киносы да өзиниң сағасын ҳүжжетли фильмлерден алған.

Қарақалпақстан Республикасы халық хожалығы әдебият ҳәм көркем-өнериниң тез пәт пенен өсип киятырғанлығын есапқа ала отырып ҳәм қарақалпақ халқының өмирин кинематографияда ҳәр тәреплеме сәўлелендирип барыў мақсетинде Өзбекстан Республикасы Министрлер Кеңесиниң кинематография бойынша Мәмлекетлик комитетиниң 1970-жыл 19-февралдағы 45-санлы қарары менен Нөкисте Өзбекстан ҳүжжетли ҳәм Илимий көпшилик фильмлер киностудиясының Қарақалпақстан филиалы ашылды.

Өз алдына хожалық есабындағы кәрхана сыпатында киностудия 1970-жылдың 1-апрелинен өз жумысын баслады. Дәслепки жыллары киностудия жылына 4 фильмди қарақалпақ тилине аўдарыў Қарақалпақстан киножурналының 4 санын ҳәм 2 ҳүжжетли фильм суўретке алыў жоба етип белгиленди.

Буннан алдын қарақалпақ халқының турмысы, экономикасы, сиясаты ҳәм мадениятының турмысын суўретлеўши толық метражлы ҳүжжетли фильми 1937-

жылы экранға шыққан еди (режиссёр Д. Васис, операторы А.Зилберник, А.Рахманов) [2].

1949-жылдан баслап Қарақалпақстанда бурынғы аўқамның түрли жерлеринен кинематографистлер келип, соның ишинде Ташкенттен келген кино тараўының дөретиўшилери тәрепинен ҳәр түрли жанрдағы темаларда кино ленталар суўретке алына баслады. Белгили өзбек халқының уллы кино шебери Малик Қаюмовтың қоллап қуўатлаўы арқасында Қарақалпақстанда бир қанша кино шеберлери жетилисип шықты. Солардың бири Малик Қаюмовтың шәкирти Қарақалпақ киносының тырнағын қалап кеткен кинодокументалист оператор ҳәм режиссёр Нағмет Дәўқараев болып табылады [3].

Белгили жазыўшы ҳәм драматург Муратбай Нызанов Москва қаласына барып, Мосфильм киностудиясы архивинен 1959-жылы суўретке алынған «Арал балықшылары» («Рыбаки Арала») атлы кинолентасын Қарақалпақстанға алып келип, ондағы фильм қаҳарманлары менен танысқанында фильмде ойнаған жергиликли актёрлардан бирде-биреўин танымағанлығын яки болмаса Қарақалпақстанда жасаўшы жергиликли актёрлардың ойнамағанлығын айтады [4].

Қарақалпақстанда кино тараўы, соның ишинде ҳүжжетли фильмлердиң раўажланыўы мине усындай өзимизде жетисип шыққан жергиликли авторлардың ҳәм режиссёрлардың өз үстинде көбирек мийнет еткенлигиниң арқасында жүзеге келип атыр. XX әсирдиң 70-ши жыллардың орталарында Қарақалпақ киноискусствосы тез пәт пенен раўажланды. Бул дәўир әсиресе 1975-жылы Нөкисте ҳүжжетли фильмлердиң республикалық фестивалы өткерилиўи ҳәм усы кинофорумда Қарақалпақ киношыларынан «Абдуллаев шыңы» (режиссёр – оператор Н. Даўқараев) фильминиң «Ең жақсы ҳүжжетли фильм» дипломына мияссар болыўы менен айрықша есте қалды. Киностудияның Қаракалпакстан филиалының хызметкерлери менен биргеликте тек мәмлекет көлеминде емес, ал шет ел сапарында да болып, республиканың мәдений турмысына байланыслы фильмлер жаратты. Режиссёр оператор Н.Даўқараевтың «Югославиядағы Ушырасыўлар» фильминиң ерискен жетискенлиги буның айқын дәлили бола алады.

Өзбекстан ҳүжжетли ҳәм Илимий көпшилик фильмлер киностудиясының Қарақалпақстан филиалының бир катар көркем ҳәм ҳүжжетли фильмлери ҒМДА ҳәм шет еллерде дыққатқа сазаўар болды. Солардан «Аралқум» ҳүжжетли фильми (автор С.Еременков, О. Абдурахманов, тексти Черниченко, оператор Ш. Максудов) Макачкалада өткерилген 1988-жылғы 3-Путкилроссиялық конкурсқа қатнасып, «Ең жақсы ҳүжжетли фильм» дипломы менен сыйлықланды. Сол жыллардағы филиалдың ерискен жетискенликлери Қарақалпақстанда өз алдына киностудия ашыўға мүмкиншилик жаратты.

Қарақалпақстанда кино пайда болып, көркем-өнер сыпатында раўажланғанлы берли онша көп ўақыт өтпеген болса да, бул тараўда көп мийнет исленди. Уллы бабаларымыздың ақыл парасаты ҳәм көркем шеберлиги

менен дөретилген бийтәкирар шығармалар халқымыздың бийбаҳа байлығы болып есапланады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. Мирзиёев Ш.М. Өзбекистан Республикасы Президентиниң Карары. Әмиуўдәрья. 2018. № 3.
2 Ахмедов Б. Кино Қарақалпақстана. Ташкент. 2011.
3.Муратбай Нызанов .Дала жазыулары .Информатор М.Нызанов № 3.
4. Ахмедов Б. Кино махорат поғоналари. Ташкент. 2010.
5. Юсупбаев М. Дала жазыўлары. 2025 ж, № 4. Информатор: М. Нызанов, Нөкис қ.
6 Информатор №2. Оразбай Абдирахманов . 2025 Нокис каласы

ҚАРАҚАЛПАҚ ТЕАТРЫНА БИРИНШИ ҚУЎЫРШАҚ АКТЁРЛАРЫНЫҢ КИРИП КЕЛИЎИ

Марьяш Тажигалиева
ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы
«Актёр шеберлиги» кафедрасы
аға оқытыўшысы

Аннотация: Қарақалпақ қуўыршақ театры өзиниң өзине тән бай тарийхына ийе. Мақалада қарақалпақ қуўыршақ театрының пайда болыўы ҳәм раўажланыўының басқышлары ҳаққында пикир жүритиледи.

Гилт сөзлер: Қуўыршақ театры актёры, персонаж, импровизатор, гастроль, спектакль

Аннотация: Кукольный театр Каракалпакстана имеет своеобразную богатую историю. В данной статье рассматриваются вопросы возникновение и развитие Каракалпакского кукольного театра.

Ключевые слова: Актёр кукольного театра, импровизатор, гастроль, спектакль

Annotation: The puppet theater of Karakalpakstan has a peculiar rich history. This article discusses the emergence and development of the Karakalpak puppet theater.

Key words: Puppet theater actor, improviser, tour, performance

Пүткил дүньяда қатаң белгиленген, бирден-бир сахна нызамлықларына бойсындырылған профессионал театр пайда болғанға шекем ҳәр қандай театр өзиниң дәстүрий-тарийхый жолын басып өткенлиги ҳәммеге мәлим. Қарақалпақ қуўыршақ театрының пайда болыўы ҳәм раўажланыўының өзине тән басқышлары бар.

1982-жылы Қарақалпақстанда көркем өнерге қызығатуғын жаслардың өмиринде ҳақыйқый бурылыс болды. Ҳәзирги Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик академиялық музыкалы (сол ўақыттағы Станиславский) театрда

«набор» болып атыр дегенди еситип қала ҳәм районлардан дерлик 300 ге жақын жаслар топланды. Ол жерде Ташкент қаласындағы Театр ҳәм көркем өнер институтына оқыўға кириў ушын таярлық қызғын басланып кетти. Дәслепки 1-, 2-, 3-турда қатнасқан 300 талантлы жастың ишинен 150 адам Ташкент қаласында болып өтетуғын басқышқа жоллама алдық. Ал, Ташкентте болса тек ғана 30 адам 3-турдан өтип, студент болыў бахтына миясар болдық. 15 адам «драма ҳәм кино» бөлимине, ал тағы 15 адам «қуўыршақ театри актёры» бөлимине оқыўға қабыл етилди.. Оқыўға қабылланған жаслардың қуўанышында шек жоқ.

Сынақ басқышлары да жүдә әдил ҳәм қатаң түрде болып, жаслардың талантын көрнекли усстазлар баҳалап барды. Пайтахтымыз Нөкис қаласында болып өткен тур басқышларында белгили дубляж устасы, актёр Омон Абдураззақов ҳәм қуўыршақ актёры устасы Иогельсонлар қатнасты.

Ең қуўанышлы нәрсе сонда жоқары оқыў орнынан Қарақалпақстан Республикасы ушын биринши рет «қуўыршақ театры актёры» факультети ашылды. Олардың арасында Мурат Бегимов, Роза Пиязова, Қобланбек Қалилаев, Айбек Есимбетов, Қурбангул Сапарбаева, Лиза Абдимуратова, Светлана Мадетова, Назира Примбетовалар дәслепки қарлығашлар еди.

Солай етип қарақалпақ искусствосына ең биринши қуўыршақ театры актерлары кирип келди. Бирақ, қуўыршақ театрына арналған театр жоқ болғанлықтан, жас тамашагөйлер театрына жумысқа келди. Сол ўақытлары Жас тамашагөйлер театры директоры Райхан Сапарова оларды қоллап-қуўатлады. Өзлериниң диплом жумысы спектакли «Дюймовочка», «Улыбка Клоуна» спектакльлери менен қала, район бойлап гастроль сапарларында болып, өзлериниң ықласбентлерине ийе болды. Нәтийжеде көп санлы тамашагөйлердиң кеўлинен шыға баслады.

Қарақалпақстанлы жаслар бул өнер түрин тереңирек меңгериўде бир қатар тәжирийбели устазлардан сабақ алды. Островский атындағы театр институтында Бермет Макиновна Саидова, Қатира Таштемирова, Тешабай Балуниев, Гулъчина Закирова оқытыўшылардан тәлим алды. Сахна артында қуўыршақты басқарыў тийкарларын үйренди.

Қарақалпақстан Республикасы Нөкис қаласында өз алдына қуўыршақ театры жоқ болғанлықтан жас тамашагөйлер театрында, соңынан Көзи әзилер жәмийети мекемесинде өзлериниң дөретиўшилигин алып барды. Ушырасқан қыйыншылықларға қарамастан өзлериниң спектакльлери менен гастроль сапарларында жүрди ҳәм де халқымыз қуўыршақ театрының тийкаршыларының биринши қәдемлерин жақсы қабыл етти. Олардан жаңа спектакльлерди күтер еди. Әлбетте, жаңа өсип киятырған әўладқа бул театр үлкен саўға болды. Оларды кәмилликке тәрбиялаў, жақсылыққа жетеклеўде қуўыршақ театрының орны гиреўли еди.. Ең баслысы бул театр актёрларының өзлериниң алдына қойған мақсетлери болды.

1931-жыл 16 сентябрьде Москвада Сергей Василиевич Образцовтың ең биринши қуўыршақ театры ашылған еди. Ҳәзирги бизлердиң қарақалпақ актёрлары тийкаршыларына уқсаслығын айтып өтсек, ол да көп

қыйыншылықлар көргенлиги, өзлериниң театры жоқлығы сықлы тәреплери жүдә уқсас. Тек 1937-жылы ғана Образцов театрына Москва орайынан Маяковский майданынан орын берген. ҳәм сол жылдан баслап 33 жыл бойы өзлериниң көплеген спектакльлерин қойып берди. Бирақ, 1937 -жылға шекем ол ҳәр жерде қыйыншылықлар менен өзлериниң дөретиўшилигин тоқтатпады.

Соны айтып өткимиз келеди Қарақалпақстан қуўыршақ театрының дөретиўшилик жолларында усындай өзлериниң театры болмай, көп жыллар бойы имаратсыз жүрседе, көплеген спектакльлер қойылып, өзлериниң кәсибине садық калды.

Ҳәзирги ўақытта Қарақалпақстан Республикасы Мәденият министрлиги тәрепинен қуўыршақ театрына өз алдына қарақалпақ мәмлекетлик қуўыршақ театры имараты берилди.

Биринши мәрте қуўыршақ театры 1991-жылы Нөкис қаласында Көзи әззилер жәмийети мекемесиниң ишинде ашылды ҳәм өзлериниң дөретиўшилигин даўам еттирип келди.

Ҳәзирги ўақытта қуўыршақ театрының тийкарын қалаған актерлар үдкен устазларға айланды. Театр жас актерлар менен толысып атыр ҳам жылдан-жылға репертуарларын байытып, кишкенелердиң кеўлинен шығып киятыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Болтабоева У (2020) Қуғирчоқ театри груҳларида саҳнавий нутиқнинг аҳамияти.
2. Сергей Василиевич Образцов. «О кукольном театре». 1947.г
3. Хайдеггер М. Время картины мира (1938, 1950) // Хайдеггер М. Исток художественного
творения. Избранные работы разных лет. М.: Академический проект, 2008.
4. Britannika. Большой энциклопедический словарь. – М.: «Изд-во Астрель: «Изд-во АСТ», 2009.

TEATR VA TOMOSHABIN MUNOSABATLARIDA ZAMONAVIY MULOQOT MUAMMOLARI

Nazarov Fozil Rahmiddin o‘g‘li
O‘zDSMI “Kino va televideniye rejissorligi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi shiddatli axborot asrida teatr va tomoshabin o‘rtasidagi ko‘rinmas, ammo muqaddas ma’naviy rishtalarning ahamiyati tahlil qilinadi. Ushbu jonli muloqotning o‘ziga xosligi, aktyor ijrosining tomoshabin qalbiga yo‘l topishi hamda milliy teatr an’analarini asrab qolish masalalari tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: teatr, tomoshabin, jonli muloqot, munosabat, muammolar.

Аннотация: В данной статье анализируется значение невидимых, но священных духовных связей между театром и зрителем в современную

информационную эпоху. Исследуются особенности живого общения между сценой и залом, пути проникновения актерской игры в сердце зрителя и вопросы сохранения национальных театральных традиций.

Ключевые слова: театр, зритель, живое общение, отношение, проблемы.

Abstract: This article analyzes the significance of invisible but sacred spiritual ties between the theater and the audience in the modern information age. It explores the specifics of live communication between the stage and the hall, ways for acting to reach the audience's heart, and issues of preserving national theatrical traditions.

Keywords: theater, audience, live communication, relationship, problems.

Teatr va tomoshabin munosabatlarining o‘ziga xosligi, avvalo, sahnaviy voqelikning jamiyat hayoti bilan ijtimoiy-ma’naviy mutanosibligida namoyon bo‘ladi. Mashhur rejissyor Georgiy Tovstonogov ta’kidlaganidek: “Teatrga tomoshabin kirib kelar ekan, u bugun bu dargohdan qanday ma’no va ma’ni olib chiqib ketmoqchi? – degan savolga javob topish ijodkor jamoaning ijtimoiylashganligiga dalolatdir” [1]. Mazkur ijtimoiy mas’uliyat omili teatrning o‘z mohiyatiga ko‘ra inson va jamiyat o‘rtasidagi eng samimiy badiiy muloqot vositasiga aylanishini ta’minlaydi. Binobarin, bugungi teatr sahnasida xalqning ma’naviy qiyofasi, hayotiy kechinmalari hamda orzu-intilishlari shunchaki statistik aks etib qolmay, balki ta’sirchan badiiy obrazlar silsilasida o‘zining teran falsafiy ifodasini topmoqda. Shu ma’noda, teatr san’ati shaxs tafakkuri bilan jamiyat ruhiy olamining sahnada bevosita uyg‘unlashuviga xizmat qilar ekan, u davr kayfiyati va millatning intellektual salohiyatini namoyon etuvchi jonli ijtimoiy jarayon sifatida bo‘y ko‘rsatadi.

Adabiyotshunos olim Shuhrat Rizaev ta’kidlaganidek: “Teatr va tomoshabin muammolari hamisha munozaralar uchun ozuqa bo‘lib kelgan. Bu munozaralardan tezda amaliy natija kutish to‘g‘ri emas. Ammo tomoshabin, o‘quvchi, rejissyor yoki aktyor qarashida jindak bo‘lsa-da o‘zgarish yuz bersa, faolroq munosabat shakllansa, shuning o‘zi katta gap” [2]. Darhaqiqat, sahna san’atining ijtimoiy qimmati tomoshabin tafakkurida yuz beradigan ana shu intellektual va emotsional harakat bilan belgilanadi. Binobarin, teatr jarayonidagi eng salmoqli yutuq - jamoatchilik onggida san’atga nisbatan faol estetik munosabatning qaror topishidir. Bu holat “teatr va tomoshabin munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatlari” mavzusining ilmiy asosini mustahkamlaydi va teatrning jamiyat bilan uzviy bog‘liqligini yaqqol ko‘rsatadi.

Teatr san’atining fundamental o‘ziga xosligi uning bevosita muloqotga asoslangan tabiatidadir. Mazkur badiiy hodisa boshqa san’at turlaridan farqli o‘laroq, aktyor va tomoshabin o‘rtasida ayni bir vaqt va makon doirasida ruhiy-hissiy hamda estetik rezonans hosil qiladi. Rejisyor Olimjon Salimov fikricha “Tomoshabin…doimo sahna bilan aloqada bo‘lishi kerak, agar bu aloqa bir daqiqaga bo‘lsa ham uzilib qolsa, uni qayta tiklash juda qiyin. Sahnada tomoshabinga qarab uzatilgan biror ip bo‘lmog‘ kerakki, uni tomoshabin nafaqat o‘z qo‘lida, balki qalbida ham tutib turishi lozim. Agar shunday ip aktyorlar va tomoshabin orasida tortilgan bo‘lsa , bu spektakl muhitidir” [3]. Bu jarayonda aktyor o‘zligini

yo‘qotmasligi, aksincha tomoshabin ko‘z o‘ngida o‘zgarishi kerak. Ko‘proq jismoniy xati-harakatlarga etibor qaratish,hissiyotlarni faollashtirish,tomoshabin ko‘z o‘ngida qiyofaga kirish va qiyofadan chiqish kabi tamoyillarga urg‘u berishi kerak. Lekin hali u mahorat egasi bo‘ldi degani emas. Yuqoridagi fikrlarimizni tasdig‘i sifatida, rus teatrining atoqli rejissyori Yevgeniy Vaxtangovning quyidagi fikrini keltirish o‘rinli Tomoshabin spektakl ishtirokchisiga aylanmog‘i kerak. Buning uchun esa sahnadagi aktyor bilan tomoshabin o‘rtasidagi “to‘rtinchi devorni” ham o‘rtadan ko‘tarib tashlash lozim bo‘ladi [4]. Bu mulohazalar teatrda haqiqiy mahorat aktyorning xatti-harakati bilan emas, balki tomoshabinni spektakl voqialariga ruhiy jihatdan qo‘shib yubora olish qobiliyati bilan belgilanadi, degan xulosani anglatadi. Teatr va tomoshabin o‘rtasidagi “to‘rtinchi devor” yo‘qolgandagina teatr jonli muloqot va ichki ta’sir kuchiga ega bo‘lgan san’atga aylanadi.

Aktyor sahnadagi obrazni tabiiy va ishonarli ijro etganida, tomoshabinda hamdardlik va voqeaga ichki yaqinlik hissi paydo bo‘ladi; Shu o‘rinda falsafa fanlari doktori M. Ahmetjanova quyidagi fikrni bildiradi. “Subekt (teatr, aktyor) va obekt (audirotiriya, resipient) estetik munosabatlarni shakllantiruvchi kuchlardir. Badiiy-estetik ong, munosabat subektning obektda qiziqish uyg‘otganidan so‘ng ko‘rinish beradi. Bu munosabat ko‘pincha, subektning kasbiga, saviyasiga, ruhiy-ma’naviy holatiga, kuzatish qobiliyati va ijodiy iste’dodiga, kundalik ehtiyojlari hamda vaqtining taqsimlanishi kabi ko‘plab omillarga bog‘liq” [5]. Shu jarayon tufayli teatr san’ati tomoshabin qalbi bilan bevosita muloqot maydoniga aylanadi, unda badiiy fikr, hissiyot va estetik idrok bir butun holda namoyon bo‘ladi.

Aynan an’ananaviy teatrining o‘ziga xos jihatlardan biri ham jonli muloqot, ya’ni aktyor va tomoshabin o‘rtasidagi tabiiy ruhiy aloqa sanalgan va bu jarayon Sharq sahna madaniyatining eng qadimiy va barqaror an’analaridan biri bo‘lib kelmoqda. Atoqli rejissyor Bahodir Yo‘ldoshev bu haqda shunday deydi: “Gap shundaki, o‘zbek teatri asli bozordan boshlagan — masxarabozlardan, dorbozlardan. O‘zbek, umuman Sharq teatri ko‘proq davra teatri bo‘lib, tomoshabin bilan jonli muloqot qilingan” [6]. Ushbu fikr Sharq teatr maktabining tabiiy, xalqona ildizlarini va undagi teatr va tomoshabin o‘rtasidagi bevosita jonli aloqaning qadimdan shakllanganligini ochib beradi. Tomoshabin va aktyor o‘rtasidagi bu o‘zaro ta’sir teatrning hayotiy kuchini belgilovchi, uni “tirik san’at” sifatida ajratib turuvchi eng muhim xususiyatdir.

Afsuski, bugungi raqamli axborot asrida teatrga xos jonli muloqot shakli o‘z tabiiy mazmunini saqlab qolishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Tomoshabin e’tiborining tarqoqlashuvi va virtual muloqotning ustuvorligi teatrning jonli aloqa ta’sirga asoslangan mohiyatini zaiflashtirmoqda. Shu bois, jonli muloqot maydoni bo‘lgan teatr san’atining tomoshabin bilan o‘zaro munosabati zamonaviy madaniy muhitda soha mutaxassislarini o‘ylantirayotgan dolzarb ilmiy masalalardan biriga aylangan.

Shu nuqtai nazardan, san’atshunoslik fanlari doktori M. Qodirovning quyidagi fikri e’tiborga molikdir: “Tomoshabinni o‘ylaylik, uning badiiy ehtiyojlarini o‘rganaylik. Axir san’atimiz, iste’dodimiz unga atalganku. Tomoshabinni teatrga

qaytaraylik.buning uchun hayot haqiqatini aks ettiruvchi, ijtimoiy adolat va ma’naviy qadriyatlarni targ‘ib etuvchi, shakl jihatidan ham tomoshabinga qiziqarli asarlar yarataylik” [7]. Bu fikr o‘tgan asrning oxirida aytilgan bo‘lsa-da, bugungi davr sharoitida yanada dolzarbroq tus olgan. Chunki tomoshabinni teatrga qaytarish masalasi endilikda nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-madaniy muammo sifatida ko‘rilmoqda. Teatr bugun insonni ruhiy izolyatsiyadan chiqarish, uning estetik idroki va ma’naviy ehtiyojini uyg‘otish vazifasini bajarishi zarur. Shu bois, zamonaviy teatr ijodkori uchun ham ananviy tear davridan buyon shakillanib kelayotgan eng muhim mezon-tomoshabin qalbiga yo‘l topish, hayot haqiqatini badiiy shaklda yangicha ifodalash va teatrni jamiyat bilan uzviy muloqot maydoniga aylantirishdir. Bu hususida san’atshunos olim M. Qodirov Ananaviy teatr dramaturgiyasi risolasida quyidagi fikrlarni keltiradi. Ananaviy teatrda eng muhimi, mazkur tomoshalar o‘tmishda xalq ideallarini, orzu-intilishlarini ifoda etgan holda jamiyat va inson hayotidagi nuqsonlarni ayovsiz fosh qilgan, yomon odatlar, fe’l-atvordagi qusurlar ustidan qah-qah urib kulgan. Ya’ni xalqning madaniy-estetik hayotida zarur va foydali rol o‘ynagan [8]. Biroq, tarixan bunday kuchli mavqega ega bo‘lgan teatr san’ati bugun ma’lum bir turg‘unlikka duch kelgandek go‘yo.

So‘nggi yillarda ko‘p eshitiladigan “teatrga kam odam boradi”, “ko‘rishga arziydigan spektakl qolmadi”, “faqat o‘quvchi va yoshlarni majburan olib borishadi” kabi gaplar bejiz emas. Bu holat teatr bilan tomoshabin o‘rtasidagi hissiy va estetik bog‘liqlikning ma’lum darajada sustlashganini ko‘rsatadi. Demak, muammo nafaqat tomoshabin sonining kamayishida, balki teatr san’atining jamiyat bilan uzviy muloqotini yangicha shaklda qayta tiklash zaruratidadir. Bugungi tomoshabinga mazmun jihatdan anglanishli va ovuntirguvchi,shakl jihatdan esa tasir qildirguvchi tomosha kerakdir [9]. Shu bois zamonaviy teatrning eng muhim vazifalaridan biri-tomoshabin bilan o‘zaro ta’sirni yangicha estetik va kommunikativ mezonlar asosida tiklash, teatrni yana hayot markaziga qaytarishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1-M. Umarov. Dramaturgiya va rejissura asoslari.Tamaddun. Toshkent-2022. B-7
2-Sh. Rizayev. Sahna manaviyati. T. Manaviyat. 2000. B. 40
3-O. Salimov. Spektaklning badiiy yahlitligi. Donishmand ziyosi. Toshkent 2024. B-165
4-J. Mahmudov. XX asr rejissurasi. Toshkent: A.Navoiy nomidagi milliy kutubxona. 2015. B.31
5-Axmetjanova M. V. Teatr san’atining ekzistensial mohiyati va milliy ong shakllanishiga ta’siri: (DSc) dissertatsiya. –Samarqand, 2023.

TOMOSHABINLARNI TEATRGA JALB QILISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Qazaqbaeva Ramuza Perdebaevna
O‘zDSMI Nukus filiali
“Rejissura san’ati” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada tomoshabinlarni teatrga jalb qilish masalasi zamonaviy madaniy jarayonlar hamda hududiy teatrlar faoliyati misolida tahlil qilinadi. Maqolada tomoshabin didining o‘zgarishi, repertuar siyosati, badiiy-ifodaviy vositalar va madaniy marketingning ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Teatr san’ati, tomoshabin, Qoraqalpog‘iston teatri, repertuar siyosati, madaniy marketing, auditoriya bilan muloqot.

Аннотация: В данной научной статье анализируется вопрос привлечения зрителей в театр на примере современных культурных процессов и деятельности региональных театров. Статья научно и теоретически обосновывает важность изменения вкусов аудитории, репертуарной политики, художественно-выразительных средств и культурного маркетинга.

Ключевые слова: Театральное искусство, аудитория, Каракалпакстанский театр, репертуарная политика, культурный маркетинг, коммуникация с аудиторией.

Abstract: This scientific article analyzes the issue of attracting viewers to the theater using the example of modern cultural processes and the activities of regional theaters. The article scientifically and theoretically substantiates the importance of changing audience tastes, repertoire policy, artistic and expressive means, and cultural marketing.

Keywords: Theater art, audience, Karakalpakstan theater, repertoire policy, cultural marketing, audience communication.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda teatr san’ati tomoshabin e’tibori uchun boshqa ommaviy madaniyat vositalari bilan raqobatlashishga majbur. Shu sababli tomoshabinlarni teatrga jalb qilish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy muammo sifatida maydonga chiqmoqda. Ayniqsa, hududiy teatrlar, jumladan Qoraqalpog‘iston Respublikasi teatrlarida tomoshabin auditoriyasini saqlab qolish va kengaytirish masalasi alohida e’tibor talab etadi.

Teatr tomoshabinsiz yashay olmaydi. Tomoshabin sahna jarayonining faol ishtirokchisidir. K.S. Stanislavskiy bu haqda shunday yozadi: “Tomoshabin sahnada yaratilayotgan hayotga befarq emas, u ijod jarayonining ko‘rinmas hamkoridir”.[1] Qoraqalpoq teatrida sahnalashtirilayotgan milliy ruhdagi spektakllar tomoshabin bilan ana shunday jonli aloqani ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Rejissyorlik yechimlarida xalq marosimlari, musiqa va plastika uyg‘unligi asosiy ifoda vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa tomoshabinda milliy o‘zlikni anglash hissini kuchaytirib, teatrni madaniy xotira markaziga aylantiradi. P. Bruk

ta’kidlaganidek: “Teatr tomoshabin qalbiga yo‘l topa olganidagina haqiqiy san’atga aylanadi”.[2]

So‘nggi yillarda Qoraqalpog‘iston teatrlarida zamonaviy dramaturgiya, ramziy sahna yechimlari va minimalistik dekoratsiyalardan foydalanish holatlari kuzatilmoqda. Bu esa yosh tomoshabinlarni teatrga jalb qilishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. J. Grotovskiyning fikricha: “Teatrning kuchi tashqi bezakda emas, balki sahna va tomoshabin o‘rtasidagi samimiy uchrashuvdadir”.[1]

Qoraqalpog‘iston Respublikasida yosh tomoshabinlarni teatrga jalb etish maqsadida Nukus shahridagi teatrlar tomonidan bir qator samarali loyihalar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatrida, (Terbenbes júrekler, Luvr úyregı, Vavilonnıń eń bay adamı, Muxabbat qosıǵı v.h.) Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatrida (Qarakóz, Tuwilǵan kúnıń menen anajan, Dildar, v.h) spektakldan so‘ng aktyor va rejissyorlar bilan ijodiy suhbatlar tashkil etilmoqda. Bunday tadbirlar yoshlarning teatrga bo‘lgan qiziqishini oshiribgina qolmay, ularni badiiy tafakkur va estetik did ruhida tarbiyalaydi. V.I. Nemirovich-Danchenko yozganidek: “Teatr tomoshabinni tarbiyalaydi, tomoshabin esa teatrni yashatadi”.[2]

Bugungi kunda Qoraqalpog‘iston teatrlarida ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari va madaniy tadbirlar orqali spektakllarni targ‘ib qilish kengayib bormoqda. Teatr jamoalarining maktablar va oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorligi auditoriyani kengaytirishning samarali vositasiga aylanmoqda. Tomoshabinlarni teatrga jalb etish mexanizmi uzluksiz, tizimli va ilmiy asoslangan faoliyatni talab etadi. Ushbu mexanizm quyidagi asosiy bosqichlardan iborat bo‘lishi mumkin:

1. Auditoriyani o‘rganish va tahlil qilish: Qoraqalpog‘iston sharoitida tomoshabinlarning yosh tarkibi, madaniy ehtiyojlari, milliy mentaliteti va ijtimoiy muammolarini o‘rganish muhim. So‘rovnomalar, ochiq muloqotlar va spektakldan keyingi muhokamalar orqali tomoshabin fikrini aniqlash teatr repertuarini shakllantirishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

2. Repertuar siyosatini optimallashtirish: Milliy mavzudagi spektakllar bilan bir qatorda zamonaviy dramaturgiya va ijtimoiy muammolarni yorituvchi asarlarni sahnalashtirish tomoshabin doirasini kengaytiradi. Qoraqalpog‘iston teatrlarida tarixiy va folklor asarlarni zamonaviy rejissura yechimlari bilan uyg‘unlashtirish samarali natija bermoqda.

3. Rejissura va sahna ifodasi orqali jalb etish: Tomoshabinga ta’sir etuvchi kuchli mexanizm — bu sahna va zal o‘rtasidagi hissiy aloqa. Minimalistik dekoratsiya, jonli musiqa, plastika va ramziy obrazlar tomoshabinning spektakl jarayoniga faol kirishishini ta’minlaydi. J. Grotovskiy ta’kidlaganidek: “Teatrning asl qudrati tirik muloqotdadir”.[3]

4. Yosh auditoriya bilan tizimli ishlash: Maktab va oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlik, teatr studiyalari, ochiq repetitsiyalar va mahorat darslari yoshlarning teatrga bo‘lgan qiziqishini barqaror shakllantiradi.

5. Madaniy marketing va axborot siyosati: Ijtimoiy tarmoqlar, mahalliy OAV, video-tizerlar va intervyular orqali spektakllarni targ‘ib qilish teatrning ochiq

va zamonaviy obrazini yaratadi. Bu jarayonda hududiy xususiyatlarni inobatga olish alohida ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, tomoshabinlarni teatrga jalb qilish mexanizmi Qoraqalpog‘iston teatri misolida ilmiy asoslangan, milliy va zamonaviy yondashuvlar uyg‘unligida amalga oshirilishi lozim. Auditoriyani o‘rganish, repertuar va rejissura siyosatini takomillashtirish hamda madaniy marketingni rivojlantirish teatrning jamiyatdagi nufuzini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Stanislavskiy K.S. Aktyorning o‘z ustida ishlashi. — Moskva: Iskusstvo, 1989.
2. Bruk P. Bo‘sh makon. — London: Penguin Books, 1996.
3. Grotovskiy J. Kambag‘al teatr tomon. — Varshava: Odin Teatr, 1970.
4. Nemirovich-Danchenko V.I. Teatr haqidagi fikrlar. — Moskva: Iskusstvo, 1985.
5. Qoraqalpog‘iston davlat akademik musiqali teatri tarixi va repertuari. — Nukus, 2020.
6. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Madaniyat vazirligi materiallari. — Nukus, 2019.

BO’LAJAK AKTYORLARGA KOORDINATSIYA MASHQLARINING AHAMIYATI VA FOYDALARI

Baxieva Biybinaz
O‘zDSMI Nukus filiali
“Aktyorlik mahorati” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak aktyorlarning kasbiy tayyorgarligida koordinatsiya mashqlarining tutgan o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: aktyorlik san’ati, koordinatsiya mashqlari, sahna harakati, plastika, muvozanat, jismoniy tayyorgarlik, ijodiy faoliyat.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически проанализирована роль координационных упражнений в профессиональной подготовке будущих актеров.

Ключевые слова: актерское мастерство, координационные упражнения, сценическое движение, пластика, равновесие, физическая подготовка, творческая деятельность.

Annotation: This article analyzes the role of coordination exercises in the professional training of future actors from a scientific and theoretical point of view.

Key words: acting, coordination exercises, stage movement, plasticity, balance, physical training, creative activity.

Aktyorlik kasbi inson tanasidan asosiy ifoda vositasi sifatida foydalanishni talab etadi. Sahna va kino san’atida har bir harakat, tana holati va imo-ishora obraz mazmunini ochib berishda muhim ro’l o‘ynaydi. Shu sababli bo‘lajak aktyorlarni tayyorlash jarayonida jismoniy tayyorgarlik, ayniqsa koordinatsiya qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy aktyor sahnada nafaqat so‘z orqali, balki harakat, ritm va plastika orqali ham tomoshabin bilan muloqot qiladi. Koordinatsiya mashqlari aynan shu jarayonlarda harakatlarning aniqligi va uyg‘unligini ta’minlaydi.

Koordinatsiya — bu insonning turli harakatlarni makon va vaqt jihatidan uyg‘un holda, aniq va maqsadga muvofiq tarzda bajarish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat markaziy asab tizimi, mushaklar va sezgi organlarining o‘zaro hamkorligi asosida shakllanadi.

Aktyorlik faoliyatida koordinatsiya quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

- sahnadagi erkin va tabiiy harakat;
- murakkab sahna vazifalarini aniq bajarish;
- tana va nutq uyg‘unligi;
- ritm va tempni his etish;
- muvozanatni saqlash.

Bu jihatlar aktyorning sahnadagi ishonchliligi va obrazning ta’sirchanligini belgilaydi.

Koordinatsiya mashqlari aktyorlarning umumiy jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu mashqlar mushaklar faoliyatini uyg‘unlashtirib, tana harakatlarining silliq va ifodali bo‘lishini ta’minlaydi.

Koordinatsiya mashqlarining asosiy jismoniy foydalari quyidagilardan iborat:

- tananing plastik imkoniyatlari kengayadi;
- harakat aniqligi va tejamkorligi oshadi;
- muvozanatni saqlash qobiliyati rivojlanadi;
- bo‘g‘imlar harakatchanligi yaxshilanadi;
- sahna jarayonida jarohatlanish xavfi kamayadi.

Mazkur mashqlar aktyorlarning uzoq muddatli ijodiy faoliyat olib borishiga zamin yaratadi.

Aktyorlik san’ati yuqori darajadagi psixologik barqarorlikni talab qiladi. Sahna hayajoni, tomoshabin oldidagi mas’uliyat va obrazga kirish jarayoni aktyordan kuchli ruhiy tayyorgarlikni talab etadi. Koordinatsiya mashqlari ushbu jarayonlarda muhim yordamchi vosita hisoblanadi.

Ushbu mashqlar:

- diqqatni jamlashni kuchaytiradi;
- sahna hayajonini kamaytiradi;
- o‘z tanasiga bo‘lgan ishonchni oshiradi;
- ijodiy erkinlikni ta’minlaydi.

Natijada aktyor sahnada o‘zini erkin tutib, obrazni tabiiy va ishonarli tarzda namoyon eta oladi.

Bo‘lajak aktyorlarni tayyorlash jarayonida koordinatsiya mashqlarini sahna harakati, raqs va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari bilan uyg‘un holda olib borish maqsadga muvofiqdir. Mashqlar oddiydan murakkabga tomon tizimli ravishda tashkil etilishi lozim.

Samarali mashqlar qatoriga quyidagilar kiradi:

- muvozanatni rivojlantiruvchi mashqlar;
- ritmik va musiqali harakatlar;

- improvizatsion sahna mashqlari;
- juftlikda va guruhda bajariladigan koordinatsion mashqlar.

Ushbu mashqlar aktyorlarning sahna madaniyatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Koordinatsiya mashqlari aktyorning tanasini ongli boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa sahnadagi harakatlarning mazmunli, ifodali va estetik bo‘lishini ta’minlaydi. Jismoniy erkinlik ijodiy erkinlikning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, koordinatsiya mashqlari bo‘lajak aktyorlarning kasbiy tayyorgarligida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mashqlar jismoniy va psixologik uyg‘unlikni ta’minlab, sahnadagi harakatlarning aniqligi va ifodaviyligini oshiradi. Shuning uchun aktyorlik ta’limida koordinatsiya mashqlarini muntazam va maqsadli ravishda qo‘llash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Stanislavskiy K.S. “**Aktyorning o‘z ustida ishlashi”.** – Moskva, 2014.
2. Grotovskiy E. “**Kambag‘al teatr”.** – Varshava, 2012.
3. A.Qudaybergenov. Aktyorning rol ustida ishlash mahoratini oshirish masalalari. Research
4. Meyerxold V.E. “**Sahna harakati va biomexanika asoslari”.** – Moskva, 2013.
5. R.Dusanov “Sahna harakati va jangi”. - Toshkent,2025.

ESTRADA AKTYORLÍĢÍNDA PANTOMIMA ÓNERINIŃ ORNÍ

Esemuradov Elmurat

ÓzMKÓMI NF “Aktyor sheberligi” kafedrası oqıtıwshısı

Annotatsiya: Bu ilmiy maqolada estrada aktyorligi san’atida pantomimaning o‘rni, uning badiiy-ifodaviy imkoniyatlari hamda sahnaviy obraz yaratishdagi funksional ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Pantomima estrada aktyorining jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini uyg‘unlashtiruvchi asosiy vositalardan biri sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: estrada san’ati, pantomima, aktyorlik mahorati, sahnaviy harakat, plastika, mimika, jismoniy ifoda.

Аннотация: В данной научной статье глубоко анализируется роль пантомимы в эстрадном актерском искусстве, ее художественно-выразительные возможности и функциональное значение в создании сценического образа. Пантомима рассматривается как одно из основных средств гармонизации физических и психических возможностей эстрадного актера.

Ключевые слова: эстрадное искусство, пантомима, актерское мастерство, сценическое движение, пластика, мимика, физическое выражение.

Annotation: This scientific article thoroughly analyzes the role of pantomime in pop acting, its artistic and expressive possibilities, and its functional significance in creating stage imagery. Pantomime is considered one of the main means of combining the physical and mental capabilities of a pop actor.

Keywords: pop art, pantomime, acting skills, stage movement, plasticity, facial expressions, physical expression.

Zamanagóy kórkem óner mákanında estrada aktyorlıǵı óziniń ıqshamlıǵı, dinamikalıǵı hám tamashagóy menen tikkeley pikirlesiwge kirisiwi menen ajıralıp turadı. Estrada saxnasında aktyor qısqa waqıt aralıǵında obrazdı jaratıwı, onı rawajlandırıwı hám tamashagóyge kórkem ideyanı jetkeriwi kerek. Bul processte sózge qaraǵanda fizikalıq háreket, plastika hám mimika kóbinese joqarı áhmiyetke iye boladı.

Usı kózqarastan qaraǵanda, pantomima kórkem óneri estrada aktyorlıǵı ushın tek ǵana járdemshi emes, al tiykarǵı súwretlew qurallarınan biri bolıp esaplanadı. Pantomima estrada aktyorına sózsiz kórsetiw arqalı obrazdıń xarakteri, ruwxıy halatı hám ishki qarama-qarsılıqların ashıp beriw múmkinshiligin jaratadı. Bul bolsa tamashagóydiń estetikalıq qabıllawın kúsheytedi hám saxnalıq tásirdi arttıradı.

Pantomima – bul sózsiz kórsetiw óneri bolıp, ol insan denesiniń háreketleri, mimikası hám plastikasına tiykarlanadı. Pantomimada hár bir háreket simvollıq mániske iye bolıp, obrazdıń ishki jaǵdayın sırtqı formada sáwlelendiredi. Bul kórkem óner túrinde aktyordıń denesi tiykarǵı “sóz quralı”na aylanadı.

Pantomimanıń estetikalıq mánisi sonda, ol minimal kórsetiw quralları menen maksimal kórkem tásirge erisiwdi gózleydi. Ásirese estrada kórkem ónerinde bul ózgeshelik áhmiyetli bolıp, saxna shárayatları, waqıttıń sheklengenligi hám tamashagóy dıqqatınıń tez ózgeriwsheńligi pantomimanıń áhmiyetin jáne de arttıradı.

Pantomima kórkem ónerініń tiykarı áyyemgi diniy máresimler, xalıq tamashaları hám antik teatr dástúrlerine barıp taqaladı. Áyyemgi Greciya hám Rim teatrlarında pantomima dramalıq waqıyalardı sózsiz kórsetiw quralı sıpatında keń qollanılǵan. Waqıt ótiwi menen pantomima professional saxna óneri sıpatında rawajlanıp, Evropa teatr mekteplerinde ǵárezsiz janrǵa aylandı. XX ásirde pantomima teatr hám estrada kórkem ónerine jedel kirip, ásirese, klounada, estrada miniatyuraları hám komediya janrlarında keń qollanıla basladı.

Estrada kórkem ónerinde pantomima qısqa syujetli, tez hám tamashagóy ushın dárhal túsinikli formada payda boladı. Bul bolsa aktyordan joqarı dárejedegi fizikalıq tayarlıq hám saxnalıq intuiciyanı talap etedi. Estrada aktyorlıǵında pantomima bir neshe áhmiyetli funkciyalardı atqaradı. Eń dáslep, ol tamashagóy menen tikkeley hám jedel baylanıstı támiyinleydi. Sózsiz bayanlaw til hám mádeniy tosıqlardı saplastırıp, obrazdı universal túsinikli etedi. Ekinshiden, pantomima estrada aktyorınıń fizikalıq múmkinshiliklerin tolıq kórsetedi. Hárekettiń anıqlıǵı, ritmi, pauzalardıń logikalıq jaylasıwı obrazdıń ishki jaǵdayın ashıp beredi. Úshinshiden, pantomima estrada kórkem ónerinde komediyalıq hám dramalıq tásirdi kúsheytedi. Kóplegen estrada shıǵıwlarında kúlki yamasa dramalıq jaǵday áyne fizikalıq háreketler arqalı jáne de kúshlirek sáwlelenedi.

Estrada saxnasında aktyor kóbinese tipaj yamasa ulıwmalastırılǵan obraz benen isleydi. Bunday jaǵdayda pantomima obrazdıń xarakterin ashıwda tiykarǵı qural bolıp xızmet etedi. Júriw usılı, dene halatı, qol háreketleri hám mimika arqalı obrazdıń sociallıq dárejesi, ruwxıy halatı hám ishki keshirmeleri ańlatıladı.

Pantomima aktyorǵa saxnada minimal dekoraciya hám rekvizitler menen de obrazdı tolıq ashıp beriw múmkinshiligin beredi. Bul estrada kórkem óneriniń ekonomikalıq hám estetikalıq talaplarına tolıq sáykes keledi.

Pantomima estrada aktyorınıń psixofizikalıq processlerin jedellestiredi. Fizikalıq háreket arqalı ruwxıy jaǵday oyanadı hám bekkemlenedi. Bul process Stanislavskiy sistemasındaǵı "fizikalıq háreketler usılı" menen tikkeley baylanıslı. Estrada aktyorı ushın pantomima tek sırtqı kórinis emes, al ishki ruwxıy jaǵdaydı basqarıw quralı esaplanadı. Sol sebepli pantomima aktyordıń saxnalıq isenimliligin arttıradı. Aktyorlıq táliminde pantomima shınıǵıwları oqıwshılarda fizikalıq erkinlik, koordinaciya, dıqqat hám ishki impulstı rawajlandıradı. Estrada baǵdarında bilim alıp atırǵan studentler ushın pantomima shınıǵıwları saxnalıq háreketti ańlaw hám obraz benen islewdiń áhmiyetli basqıshı esaplanadı.

Pantomima arqalı student denesin "tıńlaw"dı, ishki jaǵdaydı sırtqı kóriniske aylandırıwdı hám saxnada erkin háreket etiwdi úyrenedi. Bul bolsa estrada aktyorınıń professional qáliplesiwine xızmet etedi. Búgingi estrada kórkem ónerinde vizual tásir kúsheyip barmaqta. Multimedia, jaqtılıq hám saxna texnologiyaları menen úylesimlilikte pantomima jáne de úlken áhmiyetke iye bolmaqta. Zamanagóy estrada aktyorı tamashagóydi sóz benen emes, bálkim kúshli fizikalıq kórinis arqalı da ózine tartıwı kerek. Estrada aktyorlıǵında pantomima óneri saxnalıq obraz jaratıwdıń tiykarǵı hám ajıralmas qurallarınan biri. Ol aktyordıń fizikalıq hám ruwxıy múmkinshiliklerin úylestirip, tamashagóyge kórkem ideyanı ápiwayı, anıq hám tásirsheń túrde jetkeredi. Pantomimanıń estrada kórkem ónerindegi áhmiyeti onı aktyorlıq tálim hám saxna ámeliyatınıń tiykarǵı baǵdarlarınan biri sıpatında qarawdı talap etedi.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Qodirov A. Sahna harakati va plastika asoslari. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2006.
2. Islomov N. Teatr va estrada san’atining nazariy masalalari. — Toshkent: Akademnashr, 2015.
3. Baxieva B. Qoraqalpoq zamonaviy estrada san’atida pantomima janri. Research
4. Xudoyberganov R. Estrada janrlari va aktyorlik ijrosi. — Toshkent: San’at, 2010.
5. Decroux É. Words on Mime. — London: Methuen Drama, 1985.
6. Cooke M. Comedy, Clowns and Pantomime. — London: Palgrave Macmillan, 2012.

AKTYOR SÓYLEWIN RAWAJLANDÍRÍWDA TEXNIKALÍQ SHÍNÍǴÍWLARDÍŃ ÚYLESIMLILIGI

Alibek Qudaybergenov
ÓzMKÓMI Nókis Filialı
"Rejissura kórkem óneri" kafedrası oqıtıwshısı

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutq madaniyatining ahamiyati va bo'lajak aktyorlarning nutqini rivojlantirish uchun ishlanadigan texnik mashqlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: teatr, kino, nutq, diksiya, intonatsiya, artikulyatsiya, mashg'ulot

Аннотация: В данной статье рассматривается важность культуры речи и технические упражнения, используемые для развития речи будущих актеров.

Ключевые слова: театр, кино, речь, дикция, интонация, артикуляция, занятие

Annotation: This article discusses the importance of speech culture and technical exercises developed for developing future actors' speech.

Keywords: theater, cinema, speech, diction, intonation, articulation, training

Teatr hám kino ónerinde aktyordıń tiykarǵı kórsetiw qurallarınan biri bul - sóylew. Sóz arqalı obrazdıń ishki keshirmeleri, emocional jaǵdayı, waqıya-hádiysege múnásibeti tamashagóyge jetkeriledi. Sonıń ushın aktyor sózi kórkem ónerdegi eń áhmiyetli texnikalıq komponent esaplanadı. Sóylewdi rawajlandırıw tek ǵana sóylewdi emes, al dawıs mádeniyatı, dem alıw, dikciya, intonaciya, temp hám ritmdi jetilistiriwdi talap etedi. Bul process texnikalıq shınıǵıwlar úylesimi tiykarında qáliplesedi.

Aktyordıń sóz arqalı obraz jaratıw qábileti tábiyiy talantqa súyeniwden tısqarı, turaqlı shınıǵıw hám sóylew texnikasına tiyisli bilimlerdi tereń iyelewdi de talap etedi. Texnikalıq shınıǵıwlar úylesimi degende, ses apparatı, dem alıw sisteması, artikulyaciya organları hám psixofizikalıq jaǵdaydıń bir pútin halda qáliplesiwi túsiniledi.

Aktyor sóylew mádeniyatı hám onıń áhmiyeti.

Sóylew mádeniyatı aktyordiń saxnada isenimliligin támiyinleytuǵin eń áhmiyetli faktorlardan biri. Tamashagóy kóbirek aktyordıń kórinisi, sózi hám sezimlerin qabıl etedi. Sonıń ushın aktyor sóylewin rawajlandırıw – bul, eń dáslep, tásirsheńlikti arttırıw hám obrazdı isenimli jetkeriw quralı bolıp tabıladı.

Sóylew mádeniyatınıń tiykarǵı komponentleri tómendegiler:

• Dikciya – sóz hám seslerdiń anıq, anıq aytılıwı;

• Intonaciya – mánis hám sezimlik pátlerdi dawıs arqalı bildiriw;

• Temp hám ritm – sóylew tezligi hám bálent-pásligi úylesimi;

• Artikulyaciya – ses payda etiwshi organlardıń aktiv islewi;

• Dawıs kúshi – saxnada barlıq tamashagóylerge esitiletuǵın dárejege jetkeriw qábileti.

Texnikalıq shınıǵıwlar hám olardıń túrleri.

Aktyor sóylewin rawajlandırıwda qollanılatuǵın texnikalıq shınıǵıwlar birneshe toparlarǵa bólinedi:

a) Dem alıw shınıǵıwları.

Dem alıw aktyor sóziniń tiykarı esaplanadı. Tuwrı dem alıw processinde dawıs bekkem, turaqlı hám tábiyǵıy shıǵadı. Dem alıw shınıǵıwları tómendegilerge qaratıladı:

• Qabırǵa hám diafragma háreketin úylestiriw;

• Demdi tutıw, qadaǵalaw;

• Ses dawamlılıǵın asırıw.

Mısalı: “sh” yamasa “s” sesleri arqalı shıǵıp atırǵan hawanı uzaq dawam ettiriw shınıǵıwları.

b) Artikulyaciyalıq shınıǵıwlar.

Til, erin hám jaq bulshıq etlerin háreketlendiriwshi shınıǵıwlar arqalı sóylew anıqlıǵı arttırıladı.

Mısallar:

• “Ba-pa-ma-fa-va” seslerin ritmli tákirarlaw;

• Tildi “úshmúyeshlik”, “joqarı” halatında uslap shınıǵıw;

• Erindi sozıw hám jazıw háreketleri.

c) Dikciya shınıǵıwları.

Sóz hám seslerdi tolıq aytıw ushın jańıltpashlar menen islew úlken áhmiyetke iye. Mısalı: “Qaqpaq astındaǵı qaqpaqtı qaplap qoydım” sıyaqlı gáplerdi túrli tempte aytıw shınıǵıwı.

d) Dawıs shınıǵıwları.

Dawıs diapazonın keńeytiw hám onıń tembrin bayıtıw aktyor sózinde janlılıq hám kórkemlilik jaratadı. Shınıǵıwlar processinde tómen, orta hám joqarı registrlerde ses shıǵarıw úyreniledi.

e) Psixofizikalıq shınıǵıwlar.

Sóylew texnikası tek mexanikalıq process emes – ol emociyalıq jaǵday menen baylanıslı. Sonıń ushın aktyor óz dawısın jaǵday hám obraz benen únles halda basqarıwdı úyrenedi.

Texnikalıq shınıǵıwlar úylesimliliginiń teoriyalıq tiykarı.

Sóylew apparatınıń barlıq komponentleri – dem alıw, ses, artikulyaciya hám psixologiyalıq jaǵday – bir-biri menen úzliksiz baylanısqan mexanizm sıpatında isleydi. Sonıń ushın shınıǵıwlar sisteması izbe-iz hám úylesimli túrde alıp barılıwı zárúr.

Máselen, tek dem alıwdı shınıǵıw, al artikulyaciyanı itibarsız qaldırıw nátiyjesinde sóylew sapasın tolıq jaqsılay almaydı. Sol sebepli, shınıǵıwlardı kompleks tárizde – teń salmaqlılıqta orınlaw ilimiy jaqtan tiykarlanǵan qatnas bolıp esaplanadı. Bul – sinergiya principine tiykarlanadı, yaǵnıy barlıq komponentlerdiń únles háreketi ulıwma nátiyje beredi.

Shınıǵıwlardı shólkemlestiriw metodikası.

Texnikalıq shınıǵıwlardı tómendegi basqıshlar tiykarında shólkemlestiriw usınıs etiledi:

Qızdırıw basqıshi – bulshıq etlerdi bosastırıw, dem alıwdı turaqlı halatqa keltiriw.

Tiykarǵı basqısh – dem alıw, artikulyaciya, dawıs hám dikciya shınıǵıwlarınıń birgelikte orınlanıwı.

Integraciyalıq basqısh – úyrenilgen shınıǵıwlar kórkem tekst, monolog yáki saxna úzindisi menen birgelikte orınlanadı.

Reflekciya basqıshi – shınıǵıw nátiyjesin analizlew, qátelerdi dúzetiw.

Shınıǵıwdıń nátiyjeliligi ushın shınıǵıwlardı kúnlik túrde keminde 30-40 minut dawamında orınlaw usınıs etiledi.

Zamanagóy teatr ámeliyatında texnikalıq shınıǵıwlar úylesimliliginiń roli.

Búgingi kúnde teatr hám kinoda tábiyǵıylıq, psixologiyalıq anıqlıq, minimalistlik saxnalar menen birgelikte sózdiń tábiyǵıy, biraq kúshli tásirsheńligi talap etilmekte. Sonıń ushın aktyorlar ushın texnikalıq shınıǵıwlar úylesimi – bul metod emes, al kásiplik zárúrlik.

Zamanagóy teatr mektepleri (Stanislavskiy, Chexov, Brext hám basqalar) aktyor denesi menen bir qatarda sóylew mexanikasın jetik ózlestiriwge itibar beredi. Olardıń pikirinshe, aktyordıń sózi – bul “sezimdegi háreket”, yaǵnıy sóylew arqalı obrazdı jasaw óneri.

Aktyor sóylewin rawajlandırıwda texnikalıq shınıǵıwlar úylesimi ápiwayı shınıǵıw processi emes, al sóylew mádeniyatı, dawıs basqarıwı hám obraz kórsetiwin bir pútin sistemada qáliplestiriw usılı bolıp tabıladı. Texnikalıq shınıǵıwlar tek mexanikalıq tájiriybe emes – olar aktyordıń ishki psixofizikalıq imkaniyatların oyatadı, sóz arqalı sezimin jetkeriw ónerin jetilistiredi.

Solay etip, texnikalıq shınıǵıwlar úylesimi aktyordıń professional sóylewin rawajlandırıwdıń eń áhmyietli baǵdarlarınan biri bolıp, ol:

- kórkemlikti kúsheytedi;
- sóylewdi esitiletuǵin, aniq hám tábiyǵıy etedi;
- obrazdıń ishki sezimlerin isenimli kórsetedi;
- aktyor hám tamashagóy ortasındaǵı sezimlik baylanıstı bekkemleydi.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Stanislavskiy K. S. *Aktyorning ish metodi*. — Moskva, 2013.
2. Vasilyeva R. I. *Rech aktora: Uchebnoe posobie*. — Moskva, 2019.
3. Baxieva.B SAXNA SÓZI PÁNINE MEDICINALIQ KÓZ QARAS. RESEARCH.
4. Qosimov A. *Nutq madaniyati asoslari*. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy nashriyoti, 2021.
5. Chexov M. *Aktyor ustidagi ish metodikasi*. — Moskva, 2010.
6. To‘raqulova M. *Aktyorlik mahorati va nutq texnikasi*. — Toshkent, 2020.

SAHNA NUTQINING PSIXOFIZIOLOGIK VA LINGVOPRAGMATIK ASOSLARI HAMDA BO‘LAJAK AKTYORLARDA NUTQIY KOMPETENSIYANING SHAKLLANISH MUAMMOLARI

Elmira Ataniyazova
O‘zDSMI Nukus filiali
“Aktyorlik mahorati” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sahna nutqining psixofiziologik, akustik-fonetik va lingvopragmatik asoslari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, bo‘lajak aktyorlarda nutqiy kompetensiyaning shakllanish jarayonida yuzaga keladigan artikulyatsion, respirator, prosodik va psixoemotsional muammolar ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijalari sahna nutqini rivojlantirishda multidissiplinar metodologiya zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Sahna nutqi, nutqiy kompetensiya, fonatsiya, artikulyatsiya, prosodiya, diafragmal nafas, paralingvistika, lingvopragmatika, teatr pedagogikasi.

Аннотация: В данной статье психофизиологические, акустико-фонетические и лингвопрагматические основы сценической речи анализируются на основе комплексного подхода. Также научно обоснованы артикуляционные, респираторные, просодические и психоэмоциональные проблемы, возникающие в процессе формирования речевой компетенции у будущих актеров. Результаты исследования показывают необходимость мультидисциплинарной методологии в развитии сценической речи.

Ключевые слова: Сценическая речь, речевая компетенция, фонация, артикуляция, просодия, диафрагмальное дыхание, паралингвистика, лингвопрагматика, театральная педагогика.

Annotation: This article analyzes the psychophysiological, acoustic-phonetic, and linguopragmatic foundations of stage speech based on a comprehensive approach. Also, articulatory, respiratory, prosodic, and psycho-emotional problems arising in the process of forming speech competence in future actors are scientifically substantiated. The research results indicate the need for a multidisciplinary methodology in the development of stage speech.

Keywords: Stage speech, speech competence, phonation, articulation, prosody, diaphragmatic breathing, paralinguistics, linguopragmatics, theater pedagogy.

Sahna nutqi aktyorlik san’atining fundamental komponentlaridan biri bo‘lib, u verbal kommunikatsiyaning estetik jihatdan qayta ishlangan va akustik parametrlar orqali boshqariladigan shaklini ifodalaydi. Oddiy og‘zaki nutq spontan va situativ xarakterga ega bo‘lsa, sahna nutqi maqsadga yo‘naltirilgan, auditoriyaga moslashtirilgan va semantik yuklama bilan boyitilgan diskursiv jarayondir. Shu bois uni o‘rganish lingvistika, psixofiziologiya, akustika hamda teatr pedagogikasi integratsiyasi asosida amalga oshirilishi lozim.

Zamonaviy teatr ta’limi tizimida nutqiy tayyorgarlik aktyorning professional kompetensiyasini shakllantiruvchi bazaviy omil sifatida qaraladi. Biroq amaliy

kuzatuvlar bo‘lajak aktyorlarda nutq apparatining yetarli darajada rivojlanmaganligi sahnaviy ifoda samaradorligini pasaytirishini ko‘rsatmoqda.

Mazkur tadqiqot nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil va tizimli yondashuv metodlariga asoslanadi. Sahna nutqining psixofiziologik mexanizmlari inson nutq apparati faoliyatining ilmiy konsepsiyalari asosida o‘rganildi. Shuningdek, aktyorlik yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar nutqidagi tipik kamchiliklar pedagogik monitoring asosida umumlashtirildi.

Sahna nutqi murakkab psixofiziologik jarayon bo‘lib, markaziy nerv tizimi, respirator apparat va artikulyatsion organlarning integrativ faoliyatiga tayanadi [1]. Fonatsiya jarayonida subglottal bosimning barqarorligi ovozning intensivligi va tembrini belgilaydi [2]. Diafragmal nafasning shakllanmaganligi fraza oxirida ovoz pasayishi, intonatsion kontur buzilishi va fonatsion charchoq kabi holatlarni keltirib chiqaradi.

Akustik-fonetik jihatdan sahna nutqi intensivlik, chastota diapazoni, tembr va rezonans parametrlari bilan tavsiflanadi. Rezonatorlardan samarali foydalanish ovozning jarangdorligini oshiradi va auditoriyaga ta’sir kuchini kuchaytiradi. Aksincha, ovozning “siqilgan” yoki tor diapazonda ishlatilishi nutqning monotonlashuviga olib keladi.

Prosodik komponent sahna nutqining ekspressivlik darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Intonatsion modellashtirish, logik urg‘ularni aniqlash va pauza tizimidan ongli foydalanish dramatik mazmunni ochib berishga xizmat qiladi. Prosodik komponentlar – ritm, temp, intonatsiya – dramatik mazmunni ochishda muhim rol o‘ynaydi [3]. Prosodik monotonlik ko‘pincha diskursiv tafakkur yetishmasligi yoki ichki psixoemotsional to‘siqlar bilan bog‘liq bo‘ladi.

Lingvopragmatik nuqtayi nazardan sahna nutqi illokutiv va perlokutiv effektlarni yuzaga keltiruvchi kommunikativ akt sifatida namoyon bo‘ladi. Aktyor tomonidan ifodalangan replika informativ funksiya bilan birga emotsional-ta’sirchanlik funksiyasini ham bajaradi. Paralingvistik vositalar – tembr, dinamika, pauza, vibratsion xususiyatlar – semantik ma’noni chuqurlashtiradi.

Lingvopragmatik nuqtayi nazardan sahna nutqi illokutiv va perlokutiv effektlarni yuzaga keltiruvchi kommunikativ akt sifatida talqin etiladi [4].

Pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak aktyorlarda artikulyatsion disfunksiya, diksiya buzilishlari, respirator nomutanosiblik va sahna qo‘rquvi keng tarqalgan. Stress sharoitida mushaklar gipertonusi artikulyatsion apparat erkinligini cheklaydi, natijada fonemalar noaniq realizatsiya qilinadi. Bu esa nutqning akustik ravshanligini pasaytiradi. Sahna qo‘rquvi esa artikulyatsion aniqlik va fonatsion barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi [5].

Nutqiy kompetensiyani shakllantirishda kompleks yondashuv zarur. Artikulyatsion mashqlar, diafragmal nafasni avtomatlashtirish, rezonatorlar bilan ishlash, intonatsion modellashtirish hamda psixotexnik mashqlar o‘zaro integratsiyada olib borilishi lozim. Akustik monitoring va ovoz yozuvlari asosida tahlil qilish esa pedagogik samaradorlikni oshiradi.

Xulosa

Sahna nutqi ko‘p komponentli psixofiziologik va lingvopragmatik tizim sifatida aktyorlik mahoratining markaziy elementi hisoblanadi. Bo‘lajak aktyorlarda nutqiy kompetensiyaning shakllanishi artikulyatsion aniqlik, respirator tayanch, prosodik moslashuvchanlik va psixoemotsional barqarorlikning uyg‘un rivojlanishini talab etadi. Teatr ta’limida sahna nutqini o‘qitish multidissiplinar yondashuv asosida tashkil etilgandagina yuqori kommunikativ va estetik samaradorlikka erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedov O. Teatr san’ati va aktyorlik mahorati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2015
2. Sobirov R. Sahna nutqi va nutqiy tayyorgarlik. – Toshkent: Fan, 2012. – B. 35.
3. To‘raqulov S. Prosodiya va sahna nutqi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2016.
4. Yodgorov N. Lingvopragmatika va sahna nutqi. – Toshkent: Fan, 2014.
5. Karimov D. Sahna qo‘rquvi va psixotexnik mashqlar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

TEATR SAN’ATINING USTUVOR YO‘NALISHLARI

Rajapbaev Batir Bekimbetovich
O‘zDSMI Nukus filiali “Kutubxona faoliyati” o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqiy teatrining tashkil topishi va teatrning insonda hissiy sohani, ijodiy fikrlashni, muloqot qilish qobiliyatini va estetik didini rivojlantirishga hissa qo‘shadigan muhim ta’lim maskani ekanligi aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Teatr, pedagogika, muloqot, viloyat, drama, truppa, akademik teatr, his-tuyg‘u, komediya, Vatan, sadoqat, insonparvarlik, repertuar, ijodkor.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida san’at ta’limi tizimi tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, bugungi kunda yangi bosqichda taraqqiy etmoqda. Mavjud san’at maktablari, oliy o‘quv yurtlari, shuningdek, ijodiy to‘garaklar va xalq amaliyoti bilan integratsiyalashgan ta’lim shakllari bu tizimni yanada boyitmoqda. Shu bilan birga, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan loyihalar, raqamli texnologiyalarni joriy etish va xalqaro hamkorlik ham ushbu sohaga yangi turtki bermoqda.

Hozirgi kunda jadal rivojlanib kelayotgan san`at turlaridan biri bu teatr san’atidir. Teatr haqida so‘zlar ekanmiz, haqiqatdan ham teatr - katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan san’at maktabi hisoblanadi. Teatr har bir davrda, hayotiy saboqlar beruvchi jonli vosita hisoblangan. Inson ma’naviyati yuksalishida ham uning o‘rni bo‘lakcha. Bu haqda ma’rifatparvar Mahmudxo‘ja Behbudiy “Teatr bu ibratxonadir” deb bejiz ta’kidlamagan. Zero, teatr ma’rifat ulashuvchi, sahna va tomoshabin o‘rtasida jonli muloqot o‘rnatuvchi maskan bo‘lib, bu dargohda yuksak fazilatlar hamda umuminsoniy g‘oyalar tarannum etiladi. Tarbiya va ma’naviyat o‘chog‘i bo‘lgan – teatr har bir insonga hayotiy saboqlar beruvchi maskandir.

Teatrdan madaniy hordiq chiqarish uchungina emas, undagi namoyish etiladigan spektakllarni tomosha qilib, inson jamiyatdagi voqeliklarni, keshinmalarni teran anglashi mumkin.

Teatr – pedagogik jarayon yoki tarbiyaviy ishning bir qismi sifatida o‘tkaziladigan teatrlashtirilgan tomosha. U ishtirokchilarning muloqot qobiliyatlari, ijodiy fikrlash, hissiyotlarni ifodalash va boshqalar kabi turli sifat va ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan. Bunday teatr ishtirokchilarni rivojlantirishga, teatr usullari va amaliyotlari orqali ijobiy qadriyatlarni tarbiyalashga va shakllantirishga yordam beradi.

Teatr – ta’lim muassasasi, chunki u shaxsning shakllanishida, insonda turli sifat va malakalarning shakllanishida muhim o‘rin tutadi.

Birinchidan, teatr hissiy sohaning rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Tomoshabin Teatrga tashrif buyurganida, aktyorlar sahnada boshidan kechiradigan turli his-tuyg‘ularga duch keladi, bu tomoshabinning empatiyasini, boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini tushunish va his qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Teatr shuningdek, o‘z his-tuyg‘ularini tushunish va boshqarishda yordam berishi mumkin.

Ikkinchidan, teatr ijodiy tafakkur va tasavvurni rivojlantiradi. Sahnadagi aktyorlar turli obraz va hikoyalarni o‘zida mujassam etgani tomoshabinlarning dunyoqarashini kengaytirishga yordam beradi. Teatr tomoshabinlarni faol fikrlashga, sahnada bo‘layotgan voqealarni tahlil qilishga, talqin qilishga ham undaydi.

Uchinchidan, teatr muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi. Teatrga borish boshqa odamlarni tinglash va tushunish qobiliyatini, shuningdek, o‘z fikrlari va his-tuyg‘ularini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Teatr shuningdek, boshqa tomoshabinlar bilan muloqot qilish va spektaklni muhokama qilish imkoniyatini beradi. Qolaversa, teatr estetik did va madaniyatni yuksaltirishga xizmat qiladi. Teatrga tashrif buyurish tomoshabinlarga san’at asarlarini tanqidiy baholash, shuningdek, turli janr va uslublarni tushunish va qadrlash qobiliyatini, shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga undaydi. Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish: teatrni o‘rganish boshqa odamlarni tinglash va tushunish qobiliyatini, shuningdek, o‘z fikr va his-tuyg‘ularini samarali ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Teatr spektakllari aktyorlar va tomoshabinlarning o‘zaro ta’siri va muloqotini talab qiladi.

Inson ma’naviy olamini yuksaltirishda, ong va tafakkurini teranlashtirishda teatr san’atining o‘rni beqiyos. Zero, san’at odamlarni ezgulikka chorlaydi, yaxshilikka undaydi, eng go‘zal his-tuyg‘ularni in’om etadi. Teatr shunchaki oddiy tomoshaxona emas, balki tarbiya, madaniyat, ma’naviyat va ma’rifat maskanidir.

Shunday qilib, teatr insonda hissiy sohani, ijodiy fikrlashni, muloqot qilish qobiliyatini va estetik didini rivojlantirishga hissa qo‘shadigan muhim ta’lim muassasasidir.

Ayni paytda Qoraqalpog`iston Respublikasida quyidagi teatrlar faoliyat ko‘rsatmoqda:

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqiy teatri, Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri va Qoraqalpoq davlat qo‘g‘irchoq teatrlaridir.

Bu teatrlar o‘z sahnalarida milliy va jahon dramaturgiyasining eng yaxshi asarlarini namoyish etib, tomoshabinlarga ma`naviy xazina ulashmoqda.

Bu san’at turining kelib chiqishi va rivojlanishi quyidagicha; Qoraqalpog‘iston viloyati Ijroiya qo‘mitasining 1926 yil 11-apreldagi „Qoraqalpoq milliy drama truppasini tashkil etish to‘g‘risida“gi maxsus qarori bilan „Tong nuri“ Qoraqalpoq milliy teatr truppasi tashkil qilinadi va uning badiiy rahbarligiga To‘rtko‘l shahridagi pedagogik texnikum o‘qituvchisi Z. F. Qosimov tayinlanadi [1].

1926 yil 8 noyabrda Qosim Avezovning „Tilak yo‘lida“ nomli kartinali tarixiy dramasi bilan „Tong nuri“ truppasining birinchi pardasi tantanali ochildi. Qoraqalpoq milliy teatri tarixining solnomasi aynan shu kundan boshlangan.

1927 yili Z.Qosimovning asosiy ishiga qaytishi sababli truppaga Abdiraman Utepov rahbarlik qila boshlagan. Abdiraman Utepovning birinchi spektakli „O‘z tengini topgan qiz“ piesasi asosidagi spektakl edi. U yillar davomida sahnadan tushmadi. Muallifning o‘zi spektaklga rejissyorlik qildi va asar sahnaviy talqinining xalqchilligi va tomoshaviyliligini ta’minlashda xalq qo‘shiqlaridan o‘z o‘rnida, unumli foydalandi.

1930-yili truppa Qoraqalpoq davlat teatri bo‘lib tashkil qilindi.

Qoraqalpog‘iston hukumati Moskvadagi Davlat teatr san’ati instituti qoshida „Qoraqalpoq milliy studiyasi“ni tashkil etishga qaror qildi. 1934 yil bo‘lajak studiyachilarni tanlash uchun Moskvadan maxsus komissiya keldi. Komissiya a’zolari badiiy havaskorlik jamolari spektakllari va kontsertlarini tomosha qildi, talabgorlarni daslabki imtihondan o‘tkazib, 33 nafar qobilyatlilar tanlab olindi. 1939-yildan teatr Konstantin Stanislavskiy nomidagi Qoraqalpoq davlat musiqali drama va komediya teatri deb nomlandi.

1989-yildan teatr Qoraqalpoq davlat musiqali teatri deb nomlandi.

1991-yildan teatrga xalqimizning buyuk badiiy so‘z ustasi, mumtoz adabiyotimiz darg‘alaridan biri Berdaq nomi berildi.

2017-yil fevral oyida teatrga „akademik teatr“ maqomi berilib, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqa teatri deb yuritila boshladi.

Teatr ko‘p janrli hisoblanadi va unda opera, balet, musiqiy drama va dramatik asarlar sahnalashtiriladi [2].

Teatrning ko’p yillar davomida erishgan yutuqlari, ayniqsa yoshlarni Vatanga sadoqat, insonparvarlik ruhida tarbiyalash, insonlar qalbiga yaxshilik nurlarini singdirishni o‘zining ezgu minnati deb bilib, fidokorona xizmat ko‘rsatib kelayotganini hisobga olib, O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligining 2017 yil 23-fevraldagi maxsus buyrug‘i bilan Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik teatr maqomi berildi [3].

Teatr repertuarlaridan; Teatr saxnasida dunyo va milliy adabiyotimizdan eng yaxshi dramatik asarlar saxnalashtirildi. Ularning orasida komediya, tragediya, balet va opera janridagi asarlar bor [4]**.**

1930-yillari A. Otepovning “Odekalon”, “Ana halos”, “Ikki boshli suv qaboq”, “Bo‘yaqchi vakil”, “Seytmurat-dangasa”, “Gumon”, “Zindon”, “900 gramm”, “Shaleke boy”, “Ochlik zori”, “Marqaboy botir”, “Oltmish metr, yetmish metr”,

“Meyerxol” singari pyesalardan, A.Begimovning “Bu kim” dramasi va J.Aymurzayevning “Byurokratlar” komediyasini muvaffaqiyatli sahnalashtirdi.

1941-1945 yillari urush davri bo‘lishiga qoramasdan teatr jamoasi o‘z ijodini davom ettirdi. Ayimxan Shamuratova va Yuldash Sharipovlar boshchiligidagi 2 ta guruh tuzib, Qoraqalpog‘istonning olis ovullarida gastrol safarlarida bo‘lib, mablag‘ni frontga yordam sifatida jo‘natdilar. Bu davrda teatr repertuarida xalqning or-nomusini, g‘ururini ko‘taradigan vatanparvarlik mavzusidagi N.Davqarayevning – „Alpomish“, J.Aymurzayevning – „Leytenant Elmuratov“, K.Simonovning – „Rus odamlari“, S.Abdullaning – „Qurban Umarov“ pyesalarin sahnalashtirib xalqimizning jangovorlik ruhini jonlantirdi

1957-yili Toshkentda Qoraqalpoq madaniyati va adabiyoti kunlarining o‘tishi munosabati bilan teatr „G‘arib oshiq“, „Suymaganga suykanma“, „Ravshan“, „Kambag‘allik ayb emas“ klassik va zamanoviy mavzudagi spektakllarni paytaxt tamoshabinlariga havola qildilar.

1960-70-yillari jahon dramaturglari durdonalarini va qo‘shni xalqlar klassik asarlari – V.Shekspirning „Otello“, Molerning „Tartyuf“, Goldoning „Ikki boyga bir malay“, Gogolning „Revizor“, Ch. Aytmatovning „Ona yer-ona“, M.Karimning „Oy tutilgan tunda“, A.Abdullinning „13-reys“, A.Qahhorning „Tobutdan tovush“, G.Gorinning „Ot uchsin“, S.Balgabayevning „Bizlar ham oshiq bo‘lgandik“, T.Minullinning „Azroylni aldagan odam“, Iosalinning „Aravang og‘darilmasin“, Sagarellinning „Xanuma“ kabi asarlarni sahnalashtiriladi [5].

Mustaqillik g‘oyalari bilan sug‘arilgan yangi zamon qaharmoni, tarixiy shaxslarimiz siymosi, mehir-muruvvat mavzusi, Vatanga bo‘lgan muhabbat va boshqa shu kabi mavzularda asarlar o‘rin olgan. Shunday asarlardan S.Xo‘janiyozovning „Adolatga hiyonat“, „Suymaganga suykanma“, K.Rahmanovning „Kelin“, „O‘lim jazosi“, K.Matmuratovning „Kechikkan muhabbat“, O.Abdurahmanovning „O‘jarlar“, A.Qahhorning „Tobuttan tovush“, O‘.Hoshimovning „Uylanmasam o‘laman“, N.Jakiyevning „Ota taqdiri“, S.Balg‘abayevning „Eng suluv kelinchak“, A.Uteniyazovaning „Qizning or-nomusi“, K.Bayseytov va K.Shangitbayevlarning „Uch buydoq“, P.Aytmuratovning „Intilganga tole yor“, P.Uteniyazov va S.Uzaqbayevlarning „Farzandim jigar-bandim“, H.Muhammadning „Hunar o‘rgangan bola“, Q.Narqabilning „Nur soyada qolmaydi“ va boshqa asarlar teatr repertuaridan o‘rin olgan.

Teatrning o‘zining klassikaga aylangan asarlari mavjud bo‘lib, ular bir necha marotaba qayta-qayta saxnalashtirilmoqda. Ulardan J.Aymurzayevning „Berdaq“ musiqali dramasi (1951, 1958, 1976 yillari), N.Davkarayevning „Alpomish“ musiqali dramasi (1942, 1961, 2007 yillari), A.Begimov, T.Allanazarovlarning „G‘arib oshiq“ musiqali dramasi (1956, 1972, 1992 yillari), S.Xujaniyozovning „Suymaganga suykanma“ musiqali komediyasi (1945, 1955, 1972, 1978, 2002, 2008 yillari), N.Muxammeddinovning „Ajiniyoz“ operalarini (1987, 1994, 2014 yillari) aytish mumkin [6]

Fikrimiz songida xulosa qilib shuni aytamizki, mustaqillik yillarida Qoraqalpoq teatr san’ati uchun muhim bosqich boshlandi. Avvalo, milliy qadriyatlar, tarixiy obrazlar va xalqona udumlar sahna san’atining asosiy

mazmuniga aylana boshladi. Teatr ijodkorlari o‘z asarlarida qoraqalpoq xalqining o‘tmishi, qahramonligi, madaniy boyliklarini aks ettirishga e'tibor qaratdilar. Bu davr teatr san’atida faqatgina badiiy obraz yaratish emas, balki tomoshabinni tarbiyalash, unda vatanparvarlik tuyg‘usini uyg‘otish kabi ijtimoiy-ma’naviy vazifalar ham dolzarb bo‘lib bordi. Shu tariqa, sahna asarlari orqali milliy o‘zlikni anglash, xalq tarixi va qadriyatlariga bo‘lgan hurmat kuchaydi.

Bu davr teatr san’atining taraqqiyotida sifat jihatdan yangi sahifa ochdi. Endi sahnalarda faqatgina klassik asarlar emas, balki zamonaviy mualliflarning dolzarb mavzularga bag‘ishlangan spektakllari ham o‘rin oldi. Teatrlar yosh tomoshabinlar uchun ham, kattalar uchun ham ijtimoiy-ma’naviy tarbiya maydoniga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bayandiev T. Qoraqalpoq teatr tarixi. T.: 2011.
2. „Seytnazarova T. BERDAQ NOMIDAGI QORAQALPOQ DAVLAT AKADEMIK MUSIQALI TEATRINING KECHA VA BUGUNI“. *RESEARCH AND EDUCATION*. January, 2023. 240–246-bet.
3. „Teatr tariyxi haqida ma`lumot“ (2020-yil 9-oktyabr). 2023-yil 7-yanvarda asl nusxadan arxivlangan. Qaraldi: 2024-yil 13-sentyabr.

AKTYORLÍQ SHEBERLIGI MEKTEBINDE INNOVACIYALÍQ TÁLIMNIŃ ORNI

Jumanov Rinat
ÓzMKÓMI NF “Aktyor sheberligi” kafedrası oqıtıwshısı

Annotatsiya: Mazkur maqolada aktyorlik mahorati maktablarida innovatsion ta’limotning nazariy-metodologik asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy teatr va estrada san’ati sharoitida aktyor tayyorlash jarayonida interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar, psixotexnik yondashuvlar hamda kompetensiyaviy modelning o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: aktyorlik mahorati, innovatsion ta’lim, pedagogik texnologiya, kreativlik, kompetensiyaviy yondashuv, teatr pedagogikasi.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретико-методологические основы и практическое значение инновационного учения в школах актерского мастерства. Освещается роль интерактивных методов, цифровых технологий, психотехнических подходов и компетентностной модели в процессе подготовки актеров в условиях современного театрального и эстрадного искусства.

Ключевые слова: актерское мастерство, инновационное образование, педагогическая технология, креативность, компетентностный подход, театральная педагогика.

Annotation: This article analyzes the theoretical and methodological foundations and practical significance of innovative teaching in acting schools. The

role of interactive methods, digital technologies, psychotechnical approaches, and the competency model in the process of actor training in the context of modern theater and pop art is highlighted.

Keywords: acting skills, innovative education, pedagogical technology, creativity, competency-based approach, theater pedagogy.

Búgingi globallasıw hám sanlastırıw processleri kórkem óner tarawına da ayrıqsha tásir etpekte. Teatr hám estrada kórkem óneri dástúriy usıllar menen bir qatarda jańa texnologiyalıq hám pedagogikalıq qatnaslardı talap etpekte. Akterlik sheberlik mekteplerinde innovaciyalıq tálimattıń engiziliwi bolajaq aktyorlardıń kásiplik kompetentligin arttırıw, dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıw hám saxnadaǵı beyimlesiwin támiyinlewde áhmietli faktor esaplanadı.

Aktyor tayarlaw sistemasınıń ilimiy tiykarları XIX-XX ásirlerde qáliplesken bolıp, ásirese Konstantin Stanislavskiy tárepinen islep shıǵılǵan sistema aktyorlıq pedagogikada túpkilikli burılıs jasadı. Keyinirek Vsevolod Meyerxold, Bertolt Brecht hám Jerzi Grotovskiy sıyaqlı dóretiwshiler óz metodologiyalıq kózqarasları menen aktyorlıq mekteplerińiń rawajlanıwına innovaciyalıq ideyalar alıp kirgen.

Innovaciyalıq bilim beriw – bul oqıw procesine jańa pedagogikalıq texnologiyalar, interaktiv metodlar, informaciya-kommunikaciya quralları hám dóretiwshilik qatnaslardı engiziw arqalı sapa jaǵınan jańa nátiyjege erisiw processi.

Aktyorlıq sheberlik mektebinde innovaciya tómendegi baǵdarlarda kórinedi:

• Interaktiv hám trening tiykarındaǵı sabaqlar;

• Sanlı platformalar hám multimedia qurallarınan paydalanıw;

Psixofizikalıq shınıǵıwlardıń integraciyası;

Kompetenciyalıq hám modul sisteması tiykarında oqitiw.

Zamanagóy pedagogikalıq teoriyalarda shaxsqa bagdarlangan bilimlendiriw modeli áhmiyetli orin tutadi. Bul qatnas aktyordıń individual qábiletlerin ashıwǵa, onıń sahnadaǵı tábiyiyligin saqlawǵa xızmet yetedi.

Interaktiv trening texnologiyaları

Innovaciyalıq sabaqlarda rol oynaw, improvizatsiya, “case-study”, saxna laboratoriyaları sıyaqlı metodlardan paydalanıladı. Bul metodlar studenttiń óz betinshe pikirlew hám tez qarar qabıl etiw kónlikpesin rawajlandıradı.

Sanlı texnologiyalar

Multimedia proekciyalar, virtual saxna dizaynı, onlayn repeticiyalar aktyorlıq processin jáne de keńeytedi. Máselen, videoanaliz arqalı student óz atqarıwın kórip, qátelerin anıqlaydı hám ustaz benen talqılaydı.

Psixotexnik jantasıwlar

Innovaciyalıq bilimlendiriwde psixologiyalıq turaqlılıqtı qáliplestiriw áhmietli. Bul baǵdarda Stanislavskiy sistemasınıń “ishki keshirme” teoriyası, Brechttiń “bezgellik effekti” hám de Grotovskiydiń “kámbaǵal teatr” koncepciyası aktyor oylawın tereńlestiriwge xızmet etedi.

Kompetensiyalıq jantasıw hám kreativlikti rawajlandırıw

Kompetensiyalıq model aktyordıń tómendegi kásiplik kónlikpelerin rawajlandırıwdı kózde tutadı:

- Saxna nutqı hám plastika;

- Emocional intellekt;
- Dóretiwshilik sana hám improvizaciya;
- Auditoriya menen kommunikativ baylanıstı jolǵa qoyıw.

Innovaciyalıq táliymat kreativlikti rawajlandırıwǵa qaratılǵan. Kreativ pikirlew aktyorǵa saxnadaǵı dástúriy emes jaǵdaylarda nátiyjeli sheshim tabıwǵa járdem beredi.

Innovacion tálimniń ámeliy nátiyjeliligi

Izertlewler sonı kórsetedi, innovaciyalıq metodlar tiykarında bilim alıp atırǵan studentler:

• saxnada erkin hám tábiyiy háreket etedi;
• dóretiwshilik tapsırmalarga tez beyimlesedi;
• stresske shidamlılıǵı joqarı boladı;
• auditoriya menen nátiyjeli baylanıs ornatadı.

Bunnan tısqarı, sanlı texnologiyalar járdeminde bilimlendiriw procesin monitoring etiw hám bahalaw sisteması jetilistiriledi.

Innovaciyalıq bilimlendiriwdi engiziwde tómendegi mashqalalar ushırasadı:

• Texnikalıq bazanıń jeterli emesligi;
• Oqıtıwshılardıń jana metodlarga beyimlesiw dárejesi;
• Dástúriy qatnastan waz keshiwdegi psixologiyalıq tosqınlıqlar.

Sonıń menen birge, keleshekte jasalma intellekt tiykarındaǵı saxna simulyaciyaları, virtual reallıq texnologiyaları aktyorlıq táliminde keńnen qollanılıwı kútilmekte.

Akterlik sheberligi mektebinde innovaciyalıq tálimattıń engiziliwi kórkem óner bilimlendiriwiniń sapa jaǵınan jańa basqıshqa kóteriliwine xızmet etedi. Innovaciyalıq pedagogikalıq texnologiyalar aktyordıń dóretiwshilik potencialın ashıw, saxnalıq pikirlewdi rawajlandırıw hám professional kompetenciyasın bekkemlewde áhmiyetli faktor esaplanadı. Zamanagóy aktyor tek atqarıwshı emes, al erkin pikirlewshi, kreativ hám beyimlesiwsheń shaxs sıpatında qáliplesiwi zárúr.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Konstantin Stanislavskiy. *An Actor Prepares*. New York, 1936.
2. Bertolt Brecht. *Little Organon for the Theatre*. 1948.
3. Jerzy Grotowski. *Towards a Poor Theatre*. 1968.
4. Vsevolod Meyerhold. *Meyerhold on Theatre*. 1969.
5. Goleman, D. *Emotional Intelligence*. 1995.
6. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent, 2020.
7. Teatr pedagogikasi va aktyorlik mahorati asoslari. – Toshkent, 2018.

MILLIY TEATRDA AKTYORLÍQ USÍLLARÍNÍŃ RAWAJLANÍWÍ

Xojalepesova Xurliman
ÓzMKÓMI NF "Aktyor sheberligi" kafedrası oqıtıwshısı

Annotaciya: Maqalada milliy teatrda aktyorlıq usıllarınıń rawajlanıwı, onıń tariyxıy tiykarlarınan baslap házirgi dáwirdegi jaǵdayı talqılanǵan. Aktyorlıq sheberliginiń evolyuciyası, dástúrli hám zamanagóy usıllardıń úylesimliligi, milliy saxna ónerindegi túrli jantasıwlar qarap shıǵılǵan. Sonday-aq, maqalada aktyorlıqtı rawajlandırıwda pedagogikalıq hám psixologiyalıq faktorlar da talqılanǵan.

Gilt sózler: milliy teatr, aktyorlıq usılları, saxna óneri, milliy miyras, dástúrli teatr, zamanagóy teatr

Ózbekstan milliy teatr kórkem óneri uzaq tariyxqa hám bay mádeniy miyrasqa iye bolıp, ol xalıqtıń ruwxıy hám estetikalıq rawajlanıwında úlken áhmiyetke iye. Teatr tek tamashagóyler ushın kórsetpe emes, al millettiń pikir hám sezim-tuyǵıların, tariyxıy waqıyaların, úrp-ádet hám qádiriyatların kórsetiw quralı esaplanadı. Milliy teatrdıń qáliplesiwi hám rawajlanıwı kóp ásirlik dástúrlerge, xalıq dramaturgiyası, muzıkalıq hám biy kórkem ónerine baylanıslı bolǵan.

Aktyorlıq usılları bolsa milliy teatrdıń tiykarǵı faktorlarınan biri sıpatında tan alınǵan. Ol saxnadaǵı háreket hám sóylewden tısqarı, aktyordıń ishki psixologiyası, milliy ruwxıy ózgeshelikleri, sezim-tuyǵıları hám estetikalıq talqılawların da óz ishine aladı. Milliy teatrda aktyorlıq tek ǵana kásiplik sheberlik emes, al ruwxıy hám mádeniy baylıqtı kórsetiw óneri sıpatında qaraladı.

Tariyxıy jaqtan, milliy teatrda aktyorlıq usılları dástúriy xalıq teatrı formaları - mısalı, xalıq oyınları, masqarapazlıq, muzıkalı drama hám milliy komediyalar arqalı qáliplesken. Bul usıllar tamashagóy menen interaktiv baylanıs, jámáátlik háreket hám emocional úylesim tiykarında rawajlandırılǵan. XX ásirde bolsa milliy teatrda zamanagóy rejissura hám pedagogikalıq jantasıwlardıń kirip keliwi menen aktyorlıq usılları kásiplik hám psixologiyalıq realizm jaǵınan bayıdı.

Zamanagóy jaǵdayda milliy teatrda aktyorlıq usılların rawajlandırıwda xalıqaralıq tájiriybeni úylestiriw, plastika, sóylew hám psixologiyalıq tayarlıqtı qollanıw, zamanagóy texnikalardan paydalanıw sıyaqlı elementler úlken áhmiyetke iye. Sonıń menen birge, milliy dástúrler hám milliy estetikalıq qádiriyatlardı saqlaw da tiykarǵı maqsetlerden biri esaplanadı.

Usı maqalada milliy teatrda aktyorlıq usıllarınıń evolyuciyası, dástúriy hám zamanagóy usıllardıń úylesimi, aktyorlıq sheberlikti rawajlandırıwda pedagogikalıq hám psixologiyalıq faktorlar tallanadı. Maqset - milliy teatrdıń rawajlanıw procesinde aktyorlıq usıllardıń tariyxı, házirgi jaǵdayı hám keleshegi haqqında keń kólemde maǵlıwmat beriw.

Tariyxiy rawajlanıw hám dástúriy teatr usıllari

Ózbekstanda milliy teatr dástúriy xalıq teatrı formaların rawajlanǵan. Xalıq teatrı kóp ásirler dawamında túrli úrp-ádetler, diniy máresimler hám tariyxıy waqıyalar arqalı qáliplesken. Mısalı, "Xalıq oyınları," masqarapazlıq kórsetpeleri,

muzıkalı dramalar hám etnikalıq komediyalar tamashagóy menen interaktiv baylanıs hám jámiyet emocionallıq úylesimliligin talap etken.

Dástúriy teatrda aktyorlıq tiykarınan simvolikalıq hám plastikalıq usıllar arqalı ámelge asırılǵan. Hár bir háreket, kórinis hám sóylewde xalıqtıń tariyxıy oy-pikiri hám mádeniy ózgeshelikleri sáwlelengen. Sonday-aq, dástúriy teatrda saxnadaǵı háreketler kóbinese biy hám muzıkalıq elementler menen úylestirilgen. Mısalı, Shıǵıs draması hám xalıq kórsetpelerinde improvizaciya hám jámiyet saxna satıp alıwları aktyorlar ushın tiykarǵı rawajlanıw usılı bolǵan.

Milliy dramaturgiya hám aktyorlıq usılları

XX ásirde milliy dramaturgiya rawajlanıwı menen aktyorlıq usılları da jańa basqıshqa kóterildi. Bul dáwirde milliy teatrda zamanagóy rejissura hám psixologiyalıq jantasıwlar qollanıla basladı. Mısalı, Toychiyev hám Xasanova spektaklleri milliy psixologiyanı hám xarakterli realizmdi saxnada kórsetiwde áhmiyetli orın iyeledi.

Aktyorlar tek ǵana háreket hám sóylew arqalı emes, al ishki sezimleri hám psixologiyalıq halları arqalı obrazlardı rawajlandırıwdı úyrendi. Bul bolsa milliy teatrda psixologiyalıq realizm hám emocional tereńliktiń qáliplesiwine alıp keldi.

Zamanagóy aktyorlıq usılları

Házirgi zamanagóy milliy teatrda aktyorlıq usılları dástúriy hám innovaciyalıq usıllardı úylestirgen. Tiykarǵı tárepleri tómendegilerden ibarat:

Plastika hám háreketler: aktyordıń dene tili hám háreketleri obrazdı jáne de jaqtırtıwda qollanıladı.

Psixologiyalıq tayarlıq: xarakteri hám sezimlerin tereńirek kórsetiw ushın psixologiya hám sezimler analiz etiledi.

Sóylew hám diksiya: zamanagóy spektakllerde sóylewdi anıq hám tásirli ifadalaw áhmiyetli orın iyeleydi.

Improvizaciya hám dóretiwshilik erkinlik: saxnada haqıyqıy waqıtta tosattan júzege kelgen jaǵdaylarda beyimlesiw.

Bunnan tısqarı, zamanagóy aktyorlar xalıqaralıq tájiriybeni de úyrenip, milliy usıllardı zamanagóy rejissura hám multimedia texnologiyaları menen úylestirmekte. Bul milliy teatrdı jańa auditoriyalar ushın da qızıqlı hám aktual etedi.

Pedagogikalıq hám metodikalıq jantasıwlar

Milliy teatrda aktyorlıqtı rawajlandırıwda arnawlı pedagogikalıq metodlar qollanıladı. Olar tómendegilerdi óz ishine aladı:

Plastika hám háreket shınıǵıwları: saxna háreketleri hám muzıkalıq ritmdi úylestiriw.

Sóylew hám dawıs shınıǵıwları: diksiyanı rawajlandırıw, qosıq hám sóylewde emocional tásirdi kúsheytiw.

Psixologiyalıq shınıǵıwlar: aktyordıń ishki sezimleri hám obrazın tereńirek kórsetiw.

Dástúriy hám zamanagóy usıllardı úylestiriw: milliy usıllardı saqlap qalıw hám zamanagóy teatr talaplarına beyimlestiriw.

Usı jol menen milliy teatrda aktyorlar tek ǵana kásiplik sheberligin emes, al mádeniy hám ruwxıy baylıqtı da rawajlandıradı.

Milliy teatrda aktyorlıq usıllarınıń keleshegi hám rawajlanıw tendenciyaları

Milliy teatrda aktyorlıq usılları turaqlı túrde evolyuciya bolıp kelmekte. Búgingi kúnde zamanagóy kóriwshiler talapları hám globallasıw procesi milliy teatrǵa jańa imkaniyatlar hám wazıypalar júkleydi.

Jańa usıllar hám innovaciya

Zamanagóy aktyorlar dástúriy usıllardı saqlap qalıw menen birge, zamanagóy rejissura, kórkem effektler, multimedia texnologiyaları hám interaktiv saxna elementlerin qollanıwǵa dıqqat qaratpaqta. Bul process aktyorlıq sheberlikti jańa tereńlikke alıp shıǵadı, obrazlardı bay hám qozǵalıslı etip kórsetiwge járdem beredi.

Xalıqaralıq tájiriybeni integraciyalaw

Milliy teatrdaǵı aktyorlıq usılları shet el spektaklleri hám teatr mekteplerindegi tájiriybeni ózlestiriw arqalı rawajlanıp atır. Mısalı, psixologiyalıq realizm hám metodikalıq aktyorlıq usılları (Stanislavskiy, Meysner) milliy usıllar menen úylestirilip, saxnada jáne de tásirsheń orınlaw támiyinlenedi. Bul bolsa milliy teatrdı xalıqaralıq maydanda da bəsekige shıdamlı etedi.

Jaslar hám pedagogikalıq rawajlanıw

Aktyorlıq ónerdi rawajlandırıwda jas áwladtıń qatnasıwı úlken áhmiyetke iye. Teatr mektepleri, klublar hám arnawlı seminarlar jas aktyorlardı dástúriy hám zamanagóy usıllar menen tanıstırıp, olardı kásiplik saxnaǵa tayarlaydı. Sonıń menen birge, pedagoglar aktyorlardıń jeke talantın ashıw hám dóretiwshilik erkinlik beriwge dıqqat qaratpaqta.

Milliy qádiriyatlardı saqlaw hám rawajlandırıw

Hár bir aktyorlıq usılı milliy tariyx hám mádeniyat penen tıǵız baylanıslı. Milliy teatrda jańa usıllardı qollanǵan halda da, milliy úrp-ádetler, biy hám muzıkalıq dástúrler saqlanıwı áhmiyetli. Bul process milliy mádeniy miyrastı áwladtan-áwladqa jetkeriwge járdem beredi.

Dóretiwshilik erkinlik hám eksperimental teatr

Zamanagóy teatrda aktyorlar ushın dóretiwshilik erkinlik, eksperimental usıllar hám pánleraralıq jantasıwlar áhmiyetli. Usı metodlar aktyordıń obrazdı jaratıwda hám saxnanı bayıtıwda jańa imkaniyatlar ashıp beredi. Sol arqalı milliy teatr tek ǵana dástúriy tamashagóyler ushın emes, al zamanagóy jas áwlad hám global kóriwshiler ushın da qızıqlı bolıp qalmaqta.

Juwmaq

Milliy teatrda aktyorlıq usıllar uzaq tariyxqa hám bay mádeniy miyrasqa iye bolıp, olar zamanagóy tendenciyalar menen úylesip barmaqta. Tariyxiy dástúrler, xalıq teatrı formaları hám milliy dramaturgiya aktyorlıq óneriniń tiykarǵı negizlerin quraydı. Dástúriy usıllar, sonday-aq, jáwáatlik háreket, biy hám muzıkalıq elementlerdi óz ishine alıp, aktyordıń emocionallıq hám plastikalıq sheberligin rawajlandırıwda tiykar bolǵan.

XX hám XXI ásirde zamanagóy rejissura hám pedagogikalıq usıllar kirip keliwi menen aktyorlıq usılları psixologiyalıq realizm, jeke xarakterlerdi kórsetiw hám dóretiwshilik erkinlik jaǵınan rawajlandı. Milliy teatrda zamanagóy usıllardı

dástúriy usıllar menen úylestiriw arqalı aktyorlar tek ǵana kásiplik sheberligin emes, al milliy ruwx hám mádeniy qádiriyatlardı da kórsete aladı.

Pedagogikalıq hám psixologiyalıq shınıǵıwlar aktyordıń ishki sezimleri, sóylew hám plastikasın jetilistiriwde úlken áhmiyetke iye. Sonday-aq, zamanagóy texnologiyalar, multimedia hám xalıqaralıq tájiriybe milliy teatrda jańa usıllar menen formatlardı rawajlandırıwǵa múmkinshilik beredi. Jas áwladtı tartıw hám olardıń dóretiwshilik potencialın rawajlandırıw bolsa milliy teatrdıń úzliksizligi hám keleshegın támiyinleydi.

Juwmaqlap aytqanda, milliy teatrda aktyorlıq usıllardıń rawajlanıwı tek ǵana saxnadaǵı háreket hám sóylewden ibarat emes, al milliy mádeniyat hám ruwxıy miyrastı saqlaw, onı zamanagóy kórermenge jetkeriw hám aktyordıń dóretiwshilik potencialın rawajlandırıwdıń ajıralmas bólegi esaplanadı. Sol sebepli milliy teatrda aktyorlıq usılların izertlew, pedagogikalıq usıllar hám innovaciyalıq usıllar menen úylestiriw keleshekte teatr óneriniń jáne de rawajlanıwına xızmet etedi.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. D.Qo‘chqorov “Ózbek teatr sanatida aktyorlik mahorati”- "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - (2) I/2020|
2. Teatr - madaniyati va taraqqiyot sahnasi” prezintaciya
3. K.X. Umarov “O‘ZBEK TEATRINING RIVOJLANISHIDA IJTIMOIY-MADANIY JARAYONLARNING O'RNI” - Ilmiy-nazary va metodik jurnal

MUSTAQILLIK YILLARIDA BERDAQ NOMIDAGI QORAQALPOQ DAVLAT AKADEMIK MUSIQALI TEATR RIVOJI

Qudaybergenova Shaxnoza Reymnazarovna
O‘zDSMI Nukus filiali “Teatr san’ati” mutaxasisligi magistranti

Annotatsiya: Bu maqolada Mustaqillik yillarida Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatri rivoji, tajriba va muommolari, repertuar siyosati va ijodiy jamoa faoliyati haqida sóz etiladi.

Kalit so‘zlar: Repertuar, rejissyor, teatr, drama, konflikt, tragediya, komediya, baletmeyster.

Аннотация: В данной статье рассматриваются развитие Каракалпакского государственного академического музыкального театра имени Бердака в годы независимости, накопленный опыт и существующие проблемы, репертуарная политика, а также деятельность творческого коллектива.

Ключевые слова: репертуар, режиссёр, театр, драма, конфликт, трагедия, комедия, балетмейстер.

Abstract: This article discusses the development of the Berdakh Karakalpak State Academic Musical Theatre during the years of independence, its experience and existing problems, repertoire policy, and the activities of the creative team.

Keywords: repertoire, director, theatre, drama, conflict, tragedy, comedy, ballet master.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, mamlakat hayotining barcha jabhalarida tub ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy-ma’rifiy o‘zgarishlar yuz berdi. Ushbu jarayonlar jamiyatning madaniy hayotida ham o‘zining yorqin ifodasini topdi. Xususan, teatr san’ati mustaqillik davrida milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash hamda zamonaviy badiiy tafakkurni shakllantirishning muhim vositasiga aylandi. Jumladan, teatrimizga buyuk so‘z san’atkori, mumtoz adabiyotimizning yorqin namoyandasi Berdaq nomining berilishi milliy ma’naviyatimizga bo‘lgan chuqur hurmat va ehtirom ifodasi bo‘ldi. Berdaq nomi bilan atalgan teatr nafaqat san’at maskani, balki xalqning tarixiy xotirasi, ma’naviy merosi va badiiy tafakkurini targ‘ib etuvchi muhim ma’rifiy markazga aylandi. Bu hol teatr jamoasi zimmasiga katta mas’uliyat yuklab, sahna asarlari orqali xalq qalbiga milliy g‘urur, vatanparvarlik va insonparvarlik tuyg‘ularini singdirish vazifasini dolzarb qilib qo‘ydi. Keyingi yillarda teatr san’atini rivojlantirish borasida muhim huquqiy-me’yoriy baza yaratildi.

Xususan, 1998-yil 26-martdagi 1980-sonli “O‘zbekiston Respublikasida teatr san’atini rivojlantirish to‘g‘risida”gi qaror milliy teatr taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. Mazkur hujjatda teatrlarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, sahna texnologiyalarini yangilash, aktyor va rejissyorlarning ijodiy izlanishlarini qo‘llab-quvvatlash masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Bu qaror teatr san’atini jamiyatning ma’naviy hayotida muhim o‘rin egallovchi strategik soha sifatida e’tirof etilishining yaqqol dalili bo‘ldi. Ayniqsa, 2017-yildan boshlab madaniyat va san’at sohasiga qaratilgan davlat siyosati yangi mazmun kasb etdi. 2017-yil 31-maydagi “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirish hamda takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident farmoni teatrlar faoliyatini tizimli ravishda modernizatsiya qilish, ularni zamonaviy talablarga moslashtirishda muhim hujjat bo‘lib xizmat qildi. 2017-yil 3-avgust kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning ijodkor ziyolilar bilan o‘tkazgan uchrashuvi esa teatr san’ati rivojida alohida tarixiy ahamiyatga ega bo‘ldi. Ushbu uchrashuvdan keyingi davrda teatr jamoalariga yaratilgan sharoitlar, ijodiy loyihalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, xalqaro festival va tanlovlarda ishtirok etish imkoniyatlarining kengaytirilishi milliy teatr san’atining jahon miqyosida tanilishiga xizmat qildi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda O‘zbekiston teatr san’ati mustaqillik davrining eng muhim ma’naviy yutuqlaridan biri sifatida baholanmoqda. Teatr sahnasida tarixiy mavzular, milliy qahramonlar obrazlari, zamonaviy insonning ruhiy iztiroblari va orzu-intilishlari badiiy jihatdan mukammal ifodalanmoqda. Bu esa teatrni oddiy tomosha maskani emas, balki jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi kuchli ijtimoiy institut darajasiga ko‘tardi. Milliy teatr san’atining shakllanishi va kamol topishida jahon sahna madaniyatining ilg‘or tajribalari bilan uyg‘unlashgan milliy an’analar muhim omil bo‘lib xizmat qildi. Bu jarayonning yorqin dalili sifatida poytaxtimiz va viloyat teatrlarida sahnalashtirilgan jahon dramaturgiyasining klassik namunalarini tilga olish

mumkin. Mazkur asarlar o‘z vaqtida nafaqat yurtimiz tomoshabinlarini, balki xorijiy san’at ixlosmandlarini ham hayratga solgani tarixiy haqiqatdir.

Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov o‘z nutqlaridan birida teatr san’ati haqida to‘xtalar ekan, respublika teatrlarida turli mavzu va janrlarda ko‘plab spektakllar yaratilayotgani, sahna san’atida o‘ziga xos ijodiy izlanishlar izchil davom etayotgani alohida e’tirof etgan edi. Darhaqiqat, bugungi kunda teatrlarimizda tarixiy dramalar, zamonaviy ijtimoiy mavzudagi asarlar, falsafiy-pedagogik yo‘nalishdagi spektakllar bilan bir qatorda, yosh avlod tarbiyasiga xizmat qiladigan sahna asarlari ham keng o‘rin egallamoqda. Bu esa teatrning jamiyat hayotidagi o‘rni tobora mustahkamlanib borayotganidan dalolatdir.

Natija va muhokama. Teatr har qanday davrda zamon bilan hamnafas bo‘lib yashashi, jamiyatning eng dolzarb muammolarini badiiy talqin etishi zarur. Bu haqiqat bugun ham o‘z tasdig‘ini topmoqda. Chunki teatr — bu tirik san’at, u xalqning dardi va quvonchi bilan yashaydi. U insonni o‘ylashga, hayotga tanqidiy nigoh bilan qarashga, ezgulik va adolat g‘oyalariga sodiq bo‘lishga undaydi. Aynan mana shu jihatlar teatrni oddiy tomosha vositasidan ko‘ra yuksakroq — tarbiyaviy va ma’rifiy kuchga ega bo‘lgan ijtimoiy-madaniy hodisaga aylantiradi. Q. Zaretdinov ijodiy guruhi hamda rejissyor B. Baymurzaev tomonidan sahnalashtirilgan musiqali dramalar tomoshabinlar tomonidan katta qiziqish bilan kutib olindi va qisqa fursatda teatr repertuarining muhim qismiga aylandi. Ushbu spektakllar nafaqat badiiy jihatdan mukammalligi, balki milliy ruh, tarixiy xotira va zamonaviy estetik talablarga uyg‘unligi bilan ham alohida e’tiborga loyiqdir. Shuningdek, N. Davqaraev, V. Shafranikov hamda N. Muhammadiddinov muallifligidagi “Alpomish” musiqali dramasi (rejissyor N. Ansatbayev) milliy qahramonlik eposini zamonaviy sahna talqinida yoritib, tomoshabinlarda tarixiy o‘zlikni anglash tuyg‘usini yanada mustahkamladi. K. Rahmonov va Q. Zaretdinov tomonidan yaratilgan “Edige” musiqali dramasi (rejissyorlar J. Sultabaev va A. Qudaynazarov) esa xalq og‘zaki ijodining yuksak namunalarini professional teatr san’ati mezonlari asosida sahnaga olib chiqishning muvaffaqiyatli tajribasi bo‘ldi. Ushbu asarlar orqali milliy epik an’analar zamonaviy teatr ifoda vositalari bilan uyg‘unlashib, yangi badiiy sifat kasb etdi.

Xulosa. Takidlash joyizki Q. Zaretdinov qalamiga mansub “Tomiris” operasi (rejissyor Q. Abdireymov) va “Qirq qiz” baleti (baletmeyster A. Sharipov) Qoraqalpoq sahna san’atining yirik yutuqlari sifatida baholanadi. Ushbu asarlarda tarixiy obrazlar va afsonaviy syujetlar yuksak badiiy did bilan sahnalashtirilib, tomoshabinlarda milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini uyg‘otdi. Ayniqsa, “Qirq qiz” baletining sahna talqini milliy raqs san’ati bilan klassik balet maktabi an’analarining uyg‘unlashuvi natijasida vujudga kelgan noyob ijodiy tajriba sifatida e’tirof etiladi. Milliy sahna san’ati tarixida muhim bosqich bo‘lgan birinchi milliy opera — “Ajiniyoz” (2014-yil, rejissyor N. Ansatbayev) hamda birinchi milliy balet — “Ayjamol” (2017-yil, baletmeyster A. Sharipov) asarlarining qayta sahnalashtirilishi teatr hayotida alohida ahamiyat kasb etdi. Bundan tashqari, mumtoz shoirimiz Berdaq Qarg‘abay o‘g‘lining 190 yillik yubileyi hamda teatrning 90 yillik tantanalari arafasida dramaturg Q. Matmuratov tomonidan yozilgan

“Berdaq” dramasi (rejissyor B. Utebaev)ning yangi sahna talqini katta tarixiy-madaniy voqea bo‘ldi. Ushbu spektakl buyuk shoir hayoti va ijodiy merosini sahna orqali keng jamoatchilikka yetkazish, uning ma’rifatparvarlik g‘oyalarini zamonaviy talqin asosida ochib berish imkonini berdi. Natijada Berdaq siymosi nafaqat adabiy meros vakili sifatida, balki milliy o‘zlik va ma’naviy uyg‘onish timsoli sifatida tomoshabin ongida yanada teranroq mustahkamlandi. Mazkur yillarda Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatrining ijodiy faoliyati sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarildi. Repertuarning janr va mavzu jihatidan boyishi, milliy va jahon dramaturgiyasi namunalarining uyg‘un holda sahnalashtirilishi, sahna madaniyatida zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi teatrning madaniy hayotdagi mavqeini yanada mustahkamladi. Bularning barchasi teatr san’atining bugungi kunda nafaqat estetik zavq bag‘ishlovchi, balki jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi kuchli ijtimoiy institutga aylanib borayotganini yaqqol ko‘rsatadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1.Bayandiev T. Qoraqalpoq teatr. — Toshkent: Fan, 1971.
2. Bayandiev T. Qoraqalpoq teatr tarixi. — Toshkent: O’zDSMI bosmaxonasi, 2011.
3. Bayandiev T., Sayfullaev B. Qoraqalpoq sahnasining Berdaq shoiri. — Toshkent, 2014.
4. Allanazarov T. Qoraqalpoq teatrida milliy rejissuraning shakllanishi. — Nukus: Bilim, 1996.
5. Allanazarov T. Qoraqalpoq sovet dramaturgiyasi tarixining ayrim masalalari. — Nukus: “Qoraqalpog’iston”, 1987.

ТЕАТРАЛИЗАЦИЯ КАК ГЛАВНЫЙ МЕТОД РЕЖИССУРЫ В КУЛЬТУРНО МАССОВЫХ МЕРОПРИЯТИЯХ

Сапаров Ринат
Магистрант по режиссуре эстрадных и массовых представлений

Аннотация: В статье рассматривается театрализация как ведущий метод режиссуры в культурно-массовых мероприятиях. Раскрываются её сущность, выразительные средства, драматургические принципы и роль в формировании эмоционального воздействия на аудиторию. Анализируются особенности применения театрализации в праздниках, фестивалях, концертах и общественных акциях. Приводятся примеры из практики массовых представлений и международного опыта.

Ключевые слова: театрализация, режиссура, культурно-массовые мероприятия, драматургия, массовый праздник, сценическое действие, художественный образ, аудитория.

Abstract: The article examines theatricalization as the main directing method in cultural and mass events. It explores its essence, expressive means, dramaturgical

principles, and its role in shaping emotional impact on the audience. The paper analyzes the application of theatricalization in festivals, concerts, public celebrations, and social events, providing practical examples from international experience.

Keywords: theatricalization, directing, cultural events, dramaturgy, mass celebration, stage action, artistic image, audience engagement.

Annotatsiya: Mazkur maqolada teatrlashtirish madaniy-ommaviy tadbirlar rejissurasining asosiy usuli sifatida tahlil qilinadi. Uning mohiyati, badiiy ifoda vositalari, dramaturgik tamoyillari hamda tomoshabinga emotsional ta’siri yoritiladi. Bayramlar, festivallar, konsertlar va ijtimoiy tadbirlarda teatrlashtirish usulidan foydalanish xususiyatlari misollar asosida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: teatrlashtirish, rejissura, madaniy-ommaviy tadbirlar, dramaturgiya, ommaviy bayram, sahna harakati, badiiy obraz, tomoshabin.

Современные культурно-массовые мероприятия представляют собой сложный синтетический вид художественной деятельности, объединяющий элементы театра, музыки, хореографии, визуального искусства и медиа. В условиях стремительного развития технологий и повышения зрительских ожиданий режиссура массовых мероприятий требует новых выразительных средств и форм воздействия. Одним из ключевых методов становится театрализация.

Театрализация — это художественный метод, основанный на использовании законов театра при создании массового представления. Она предполагает наличие драматургической основы, конфликта, образной системы и композиционной целостности. Благодаря театрализации любое мероприятие — будь то городской праздник, концерт или общественная акция — приобретает целостную художественную форму и эмоциональную выразительность.

Исторически элементы театрализации использовались ещё в народных обрядах и карнавалах. В XX веке развитие массовых праздников получило новое направление благодаря реформаторам театра, таким как Константин Станиславский и Всеволод Мейерхольд, которые разработали новые принципы сценического действия и выразительности.[1]Особое значение театрализация приобрела в массовых представлениях советского периода, где она стала инструментом создания масштабных идеологических и художественных проектов. Например, массовые действия на стадионах и площадях строились по законам драматургии и включали элементы символики, хореографии и пластического рисунка.В современном мире театрализация активно применяется при организации международных событий. Ярким примером являются церемонии открытия Олимпийских игр, такие как Летние Олимпийские игры 2012, где режиссура строилась на принципах театрального повествования и визуальной метафоры.Таким образом, театрализация выступает не просто художественным приёмом, а системообразующим методом режиссуры культурно-массовых мероприятий.

Театрализация как метод режиссуры включает несколько ключевых компонентов: драматургическую основу, художественный образ, выразительные средства и организацию сценического пространства.[2] Первый компонент — драматургия. Даже массовый концерт должен иметь композиционную структуру: экспозицию, развитие действия, кульминацию и финал. Без драматургии мероприятие превращается в набор разрозненных номеров. Театрализация позволяет объединить их единой идеей.Например, церемония открытия Летние Олимпийские игры 2016 строилась как историческое повествование о развитии Бразилии. Каждый эпизод имел символическое значение и был связан с общей концепцией.

Второй компонент — художественный образ. Режиссёр формирует центральную идею, которая раскрывается через символы, костюмы, музыку и свет. Образ может быть метафорическим или реалистическим. В массовых праздниках часто используется аллегория.

Примером может служить фестиваль Edinburgh Festival Fringe, где уличные представления строятся на яркой театрализации пространства города. Участники превращают улицы в сцену, вовлекая зрителей в действие.

Третий компонент — выразительные средства. К ним относятся музыка, свет, видеопроекции, пластика, массовые мизансцены. Современные технологии позволяют создавать масштабные визуальные эффекты. Использование мультимедийных экранов усиливает эмоциональное воздействие.[3]

Четвёртый компонент — работа с аудиторией. В культурно-массовых мероприятиях зритель часто становится участником действия. Интерактивность усиливает эффект присутствия. Театрализация помогает выстроить коммуникацию между сценой и публикой.Например, в праздновании Навруза в Ташкент массовые представления включают театрализованные сцены народных обрядов, где зрители вовлекаются в общее действие через музыку и танец.Кроме того, театрализация активно используется в городских фестивалях света, карнавалах и исторических реконструкциях. В Европе популярны исторические фестивали, где актёры воссоздают эпоху Средневековья, формируя эффект погружения.

Режиссёр массового мероприятия выполняет функцию координатора всех творческих элементов. Он объединяет работу художника, композитора, хореографа и технической группы. Театрализация обеспечивает целостность проекта.[4] Таким образом, театрализация выступает как метод синтеза искусств. Она позволяет создать эмоционально насыщенное, концептуально выстроенное и художественно выразительное событие.

Театрализация является ключевым методом режиссуры в культурно-массовых мероприятиях, поскольку обеспечивает художественную целостность, эмоциональную выразительность и драматургическую завершённость события. Она позволяет превратить обычное мероприятие в яркое художественное действие.Использование законов театра — конфликта, композиции, образности — делает массовое представление осмысленным и

воздействующим. Современные технологии расширяют возможности театрализации, добавляя мультимедийные эффекты и интерактивность.[5]

Примеры международных фестивалей, Олимпийских церемоний и национальных праздников демонстрируют, что театрализация остаётся универсальным инструментом режиссуры. В будущем её значение будет только возрастать, поскольку аудитория требует всё более ярких и концептуально продуманных форм культурных событий.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Константин Станиславский. Работа актёра над собой.
2. Всеволод Мейерхольд. Статьи о театре.
3. Захава Б.Е. Мастерство актёра и режиссёра.
4. Товстоногов Г.А. О профессии режиссёра.
5. Немирович-Данченко В.И. О театре.
6. Журналы по режиссуре массовых представлений.
7. Материалы церемонии Летние Олимпийские игры 2012.
8. Материалы церемонии Летние Олимпийские игры 2016.
9. Теория драматургии массовых праздников.
10. Современные технологии в режиссуре шоу-программ.

AKTYORLIK SAN’ATIDA NUTQ VA PLASTIKA INTEGRATSIYASI

Allayar Abilbaev Baxıtbaevich
O‘zDSMI Nukus filiali magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada aktyorlik san’atida nutq va plastikaning o‘zaro integratsiyasi psixofizik birlik tamoyili asosida ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — sahnaviy obraz yaratish jarayonida nutq va jismoniy harakat uyg‘unligining metodologik asoslarini ochib berish hamda teatr pedagogikasidagi ahamiyatini aniqlashdan iborat. Maqolada tizimli-tahliliy, qiyosiy va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, nutq va plastika uyg‘unligi aktyorning sahnaviy ishonchliligini ta’minlovchi asosiy omildir.

Kalit so‘zlar: aktyorlik mahorati, sahna nutqi, plastika, psixofizik birlik, obraz, temp-ritm, teatr pedagogikasi.

Abstract: In this article, the mutual integration of speech and plasticity in acting is scientifically and theoretically analyzed based on the principle of psychophysical unity. The purpose of the research is to reveal the methodological foundations of the harmony of speech and physical movement in the process of creating a stage image and to determine its significance in theatrical pedagogy. System-analytical, comparative, and theoretical generalization methods were used

in the article. The results show that the harmony of speech and plasticity is the main factor ensuring the stage reliability of the actor.

Keywords: acting skills, stage speech, plasticity, psychophysical unity, image, tempo-rhythm, theater pedagogy.

Аннотация: В данной статье взаимная интеграция речи и пластики в актерском искусстве анализируется с научно-теоретической точки зрения на основе принципа психофизического единства. Цель исследования - выявить методологические основы гармонии речи и физического движения в процессе создания сценического образа и определить ее значение в театральной педагогике. В статье использованы методы системно-аналитического, сравнительного и теоретического обобщения. Результаты показывают, что гармония речи и пластики является основным фактором, обеспечивающим сценическую достоверность актера.

Ключевые слова: актерское мастерство, сценическая речь, пластика, психофизическое единство, образ, темп-ритм, театральная педагогика.

Kirish

Zamonaviy teatr va kino san’atida aktyorning ijodiy salohiyati nafaqat dramatik matnni to‘g‘ri talqin qilish, balki uni psixofizik jihatdan ishonarli tarzda ifodalash bilan belgilanadi. Sahnaviy obraz yaratishda nutq va plastika asosiy ifoda vositalari hisoblanadi. Ularning uyg‘unligi buzilgan holatda sahnaviy sun’iylik yuzaga keladi, tomoshabinning estetik idroki pasayadi.

Teatr nazariyasida aktyor ijodi psixofizik jarayon sifatida talqin etiladi. Bu borada Konstantin Stanislavski aktyor san’atini ichki ruhiy jarayon va tashqi jismoniy harakat birligi sifatida izohlaydi. U shunday yozadi: “Sahnadagi har bir harakat ichki ruhiy sababga ega bo‘lishi shart” *(Stanislavski, 1938)*.

Mazkur fikr nutq va plastikaning uzviy bog‘liqligini ilmiy asoslaydi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi teatr pedagogikasida nutq va plastika ko‘pincha alohida o‘qitiladi, biroq ularning integratsion mexanizmi yetarlicha tizimli o‘rganilmagan.

Nutq va plastikaning nazariy asoslari

Sahna nutqi dramatik vaziyatga asoslangan badiiy ifoda shaklidir. Unda intonatsiya, pauza, temp, ritm va urg‘u obraz xarakterini ochib beruvchi asosiy vositalardir. Nutqning ifodaviyligi ichki motivatsiyaga bog‘liq bo‘lib, u harakat bilan uzviy birlikda namoyon bo‘ladi. Stanislavski so‘zning dramatik tabiatini quyidagicha izohlaydi: “So‘z — bu harakatdir” *(Stanislavski, 1938)*.

Ushbu qarash nutqni passiv axborot uzatish vositasi emas, balki faol psixologik ta’sir mexanizmi sifatida talqin qiladi.

Plastika aktyorning tana harakati, mimika, imo-ishora va gavda holati orqali obraz yaratish jarayonini anglatadi. U ichki kechinmaning tashqi ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi. Vsevolod Meyerhold biomexanika nazariyasida aktyor tanasini dramatik ifoda instrumenti sifatida ko‘rib, to‘g‘ri tashkil etilgan jismoniy harakat hissiy jarayonni uyg‘otishini ta’kidlaydi *(Meyerhold, 1922)*.

Bu yondashuv plastikaning psixologik asosini ko‘rsatadi. Psixofizik birlik nazariyasiga ko‘ra, inson ruhiyati va tanasi ajralmas tizimdir. Aktyor ijodida ichki

kechinma tashqi harakat orqali, tashqi harakat esa ichki hissiyot orqali mustahkamlanadi. Stanislavski ta’kidlaganidek, tana va ruh o‘rtasidagi uzilish sahnaviy haqiqatning yo‘qolishiga olib keladi *(Stanislavski, 1938)*.

Shundan kelib chiqib, nutq va plastika integratsiyasi quyidagi mexanizm asosida shakllanadi:

1. **Ichki maqsadni aniqlash** – obrazning asosiy vazifasi belgilanadi.
2. **Harakatni motivlashtirish** – jismoniy harakat ichki sabab bilan bog‘lanadi.
3. **Nutq va temp-ritm uyg‘unligi** – so‘z va harakat bir xil energiya oqimida amalga oshiriladi.
4. **Nafas koordinatsiyasi** – nutq apparati va tana harakati o‘rtasida fiziologik muvozanat ta’minlanadi.

Amerikalik teatr pedagogi Lee Strasberg metod aktyorligi doirasida aktyorning jismoniy haqiqatni his etishi nutqning tabiiy chiqishiga zamin yaratishini qayd etadi *(Strasberg, 1987)*.

Bu fikr nutq va plastikaning psixologik integratsiyasini tasdiqlaydi.

Muhokama va natijalar

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, nutq va plastikaning alohida rivojlanishi aktyor mahoratining to‘liq shakllanishi uchun yetarli emas. Ularning integratsiyasi sahnaviy ishonchlilikni ta’minlaydi.

Teatr amaliyotida kuzatiladigan asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

- nutqning ortiqcha patetikalashuvi;
- harakatning sun’iy va motivatsiyasizligi;
- temp-ritm nomuvofiqligi.

Mazkur muammolar psixofizik uyg‘unlikni buzadi. Integratsion yondashuv esa aktyorning ichki va tashqi ifodasini bir butun tizimga keltiradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aktyorlik san’atida nutq va plastika integratsiyasi psixofizik birlik tamoyiliga asoslanadi. Nutq mazmuniy va emotsional qatlamni ifodalasa, plastika ichki energiyaning vizual shaklini yaratadi.

Ularning uyg‘unligi obrazning estetik va dramatik yaxlitligini ta’minlaydi. Shunday qilib, nutq va plastika integratsiyasi aktyorlik pedagogikasining metodologik asosi hamda sahnaviy mahoratning muhim mezoni hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Stanislavski, K. (1938). *An Actor Prepares*. New York: Theatre Arts Books.
2. Stanislavski, K. (1949). *Building a Character*. New York: Theatre Arts Books.
3. Meyerhold, V. (1922). *Biomechanics and Theatrical Technique*. Moscow.
4. Strasberg, L. (1987). *A Dream of Passion: The Development of the Method*. Boston: Little, Brown and Company.
5. Chekhov, M. (1953). *To the Actor*. New York: Harper & Row.

KESHIRME HÁM KÓRSETIP BERIW ÓNERI

Nuratdinov Azizbek Baxramovich.
ÓzMKÓMI Nókis filialı "Aktyorlıq sheberligi" kafedrası 1-kurs magistrantı
Ilimiy basshı: Nazarimbetov Bazarbay.
"Aktyorlik mahorati" kafedrasi mudiri, Dotsent

Annotaciya: Maqala teatr hám kino aktyorlıǵında tájiriybe hám kórsetiw óneriniń teoriyalıq hám ámeliy táreplerin tallaydı. Maqalada Stanislavskiy sisteması, M. Chexovtıń psixologiyalıq gest metodikası, Bela Balazs hám V.I. Pudovkin teoriyalıq kózqarasları tiykarında ishki keshirme hám sırtqı bildiriwdiń integraciyası kórip shıǵıladı.

Gilt sózler: Keshirme, Kórsetiw óneri, Teatr aktyorligi, Kino aktyorligi, Mimika hám plastika, Ishki keshirme hám sirtqi kórsetiw integraciyası.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты эмоций и исполнительского искусства в театральном и киноактерном мастерстве. В работе рассматривается интеграция внутренних эмоций и внешнего выражения на основе теорий К.С. Станиславского, психологического метода жестов М. Чехова, Белы Балац и В.И. Пудовкина.

Ключевые слова: Эмоции, перформанс, театральная актёрская игра, киноактёрская игра, мимика и физичность, внутренняя и внешняя интеграция.

Abstract: This article analyzes the theoretical and practical aspects of emotions and the art of performance in theatre and film acting. The study examines the integration of internal emotions and external expression based on the theories of K.S. Stanislavski, M. Chekhov's psychological gesture method, Béla Balazs, and V.I. Pudovkin.

Keywords: Emotions, Performance, Theatre Acting, Film Acting, Mimics and Physicality, Internal-External Integration.

Keshirme hám kórsetiw óneri - aktyorlıq óneriniń oraylıq táreplerinen biri bolıp, insannıń ishki ruwxıy jaǵdayın saxna yamasa ekran arqalı tamashagóyge jetkeriw procesin bildiredi. Teatr hám kino aktyorlıǵında bul process dóretiwshilik hám psixofizikalıq beyimlesiwdi talap etedi: aktyor óziniń ishki keshirmelerin túsiniwi, basqarıwı hám sırtqı kóriniske aylandıra alıwı zárúr.

Teatr kontekstinde keshirme hám kórsetip beriw óneri janlı atqarıw hám tamashagóy menen tikkeley baylanısqa tiykarlanadı. Hár bir spektakl qaytadan jazıp alınbaydı, sonıń ushın aktyordıń hár bir saxnadaǵı jaǵdayı jańa dóretiwshilik energiya menen jaratıladı [1]. Kino aktyorlıǵında bolsa dubllar hám montaj imkaniyatı bar bolıp, aktyor obrazdı segmentlerge bólip islewi múmkin, biraq bul da joqarı psixologiyalıq anıqlıqtı talap etedi.

Keshirme hám kórsetiw óneri teoriyalıq hám ámeliy tárepleri: Teatr hám kino aktyorliǵi konteksinde keshirme K.S. Stanislavskiy teoriyasına muwapıq, keshirme aktyordıń ishki psixologiyalıq procesi bolıp, ol obrazdıń hár bir jaǵdayın saxnada janlı túrde kórsetedi. Teatr aktyorı sahnaǵa shıqqanda óziniń ruwxıy jaǵdayın pútkil

spektakl dawamında saqlaw hám tamashagóy menen energiyalıq baylanısta bolıwı shárt. Sol sebepli teatr aktyorı hár saparı saxnaǵa jańa dóretiwshilik energiya menen shıǵadı, olardıń háreketi hám sezimleri qayta jazıp alınbaydı.

Kórsetip beriw óneri*:* dene, mimika, dawis, plastika: Kino hám teatr aktyorlıǵında keshirmelerdi tamashagóyge jetkeriw tek ishki ruwxiy process penen sheklenbeydi; sirtqi kórsetiw quralları, yaǵnıy dene, mimika, dawis hám plastika - dóretiwshilik procestiń ajiralmas bólegi. Hár bir sırtqı qural aktyordıń ishki keshirmesin tamashagóyine nátiyjeli jetkeriwde ózine tán rol oynaydı.

Dene hám plastika. Teatrda aktyor denesi pútin saxna keńisliginde qollanıladı. Denedegi hár bir háreket, bastıń halatı, qol hám ayaq háreketleri obrazdıń ruwxıy jaǵdayın sáwlelendiredi. Stanislavskiy atan kórsetkenindey, aktyor denesin basqarıwı, onıń háreketi ishki keshirme menen uyqas bolıwı áhmiyetli [2]. Máselen, qanday da bir dramalı saxnada aktyordıń iyin, qol hám ayaq háreketi onıń ishki ruwxıyatınıń tamashagóyge jetip keliwinde qural wazıypasın atqaradı. Kino konteksinde bolsa deneniń pútkil keńislikte qollanılıwı sheklengen bolıwı múmkin, biraq kamera arqalı jaqın planlarda deneniń kishi háreketleri de psixologiyalıq jaǵdaydı bildiriwge xızmet etedi [3].

Integraciya máselesi. Kórsetiw óneri - bul dene, mimika, dawis hám plastikanıń birlestirilgen kóriniwi bolip, ol ishki keshirmelerdi tamashagóyge nátiyjeli jetkeriw imkanın beredi. Kino hám teatr ayırmashılıǵı sonda, teatr saxnasında barlıq qurallar keń mákanda qollanıladı, kino bolsa kóbirek mayda detallar hám júz kórinislerine itibar beredi. Sol sebepli kino aktyorı kózler, bet hám qol háreketleri arqalı psixologiyalıq jaǵdaydı jetkeriwge kóbirek itibar qaratadı.

Ishki keshirme hám sırtqı bildiriw integraciyası bul ishki keshirme hám sirtqı kórinistiń úylesimi - aktyorliq óneriniń yeń quramalı hám sheshiwshi táreplerinen biri. Bul integraciya arqalı tamashagóy aktyordıń obrazin haqıyqatqa jaqın hám tábiyiy qabıl etedi. Teatr hám kino aktyorlıǵında bul process biraz parıq qıladı.

Teatr aktyorı sahnaǵa shıǵıwdan aldın obrazdiń ishki psixologiyalıq jaǵdayın jaratadı hám hár bir háreket, dawıs hám mimika menen onı tamashagóyge jetkeredi. Janlı atqarıw sharayatında aktyor ishki keshirmesin úzliksiz sırtqı kóriniske aylandıradı. Máselen, dramalı saxnada ishki qorqıw yaki qapa bolıw jaǵdayı aktyordıń dene jaǵdayı, iyin hám qol háreketi, dawıs tembri arqalı tamashagóyge jetkeriledi. Usı tárizde ishki keshirme hám sırtqı bildiriw tolıq uyǵınlasadı.

Juwmaqlap aytqanda, ishki keshirme hám sırtqı kórinistiń integraciyası aktyorlıq óneriniń oraylıq hám quramalı procesi bolıp, ol teatr hám kino dóretiwshilik tájiriybesinde tiykarǵı rol oynaydı. Aktyor bul integraciyanı puqta ańlap, denesin, bet kórinisin, dawısın hám plastikasın jetik úylestire alsa, obraz haqıyqıy hám tamashagóyge tásirli boladı.

Keshirme hám kórsetiw óneri - teatr hám kino aktyorlıǵında oraylıq hám bir-birin tolıqtıratuǵın procesler. Teatr aktyorı saxnadaǵı janlı atqarıw arqalı tamashagóyge ishki keshirmelerin jetkeredi, kino aktyorı bolsa kamera arqalı názik psixologiyalıq jaǵdaylardı kórsetedi. Hár eki baǵdarda da dóretiwshilik tabıs

aktyordıń psixofizikalıq tayarlıǵı hám sırtqı kórinis quralların úylesimli basqarıw qábiletine baylanıslı.

Teoriyalıq tallawlar sonı kórsetedi, keshirme hám kórsetiw ónerin tereń úyreniw aktyorlıq pedagogika hám kórkem ónertanıw izertlewleri ushın áhmietli. Sol tiykarda, aktyorlar tayarlaw procesinde ishki keshirmelerdi anıqlaw, psixofizikalıq turaqlılıqtı arttırıw hám sırtqı kórinisti jetik integraciyalawǵa itibar qaratıw usınıs etiledi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Станиславский К. С. *Работа актёра над собой*. — Москва: Искусство, 1954.
2. Станиславский К. С. *О сценическом искусстве*. — Москва: Искусство, 1957.
3. Чехов М. *On the Technique of Acting*. — Москва: Искусство, 1953.
4. Балаж, Б. *Der sichtbare Mensch oder die Kultur des Films*. — Москва: Госкиниздат, 1945.

AKTYORLÍQ SHEBERLIGINDE FIZIKALÍQ HÁM RUWXÍY HÁREKET ÚYLESIMLILIGINIŃ TEORIYALÍQ HÁM ÁMELIY TIYKARLARÍ

Mırzamuratova Inabat
ÓzMKÓMI NF "Estrada aktyorlıǵı" qánigeligi 2-kurs studenti
Ilimiy basshı: Qudaybergenov Alibek
ÓzMKÓMI NF "Rejissura kórkem óneri" kafedrası oqıtıwshısı

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada aktyorlik san'atida jismoniy va ruhiy harakatlarning o'zaro uyg'unligi muammosi keng qamrovda tahlil qilinadi. Aktyor ijodida tana, ong va hissiyot birligi sahnaviy obraz yaratish jarayonining muhim mezoni sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: aktyorlik san'ati, jismoniy harakat, ruhiy holat, sahnaviy obraz, ichki harakat, psixofizik jarayon.

Аннотация: В данной научной статье подробно анализируется проблема гармонии физических и психических движений в актерском искусстве. В творчестве актера единство тела, сознания и чувств рассматривается как важный критерий процесса создания сценического образа.

Ключевые слова: актерское мастерство, физическое движение, психическое состояние, сценический образ, внутреннее движение, психофизический процесс.

Annotation: This scientific article comprehensively analyzes the problem of the harmony of physical and mental movements in acting. In the actor's work, the unity of body, mind, and emotions is considered an important criterion in the process of creating a stage image.

Keywords: acting, physical movement, mental state, stage image, inner movement, psychophysical process.

Aktyorlıq óneri – bul insan tábiyatınıń fizikalıq hám ruwxiy imkaniyatların birden-bir kórkem sistemaga aylandırıwshı quramalı dóretiwshilik process. Saxna yaki ekran ushin jaratılıp atırgan obraz tamashagóy sanasında janlı, isenimli hám tásirsheń boliwi ushin aktyordıń ishki ruwxiy halatı sırtqı fizikalıq háreketler arqalı anıq hám logikalıq kórsetiliwi kerek.

Búgingi teatr hám kino ámeliyatında tamashagóy aktyordıń tek sózine emes, al onıń denesine, kóz qarasına, dem alıwına, pauzalarına da itibar qaratadı. Sol sebepli aktyorlıq sheberliginde fizikalıq hám ruwxıy háreket úylesimi máselesi zamanagóy kórkem ónertanıw hám pedagogikada áhmietli ilimiy mashqala sıpatında kózge taslanbaqta.

Ruwxiy háreket - bul aktyordiń ishki keshirmeleri, sezim halatı, pikirlew procesi hám obrazǵa bolgan ishki múnásibeti. Fizikalıq háreket bolsa usı ishki proceslerdiń sırtqı, kózge kórinetuǵın kórinisi bolıp, dene plastikası, mimika, jest, háreket ritmi arqalı kórinedi. Bul eki element óz ara ajıralmas. Ruwxıy jaǵdaysız orınlanǵan fizikalıq háreket mexanikalıq hám jasalma bolsa, fizikalıq kórinissiz ruwxıy keshirme tamashagóyge jetip barmaydı. Sonıń ushın aktyorlıq ónerinde bul process “psixofizikalıq birlik” sıpatında talqılanadı.

K.S. Stanislavskiy aktyorlıq ónerin psixofizikalıq process sipatında talqılagan dáslepki teoriyashılardan biri. Ol aktyor dóretiwshiliginde ruwx hám dene birligin tiykarǵı nızamlılıq dep esaplaydı. Stanislavskiy sistemasındaǵı "fizikalıq háreketler usılı" aktyordı ishki ruwxıy halatqa alıp keliwshi áhmiyetli qural esaplanadı.

Oǵan bola, saxnadaǵı hár bir háreket logikalıq tiykarlanǵan bolıp, anıq maqsetke xızmet etiwi kerek. Mısalı, aktyor saxnada júrgen bolsa, bul júris ápiwayı emes, al obrazdıń ishki jaǵdayı, nieti hám jaǵdayınan kelip shıǵıwı kerek. Usı tárizde fizikalıq háreket ruwxıy procesti oyatadı hám bekkemleydi.

V.E. Meyerxold hám fizikalıq hárekettiń ústinligi.

V.E. Meyerxold aktyorlıq ónerinde fizikalıq háreketti tiykarǵı kórsetiw quralı sıpatında kóredi. Onıń "biomexanika" sisteması aktyor denesin jetik basqarıwǵa qaratılǵan. Meyerxoldtıń kózqaraslarında fizikalıq háreket arqalı ruwxıy jaǵday qáliplesedi, yaǵnıy dene sananı jetekleydi.

Bul qatnas aktyordiń saxnalıq intizamın kúsheytedi, háreket anıqlıǵı hám ritmin qáliplestiredi. Nátiyjede aktyor saxnada óz denesin erkin hám sanalı túrde basqarıwǵa erisedi.

M. Chexov hám psixologiyalıq háreket teoriyası.

M.Chexov aktyorlıq ónerinde fizikalıq hám ruwxiy únleslikti "psixologiyalıq háreket" túsinigi arqalı túsindiredi. Oǵan kóre, hár bir obrazdıń ishki háreketi bar bolıp, ol aktyordıń fizikalıq háreketleri arqalı sáwlelenedi. Bul ishki háreket obrazdıń ulıwma ruwxıy energiyasın belgileydi. Chexov sisteması aktyordıń qıyal, fantaziya hám fizikalıq erkinligin rawajlandırıwǵa úlken itibar qaratadı. Nátiyjede saxnadagi háreketler jasalma emes, al ishki impuls tiykarında júzege keledi.

Aktyorlıq táliminde úylesimlilikti qáliplestiriw máseleleri.

Aktyorliq táliminde fizikalıq hám ruwxıy úylesimlilikti qáliplestiriw basqıshpa-basqısh ámelge asırıladi. Dáslep fizikalıq erkinlik, plastika hám dem alıw ústinde islenedi. Keyingi basqıshta emocional yad, dıqqat, kózqaras hám ishki háreket shınıǵıwları qollanıladı.

Studentler menen ótkeriletuǵın sabaqlarda hár bir hárekettiń ishki motivaciyası túsindirilip berilse, saxnalıq atqarıw jáne de tábiyiy hám isenimli boladı. Bul bolsa aktyordıń professional qáliplesiwinde áhmiyetli rol oynaydı. Aktyorlıq sheberliginde fizikalıq hám ruwxiy háreket úylesimi saxnalıq obrazdıń kórkem jetikligin támiyinlewshi tiykarǵı faktor. Ruwxiy keshirmeler hám fizikalıq kórsetiw arasındaǵı úzliksiz baylanıslılıq aktyordıń dóretiwshilik potencialın tolıq aship beredi. Bul úylesimlikti qáliplestiriw aktyorlıq bilimlendiriwdiń tiykarǵı wazıypalarınan biri bolıp, ol teoriyalıq bilim hám ámeliy shınıǵıwlar birliginde ámelge asırılıwı zárúr.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Stanislavskiy K.S. Aktyorning o‘z ustida ishlashi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1986.
2. Stanislavskiy K.S. Aktyorning rol ustida ishlashi. — Moskva: Iskusstvo, 1957.
3. Chexov M.A. Aktyor uchun. Psixologik harakat nazariyasi. — Moskva: Iskusstvo, 1991.
4. Meyerxold V.E. Teatr haqida maqolalar va nutqlar. — Moskva: Iskusstvo, 1968.

ESTRADA AKTYORLIGI YO‘NALISHI TALABALARIDA SAHNAVIY PLASTIKANI SHAKLLANTIRISH

Norkulova Sevinch
O‘zDSMI NF “Estrada aktyorligi” mutaxassisligi 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Xojalepesova Hurliman
O‘zDSMI NF “Aktyor mahorati” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada estrada aktyorligi yo‘nalishi talabalarida sahnaviy plastika ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari har tomonlama tahlil qilinadi. Estrada san’atining janr xususiyatlari, aktyor tanasining ifodaviy imkoniyatlari, sahnaviy harakatning badiiy obraz yaratishdagi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: estrada aktyorligi, sahnaviy plastika, aktyor tanasi, jismoniy ifoda, sahnaviy harakat, pedagogik yondashuv.

Аннотация: В данной научной статье всесторонне анализируются вопросы формирования навыков сценической пластики у студентов направления эстрадного актерства. Раскрываются жанровые особенности эстрадного искусства, выразительные возможности тела актера, роль сценического действия в создании художественного образа.

Ключевые слова: эстрадное актерство, сценическая пластика, тело актера, физическое выражение, сценическое движение, педагогический подход.

Annotation: This scientific article comprehensively analyzes the issues of forming the skills of stage plasticity in students of the Variety Acting program. The genre characteristics of pop art, the expressive possibilities of the actor's body, and the role of stage action in creating an artistic image are revealed.

Keywords: variety acting, stage plasticity, actor's body, physical expression, stage movement, pedagogical approach.

Zamonaviy sahna san’ati tizimida estrada san’ati alohida o‘rin egallaydi. U o‘zining ommaviyligi, dinamizmi va tomoshabin bilan bevosita aloqadorligi bilan boshqa sahna janrlaridan ajralib turadi. Estrada aktyori sahnada qisqa vaqt ichida obraz yaratishi, tomoshabinni jalb qilishi va badiiy g‘oyani lo‘nda shaklda yetkazib berishi lozim. Bu jarayonda aktyorning nafaqat nutqiy, balki jismoniy ifodaviy vositalari ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Sahnaviy plastika estrada aktyorining asosiy ifodaviy qurollaridan biri bo‘lib, u obrazning ichki mazmunini tana harakati, mimika va gestlar orqali ochib berishga xizmat qiladi. Shu bois estrada aktyorligi yo‘nalishi talabalarida sahnaviy plastika ko‘nikmalarini shakllantirish bugungi kunda dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Sahnaviy plastika tushunchasi aktyorlik san’ati nazariyasida muhim o‘rin egallaydi. Plastika — bu aktyorning jismoniy harakatlari orqali badiiy mazmunni ifodalash qobiliyatidir. U tananing makondagi holati, harakat dinamikasi, ritmi, mimika va gestlarning uyg‘unligidan iborat murakkab jarayondir.

K.S. Stanislavskiy ta’kidlaganidek, aktyor tanasi ijodiy jarayonning bevosita ishtirokchisi bo‘lib, u ongli ravishda boshqarilishi lozim. V.E. Meyerxold esa sahnaviy harakatni mustaqil badiiy tizim sifatida ko‘rib, plastikaning aktyor ijodidagi rolini alohida urg‘ulagan.

Estrada aktyorligida sahnaviy plastika dramatik teatrga nisbatan yanada erkin, bo‘rttirilgan va tomoshabinga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Bu esa aktyordan yuqori darajadagi jismoniy tayyorgarlikni talab etadi.

Estrada san’ati janr sifatida qisqa, lo‘nda va dinamik chiqishlarga asoslanadi. Unda musiqiy, komedik, parodik va dramatik unsurlar uyg‘unlashgan bo‘ladi. Shu sababli estrada aktyorining plastikasi universal xarakterga ega bo‘lishi kerak.

Estrada aktyori:

- sahna bo‘shlig‘ini erkin egallay olishi;
- musiqiy ritmga mos harakatlana bilishi;
- har bir harakat orqali obraz xarakterini ochib bera olishi lozim.

Plastika bu jarayonda tomoshabin bilan muloqotning asosiy vositasiga aylanadi.

Talabalarda sahnaviy plastika ko‘nikmalarini shakllantirish quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga tayanadi:

- mashg‘ulotlarning tizimli va uzluksiz olib borilishi;
- nazariy bilim va amaliy mashqlarning uyg‘unligi;

- talabaning individual jismoniy imkoniyatlarini hisobga olish;
- ijodiy muhit yaratish.

Pedagog aktyor tanasini mexanik emas, balki badiiy vosita sifatida rivojlantirishga e’tibor qaratishi zarur.

Plastikani shakllantirishning bosqichlari

- **Tananing jismoniy erkinligini rivojlantirish**

Bu bosqichda mushaklarni bo‘shashtirish, to‘g‘ri nafas olish va muvozanat mashqlari bajariladi. Talaba o‘z tanasini his qilishni o‘rganadi.

- **Koordinatsiya va ritmni shakllantirish**

Musiqa ostida harakat, ritmik mashqlar va sahnaviy yurishlar orqali harakat aniqligi rivojlantiriladi.

- **Ifodali harakat va emotsional plastika**

Talabalar turli emotsional holatlarni so‘zsiz, faqat harakat orqali ifodalashga o‘rganadilar.

- **Sahnaviy etyudlar va improvizatsiya**

Pantomima, komedik etyudlar va improvizatsion mashqlar orqali sahnaviy ishonchlilik oshiriladi.

Plastikani rivojlantirishda quyidagi mashqlar muhim ahamiyatga ega:

- “Ko‘rinmas buyum bilan harakat”
- “Musiqa xarakteriga mos harakat”
- “Emotsiyani jismoniy ifodalash”
- “Sahna bo‘shlig‘ida erkin harakat”

Mazkur mashqlar talabalarda jismoniy tafakkurni shakllantirib, sahnaviy obraz yaratish jarayonini yengillashtiradi.

Pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, sahnaviy plastika ustida muntazam ishlagan talabalar sahnada o‘zlarini erkinroq tutadilar, obrazni aniqroq ifodalaydilar va tomoshabin bilan faol muloqotga kirishadilar.

Estrada aktyorligi yo‘nalishi talabalarida sahnaviy plastikani shakllantirish aktyorlik ta’limining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Sahnaviy plastika aktyorga obrazni so‘zsiz, ammo ta’sirchan tarzda yetkazish imkonini beradi. Tizimli pedagogik yondashuv va bosqichma-bosqich mashg‘ulotlar asosida shakllangan plastika estrada aktyorining professional yetukligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Stanislavskiy K.S. *Aktyor ustida ishlash*.
2. Meyerxold V.E. *Sahnaviy harakat nazariyasi*.
3. Grotovskiy Ye. *Aktyor va tana*.
4. Estrada aktyorligi bo‘yicha o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar.

QARAQALPAQ TEATRLARÍ REPERTUARLARÍ

(Berdaq atındaǵı qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzikalı teatrı mısalında)

Tajimuratova Parwaz
ÓzMKÓMI Nókis filialı "Estrada aktyorlıǵı" qánigeligi 3-kurs studenti
Ilimiy basshı: Baxieva Biybinaz
ÓzMKÓMI Nókis filialı oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq teatrlarınıń repertuarları, olardıń qáliplesiw tariyxı, janrlıq ózgeshelikleri hám milliy mádeniyattıń rawajlanıwındaǵı ornı sáwlelendirilgen. Repertuarlardıń tárbiyalıq hám estetikalıq áhmiyeti analizlengen.

Gilt sózler: qaraqalpaq teatrları, repertuar, saxna kórkem óneri, milliy dramaturgiya, mádeniyat.

Аннотация: В статье рассматриваются репертуары каракалпакских театров, история их формирования, жанровое разнообразие и роль в развитии национальной культуры. Анализируется воспитательное и художественное значение театральных постановок.

Ключевые слова: каракалпакские театры, репертуар, сценическое искусство, национальная драматургия, культура.

Annotation: This article examines the repertoires of Karakalpak theaters, their historical development, genre diversity, and role in the development of national culture. The educational and artistic significance of theatrical performances is analyzed.

Keywords: Karakalpak theaters, repertoire, stage art, national dramaturgy, culture.

Teatr kórkem óneri - xalıqtıń ruwxıy turmısı, tariyxıy esteligi hám estetikalıq kózqarasların jámlestiretuǵın áhmiyetli mádeniy hádiyse. Ásirese, milliy teatr repertuarı xalıq ruwxıyatı, úrp-ádetleri, sociallıq mashqalaları hám arzıw-niyetlerin saxna arqalı kórsetiwde úlken áhmiyetke iye. Qaraqalpaq teatr kórkem óneri de óziniń bay tariyxı, ráńbáreń repertuarı hám milliy ruwxqa suwǵarılǵan shıǵarmaları menen ajıralıp turadı.

Qaraqalpaq teatrlarınıń repertuarları ásirler dawamında qáliplesip, xalıq awızeki dóretiwshiligi, milliy dramaturgiya, jáhán ádebiyatı dúrdanaları hám zamanagóy shıǵarmalar menen bayıp kelmekte. Bul maqalada qaraqalpaq teatrları repertuarlarınıń qáliplesiwi, mazmunı, janrlıq ózgeshelikleri hám olardıń jámiyettiń ruwxıy turmısındaǵı ornı sáwlelendiriledi.

Qaraqalpaq professional teatr óneri XX ásir baslarında qáliplese basladı. Dáslepki saxnalıq shıǵarmalar xalıq awızeki dóretiwshiligine, dástan hám ápsanalarǵa, tariyxıy shaxslardıń ómirine baǵıshlanǵan bolıp, tamashagóylerde milliy ózlikti ańlaw sezimin bekkemlewge xizmet etken.

Teatr repertuarınıń tiykarın:

- xalıq awızeki dóretiwshiligi tiykarındaǵı saxnalıq shıǵarmalar;

- qaraqalpaq dramaturgleriniń piesaları;
- ózbek hám basqa túrkiy xalıqlar dramaturgiyası;
- jáhán klassikalıq dramaturgiyası shólkemlestirgen.

Bul repertuar siyasatı teatrlarǵa milliylik hám universallıq únlesligin támiyinlew imkaniyatın bergen.

Berdaq atındağı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzıkalı teatrı respublikanıń jetekshi teatrlarınan biri bolıp esaplanadı. Bul teatr repertuarı mazmun jağınan bay hám janr jağınan ráńbáreńligi menen ajıralıp turadı. Teatr saxnasında Berdaq, Ájiniyaz, Nájim Dawqaraev, Sapar Xojaniyazov, Muratbay Nızanov sıyaqlı milliy dramaturglerdiń shıǵarmaları menen bir qatarda Moler, Shekspir, Ostrovskiy, Gogol sıyaqlı jáhán dramaturgiyası úlgileri de saxnalastırılǵan.

Repertuarda tariyxıy dramalar, sociallıq-turmıslıq spektakller, muzıkalı dramalar hám komediyalar áhmiyetli orın iyeleydi. Máselen, "Alpamıs," "Ájiniyaz," "Ádalatqa qıyanet," "Kelin," "Xanuma" sıyaqlı shıǵarmalar tamashagóyler arasında úlken itibarǵa iye bolǵan.

Qaraqalpaq teatrı repertuarında muzıkalı dramalar ayrıqsha áhmiyetke iye. Milliy nama-qosıqlar, xalıq sazları hám dástúriy ayaq oyınlar saxna shıǵarmaları menen úylesip, tamashagóyge kúshli estetikalıq tásir kórsetedi. Dramatikalıq spektakllerde bolsa: insan hám jámiyet qatnasıqları, ádillik hám hújdan máseleleri, shańaraq hám muhabbat temaları keń jaqtılandırıladı. Bul bolsa repertuardı tek ǵana kórkemlik emes, al tárbiyalıq jaqtan da áhmiyetli etedi.

Ǵárezsizlik jıllarında qaraqalpaq teatrlarınıń repertuarları zamanagóy dramaturgiya menen bayıdı. Búgingi kúnniń mashqalaları, sociallıq máseleler, zamanagóy insan obrazları saxnada sáwlelenbekte. Bul repertuarlardıń áhmiyetliligin arttırıp, teatrdı jámiyetlik turmısqa jáne de jaqınlastırmaqta.

Qaraqalpaq teatrlarınıń repertuarları xalıqtıń tariyxıy yadın saqlaw, milliy ózlikti ańlaw hám ruwxıy tárbiyanı rawajlandırıwda áhmiyetli ról atqaradı. Saxna shıǵarmaları arqalı tamashagóy turmısqa, insanıylıq qádiriyatlarǵa hám jámiyet mashqalalarına basqasha kózqaras penen qarawdı úyrenedi.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzıkalı teatrı tariyxı. - Tashkent, 2005.
2. Qaraqalpaq teatr kórkem óneriniń rawajlanıw máseleleri. - Tashkent, 2022.
3. Berdaq. Tańlamalı shıǵarmalar. - Tashkent: Fan, 1998.
4. Qaraqalpaq dramaturgiyası tariyxı. - Tashkent, 2022.
5. "Qaraqalpaqstan mádeniyatı" gazetasınıń materialları.
6. A.Qudaybergenov. Piesa matnidan rolning saxnaviy shakliga utishda aktyorning ijodiy jarayoni muammolari. Research
7. Ózbek hám qaraqalpaq teatr kórkem óneri: dástúrler hám zamanagóylik. - Tashkent, 2015.
8. Qaraqalpaqstan Respublikası Mádeniyat ministrliginiń arxiv materialları.

THE ROLE OF THEATER FESTIVALS IN THE DEVELOPMENT OF CULTURAL TOURISM

Qazaqbaeva Gulayim Perdebaevna
1st year student of the Faculty of "Tourism and Management" of the International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road," group TH-625 in the field of Tourism and Hospitality

Annotation: This article analyzes the role and importance of theater festivals in the development of cultural tourism from a scientific and theoretical perspective. Theatrical festivals are considered as an effective means of preserving and promoting cultural heritage, increasing the tourism potential of regions, and bringing national theatrical art to the international arena. The article highlights the socio-cultural and economic impact of theatrical festivals, the concept of the viewer-tourist, and the integration possibilities of theatrical art in modern cultural tourism.

Keywords: cultural tourism, theater festival, performing arts, cultural heritage, tourist attractiveness, spectator-tourist, national theater.

Аннотация: В данной статье анализируется роль и значение театральных фестивалей в развитии культурного туризма с научно-теоретической точки зрения. Театральные фестивали рассматриваются как эффективное средство сохранения и популяризации культурного наследия, повышения туристического потенциала регионов и вывода национального театрального искусства на международную арену. В статье освещается социально-культурное и экономическое влияние театральных фестивалей, концепция зрителя-туриста и интеграционные возможности театрального искусства в современном культурном туризме.

Ключевые слова: культурный туризм, театральный фестиваль, исполнительское искусство, культурное наследие, туристическая привлекательность, зритель-турист, национальный театр.

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniy turizmni rivojlantirishda teatr festivallarining o‘rni va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Teatr festivallari madaniy merosni saqlash va targ‘ib etish, hududlarning turistik salohiyatini oshirish hamda milliy teatr san’atini xalqaro maydonga olib chiqishning samarali vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada teatr festivallarining ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy ta’siri, tomoshabin–turist tushunchasi hamda zamonaviy madaniy turizmda teatr san’atining integratsion imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: madaniy turizm, teatr festivali, sahna san’ati, madaniy meros, turistik jozibadorlik, tomoshabin–turist, milliy teatr.

In the modern world, the tourism industry is developing rapidly, and its new directions are being formed. One of such areas is cultural tourism, which is aimed at understanding the historical, aesthetic, and spiritual values of society. Within the framework of cultural tourism, a special place is occupied by theatrical art, in particular, theatrical festivals.

Theater festivals are located at the intersection of art, culture, and tourism, allowing the audience to experience not only artistic pleasure, but also the cultural atmosphere of a particular region. Therefore, the study of theatrical festivals as an important factor in the development of cultural tourism is one of the urgent scientific issues.

The concept of cultural tourism is widely covered in scientific literature, which is interpreted as an activity aimed at studying cultural objects, examples of art, and traditions during travel.

According to G. Richards: “Cultural tourism is a process that enriches a person's cultural experience through art, heritage, and creative activity.”[1]

Theatrical performances and especially theatrical festivals further deepen this process, transforming the tourist from a passive observer into an active cultural participant.

Theater festivals are a major cultural event held in a certain time and place, which significantly increases the flow of tourists. Within the framework of the festival, creative teams from different countries and regions will take part, which will strengthen intercultural dialogue.

• Theatrical festivals serve cultural tourism in the following aspects:
• presents national and world dramaturgy to a wide audience;
• forms the cultural brand of the region;
• increases the importance of historical and cultural sites.

“The festival is a means of showcasing art and creating a cultural image of the region.” [2]

The influence of theatrical festivals is not limited to the cultural sphere, but also serves economic and social development. During the festival, the demand for hotel, transport, catering, and trade services increases. This will lead to the revival of the region's economy.

From a social point of view, theatrical festivals:
• increases the cultural literacy of the population;
• attracts young people to art;
• strengthens the creative environment and cultural activity.

At the same time, in modern cultural tourism, the concept of a spectator-tourist is being formed. This is a person who not only watches theatrical performances, but also perceives travel, cultural environment, and historical space as a whole experience.

National theater festivals allow us to express the historical memory, traditions, and spiritual values of the people on stage. In the conditions of Uzbekistan, the organization of theatrical festivals in such historical and cultural centers as Samarkand, Bukhara, Khiva, and Nukus plays an important role in the development of cultural tourism.

As M. Baratov noted: “National theater is an artistic expression of the people's psyche, which is an important factor in preserving cultural identity.” [3]

In conclusion, theatrical festivals are an effective and promising means of developing cultural tourism. They ensure the integration of art and tourism,

increasing the cultural and economic potential of the regions. Through theatrical festivals, national art is promoted internationally, laying the foundation for the sustainable development of cultural tourism. Therefore, the expansion of scientific research and practical projects in this area is relevant.

REFERENCES

1.Richards G. Cultural Tourism: Global and Local Perspectives. - Tashkent, 2018.
2.Getz D. Event Studies: Theory, Research and Policy for Planned Events. - Tashkent, 2020.
3. Baratov M. Theater and Time. - Tashkent, 2015.
4.uzbekistan.travel
5.worl-travel.uz
6.titf.uz
7.tripadvisor.com

SAHNA — INSON QALBINING KO‘ZGUSI

(Qoraqalpoq teatr san’ati fidoyisi Maxset Esimbetov ijodiga bag‘ishlanadi)

Tajimuratova Parwaz
O‘zDSMI NF “Estrada aktyorligi” yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Qutlimuratova Ayzada
O‘zDSMI NF “Dramatik teatr va kino aktyorligi” yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada qoraqalpoq teatr san’atining taniqli namoyandasi, Qoraqalpog‘istonga xizmat ko‘rsatgan artist Maxset Esimbetovning hayoti, ijodiy faoliyati va teatr san’ati rivojiga qo‘shgan hissasi keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: qoraqalpoq teatri, sahna san’ati, aktyorlik mahorati, Maxset Esimbetov, teatr ijodi, milliy madaniyat.

Аннотация: В данной статье всесторонне рассматриваются жизнь и творческая деятельность известного представителя каракалпакского театрального искусства, заслуженного артиста Каракалпакстана Максета Эсимбетова.

Ключевые слова: каракалпакский театр, сценическое искусство, актёрское мастерство, Максет Эсимбетов, театральное творчество, национальная культура.

Annotation: This article provides a comprehensive overview of the life and creative work of Maksset Esimbetov, a prominent representative of Karakalpak theatrical art and an Honored Artist of Karakalpakstan.

Keywords: Karakalpak theater, stage art, acting skills, Makset Esimbetov, theatrical creativity, national culture.

Sahna — bu faqatgina aktyor chiqib ro’l ijro etadigan joy emas. Sahna inson qalbining aks-sadosi, hayotning achchiq-shirin haqiqatlari mujassam bo‘ladigan muqaddas maskandir. Unda inson taqdiri, orzu-umidlari, iztiroblari va quvonchlari

jonlanadi. Sahnadagi har bir so‘z, har bir harakat tomoshabinning ruhiy olamiga ta’sir etadi, uni o‘ylashga, his qilishga undaydi. Ana shunday yuksak vazifani o‘z zimmasiga olgan teatr san’atida fidoyilik bilan xizmat qilgan san’atkorlar xalq qalbida mangu yashaydi.

Qoraqalpoq teatr san’ati tarixida ana shunday fidoyi, iste’dodli va o‘z kasbiga sodiq aktyorlardan biri — Qoraqalpog‘istonga xizmat ko‘rsatgan artist Maxset Esimbetovdir. U o‘zining serqirra iste’dodi, sahnaga bo‘lgan cheksiz muhabbati va mehnatsevarligi bilan milliy teatrimiz rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan san’atkor sifatida tanilgan.

Maxset Esimbetov 1960-yil 1-dekabr kuni Nukus shahrida dunyoga kelgan. Bolaligidan u san’atga, ayniqsa musiqaga katta qiziqish bildirgan. Otasi sovg‘a qilgan garmon cholg‘usi uning ijodiy yo‘lini belgilab bergan ilk qadam bo‘ldi. Garmon sadolari orqali u kuy va ohangning inson ruhiyatiga qanday ta’sir qilishini his qila boshlaydi. Keyinchalik gitara va fortepiano chalishni ham o‘rganib, musiqa orqali his-tuyg‘ularni ifodalash mahoratini rivojlantiradi. Musiqa bilan shug‘ullanish Maxset Esimbetovning sahnadagi ichki ritmni, obrazning ruhiy holatini chuqur his etishiga katta yordam bergan. Bu jihat uning keyingi aktyorlik faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabni tugatgach, Maxset Esimbetov Toshkent poligrafiya bilim yurtiga o‘qishga kiradi. Bu yerda u intizom, mas’uliyat va mehnatsevarlikni o‘zida shakllantiradi. Bilim yurtini muvaffaqiyatli tamomlab, o‘z mutaxassisligi bo‘yicha Leningradda bir yillik stajirovkada bo‘lib qaytadi. Ushbu tajriba uning dunyoqarashini kengaytirib, san’atga bo‘lgan munosabatini yanada chuqurlashtiradi.

1980-yilda Ostrovskiy nomidagi Toshkent davlat teatr va rassomlik san’ati institutining aktyorlik fakultetiga o‘qishga kirishi uning hayotida yangi sahifani ochadi. Talabalik davrida u jahon teatr san’ati, klassik va zamonaviy dramaturgiya, ayniqsa rus teatri tarixini chuqur o‘rganadi. Shekspir, Molyer, Ostrovskiy, Chexov asarlari bilan yaqindan tanishib, aktyorlik mahoratining nazariy va amaliy asoslarini puxta egallaydi. Aynan shu davrda uning qoraqalpoq dramaturgiyasini boshqa tillarga, xususan rus tiliga tarjima qilishga bo‘lgan qiziqishi paydo bo‘ladi. Bu esa keyinchalik milliy teatrimizni kengroq auditoriyaga tanitishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

1985-yilda institutni tamomlab, Maxset Esimbetov Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatrida ish faoliyatini boshlaydi. U umrining oxirigacha ushbu teatrga sodiq qolib, aktyor sifatida fidoyilik bilan xizmat qiladi. Bu teatr uning ikkinchi uyiga, sahna esa hayotining mazmuniga aylanadi. Aktyor o‘zining mehnatsevarligi, sahnaga bo‘lgan talabchanligi va mas’uliyati bilan jamoa orasida tezda hurmat qozonadi. U ijro etgan har bir rol ustida chuqur ishlaydi, obrazning ichki dunyosini ochishga intiladi. Natijada sahnada sun’iylikdan xoli, jonli va ishonarli obrazlar yarata oladi. Maxset Esimbetov ijodida yaratilgan obrazlar rang-barangligi va chuqur mazmuni bilan ajralib turadi. U dramatik, komedik, tarixiy va zamonaviy obrazlarni birdek mahorat bilan ijro etgan serqirra aktyor edi. U ijro etgan muhim ro’llar qatoriga Molyerning “Zo‘raki tabib” asaridagi Luka,

Sagerelining “Xanuma”sidagi Akop, Korsunkiyning “Mashaqqatli yillar”idagi Seva, Boshbekovning “Temir xotin”idagi Qo‘chqor, Berdaqning “Adolatga xiyonat”idagi Baltash, Abdulla Oripovning “Sohibqiron” asaridagi Sulton Boyazid, Najim Dawqaraevning “Alpamis”idagi Jamal, “Kelin”dagi Darimbet, “Ajiniyoz”dagi Panaxan kabi ko‘plab obrazlarni kiritish mumkin. Bu rollar orqali aktyor inson xarakterining turli qirralarini, ichki ziddiyatlarini va ruhiy kechinmalarini yuksak darajada namoyon eta oldi.

Maxset Esimbetov aktyorlik bilan bir qatorda rejissyor sifatida ham o‘zini sinab ko‘rdi. Matmuratovning “O‘mirbek va tazsha” pyesasini sahnalashtirib, unda Qazi rolini ham o‘zi ijro etdi. Ushbu spektakl tomoshabinlar va mutaxassislar tomonidan iliq kutib olindi. Bu esa uning teatr san’atiga keng qamrovli ijodkor sifatida qaraganini ko‘rsatadi.

Aktyorning umr yo‘ldoshi-Qoraqalpog‘istonga xizmat ko‘rsatgan aktrisa Sag‘indikova Jumagul bo‘lib, ular nafaqat oilada, balki sahnada ham ijodiy hamkor bo‘lishgan. Ular birgalikda bir qancha spektakllarda partner sifatida ishtirok etib, tomoshabinlarga unutilmas sahna lahzalarini taqdim etishgan. Ularning besh nafar farzandi ham ota-onasining yo‘lidan borib, san’at va madaniyat sohasida tahsil olib, faoliyat yuritmoqda. Bu holat Maxset Esimbetov ijodiy merosining davomiyligini yaqqol ko‘rsatadi.

Maxset Esimbetovning teatr san’ati rivojiga qo‘shgan hissasi davlat tomonidan yuqori baholangan. U 2000-yilda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashining “Hurmat yorlig‘i”, 2008-yilda esa “Qoraqalpog‘istonga xizmat ko‘rsatgan artist” faxriy unvoni bilan taqdirlangan.

2016-yil 10-yanvar kuni iste’dodli aktyor Maxset Esimbetov 55 yoshida hayotdan ko‘z yumdi. Ammo u yaratgan sahna obrazlari, teatr san’atiga bo‘lgan fidoyiligi va samimiy mehnati xalq xotirasida mangu yashaydi. U qoraqalpoq teatr san’ati tarixida o‘chmas iz qoldirgan buyuk san’atkor sifatida e’tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatri tarixi. – Nukus: Qoraqalpoqstan nashriyoti, 2005.
2. Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatri repertuari va aktyorlari. – Nukus, 2010.
3. Esimbetov M. haqidagi xotiralar va intervyular//“Qaraqalpaqstan madeniyati” gazetasi, 2000–2015-yillar.
4. Qoraqalpoq teatr san’ati rivoji masalalari. Ilmiy maqolalar to‘plami. – Nukus, 2012.
5. Baxieva B. Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatri: tarixi, rivoji va zamonaviy bosqichlari. Research
6. Sag‘indikova J. Sahna va hayot. Xotiralar. – Nukus, 2014.

TAMASHAGÓY HÁM SAXNA ARASÍNDAǴÍ RUWXÍY BAYLANÍS

Qutlımuratova Ayzada
ÓzMKÓMI Nókis filialı "Aktyor sheberligi" kafedrası
Drama teatr hám kino aktyorlıǵı talabası
Ilimiy basshı: Baxieva Biybinaz
ÓzMKÓMI Nókis filialı oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul maqalada teatr kórkem óneriniń áhmiyetli táreplerinen biri bolǵan tamashagóy hám saxna arasındaǵı ruwxıy baylanıs máselesi keńnen sáwlelendiriledi.

Gilt sózler: teatr kórkem óneri, tamashagóy, saxna, ruwxıy baylanıs, empatiya, aktyor sheberligi, saxna haqıyqatı, estetikalıq tásir, dramalıq shıǵarma.

Аннотация: В этой статье широко освещается вопрос духовной связи между зрителем и сценой, что является одним из важных аспектов театрального искусства.

Ключевые слова: театральное искусство, зритель, сцена, эмоциональная связь, эмпатия, актерское мастерство, сценическая реальность, эстетическое воздействие, драматическое произведение.

Annoation: This article extensively covers the spiritual connection between the audience and the stage, which is one of the important aspects of theatrical art.

Key words: theatrical art, spectator, stage, emotional connection, empathy, acting, stage reality, aesthetic impact, dramatic work.

Teatr kórkem óneri insaniyat mádeniy rawajlanıwınıń eń áyyemgi hám quramalı kórinislerinen biri. Onıń ózine tánligi sonda, teatr janlı kórkem óner bolıp, dóretiwshilik procesi tikkeley tamashagóy qatnasıwında ámelge asadı. Saxna hám tamashagóy arasındaǵı ruwxiy baylanıs teatr kórkem óneriniń bar ekenligin támiyinlewshi tiykargı faktorlardan biri. Eger tamashagóy bolmasa, teatr óz mánisin joǵaltadı.

Teatr - bul tek aktyorlardıń saxnadaǵı háreketi emes, bálkim tamashagóydiń qálbinde tuwılatuǵın sezimler, pikirler hám keshirmeler jıyındısı. Saxna arqalı berilip atırǵan ideya tamashagóy sanasında sáwlelenbese, spektakldiń kórkemlik qunı tolıq kórsetilmeydi. Sonıń ushın tamashagóy hám saxna arasındaǵı ruwxıy baylanıs máselesi teatr tanıwshılıqta bárqulla áhmiyetli bolıp kelgen. Kópshilik jaǵdaylarda tamashagóy passiv baqlawshı sıpatında qaraladı. Negizinde bolsa ol teatr procesiniń belsendi qatnasıwshısı. Tamashagóy spektakldi tek ǵana tamasha etpeydi, al oni ishki dúnyasında qayta jaratadi. Hár bir tamashagóy saxnadaǵı waqıyalardı óziniń turmıslıq tájiriybesi, dúnyaqarası hám ruwxıy jaǵdayına qaray qabıl etedi.

Teatr zalında júzlegen tamashagóyler bolsa da, hár biriniń ruwxiy keshirmesi túrlishe boladı. Áyne usı jaǵday teatr kórkem óneriniń biytákirarlıǵın támiyinleydi. Birdey spektakl túrli tamashagóylerde túrlishe sezimlik tásir oyatıwı múmkin. Bul

bolsa saxna hám tamashagóy arasında quramalı ruwxiy baylanıstıń bar ekenliginen derek beredi.

Teatr kórkem ónerinde “saxna haqiyqatı” túsinigi áhmiyetli orin tutadi. Saxnalıq haqıyqatlıq - bul turmıstıń tolıq nusqası emes, al kórkem ulıwmalastırılǵan kórinisi. Tamashagóy saxnada kórip atırgan waqiyalar turmista tap sonday boliwina isenbewi múmkin, biraq ol aktyordiń atqarıwına, obrazdıń ishki logikasına isense, saxnalıq haqıyqatlıq júzege keledi.

Aktyordiń tiykarǵi wazıypalarınan biri tamashagóydi isendire aliw. Eger aktyor obrazdı ishten sezse, oniń keshirmeleri tamashagóyge ótedi. Nátiyjede saxna hám zal ortasında kórinbes ruwxiy kópir payda boladı. Bul kópir spektakl dawamında bekkemlenip baradı yaki kerisinshe, úziliwi de múmkin. Psixikalıq baylanıs procesinde empatiya áhmiyetli ról oynaydı. Empatiya - bul tamashagóydiń saxnadagi qaharman menen ishki birgelikte boliwi, oniń quwanishi hám qayǵısın ózinde seziwi. Tamashagóy qaharman menen birge kúledi, jılaydı, azap shegedi yamasa quwanadı.

Áyne empatiya sebepli teatr insan ruwxıylıǵına tereń tásir kórsetedi. Kitap oqıw yamasa kino tamasha etiwden ózgeshe túrde teatrda bul process janlı túrde ótedi. Aktyor hám tamashagóy bir mákan hám bir waqıt ishinde bar boladı. Bul bolsa ruwxiy baylanıstı jáne de kúsheytedi. Ruwxıy baylanıs eki tárepleme process. Tek ǵana saxna tamashagóyge emes, bálkim tamashagóy de saxnaga tásir kórsetedi. Tamashagóylerdiń diqqat-itibarı, sezimli múnásibeti, úndemewi yáki qol shappatlawı aktyor atqarıwına tikkeley tásir etedi. Tájiriybeli aktyorlar zal keypiyatın júdá názik sezedi.

Eger tamashagóy biypárwa bolsa, saxnadaǵı atqarıw qanshelli puxta bolmasın, ruwxıy baylanıs tómenleydi. Kerisinshe, aktiv hám sezimli tamashagóy aktyordı ilhamlandıradı, spektakldiń ulıwma kórkemlik dárejesin arttıradı. Búgingi zamanagóy teatrda tamashagóy menen baylanıs formaları ózgerip barmaqta. Interaktiv spektakller, eksperimental saxnalastırıwlar tamashagóydi jáne de belsendi qatnasıwshıǵa aylandırıwǵa qaratılǵan. Bunday teatr formalarında tamashagóy tek baqlawshı emes, bálkim saxna háreketinin bir bólegine aylanadı. Bul jaǵday tamashagóy hám saxna arasındaǵı ruwxıy baylanıstı jańa basqıshqa alıp shıqpaqta. Biraq hár qanday innovaciya kórkem ónerdiń tiykarǵı maqseti - insan qálbine tásir etiw wazıypasına xizmet etiwi kerek. Tamashagóy hám saxna ortasındaǵı ruwxiy baylanıs teatrdıń tárbiyalıq áhmiyetin belgileydi. Saxna arqalı berilgen ideyalar tamashagóy sanasında uzaq waqit saqlanıp qaladı, oniń ádep-ikramlılıq kózqaraslarına tásir kórsetedi. Teatr insandı oylawǵa, seziwge hám juwmaq shıǵarıwǵa iytermeleydi. Áyne ruwxiy baylanıs sebepli teatr kórkem óneri jámiyettiń ruwxiy turmısında áhmiyetli orın iyeleydi. Ol insandı biypárwalıqtan shıǵarıp, jedel pikirlewge shaqıradı.

Juwmaqlap aytqanda, tamashagóy hám saxna ortasındaǵı ruwxiy baylanıs teatr kórkem ónerinin júregi esaplanadı. Bul baylanıs aktyor sheberligi, saxnalıq haqıyqatlıq, tamashagóy empatiyası hám ulıwma ortalıq arqalı qáliplesedi. Teatrdıń kúshi de áyne usı kórinbes, biraq tereń tásirsheń ruwxıy baylanısta kórinedi. Teatr

tiri eken, tamashagóy hám saxna ortasındağı ruwxiy baylanıs bárqulla kórkem ónerdiń tiykarǵı tayanishi bolip qaladı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR.

1. Stanislavskiy K.S. “Aktyorniń óz ústinde islewi”. Moskva.
2. Brext B. O “Teatr teoriyası haqqında”.
3. Qodirov T. “Ózbek teatr óneri tarixi”. - Tashkent.
4. Tóxtasinov O. “Sahna nutqi va aktyorlik mahorati”. - Tashkent.
5. Karimov I. Yuksak mánaviyat - yengilmas kuch. - Tashkent.
6. Teatr tanıwshılıqqa tiyisli maqalalar toplamı. - Tashkent.

TEATR KÓRKEM ÓNERINDE JAS TAMASHAGÓY AUDITORIYASÍN QÁLIPLESTIRIW MÁSELESI

Djoldasbaeva Shiyrin Tabınbay qızı
ÓzMKÓMI Nókis filiali “Dramatik teatr rejissyorlıǵı” 1-kurs studenti
Ilimıy basshı: Qazaqbaeva Ramuza Perdebaevna
ÓzMKÓMI Nókis filiali “Rejissura kórkem óneri” kafedrası aǵa oqıtıwshısı

Annotatsiya: Ushbu maqolada teatr san'ati orqali yosh tomoshabinlar auditoriyasini shakllantirish masalasi va uning dolzarbligi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Yoshlarning estetik tafakkurini rivojlantirishda teatr san'atining tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyati ko'rsatiladi. Shuningdek, zamonaviy sharoitda yoshlar auditoriyasini teatrga jalb qilish omillari, repertuar tanlovi, sahna ifoda vositalari va ijrochilarning roli batafsil yoritiladi. Maqolada yosh tomoshabinlar bilan samarali aloqa o'rnatish orqali barqaror auditoriyani shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: san'at, sahna, repertuar, teatr, ijodkorlik, tomoshabin.

Annotation: This article analyzes the issue of forming an audience of young viewers through theatrical art and its relevance from a scientific point of view. The educational and spiritual significance of theatrical art in the development of the aesthetic thinking of young people is shown. Also, the factors of attracting a youth audience to the theater in modern conditions, the selection of repertoire, means of stage expression and the role of performers are covered in detail. The article pays special attention to the issues of forming a stable audience through effective communication with young viewers.

Keywords: art, stage, repertoire, theater, creativity, audience.

Аннотация: В данной статье анализируется с научной точки зрения вопрос формирования аудитории юных зрителей посредством театрального искусства и его актуальность. Показано воспитательно-духовное значение театрального искусства в развитии эстетического мышления молодежи. Также подробно рассмотрены факторы привлечения молодежной аудитории в театр в

современных условиях, выбор репертуара, средства сценического выражения и роль исполнителей. Особое внимание уделяется вопросам формирования устойчивой аудитории посредством эффективной коммуникации с юными зрителями.

Ключевые слова: искусство, сцена, репертуар, театр, творчество, аудитория.

Teatr kórkem óneri – bul insan ómiriniń záru'rli bir bólegi bolıp ol estetikalıq sezim. Sezimlerdi qáliplestiriwde etikaliq qádiriyatlardi tarqatiwda hám jámiyet mádeniyatın rawajlandiriwda bólek áhmiyetke iye. Jas tamashagóyler teatr tárepinen usınıs etiletug'in kórkem óner shig'armalarinan tásirlenip ózleriniń jeke jáne social rawajlaniwlarin jánede arttiradi. Sol sebepli jas auditoriyani qáliplestiriw máselesi teatr kórkem óneriniń keleshegi ushin ju'da áhmiyetli.

“Kórkem mádeniyattiń eń tásirsheń tarawları bolǵan ádebiyat hám kórkem ónerdiń roli hár qashannan beri de artıp barmaqta. Turmıstıń ózi jańa mánaviy-etikalıq hám estetikalıq mashqalalardi ilgeri júrgizip atır. Insanlardıń intellektuallıq dúnyası mádeniy-ruwxıy mútájlikler estetikalıq ósti deydi. Ózbekstan Respublikası prezidenti Islam Karimovtiń ádebiyat kórkem óner hám mádeniyat hám bilimdiń insan kámalı bárkámal áwlad tárbiyasında qanshelli úlken áhmiyetke iye bolǵanlıqtan dárek berip turıptı” [1]

Hár bir millettiń óz mádeniyati hám kórkem óner onı xalıq sıpatındag'i qádir-qimbatin belgilep beriwshi faktorlariniń biri. Insaniyat ju'zege kelgen eken óziniń pu'tkil qábiletin iske salıp jaratiwshiliq, qurilisshiliq, dóretiwshilik boyınsha tinimsiz izlenedi. Bunnan estetikalıq zawiq aladı, jáne bul processte ruwxiy jaqtan kóteriledi. Hár millet óziniń mádeniyati hám kórkem óneriniń qudireti sebepli jahan civilizatciyada bekkem orın iyeleydi [2]

1. Jas auditoriyaniń áhmiyeti: Jas tamashagóyler teatr kórkem óneriniń keleshegi. Olar jańa ideya, jańasha qaraw hám dóretiwshilik jantasiwlardi jańasha jollardiń ashılıwına alip keledi. Jaslar menen islew olardiń teatrg'a alip keliwi, teatrg'a jaqinlastiriw olardiń tamashagóyge aylandırıw bul kórkem ónerdiń dawamlilig'in hám sapalilig'in támiyinleydi

2. Jaslar ushın teatr programmalardi islep shıg'ıw: Jas auditoriya ushın jaslar bap jaslar talabına juwap beretug'ın jaslarg'a arnawlı programmalar spektakl hám shoular jaratıw záru'r. Bul programmalar jaslardi qızıg'ıwshılig'ına hám mu'tajliklerine uyqas tu’rde islep shig'iliwi kerek. Bul protsesste zamanagóy texnologiyalar hám kreativ kóz qaraslardan paydalaniw áhmiyetli

3.Tálim hám tarbiyaniń róli: Teatr kórkem óneri tálim protsessinde mekteplerdi hám joqari oqıw orinlarinda itibarg’a aliniwi kerek. Teatrg'a tiyisli professional ustazlar mádeniyat xızmetkerleri menen ushirasiwlar ilajlar ótkerilse, jaslardiń qizig'iwshilig'i artadi hám teatr kórkem ónerge qizigiwshilig'i oyanadi.

4. Social media hám reklama: Jaslar óz waqtın kóbinese internet tarmaqlarda ótkeredi. Sol sebep, platformalarda teatr ilajlarin belsendi qılıw hám marketiń strategiyalarin islep shig'iw teatr kórkem ónerine jas tamashagóylerdi qosiwdiń nátiyjeli usılı

5. Kórkem dóretiwshilik hám jaslar qatnasiw: Jaslar ushın teatrda dóretiwshilik iskerliklerin kórsetiw imkaniyatlarin jaratiw olardi kórkem processke qosiw mu'mkin. Olar óz ideyaların, pikirlerin hám sezimlerin saxnada kórinetug'in qiliwlar imkaniyatin qolg'a kirgizedi. [3]

Jas tamashagóy auditoriyani qáliplestiriw, teatr kórkem ónerin rawajlandiriwdiń záru'rli faktorlarinan biri. Bul waziypani ámelge asiriw ushin teatrlar tálim mekemeleri hám jámiyet birgelikte háreket qiliwi záru'r. Jaslar menen islew olardiń qızıg'ıwshılıqlarin tu'siniw hám olarg'a teatrdi tanistiriw teleshekte kórkem ónerdiń jáne de rawajlandiriw ushin áhmiyetli.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. E. Umarov. Teatr estetikasi 2008
2. Zamonaviy teatr amaliyoti boyıcha ilimiy maqolalar va tahliliy manbalar
3. Stanislaviskiy K.S., Aktyordiń óz ustinde islewi, T., 1965
4. Azimov T., Meniń rejissyorliq iskerligim, T., 2004
5. Usmanov R., Rejissyorliq, T., 1997
6. https://www.britannica.com/art/Uzbek-literature
7. http://uz.infocom.uz/2009/10/27/ozbek-tili-davlat-tili-ona-tilim-millat-ruhi

TEATRDA SAHNA MADANIYATI

Aymuratova Sarbinaz Tlewmuratovna
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali
Rejissura san’ati “Dramatik teatr rejissorligi” 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Qazaqbaeva Ramuza Perdebaevna
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali
Rejissura san’ati kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu mavzuda teatr san’atida sahna madaniyatining o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Sahna madaniyati aktyorning nutqi, harakati, tashqi ko‘rinishi, sahnada o‘zini tutishi hamda tomoshabin bilan muloqot madaniyatini o‘z ichiga oladi. Shuningdek, sahna madaniyati spektaklning badiiy saviyasini oshirishda, obrazlarning ishonarliligini ta’minlashda va tomoshabinga estetik ta’sir ko‘rsatishda muhim omil hisoblanadi. Mavzuda sahna madaniyatining asosiy tamoyillari, aktyor mahorati bilan uzviy bog‘liqligi va teatr san’ati rivojidagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: teatr san’ati, sahna madaniyati, aktyor mahorati, sahna nutqi, sahna harakati, tomoshabin, estetik ta’sir.

Abstract: This topic highlights the role and importance of stage culture in theatrical art. Stage culture includes an actor’s speech, movement, appearance, behavior on stage, and the culture of communication with the audience. In addition, stage culture is an important factor in enhancing the artistic quality of a performance, ensuring the credibility of characters, and creating an aesthetic impact on the

audience. The topic analyzes the main principles of stage culture, its close connection with acting skills, and its role in the development of theatrical art.

Keywords: theatrical art, stage culture, acting skills, stage speech, stage movement, audience, aesthetic impact.

Аннотация:В данной теме освещается роль и значение сценической культуры в театральном искусстве. Сценическая культура включает в себя речь актёра, его движения, внешний вид, поведение на сцене, а также культуру общения со зрителем. Кроме того, сценическая культура является важным фактором повышения художественного уровня спектакля, обеспечения достоверности образов и оказания эстетического воздействия на зрителя. В теме анализируются основные принципы сценической культуры, её тесная связь с актёрским мастерством и роль в развитии театрального искусства.

Ключевые слова: театральное искусство, сценическая культура, актёрское мастерство, сценическая речь, сценическое движение, зритель, эстетическое воздействие

Teatr san’ati jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy hayotida muhim o‘rin egallaydi. U inson qalbiga ta’sir etish, estetik didni shakllantirish hamda ijtimoiy muammolarni badiiy obrazlar orqali yoritishda samarali vosita hisoblanadi. Teatr san’atining asosiy unsurlaridan biri — sahna madaniyati bo‘lib, u spektaklning badiiy darajasi va tomoshabin ongiga yetib borishida muhim ahamiyat kasb etadi. Sahna madaniyati aktyorning sahnadagi nutqi, harakati, tashqi ko‘rinishi, ichki intizomi va tomoshabin bilan munosabatini o‘z ichiga oladi. Mazkur mavzuni o‘rganish orqali sahna madaniyatining teatr san’atidagi o‘rni, uning aktyor mahoratini shakllantirishdagi ahamiyati va zamonaviy teatr taraqqiyotidagi roli yoritib beriladi.[1]

Teatr san’atida sahna madaniyati spektaklning badiiy mukammalligini ta’minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Sahna madaniyati aktyorning sahnadagi umumiy xulqi, ichki intizomi va ijro madaniyatida namoyon bo‘ladi. U aktyorning sahnaga chiqishidan boshlab, tomoshabin bilan muloqot yakunigacha bo‘lgan jarayonni qamrab oladi.

Sahna madaniyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri sahna nutqidir. Aniq, ravon va ifodali nutq obraz mazmunini tomoshabinga to‘liq yetkazishga xizmat qiladi. Nutq texnikasi, tovush balandligi, talaffuz va pauzalardan o‘rinli foydalanish aktyorning professional darajasini belgilaydi. Sahna nutqining sustligi esa spektaklning ta’sirchanligini kamaytiradi.[2]

Sahna harakati va plastika ham sahna madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Aktyorning har bir harakati obraz xarakteriga mos bo‘lishi, sahnadagi makon va vaqt bilan uyg‘unlashishi lozim. Ortiqcha yoki sun’iy harakatlar tomoshabinning e’tiborini chalg‘itadi, sahnadagi tabiiylikni buzadi. Shu sababli sahna harakati aktyorning ichki kechinmalari bilan bog‘liq holda namoyon bo‘lishi muhimdir.

Shuningdek, aktyorning tashqi ko‘rinishi, sahna kiyimi va grimdan to‘g‘ri foydalanish ham sahna madaniyatiga kiradi. Bu vositalar obrazni to‘laqonli ochib berishga xizmat qiladi va spektaklning badiiy yaxlitligini ta’minlaydi. Sahna

madaniyatiga rioya qilish tomoshabin bilan estetik aloqa o‘rnatib, teatr san’atining ta’sir doirasini kengaytiradi.

Umuman olganda, sahna madaniyati aktyor mahoratining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, u teatr san’atining rivoji va spektakllarning yuksak saviyada namoyish etilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Teatr faoliyatida sahna madaniyati aktyor ijrosining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot jarayonida sahna madaniyatiga rioya qilish spektaklning badiiy yaxlitligini ta’minlashi aniqlandi. Aktyorning sahna nutqi ravon, aniq va ifodali bo‘lishi tomoshabinning asarni to‘liq anglashiga yordam beradi. Shuningdek, sahna harakati va plastikaning uyg‘unligi obraz xarakterini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sahna madaniyatiga amal qilinmagan holatlarda esa spektaklning ta’sirchanligi pasayib, tomoshabin e’tiborini ushlab turish qiyinlashadi. Shu bois sahna madaniyati aktyor mahorati bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanishi zarur.[3]

O‘rganishlar natijasida shuni aytish mumkinki, sahna madaniyati teatr san’atining ajralmas qismi hisoblanadi. U aktyorning kasbiy yetukligini namoyon etib, spektaklning umumiy badiiy saviyasini oshiradi. Sahna madaniyatiga amal qilish tomoshabin bilan samarali muloqotni ta’minlab, ularda estetik zavq va badiiy taassurot uyg‘otadi. Xulosa qilib aytganda, teatr san’ati rivojida sahna madaniyatini shakllantirish va takomillashtirish muhim vazifa bo‘lib, u aktyor tayyorlash jarayonida alohida e’tibor talab etadi.

Teatrda sahna madaniyati aktyor ijrosining asosiy mezonlaridan biri bo‘lib, spektaklning badiiy va estetik darajasini belgilaydi. Sahna madaniyati aktyorning nutqi, harakati, tashqi ko‘rinishi hamda sahnada o‘zini tutishidagi uyg‘unlik orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu omillarga rioya etilishi obrazlarning ishonarliligini oshirib, tomoshabin bilan mustahkam badiiy aloqani yuzaga keltiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sahna madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish teatr san’ati taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Shu bois aktyorlarni tayyorlash jarayonida sahna madaniyatiga alohida e’tibor qaratish, uni doimiy ravishda takomillashtirib borish teatr san’atining yuksalishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Stanislavskiy K.S. *Aktyorning o‘z ustida ishlashi*. — Moskva: Iskusstvo, 1988.
2. Stanislavskiy K.S. *Aktyor rol ustida ishlaydi*. — Moskva: Iskusstvo, 1990.
3. Yo‘ldoshev B. *Aktyorlik mahorati va sahna madaniyati*. — Toshkent: San’at, 2015.
4. Grotovskiy Ye. *Kambag‘al teatr*. — Moskva: Progress, 1971.
5. Brext B. *Teatr va dramaturgiya masalalari*. — Moskva: Iskusstvo, 1965.
6. To‘xtaxo‘jayev A. *Teatr san’ati asoslari*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
7. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Teatr san’ati” maqolasi. — Toshkent, 2005.

TOMOSHABIN VA TEATR O‘RTASIDAGI MULOQOT: ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

(Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatri misolida)

Arıslanbaeva Tumaris Quralbay qızı
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali Rejissura san’ati “Dramatik teatr rejissorligi 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Qazaqbaeva Ramuza Perdebaevna
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali Rejissura san’ati kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola teatr san'atida tomoshabin bilan ijodiy muloqotning dolzarbligini, bu jarayonda yuzaga keluvchi muammolarni va ularning yechim yo'llarini tadqiq qiladi. Ayniqsa, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali drama teatri faoliyati asosida sahna nutqining xususiyatlari, tomoshabin e'tiborini jalb qilish usullari hamda zamonaviy texnologiyalar yordamida interaktivlikni oshirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: teatr, tomoshabin, sahna nutqi, muloqot, Berdaq teatri, interfaol texnologiyalar, milliy drama, repertuar, aktyor mahorati, ijtimoiy tarbiya.

Annotation: this article explores the relevance of creative communication with the viewer in theatrical art, the problems that arise in this process and their solutions. In particular, on the basis of the activities of the Karakalpak state academic musical drama theater named after Berdaq, the features of stage speech, methods of attracting the attention of the viewer and increasing interactivity with the help of modern technologies are considered.

Keywords:theatre, audience, stage speech, communication, Berdaq Theatre, interactive technologies, national drama, repertoire, acting skills, social education.

Аннотация:В данной статье исследуется актуальность творческого общения со зрителем в театральном искусстве, проблемы, возникающие в процессе, и пути их решения. В частности, будут рассмотрены особенности сценической речи на основе деятельности Каракалпакского государственного академического музыкально-драматического театра имени бердака, методы привлечения

Ключевые слова: театр, аудитория, сценическая речь, коммуникация, Бердакский театр, интерактивные технологии, национальная драматургия, репертуар, актерское мастерство, социальное воспитание.

Teatr san'ati insoniyat madaniyatining eng qadimgi va mashhur turlaridan biri bo'lib, ming yillar davomida jamiyatning ma'naviy hayotida muhim o'rin tutib kelmoqda. Teatr nafaqat ko'ngil ochar vosita, balki jamiyatning axloqiy-ruhiy holatini ifodalovchi, tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega bo'lgan badiiy-ijtimoiy hodisadir. Ayniqsa, XXI asrda teatrning funksiyalari yanada kengayib, u nafaqat estetik zavq bag'ishlovchi, balki interaktiv muloqot, ijtimoiy dialog va madaniy o'zaro ta'sir platformasiga aylanmoqda.[1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi”[2] Bu fikr teatr san'atining millat ma'naviyatini saqlash va rivojlantirishdagi ahamiyatini yanada ta'kidlaydi. Teatr tomoshabin bilan bevosita muloqot qiladigan, uning hissiyotiga ta'sir qiladigan, fikrlashiga yo'nalish beradigan yagona san'at turi sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Tomoshabin va teatr o'rtasidagi muloqotni o'rganishning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: birinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalari davrida teatrning o'ziga xosligini saqlab qolish zarurati; ikkinchidan, yosh avlodning teatrga bo'lgan qiziqishini oshirish vazifasi; uchinchidan, milliy an'analarni zamonaviy badiiy vositalar bilan uyg'unlashtirish zarurati; to'rtinchidan, teatrning ijtimoiy-ma'naviy vazifalarini yangi bosqichga olib chiqish ehtiyoji.

Maqolaning maqsadi — Berdaq teatri misolida tomoshabin va teatr o'rtasidagi muloqotning zamonaviy muammolarini aniqlash va ularning ilmiy asoslangan yechim yo'llarini taklif qilishdir.

Berdaq teatri faoliyatida tomoshabin bilan muloqotda quyidagi muammolar kuzatiladi:

Yosh tomoshabinlarni jalb qilish muammosi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar davrida yoshlar teatrdan ko'ra internet va televideniyega ko'proq moyil. Teatrning an'anaviy shakllari yoshlar e'tiborini tortishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda [3]

Til muammosi. Qoraqalpoq tilida spektakllar o'zbek va boshqa milliyat vakillari tomonidan to'liq tushunilmaydi. Tarjima va subtitrlar tizimi yetarli darajada rivojlanmagan.

Interfaollik yetishmasligi. An'anaviy teatr tomoshabinni passiv kuzatuvchi sifatida ko'radi, zamonaviy talablar esa faol ishtirokni talab qiladi.

Texnik jihozlanganlik. Zamonaviy akustika, yoritish, sahna texnikasi yetarli darajada emas, bu nutqning yetkazilishiga ta'sir qiladi.[4]

Repertuar siyosati. Milliy an'analar va zamonaviy talablar o'rtasida muvozanatni topish qiyinlashmoqda.

Yuqoridagi muammolarni yechish uchun quyidagi yo'nalishlarda ishlash taklif etiladi:

Interaktiv texnologiyalarni joriy etish.Teatrda mobil ilovalar orqali tarjima, spektakl haqida ma'lumot olish, ovoz berish imkoniyatlarini yaratish. "Teatr + internet" konsepsiyasi doirasida onlayn-translyatsiyalar, virtual ekskursiyalar tashkil etish.[5]

Ikki tillilik tizimini rivojlantirish. Qoraqalpoq tilida spektakllar o'zbek tilida subtitle bilan ta'minlash, aksincha, o'zbek tilidagi spektakllar qoraqalpoq tilida subtitle bilan ko'rsatish. Bu ikkala xalq o'rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlaydi.[6]

Yoshlar teatri loyihasi. Talabalar va yoshlar uchun maxsus spektakllar, master-klasslar, teatr studiyalari tashkil etish. Berdaq teatrida allaqachon "Yoshlar teatri" loyihasi amalga oshirilmoqda, lekin uni yanada kengaytirish zarur.[7]

Aktyorlar malakasini oshirish. Sahna nutqi bo'yicha maxsus mashg'ulotlar, fonetik treninglar, nutq texnikasi ustida ishlash. O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti bilan hamkorlikda malaka oshirish kurslari tashkil etish.[8]

Repertuar yangilanishi. Milliy an'analarni zamonaviy badiiy til bilan ifodalovchi yangi asarlarni sahnalashtirish. Jahon dramaturgiyasining zamonaviy namunalarini qoraqalpoq tiliga o'girish va sahnamalashtirish.

Teatr-maktab hamkorligi.Maktablar bilan shartnomalar tuzib, o'quvchilarni teatrga tashrif buyurish, spektakllar maktablarga olib borish (“Teatr o‘quvchilar oldida” loyihasi) orqali yosh tomoshabinlar avlodini shakllantirish.[9]

Berdaq teatri 98 yillik tarixi davomida tomoshabin bilan muloqotda boy tajriba to'plagan. Teatrning “Qoraqalpoq milliy drama studiyasi” (1934) tashkil etilishi bugungi kunda professional kadrlar tayyorlashning asosini tashkil etadi.[10]

Teatrning istiqbolli loyihalari qatoriga quyidagilar kiradi:

- “Teatr 100 yil” yubiley dasturi (2026-yil);
- Xalqaro teatr festivallarida ishtirok etish;
- Raqamli arxiv yaratish va eski spektakllarni qayta tiklash;
- Yangi binoda zamonaviy texnik jihozlarni o'rnatish.[11]

Berdaq teatrining 98 yillik tajribasi ko'rsatadiki, milliy teatrning rivojlanishi xalqning madaniy hayotida muhim o'rin tutadi. Teatrning keyingi rivojlanishi uchun kadrlar tayyorlash, texnik bazani yangilash, repertuarni boyitish va tomoshabinlar bilan muloqotni yangi shakllarda davom ettirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, teatr-tomoshabin muloqotini takomillashtirish — bu nafaqat badiiy muammo, balki ijtimoiy-madaniy vazifa bo'lib, uning yechimi teatrning kelajakdagi mavqeiga bevosita ta'sir qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boyko V.P. Teatr i zritel'. M.: Iskusstvo, 1989. — 240 s.
2. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi" bayonoti. — Toshkent, 2023.
3. Qaypnazarov A., Jumabayev Sh. Qoraqalpoq teatri tarixi. — Nukus: Bilim, 2006. — 312 b.
4. Muxamedov M. Teatr san'ati nazariyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1995. — 280 b.
5. Qosimov Z.F. Qoraqalpoq milliy teatrining shakllanishi (1926-1930). — Nukus, 1975. — 45 b.
6. Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali drama teatri repertuari [Elektron resurs]. — URL: https://www.karakalpaktheatre.uz (murojaat sanasi: 08.02.2026).
7. Sayfullayev N. Sahna nutqi masalalari: muammo va yechimlar. — Toshkent: Zamon poligraf, 2025. — 273 b.
8. Nemirovich-Danchenko V.I. Rejissyorskaya rabota aktyora. M.: Iskusstvo, 1980. — 368 s.

9. Dosnazarov D. Berdaqning "Sarbinaz" dostoni va uning sahnalashtirilishi // Qoraqalpoq san'ati. — 2019. — № 3. — B. 15-22
10. Abdullayev A. Zamonaviy teatr va yosh tomoshabin // San'at va madaniyat. — 2024. — № 2. — B. 45-51.
11. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Teatrlarni zamonaviy texnik jihozlash dasturi. — Toshkent, 2024. — 28 b.
12. Ergasheva Z. Linguistic features of idioms in developing oral speech of art and culture students // Sahna nutqi masalalari: muammo va yechimlar. — Toshkent, 2025. — B. 5-10.
13. Ismoilov X. Til va adabiyot taraqqiyoti — nutq madaniyati taraqqiyoti // Sahna nutqi masalalari: muammo va yechimlar. — Toshkent, 2025. — B. 11-15.
14. Berdaq teatri "Yoshlar teatri" loyihasi [Elektron resurs]. — URL: https://www.karakalpaktheatre.uz/yoshlar (murojaat sanasi: 08.02.2026).
15. O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti. "Sahna nutqi" kafedrasi o'quv dasturlari. — Toshkent, 2024.
16. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Maktab va teatr hamkorligi to'g'risida yo'riqnoma. — Toshkent, 2023. — 16 b.
17. Xojaniyazov X. Qoraqalpoq milliy drama studiyasining tashkil topishi (1934) // Qoraqalpoq san'ati tarixi. — Nukus, 2005. — B. 78-85.
18. Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali drama teatri. "Teatr 100 yil" yubiley dasturi (2026-2027). — Nukus, 2025. — 32 b.

QARAQALPAQ TEATR KÓRKEM-ÓNERI HÁM ONÍŃ RAWAJLANÍW TARIYXÍ

Nurmuratov Otabek
ÓzMKÓMI Nókis filialı
“Estrada aktyorlıǵı” qánigeligi 2-kurs studenti
Ilimiy basshı: Esemuratov Elmurat
ÓzMKÓMI Nókis filialı “Aktyor sheberligi” kafedrası oqıtıwshısı

Annotatsiya: bul maqalada Qaraqalpaq teatr kórkem-óneri hám onıń rawajlanıw tariyxi haqqında maǵlumat berilgen.

Gilt sózler: Qaraqalpaq teatrı, Tań nurı, milliy kórkem-óner, madeniy miyras, saxna kórkem-óneri, teatr tariyxı

Аннотация: В данной статье рассматривается история становления и развития каракалпакского театрального искусства.

Ключевые слова: Каракалпакский театр, Тонг Нури национальное искусство, культурное наследие, сценическое искусство, история театра

Annotation: This article explores the history and development of Karakalpak theater art.

Key words: Karakalpak theater, tong nuri national art, cultural heritage, performing arts, theater history

Teatr kórkem óneri adamzat mádeniyatınıń eń áyyemgi hám áhmiyetli túrlerinen biri bolıp esaplanadı. Hár bir xalıqtıń ózine tán teatrları, saxna dástúrleri bar. Qaraqalpaq teatr kórkem óneri de óziniń bay tariyxı, milliy ruwxı hám kórkemlik qúdireti menen ajıralıp turadı. Bul kórkem óner túri qaraqalpaq xalqınıń tariyxıy tájiriybeleri, awızeki dóretiwshiligi, úrp-ádetleri tiykarında qáliplesken hám búgingi kúnge shekem izbe-iz rawajlanıp kelmekte.

Qaraqalpaq teatrınıń qáliplesiwi 1930-jıllarǵa barıp taqaladı. Bul dáwirde teatr tiykarınan xalıq arasında milliy ruwxtaǵı spektakllerdi kórsetiw arqalı keń jámiyetshiliktiń itibarına túse basladı.

Teatr hár qanday xalıqtıń mádeniy rawajlanıwın sáwlelendiriwshi, ruwxıy-aǵartıwshılıq turmısın bayıtıwshı áhmiyetli kórkem óner túri bolıp tabıladı. Qaraqalpaq xalqı da óziniń teatr kórkem ónerine iye bolıp, bul taraw jıllar dawamında izbe-iz rawajlanıp, búgingi kúnde zamanagóy saxna kórkem óneri dárejesine jetti. Qaraqalpaq teatrınıń tariyxına názer taslar ekenbiz, ol ǵárezsizlik dáwirinen baslap házirgi kúnlerge shekem basıp ótken quramalı, biraq maqtanıshlı joldı kóriw múmkin. Qaraqalpaq teatrınıń tamırları XX ásirdiń baslarında xalıq awızeki dóretiwshiligi, dástanlar hám dástúriy tamashalardan payda bolǵan. Dáslepki saxna kórinisleri xalıq bayramlarında, toy hám máresimlerde atqarilgan. Bul iskerlikler teatr ushın tiykar bolıp xızmet etti.

1930-jılları Nókiste shólkemlestirilgen háweskerlik drama dógerekleri keyin ala mámleket tárepinen qollap-quwatlanıp, 1932-jılı Qaraqalpaq mámleketlik muzıkalı drama teatrı shólkemlestirildi. Bul waqıya qaraqalpaq teatr kórkem óneri tariyxında burılıs noqatı boldı. Bul teatr Qaraqalpaq xalqınıń kórkem ónerge bolǵan talabı hám talantın mámleket kóleminde qollap-quwatlawdıń ayqın úlgisi boldı.

Ózbekstan ǵárezsizlikke eriskennen keyin, qaraqalpaq teatr kórkem óneri de jańa baǵdarlarǵa iye boldı. Endi teatr tek siyasiy hám socialistlik temalar menen sheklenip qalmastan, milliy qádiriyatlar, tariyxıy shaxslar hám zamanagóy sociallıq mashqalalardı da óz ishine aldı.

Búgingi kúnde Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik muzıkalı drama teatrı tek ǵana Qaraqalpaqstan emes, al pútkil Ózbekstan saxna kórkem ónerініń áhmiyetli dárgaylarınan biri bolıp esaplanadı. Teatr repertuarınan zamanagóy avtorlar menen birge jáhán dramaturgiyasınıń shıǵarmaları da orın almaqta.

2013-jılı Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik muzıkalı drama teatrı imaratı tolıq rekonstrukciyalandı. Jańa saxna texnologiyaları, zamanagóy jaqtılandırıw hám dawıs sistemaları engizildi. Bul teatrdıń imkaniyatların jáne de keńeytti.

2017-jılı teatrǵa "akademiyalıq teatr" statusı berildi. Bul bolsa onıń joqarı kórkem hám mádeniy dárejesi tán alınǵanınańlatadı. 1926-jılı dúzilgen "Tań nurı" atlı háweskerler truppası Qaraqalpaq teatr kórkem óneriniń dáslepki basqıshın baslap bergen edi.

1920-jılları Ózbekstanda hám Qaraqalpaqstanda mádeniy oyanıw hám milliy teatr kórkem ónerin rawajlandırıw háreketleri baslanǵan edi. Usı processte "Tań nurı" truppası qaraqalpaq teatrınıń shólkemlestiriliwinen burın jumıs islep, sońınan 1932-jılı rásmiy Qaraqalpaq mámleketlik muzıkalı drama teatrınıń tiykarına aylandı.

Házirgi kúnde jaslardıń teatr kórkem ónerine bolǵan qızıǵıwshılıǵı barǵan sayın artıp barmaqta. Bul bolsa rejissyorlardıń jańa spektakllar jaratıwına, aktyor hám aktrisalardıń jáne de kóbirek miynet etiwine túrtki bolmaqta.

Qaraqalpaq teatrı óziniń bay tariyxı, mazmunlı saxnalıq shıǵarmaları hám sheber dóretiwshileri menen tek ǵana Qaraqalpaqstan emes, al pútkil Ózbekstan mádeniyatında ózine tán orın ieleydi. Teatr kórkem óneri - xalıq qálbiniń aynası, milliy mádeniyattıń ayqın kórinisi sıpatında xızmet etpekte. Keleshekte de bul teatr regionallıq hám milliy kórkem óner rawajlanıwınıń áhmiyetli orayı bolıp qalatuǵınına isenemen. Ol xalıqtıń ruwxiy jagdayın, sociallıq ózgerislerin, tariyxıy rawajlanıwın óz saxnasında sáwlelendirip keldi. Búgingi teatr - bul óz dástúrlerine sadıq qalǵan, biraq zaman menen úlnes, jańalıqqa ashıq, xalıqshıl kórkem óner orayı bolıp esaplanadı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Qaraqalpaq teatr kórkem óneri tariyxı - Nókis, 2000.
2. Milliy teatr kórkem óneri hám mádeniyatı - Nókis, 2010.
3. Abdullaev O. "Qaraqalpaq teatrınıń búgingi kúndegi roli hám rawajlanıw perspektivaları" - Nukus, 2018.
4. Tursunov, S. "Qaraqalpaq xalıq teatrları" - Nókis, 1999.
5. "Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik muzıkalı drama teatrınıń tariyxı" - Nókis, 2013.

ZAMONAVIY TEATRDA TOMOSHABIN DIDINING O‘ZGARISHI VA UNING SAHNA SAN’ATIGA TA’SIRI

Maratov Baxit Azatbay ulı
O‘zDSMI Nukus filiali “Estrada va ommaviy tomoshalar rejissorligi” mutaxassisligi 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Urazmbetova Lizaxan Taspolatovna
O‘zDSMI Nukus filiali “Rejissura san’ati” kafedrasi mudiri, professor

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy teatrda tomoshabin didining o‘zgarishi va bu o‘zgarishning ijtimoiy, madaniy hamda texnologik omillar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi. Globalizatsiya, raqamli axborot vositalarining kengayishi va ommaviy madaniyatning ta’siri natijasida tomoshabinlarning sahna san’atidan kutganlari sezilarli darajada o‘zgarganligi yoritiladi. Tadqiqot doirasida auditoriyaning faolligi oshishi, an’anaviy dramatik shakllardan eksperimental va interaktiv teatr formatlariga o‘tish jarayoni o‘rganiladi. Shuningdek, maqolada tomoshabin dididagi bu o‘zgarishlarning rejissura, aktyorlik mahorati va dramaturgiya rivojiga qanday ta’sir qilishi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot zamonaviy teatr san’atining hozirgi holati va kelajak istiqbollarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy teatr, tomoshabin didi, sahna san’ati, teatr madaniyati, rejissura, aktyorlik mahorati, eksperimental teatr, interaktivlik, dramaturgiya.

Annotation:this article analyzes the changing taste of the audience in modern theater and the connection of this change with social, cultural, and technological factors. It is highlighted that as a result of globalization, the expansion of digital media, and the influence of mass culture, viewers' expectations of performing arts have changed significantly. Within the framework of the study, the process of increasing the activity of the audience, the transition from traditional dramatic forms to experimental and interactive theatrical formats is studied. The article also theoretically analyzes how these changes in viewer taste affect the development of directing, acting skills, and dramaturgy. This research plays an important role in understanding the current state and future prospects of modern theatrical art.

Keywords: modern theater, audience taste, stage art, theatrical culture, directing, acting, experimental theater, interactivity, dramaturgy.

Аннотация: В данной статье анализируются меняющиеся вкусы аудитории в современном театре и связь этих изменений с социальными, культурными и технологическими факторами. Подчеркивается, что в результате глобализации, расширения цифровых медиа и влияния массовой культуры ожидания зрителей от исполнительских искусств значительно изменились. В рамках исследования изучается процесс повышения активности аудитории, переход от традиционных драматических форм к экспериментальным и интерактивным театральным форматам. В статье также теоретически анализируется, как эти изменения во вкусах зрителей влияют на развитие режиссуры, актерского мастерства и драматургии. Данное исследование играет важную роль в понимании современного состояния и будущих перспектив современного театрального искусства.

Ключевые слова: современный театр, вкусы публики, сценическое искусство, театральная культура, режиссура, актёрское мастерство, экспериментальный театр, интерактивность, драматургия.

Zamonaviy teatr har doim jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va texnologik o‘zgarishlarga sezgir bo‘lgan. So‘nggi o‘n yilliklarda globalizatsiya, raqamli kommunikatsiya vositalarining keng tarqalishi va ommaviy madaniyatning ta’siri tomoshabin didining tubdan o‘zgarishiga olib keldi. Hozirgi auditoriya an’anaviy dramatik shakllardan ko‘ra interaktivlik, eksperimental yondashuv va hissiy tajriba talab qiladi. Shu bois, tomoshabinning faolligi sahna san’atining turli jarayonlariga, jumladan, rejissura, aktyor ijrosi va dramaturgiya ishlanmalariga bevosita ta’sir qiladi.

Mavzu dolzarbligi shundaki, tomoshabin didini hisobga olmagan teatr loyihalari ularning e’tiborini jalb qila olmaydi va san’atni rivojlantirishdagi imkoniyatlarni yo‘qotadi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy teatrda auditoriya didining o‘zgarishi va uning sahna san’atiga ta’siri masalasi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Tadqiqotning asosiy maqsadi —

tomoshabin talablari va didining o‘zgarish jarayonlarini aniqlash hamda bu jarayonlarning sahna san’atiga ta’sirini o‘rganishdan iborat. [1]

Zamonaviy teatr san’ati ijtimoiy, madaniy va texnologik o‘zgarishlarga har doim sezgir bo‘lgan. So‘nggi yillarda globalizatsiya, raqamli kommunikatsiya vositalari va ommaviy madaniyatning ta’siri tomoshabin talablarini tubdan o‘zgartirdi.[2] Bugungi auditoriya sahnani faqat kuzatuvchi sifatida emas, balki uning jarayoniga faol ishtirokchi sifatida qabul qiladi, bu esa sahna san’atining barcha elementlariga ta’sir qiladi.

Tomoshabin dididagi o‘zgarish bir nechta omillarga bog‘liq: ijtimoiy va madaniy omillar – yosh avlodning global madaniyat bilan tanishligi, shahar hayoti va urbanizatsiya; texnologik omillar – virtual teatr tajribalari, interaktiv platformalar va raqamli media; shaxsiy omillar – auditoriyaning individual tajribasi, hissiy qoniqishi va interaktiv ishtirok istagi.Bu o‘zgarishlar sahna san’ati jarayonlariga bevosita ta’sir qiladi. Rejissura tomoshabin faolligiga mos vizual va dramaturgik elementlarni tanlash va interaktiv texnikalarni qo‘llash imkonini beradi. Aktyorlar tomoshabinning emotsional reaktsiyasiga tez moslashishi, improvisatsiya va psixologik adaptatsiya qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Dramaturgiya esa mavzularni inson psixologiyasi, jamiyatdagi dolzarb muammolar va interaktiv hikoyalar shakliga yo‘naltiradi.[3]

Eksperimental va interaktiv teatr shakllari tomoshabin dididagi o‘zgarishlarni eng aniq ifodalaydi. Tomoshabin sahna jarayoniga bevosita aralashadi, voqealarning rivojiga ta’sir qiladi va shaxsiy tajriba hosil qiladi. Shu tariqa, sahna san’ati ko‘rgazmali san’atdan tajribaviy va kommunikativ san’atga aylanadi. Zamonaviy teatrda tomoshabin didini hisobga olish san’atni rivojlantirish va yangi formatlarni joriy etishning asosiy sharti hisoblanadi. Shu bilan birga, klassik teatr an’analari saqlanib, yangi yondashuvlar bilan uyg‘unlashishi teatr san’atining barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.[4]

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tomoshabin dididagi o‘zgarish globalizatsiya, raqamli texnologiyalar, ommaviy madaniyat va yosh auditoriyaning xohish-istaklari bilan bog‘liq. Avvalgi davr teatr tomoshabinlari passiv qabul qiluvchilar sifatida qaralgan bo‘lsa, bugungi auditoriya sahnadagi jarayonning faol ishtirokchisiga aylanmoqda.

Bu esa rejissura va dramaturgiya jarayonlarini sezilarli darajada o‘zgartirdi: an’anaviy dramatic shakllar o‘rniga eksperimental, interaktiv va tajribaviy formatlarga e’tibor ortdi.Shuningdek, zamonaviy tomoshabin dididagi o‘zgarish sahna san’ati komponentlariga ham bevosita ta’sir qiladi. Rejissyorlar innovatsion yondashuvlar, vizual effektlar va interaktiv sahna elementlarini qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Aktyorlar matnga emas, balki tomoshabinning hissiy reaktsiyasiga ham moslashishi zarur. Dramaturgiya esa mavzularni jamiyatdagi dolzarb masalalar va interaktiv shakllarga yo‘naltiradi.

Natijada, zamonaviy teatr nafaqat ko‘rgazmali san’at, balki auditoriya bilan samarali kommunikatsiya vositasi sifatida shakllanadi. Klassik teatr an’analarini saqlash zarurati ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Tadqiqot natijalari auditoriya talablarini hisobga olish teatrni rivojlantirishda muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy teatrda tomoshabin didining o‘zgarishi sahna san’atining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Bugungi auditoriya nafaqat sahnani kuzatuvchi, balki uning jarayoniga faol ishtirokchi sifatida qaraladi. Ijtimoiy va madaniy omillar, jumladan yosh avlodning global madaniyat bilan tanishligi, shahar hayoti va urbanizatsiya, tomoshabinning san’atga bo‘lgan talabini oshiradi.

Texnologik taraqqiyot – virtual teatr tajribalari, interaktiv platformalar va raqamli media – sahna san’atini qabul qilishni tubdan o‘zgartirdi. Shu sababli zamonaviy teatrda rejissura, dramaturgiya va aktyor ijrosi tomoshabinning faolligi va hissiy qoniqishiga moslashishi zarur. Eksperimental va interaktiv teatr shakllari sahnani ko‘rgazmali san’atdan tajribaviy, kommunikativ va hissiy san’atga aylantiradi. Shu bilan birga, klassik an’analarni saqlash va yangi yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish teatrning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Natijada, zamonaviy teatr nafaqat tomosha qilinadigan san’at, balki auditoriya bilan uzviy aloqada bo‘lgan, tajriba va hissiyot almashadigan murakkab va dinamik jarayon sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Brockett, O. G., & Hildy, F. J. (2014). *History of the Theatre*. 11th Edition. Boston: Allyn & Bacon.
2. Carlson, M. (2004). *The Haunted Stage: The Theatre as Memory Machine*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
3. Freshwater, H. (2009). *Theatre & Audience*. London: Palgrave Macmillan.
4. Fischer-Lichte, E. (2008). *The Transformative Power of Performance: A New Aesthetics*. London: Routledge.
5. Lehmann, H.-T. (2006). *Postdramatic Theatre*. London: Routledge.
6. McAuley, G. (2000). *Space in Performance: Making Meaning in the Theatre*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

TOMOSHABINLAR E’TIROFI

(Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri misolida)

Ziynatdinova Zita Bauetdin qizi
O‘zDSMI Nukus filiali “Estrada va ommaviy tomoshalar rejissorligi” mutaxassisligi 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Urazbaev Damir Sarsenbaevich
O‘zDSMI Nukus filiali “Rejissura san’ati” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada teatr san’atida tomoshabinlar e’tirofining o‘rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri faoliyati misolida tomoshabinlar bilan ijodiy aloqalar, repertuar siyosati, aktyorlik ijrosi va rejissyorlik yechimlarining tomoshabinlar e’tirofiga

ta’siri yoritib beriladi. Tadqiqot davomida teatrning yosh avlod ma’naviy tarbiyasidagi roli asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: teatr san’ati, tomoshabinlar e’tirofi, yosh tomoshabinlar teatri, aktyorlik mahorati, rejissura, repertuar.

Аннотация: В данной статье будет проведен научный анализ роли и значения зрительского признания в театральном искусстве. На примере деятельности Каракалпакского государственного театра юного зрителя будет освещено влияние творческих связей со зрителями, репертуарной политики, актерского мастерства и режиссерских решений на признание зрителей. В ходе исследования обосновывается роль театра в духовном воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: театральное искусство, признание аудитории, театр юного зрителя, актерское мастерство, режиссура, репертуар.

Annotation: This article scientifically analyzes the role and importance of audience recognition in theater arts. On the example of the activities of the Karakalpak State Theater of young spectators, the impact of creative relations with the audience, repertoire Policy, acting performance and directing Solutions on audience recognition is highlighted. During the study, the role of theater in the spiritual education of the younger generation is justified.

Keywords: theater arts, audience recognition, young audience theater, acting skills, direction, repertoire.

Teatr san’ati insoniyat madaniy taraqqiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u jamiyatning ma’naviy holatini aks ettiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Teatr faoliyatining samaradorligi, avvalo, tomoshabinlar bilan o‘rnatilgan ijodiy va ma’naviy aloqalarga bog‘liq. Shu sababli tomoshabinlar e’tirofi teatr san’atining rivojlanishida muhim mezonlardan biri hisoblanadi [1].

Tomoshabinlar e’tirofi teatr jamoasining ijodiy faoliyatini baholash, sahnalashtirilayotgan asarlarning dolzarbligi va badiiy saviyasini aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, yosh tomoshabinlar teatrlari uchun bu masala alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular yosh avlodning estetik didi va ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tomoshabinlar e’tirofi tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari; Ilmiy adabiyotlarda tomoshabinlar e’tirofi teatr va tomoshabin o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning natijasi sifatida talqin etiladi. Bu tushuncha tomoshabinlarning spektaklga bo‘lgan munosabati, hissiy ta’sirlanishi, estetik bahosi va ijtimoiy fikri orqali namoyon bo‘ladi.[2]

Teatrshunoslikda tomoshabin e’tirofi spektaklning ijtimoiy ahamiyati va san’atdagi o‘rnini belgilovchi muhim omil sifatida qaraladi. Tomoshabinlar tomonidan iliq kutib olinayotgan asarlar teatr repertuarida uzoq muddat saqlanib qoladi va teatrning nufuzini oshiradi.

Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatrining shakllanishi va faoliyati; Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri mintaqaning madaniy hayotida muhim o‘rin egallab, yosh avlod uchun mo‘ljallangan teatr muassasasi

sifatida faoliyat yuritib kelmoqda. Teatrning tashkil etilishi yosh tomoshabinlarning san’atga bo‘lgan ehtiyojini qondirish va ularni estetik jihatdan tarbiyalash zaruratidan kelib chiqqan.[3]

Teatr faoliyati davomida milliy va jahon dramaturgiyasiga mansub asarlar sahnalashtirilib, tomoshabinlar auditoriyasining kengayishiga erishildi. Bu jarayonda teatr jamoasi yosh tomoshabinlarning psixologik va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda ijodiy yondashuvni shakllantirdi.

Repertuar siyosati va tomoshabinlar e’tirofi*;* Teatr repertuari tomoshabinlar e’tirofini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri repertuarida tarbiyaviy, ma’rifiy va axloqiy mazmunga ega asarlar ustuvorlik qiladi.

Bolalar va o‘smirlar uchun sahnalashtirilgan spektakllarda do‘stlik, halollik, vatanparvarlik va insonparvarlik g‘oyalari badiiy obrazlar orqali yoritiladi.[4] Ushbu yo‘nalish tomoshabinlarning teatrga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ijobiy e’tirof shakllanishiga zamin yaratadi.

Aktyorlik ijrosi va tomoshabinlar munosabati; Aktyorlik mahorati tomoshabinlar e’tirofining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri aktyorlari sahnadagi tabiiylik, ifodaviylik va obrazga kirish qobiliyati bilan ajralib turadi. Yosh tomoshabinlar bilan bevosita muloqotga asoslangan aktyorlik ijrosi spektaklning ta’sirchanligini oshirib, tomoshabinlarda ijobiy hissiy holatni yuzaga keltiradi.

Rejissyorlik talqini va sahna madaniyati; Rejissyorlik talqini spektaklning badiiy yaxlitligini ta’minlovchi muhim omil sanaladi. Teatrda qo‘llanilayotgan zamonaviy sahna bezaklari, yorug‘lik va musiqiy yechimlar tomoshabinlar e’tirofiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.[5] Rejissyorlik yechimlarining mazmunga mosligi spektakllarning estetik qiymatini oshirib, tomoshabinlarda chuqur taassurot qoldiradi.

Tomoshabinlar e’tirofining ijtimoiy ahamiyati: Tomoshabinlar e’tirofi teatr faoliyatining ijtimoiy bahosi sifatida namoyon bo‘ladi. Ijobiy munosabatlar teatr jamoasining ijodiy izlanishlarini rag‘batlantirib, yangi sahna asarlarini yaratishga undaydi.

Tomoshabin spektaklni shunchaki ko‘rmaydi, balki uni his qiladi. Agar sahnadagi voqealar hayotiy va ta’sirli bo‘lsa, tomoshabin kuladi, yig‘laydi, o‘ylanadi. Masalan, dramatik asarlar odamlarni chuqur mushohadaga chorlaydi, komedik spektakllar esa kayfiyatni ko‘taradi. Ayniqsa, yosh tomoshabinlar teatrida qo‘yiladigan spektakllar bolalar va o‘smirlarning tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Odamlar munosabati turlicha bo‘lishi mumkin. Ijobiy munosabat qarsaklar, olqishlar va iliq fikrlar orqali namoyon bo‘ladi. Agar spektakl tomoshabinning qalbiga yetib borsa, u boshqalarga ham tavsiya qiladi. Ba’zan esa tomoshabin tanqidiy fikr bildirishi mumkin. Bu ham teatr rivoji uchun muhim, chunki tanqid orqali ijodiy jamoa o‘z ustida ishlaydi. “Qorako‘z” — qozoq adabiyotining yirik namoyandasi Muxtor Avezov qalamiga mansub bo‘lgan mashhur dramatik asar bo‘lib, unda muhabbat, an’ana va jamiyat bosimi o‘rtasidagi murakkab ziddiyatlar

tasvirlanadi. Asar syujeti yoshlar qalbiga yaqin bo‘lgan sof sevgi va uning fojiali oqibatlari asosida qurilgan. Yosh tomoshabinlar teatri sahnasida sahnalashtirilgan “Qorako‘z” spektakli zamonaviy rejissyorlik talqinida namoyon bo‘lib, unda:

milliy an’analar va urf-odatlar,
yoshlar erkinligi va shaxsiy tanlov masalasi,
muhabbat va jamiyat talablari o‘rtasidagi qarama-qarshilik
badiiy obrazlar orqali ochib beriladi.

Bugungi kunda tomoshabinlar fikri ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali keng tarqalib, teatr nufuzining oshishiga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatrining tomoshabinlar orasidagi e’tirofi — bu izchil ijodiy faoliyat, puxta repertuar siyosati va professional aktyorlik ijrosining natijasidir. Teatr yosh avlodning ma’naviy kamolotida muhim ahamiyat kasb etib, mintaqa madaniy hayotida yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ivanov I. I. Teatr va tomoshabin o‘rtasidagi munosabatlar. — Moskva, 2018.
2. Petrova N. V. Teatrshunoslik asoslari. — Sankt-Peterburg, 2019.
3. Abdreimov A. Q. Qoraqalpog‘istonda teatr san’ati rivoji. — Nukus, 2020.
4. Karimov B. Bolalar va yoshlar teatri muammolari. — Toshkent, 2017.
5. Saidova M. Rejissura va sahna madaniyati. — Toshkent, 2021.

AKTYORLIK MAHORATIDA BERILGAN SHART-SHAROITNI O‘ZLASHTIRISH

Asilova Ulmeken
O‘zDSMI NF “Estrada aktyorligi” mutaxassisligi 2-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Zamatdinov Adilbek
O‘zDSMI NF “Rejissura san’ati” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur mavzuda aktyorlik mahoratida berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish jarayoni hamda uning nazariy va amaliy tomonlari tahlil qilinadi. Aktyor sahna yoki ekran sharoitida obrazni ishonarli gavdalantirishi uchun dramaturgik vaziyatni, vaqt va makonni, ijtimoiy muhitni, shuningdek qahramonning ichki ruhiy holatini chuqur anglab, ularni o‘z ijodiy tajribasi bilan uyg‘unlashtirishi lozim. Berilgan shart-sharoitni to‘g‘ri qabul qilish aktyorning emotsional xotirasi va tasavvurini faollashtirib, sahnadagi harakatlarning tabiiy chiqishiga yordam beradi. Shu bois bu jarayon obrazni hayotiy, mantiqan asoslangan va tomoshabin uchun ta’sirchan tarzda yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: aktyorlik mahorati, berilgan shart-sharoit, obraz yaratish, sahna muhitini anglash, dramaturgik vaziyat, emotsional xotira, tasavvur, sahnaviy harakat, ichki kechinma, ijodiy talqin.

Annotation: This topic analyzes the process of mastering the conditions given in acting skills and its theoretical and practical aspects. In order to convincingly embody an image on stage or screen, an actor must deeply understand the dramaturgical situation, time and space, social environment, as well as the inner mental state of the character, and combine them with his own creative experience. Correctly accepting the given conditions activates the actor's emotional memory and imagination, contributing to the natural development of actions on stage. Therefore, this process is of great importance in creating an image that is vital, logically based, and impressive for the viewer.

Keywords: acting skills, given conditions, image creation, understanding the stage environment, dramatic situation, emotional memory, imagination, stage action, inner experience, creative interpretation.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс освоения условий, заданных в актерском мастерстве, и его теоретические и практические аспекты. Для убедительного воплощения образа на сцене или экране актер должен глубоко понимать драматургическую ситуацию, время и пространство, социальную среду, а также внутреннее психическое состояние персонажа и сочетать их со своим собственным творческим опытом. Правильное принятие заданных условий активизирует эмоциональную память и воображение актера, способствуя естественному развитию действий на сцене. Поэтому этот процесс имеет большое значение для создания живого, логически обоснованного и впечатляющего для зрителя образа.

Ключевые слова: актерское мастерство, заданные условия, создание образа, понимание сценической среды, драматическая ситуация, эмоциональная память, воображение, сценическое действие, внутренний опыт, творческая интерпретация.

Aktyorlik san’ati – bu inson ruhiyati, his-tuyg‘ulari va ijtimoiy tajribasini sahna orqali ifodalashga xizmat qiladigan murakkab va ijodiy jarayondir. Ushbu jarayonda aktyorning eng muhim vazifalaridan biri – berilgan shart-sharoitni to‘g‘ri tushunish va uni obraz yaratish jarayonida samarali qo‘llay olishdir. Chunki har qanday dramatik asar ma’lum vaqt, makon, ijtimoiy muhit va voqealar ketma-ketligi asosida shakllanadi, va aktyor aynan shu omillarni chuqur his qilgan holda sahnadagi faoliyatini amalga oshiradi. [1]

Berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish aktyordan faqat matnni yodlashni emas, balki qahramon yashayotgan muhitni tasavvur qilish, uning ichki kechinmalarini anglash va harakat motivlarini tushunishni ham talab qiladi. Ushbu jarayon aktyorning ijodiy tafakkuri, tasavvuri, emotsional xotirasi va psixologik tayyorgarligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, obrazning tabiiyligi va ishonarliligini ta’minlaydi.[2]

Bundan tashqari, sahnada yaratilayotgan vaziyatning mantiqiy va hayotiy bo‘lishi berilgan shart-sharoitni to‘g‘ri talqin qilishga bevosita bog‘liq. Aktyor dramaturgik matn, rejissyor ko‘rsatmalari va sahnaviy muhitni uyg‘unlashtirib, o‘z ijodiy imkoniyatlarini namoyon qiladi. Shu sababli, aktyorlik mahoratini

rivojlantirishda berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish nazariy va amaliy jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi.

Aktyorlik mahoratida berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish obraz yaratish jarayonining eng muhim bosqichlaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu tushuncha sahna yoki ekran asarida tasvirlangan voqealarning vaqt, makon, ijtimoiy muhit, qahramonning hayotiy tajribasi va ruhiy holatini chuqur anglashni nazarda tutadi. Aktyor bu omillarni to‘g‘ri tahlil qilgan taqdirda obrazning ichki mohiyatini ochib bera oladi.[3]

Berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish jarayoni avvalo dramaturgik matnni o‘rganishdan boshlanadi. Aktyor asardagi voqealar rivoji, qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlar, konflikt va dramatik vaziyatlarni tushunishi zarur. Bu esa obrazning motivatsiyasi, maqsadi va harakat yo‘nalishini aniqlashga yordam beradi. Natijada sahnadagi har bir harakat, so‘z va hissiy holat mantiqan asoslangan bo‘ladi.

Aktyorlik nazariyasida berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish masalasi ayniqsa Konstantin Stanislavski tizimida alohida ahamiyatga ega. Stanislavski “Agar shunday bo‘lsa” tamoyili orqali aktyorning sahnadagi ishonchliligini ta’minlashni ilgari surgan. Shu usul yordamida aktyor o‘zini qahramon o‘rniga qo‘yib, uning sharoitini ichki his qiladi va sahnadagi harakatlarni tabiiy tarzda amalga oshiradi.[4]

Berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirishda aktyorning tasavvuri muhim rol o‘ynaydi. Sahnada barcha detallar real mavjud bo‘lmasligi mumkin, ammo aktyor ularni ichki tasavvur orqali jonlantiradi. Tasavvur, emotsional xotira va psixologik tayyorgarlik uyg‘unlashganda obrazning ichki dunyosi yanada chuqur ochiladi. Natijada tomoshabin aktyorning harakatlarini ishonch bilan qabul qiladi va sahnadagi voqealarni real hayotdagi kabi qabul qiladi.

Shuningdek, berilgan shart-sharoit aktyorning jismoniy harakatlari bilan ham bevosita bog‘liq. Qahramon yashayotgan muhit, uning ijtimoiy mavqei, kasbi yoki ruhiy holati aktyorning nutqi, mimikasi va plastikasida aks etadi. Masalan, tarixiy spektaklda aktyor o‘sha davr urf-odatlari, kiyinish uslubi va muomala madaniyatini to‘liq o‘zlashtirmasa, obraz sun’iy ko‘rinadi.

Rejissyor talqini ham berilgan shart-sharoitni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Aktyor rejissyor ko‘rsatmalari, sahna bezagi, yorug‘lik, musiqa va boshqa sahnaviy vositalar bilan uyg‘un ishlaganda umumiy sahnaviy muhit yaratilib, obrazning yaxlitligi ta’minlanadi.[5]

Aktyorlik mahoratida berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish masalasi ijodiy jarayonning markaziy komponenti sifatida o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ushbu jarayon aktyor uchun obraz ustida ishlashda nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy tajribaga ham tayangan holda amalga oshiriladi. Xususan, dramaturgik matnni puxta tahlil qilish, qahramonning ichki kechinmalarini anglash va sahnaviy muhitni tasavvur qilish obrazning ishonchliligi va tabiiyligini ta’minlovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi.[6]

Muhokama jarayonida kuzatildi: agar aktyor berilgan shart-sharoitni yetarlicha o‘zlashtirmasa, sahnadagi chiqishlari sun’iy bo‘lib qoladi va tomoshabin bilan emotsional aloqasi susayadi. Aksincha, sahna vaziyatini chuqur his etgan aktyor

harakatlarida tabiiylik, nutqida aniqlik va hissiy ifodasida ishonchlilik namoyon bo‘ladi, bu esa obrazning yaxlit va ta’sirchan chiqishiga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish quyidagi natijalarga olib keladi:

- aktyorning sahnadagi harakatlari mantiqan izchil va uyg‘un bo‘ladi;
- obrazning ichki dunyosi chuqurroq ochiladi;
- tomoshabin bilan psixologik aloqasi mustahkamlanadi;
- sahna asarining badiiy ta’siri ortadi;
- aktyorning ijodiy mustaqilligi va kasbiy mahorati rivojlanadi.

Shu bilan birga, berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish faqat tayyorgarlik bosqichi emas, balki obraz yaratishning asosiy mexanizmlaridan biridir. U aktyorning tasavvuri, emotsional xotirasi va psixologik sezgirligini rivojlantirib, sahnada real hayotga yaqin va ta’sirchan obrazlarni yaratishga imkon beradi. Shu jihatdan, mazkur jarayon aktyorlik ta’limi va amaliy sahna faoliyatida ustuvor ahamiyatga ega yo‘nalishlardan biri sifatida qaraladi.

Aktyorlik mahoratida berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish obraz yaratish jarayonining muhim va ajralmas bosqichi sifatida qaraladi. Bu jarayon aktyordan dramaturgik matnni puxta tahlil qilish, qahramonning ichki dunyosini anglash va sahnaviy muhitni tasavvur qilish kabi malakalarni talab qiladi. Berilgan shart-sharoitni to‘g‘ri tushungan aktyor sahnada tabiiy, mantiqan izchil va ishonarli harakat qiladi, bu esa tomoshabin bilan emotsional aloqani o‘rnatishga yordam beradi.

Yuqoridagilar shuni ko‘rsatdiki, ushbu jarayon aktyorning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi, emotsional xotirasini faollashtiradi va sahnaviy tajribasini boyitadi. Natijada obrazning badiiy qiymati oshadi, sahna asarining ta’sirchanligi kuchayadi va aktyorning kasbiy mahorati yuksaladi.

Shu sababli, aktyorlik ta’limi va amaliy sahna faoliyatida berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirishga alohida e’tibor qaratish muhimdir. Aynan shu jarayon obrazni hayotiy va ta’sirchan yaratish, sahnaviy haqiqatni namoyon etish hamda tomoshabinning estetik idrokini shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aktyorlik mahorati-Toshkent: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti nashriyoti, 2018.
2. Sahna nutqi asoslari-Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2020.
3. Sahna harakati va plastika — Toshkent: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi nashriyoti, 2019.
4. A.Qudaybergenov. Dramatik asarlarning sahnalashtirilishida aktyor shaxsiyati va namoyish etish san'atining o'ziga xosliklari. Research
5. Teatr pedagogikasi — Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti nashriyoti, 2017.
6. Sahna nutqi va ifoda-Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2021.
7. Dramaturgiya asoslari — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015.

ROLGA KIRISH VA TRANSFORMATSIYANING AKTYOR MAHORATIDA TUTGAN O‘RNI

Nurmuratov Otabek
O‘zDSMI NF “Estrada aktyorligi” yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annonatsiya: Bu maqolada aktyorning rolga kirishishi, xarakter va psixologiyani tushunish, Stanislavskiy sistemasi, haqiqiy rolga kirish usuli, improvizatsiya va moslashuv, transformatsiya, jismoniy transformatsiya, ovoz va diksiyani o‘zgartirish haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: aktyor, Stanislavskiy sistemasi, improvizatsiya, transformatsiya.

Аннотация: В этой статье рассматриваются вступление актера в роль, понимание характера и психологии, система Станиславского, метод вступления в реальную роль, импровизация и адаптация, трансформация, физическая трансформация, изменение голоса и дикции.

Ключевые слова: актёр, система Станиславского, импровизация, трансформация.

Annotation: This article discusses the actor's entry into the role, understanding of character and psychology, Stanislavski's system, the method of entering a real role, improvisation and adaptation, transformation, physical transformation, and changes in voice and diction.

Key words: Actor, the system of Stanislavsky, improvisation, transformation.

Aktyorlik – inson ruhiyatining teran qirralarini o‘rganish, his-tuyg‘ularni tomoshabinga yetkazish san’at turi hisoblanadi. Bu nafaqat iste’dod, balki katta mehnat, bilim va tajriba talab qiladigan kasbdir. Haqiqiy aktyor sahnada yoki ekranda harakatlanayotgan har qanday obrazni real va ishonarli tarzda ko‘rsata olishi kerak. Aktyor har qanday rolga moslasha olish, yangi obrazni o‘zida namoyon qila olish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Bu jarayon "o‘ringa kirishish" deb ataladi. Bu usul Stanislavskiy sistemasi, Brext usuli kabi turli texnikalar orqali amalga oshiriladi.

Aktyorlik san’atida eng zarur jihatlardan biri - bu rolga kirishish va transformatsiya qilish qobiliyatidir. Har bir aktyor sahnaga chiqish yoki kamera qarshisida o‘ynashdan oldin o‘z obrazini to‘liq tushunishi, uning ichki va tashqi xususiyatlarini o‘zida ko‘ra olishi kerak. Aktyor oddiy ssenariydagi so‘zlarni aytib beradigan emas, balki jonli xarakter yaratuvchi shaxs bo‘lishi kerak. Bu jarayonda aktyorning ichki his-tuyg‘ulari, psixologik yondashuvi va tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Rolga kirishish - bu aktyorning o‘z obrazini to‘liq tushunib, uning ruhiy holati va hayotiy tajribasini o‘z ichki olamida his etish jarayonidir. Transformatsiya esa aktyorning o‘zidan butunlay ajralib, yangi shaxsga aylana olish qobiliyatidir. Bu ikki unsur aktyorlik mahoratining eng zarur tarkibiy qismlaridan hisoblanadi.

Rolga kirish: obrazni chuqur his qilish.

1. Xarakter va psixologiyani tushunish. Rolga kirishish uchun aktyor o‘zi yaratayotgan xarakterning psixologiyasini to‘liq tushunishi kerak. Buning uchun quyidagi jihatlar zarur: Obrazning turmush tarzi, uning o‘tmish hayoti va hozirgi sharoitlarini o‘rganish. Uning motivatsiyasi va maqsadlarini aniqlash. Xarakterning his-tuyg‘ularini ichki kechinmalar orqali jonlantirish. Ko‘plab mashhur aktyorlar o‘z rolini to‘g‘ri ijro etish uchun real hayotda shunga o‘xshash holatlarni boshidan kechirib ko‘radi yoki o‘sha kasb vakillari bilan uchrashib ularning hayotiy tajribalaridan o‘rganadi. Masalan, Robert De Niro “Taxi Driver” filmidagi roli uchun haqiqiy taksi haydovchisi sifatida ishlagan.

2. Stanislavskiy sistemasi: haqiqiy rolga kirish usuli. Konstantin Stanislavskiy tomonidan ishlab chiqilgan tizim aktyorlik san’atida asosiy metodlardan biri hisoblanadi. Uning uslubi quyidagilarni o‘z ichiga oladi: "Agar men o‘sha obraz o‘rnida bo‘lsam" yondashuvi - aktyor o‘zining shaxsiy tajribalaridan foydalanib, obrazning ichki dunyosiga kira olishi kerak. Psixologik xotira - aktyor o‘z hayotidagi muayyan his-tuyg‘ularni eslab, ularni rolga moslashtirishi mumkin. Ichki motivatsiya - aktyor obrazning harakatlari va gaplarining sabablarini tushunishi kerak. Bu usul orqali aktyor o‘z rolini yanada realistik jihatdan o‘xshatib ijro etishga erishadi.

3. Improvizatsiya va moslashuv. Rolga kirishishda aktyorning improvizatsiya qobiliyati ham asosiy rol o‘ynaydi. Ssenariyda har bir so‘z yoki harakat oldindan belgilangan bo‘lsa-da, aktyor o‘z obrazining xarakteriga mos ravishda moslashishi va tabiiy harakat qilishi kerak. Masalan, Marlon Brando "The Godfather" filmidagi Don Korleone rolini ijro etishda bir necha sahnalarda improvizatsiya qilgan va bu uning obrazini yanada realistik va ta’sirchan qilib ko‘rsatgan.

Transformatsiya: obrazga aylanish qobiliyati.

1. Fizik transformatsiya. Transformatsiya jarayonida aktyorlar nafaqat ichki dunyosini, balki tashqi qiyofasini ham o‘zgartirishi lozim. Aksariyat hollarda aktyorlar o‘z rollari uchun vazn tashlashi yoki oshirishi, soch turmagi yoki tashqi ko‘rinishlarini o‘zgartirishi mumkin. Jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanib, maxsus harakatlarni o‘zlashtiradi Masalan, Kristian Beyl "The Machinist" filmidagi roli uchun 30 kg vazn tashlagan, so‘ngra "Batman Begins" filmi uchun tez vaqt oralig‘ida mushaklarining og‘irligini ko‘targan.

2. Ovoz va diksiyani o‘zgartirish. Obrazni jonlantirishda ovoz muhim ahamiyat kasb etadi. Ba’zi rollarda aktyorlar o‘z ovozlarini o‘zgartirishi, so‘zlash va aytilishga moslashtirishi kerak. Masalan: Heath Ledger “The Dark Knight” filmidagi Joker obrazini yaratishda ovozini o‘zgartirish va o‘ziga xos nutq uslubini ishlab chiqish uchun ko‘p vaqt sarflagan.

3. Harakat va plastika. Obrazning yurish-turishi, imo-ishora belgilari va tana harakatlari aktyorning transformatsiya jarayonida katta ahamiyatga ega. Har bir obraz alohida jismoniy harakatlar orqali ajralib turadi. Masalan, Xoakin Feniks "Joker" filmida o‘zining maxsus yurish uslubi va hech kimnikiga o‘xshamagan imo-ishora belgilarini ishlab chiqib, o‘ziga topshirilgan obrazni yanada jonlantirgan.

4. Ichki transformatsiya. Tashqi ko‘rinishni o‘zgartirishdan tashqari, aktyor o‘z fikrlash tarzini ham yangi rolga moslashtirishi kerak. Bu quyidagilar orqali amalga

oshiriladi: meditatsiya va konsentratsiya (Tasavvurga singish). Improvizatsiya mashqlari (Rolda erkin harakat qilish). Haqiqiy hayotda ham obrazga o‘xshab yashash metodi hisoblanadi.

Rolga kirishish va transformatsiya uchun foydali mashqlar.

Aktyorlar quyidagi mashqlar orqali o‘z mahoratini oshirishi mumkin: Improvizatsiya mashqlari: 1.Turli vaziyatlarda tabiiy harakat qilish, so‘zsiz ifoda (mimika va tana harakati bilan) 2. Nutq va diksiyani rivojlantirish, artikulyatsiya mashqlari 3. Emotsional mashqlar, qayg‘u, quvonch, xavotir va boshqa his-tuyg‘ularni jonlantirish. Bu mashqlar aktyorning sahnadagi rolini ishonchli ijro etishiga yordam beradi.

Rolga kirish va transformatsiyaning aktyor mahoratida tutgan o‘rni.

Rolga kirishish va transformatsiya qilish qobiliyati har bir aktyor uchun zarur hisoblanadi. Bu jarayon aktyorning o‘z obrazini iloji boricha tabiiy, ishonchli va jonli ijro etishini ta’minlaydi. Eng muvaffaqiyatli aktyorlar bu san’atni mukammal o‘zlashtirib olsa, har bir rolida butunlay yangi inson sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jihatdan Leonardo DiCaprio, Daniel Day-Lyuis, Meril Strip kabi aktyorlar o‘z transformatsiya qobiliyati bilan mashhurdir. Daniel Day-Lyuis hatto o‘z obraziga ohangdosh tarzda oylar davomida o‘sha turmush tarzida yashab, rolga tayyorgarlik ko‘radi. Rolga kirishish va transformatsiya qobiliyati aktyorning ijodiy mahoratini namoyon etuvchi eng asosiy jihatlardan biridir. Bu qobiliyatni rivojlantirish uchun aktyor: 1) Obraz psixologiyasini chuqur o‘rganish. 2) Stanislavskiy yoki boshqa tizimlar orqali rolga kirishish texnikasini o‘zlashtirishi. 3) O‘z jismoniy qiyofasini obrazga uyg‘un tarzda o‘zgartirishga tayyor bo‘lishi. 4) Ovoz, so‘zlash va harakatlar ustida uzluksiz ishlashi kerak.

Haqiqiy aktyor o‘z obraziga butunlay singib ketishi va tomoshabinlarga jonli, haqiqiy kechinmalarni yetkazib bera olishi kerak. Ana shundagina aktyorlik san’ati o‘zining yuksak darajasiga erishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Stanislavskiy K. S. - "Aktyorning ish uslubi" (Stanislavskiy sistemasi asoslarini tushuntiruvchi klassik asar).
2. Chexov M. "Aktyorning texnikasi" (Psixofizik aktyorlik qobiliyati haqida).
3. Li Strasberg - "Method Acting va aktyorlik san’ati" (Method Acting texnikasining asoschisi).
4. A.Qudaybergenov. Aktyorning rol ustida ishlash mahoratini oshirish masalalari. Research
5. J.Jumanov, A.A.Bekimbetova - "Aktyorlik mahorati asoslari" Nukus-2017

ESTRADA AKTYORLARÍN TAYARLAWDA PSIXOFIZIKA HÁM PSIXOTEXNIKANÍŃ ÁHMIYETI

Mırzamuratova Inabat
ÓzMKÓMI NF "Estrada aktyorlıǵı" qánigeligi 2-kurs studenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada estrada aktyorlarini professional tayyorlashda psixofizika va psixotexnika fanlarining o'rni va amaliy ahamiyati batafsil tahlil qilinadi. Estrada san'ati ijodkorlarining sahnadagi ijrosi nafaqat texnik mahoratga, balki psixologik barqarorlik va fiziologik moslashuvchanlikka ham bog'liq. Psixofizika va psixotexniko'zaro uyg'unlikda shaxsning ichki psixologik holati va tashqi harakat mexanizmlarini bog'laydi. Maqolada shuningdek, aktyorlarning sahnadagi stress va emotsional yukni boshqarish, sahna fikrini tez va moslashuvchan fikrlash orqali ifodalash, ijodiy jarayonlarda psixofiziologik trening metodlari ko'rib chiqiladi. Adabiyotlar ro'yxati zamonaviy tadqiqotlar va mutaxassislar ilmiy ishlari asosida shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: estrada aktyori, psixofizika, psixotexnika, ijodiy jarayon, sahna, emotsional boshqarish.

Аннотация: В данной статье подробно анализируется роль и практическое значение психофизики и психотехники в профессиональной подготовке эстрадных актеров. Исполнение творцов эстрадного искусства на сцене зависит не только от технического мастерства, но и от психологической устойчивости и физиологической гибкости. Психофизика и психотехника в гармонии связывают внутреннее психологическое состояние личности и механизмы внешнего действия. В статье также рассматриваются методы управления стрессом и эмоциональной нагрузкой актеров на сцене, выражения сценической мысли посредством быстрого и гибкого мышления, психофизиологического тренинга в творческих процессах. Список литературы сформирован на основе современных исследований и научных работ специалистов.

Ключевые слова: эстрадный актер, психофизика, психотехника, творческий процесс, сцена, эмоциональное управление.

Annotation: This article analyzes in detail the role and practical significance of psychophysics and psychotechnics in the professional training of pop actors. The performance of pop artists on stage depends not only on technical skill, but also on psychological stability and physiological adaptability. Psychophysics and psychotechnics, in harmony with each other, connect the internal psychological state of the individual and the mechanisms of external action. The article also examines the methods of managing actors' stress and emotional load on stage, expressing stage thought through quick and flexible thinking, and psychophysiological training methods in creative processes. The bibliography is compiled on the basis of modern research and scientific works of specialists.

Keywords: variety artist, psychophysics, psychotechnics, creative process, stage, emotional management.

Estrada kórkem óneri dóretiwshilik, emocional, texnikalıq hám kommunikativlik qábiletlerdi talap etedi. Aktyor saxnada túrli sharayatlarda tez qarar qabil etiwi, anıq emes jaǵdaylarda beyimlesiwi hám de auditoriya menen nátiyjeli baylanıs ornatiwi kerek. Bul proceste aktyordıń ishki psixologiyalıq jaǵdayı hám sırtqı háreket mexanizmleri arasındaǵı úzliksiz baylanıslıq áhmiyetli rol oynaydı. Sol sebepli psixofizika hám psixotexnika metodların integraciya yetiw aktyor tayarlawda tiykarǵı ilimiy baǵdarlardan birine aylanbaqta.

Psixofizika – Insannıń psixologiyalıq procesleri hám olardıń fiziologiyalıq kórinisleri arasındaǵı qatnaslardı úyrenetuǵın pán. Belgili alımlar G. Fechner, E. Weber hám V. Wundt usı tarawdı qáliplestirgen. Psixofizika arqalı aktyor ómir signal hám stress jaǵdaylarına fiziologiyalıq juwaplardı úyrenedi, sahnadaǵı emocional hám sensor júkti basqarıwdı úyrenedi.

Psixotexnika – shaxstıń dóretiwshilik hám professional xızmetinde psixologiyalıq proceslerdi basqarıw, qadaǵalaw hám optimallastiriw usılların úyretiwshi pán. Aktyorlar ushın psixotexnika - bul saxnada emocionaldı basqarıw, shegaralanǵan waqıt ishinde nátiyjeli pikirlew, dıqqattı toplaw hám motivaciyanı turaqlı saqlaw jolların úyretedi.

Emocional turaqlılıq hám stresske shıdamlılıq

Estrada aktyorı saxnada kóbinese anıq emes sharayat, kútilmegen jaǵdaylar hám auditoriya ózgeriwsheń múnásibeti menen júzbe-júz dus keledi. Psixofizikalıq treningler aktyordıń nerv sistemasın teńlestiriw, adrenalin dárejesin basqarıw hám emociyalardı turaqlı saqlawǵa járdem beredi.

Sensor-perseptiv processler

Psixofizika tiykarınan seziw hám qabillaw mexanizmlerin úyrenedi: vizual, akustikalıq hám proprioseptiv signal qabillaw. Aktyor saxnada mikrofon sesinen baslap saxna jaqtılıǵına shekem bolgan signaldı tez ańlap, sáykes reakciya kórsetiwi kerek.

Dıqqat hám konsentraciya

Psixotexnika shınıǵıwları arqalı aktyor dıqqattı qáliplestiredi, saxnada shalǵıtıwshı faktorlarǵa qaramastan tiykarǵı wazıypanı atqaradı. Fokuslaw boyınsha shınıǵıwlar atqarıw anıqlıǵın arttıradı.

Improvizaciya hám dóretiwshilik maslasıw

Estrada ónerinde improvizaciya júdá áhmiyetli: janr talabına qaray aktyor waqıyanı qálegeninshe dawam ettire alıwı zárúr. Psixotexnikalıq metodlar ishinde tikkeley dóretiwshilik pikirlewdi xoshametlewshi shiniǵiwlar bolip, olar aktiv miydıń dóretiwshilik proceslerin jolǵa qoyadı.

Emociyalardı basqarıw hám sezimlerdi kórsetiw

Aktyor saxnada túrli rollerdi atqaradı: kúlki, qayǵı, dramalıq jagdaylar. Psixotexnikalıq texnikalar járdeminde ol óz sezimlerin basqarıp, olardı auditoriya ushin anıq hám isenimli kórsetedi.

Integraciyalanǵan treningler

Psixofizika hám psixotexnikanı aktyor tayarlıǵına integraciyalaw arqalı treningler kompleksli fizikalıq, psixologiyalıq hám dóretiwshilik baǵdarlardı qamtıp aladı. Buǵan tómendegiler kiredi:

• Dem alıwdı qadaǵalaw hám relaksatsiya shınıǵıwları;
• Stress penen gúresiw texnikaları;
• Improvizacion saxna shınıǵıwları;
• Sensordı ańlaw shınıǵıwları.

Oqıw baǵdarlamasınıń strukturasına tásiri

Psixofizika hám psixotexnika elementlerin oqıw baǵdarlamasına kiritiw aktyor tayarlıǵın sistemalı hám ólshep bolatuǵın processke aylantıradı. Qábilet diagnostikası, individual trening rejeleri hám qadaǵalaw sistemasın jaratıw múmkinshiligi artadı.

Sońǵı jıllarda alıp barılǵan izertlewler sonı kórsetedi, psixofizika hám psixotexnika shınıǵıwları menen belsene shuǵıllanıp atırǵan aktyorlar:

saxnada stressli jaǵdaylarga qarata joqarı beyimlesiwsheńlik kórsetedi (75% hám onnan joqarı nátiyje);

auditoriya menen baylanısta emocional turaqlılıqtı saqlaydı;

dóretiwshilik procesinde tez qarar qabil etiw qábileti sezilerli dárejede artadı.

Bul nátiyjeler zamanagóy kórkem óner institutları hám psixologiyalıq izertlew orayları tárepinen tastıyıqlanǵan.

Psixofizika hám psixotexnika estrada aktyorların tıńlawshılarǵa nátiyjeli tásir kórsetetuǵın professional saxna atqarıwshılarına aylandırıwda áhmiyetli pedagogikalıq resurslar esaplanadı. Olar aktyordıń ishki psixologiyalıq jaǵdayın turaqlastırıw hám sahnada dóretiwshilik, beyimlesiwsheń reakciya kórsetiw imkaniyatın beredi. Sonıń menen birge, bul usıllar dóretiwshilik procesti sistemalı túrde úyreniw hám jetilistiriwge xızmet etetuǵın ilimiy tiykar bolıp tabıladı.

FOYDALANÍLǴAN ADABIYOTLAR

1. Fechner, G. T. (1860). *Elemente der Psychophysik*.
2. Weber, E. H. (1834). *De pulsu, resorptione, auditu et tactu*.
3. Wundt, W. (1897). *Outlines of Psychology*.
4. Moreno, J. L. (1953). *Who Shall Survive?*.
5. Bukalov, A. Ye., & Kovalev, G. V. (2015). *Psihofizika: nazariya va praktika*.
6. Luria, A. R. (1979). *The Making of Mind: A Personal Account of Soviet Psychology*.
7. Stern, D. N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant*.
8. Carr, W., & Kemmis, S. (1986). *Becoming Critical: Education, Knowledge and Action Research*.
9. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*.
10. Goldstein, J. (2011). *Acting in Musical Theatre: A Comprehensive Course*.

JAS AKTYORLARDÍ QÁLIPLESTIRIWDE TEATRDÍŃ ORNÍ

Orazbaev Inambek
ÓzMKÓMI NF "Estrada aktyorlıǵı" qánigeligi 1-kurs studenti
Ilimiy basshı: Qudaybergenov Alibek
ÓzMKÓMI NF "Rejissura kórkem óneri" kafedrası oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul maqalada jas aktyorlardıń professional qáliplesiwinde teatr kórkem óneriniń ornı hám áhmieti ilimiy-teoriyalıq jaqtan tallanadı. Teatr tek ǵana dóretiwshilik maydan emes, al jeke rawajlanıw, jámiyetlik baylanıs, emocionallıq intellekt hám saxna mádeniyatın qáliplestiriw quralı sıpatında qaraladı. Jas aktyorlar ushın saxna ámeliyatı, rejissyorlıq penen birge islesiw, jámáátlik dóretiwshilik ortalıǵı jáne dástúriy hám zamanagóy teatr usıllarınıń tásiri úyreniledi.

Gilt sózler: teatr kórkem óneri, jas aktyorlar, aktyorlıq sheberlik, saxna mádeniyatı, dóretiwshilik rawajlanıw, teatr pedagogikası, obraz jaratıw, saxna sóylew, professional qáliplesiw, dramalıq kórkem óner.

Kirisiw

Házirgi globallasıw jaǵdayında mádeniyat hám kórkem óner tarawı jámiyettiń ruwxıy rawajlanıwında áhmiyetli orın ieleydi. Teatr bolsa insan ruwxıy dúnyası, jámiyetlik qatnasıqlar hám estetikalıq qádiriyatlardı sáwlelendiretuǵın eń áyyemgi hám tásirsheń kórkem óner túrlerinen biri bolıp esaplanadı. Ásirese, jas aktyorlar ushın teatr tek ǵana dóretiwshilik jumıs maydanı emes, al kásiplik jetilisiw hám jeke rawajlanıwdıń áhmiyetli mektebi wazıypasın atqaradı.

Jas aktyorlardıń saxnadaǵı dáslepki tájiriybeleri olardıń keleshektegi aktyorlıq usılı, saxnada ózin tutıwı, obrazǵa kiriw qábileti hám emocionallıq bildiriw quralların qáliplestiriwde sheshiwshi áhmiyetke iye. Teatr ortalıǵında aktyor rejissyor, dramaturg, saxna súwretshisi hám basqa dóretiwshiler menen birge islesiw arqalı jámáátlik dóretiwshilik tájiriybesin arttıradı. Bul bolsa olarda juwapkershilik, tártip-intizam hám dóretiwshilik pikirlew sıyaqlı áhmiyetli qásiyet-sıpatlardı rawajlandıradı.

Zamanagóy teatr baǵdarları jas aktyorlardan tek roldi orınlawdı emes, al psixologiyalıq analiz, improvizaciya, saxna háreketi hám sóylew texnikası sıyaqlı kónlikpelerdi de talap etedi. Sonıń ushın teatr bilimlendiriwi hám ámeliy saxna tájiriybesi jas aktyorlardıń professional tayarlıǵınıń ajıralmas bólegi esaplanadı. Teatr aktyorǵa túrli obrazlardı jaratıw arqalı insan xarakterin tereń túsiniw múmkinshiligin beredi hám onıń empatiya qábiletin arttıradı.

Búgingi kúnde teatr tek ǵana dástúriy saxna menen sheklenip qalmastan, al eksperimental, plastikalıq hám multimedia formaların da óz ishine almaqta. Bul bolsa jas aktyorlar ushın jańa dóretiwshilik imkaniyatlar hám ózin kórsetiwdiń túrli usılların usınadı. Usı kózqarastan qaraǵanda, teatr jas aktyorlardıń tek ǵana texnikalıq sheberligin emes, al olardıń estetikalıq talǵamı, jámiyetlik belsendiligi hám mádeniy kózqarasın da qáliplestiretuǵın áhmiyetli institucionallıq ortalıq bolıp esaplanadı.

Jas aktyorlardıń kásiplik qáliplesiwinde teatrdıń áhmiyeti

Jas aktyorlardıń kásiplik rawajlanıwında teatr áhmiyetli dóretiwshilik laboratoriya wazıypasın atqaradı. Saxnada ámeliy tájiriybe toplaw barısında aktyorlar teoriyalıq bilimlerdi ámeliyat penen úylestiredi. Teatr ortalıǵı aktyorǵa obraz ústinde óz betinshe islew, dramaturgiyalıq tekstti talqılaw hám roldiń psixologiyalıq tiykarların ańlaw imkaniyatın beredi. Bul proceste aktyor óziniń jeke dóretiwshilik usılın qáliplestiredi.

Teatrdaǵı repetitsiya processleri jas aktyorlardı tártip, waqıttı durıs bólistiriw hám jámáátlik juwapkershilikke úyretedi. Rejissyor menen islesiw aktyordan tek ǵana dóretiwshilik oylaw emes, al berilgen wazıypalardı durıs túsiniw hám ámelge asırıw qábiletin talap etedi. Sonday-aq, saxnadaǵı turaqlı tájiriybe aktyordıń isenimin arttıradı hám saxna qorqınıshın jeńiwge járdem beredi.

Saxna mádeniyatı hám aktyorlıq sheberligin rawajlandırıw

Teatr jas aktyorlarda saxna mádeniyatın qáliplestiriwde tiykarǵı orın tutadı. Saxna háreketi, sóylew texnikası, mimika hám plastika sıyaqlı elementler aktyorlıq sheberliginiń áhmiyetli quramlıq bólimleri esaplanadı. Saxna sózi ústinde islew arqalı aktyor dawıs diapazonın keńeytedi, diksiya hám intonaciyanı jetilistiredi. Bul bolsa kórermenge obraz mazmunın tásirsheń jetkeriw imkaniyatın jaratadı.

Aktyorlıq sheberligin rawajlandırıwda emocional es, kóz aldına keltiriw hám improvizatsiya usılları úlken áhmiyetke iye. Teatr shınıǵıwları arqalı jas aktyorlar túrli emocional jaǵdaylardı isenimli kórsetiwdi úyrenedi. Bunday shınıǵıwlar olardıń ishki erkinligin arttıradı hám dóretiwshilik potencialın ashıwǵa xızmet etedi.

Jámiyetlik dóretiwshilik ortalıǵı hám kommunikaciya kónlikpeleri

Teatr jámiyetlik kórkem óner túri bolǵanı sebepli aktyorlar arasındaǵı birge islesiw úlken áhmiyetke iye. Saxna shıǵarması rejissyor, dramaturg, saxna súwretshisi, kompozitor hám aktyorlar arasındaǵı awızbirshilik nátiyjesinde júzege keledi. Jas aktyorlar usı jámáátte islew arqalı sóylesiw mádeniyatı, pikir almasıw hám dóretiwshilik birge islesiw kónlikpelerin rawajlandıradı.

Kommunikativ qábiletlerdiń rawajlanıwı aktyordıń saxnadaǵı isenimliligi hám obraz benen islew sapasın arttıradı. Jámáátlik ortalıqta hár túrli pikir hám kózqaraslar menen tanısıw aktyordıń dóretiwshilik dúnyaqarasın keńeytedi hám jańa ideyalardıń payda bolıwına tiykar jaratadı.

Házirgi zaman teatr tendenciyaları hám jas aktyorlar

Búgingi kúnde teatr kórkem óneri dástúriy dramalıq formalar menen sheklenip qalmastan, eksperimental baǵdarlar, fizikalıq teatr, performans kórkem óneri hám multimedia texnologiyaları menen bayıp barmaqta. Bul process jas aktyorlardan kóp qırlılıq, jańa texnikalardı ózlestiriw hám turaqlı túrde óz ústinde islewdi talap etedi.

Házirgi zaman teatrında aktyor tek atqarıwshı emes, al dóretiwshilik birge avtorı sıpatında da kóriniwi múmkin. Improvizatsiya, plastikalıq háreketler hám interaktiv saxna usılları jas aktyorlarǵa óz dóretiwshilik imkaniyatların keńeytiw múmkinshiligin beredi. Sonday-aq, sanlı texnologiyalardan paydalanıw aktyorlıq kórkem ónerine jańa kórinis túrlerin alıp kirmekte.

Teatr pedagogikası hám jas aktyorlardı tayarlaw procesi

Jas aktyorlardıń dóretiwshilik hám kásiplik qáliplesiwinde teatr pedagogikası áhmiyetli orın tutadı. Teatr pedagogikası - bul aktyorlıq sheberligin úyretiwge qaratılǵan arnawlı metodikalıq sistema bolıp, ol saxna sózi, háreket plastikası, psixofizikalıq tayarlıq hám obraz ústinde islew sıyaqlı elementlerdi óz ishine aladı. Teatr tálimi procesinde pedagog aktyordıń jeke ózgesheliklerin esapqa alǵan halda onıń dóretiwshilik imkaniyatların ashıp beriwge umtıladı.

Teatr pedagogikasında ámeliy shınıǵıwlar tiykarǵı orındı iyeleydi. Repetitsiyalar, etyudlar, improvizatsiya shınıǵıwları hám saxnadaǵı eksperimentler jas aktyorlardıń dóretiwshilik erkinligin rawajlandıradı. Bul proceste aktyor óz denesin hám dawısın basqarıwdı, sezimlik halatlardı qadaǵalawdı hám obrazǵa tereń kiriwdi úyrenedi. Pedagogikalıq jantasıw aktyordı tek texnikalıq atqarıwshı sıpatında emes, al ǵárezsiz pikirlewshi dóretiwshi sıpatında qáliplestiriwge qaratılǵan boladı.

Sonday-aq, teatr pedagogikası jas aktyorlarda estetikalıq talǵam, mádeniy dáreje hám jámiyetlik juwapkershilik sezimin qáliplestiredi. Saxna shıǵarmaları arqalı túrli dáwirler, mádeniyatlar hám adam xarakterleri menen tanısıw aktyordıń dúnyaqa rasın keńeytedi. Bul bolsa olardıń dóretiwshilik xızmetin mazmun jaǵınan bayıtadı hám jámiyet penen qarım-qatnas qılıw qábiletin kúsheytedi.

Juwmaq

Juwmaqlap aytqanda, teatr jas aktyorlardıń kásiplik hám jeke rawajlanıwında áhmiyetli dóretiwshilik mektep wazıypasın atqaradı. Teatr ortalıǵı aktyorlıq sheberlikti qáliplestiriw, saxna mádeniyatın rawajlandırıw hám obraz jaratıw qábiletin jetilistiriwde tiykarǵı faktorlardan biri esaplanadı. Ámeliy saxna tájiriybesi jas aktyorlardıń teoriyalıq bilimlerin bekkemlep, olardı haqıyqıy dóretiwshilik processine tartadı hám kásiplik tayarlıq dárejesin arttıradı.

Teatrdıń jámiyetlik tábiyatı jas aktyorlarda qarım-qatnas mádeniyatı, dóretiwshilik birge islesiw hám juwapkershilik sezimin rawajlandıradı. Rejissyor hám dóretiwshilik topar menen birge islesiw procesi aktyordıń ǵárezsiz pikirlew qábiletin qáliplestirip, onıń saxnada erkin háreketleniwin támiyinleydi. Sonıń menen birge, teatr pedagogikası arqalı ámelge asırılatuǵın oqıtıw processleri aktyordıń psixofizikalıq tayarlıǵın kúsheytedi hám emocional turaqlılıǵın arttıradı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. B. Ibrohimov “Teatr bezagi va ashyolar texnologiyasi” 2009
2.Эльвира Сарабьян, Ольга Лоза “Актерское мастерство. Лучшие методики и техники знаменитых мастеров театра и кино” 2023
3. Ольга Лоза “Актерское мастерство. Лучшие методики и техники…”

BOLAJAQ AKTYORLARDÍŃ SÓYLEWIN RAWAJLANDÍRÍWDA DEM ALÍW SHÍNÍĠÍWLARÍNÍŃ ÁHMIYETI

Mırzamuratova Inabat
ÓzMKÓMI NF "Estrada aktyorlıġı" qánigeligi 2-kurs studenti
Jańabaev Miyirbek
ÓzMKÓMI NF "Estrada aktyorlıġı" qánigeligi 2-kurs studenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak aktyorlarning sahna nutqini shakllantirish jarayonida nafas mashqlarining o'rni, ahamiyati va metodik imkoniyatlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sahna nutqi, diafragma, nafas texnikasi, ovoz apparati, artikulyatsiya, rezonans, aktyorlik mahorati.

Аннотация

В данной статье научно-теоретически и практически анализируется роль, значение и методические возможности дыхательных упражнений в процессе формирования сценической речи будущих актеров.

Ключевые слова: сценическая речь, диафрагма, дыхательная техника, голосовой аппарат, артикуляция, резонанс, актерское мастерство.

Annotation

In this article, the role, significance, and methodological possibilities of breathing exercises in the process of forming stage speech of future actors are analyzed from a scientific-theoretical and practical point of view.

Keywords: stage speech, diaphragm, breathing technique, vocal apparatus, articulation, resonance, acting skills.

Aktyorlıq ónerinde sóylew – obraz jaratıwdıń eń áhmiyetli qurallarınan biri. Saxna sózi ápiwayı kúndelikli sózden parıqlı túrde anıq, taza, tásirsheń, esitiliwi hám emocionallıq jaqtan bay bolıwı kerek. Bul bolsa tek ġana dikciya yamasa artikulyaciya menen emes, al eń dáslep durıs shólkemlestirilgen dem alıw processi menen tikkeley baylanıslı. Dem alıw – sóylewdiń energetikalıq deregi esaplanadı.

Teatr pedagogikası tariyxında sóylew hám dem alıw arasındaġı baylanıs máselesi kóplegen izertlewshiler tárepinen úyrenilgen. Atap aytqanda, Konstantin Stanislavskiy aktyordıń ishki jaġdayı hám dem alıw ritmi arasındaġı tıġız baylanıstı atap ótken bolsa, Vsevolod Meyerxold plastika hám dem alıw garmoniyasın aktyor texnikasınıń tiykarġı komponenti sıpatında kórgen. Sóylew texnikası boyınsha Konstantin Stanislavskiy mektebi menen bir qatarda Mixayl Chexovtıń psixofizikalıq qatnası da dem alıwdıń obraz jaratıwdaġı rolin tereń ashıp bergen.

Dem alıwdıń fiziologiyalıq tiykarları hám sóylew apparatı menen baylanısı.

Sóylew apparatı úsh tiykarġı bólimnen ibarat:

Dem alıw organları *(ókpe, diafragma, qabırġa bulshıq etleri),*

Dawıs payda etiwshi apparat *(kekirdek, dawıs sińirleri),*

Artikulyaciyalıq apparat *(til, erin, tańlay, jaq).*

Sóylew processinde hawa aǵımı ókpeden shıǵıp, dawıs sińirleri arqalı vibraciyaǵa ushıraydı hám artikulyaciyalıq organlar járdeminde anıq seslerge aylanadı. Eger dem alıw durıs emes yamasa júzeki *(kókirek penen)* bolsa, dawıs tez sharshaydı, sóylew turaqlılıǵı joǵaladı, intonaciya kambaǵallasadı.

Diafragmal *(qarın menen)* dem alıw bolsa:

Dawıstıń turaqlılıǵın támiyinleydi;

Uzın gáplerdi dem jetispewshiligisiz aytıw mǵmkinshiligin beredi;

Dawıs kúshi hám tembrin basqarıwǵa járdem beredi;

Saxnadaǵı albırawshılıqtı azaytadı.

Sol sebepli aktyor tayarlaw processinde dem alıwdı sanalı túrde basqarıw kónlikpesin qáliplestiriw áhmiyetli metodikalıq wazıypa esaplanadı.

Dem alıw shınıǵıwlarınıń sóylewdi rawajlandırıwdaǵı áhmiyeti.

1. Dawıs kúshin asırıw.

Saxna sharayatında aktyor dawısı mikrofonsız da zaldıń aqırǵı qatarına shekem esitiliwi kerek. Durıs dem alıw tiregi (opora) dawıstıń kúsheyiwine emes, al tábiyǵıy túrde tarqalıwına xızmet etedi. Bul processte dawıs zorıqpaydı, tamaq qısılmaydı.

2. Sóylewdiń tazalıǵı hám logikalıq pátler.

Dem alıwdı durıs bólistiriw logikalıq pauza hám pátlerdi durıs qoyıwǵa járdem beredi.

3. Emocional jaǵdaydı basqarıw.

Psixologiyalıq jaqtan hawlıǵıw waqtında dem alıw tezlesedi hám júzekilesedi. Bul bolsa dawıstıń dirildewi, sózlerdiń úziliwi sıyaqlı mashqalalardı keltirip shıǵaradı. Arnawlı dem alıw shınıǵıwları saxna qorqıwın azaytadı, ishki ritmdi turaqlılastıradı hám dıqqattı jámlewge járdem beredi.

Bolajaq aktyorlar ushın dem alıw shınıǵıwların úsh basqıshta shólkemlestiriw maqsetke muwapıq:

I basqish – Fiziologiyalıq beyimlesiw,

Diafragmanı seziw shınıǵıwları

Jatqan halda qarın menen dem alıw

Dem alıwdı 4-4-6 sistemasında basqarıw *(kiritiw-uslap turiw-shıǵarıw)*

II basqish – Sóz benen integraciya.

“S” hám “Sh” seslerinde uzaq dem shıǵarıw

Qosıq qatarların bir demde aytıw

Pauza hám pátlerdi dem alıw menen baylanıstırıw

III basqısh – Obraz benen úylesimlilik.

Túrli emocional jaǵdaylarda dem alıw ritmin ózgertiw.

Monologtı dem tayanıshında atqarıw

Háreket hám sóylewdi birlestirgen shınıǵıwlar

Aktyor kórkem ónerinde dene hám ruwx ajıralmas. Dem alıw – bul ishki keshirmeniń sırtqı kórinisi. Qaharmannıń qorqınıshı, ashıwı yamasa muhabbatı dáslep dem alıw ritminde kórinedi.

Aktyorlıq táliminde dem alıw shınıǵıwları sistemalı hám basqıshpa-basqısh shólkemlestiriliwi zárúr.

Juwmaq

Bolajaq aktyorlardıń sóylewin rawajlandırıw processinde dem alıw shınıǵıwları tiykarǵı metodikalıq komponent esaplanadı. Dem alıw – sóylewdiń tayanıshı, dawıstıń quwatı hám obrazdıń ishki energiyası. Durıs jolǵa qoyılǵan dem alıw texnikası aktyordıń saxnadaǵı isenimliligi, turaqlılıǵı hám kórsetiwshilik múmkinshiligi keńeytedi. Sonıń ushın aktyorlıq sheberligi hám saxna sózi pánlerin oqıtıwda dem alıw shınıǵıwlarına ayrıqsha itibar qaratıw zárúr.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Stanislavski, Konstantin K.S. Aktyorning o‘z ustida ishlashi. – Moskva: Iskusstvo, 1989.
2. Baxieva B. SAXNA SÓZI PÁNINE MEDICINALÍQ KÓZ QARAS. RESEARCH
3. Chekhov, Mikhail M. Aktyor texnikasi haqida. – Moskva: AST, 2000.
4. Meyerhold, Vsevolod V.E. Rejissura va aktyorlik haqida maqolalar. – Moskva: Iskusstvo, 1968.

TEATR MÁDENIYATÍNÍŃ JASLAR TÁRBIYASÍNDA TUTQAN ORNÍ

Jańabaev Miyirbek
ÓzMKÓMI Nókis filialı “Estrada aktyorlıǵı” qánigeligi 2-kurs studenti

Annotaciya: Maqalada teatr mádeniyatı hám onıń jaslar tárbiyasındaǵı áhmiyeti talqılanadı. Teatr tek ǵana kórkem óner túri sıpatında emes, al ruwxıy hám estetikalıq tárbiya quralı sıpatında da áhmiyetke iye ekenligi kórsetiledi. Jaslar teatr procesinde tek ǵana saxnanı tamasha etiwshi tamashagóy sıpatında emes, al dóretiwshilik jaqtan belsendi qatnasıwshı sıpatında da rawajlanadı. Maqalada teatrdıń oń psixologiyalıq, ádep-ikramlılıq hám jámiyetlik tásirleri jáne házirgi jaslar turmısındaǵı ornı talqılanadı.

Gilt sózler: teatr mádeniyatı, jaslar tárbiyası, jámiyetlik rawajlanıw, ruwxıy tárbiya, dóretiwshilik xızmet.

Kirisiw

Teatr insaniyat tariyxında áyyemnen mádeniy hám ruwxiy rawajlanıwdıń áhmiyetli quralı bolıp xızmet etken. Ol tek ǵana saxna kórkem óneri emes, al insannıń ruwxıy dúnyası hám jámiyetlik sananıń qáliplesiwinde de áhmiyetli rol atqaradı. Jaslar turmısında teatr tek ǵana dem alıw, dóretiwshilik hám estetikalıq lázzet deregi emes, al ádep-ikramlılıq, ruwxıy hám jámiyetlik tárbiya quralı sıpatında da tásir etedi. Jas áwladtıń ruwxiy rawajlanıwı, jámiyetlik qábiletlerdiń qáliplesiwi, húrmet hám ádep-ikramlılıq qádiriyatlarına itibar qaratıw máseleleri házirgi jámiyette úlken áhmiyetke iye bolmaqta. Teatr bolsa bul proceste real turmıstıń hár túrli táreplerin sáwlelendiriw arqalı jaslarǵa itibarlı, ádep-ikramlılıq hám jámiyetlik túsiniklerdi jetkeriwde kóp qırlı imkaniyatlardı usınadı.

Házirgi pedagogikalıq izertlewler sonı kórsetedi, teatr menen shúǵıllanıwshı jaslarda jámiyetlik belsendilik, basshılıq qábileti, kommunikaciya hám komanda islesiwi kónlikpeleri joqarı dárejede rawajlanadı.

Teatrdıń ruwxıy hám ádep-ikramlıq tárbiyadaǵı roli

Teatr jaslar ushın ruwxıy hám ádep-ikramlılıq rawajlanıwdıń áhmiyetli quralı bolıp esaplanadı. Saxna arqalı jaslar túrli ádep-ikramlılıq túsinikler hám qádiriyatlar menen tanısadı. Mısalı, milliy dramaturgiya shıǵarmaları jaslarǵa ózlikti ańlaw, milliy mádeniyatqa húrmet hám milliy qádiriyatlardıń áhmiyetin túsiniwde járdem beredi. Sonday-aq, teatrdaǵı obrazlar jaslarǵa jaman hám jaqsı minez-qulıqtı ajıratıw qábiletin beredi. Mısalı, saxnanı baqlawda jaslar adamlardıń túrli turmıslıq jaǵdaylardaǵı minez-qulqın baqlap, óz háreketlerin ádep-ikramlılıq kózqarasınan bahalawdı úyrenedi. Bul proces ádep-ikramlılıq juwapkershilikti, ádep-ikramlılıq normaların hám insanıylıq qádiriyatlardı qáliplestiriwde úlken áhmiyetke iye.

Dóretiwshilik iskerlik hám emocional rawajlanıw

Teatr jaslarǵa tek ǵana tamasha sıpatında emes, al dóretiwshilik belsendi qatnasıw sıpatında da tájiriybe beredi. Saxnanı tayarlaw hám rollerdi atqarıw arqalı jaslar óz sezimlerin bildiriwdi, sóylew mádeniyatın hám dóretiwshilik pikirlew qábiletin rawajlandıradı. Dóretiwshilik procesinde jaslar túrli insanıy sezimlerdi - quwanısh, qayǵı, ashıw, hayran qalıw sıyaqlılardı sınap kóriw hám basqarıwdı úyrenedi. Bul emocional intellekttiń rawajlanıwına járdem beredi hám stresske shıdamlılıqtı arttıradı. Sonday-aq, saxna arqalı jaslar oń tásir alıp, óz sezimleri hám kózqarasların konstruktiv formada kórsetiwdi úyrenedi.

Sociallıq rawajlanıw hám komandalıq kónlikpeleri

Teatrda belsene qatnasıw jaslarda sociallıq kónlikpelerdi rawajlandıradı. Saxna tayarlaw procesinde jaslar jámiyet tárizinde birge islesiw, pikir almasıw, basshılıq hám juwapkershilikti qabıl etiwdi úyrenedi.

Jámiyettegi birge islesiw arqalı jaslar túrli jaǵdaylarda mashqalalardı sheshiw, pikirlerin jetkeriw hám birgelikte qarar qabıl etiw qábiletin rawajlandıradı. Bul bolsa olardı turmıstaǵı sociallıq qatnasıqlarǵa tayarlaydı hám keleshekte jeke hám kásiplik tabısqa erisiwde áhmiyetli rol atqaradı.

Milliy hám ulıwma jáhán mádeniy miyrası

Teatr jaslarǵa tek ǵana milliy emes, al ulıwma jáhán mádeniy miyrasın da ańlaw imkaniyatın beredi. Klassikalıq hám zamanagóy shet el shıǵarmaları arqalı jaslar túrli xalıqlar hám mádeniyatlardıń turmıslıq tájiriybeleri menen tanısadı. Bul olarda keń dúnyaqaras, basqalarǵa húrmet hám mádeniy beyimlesiw qábiletin rawajlandıradı. Mısalı, Shekspir shıǵarmaları jaslarǵa insanıy qádiriyat hám ádep-ikramlılıq dilemmaların túsiniwge járdem beredi, bul bolsa olardıń pikirlew hám sociallıq bahalaw qábiletin kúsheytedi.

Zamanagóy teatr imkaniyatları

Búgingi kúnde teatr dástúriy saxna menen sheklenip qalmastan, zamanagóy texnologiyalar arqalı da jaslar tárbiyasında nátiyjeli quralǵa aylandı. Multimedia, video hám interaktiv usıllar arqalı teatr procesi jaslarǵa tek ǵana estetikalıq emes, al bilim hám kónlikpe beriwde de nátiyjeli bolmaqta. Teatr studiyaları, drama klubları hám onlayn saxna joybarları jaslarǵa óz potencialın rawajlandırıw, kommunikaciya

kónlikpelerin bekkemlew hám dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandırıw imkaniyatın beredi. Sonday-aq, bul proces jaslardıń zamanagóy sociallıq hám texnologiyalıq ortalıqqa integraciyalanıwına járdem beredi.

Teatr jaslardıń psixologiyasına oń tásir kórsetedi. Mısalı, rolge kiriw arqalı jaslar óziniń jeke hám sociallıq identifikaciyasın rawajlandıradı. Olar túrli emocional jaǵdaylarda óz sezimleri hám reakciyaların túsiniwdi úyrenedi, bul bolsa olardıń ózin bahalaw hám basqalar menen múnásibette bolıw qábiletin arttıradı. Sonıń menen birge, teatr jaslar arasında sociallıq stresslerdi azaytıw hám nátiyjeli kommunikaciya kónlikpelerin rawajlandırıwda da áhmiyetli qural bolıp esaplanadı.

Teatr hám zamanagóy jaslar tárbiyasındaǵı innovaciyalıq usıllar

Búgingi kúnde teatr tek dástúriy saxna menen sheklenip qalmastan, al hár qıylı zamanagóy pedagogikalıq hám texnologiyalıq usıllar arqalı jaslardı tárbiyalawda nátiyjeli quralǵa aylandı. Zamanagóy teatr studiyaları hám dramatikalıq klublarında interaktiv usıllar, videomontaj, multimedia materialları, onlayn saxna joybarları qollanılmaqta. Bul jaslar ushın tek ǵana dóretiwshilik emes, al bilim hám kommunikaciya kónlikpelerin rawajlandırıw imkaniyatın beredi.

Interaktiv teatr metodikası jaslardı belsendi qatnasıwshıǵa aylandıradı: olar syujetti qáliplestiriwde, rollerdi atqarıwda hám saxna ortalıǵın shólkemlestiriwde belsene qatnasadı. Bul bolsa olardıń dóretiwshilik pikirlewin, juwapkershilik sezimin hám mashqalalardı sheshiw qábiletin rawajlandıradı. Sonday-aq, virtual teatr hám onlayn spektakller arqalı jaslar global mádeniy miyras hám túrli xalıqlar dramaturgiyası menen tanısıw imkaniyatına iye boladı. Bul olarda keń dúnyaqaras, mádeniy beyimlesiw hám interaktiv kommunikaciya kónlikpelerin rawajlandırıwda áhmiyetli orın tutadı.

Zamanagóy pedagogikalıq izertlewler sonı kórsetedi, zamanagóy texnologiyalar menen birlestirilgen teatr iskerligi jaslarda emocional turaqlılıqtı támiyinleydi, dóretiwshilik potencialın arttıradı hám hár qıylı jámiyetlik kónlikpelerdi nátiyjeli qáliplestiredi. Bul bolsa olardıń zamanagóy jámiyette integraciyalanıwı hám jeke hám kásiplik rawajlanıwı ushın tiykar bolıp xızmet etedi. Teatr mádeniyatı jaslar tárbiyasında tek ǵana estetikalıq hám dóretiwshilik áhmiyetke iye emes, al ruwxıy, ádep-ikramlılıq, jámiyetlik hám psixologiyalıq rawajlanıwdıń nátiyjeli quralı sıpatında da áhmiyetli rol oynaydı. Izertlewler sonı kórsetedi, teatr arqalı jaslar tek ǵana túrli obrazlar hám syujetler arqalı ádep-ikramlılıq túsiniklerdi ózlestirip qoymastan, al túrli insanıy hám jámiyetlik kónlikpelerdi de rawajlandıradı. Sonday-aq, teatrdaǵı birge islesiw procesi jaslarda kommunikaciya, basshılıq hám komandalıq kónlikpelerdi qáliplestiriwde ayrıqsha áhmiyetke iye.

Juwmaqlap aytqanda, teatr mádeniyatı tek ǵana kórkem óner túri emes, al jaslar tárbiyasında ruwxıy, jámiyetlik, emocionallıq hám intellektual rawajlanıwdıń nátiyjeli quralı sıpatında qaralıwı kerek. Pedagoglar, ata-analar hám jámiyet tárepinen teatr xızmetine dıqqat qaratıw jaslardıń kompleksli rawajlanıwın támiyinlewde úlken áhmiyetke iye.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Manon Water “Theatre, Youth, and Culture: A Critical and Historical Exploration” 2012
2. Дворко С. Б. — Театр юного зрителя и школьный театр. Уроки воспитания. Том 1; Саратов.2024
3.Роготнева А. В., Щедова Т. Л., Кочедыкова Н. А. — «Театральная педагогика в начальной школе» Владос-2018
4.Ўтамуродова Шоҳида М., Абдуллаева Б. С. — «Болаларни саҳналаштириш ва ижодий фаолиятга ўргатиш» Bookmany print-2022

TEATR AKTYORÍ HÁM KINO AKTYORÍ ARASÍNDAǴÍ AYÍRMASHÍLÍQLAR

Qudiyarova Dilafruz

ÓzMKÓMI NF “Estrada aktyorlıǵı” qánigeligi 2-kurs studenti

Annotaciya: Usı ilimiy maqalada teatr aktyorlıǵı hám kino aktyorlıǵı kórkem óneri arasındaǵı tiykarǵı ayırmashılıqlar tallanadı. Aktyorlıq sheberliginiń saxna hám ekran sharayatında kóriniw ózgeshelikleri, atqarıw usılları, psixologiyalıq jantasıwlar, texnikalıq talaplar hám de kórermenge menen baylanıs formaları salıstırmalı úyreniledi.

Gilt sózler: teatr aktyorlıǵı, kino aktyorlıǵı, saxna mádeniyatı, ekran atqarıwshılıǵı, aktyorlıq sheberlik, rejissura, improvizaciya, dramaturgiya

Kirisiw

Aktyorlıq óneri adamzat mádeniyatı tariyxında ayrıqsha orın iyeleytuǵın dóretiwshilik xizmet túrlerinen biri bolıp esaplanadı. Teatr hám kino kórkem óneri aktyorlıq sheberliktiń eki tiykarǵı baǵdarı bolıp, olar ulıwma maqset - kórkem obraz jaratıwǵa xızmet etse de, atqarıw usılı, texnikalıq talaplar hám estetikalıq ózgeshelikleri jaǵınan sezilerli ayırmashılıqlarǵa iye. Házirgi global mádeniy keńislikte teatr hám kino aktyorlarınıń xızmeti jáne de keńeyip, jańa media ortalıqlar tásirinde aktyorlıq usılları da ózgeriske ushıramaqta.

Teatr aktyorlıǵı tariyxıy jaqtan janlı saxna menen baylanıslı bolıp, kórermenge menen tikkeley baylanıs, janlı atqarıw hám emocional energiya almasıwı menen sipatlanatuǵın edi. Teatr saxnasında aktyordıń dawıs texnikası, háreket plastikası hám ulıwma saxnalıq ekspressiyası úlken áhmiyetke iye. Saxnada hár bir háreket kórermen zalına jetkeriliwi ushın keńirek hám anıǵıraq bayan etiliwi talap etiledi. Sol sebepli teatr aktyorlıǵı kópshilik jaǵdayda fizikalıq tayarlıq, sóylew mádeniyatı hám saxna tártibine tiykarlanadı.

Kino aktyorlıǵı bolsa texnikalıq qurallar - kamera, montaj, jaqtılıq hám rakurslar menen tıǵız baylanıslı bolǵan kórkem óner túri. Kamera aktyordıń eń kishi-kishi emocional ózgerisin de sáwlelendire aladı, sonıń ushın kino aktyorınan kóbirek tábiyiylik, ishki halattı basqarıw hám mikromimika menen islew talap

etiledi. Kino atqarıwında saxnadağıday úlken háreketler emes, al kameraǵa mas kelgen túrde basqarılǵan hám minimalistlik aktyorlıq usılı basım boladı.

Búgingi kúnde kóplegen aktyorlar hám teatr, hám kino tarawında jumıs alıp barmaqta. Bul bolsa eki baǵdar arasındağı shegaralardıń belgili dárejede jumsarıwına alıp kelmekte. Biraq, hár eki kórkem óner túriniń ózine tán talapları saqlanıp qalmaqta hám aktyordan túrli kónlikpelerdi talap etedi. Usı kóz-qarastan teatr hám kino aktyorlığı arasındağı ayırmashılıqlardı ilimiy tallaw, aktyorlıq tálim hám ámeliyatı ushın úlken áhmiyetke iye.

Saxna hám ekran ortalıǵınıń ayırmashılıqları

Teatr aktyorı saxnada kórermen menen bir waqıtta bar boladı. Bul jaǵday janlı atqarıw energiyasın payda etedi hám aktyordan turaqlı emocional tayarlıqtı talap etedi. Saxna keńligi hám kórermen aralığı sebepli aktyor háreketleri hám dawısı kúshlilew hám anıǵıraq boliwı zárúr.

Kino ortalığında bolsa atqarıw bólek-bólek etip ámelge asırıladı. Kamera aktyordıń ishki halatin jaqınnan súwretlegeni ushın, usaq detallar hám tábiyiylik birinshi orınǵa shıǵadı. Bul aktyordan ishki psixologiyalıq basqarıw hám emocional anıqlıqtı talap etedi.

Kino aktyorlığında bolsa obraz jaratıw ishki halatlarga tiykarlanadı. Kadrlar ózaldına súwretke alınǵanı sebepli aktyor roldiń emocional noqatların ózaldına basqarıwı kerek. Bul process joqarı dárejedegi dıqqattı talap etedi.

Teatrda saxna dekoraciyası, jaqtılıq hám muzıka áhmiyetli bolsa da, tiykarǵı dıqqat aktyor atqarıwına qaratılǵan. Kino kórkem ónerinde bolsa montaj, operatorlıq jumıs hám arnawlı effektler aktyorlıq atqarıwǵa úlken tásir kórsetedi. Sol sebepli kino aktyorı kamera rakursları hám kadr kompoziciyasın túsiniwi kerek.

Tamashagóy menen baylanıs

Teatr aktyorı tamashagóy reakciyasın tikkeley sezip, atqarıwın beyimlestire aladı. Bul interaktivlik teatr kórkem ónerinin tiykarǵı ózgesheliklerinen biri bolıp esaplanadı. Kinoaktyor bolsa tamashagóy menen bılaylayınsha baylanısadı; onıń atqarıwı montajdan keyin auditoriyaǵa jetkeriledi.

Aktyor psixologiyası hám emocional tayarlıq

Aktyorlıq ónerinde psixologiyalıq tayarlıq úlken áhmiyetke iye. Teatr aktyorı spektakl dawamında úzliksiz emocional halattı saqlap turıwı kerek. Bul jaǵday fizikalıq hám ruwxıy turaqlılıqtı talap etedi. Teatrda aktyor rolge kiriw procesinde saxna energiyasın basqarıwdı úyrenedi.

Kino aktyorı bolsa qısqa waqıt ishinde túrli emocional jaǵdaylarǵa kirip-shıǵıw qábiletine iye bolıwı kerek. Scenalar túrli waqıtta súwretke alınǵanı ushın aktyor ishki emocional halatın tez tiklewge májbúr boladı. Bul psixologiyalıq texnika hám dıqqattı jámlew kónlikpelerin talap etedi.

Aktyorlıq tálimi hám metodologiyalıq jantasıwlar

Teatr hám kino aktyorların tayarlaw procesinde bilim beriw metodları parıqlanıwı múmkin. Teatr bilimlendiriwinde saxnalıq sóylew, háreket plastikası, ansamblde islew hám klassikalıq dramaturgiya analizi tiykarǵı orındı iyeleydi. Kino aktyorlığı táliminde bolsa kamera menen islew, kadr sezimi, tábiyiy aktyorlıq hám psixologiyalıq realizmge itibar qaratıladı.

Zamanagóy aktyorlıq mekteplerinde integraciyalıq qatnas qollanılıp, studentlerge teatr hám kino aktyorlıǵınıń hár eki baǵdarı boyınsha bilim hám ámeliy tájiriybe beriwge háreket etilmekte.

Juwmaqlap aytqanda, teatr aktyorlıǵı hám kino aktyorlıǵı ulıwma maqset - kórkem obraz jaratıw hám tamashagóyge estetikalıq tásir kórsetiwge xızmet etse de, olardıń atqarıw ortalıǵı, texnikalıq talapları, psixologiyalıq kózqarasları hám kórkem súwretlew quralları jaǵınan bir-birinen sezilerli dárejede parıq qıladı. Teatr aktyorı janlı saxna sharayatında islep, tamashagóy menen tikkeley emocional baylanıs ornatadı, kino aktyorı bolsa kamera arqalı islegenligi sebepli ishki halatın tábiyiy hám qadaǵalawlı túrde kórsetedi.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Захава Б. Е. «Мастерство актера и режиссера» Москва-1973
2. Константин Сергеевич Станиславский, С. В. Гиппиус
“Полный курс актерского мастерства” Гиппиус, А., наследники, 2017
3. Джудит Уэстон “Режиссёр и актёры”

AKTYOR TEXNIKASÍ HÁM ROL ÚSTINDE ISLEW PROCESSI

Jangabaev Miyirbek
ÓzMKÓMI Nókis filialı
“Estrada aktyorlıǵı” 2-kurs studenti
Mırzamuratova Inabat
ÓzMKÓMI Nókis filialı
“Estrada aktyorlıǵı” 2-kurs studenti

Annotaciya: Bul maqalada aktyordıń ishki hám sırtqı texnikası, saxna haqıyqıyatın jaratıw, dramaturgiyalıq analiz, repeticiya procesi hám obraz ústinde izleniw máseleleri analiz yetiledi.

Gilt sózler: aktyor texnikası, ról ústinde islew, saxnalıq haqıyqatlıq, ishki keshirme.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы внутренней и внешней техники актера, создания сценической реальности, драматургического анализа, процесса репетиции и поиска образа.

Ключевые слова: техника актера, работа над ролью, сценическая реальность, внутреннее чувство.

Annotation: This article analyzes the actor's internal and external techniques, the creation of stage reality, dramaturgical analysis, the rehearsal process, and exploration of the character.

Key words: acting technique, working on a role, stage reality, inner empathy

Aktyorlıq kórkem-óneri insan ruwxıyatı hám fizikalıq túsindiriw imkaniyatlarınıń úylesiwi nátiyjesinde júzege keletuǵın quramalı dóretiwshilik process bolıp tabıladı. Saxna yamasa ekran artında tamashagóy kóretuǵın obraz uzaq

waqıt dawamında tayarlıq, tereń analiz etiw hám úlken miynet jemisi esaplanadı. Aktyor dramaturg jaratqan qaharmandı janlandırar eken, ol tek ǵana tekstti aytpaydı, al insannıń ishki dúnyasın saxnalıq formada kórsetedi. Sol sebepli aktyor texnikası hám ról ústinde islew máselesi teatr teoriyası hám ámeliyatınıń áhmiyetli baǵdarlarınan biri esaplanadı.

Aktyor texnikası saxnada obrazdı isenimli hám tásirsheń jaratıw ushin zárúr bolǵan bilim, kónlikpe hám uqiplar sisteması. Bul sistema ishki hám sırtqı texnikadan ibarat. Ishki texnika aktyordıń ruwxıy tayarlıǵı, kóz-qarastıń kúshi, dıqqattı toplaw qábileti hám saxna haqıyqıyatın seziwine tiykarlanadi. Sırtqı texnika bolsa sóz, plastika, mimika hám jestler arqalı obrazdı kórsetiwshi quralların óz ishine aladı. Teatr pedagogikasında ishki texnika máselesine eń úlken itibar bergen shaxslardan biri Konstantin Stanislavskiy. Ol aktyordıń saxnadaǵı isenimliligi ishki ruwxıy tiykarǵa tayanıwı kerekligin atap ótedi.[1]

Ról ústinde islew procesi, dáslep, dramaturgiyalıq shıǵarmanı tereń úyreniwden baslanadı. Aktyor shıǵarmadaǵı waqıyalardıń rawajlanıwı, konflikt hám qaharmanlar arasındaǵı qatnasıqlardı analizleydi. Hár bir replikanıń ishki sebebi hám maqseti anıqlanadı. Eger aktyor tekst artındaǵı ruwxıy háreketti ańlamasa, onıń róldi atqarıwı júzeki hám jasalma bolıp kórinedi. Sol sebepli ról ústinde islew procesinde logikalıq hám psixologiyalıq analiz úlken áhmiyetke iye.[2]

Obraz jaratıwda aktyor qaharmanınıń xarakter ózgeshelikleri, sociallıq kelip shıǵıwı, dúnyaqarası hám ishki qarama-qarsılıqların úyrenedi. Bul proceste oylaw hám dóretiwshilik fantaziya úlken ról oynaydı. Mixail Chexov aktyordıń kóz aldına keltiriw kúshine ayrıqsha itibar qaratıp, “psixologiyalıq jest” usılın alǵa qoyǵan.[3] Oǵan kóre, obrazdıń ishki mánisin tabıw ushın geyde simvolikalıq háreket yamasa ishki impuls jetkilikli bolıwı múmkin. Bul usil aktyorga obrazdı tereńirek seziw hám oni bir pútin formada jaratıw imkanın beredi. Aktyor texnikasınıń sırtqı tárepi de kem áhmiyetke iye emes. Saxna sózi - aktyordıń tiykarǵı quralı. Duris dem aliw, anıq diksiya, intonaciya hám pauzadan orınlı paydalanıw saxna tásirsheńligin arttıradı. Sóylew arqalı tek ǵana mánis emes, al sezimlik jaǵday da jetkeriledi. Sol sebepli saxna sózi ústinde turaqlı islew aktyor sheberliginiń ajıralmas bólegi esaplanadı.

Fizikalıq háreket hám plastika da obraz jaratıwda áhmiyetli ról oynaydı. Vsevolod Meyerxold aktyordiń fizikalıq tayarlıǵına úlken áhmiyet berip, biomexanika sistemasın islep shiqqan.[4] Onıń pikirinshe, aktyor denesi tolıq sazlanǵan mexanizm sıyaqlı islewi kerek. Hár bir háreket anıq maqsetke baǵdarlanǵan hám ishki impuls penen baylanıslı bolıwı kerek. Bul jantasıw saxnalıq forma hám ritmdi anıq kórsetiwge járdem beredi. Ról ústinde islew procesinde repeticiya óz aldına basqısh esaplanadı. Repeticiya - bul izleniw, tájiriybe hám jetilistiriw procesi. Aktyor rejissyor menen birgelikte obrazdı bayıtadı, saxnadaǵı mizansena hám tempti aniqlastıradı. Birge islesiwshi aktyorlar menen sóylesiw arqalı saxnalıq ansambl jaratıladı. Bul process dóretiwshilik tártip-intizam hám juwapkershilikti talap etedi.

Aktyor sheberligi tek ǵana saxnada emes, turmıslıq baqlawshılıq arqalı da qáliplesedi. Insan xarakterlerin baqlaw, túrli sociallıq ortalıqlardı úyreniw aktyorǵa

bay material beredi. Hár bir jańa ról aktyor ushın jańa tájiriybe mektebi. Ishki hám sırtqı texnikanıń úylesimliligi, tereń tallaw hám turaqlı shınıǵıw obrazdıń jetik jaratılıwın támiyinleydi.

Juwmaqlap aytqanda, aktyor texnikası hám ról ústinde islew procesi quramalı, kóp basqıshlı hám izbe-iz miynetti talap etetuǵın dóretiwshilik iskerlik. Stanislavskiy, Chexov hám Meyerxold tárepinen islep shigilgan sistemalar búgingi kúnde de óz áhmiyetin saqlap qalmaqta. Aktyor saxnalıq haqıyqatlıqtı jaratıw ushın mudamı izleniwde bolıwı, óz ústinde islewi hám dóretiwshilik ósiwge umtılıwı zárúr.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Konstantin Stanislavskiy. Aktyordıń óz ústinde islewi.
2. Mixail Chexov. Aktyor texnikası haqqında.
3. A.Qudaybergenov. Pyesa matnini jonlantirishda aktyorning ichki kechinmalari va sahnada tashqi ko'rinishning ahamiyati. Research
4. Vsevolod Meyerxold. Biomexanika teoriyası boyınsha maqalalar.
5. Teatr pedagogikası hám saxna sózi boyınsha oqiw qollanbaları.

SAXNADA AKTYORDÍŃ PLASTIKALÍQ SHEBERLÍGÍ

Asamatdinov Jalalatdin
ÓzMKÓMI Nókis filialı Estrada aktyorlıǵı 2-kurs studenti
Ilimiy basshı: Zamatdinov Adilbek
ÓzMKÓMI Nókis filialı "Rejissura kórkem óneri" kafedrası oqıtıwshısı

Annotatciya: Maqalada aktyordıń plastikalıq kórkemligi, saxnada ózin erkin uslawı, denedegi bulshıq etlerdi qalay qatırıp uslaw hám erkin bos uslawı haqqında sóz etiledi.

Gilt sózler: teatr, aktyor, psixotexnika, obraz, rejissyor, spektakl.

Zamanagóy teatr-aktyor dóretiwshiligi aldına hár túrli dáwirlerge tiyisli stil, janrlar, jaqın obrazlardı dóretiw qábileti, birinshi gezekte kórkemli plastika, ritmlerdi seziw, óz ústinde islew, sırtqı texnikanı tereń meńgeriw jolında jumıs alıp barıwdı tereńlestiriw talapların qoyadı. Aktyor eger plastikalıq shınıǵıwlardı istemey turıp saxnaǵa shıǵıp ketse onıń denesi zaxımlanıwı múmkin. Yaǵnıy denesi qızbay turıp ol jerge qulasa yáki sekirse ol jaraqatlanadı. Kóbinese bizlerde ishki hám sırtqı texnika haqqında sóylew úrdiske aylanǵan. Ápiwayı fizikalıq háreketti islegenimizdiń ózinde, tek ǵana bulshıq etlerdi emes, al pútkil nerv sistemasın háreketke keltiremiz. Mısalı: qarsılasımızǵa shpaganı shanshıw ushın jedel háreket etken waqtımızda tek ǵana bulshıq etler emes, al pútkil erkimiz hám nervlerimiz háreketke qatnasıǵı boladı, qala berse bulshıq etlerimizdiń barlıǵı pútkilley ózimizdiń pikirlerimizge baǵındırılǵan boladı. Usı fizikalıq háreketimizde denemizdiń barlıq músheleri aktiv háreketke keledi.

Aktyordıń plastikası haqqında Stanislavskiy tómendegishe aytıp ótken: «Berilgen róldi durıs atqarıw ushın aktyor fizikalıq erkinlikke erisiw jolında óz denesinde bulshıq etlerdi bosatıw zárúr». Aktyordıń ishki hám sırtqı texnikasınıń garmonik túrde birlesiwi, dóretiwshilik processtiń tiykarı boladı. Biz waqtı-waqtı menen tez-tez psixotexnikası kúshli, tàbiyiy jaqtan uqıplı aktyor dep aytıp turamız. Usı terminge men bılayınsha túsinik bergen bolar edim. Birinshiden tuwrı tábiyiy uqıplılıq belgileri (aktyordıń shaxsı, ayırıqsha individual minezi) obrazlı pikirlewge qábiliyetliligi, súykimliligi, sırtqı kelbeti, óz kásibine kerekli táreplerin tereń (dıqqatlı úyreniwshilik inta menen, tezlik, shaqqanlıq, iykemlilik, koordinaciyalar reaksiyası, ritimliligi, muzikalılıǵı kórkemlik formasın seze biliw, shıdamlılıq) sıpatlı meńgergeni. Ekinshiden aktyordıń psixotexnikası dep - onıń nerv hám fizikalıq, qabıl etiwge tásir etiwin, baha beriwin hám onı ámelge asırıwda (dıqqat, pikir, emociya, háreket, sóz, dóretiwshilik wazıypanı shólkemlestiriwin túsinemiz. Aktyordıń psixotexnikalıq dárejesi joqarıda keltirilgen sıpatlardı qanday dárejede ózine ózlestirgeni menen ólshenedi. Bizlerdiń teatr mekteplerimiz hám studiyalarımızda aktyordı plastikalıq jaqtan iykemli etip tárbiyalawǵa ayırıqsha dıqqat beriledi. Aktyordıń berilgen shárt - sharayatta organik emes háreketleri, ózin uslawı, júris - turısı nerv sistemalarınıń úziliske túsiwine sebep boladı hám bulshıq etlerdi qısa baslaydı. Berilgen shárt - sharayatta aktyordıń kóz - aldına (eles element) qansha tez hám jeńil keshse sol waqıtları onıń róli organik túrde tábiyiy shıǵadı. Bir tárepten eles, oylap tabılǵanǵa iseniw rólde aktyorǵa organik háreketler hám qıymıllarǵa erisiwine, ekinshi jaǵınan dóretiwshilik fantaziyasına keńislik jaratıp, jarqın obrazdı dóretiwde texnikanı hár tárepleme qollanıwǵa imkaniyat jaratadı. Plastikalıq jaqtan kórkemlik aktyor dep, tábiyatı tárepinen uqıplı ha'm róldiń túp negizin keń hám jarqın túrde ashıwda shınıǵıwlar texnikasın ózine nátiyjeli túrde meńgeriwge jetiskenliklerge ǵana ayta alamız. Sonlıqtan da A.P.Chexovtıń «Vishneviy sad» pesasında ǵarrı Firsttiń rólin oynaǵan aktyor, K.Goldoniydiń «Sluga dvux gospod» komediyasındaǵı shaqqan hám epshil Truffaldino teń muǵdarda plastikalı, egerde olardıń qıymıl háreketleri, qol siltewleri hám mimikaları jaratıp atırǵan obrazdıń ishki dúnyasın ashıp bere alsa. Aktyor hám rejissyordıń jumısında kórkemlik dámin tatıw ólshemin seziw úlken áhmiyetke iye. Mısalı: real ómirde adamdı alqımınan qılqındırǵan jaǵdayda, dem jetpey buwılıp, konvulsiyada jan tapsıradı. Dezdemona yamasa «Bespridannica» daǵı Larisanı oynaǵan aktrisa bulay qılmaǵan bolar edi. Hesh waqıtta da haqıyqıy tóbeles estetik formada kórinis beriwi múmkin emes. Lekin onıń saxnada súwretleniwi estetika talaplarına juwap beriwi lazım. Tamashagóyler saxnada bolıp atırǵan waqıtlardan estetik zawıq alıwı kerek. Aktyor yamasa rejissyor tárepinen usı sháttiń buzılıwı, iskusstvonıń estetik normalarınıń buzılıwına alıp keledi. Men Tibalttı jek kóriwim múmkin, lekin bul onı oynap atırǵan aktyordıń sheberligine tásiyin qalıwına kesent etpeydi. Spektaklde belgili muǵdarda teń-salmaqlılıq saqlanıwı kerek. Tárezíniń bir jaǵında aktyordıń sırtqı texnikası, ekinshi táreptende onıń tembosatıw zárúr»peramenti orın alǵan boladı. Egerde aktyordıń tuyǵıları, texnikasınan basım kelse kópshilik jaǵdaylarda onıń atqarılıwı naturalistkaǵa tartıp ketedi. Aktyordıń ishki hám sırtqı texnikaları, dóretiwshilik eles, ideyaǵa qaray maqset penen alǵa umtılıwshılıq, garmonik túrde

hámme texnikalardıń úylesiwi dramaturg hárekettiń isenimli hám joqarǵı dárejedegi shártlerdiń biri bolıp esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanda, házirgi kúnde jámiyetimizde xalqımızdıń teatrǵa degen qızıǵıwshılıǵı bunnan on, on bes jıl aldınǵı dáwirge qaraǵanda ádewir ósti. Sonıń menen birge tamashagóyler teatr saxnasında qoyılıp atırǵan dóretpelerdi óz talǵamı menen saylap tamasha etiw talapları kúsheydi. Bul álbette, quwanıshlı jaǵday dep esaplaymız.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Usmatdinov R. «Aktyorlıq sheberligi» (2020)
2. K.S. Stanislavskiy «120 element»
3. Zamatdinov A. «Aktyor sheberligi» (2024)
4. Baxieva B. Saxnalıq háreketlerdi jetilistiriw usılları. Research
4. Nemorovskiy A. «Aktyordıń plastikalıq kórkemligi» (2020)

ҲӘЗИРГИ ПРОЗАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРДЫҢ ЭССЕЛЕСИЎ ТЕНДЕНЦИЯСЫ

Кошкарбай Матимов
Филология илимлери бойынша философия докторы (PhD)

Аннотация: Мақолада эссе жанриниң назарияси, генезиси, замонавий дунё адабиёти вакиллари сезиларли даражада ижод қилиб келиши ва пайда бўлиши манбалари, шаклланиш босқишлари, ривожланиш тарихи сўз этилган. Бул жанрнинг қорақалпоқ адабиётида пайдо бўлиши ҳақида баён қилинади.

Таянч сўзлар: эссе жанри, эссе жанрининг асосий хусусиятлари, роман жанрларида эссе унсурларини, Мишель Монтень, роман-эссе, очерк-эссе, мемуар-эссе

Аннотация: В статье рассказывается о теории, генезисе жанра эссе, источниках значительного творчества и возникновения представителей современной мировой литературы, этапах формирования, истории развития. Излагается о возникновении этого жанра в каракалпакской литературе.

Ключевые слова: жанр эссе, основные особенности жанра эссе, элементы эссе в жанрах романа, Мишель Монтень, роман-эссе, очерк-эссе, мемуар-эссе

Annotation: The article discusses the theory and genesis of the essay genre, the sources of creation and emergence of representatives of modern world literature, the stages of its formation, and the history of its development. The emergence of this genre in Karakalpak literature is described.

Key words: The genre of the essay, the main features of the essay genre, the elements of the essay in the novel genres, Michel Montaigne, the novel-essay, the essay-essay, the memoirs-essay

Ҳәзирги дәўир әдебиятында прозалық шығармалардың эсселесиў тенденциясы, яғный эссе жанры менен басқа прозалық шығармалардың қоспа ҳалаттағы көринислери көзге тасланбақта. Әлбетте, бул процесс дүнья әдебиятында бақланып атырған әдебий қубылыс болып, оның бизиң әдебиятымызға да тәсир жасап атырғанлығын сезиўге болады. Солай екен, бүгинги әдебий процессте қоспа жанрлық формалардың пайда болыўы, қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы пикиримиздиң айқын дәлийли. Усы жанрлық формалар ең дәслеп Т.Қайыпбергенов дөретиўшилигинде көрине баслады. Бүгинги әдебиятымызда эссе жанрының пайда болыўы ҳәм оның басқа жанрлық формалар менен синтезлесиўи ҳәм араласыўын, әдебий процессте жетекши фигураға айланыўын сезе отырып, оның тарийхый раўажланыў эволюциясы бизди қызықтырды.

Эссе сөзиниң келип шығыў этимологиясына итибар беретуғын болсақ, ол латынша – exaquim – «ойлап көриў», «салыстырып көриў», французша – essai – «сынап көриў», «тексерип көриў, «очерк», «мақала» деген түсиниклерди билдиреди. [5.477] Эссе еркин композициялық қурылысқа ийе, анық ўақыялар, турмыслық проблемалар, шешимлер ҳаққында автордың жеке индивидуаль түсиниклери сүўретленетуғын прозалық шығарма. Ол предметти ҳәр тәреплеме баҳалаўды мақсет етпейди. Эссе философиялық, тарийхый-библиографиялық, публицистикалық, әдебий-критикалық, илимий-ағартыўшылық сыпатларды өзинде жәмлеп, онда субъективлик сыпат жетекшилик етип, автордың көзқарасы бойынша баҳалаў принципи көзге тасланады.

Шығыс классикалық прозасында сюжет қурыў процессинде автордың ақыл-парасат, ой-сезим дүньясы бас қаҳарман ўазыйпасын атқарған эссе сыяқлы жанрлар жүдә ерте дәўирлерден белгили болған. Илимпазлардың пикиринше әййемги тасқа қашап жазылған битиклер, халық аўызеки дөретиўшилигиниң түрли жанрларына тән болған шығармалар, «Қуръаны кәрим муҳаддес китабы», «Авесто», «Оғузнама», «Муҳаббатнама», «Қабуснама», «Қорқыт ата китабы», «Девану лағатит-түрк», «Қутадгу-билик» ҳәм т.б. тарийхый-әдебий жазба естеликлерде де эссе жанрына тән болған белги-нышанлар ушырайды. [4.9] Өзбек әдебияттаныў илиминде Сайди Умиров Заҳириддин Муҳаммед Бабурдың «Бабурнама» мемауры синкретикалық характерге ийе екенлиги ҳәм онда очерк, эссе жанрына тән болған белгилердиң, қоспа жанрлық қәсийетлериниң уйғынласқанын атап өтеди. [6.76-79] Солай етип, эссе жанрының тийкарын салыўшы, бул жанрдың теориясын, тарийхый раўажланыў эволюциясын изертлеген алымлар француз жазыўшысы, философ Мишель Монтень деп тән алыўшылық дүнья әдебияттаныўында жетекшилик етеди. Жазыўшының «Тәжирийбелер» шығармасы әйне усы жанрдың келеси раўажланыў басқышларына тийкар болды деп есаплайды. Мишель Монтень өзиниң «Тәжирийбелер» шығармасында жәмийетлик, дүньялық ой-сезимге эффект беретуғын тек ғана өзиме тийисли жеке пикиримди, көзқарасларымды билдиремен деген екен. Белгили бир аймақ, орталықта ғана өмир сүретуғын қағыйдаларға бойсынбайтуғын эсселик стильдиң өзиншеликлерин Мишель Монтень: «Бақлаўларыма қарағанда, мениң ой-пикирлеримниң тереңлесиўи соншели, оларға өзим де ийе бола алмайтуғын сыяқлыман» [3.656]деп айтады.

Көпшилик әдебиятаныўшы алымлар эссениң тәбияты менен жанрлық сыпатларын белгилеўде Монтеньниң пикирлерин басшылыққа алады. Эссе сөзиниң мәнисиниң өзи айтып турғанындай, оның сыпатлы белгилери автор тәжирийбелеринде көринеди. Сонлықтан да, инсан баласының мәдениятты үйрениўи менен оны турмысқа енгизиўде, пайдаланыўда жыйнаған тәжирийбеси эссениң тийкарғы үстини бола алады. Изертлеўши Е.П. Зыкова «Монтень дөретиўшилиги қурамалы өтиў дәўирине туўра келди… …эсседе автор образы әтирапында ҳәр қыйлы эмпирикалық фактлер жыйындысы

көринеди» - деп «тәжирийбениң» жеке инсан сезими менен ақыл-ойының жыйнақлы уғым екенлигин атап өтеди. [7.67]

Эссе бүгинги, өткен ҳәм келешекти шынлық пенен қайта жаңартыўға бағыт алған дереклер, күнделиклер, саяхат жазбалары, биография менен автобиографиялар, мемуаристика, эпостология сыяқлы лирикалық проза түриндеги жанрларды өзинде жәмлейди. Эссеистикада философиялық уғыныў мотиви шәртли түрде гезлеседи.

Өзбек әдебияттаныў илиминде Марҳабо Қўчқорава «Ҳәзирги өзбек әдебиятында эссе жанры» атамасындағы илимий изертлеў жумысында XX әсир өзбек әдебиятында эссешилик мектеплерин жаратқан Саид Аҳмад, П.Қодиров, Ш.Қолмирзаев қәлемине тийисли болған эсселер мысалында жанрдың генезиси ҳәм эволюциясы XX әсир Батыс-Шығыс әдебиятындағы қәлиплесиўи тарийхын жазыўшылар дөретиўшилиги мысалында бақлаў ҳәм соның менен бирге эсседе сюжет, композиция, қаҳарман проблемасы мәселелери изертленеди. Солай етип илимпаз «…прозаның роман, повесть, гүрриң жанрларында да эссе элементлерин (пикирлеў, философиялық ойлаў, тәжирийбе) табыў мүмкин» [2.4] деген пикирлерди билдиреди. Өзбек миллий әдебиятында диалог-эссе, мақала-эссе, эссе-естелик, гүрриң-эссе, повесть-эссе, роман-эссе терминлериниң пайда болғанлығы ҳаққында айтып өтеди.

Эссени жанрлық жиклеўде (классификациялаўда) көпшилик алымлар ҳәр қыйлы концепцияларды усынады. Мәселен, қазақ әдебияттаныўында Д.Ысқақулы эссени көркем жанр екенлигин, эсседе «илимий таллаўдан көре авторлық позиция, дөретиўшилик тәжирийбелерине тийкарланған ой-пикирлер басым, шағын көлемли, еркин, көркем әдебий стилде жазылатуғынын айта келип, онда критикалық (сынлық) сыпаттың басым екенлигин билдире отырып, сын (критика) жанрлары сыпатында баҳалайды. [1.16]

Улыўмаластырып айтатуғын болсақ, әдебиятымызда Т.Қайыпбергенов, Ш.Уснатдинов, К.Смамутов, С.Баҳадырова, М.Нызанов, О.Абдирахманов, А.Султанов, Ө.Өтеўлиев, С.Ибрагимов ҳәм т.б. жазыўшылар дөретиўшилигинде эссе жанры менен уйғынласқан, мемуар-эссе, роман-эссе, повесть-эссе, очерк-эссе ҳәм т.б. қоспа жанрлық формалар пайда болған. Бул жанрдың әдебиятымызда түрли жанрлар менен араласыўы, жанрдың эволюцион раўажланыўы, әдебий процессте жетекши қоспа жанрлық формаларға айланыўын үйрениў әҳмийетли илимий мәселелериниң бири екенлигин айрықша атап өтиў керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. Ысқақулы Д. Сын өнері: Әдеби сынның теориясы: оқу құралы. – Алматы: ҚАЗақпарат, 2001

2. Қўчқорова М. Ҳозирги ўзбек адабиётида эссе жанри. – Филол. фан. номз. дис... автореф. – Т., 2004. – Б.4.

3. Мишель Монтень Опыты: избранные главы. – Москва: Правда, 1991. С.656.

4. Палуанов Б.А. Қарақалпақ әдебиятында эссе жанры (Жанрдың пайда болыўы ҳәм қәлиплесиўи, шеберлик мәселелери). – Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Нукус, 2002. – Б.9.
5. Словарь литературоведческих терминов (редакторы –составители Л.И.Тимофеев, и С.В.Тураев) – Москва: Просвещение, 1974. С.477.
6. Умиров С. «Бабурнома» - бадиий мақоланависликнинг гўзал намунаси // Жаҳон адабиёти, 2002. №2. Б.76-79.
7. Зыкова Е.П. «Опыты» Монтеня и проблема зарождения эссе // филологические наука. – 1980. №4. 67с

JASLAR TÁRBIYASÍNDA MÁDENIY ISKERLIKTIŃ ROLI

Saparbaeva Gulshira Abatbaevna
ÓzMKÓMI Nókis filialı "Mádeniyat iskerligi" kafedrası docenti

Annonaciya: Bul maqalada jaslar tárbiyasında mádeniy iskerliktiń ornı hám áhmiyeti haqqında sóz etiledi. Sonday-aq, jaslardıń milliy hám ulıwma insanıylıq qádiriyatlarǵa húrmet ruwxında tárbiyalaw baǵdarı, olardıń bos waqtın mazmunlı shólkemlestiriw hám de dóretiwshilik potencialın júzege shıǵarıwdaǵı máselelerge kózqaraslar kórip shıǵıladı.

Gilt sózler: Jaslar tárbiyası, mádeniyat, mánáwiyat, kórkem óner, dóretiwshilik, mádeniy iskerlik, ádep-ikramlılıq.

Jaslar tárbiyası jámiyet rawajlanıwınıń áhmiyetli faktorlarınan biri. Globallasıw processleri kúsheyip baratırǵan búgingi kúnde jas áwladtı hár tárepleme bárkamal etip tárbiyalaw áhmiyetli máselege aylanǵan. Bul processte mádeniy iskerlik áhmiyetli orın tutadı. Mádeniy iskerlik - bul jaslardıń ruwxıy, ádep-ikramlılıq, estetikalıq hám intellektual potenciyalın rawajlandırıwǵa qaratılǵan mádeniy ilajlar, kórkem óner, ádebiyat, teatr, muzıka, muzey hám kitapxana jumıslarında qatnasıw processi bolıp tabıladı.

Mádeniy iskerlik jaslardıń ruwxıy dúnyaqarasın qáliplestiredi hám milliy qádiriyatlar, úrp-ádet hám dástúrlerdi úyreniw arqalı jaslar ózligin ańlaydı, Watanǵa muhabbat hám sadıqlıq sezimi kúsheyedi. Bul baǵdarda Ózbekstan Respublikası Mádeniyat ministrligi tárepinen shólkemlestirilip atırǵan mádeniy-aǵartıwshılıq ilajları, túrli tamalardaǵı úgit-násiyatlaw jumıslarınıń alıp barılıp atırǵanlıǵı úlken áhmiyetke iye bolmaqta.

Mádeniy jumıs jaslardıń bos waqtın mazmunlı shólkemlestiriwge xızmet etedi. Hár qıylı dógerekler, dóretiwshilik ushırasıwlar, teatr hám koncert baǵdarlamaları jaslardı zıyanlı illetlerden qorǵaydı, olardı sociallıq belsendi shaxs sıpatında qáliplestiredi. Mádeniy iskerlik estetikalıq talǵam hám dóretiwshilik pikirlewdi rawajlandıradı. Kórkem óner shıǵarmaların úyreniw, teatr tamashaların baqlaw yamasa muzıka menen shuǵıllanıw jaslardıń kózqaras sheńberin keńeytedi, erkin pikirlew qábiyletin bekkemleydi. Bul bolsa keleshekte olardıń kásiplik hám jeke

ómirinde tabısqa erisiwine tiykar jaratadı. Jaslar tárbiyasında mádeniy iskerliktiń ornı sheksiz. Ol tek ǵana jaslardıń mánáwiy, ádep-ikramlılıq jetilisiwin támiyinlep qoymastan, al olardı jámiyettiń belsendi, sanalı hám juwapkershilikli aǵzası etip tárbiyalawǵa kómeklesedi. Sonlıqtan mádeniy-aǵartıwshılıq jumıslardı bunnan bılay da rawajlandırıw, jaslardı keńnen tartıw búgingi kúnniń áhmiyetli wazıypalarınan biri bolıp esaplanadı.

Globallasıw, informaciyalıq aǵımınıń kúsheyiwi hám ǵalabalıq mádeniyattıń tásiri sharayatında jaslardıń sanasın salamat ideyalar tiykarında qáliplestiriw áhmiyetli wazıypaǵa aylanǵan. Jámiyettiń erteńgi kúni bolǵan jaslardıń ruwxıy jetikligi, puqaralıq poziciyası hám sociallıq juwapkershiligi kóp tárepleme olardıń mádeniy ortalıqta tárbiyalanıwına baylanıslı. “Jaslarımızdıń liderlik uqıbın kúsheytiw, belsendiligin asırıw, olardı hár tárepleme qollap-quwatlaw, aldıńǵı jumıs tájiriybeńlerin úalabalastırıw ushın “Kamalak juldızları”,Jıldıń eń belsendi jaslar jetekshisi”, “Jıl sárdarı” siyaqlı kórik-tańlawlar ótkerilip barıladı. Sońǵı jılları Watanımızdıń gúllep-jasnawına múnásip úles qosıp kiyatırǵan mine usınday qálbi yoshqınjaslardıń 758 adam mámleketlik sıylıqqa ılayıq boldı”.[1]

Mádeniy iskerlik - bul jaslardıń kórkem óner, ádebiyat, teatr, muzıka, kino, muzey, kitapxana, milliy dástúr hám qádiriyatlar menen baylanıslı jumıslarǵa qatnasıwındaǵı process bolıp tabıladı. Onda tómendegi baǵdarlardı qamtıp alınadı:

Kórkem estetikalıq tárbiya, teatr, súwretlew óneri, muzıka;

Ruwxıy aǵartıwshılıq ilajlar, ushırasıwlar, dógerek debatları, tańlawlar;

Milliy úrp-ádet hám dástúrlerdi úyreniw;

Dóretiwshilik dógerek hám klublar jumısı.

Bul processler jaslardıń ishki dúnyasın bayıtadı hám olarda unamlı turmıslıq kózqaraslardı qáliplestiredi. “Jaslar- biziń biybaha baylıǵımız ekenligin bárshemiz jaqsı bilemiz. Mámlketlerimiz hám xalıqlarımızdıń táǵdiri hám keleshefi- usı jas áwladtıń tálim hám tárbiya alıwı, olar ushın qanday sharayat hám “ social lift” lerdi jaratıp beriwimizge tikkeley baylanıslı” [2].

Mádeniy iskerlik jaslardıń tárbiyasında, Watanǵa muhabbat hám sadıqlıq sezimin bekkemlewde, milliy ózlikti ańlawına járdem beredi, ádep-ikramlılıq qádiriyatlarga húrmet sezimlerin artıwnda, úlkenlerge húrmet, kishilerge izzet kórsetiw principlerin sińdiriwde kómeklesedi. Sonday-aq, intellektual hám estetikalıq rawajlanıw barısında kitapxana, muzey hám teatrlar jaslardıń sanasın, olardıń dúniyaǵa kózqrasın, pikirlew qábiliyetiniń jetilisiwin támiyinleydi. Sonday-aq, Ózbekstan mámleketlik kórkem óner muzeyi hám teatr saxnaları arqalı jaslar kórkem óner úlgilerin tikkeley kóriw hám tallaw imkaniyatına iye boladı.

Bul bolsa olardıń estetikalıq talǵam, dóretiwshilik pikirlew hám erkin qarar qabıl etiw kónlikpelerin arttıradı. Mádeniy ilajlarda qatnasıw jaslardı jámáát bolıp islesiwge, múnásebet mádeniyatına hám juwapkershilikke úyretedi. Hár qıylı tańlaw hám festivallar arqalı jaslar óz qábiletlerin júzege shıǵaradı jáne ózine bolǵan isenimleri artadı.

Bul process olardıń keleshektegi kásiplik jumısına da unamlı tásir kórsetedi. Unamsiz aǵımlarǵa qarsı immunitetti qáliplestiriw ushın, mádeniy-aǵartıwshılıq ortalıqta tárbiyalanǵan jaslar hár qıylı zıyanlı ideyalar hám jat tásirlerge qarsı

bekkem ideologiyalıq immunitetke iye bolıwı kerek. Bos waqıttı mazmunlı shólkemlestiriw jınayachılıq, náshebentlik hám basqa da unamsız jaǵdaylardıń aldın alıwda mádeniy ilajlardı shólkemlestiriwdiń usıllarınan paydlanıw usınıs etiledi. Bul tómendegishe;

1. Tárbiyalńq usıl;
2. Bilimlendiriw usıl;
3. Dóretiwshilik usıl;
4. Shólkemlestiriw usıl.[3]

Jaslar tárbiyasında mádeniy iskerliktiń ornı sheksiz. Bunda, jaslardıń ruwxıy, ádep-ikramlılıq, estetikalıq hám intellektuallıq jetilisiwin támiyinlew kúnniń áhmiyetli wazıypası easplanadı. Mádeniy ortalıqta ósken jas áwlad jámiyettiń belsendi, intalı hám juwapkershilikli aǵzasına aylanadı. Sol sebepli mádeniy-aǵartıwshılıq jumıslardı bunnan bılay da jetilistiriw hám ul iskerlikke yaǵnıy dóretiwshilikke jaslardı keńnen tartıw zárúr bolıp tabıladı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Шавкат Мирзиёев. Ҳәзирги заман ҳәм Жаңа Өзбекстан. “O‘zbekiston” Ташкент-2024. 559 б
2. Шавкат Мирзиёев. Жаңа Өзбекстанның раўажланыў стратегиялық тийкарында деморатиялық реформалар жолын қатаң даўам етеберемиз. “O‘zbekiston” баспасы. 335 б.
3. G.A.Saparbaeva, P.Q.Paluaniyazov. Mádeniy ilajlar. Nókis. ”Qaraqalpaqstan” 2020. 80 b.
4. Haydarov A. “Madaniyat va san’at sohasini boshqarish asoslari” Oquv qollanma-T. Kamalak 2019

РОДОВОГО ОФОРМЛЕНИЕ АНГЛИЦИЗМОВ И РОМАНИЗМОВ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Нуратдин Хамидов
Нукусского филиала ГИИКУз
кандидат филологических наук, доцент

Аннотация – Мазкур мақолада немис тилига жалб этилган ҳар хил чет тилларидаги отлар род категорияси сифатида фойдаланилади (шунингдек, келишик ва сон категориялари) ва бир қанча тиллар ўртасидаги ўз-аро боғлиқликлар аниқланади.

Калит сўзлар-хорижий тил, от, контекст, родга оид, лингвистик, лексик, грамматик, категориялар

Аннотация – В статье рассматривается, иноязычное существительное, вовлекаемое в немецкую иноязычную среду, которая оформляется категорией рода (а также, разумеется, категориями падежа и числа) и их взаимоотношения на материале во многих языках.

Ключевые слова-Иноязычные, существительные, контекст, родовое, лингвистический, лексический, грамматические, категорией.

Annotation – This article is devoted of foreign language noun involved in a German-speaking environment is formalized by the category of the genus (also, category of context and number). In the article the author revealed their interrelations on basis of the given materials of the many Languages.

Key words-foreign language, noun, context, genus, linguistic, lexical, grammatical, category

Для изучения общей лингвистической сущности родового языка важно обратить внимание на такую малоизученную область, как его контактирование с другими языками (в первую очередь - неродовыми). При достаточной глубине имеющейся сейчас информации о родовой характеристике немецкого, французского и т.д. родовых языков рассмотрение именно процессов освоения рода иноязычной (неродовой) лексикой в родовом языке-реципиенте призвано показать устойчивость его родовой подсистемы. Идеальным материалом для этого может, безусловно, служить немецкий язык, обладающий развитой родовой подсистемой, которая переносится и на соответствующее оформление любых заимствованных субстантивов, в том числе и из таких неродовых языков, как английский и тюркские.

По данным основных словарей современного немецкого языка нами выявлено 2440 иноязычных лексических единиц, которые сохранили на немецкоязычной почве формально-функциональные признаки своего иноязычного происхождения и воспринимаются как чужеродные. Этот лексический пласт представляет собой интерес с позиций рода. При этом, важно установить: какими путями осуществляется грамматическое освоение иноязычной лексики в заимствующей системе, как распределяются имена по существующим в системе-реципиенте грамматическим классам существительных (родам). В чем состоит своеобразие родового оформления заимствований определенного происхождения в среде родового языка, и в каких звеньях заимствующая родовая система испытывает наибольшее влияние со стороны иноязычного материала.

Независимо от того, как распределялись иноязычные существительные по родовым классам в системах-источниках в латыни и русском языке имеются те же три рода, что и в немецком языке. В романских языках существуют только два рода - мужской и женский; в английском языке грамматический род отсутствует, лишь названия лиц и олицетворённых объектов различаются в роде согласно биологическом полуживых существ. Причем формальное выражение рода в последнем случае осуществляется при помощи замещающих субстантивы личных и притяжательных местоимений, на немецкой почве эти существительные получают один из трех родов (в редких случаях одновременно два или три) - мужской, женский и средний.

Оформление иноязычных имен немецким родом происходит не произвольно, а по определенным (хотя и не всегда твёрдым) правилам, выработавшимся в языке в ходе его исторического развития.

Так, наименования людей получают грамматический род, как правило, согласно биологическому роду, ибо род существительных- названий лиц - в немецком языке (как и, обычно, в языках, которые обладают грамматическим родом) совпадает в большинстве случаев с биологическим родом [1].

Преимущественное большинство заимствований, обозначающих лица мужского пола, оформляются мужским родом: ***der General***, ***der Chef***.

Подавляющее большинство заимствований, обозначающих лица женского пола, оформляются женским родом: ***die Stewardeß***, ***die Blondine***, ***die Ballerina***.

Наименования молодых существ относятся в немецком языке обычно к среднему роду. Именно скорее по аналогии с ними средним родом оформились следующие англицизмы, которые обозначают лица молодого возраста: ***das Girl***, ***das Baby***, ***das Starlet***.

Достаточно определенные тенденции существуют в немецком языке и в родовой дифференциации неодушевлённых существительных. Так, многие неодушевлённые имена распределяются, по немецким родовым классам по семантическому признаку. А именно, аналогично близким по значению словам и обобщающим наименованиям (нередко иноязычного происхождения), которые появились в данном языке ранее по времени: der ***Wartburg→ der Kraftwagen***, ***das Dederon→ das Perlon***. (Stephan J. Schwierige Geschlechtsbestimmungen // Sprachpflege. –Leipzig. 1991. №12. - S. 246).

Закон родового уподобления имен сходной семантики распространяется и на иноязычные заимствования, которые во многом как бы подражают в роде коренным немецким синонимам: ***der Appell→ der Aufruf***, ***die Tournee→ die Reise***, ***das Palais → das Schloß***.

Соответственно и некоторые одушевленные существительные могут уподобляться в роде синонимичным словам заимствующего языка: ***das Teenager → der Backfisch***; ***das Starlet → die Bühnensternchen***; ***das Girl→das Mädchen***; ***das Baby→das Kind***.

Активностью в немецком языке характеризуется уподобление заимствований в родовой форме таким наименованиям, которые выражают обобщающую семантику: ***der Flanell→der Stoff***, ***der Vokal→der Laut***, ***der Gorilla→der Affe***, ***das Billard→das Spiel***.

Уподобляются иноязычные субстантивы в роде и не синонимичным словам немецкого языка, но тем не менее всё же близким по значению. Ср.Например, такую семантическую группу: ***der Granit→ der Gneis***, ***der Quarz→ der Mörtel***, ***der Beton→ der Zement***.

Как и в других подобных случаях, некоторые иноязычные субстантивы получают родовое оформление в немецком языке под воздействием заимствований в более ранние периоды. При этом явно обнаруживается в первую очередь влияние синонимичных или же близких по значению иноязычных слов: ***das Team*** (XX в.) → ***das Kollegium*** (XVII в.), ***das Genie*** (XVIII в.) → ***das Talent*** (XVI в.). (Ullstein Lexikon der deutschen Sprache. 2004. стр. 117, 329. Herders. Fremdwörterbuch. 2003. стр. 84, 137).

Зачастую заимствуемые иноязычные слова оформляют род (подобно собственно немецким субстантивам) прежде всего по их характерной внешней форме, например, по суффиксам, которые устойчиво фиксирует в заимствующей системе строго определенные формы рода. Например: ***Eskalation*** (вторая половина XXв.)- ж.р. как давно ассимилированные заимствования на ***-(a)tion (Gratulation***- XVI в. ***Relation***); ***Chance***, ***Elite*** - ж.р. - подобно неодушевлённым существительным в немецком языке с конечным безударным ***-e*** (→ ***Anse***, ***Weite***).

Ряд иноязычных лексем получает род в заимствующей системе немецкого языка не по концу слова, а по всей звуковой форме (подобно немногим собственно немецким субстантивам). Тем самым налицо аттракция со стороны омонимов или же просто созвучных слов без какой-либо близости по значению и смысловой приближённости с ранее ассимилированными заимствованными именами. Ср.: ***der Scheck*** (XIX в.) «***чек***»→ ***der Scheck*** «***пегая лошадь***».

При родовом оформлении многих подлинно немецких существительных образцом служат словообразования, которые сходны по значению или структуре, ср.: ***Aufklärung*** - ж.р. 1) *как синонимичные словам типа* ***Klarlegung***. 2) *по наличию суффикса* ***-ung*** (*в словах типа* ***Bildung***).

При родовом освоении заимствования в системе немецкого языка возникают и стабилизируются закономерности по аналогии. К разряду слов мужского рода подключаются: а) многосложные субстантивы, оканчивающиеся на ***-akt*** (***Kontakt***), ***-and*** (***Doktorand***), ***-ant*** (***Spekulant***), ***-är*** (***Millionär***), ***-ast*** (***Gymnasiast***), ***-ator*** (***Reformator)***, ***-ent*** (***Präsident***), ***-er*** (***Computer***), ***-eur (Redakteur***), ***-man*** (***Gentleman***) и др; б) односложные субстантивы, оканчивающиеся на ***-ff*** (***Bluff***), ***-ip*** (***Clip***), ***-kt*** (***Akt***), ***-ng*** (***Song***), ***-nk*** (***Drink***), ***-ob*** (***Job***), ***-pp*** (***Krepp***), ***-rd*** (***Cord)*** и др.

К разряду слов женского рода подключаются многосложные субстантивы, оканчивающиеся на ***-age*** (***Montage***), ***-ance*** (***Balance***), ***-äne*** (***Fontäne***), ***-anz*** (***Allianz***), ***-äre*** (***Affäre***), ***-ese*** (***Synthese***), ***-ate*** (***Sonate***), ***-elle*** (***Zitadelle***), ***-erne*** (***Kaserne***), ***-esse*** (***Kompresse***), ***-euse*** (***Dompteuse***), ***-ive*** (***Direktive***), ***-oe*** (***Oboe***), -***ole*** (***Parole***), ***-ty*** (***Party***) и др.

К разряду слов среднего рода подключаются многосложные субстантивы, оканчивающиеся на ***-arium*** (***Aquarium***), ***-by*** (***Hobby***), ***-eau*** (***Tableau***), ***-ett*** (***Parkett***), -***id*** (***Alkaloid***), ***-il*** (***Ventil***), ***-ment*** (***Ornament***), ***-nym*** (***Pseudonym***), ***-pt*** (***Rezept***), -***yl*** (***Asyl***), ***-um*** (***Album***) и др.

Наблюдения показывают, что в ряде случаев на родовую дифференциацию иносистемных (неродовых) образований (английского и тюркских языков) в заимствующем родовом языке (немецком) влияют следующие факторы:

1) род немецких слов (или же ранее освоенных иноязычных, этимологически родственных иноязычным субстантивам): ***der Acre*** *как* ***der Acker***, ***der Korpus*** *как* ***der Körper*** *(а также* ***der Palazzo*** *в нововерхненемецком как* ***der Palast*** *с XV в.);*

2) собственный род заимствованного субстантива: латинское ***futurum (tempus)****, ср.р.* ***→das Futur****;*

3) источник заимствования: англицизмы оформляются в немецкоязычной среде мужским родом ***→der Jazz, der Boykott, der Sketch, der Trust****.*

4) степень ассимиляции иноязычного материала: ***das Faktum*** *(ср. р.) как слова на -ит, или род взят из латинского источника, но:* ***der Fakt*** *(м.р.) как односложные имена типа* ***(der) Akt, Pakt*** *и др.*

Активность заимствующего языка и устойчивость его родовой системы способствуют изменению первоначального рода у многих иноязычных имен в условиях воспринимающей системы-реципиента (несмотря на явное наличие в немецком языке тенденции к сохранению исконного рода заимствований).

У отдельных типов субстантивов, заимствуемых в немецкую лексику, переоформление в роде отмечается по вполне определённым закономерностям. К примеру, французские слова мужского рода на ***–age*** переоформляются в женский род: франц. ***le garage→*** нем. ***die Garage***; многие французские слова женского рода на ***-ette*** и мужского рода на ***-et*** оформляются в немецком языке на средний род. А параллельно французском и в немецком языках: ***la côtelette→ das Kotelett***; ***le cabinet→ das Kabinett*** и т.д.

Как видно, каждое иноязычное существительное, вовлекаемое в немецкую иноязычную среду, оформляется категорией рода (а также, разумеется, категориями падежа и числа). Не имея категориальных значений новой языковой системы, иноязычные слова не могут выполнять своих номинативных функций и включаться в речевой контекст, где сложное взаимодействие языковых элементов происходит лишь на основе их грамматических валентностей.

Проведённый анализ иноязычных лексических единиц с точки зрения их оформления категорией рода в заимствующей системе показал, что пополнение словаря немецкого языка подобным материалом не внесло сколько-нибудь существенных изменений в грамматический строй языка-реципиента.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. W.Admoni. Der deutsche Sprachbau.-3. Auflage. -L.: Просвещение, 1972.
2. Stephan J. Schwierige Geschlechtsbestimmungen//Sprachpflege. -Leipzig, 1991. - №12.
3. Ullstein Lexikon der deutschen Sprache, 2004.
4. Herders. Fremdwörterbuch, 2003.
5. Zandvoort R.W. A Handbook of English grammar. -3 ed. -London: Longmans, 1999.

MADANIYAT VA SAN’AT TARAQQIYOTIGA BIR NAZAR

Gulbahar Eshbaeva
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali dotsenti

Annotatsiya: Insoniyat tarixida har qanday millat asrlar davomida shakllangan va davr sinovlaridan o‘tgan milliy-ma’naviy qadriyatlari, madaniyati va tarixiy xotirasi bilan yashasagina ma’lum kuch-qudratga ega bo‘lishini ko‘rsatuvchi dalillar ko‘p. Bunda qadriyatlar mohiyatini qay darajada anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maqolada madaniyat va san’at haqida ma’lumot keltirilgan.

Kalit so‘z: madaniyat, san’at, tarix, ijtimoiy, jamiyat, inson, xalq, zamonaviy.

Аннотация: В истории человечества есть много свидетельств того, что любая нация обретает определенную силу только в том случае, если она живет своими национально-духовными ценностями, культурой и исторической памятью, которые формировались на протяжении веков и прошли испытания временем. При этом важно понимать, в какой степени ценности имеют значение. В этой статье представлена информация о культуре и искусстве.

Ключевое слово: культура, искусство, история, общество, человек, народ, современный.

Abstract: There are many examples in human history that show that a nation can only gain strength and power if it lives with its national-spiritual values, culture, and historical memory, which have been formed over the centuries and have passed the test of time. The degree to which one understands the essence of values is of great importance. This article provides information about culture and art.

Keywords: culture, art, history, social, society, human, people, modern.

Mamlakatimizda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan barcha sohada hayotga tatbiq etilayotgan istiqbolli loyihalar, joylarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli bunyodkorlik ishlari xalqimizning nafaqat turmush tarzini, balki dunyoqarashini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Bunday ezgu jarayonni madaniyat va san’at rivojiga, ijod ahliga ko‘rsatilayotgan yuksak e’tibor misolida ham ko‘rish mumkin. So‘nggi ikki yilda mazkur sohaga taalluqli 20ga yaqin Farmon va qarorlar qabul qilindi. Ular ijrosi yuzasidan sa’y-harakatlar olib borilyapti. Prezidentimizning joriy yil 28-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori ushbu jabhadagi mavjud muammo va kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan muhim hujjat sifatida alohida ahamiyatga ega. [1]

2020–2026-yillarda zamonaviy madaniyat va aholi dam olish markazlarini tashkil etish bo‘yicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Shu davrda barpo etilgan yirik madaniyat va san’at muassasalari, madaniyat va istirohat bog‘lari va boshqa dam olish markazlari mamlakat aholisining bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, madaniy dam olishlarini tashkil etish imkoniyatlari yaratilmoqda. Shunday zamonaviy tashkil etilayotgan madaniyat va san’at muassasalari faoliyatini

tashkillashtira oladigan malakali kadrlarni tayyorlash jarayoni, ya’ni o‘qitish jarayonini zamonaviy talab darajasida tashkil etish bosh vazifamizdir.[2]

Madaniyat va san’at sohasi faoliyatini zamonaviy tarzda tashkil etish va boshqarish bo‘yicha kadrlar tayyorlashda, asosan muassasalarning faoliyati jarayonida ast qotadigan, zarur nazariy va amaliy bilimlarni berish DTS va malakaviy talablarda ko‘rsatib o‘tilgan. Madaniyat va san’at sohasi tashkilotchi xodimi adabiyot, san’at va madaniyat fanlarining nazariy, tarixiy jihatlarini o‘rganishi kasb talabi hisoblanadi.

Shuning uchun umumkasbiy fanlar blokida Jahon va o‘zbek, qaraqalpoq adabiyoti, teatr tarixi, musiqa tarixi, tasviriy va amaliy san’at tarixi, madaniyat tarixi va xalqaro madaniy aloqalar kabi fanlar ketma-ketlikda talabalarning soha bo‘yicha tarixiy, nazariy bilimlarga ega bo‘lishini ta’minlovchi fanlarni o‘zlashtiradilar. Bu fanlar mutaxassislik fanlarini to‘ldiruvchi fanlar bo‘lib eng asosiy ahamiyat kasb etadi.

Madaniyat – jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi. Kishilar hayoti va faoliyatining turli ko‘rinishlarida, shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma’naviy boyliklarda ifodalanadi. «Madaniyat» tushunchasi muayyan tarixiy davr (antik madaniyat), konkret jamiyat, elat va millat (o‘zbek madaniyati), shuningdek, inson faoliyati yoki turmushining o‘ziga xos sohalari (masalan, mehnat madaniyati, badiiy madaniyat, turmush madaniyati)ni izohlash uchun qo‘llaniladi. Tor ma’noda «madaniyat» atamasi kishilarning faqat ma’naviy hayoti sohasiga nisbatan ishlatiladi. [3.67-68 b.]

O‘rta asr madaniyatining buyuk namoyandalari Abu Ali ibn Sino, Beruniy va boshqalar shahar turmush tarzini jamoaning yetuklik shakli sifatida talqin qilganlar. Masalan, Forobiy fikricha, har bir inson o‘z tabiatiga ko‘ra, «oliy darajadagi yetuklikka erishish uchun intiladi», bunday yetuklikka faqat shahar jamoasi orqaligina erishiladi. Uning ta’kidlashicha, «madaniy jamiyat va madaniy shahar (yoki mamlakat) shunday bo‘ladiki, bu mamlakatda har bir odam kasb-hunarda ozod, hamma bab-baravardir, kishilar o‘rtasida farq bo‘lmaydi, har kim o‘zi istagan yoki tanlagan kasb-hunar bilan shug‘ullanadi. Odamlar chin ma’nosi bilan ozod yashaydilar». Alisher Navoiy yetuk axloq, ma’rifatli va adolatli jamiyat, jamoa masalasini qayd etish bilan birga, ma’naviy yuksaklikka erishishning asosiy mezoni deb insonparvarlik g‘oyalariga amal qilishlikni tushuntirdi.

Madaniyat – umuminsoniy hodisa, faqat bir xalqqa tegishli, faqat bir xalqning o‘zigina yaratgan sof madaniyat bo‘lmaydi va bo‘lishi ham mumkin emas. Har bir milliy madaniyatning asosiy qismini shu millat o‘zi yaratgan bo‘lsa-da, unda jahon xalqlari yaratgan umuminsoniy madaniyatning ulushi va ta’siri bo‘ladi, albatta. Madaniyat hech qachon sinfiy hodisa bo‘la olmaydi. U barchaga baravar xizmat qiladi. Masalan, san’at va adabiyot durdonalari, me’morlik obidalari, maqomlar, fan yutuqlari va boshqalar barchaga tegishlidir.

Madaniyat nima, uning tarixi, taraqqiyotdagi o‘rni haqida to‘xtaldik. Endi u bilan chambarchas bog‘liq holda, birgalikda, yonma-yon rivojlanadigan va mavjud bo‘ladigan san’at hamda uning tavsifi haqida shunday deyish mumkin. [4.62 b.]

San’at – ijtimoiy ong va inson faoliyatining o‘ziga xos shakli. San’at qadimiy tarixga ega bo‘lib, u jamiyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida mehnat jarayoni bilan, kishilar ijtimoiy faoliyatining rivojlanishi bilan bog‘liq holda vujudga kelgan. Keyinchalik madaniyatning o‘sishi natijasida san’at alohida soha sifatida asta-sekin ajrala bordi. San’at odamlarning estetik talablarini qondirish bilan birga, o‘z taraqqiyotining turli davrlarida jamiyat a’zolarini ma’lum ruhda tarbiyalash, ularni aqliy va hissiy jihatdan rivojlantirish vositasi sifatida xizmat qilib kelgan, ularning turli maqsad, his-tuyg‘u, manfaat, ideallarini ifoda etgan. San’at ijtimoiy ongning boshqa shakllaridan o‘zining predmeti, mazmuni, voqelikni ifoda etish usuli va uslubi, ijtimoiy hayotda tutgan o‘rni hamda vazifalari jihatidan farq qiladi. San’at insonning moddiy va ma’naviy faoliyatidagi bilimi, tajribasi, mahorati va qobiliyatlarini namoyon etuvchi badiiy ijodiyot mahsulidir.

Oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kursining maqsadi pedagog kadrlarniinnovatsion yondashuvlar asosida o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada loyihalashtirish, sohadagi ilg‘or tajribalar, zamonaviy bilim va malakalarni o‘zlashtirish va amaliyotga joriy etishlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish, shuningdek ularning ijodiy faolligini rivojlantirishdan iborat. [5.]

San’atning tarbiyaviy kuchi unda ifoda etilgan kechinma va obrazlarning har bir o‘quvchi, tomoshabinning qalbiga kirib borishi, ularda zavqiy hissiyotlarni uyg‘otishidadir. San’at turli ko‘rinishlari bilan o‘ziga xos badiiy estetik qadriyatlarni to‘plash, saqlash va boshqalarga uzatish xususiyatiga ega bo‘lgan estetik tizimni tashkil etadi. San’at tasviriy san’at, me’morlik, rassomlik, haykaltaroshlik, musiqa, teatr, kino, sirk, badiiy adabiyot, xoreografiya va boshqalarni o‘z ichiga oladi. San’atning turlari o‘z predmeti, tasvir vositalari va ifoda imkoniyatlari jihatidan bir-biridan farq qiladi. Matsalan, adabiyotda asosiy ifoda vositasi bo‘lib til xizmat qilsa, tasviriy san’atda esa bo‘yoqlap orqali konkret hissiy obraz gavdalantiriladi. Teatrda esa pesa qahramonlarining siymosi aktyorlarda o‘z aksini topadi.

San’at barcha ijtimoiy ong shakllari singari o‘z taraqqiyot qonuniyatlariga ega. Bu qonuniyatlar san’atning o‘z ichki xususiyatlaridan kelib chiqsada, ijtimoiy taraqqiyot bilan bog‘liq bo‘lgan xalq, millat, elat, mamlakat va jahon sivilizatsiyasi darajasi bu qonuniyatlarda o‘z ifodasini topadi. [6]

Har bir jamiyatning madaniyati va san’ati o‘zining g‘oyaviy yo‘nalishiga ega. Jamiyatlarning almashinishi bilan madaniyat va san’atning tipi ham o‘zgaradi, biroq bu hol madaniyat va san’at taraqqiyoti uzilib qolganini, eski madaniyat va san’at yo‘q bo‘lib madaniy meros, o‘tmish qadriyatlaridan voz kechilganini anglatmaydi. Zotan, har bir yangi jamiyat o‘zidan ilgarigi jamiyatning madaniy-ma’naviy yutuklarini zaruriy ravishda meros qilib qoladi va ularni ijtimoiy munosabatlarning yangi tizimiga kiritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017.

2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017.
3. A.Haydarov “Harakatlar strategiyasi va ma’naviy yuksalish”. “Donishmand ziyosi” nashryoti. 2020-yil
4. Madaniyat va san’at muassasalarini tashkil etish hamda boshqarishga doir meyoriy hujjatlar to‘plami. Tuzuvchi A.Haydarov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016.
5. https://api.ziyonet.uz/uploads/books/3602/5b0e3beec0c32.pdf?83SFSAQ_0EDfaybr0w1Cq
6. https://lib.bimm.uz/items/download/7749

KITAPXANALARDÍŃ INNOVACIYALÍQ POTENCIALÍN BAHALAWDA INNOVACIYALÍQ XÍZMETTIŃ ORNÍ

Sharipova Dilbarxan
ÓzMKÓMÍ Nókis filialı
“Kitapxana iskerligi” kafedrası docenti

Annotatsiya: Usı maqalada zamanagóy kitapxanalarda innovaciyalıq proceslerdiń mazmunı, olardıń innovaciyalıq potencialdı mobilizaciyalawdağı áhmiyeti hám de innovaciyalıq procestiń payda boliw basqıshları ilimiy-teoriyalıq jaqtan analiz etiledi.Maqalada málimleme jámiyeti sharayatında kitapxanalardı turaqlı rawajlandırıw, olardıń básekige shıdamlılığın arttırıw hám sociallıq institut sıpatındağı abırayın bekkemlewde innovaciyalıq jumıstıń strategiyalıq faktor ekenligi tiykarlap beriledi. Kitapxananıń innovaciyalıq jumısı onıń innovaciyalıq potencialın bahalawdıń tiykarǵı kórsetkishi ekeni, innovaciyalıq basqarıw usıllarınan nátiyjeli paydalanıw bolsa kitapxanalardıń bazar sharayatında básekige shıdamlılığın támiyinlewde úlken áhmietke iye ekeni atap ótiledi.

Gilt sózler: Innovaciyalıq jumıs, innovaciyalıq potencial, innovaciyalıq process, zamanagóy kitapxana, innovaciyalıq menedjment, strategiyalıq basqarıw, básekige shıdamlılıq, málimleme bazarı, sanlı texnologiyalar, investiciyalıq siyasat, kadrlar potencialı, sociallıq nátiyjelilik, ekonomikalıq nátiyjelilik, málimleme xızmetiniń sapası.

XXI ásirde bilimler ekonomikası hám sanlı transformaciya processleri sharayatında málimleme-kitapxana mákemeleri jámiyettiń intellektuallıq infrastrukturası sıpatında zárúrli strategiyalıq áhmiyetke iye bolmaqta. Kitapxanalar tek ǵana málimleme resursların saqlawshı emes, al olardı jaratıw, qayta islew hám paydalanıwshılarǵa innovaciyalıq xızmetler kórsetiw arqalı bilimler aylanısın támiyinlewshi sociallıq institut bolıp esaplanadı.

Innovaciya hám innovaciyalıq jumıs keyingi jılları kitapxana hám málimleme tarawınıń strategiyalıq rawajlanıwında tiykarǵı faktor sıpatında qaralmaqta. Kitapxanalarda innovaciyalıq jumıstıń rawajlanıwı málimleme resursların basqarıw, paydalanıwshılarǵa xızmet kórsetiw hám ilimiy-izertlew jumıslarınıń sapasın

arttırıwǵa járdem beredi. Innovaciyalıq jumıstı mámleket tárepinen qollap-quwatlawdıń hám mámleketlik basqarıw, ekonomikanıń tiykarǵı tarmaqları hám sociallıq tarawǵa, sonıń ishinde, zamanagóy kitapxanalarǵa innovaciyalıq ideyalar, qollanbalar hám texnologiyalardı ámelde engiziwdi xoshametlew de kadrlardı innovaciyalıq basqarıwdıń nátiyjeli sistemasın jaratıw zárúrligin talap etedi. Haqıyqatında da, zamanagóy kitapxanalarda innovaciyalıq iskerlik–bul innovaciyalıq potencialdan paydalanıw kórsetkishi sıpatında kitapxananıń is-háreketine tán qásiyet bolıp, ol iskerlikke baǵdarlanǵan mazmun menen onıń nátiyjeleri arasındaǵı baylanıstı kórsetedi. Kitapxanalar olardan jedel hám nátiyjeli paydalanǵanda ǵana innovaciyalar rawajlanıw deregine aylanadı. Innovaciyalıq potencial, onı qáliplestiriw hám rawajlandırıwǵa umtılıwı áhmiyetli bolǵan, jańalıqqa tiykar bola alatuǵın kitapxananıń innovaciyalıq jumısı dep belgilew múmkin. Innovaciyalıq xizmettiń tiykarǵı xarakteristikası innovaciyalıq ózgerislerdiń intensivligi bolıp tabıladı. Innovaciyalıq iskerlik innovaciyalıq potencialdı mobilizaciyalaw qábiletine tiykarlanǵan kitapxananıń innovaciyalıq iskerligi jedelliginiń quramalı xarakteristikası bolıp tabıladı. Innovaciyalıq iskerlik kitapxanaǵa informaciya bazarında hám onıń bazar mexanizminde báseki ústinliklerin ámelge asırıw imkaniyatın beredi. Sonıń menen birge, innovaciyalıq jumıstıń mazmunı tek ǵana belgili bir kitapxanadaǵı innovaciyalar kólemin bahalaw emes, al basqa kitapxanalarǵa óz tájiriybesi tiykarında innovaciyalıq rawajlanıw baǵdarları hám túrlerin tańlawda járdem beriw tiykarında innovaciyalıq strategiyalardı qáliplestiriw bolıp esaplanadı.

Kitapxanalardıń innovaciyalıq potencialın bahalaw zamanagóy kitapxana sistemasınıń nátiyjeliligin anıqlawda úlken áhmiyetke iye. Innovaciyalıq jumıs kitapxana xızmetleriniń sapasın arttıradı, paydalanıwshı tájiriybesin jaqsılaydı hám ilimiy-izertlew processlerin qollap-quwatlaydı. Máselen:elektron kitapxana resursları paydalanıwshılarǵa tez hám qolaylı kiriwdi támiyinleydi;onlayn interaktiv xizmetler kitapxanaǵa bolgan qızıǵıwshılıqtı arttıradı;sanlı resurslar járdeminde ilimiy izertlewler nátiyjeliligi artadı.

Elimiz kitapxanalarında innovaciya hám intellektuallıq úlesiniń joqarı úlesi bolǵan turaqlı jumıstı shólkemlestiriw, sonday-aq, qolaylı investiciyalıq hám isbilermenlik ortalıǵına iye bolǵan jedel rawajlanıp atırǵan mákanǵa aylandırıw zamanımızdıń tiykarǵı wazıypalarınan biri bolıp esaplanadı.

Mámleketimiz kitapxanalarınıń innovaciyalıq jumısınıń tómen dárejesi innovaciyalıq jumısqa tásir etiwshi unamsız faktorlar tásiriniń ústinligi menen túsindiriledi. Olar: kitapxananıń innovaciyalıq siyasatı,innovaciyalıq joybarlardı qarjılandırıw dárejesi,xızmetkerlerdiń innovaciyalıq potencialı, jańa texnologiyalar hám ámeliyattaǵı tájiriybeler haqqında maǵlıwmatlardıń joqlıǵı,basqa kárxanalar hám ilimiy shólkemler menen birge islesiwdiń joq ekenligi, maman kadrlardıń jetispewshiligi, innovaciyalıq infrastruktura hám texnologiya bazarınıń rawajlanbaǵanlıǵı, huqıqıy bazanıń jetik emesligi hám basqalar.

Strategiyalıq innovaciyalar ózgeriwiniń tezligi, innovaciyalardı jaratıw hám xoshametlew boyınsha háreketler jedelligi, strategiyalıq innovaciyalar ózgerisleri menen tıǵız baylanıslı. Bul ónimler, texnologiya hám texnologiyalıq úskeneler,

xızmetkerler, shólkemlestiriw strukturaları, intensivlik, jańalanıwshılıq hám basqa kórsetkishler haqqındaǵı bilimler kompleksi menen xarakterlenedi. Ámelge asırılıp atırǵan innovaciyalıq jumıs dárejesiniń qorshaǵan ortalıq jaǵdayına sáykes keliw dárejesi tiykarında rawajlandırıw zárúr. Álbette ol sırtqı ortalıqtıń jaǵdayına hám kitapxananıń jaǵdayına sáykes keliwi kerek. Jumıstıń tiykarsız ósiwi yamasa onıń azayıwı qáwip jaǵdaylarınıń artıwına hám innovaciyalıq jumıs nátiyjeliliginiń tómenlewine alıp keledi. Kitapxananı krizis hám mashqalalı jaǵdaylardan alıp shıǵıwǵa qaratılǵan innovaciyalıq basqarıw tásirleri ózine tán sheńberge iye. Innovaciyalıq iskerlik shólkemniń ishki jaǵdayınıń kórsetkishi bolıp, onıń dárejesi sırtqı hám ishki ortalıq faktorları imkaniyatlarınan maqsetli paydalanǵan halda qadaǵalanıwı múmkin. Bunday sharayatta hár bir kitapxana ushın óz jumısın rawajlandırıwǵa baǵdarlanǵan krizisti basqarıwdıń innovaciyalıq jolları haqqında maǵlıwmat alıw ayrıqsha áhmiyetli bolıp qaladı.

Zamanagóy kitapxanalardıń básekige shıdamlılıǵın arttırıw ushın innovaciyalıq jumıstı basqarıw, bárinen burın, hár bir kitapxana jumısın strategiyalıq basqarıwdıń tiykarǵı faktorlarınan birine aylanadı. Bul jaǵdayda basqarıwdıń maqseti kitapxananıń bazardaǵı ornın bekkemlew, onıń básekige shıdamlılıǵın arttırıwdan ibarat boladı. Ilimiy-texnikalıq, sociallıq hám ekonomikalıq ózgerisler dinamizmi kitapxanalarda innovaciyalar dawamlılıq ciklleri qısqarıwına alıp keledi. Usıǵan baylanıslı kitapxanalardıń paydalanıwshılar málimleme mútájlikleri mazmunınıń ózgeriwine, olardıń málimleme xızmeti sapasına qoyılatuǵın talaplarǵa, xızmet kórsetiw formaları hám rejimlerine juwap beriwi unamlı tárepke ózgeredi. Innovaciyalıq jumıs procesinde kitapxanada izleniw jumısları hám innovaciyalıq usınıslar islep shıǵıw, dóretiwshilik hám ilham, tolqınlanıw hám qıyal, jańa pikir hám ideyalar xoshametlenedi. Bul jerde, hár bir xızmetker bárqulla óz jumısın jetilistiriw haqqında oylaydı, dodalaydı, sonıń menen birge kásiplesler, biznes-processler hám ónimlerdiń sapası ushın jańa bilim alıwǵa jámáátlik túrde umtıladı. Nátiyjede bul process olardıń dóretiwshiligin, qızıǵıwshılıǵın, ǵamxorlıǵın rawajlandıradı hám jańa ideyalar menen joybarlardı baslap beredi. Izertlewshiler kitapxana hám bibliografiyalıq xizmettiń ekonomikalıq nátiyjeliligin qárejetler hám xizmet nátiyjelerinin qatnasın kórsetiwshi kórsetkishler sisteması boyinsha bahalawdi usinis etedi. Ekonomikalıq nátiyjelilikti analizlewde tiykarǵı másele ekonomikalıq nátiyjeliliktiń belgili kórsetkishlerine sáykes keletuǵın ólshemlerdi tańlaw. Kitapxanalarda ekonomikalıq analiz elementleri (reje hám esabat kórsetkishlerin salıstırıw, bar resurslardı olardıń mútájliklerine salıstırıw hám basqalar) uzaq waqıt dawamında qollanılǵan. Kitapxana nátiyjeliligin bahalaw qıyınshılıǵın bibliografiyalıq xizmettiń bir neshe faktorlar menen baylanıslılıǵın kóriwimiz múmkin. Nátiyjeliliktiń tiykarǵı ólshemi innovaciyalıq jumıstan alınǵan nátiyje bolıp esaplanadı.Innovaciyalıq iskerliktiń qádirleniwi sociallıq innovaciyanıń nátiyjeliligi menen ólshenedi. Innovaciyalıq jumıstıń nátiyjeliligi: kitapxanaǵa sorawlar sanı, sonıń ishinde aralıqtan xızmet kórsetiw formaları; biykar etilgen sorawlar sanı; kitapxana tárepinen ótkeriletuǵın ilajlar sanı hám qatnasıwı; kitapxana tárepinen paydalanıwshılar ushın ámelge asırılatuǵın jańalıqlar (ónim hám xızmetler) sanı; kitapxana jańalıqlarına bolǵan talap (olardı paydalanıw dárejesi).

Innovaciyalıq iskerlikti shólkemlestiriwde kitapxananıń innovaciyalıq potencialı kórsetkishlerdiń bes toparın, yaǵnıy shólkemlestiriwshilik, kadrlar, texnikalıq hám texnologiyalıq, ilimiy-metodikalıq hám muwapıqlastırıwdı óz ishine aladı.Sociallıq nátiyjeliliktiń tek ayırım quramlıq bólimleri ǵárezsiz bahalawǵa iye hám ekonomikalıq nátiyjelilik: kitapxana xizmetkerleriniń sanı, kásiplik professional quramı, avtomatlastırılǵan jumıs orınları sanı, kitapxana xizmetkerleri ushın miynet sharayatları hám miynet sharayatların jaqsılaw, jumıs waqtın únemlew, miynet ónimdarlıǵı sıyaqlı esaplawlarda sáwlelenedi:Texnikalıq hám texnologiyalıq támiynatı bul kórsetkishler toparı innovaciyalıq ideyanıń sáykesligin, zamanagóy texnikalıq hám texnologiyalıq talaplardı, ámeliyatta innovaciyalardı rawajlandırıw perspektivaların bahalaydı. Onda kompyuter texnikası, periferiya qurılmaları sanı; internetke kiriwdiń bar ekenligi, óz veb-saytınıń bar ekenligi. Ilimiy-metodikalıq támiynatı: innovaciyalıq tájiriybeni anıqlaw ushın kitapxana jumısınıń bar ekenligi, joybarlaw jumısınıń bar ekenligi, izertlew jumısınıń bar ekenligi; kitapxananıń professional tańlawlarda qatnasıwı. Kitapxana ámeliyatınıń innovaciyalıq baǵdarlarında muwapıqlastırıw baylanıslarınıń bar ekenligi: kitapxananıń muwapıqlastırıw baylanıslarınıń bar ekenligi, jaslarǵa tematikalıq xızmet kórsetiw baǵdarlamaların, sociallıq sheriklik baǵdarları boyınsha birgeliktegi maqsetli baǵdarlamalardı ámelge asırıw wálayat hám Ózbekstandaǵı basqa da kitapxanalardıń innovaciyalıq jumısına tartılıwı, maǵlıwmatnama, bibliografiyalıq xızmetler hám korporativ kataloglastırıwda qatnasıw hám basqalar kitapxananıń innovaciyalıq jumısın ámelge asırıw nátiyjeliligi óz-ara baylanıslı kórsetkishler sisteması menen táriyiplenedi. Innovaciyalardı ámelge asırıwdan alınatuǵın tásir kólemi tikkeley ónimde; texnologiyalıq; funkcional; sociallıq bahalarda kórinedi. Juwmaqlap aytqanda, kitapxananıń innovaciyalıq iskerligi málimleme jámiyetiniń qolaylı sharayatında kitapxananıń sociallıq institut sıpatında rawajlanıwı menen baylanıslı. Kitapxana ámeliyatınıń haqıyqıy jaǵdayı menen qálegen jol arasında boslıq bar bolıp, onı jedel innovaciyalıq jumıs penen toltırıw zárúrligi tuwılıwı tábiyǵıy. Kitapxanalardıń innovaciyalıq jumısı bazar básekisiniń baǵdarları hám xarakteri menen belgileniwi lazım. Kitapxanalardıń innovaciyalıq xızmetine tásir etiw metodları hám usıllarınıń birligi basqarıwdıń ózine tán túri-innovaciyalıq menedjmentti quraydı. Innovaciyalıq menedjment usıllarınan paydalanıw kitapxananıń sırtqı hám ishki ortalıǵınıń qolaysız faktorları hám tosqınlıqları menen sheklenedi.Bul bilimlendiriw kitapxana innovaciyalıq iskerligin basqarıwdıń eń nátiyjeli usılları esaplanadı, biraq huqıqıy tártipke salıw kitapxana isleri hám mádeniyat tarawı regionlarınıń innovaciyalıq siyasatı mámleketke baylanıslı kitapxana resursı menen támiyinlew, innovaciyalıq processler infrastrukturasın qollap-quwatlaw processleri sıyaqlı bir qatar mashqalalar bar. Bul mashqalalar tek teoriyalıq dárejede emes, al ámeliyatta da óz túsiniklerin kútpekte. Haqıyqatında da, Prezidentimizdiń atap ótkenindey: "Innovaciya - bul keleshek degeni. Biz ullı keleshegimizdi qurıwdı... áyne innovaciyalıq ideyalar tiykarında baslawımız kerek. Innovaciyalıq rawajlanıw hám sanlı ekonomika jolına ótiwimiz biykarǵa emes. Sebebi zaman jedel rawajlanıp baratırǵan házirgi dáwirde kim utadı? Jańa pikir, jańa ideya, innovaciyaǵa súyengen mámleket utadı."

Innovaciyalıq iskerlik kitapxanalardıń potencialın bahalawda tiykarǵı indikator sıpatında xızmet etedi. Jumıstıń sapalı hám nátiyjeli ámelge asırılıwı kitapxananı básekige shıdamlı, zamanagóy hám sociallıq jaqtan paydalı institutqa aylandıradı. Sol sebepli innovaciyalıq jumıstı xoshametlew hám onı bahalaw sistemasın islep shıǵıw kitapxanalardıń turaqlı rawajlanıw strategiyasında úlken áhmiyetke iye.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1.“Innovatsion faoliyat to’g’risida”: O’zbekiston Respublikasi Qonuni: 2020-yil 24-iyul//Xalq so’zi. 2020. 25iyul.
2.2022-2026 yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to’g’risida: O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni: 2022yil 28-yanvar, PF-60//Xalq so’zi.-2022-29yanvar.
3.O’zbekiston-2030 strategiyasi to’g’risida: O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni: 2023-yil 11-sentabr.
4.O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. Axborot-kutubxona faoliyati to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining Qonuni.-Toshkent, 2011.
5.Лапшина,Н.В. Инновационная деятельность библиотек в условиях цифровой трансформации // Библиотековедение.-2021.-№5.с.12-19.
6.Karimova,D. Axborot-kutubxona muassasalarida innovatsion boshqaruv masalalari // Ilmiy axborotnoma.-2022.-№4.-b.88-94.
7.Ismoilov,B. Kutubxonalarda raqamlashtirish jarayonlari va ularning samaradorligi // Zamonaviy ta’lim.-2023.-№1.-b.45-52.

QO‘LYOZMALAR, NOYOB NASHRLARNI SAQLASH VA YOZMA MANBALARNI RAQAMLASHTIRISH

(O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi Fundamental kutubxonasi misolida)

Aytimova Dilbar Aymuratovna
O’zDSMI Nukus filiali
“Kutubxona faoliyati” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi Fundamental kutubxonasida saqlanayotgan qo‘lyozmalar va noyob nashrlarning ilmiy-ma’naviy ahamiyati hamda ularni asrash va raqamlashtirish jarayonlari yoritilgan. Kutubxona fondining tarkibi, xususan, sharq qo‘lyozmalari, litografiya va tipografiya nashrlari, qadimgi davriy matbuot namunalarining tarixiy qiymati tahlil etilgan. Shuningdek, davlat miqyosida qabul qilingan qarorlar asosida nodir manbalarni muhofaza qilish, ularning elektron fondini shakllantirish va bosqichma-bosqich raqamlashtirish ishlari haqida ma’lumot berilgan.

Kalt so‘zlar: kutubxona, tarix, ma’naviyat, axborot, nodir, noyob nashr, manba, fan, folklor, raqamlashtirish

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limining Fundamental kutubxonasi Qoraqalpog‘istonda ilmiy adabiyotlarni eng ko‘p saqlaydigan muassasa sifatida faliyat ko‘rsatadi. Axborotlar oqimi tuxtovsiz oshib borayotgan va bilimlar tez rivojlanayotgan hozirgi davrda kutubxonalar intelektual boyish va madaniyatini asrash maskanlari bo‘lib turibdi. Bugungi kunda Vatanimiz tarixining turli davrlaridagi ijtimoiy–iqtisodiy va siyosiy hayotini birlamchi manbalar asosida izchil va haqqoniy urganish,chinakam tarixni ochib beruvchi manbalarga tayangan holda yoritish va zarur xulosalar chiqarish muhimdir. Shu bois, yurtimiz tarixining turli davrlardagi hayotini urganishda kutubxonalarda saqlanayotgan hujjatlarning o‘rni biqiyosdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 27-dekabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-390 son qarori qabul qilindi. Mazkur qarorda Fanlar akademiyasi tomonidan amalga oshiriladigan ilmiy-tadqiqot ishlarining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari belgilab berilgan. Mazkur yo‘nalishning 10-bandida ma’naviy meros va raqamli qo‘lyozma-tarixiy qo‘lyozmalar, arxivlar va kolleksiyalarni tadqiq etish va raqamlashtirish, zamonaviy texnologiyalarni jalb etgan holda til, adabiyot va san’atning raqamli resurslarini yaratish orqali raqamli bilimlar bazasini kengaytirish vazifalari yuklatildi.

Qoraqalpoq xalqining qadimiy va boy milliy madaniyati,ma’naviy qadriyatlar, badiiy tafakkurining bebaho durdonalaridan biri hisoblangan xalq og‘zaki ijodiyoti asrlar davomida yaratuvchilik, bunyodkorlik mexnatsevarlik va ona yurtga muhabbat to‘yg‘ularini tarannum etib kelgan. Ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuv va bitiklar, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan tortib bugungi kunda kutubxonamiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo‘lyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, etnografiya, folklor, til va adabiyot, san’at, axloq, falsafa, tibbiyot sohalariga oid qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma’naviy boyligimizdir.

Xalqimizning dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy estetik va falsafiy qarashlarini o‘ziga xos tarzda badiiy talqin qiluvchi folklor asarlari unlab janrlarni o‘z ichiga olgan g‘oyat nodir manba hisoblanadi. Yuksak badiiy salohiyatga ega bo‘lgan buyuk ajdodlarimizning poetik iqtidorini o‘zida mujassamlashtirgan xalq og‘zaki badiiy ijodiyoti durdonalari asrlar davomida bitmas-tuganmas ruhiy quvvat manbai bo‘lib xizmat qilgan. Ular ona diyorimizda yuksak madaniyatni bunyod etgan ulug‘ ajdodlarimizning turmush tarzi, orzu-intilishlari, urf-odat va marosimlari, qadriyat an’analari-yu, samimiyatini mukammal aks ettirgani uchun ham qadirlidir. Shuning uchun ham halqimiz o‘z folklorini ko‘z qorachig‘iday asrab-avaylab,takomillashtirib,badiiy jihatdan sayqallantirib keladi.

Kutubxona kitob fondi bir yuz yigirma to‘qqiz mingdan ortiq bo‘lib, shuning besh yarim mingdan ortig‘i qo‘lyozmalar va nodir nashrlar hisoblanadi. Qo‘lyozmalar fondining asosiy qismini sharq qo‘lyozmalari va litografiyalar, tipografiya nashrlari, kseronusxa va yozuv mashinkalarida yozilgan nusxalar, respublikamizda ilk chop etilgan gazeta va jurnallardan iborat bo‘lib, tadqiqotchilar tomonidan qiziqib o‘rganiladigan manbalardir.

Kutubxonada hozirgi vaqtda arab, fors va turkiy tillarda bir yarim mingdan ortiq qo‘lyozmalar va litografiyalar saqlanmoqda. Ularning tarkibini mumtoz adabiyotimiz vakillarining asarlari, tarixiy va badiiy asarlar, dinshunoslik, falsafa, adabiyot va tilshunoslik, huquqshunoslik, pedagogika, lug‘atlar, tibbiyotga oid qo‘lyozmalar va Qur’oni karimning nusxalaridan iborat. Kutubxona fondi harid qilingan, shaxsiy kutubxonalardan va turli tashkilotlardan olingan, shuningdek, hadya qilingan kitoblar va qo‘lyozmalar hisobiga muttasil boyitilib borilmoqda. Olimlar va kutubxona xodimlarining sa’y-harakati bilan kutubxona fondiga 30 yaqin shaxsiy kutubxonalarning kitob va qo‘lyozma kolleksiyalari kutubxona fondiga qabul etilishiga erishildi.

Xalqimizning ilmiy,tarixiy, madaniy va ma’rifiy merosini avaylab asrash uning jahon tamadduniga qo‘shgan ulkan xissasini yanada kengroq namoyish etish,ajdodlarimiz yaratgan betakror asarlar, qo‘lyozmalar hamda noyob nashrlar kelajak avlodga yetkazish, ularni avaylab asrash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2012-yil 9-iyulda “Nodir, alohida qimmatli va noyob nashrlar saqlanishini ta’minlash, ularning fondini tizimli ko‘paytirish va boyitish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 202 –son qarorini qabul qilinishi boshlangan ishlarini davlat miqyosida tashkil etish imkonini yaratdi.

Kutubxonaning faxri bo‘lgan nodir nashrlar fondida XVII- XIX asrlarga tegishli turli sohalarga oid bir ming olti yuzdan ortiq noyob nashrlar mavjud. Qadimgi rus tilidagi kitoblar kolleksiyasi 900 nomdan ko‘proq bo‘lib, ular orasida eng qadimiysi slavyan harflarida yozilgan 1764-yilda yozilgan V.V. Velyaminova-Zernova muallifligidagi “Istoricheskiya izvestiya o kirgiz-kaysakax i snosheniyax Rossii v Sredneyu Aziyu s 1764 po 1783 god” asari va Abbat i Bonaning “O lyubvi iz yensiklopedi” asari 1770-yilda nashr yuzini ko‘rgan kitobidir.

Qoraqalpoq tilidagi noyob nashrlar asosan 1937-1963-yillarga mansub nashrlar bo‘lib, ularning ko‘pchiligi “Qoraqalpoq davlat nashriyoti” tomonidan chop etilgan kitoblardir. Millat ma’naviyatiga ozuqa beruvchi “Alpamıs” (1937), (1941), (1957) “Edige” (1937), “Er Ziywar” (1958), “Qoblan” (1959), “Sharyar” (1959), “Qurbanbek” (1962), “Góruǵlı” (1963) dostonlari xalqimizning eng suyib uqidigan va kitobxonlar tomonidan ko‘p so‘raladigan asarlaridir. Eng dastlabki noyob kitob kutubxonaga 1959-yil 24-yanvarda L.Lebel tomonidan topshirilgan u Klimovich “Islam v sarskoy Rossii” asaridir.

Bugungi kunda ushbu kutubxonada yozma manbalar va turli janrlardagi folklor asarlarining katta hajimdagi qo‘lyozmalarning mavjudligi ana shu badiiy javohirlarni tadqiq va targ‘ib etish milliy madaniyatimizning o‘ziga hosligi va milliy tabiatini dunyo miqyosida keng ko‘lamda namoyish etishga imkon beradi. Zero, buyuk istiqlol tufayli ma’naviy qadriyatlarimizni va milliy mentalitetimizni belgilaydigan folklor an’analarini tiklash va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratildi. Mazku fondda saqlanayotgan qo‘lyozmalar asosida ko‘p jildlik qoraqalpoq folklorining 1-106 tomlari nashr etilgan.

Xalqning milliy o‘zligini anglashda alohida ahamiyati kasb etgan ma’naviy meros ichida davriy matbuot ham alohida o‘rin tutadi. Matbuot maydonida o‘ziga hos o‘rin tutgan lotin yozuvidagi “Qızıl Qaraqalpaqstan” gazetasi 1935-yili

Qoraqalpog‘istonda qoraqalpoq tilida chop etilgan bo‘lib, kutubxonada gazetaning 22-yillik arxivi mavjud. Bugungi raqamli texnologiyalar taraqiy etgan davrda saqlanib qolgan qadimiy qo‘lyozma asarlarning raqamli kolletsiyalarini shakllantirish orqali ularni foydalanishga taqdim etish soha mutaxassislari oldida turgan asosiy vazifalarning biri hisoblanadi. Bugungi kunda ilg‘or zamonaviy texnologiyalar orqali ko‘pgina kutubxonalar noyob kitoblarni raqamlashtirishda ixtisoslashgan yuqori sifatli skanerlash komplekslaridan foydalanadi. Bu jarayon esa nodir asarlarning asl nusxalarini saqlab qolishga yordam beradi.

Nodir, alohida qimmatli va noyob nashrlarning elektron fondini shakllantirish maqsadida qo‘lyozmalar fondida saqlanayotgan tarixiy, ilmiy, badiiy va madaniy qimmatga ega bo‘lgan nashrlar va yozma meroslarni bosqichma-bosqich elektron formatga o‘tkazish va ularning asl nusxasini eskirishdan saqlash maqsadida raqamlashtirish ishlari olib borilgan. Noyob nashrlar va qo‘lyozmalarning ma’lumotlar bazasi tuzilib, bir ming to‘rt yuzga yaqin nodir noyob nashrlar va to‘qqiz yuzdan ortiq qo‘lyozmalar elektron ko‘rinishga o‘tkazildi shundan bir yuz sakson ikki nusxasi arab tilidagi sharq qo‘lyozmalarni tashkil etadi.

Xulosa qilib aytganda qo‘lyozmalar va noyob nashrlarni muhofaza qilish hamda ularni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida raqamlashtirish milliy madaniy merosni asrash, ilm-fan taraqqiyotini ta’minlash va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 27-dekabrdagi PQ-390-son “O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 9-iyuldagi 202-son “Nodir, alohida qimmatli va noyob nashrlar saqlanishini ta’minlash, ularning fondini tizimli ko‘paytirish va boyitish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2001.
4. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. Rasmiy sayt materiallari. – www.academy.uz
5. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi Fundamental kutubxonasi fond materiallari va ichki hisobotlari.-Nukus,2024-2025.
6. Karimov B. Qo‘lyozmalarni saqlash va restavratsiya qilish asoslari. – Toshkent: Fan, 2012.
7. Raqamlashtirish jarayonlari va elektron kutubxonalar yaratish metodikasi: uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2019.
8. Qoraqalpoq folklori ko‘p jildligi. 1–106-jildlar. – Nukus: Qoraqalpoq davlat nashriyoti, turli yillar

GLOBALLASHUV JARAYONIDA MILLIY MADANIY IDENTIKLIK TRANSFORMATSIYASI

Gulzixan Umirova
O‘zDSMI NF “Madaniyat faoliyati” kafedrasi assistent-o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv sharoitida milliy madaniy identiklikning transformatsiyasi masalasi o‘rganiladi. Tadqiqot milliy qadriyatlar, an’ana va urf-odatlar, til hamda madaniy merosning global ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillar ta’sirida qanday o‘zgarishi va moslashishini yoritadi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, milliy identiklik, madaniy transformatsiya, milliy qadriyatlar, urf-odatlar, madaniy meros, til, an’analar, yosh avlod.

Annotation: This article examines the issue of the transformation of national cultural identity in the context of globalization. The study highlights how national values, traditions and customs, language and cultural heritage change and adapt under the influence of global social, economic and cultural factors.

Keywords: globalization, national identity, cultural transformation, national values, customs, cultural heritage, language, traditions, young generation.

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос трансформации национальной культурной идентичности в контексте глобализации. Исследование освещает, как национальные ценности, традиции и обычаи, язык и культурное наследие изменяются и адаптируются под влиянием глобальных социальных, экономических и культурных факторов.

Ключевые слова: глобализация, национальная идентичность, культурная трансформация, национальные ценности, обычаи, культурное наследие, язык, традиции, молодое поколение.

Hozirgi kunda globallashuv jarayoni dunyo bo‘ylab iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarni kengaytirib, mamlakatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlab bormoqda. Shu bilan birga, bu jarayon milliy madaniy identiklikning shakllanishi va rivojlanishiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Milliy identiklik – bu xalqning o‘ziga xos qadriyatlari, an’analari, tili va madaniy merosi orqali o‘zini tanish va ifodalash usuli bo‘lib, u jamiyatning ichki barqarorligi va madaniy o‘ziga xosligini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi.[1]

Globallashuv sharoitida milliy madaniy identiklik turli tahdid va imkoniyatlarga duch keladi: bir tomondan, global madaniyatning keng tarqalishi milliy qadriyatlarni susaytirishi mumkin, boshqa tomondan, bu jarayon milliy madaniyatni rivojlantirish va yangi ijtimoiy-madaniy strategiyalarni yaratish imkoniyatini ham beradi. Shu sababli, globallashuv davrida milliy madaniy identiklikning transformatsiyasi masalasi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.[2]

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – globallashuv jarayonida milliy madaniy identiklikning o‘zgarish tendensiyalarini aniqlash, uning asosiy omillari va transformatsiya mexanizmlarini tahlil qilishdir. Bu esa xalqning madaniy merosi va

qadriyatlarini saqlash hamda yangi global sharoitga moslashuv strategiyalarini ishlab chiqishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Globallashuv jarayonida milliy madaniy identiklik bir necha asosiy yo‘nalishlar orqali transformatsiyalanadi. Avvalo, global iqtisodiy va madaniy aloqalarning kengayishi mahalliy madaniyat va urf-odatlarga asoslangan qadriyatlarning qayta talqin qilinishiga olib keladi. Masalan, yoshlar orasida global media mahsulotlari, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali xorijiy madaniyat elementlari keng tarqaladi, bu esa mahalliy urf-odatlar va an’analarni o‘zgartiradi yoki ular bilan moslashishga sabab bo‘ladi.[3]

Ikkinchi jihat – til va kommunikatsiya sohasidagi o‘zgarishlar. Globallashuv sharoitida ingliz tili va boshqa xalqaro tillarning roli ortadi, bu esa milliy tilning kundalik hayotdagi o‘rniga ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, til orqali ifodalanuvchi madaniy kodlar ham o‘zgaradi va milliy madaniyat global standartlarga moslashishga majbur bo‘ladi.[4]

Uchinchi yo‘nalish – qadriyatlar va normativ tizimlarning o‘zgarishi. Global madaniyat me’yorlari milliy jamiyatning axloqiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlariga ta’sir qiladi. Bu jarayonda ba’zi qadriyatlar yangilanadi, boshqalari esa zaiflashadi. Shu sababli, milliy madaniy identiklikni saqlash va rivojlantirish uchun strategik yondashuvlar zarur: mahalliy urf-odatlar va qadriyatlarni global jarayonlar bilan uyg‘unlashtirish, yosh avlodni milliy madaniyat bilan tanishtirish va madaniy ongini rivojlantirish.[5]

Shuningdek, milliy madaniy identiklikni shakllantiruvchi muhim mexanizmlardan biri – madaniy siyosat va ta’lim tizimi hisoblanadi. Davlatning madaniy strategiyalari, milliy ta’lim dasturlari va madaniy tadbirlar globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni saqlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro madaniy almashinuvlar va hamkorliklar milliy madaniyatni boyitish, yangilash va global maydonda o‘z o‘rnini topish imkonini beradi.

Globallashuv jarayonida milliy madaniy identiklikning transformatsiyasi mavzusi batafsil tahlil qilinib, uning ijtimoiy, madaniy va pedagogik jihatlari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, global ta’sir milliy qadriyatlar va urf-odatlar tizimida o‘zgarishlarga olib keladi, xususan, yosh avlod orasida xalqaro madaniyat elementlari keng tarqalishi natijasida milliy o‘ziga xoslikka bo‘lgan munosabat ham o‘zgaradi. Shu bilan birga, globallashuv milliy madaniyatni yangilash va rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni ham yaratadi.[6]

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, agar milliy qadriyatlar va madaniy identiklikni saqlashga alohida e’tibor qaratilmasa, globallashuv ularni susaytirishi mumkin. Aksincha, strategik yondashuvlar va davlatning madaniy siyosati orqali milliy identiklikni himoya qilish va yangilash imkoniyati yuzaga keladi. Masalan, ta’lim dasturlari, madaniy tadbirlar va xalqaro hamkorliklar yosh avlodning milliy madaniyat bilan tanishishini ta’minlaydi va ularni global jarayonlar bilan uyg‘unlashtiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, globallashuv milliy madaniy identiklikni quyidagi yo‘nalishlarda transformatsiyalaydi:

- milliy qadriyatlar va urf-odatlarning qayta talqin qilinishi;

- til va madaniy kodlarning global standartlarga moslashuvi;
- yosh avlodning madaniy qadriyatlarni qabul qilish va moslashuvi;
- madaniy siyosat va ta’lim orqali milliy identiklikni mustahkamlash.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, globallashuv milliy madaniy identiklikni yo‘q qilmaydi, aksincha uni o‘zgartiradi va rivojlantiradi. Bu transformatsiya jarayoni milliy qadriyatlar, til, an’ana va madaniy merosning global sharoitga moslashuvi va yangilanishini ta’minlaydi. Shu bois, milliy madaniy identiklikni saqlash va rivojlantirish uchun uzoq muddatli strategiyalar va kompleks yondashuvlar zarur bo‘ladi.

Xulosa. Globallashuv jarayonida milliy madaniy identiklikning transformatsiyasi nafaqat milliy qadriyatlar va an’analarni, balki til, madaniy meros va yosh avlodning madaniy ongini ham qamrab oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, globallashuv ta’sirida milliy madaniyat o‘zgaradi, lekin butunlay yo‘qolmaydi; aksincha, u yangilanadi, moslashadi va rivojlanadi. Shu bilan birga, milliy madaniy identiklikni saqlash va mustahkamlash davlat siyosati, madaniy-ta’lim strategiyalari, madaniy tadbirlar hamda xalqaro hamkorliklar orqali ta’minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M. Yoqubov. Madaniy o‘ziga xoslik va globallashuv — Toshkent: Sharq, 2017.
2. F. To‘xtayev. Globallashuv davrida milliy qadriyatlar — Toshkent: Yangi Asr, 2018.
3. A. Raxmonov. Milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirish — Toshkent: Fan va Texnologiya, 2019.
4. N. Axmedova. Yosh avlod va madaniy identiklik — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti, 2020.
5. R. Qo‘chqorov. Madaniy transformatsiya va xalqaro aloqalar — Toshkent: Sharq Noshriyoti, 2021.
6. S. Karimov. Globallashuv va milliy madaniyatning yangilanishi — Toshkent: Yangi Asr, 2022.

MADANIYAT VA SAN’AT SOHASINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISH ASOSLARI

Shaniyazova Nuriya Jenisbay qızı
O‘DSMI Nukus filiali 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda innovatsiya tushunchasining madaniyatshunoslikdagi talqini, madaniy jarayonlarda raqamli texnologiyalar, kreativ industriyalar va boshqaruv innovatsiyalarining o‘rni ilmiy manbalar asosida o‘rganiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san’at sohasini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati, normativ-

huquqiy hujjatlar hamda xalqaro tajriba misolida innovatsion yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari madaniyat va san’at sohasida innovatsion rivojlanish barqaror madaniy muhitni shakllantirish va raqobatbardoshlikni oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Madaniyat, san’at, innovatsiya, kreativ industriya, raqamli madaniyat, madaniy siyosat, madaniyat boshqaruvi

Аннотация: В данной научной статье анализируются теоретические и практические основы инновационного развития сферы культуры и искусства. В исследовании на основе научных источников рассматривается интерпретация понятия инновации в культурологии, роль цифровых технологий, креативных индустрий и управленческих инноваций в культурных процессах. Также на примере государственной политики Республики Узбекистан, нормативно-правовых документов и международного опыта анализируется эффективность инновационных подходов, направленных на развитие сферы культуры и искусства. Результаты исследования показывают, что инновационное развитие в сфере культуры и искусства является важным фактором формирования устойчивой культурной среды и повышения конкурентоспособности.

Ключевые слова: Культура, искусство, инновации, креативная индустрия, цифровая культура, культурная политика, управление культурой.

Abstract: This scientific article analyzes the theoretical and practical foundations of innovative development in the field of culture and art. Based on scholarly sources, the study examines the interpretation of the concept of innovation in cultural studies, as well as the role of digital technologies, creative industries, and managerial innovations in cultural processes. In addition, using the example of the state policy of the Republic of Uzbekistan, regulatory and legal documents, and international experience, the effectiveness of innovative approaches aimed at developing the sphere of culture and art is analyzed. The research findings indicate that innovative development in the field of culture and art is an important factor in forming a sustainable cultural environment and enhancing competitiveness.

Keywords: Culture, art, innovation, creative industry, digital culture, cultural policy, cultural management.

Kirish

Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida madaniyat va san’at sohasining rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq holda kechmoqda. Zamonaviy sharoitda madaniyat nafaqat ma’naviy qadriyatlar majmui, balki innovatsion iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda [1]. Xalqaro tajribada madaniyat va san’at sohasida innovatsion yondashuvlar kreativ industriyalar, madaniy tadbirkorlik, raqamli platformalar orqali amalga oshirilayotgani kuzatiladi [2].

O‘zbekiston Respublikasida ham madaniyat va san’at sohasini modernizatsiya qilish, uni innovatsion asosda rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. Xususan, madaniy muassasalar faoliyatiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, milliy madaniy merosni raqamlashtirish,

yosh ijodkorlarni qo‘llab-quvvatlash masalalari normativ-huquqiy hujjatlarda mustahkamlangan [3].

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil, kontent-tahlil va ilmiy manbalarni umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Madaniyat va san’at sohasidagi innovatsion jarayonlar mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari asosida o‘rganildi [4]. Shuningdek, kreativ industriyalar rivojlanishiga oid statistik ma’lumotlar tahlil qilindi [5].

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirish bir nechta asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilmoqda. Birinchidan, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi madaniy mahsulotlarni yaratish, saqlash va tarqatish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Muzeylar, kutubxonalar va teatrlarning raqamli platformalarda faoliyat yuritishi madaniy xizmatlardan foydalanish imkonini oshirmoqda [6].

Ikkinchidan, kreativ industriyalar madaniyat va san’at sohasining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda. Dizayn, kino, musiqa, moda va media sohalari innovatsion yondashuvlar orqali yangi ish o‘rinlari yaratmoqda va yalpi ichki mahsulotga sezilarli hissa qo‘shmoqda [7].

Uchinchidan, madaniyat boshqaruvida innovatsion menejment usullarining qo‘llanilishi madaniy muassasalar faoliyatining samaradorligini oshirmoqda. Strategik rejalashtirish, marketing va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari madaniyat sohasida keng qo‘llanilmoqda [8]

Tahlil va muhokama

Madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirish masalasi zamonaviy madaniyatshunoslik va madaniy siyosat tadqiqotlarida markaziy muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Ilmiy adabiyotlarda innovatsiya tushunchasi madaniyat sohasida nafaqat texnologik yangiliklarni, balki boshqaruv, tashkil etish, moliyalashtirish va madaniy iste’mol shakllaridagi tub o‘zgarishlarni ham o‘z ichiga oluvchi kompleks jarayon sifatida talqin qilinadi [1]. Shu nuqtayi nazardan, madaniyat va san’at sohasidagi innovatsion rivojlanish jamiyatning umumiy modernizatsiya jarayonlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy omillar uyg‘unligida shakllanadi.

Ilmiy tadqiqotlarda madaniyat va innovatsiya o‘rtasidagi munosabatlar ko‘pincha ikki tomonlama jarayon sifatida izohlanadi. Bir tomondan, madaniyat innovatsion g‘oyalar va ijodiy yondashuvlar uchun muhim manba bo‘lsa, ikkinchi tomondan, innovatsiyalar madaniy jarayonlarning rivojlanish sur’atlarini tezlashtiradi va ularning yangi shakllarini yuzaga keltiradi [2]. Bu holat madaniyatning an’anaviy shakllari bilan zamonaviy innovatsion texnologiyalar o‘rtasida muvozanatni ta’minlash zaruratini yuzaga chiqaradi.

Madaniyat va san’at sohasida innovatsion rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi bilan bog‘liq. Ilmiy manbalarda raqamlashtirish jarayoni madaniy merosni saqlash va ommalashtirishning samarali vositasi sifatida e’tirof etiladi [3]. Muzey fondlari,

arxiv hujjatlari, teatr va musiqa asarlarini raqamli formatga o‘tkazish madaniy boyliklardan keng auditoriya foydalanishiga imkon yaratadi. Bu jarayon, ayniqsa, yosh avlodning madaniyatga qiziqishini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda raqamlashtirishning madaniyat sohasiga ta’siri faqat ijobiy jihatlar bilan cheklanmasligi ta’kidlanadi. Ba’zi tadqiqotchilar raqamli madaniyatning rivojlanishi madaniy mahsulotlarning yuzaki iste’mol qilinishiga olib kelishi mumkinligini qayd etadilar [4]. Shu sababli, madaniyat va san’at sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etishda ularning mazmuniy va tarbiyaviy jihatlarini hisobga olish muhim hisoblanadi.

Madaniyat va san’atni innovatsion rivojlantirish jarayonida kreativ industriyalar alohida o‘rin tutadi. Ilmiy manbalarga ko‘ra, kreativ industriyalar madaniyat, san’at va iqtisodiyot kesishgan nuqtada shakllanib, ijodiy faoliyat natijasida yaratiladigan mahsulot va xizmatlarni bozorga chiqarishga qaratilgan tizimdir [5]. Dizayn, kino, musiqa, nashriyot, moda va media sohalari kreativ industriyalar tarkibiga kirib, madaniyatning iqtisodiy salohiyatini namoyon etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kreativ industriyalar rivojlanishi madaniyat va san’at sohasining iqtisodiy barqarorligini ta’minlash bilan bir qatorda, yangi ish o‘rinlari yaratish va hududiy rivojlanishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi [6]. Shu jihatdan, kreativ industriyalarni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Xalqaro tajribada bu sohani rivojlantirish uchun grantlar, soliq imtiyozlari va infratuzilmaviy loyihalar amalga oshirilmoqda [7].

Madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirishda madaniyat boshqaruvi tizimining takomillashuvi muhim omil hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlarda madaniyat boshqaruvida strategik rejalashtirish, loyiha boshqaruvi va marketing yondashuvlarining qo‘llanilishi muassasalar faoliyatining samaradorligini oshirishi ta’kidlanadi [8]. An’anaviy boshqaruv usullaridan innovatsion menejment modeliga o‘tish madaniy muassasalarning zamonaviy talablar asosida faoliyat yuritishiga imkon yaratadi.

Shuningdek, madaniyat va san’at sohasida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining rivojlanishi innovatsion jarayonlarni jadallashtiruvchi omil sifatida baholanadi. Ilmiy adabiyotlarda davlat va xususiy sektor hamkorligi madaniy loyihalarni moliyalashtirish, infratuzilmani rivojlantirish va xizmatlar sifatini oshirishda samarali vosita ekanligi qayd etilgan [9]. Bu yondashuv madaniyat sohasida moliyaviy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Madaniyat va san’atni innovatsion rivojlantirish masalasida kadrlar salohiyati muhim ahamiyatga ega. Ilmiy manbalarda innovatsion jarayonlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan malakali mutaxassislar, ijodkorlar va menejerlar tayyorlash tizimiga bog‘liqligi ta’kidlanadi [10]. Shu bois, madaniyat sohasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega kadrlarni tayyorlash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, madaniyat ta’limi tizimida innovatsion yondashuvlar, jumladan, loyiha asosida o‘qitish, raqamli platformalardan foydalanish va xalqaro hamkorlik dasturlarini kengaytirish kadrlar salohiyatini

oshirishga xizmat qiladi [11]. Bu esa madaniyat va san’at sohasida innovatsion rivojlanishning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlaydi.

Madaniyat va san’at sohasida innovatsion rivojlanishning yana bir muhim jihati madaniy siyosat bilan bog‘liq. Ilmiy adabiyotlarda madaniy siyosat jamiyatning madaniy rivojlanish yo‘nalishlarini belgilovchi strategik mexanizm sifatida talqin qilinadi [12]. Davlat tomonidan qabul qilinadigan dastur va strategiyalar madaniyat va san’at sohasida innovatsion tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash uchun zarur huquqiy va institutsional sharoitlarni yaratadi.

O‘zbekiston sharoitida madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar milliy madaniy merosni asrash bilan bir qatorda, uni zamonaviy madaniy jarayonlarga integratsiya qilishga qaratilgan [3]. Bu jarayon ilmiy adabiyotlarda madaniy modernizatsiyaning muhim ko‘rinishi sifatida baholanadi.

Umuman olganda, tahlil va muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirish ko‘p omilli va tizimli jarayon bo‘lib, u texnologik, iqtisodiy, tashkiliy va kadrlar bilan bog‘liq omillar uyg‘unligida amalga oshiriladi. Ilmiy manbalarda ta’kidlanganidek, innovatsion yondashuvlar madaniyatning ijtimoiy ahamiyatini kamaytirmasdan, aksincha, uning jamiyat hayotidagi rolini kuchaytirishga xizmat qiladi [2]. Shu sababli, madaniyat va san’at sohasida innovatsion rivojlanishni ta’minlash zamonaviy madaniyat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirish zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Raqamli texnologiyalar, kreativ industriyalar va innovatsion boshqaruv mexanizmlari madaniyat sohasining barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion yondashuvlar madaniy merosni asrash bilan bir qatorda, uning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, madaniyat va san’at sohasida innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toffler A. *The Third Wave*. — New York: Bantam Books, 1980. — 45–47-betlar.
2. Howkins J. *The Creative Economy*. — London: Penguin, 2001. — 23–26-betlar.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. — Toshkent, 2018. — 2–5-bandlar.
4. UNESCO. *Cultural Policy and Innovation*. — Paris, 2015. — 12–18-betlar.
5. UNCTAD. *Creative Economy Report*. — Geneva, 2018. — 30–35-betlar.
6. Manovich L. *Cultural Analytics*. — Cambridge: MIT Press, 2020. — 56–60-betlar.
7. Throsby D. *Economics and Culture*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001. — 89–94-betlar.

8. Hillman-Chartrand H. *Cultural Economics and Cultural Policy*. — London, 2003. — 41–44-betlar.
9. Smith A. *Cultural Heritage and Innovation*. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — 67–71-betlar.
10. European Commission. *Creative Europe Programme*. — Brussels, 2019. — 10–15-betlar.
11. Florida R. *The Rise of the Creative Class*. — New York: Basic Books, 2002. — 101–105-betlar.
12. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 55–58-betlar.

BIBLIOGRAFIYA – MADANIY KOMMUNIKATSIYA VOSITASI SIFATIDA: ZAMONAVIY KONSEPTUAL YONDASHUVLAR

Ońǵarbaeva Qutlıbiyke Jeńisbay qızı
ÓzMKÓMI Nókis filialı 1-kurs magistrantı

Annotatsiya: Mazkur tezisda bibliografiyaning zamonaviy ilmiy makondagi o‘rni madaniy kommunikatsiya vositasi sifatida konseptual tahlil qilindi. Bibliografik metadata, identifikatorlar va integrity signallarining ilmiy axborotning topiluvchanligi, ishonchliligi va legitimatsiyasidagi roli asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: bibliografiya, madaniy kommunikatsiya, DOI, ochiq fan, ilmiy integritet.

Аннотация: В тезисе концептуально проанализирована роль библиографии как средства культурной коммуникации в современном научном пространстве. Обосновано значение библиографических метаданных, идентификаторов и сигналов научной добросовестности для обнаружения, проверки и легитимации научной информации.

Ключевые слова: библиография, культурная коммуникация, DOI, открытая наука, научная добросовестность.

Abstract: This thesis conceptually examines bibliography as a tool of cultural communication in the contemporary scholarly environment. The study substantiates the role of bibliographic metadata, persistent identifiers, and integrity signals in ensuring discoverability, reliability, and legitimacy of scientific information.

Keywords: bibliography, cultural communication, DOI, open science, research integrity.

Kirish

So‘nggi o‘n yilliklarda ilmiy axborot oqimi keskin tezlashdi: xalqaro ma’lumotlar bazalarida ilmiy nashrlar soni barqaror o‘sib bormoqda va bu holat bilimni topish, saralash, ishonchliligini tekshirish hamda madaniy muhokamaga olib kirish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Masalan, Dimensions ma’lumotlariga tayanib keltirilgan tahlillarda 2024-yilda

“maqola+review+konferensiya materiali” turkumida yillik chiqish hajmi millionlab birliklarni tashkil qilgani qayd etiladi (turli hisoblash usullariga ko‘ra “faqat jurnal maqolalari” va “keng turkum hujjatlar” alohida sanaladi). Shu fon’da bibliografiya oddiy “ro‘yxat” emas, balki ilmiy va ijtimoiy tajribani avlodlararo uzatadigan madaniy kommunikatsiya vositasi sifatida namoyon bo‘ladi: u bilimning kelib chiqishi, muallifligi, dalillanishi va ilmiy hamjamiyatda qabul qilinishini ko‘rsatuvchi “aloqalar tarmog‘i”ni shakllantiradi.Zamonaviy ilmiy ekotizimda bibliografiyaning kommunikativ qudrati, ayniqsa, raqamli identifikatorlar (DOI), metadata va iqtiboslar tizimi kengayishi bilan ortmoqda. Masalan, Crossref 2024-yilda DOI bilan ro‘yxatdan o‘tgan yozuvlar hajmi ~163 million atrofida ekani va jurnal nomlari soni juda katta miqyosga chiqqanini ko‘rsatadi; bu bibliografik metadata endilikda nafaqat “topiluvchanlik”, balki ilmiy yozuvning yaxlitligi (integrity) uchun ham tayanch omil ekanini anglatadi. Bundan tashqari, STM Associationning Open Access panelida 2024-yilda global “article+review+conference paper” oqimining katta qismi nazariy jihatdan Gold OA bo‘lishi mumkinligi, biroq taxminan 1,6 million materialda bu imkoniyat tanlanmagani qayd etiladi; bu ham bibliografik ochiqlik va kommunikatsiya siyosati muammolarini dolzarblashtiradi.

Mavzuning o‘rganilish darajasi:

Bibliografiyani madaniy kommunikatsiya vositasi sifatida talqin qilish bir nechta ilmiy an’analarda shakllangan:

1) Klassik hujjatshunoslik va bibliografiya nazariyasi: bibliografiyani bilimni jamlash va tartiblashning ijtimoiy instituti sifatida yoritgan yondashuvlar (masalan, Paul Otlet, Suzanne Briet).

2) Kutubxonashunoslik va axborot fanlarida konseptual burilishlar: hujjat/axborotning “narsa” sifatidagi talqini, bibliografik nazorat va ma’nolash jarayonlari (masalan, Michael Buckland, Jesse Shera, Brenda Dervin).

3) Bibliometriya va iqtibos tahlili maktabi: ilmiy kommunikatsiyada iqtiboslarning “signal” vazifasini asoslagan yo‘nalish (masalan, Eugene Garfield, Derek J. de Solla Price).

4) Ijtimoiy-madaniy kommunikatsiya nazariyalari: bilimning jamiyatdagi aylanishi, diskurs va tarmoq tuzilmalari doirasida bibliografiya “madaniy filtrlash” vositasi sifatida ko‘riladi (masalan, Jürgen Habermas

Zamonaviy axborot etikasi va raqamli nashriyot muammolari: predatory jurnallar, ma’lumotlar yaxlitligi, AI ishtiroki va shaffoflik masalalari (masalan, Rafael Capurro; shuningdek ICMJE talablarida AI’dan foydalanishni oshkor qilish va mas’uliyatning insonga tegishliligi ta’kidlanadi [2, 3-b.]). Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda ko‘pincha bibliografiya texnik-bibliografik standartlar (format, uslub, indekslash) doirasida yoritiladi yoki aksincha, madaniy-kommunikativ yunalishda. Raqamli identifikatorlar, metadata siyosati, ochiq fan (Open Science), hamda “ko‘p tilli ilmiy maydon” sharoitida bibliografiyaning madaniy kommunikatsiya funksiyasini yagona konseptual ramkada birlashtirish masalasi hali ham yetarlicha tizimlashtirilmagan deb baholanadi .

Natija va muhokama

Tadqiqot doirasidagi konseptual tahlil natijasida bibliografiyaning “madaniy kommunikatsiya vositasi” sifatidagi ishlash mexanizmi uch qavatli model orqali aniqlandi: birinchi qavat (identifikatsiya) manbani topish va ajratish vazifasini bajaradi (muallif, yil, nashr, DOI/URL kabi atributlar); ikkinchi qavat (ishonchlilik va isbot) iqtiboslar, tahririy siyosat, versiya nazorati hamda tuzatish/rektraksiya signallari orqali “qanchalik ishonchli?” degan savolga amaliy javob beradi; uchinchi qavat (madaniy xotira va legitimatsiya) esa bibliografiyani ilmiy hamjamiyatdagi e’tirof, ustuvorlik, “ilmiy nasab” va paradigma uzluksizligini ta’minlovchi kommunikativ mexanizmga aylantiradi. Bu model bibliografiyani faqat “manbalar ro‘yxati” emas, balki ilmiy muloqotda ma’no va ishonchni tashuvchi infratuzilma sifatida talqin qilishga imkon berdi.

Modelning dolzarbligi raqamli ilmiy ekotizim miqyosi bilan ham dalillanadi: Crossref doirasida Crossref DOI’lari bilan bog‘langan ochiq metadata yozuvlari ~163 millionga yetgani qayd etiladi, bu esa bibliografik metadata endilikda global ilmiy kommunikatsiyaning “skeleti”ga aylanganini ko‘rsatadi [2]. Ochiq fan sharoitida bibliografiyaning kommunikativ roli yanada kuchayadi: STM Association OA Dashboard ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda global “maqola + review + konferensiya materiali” oqimi 3,9 mln atrofida bo‘lib, shundan taxminan 40% “gold OA” sifatida chop etilgani ko‘rsatiladi [3]. Eng muhim kommunikativ xulosalardan biri shundaki, 2024-yilda deyarli 1,6 mln ish “gold OA” bo‘lishi mumkin bo‘la turib, bu yo‘l tanlanmagan; demak, bibliografiyada nafaqat manba rekvizitlari, balki kirish rejimi (OA turi), versiya (preprint/VoR) va tarqatish shartlari (litsenziya, repository)ni aniq belgilash ilmiy axborotning jamiyatga qanday yetib borishini bevosita belgilaydi [4].

Muhokama nuqtayi nazaridan, uch qavatli modelning eng kuchli tomoni shundaki, u bibliografiyani “madaniy kommunikatsiya”ning uch asosiy vazifasiga bog‘laydi: navigatsiya (manbani topish), ishonch (manbaning maqomini tekshirish) va legitimatsiya (ilmiy xotirada joylashtirish). Ayniqsa, bugungi “integrity” muammolari fonida bibliografiya himoya mexanizmi sifatida ham ishlaydi: Clarivate tahlilida 2023-yilda Retraction Watch bazasi bo‘yicha 13 mingdan ortiq rektraksiya qayd etilgani keltiriladi; bu holat bibliografiyada rektraksiya/correction/EoC kabi status signallarini ko‘rsatish “madaniy xotira”ni ifloslanishdan saqlash uchun zarurligini kuchaytiradi [5]. ICMJE ham aynan shuni kuchaytiradi: muhokamada natijalarni takrorlamasdan, yangi va muhim jihatlarni ajratish, cheklovlarni ochiq aytish va xulosani maqsadlar bilan bog‘lash zarurligi ta’kidlanadi [1, 18 b.]. Shu asosda, tadqiqotning amaliy-analitik natijasi sifatida bibliografik “ishonchlilik indikatorlari” (minimal) konseptual tarzda ajratildi: (1) persistent identifikatorlar (DOI, ORCID, ROR) — mualliflik va institutsional mansublikni aniqlashtirib, manbaning topiluvchanligi va tekshiruvchanligini oshiradi; (2) versiya aniqligi — preprint, qabul qilingan o‘lyozma (accepted manuscript) va nashrning yakuniy versiyasi (Version of Record) o‘rtasidagi farqlarni aniq ko‘rsatib, ilmiy mazmunning noto‘g‘ri talqin qilinishi va tarqalishining oldini oladi; (3) integritet signallari — rektraksiya, tuzatish (correction) va ogohlantirish (EoC) belgilarini ko‘rsatish orqali ilmiy xotiraning ishonchliligini ta’minlaydi; (4)

nashr sifati indikatorlari — manbaning tahririy siyosati va indekslanish holatini hisobga olish orqali bibliografik kommunikatsiyaning legitimligini mustahkamlaydi.

Xulosa: Bibliografiya zamonaviy ilmiy makonda oddiy “manbalar ro‘yxati” emas, balki bilimni **topish–tekshirish–legitimlashtirish** jarayonlarini boshqaradigan **madaniy kommunikatsiya vositasi** ekanligi asoslandi: DOI/ORCID/ROR va metadata manbani aniq identifikatsiya qiladi, versiya (preprint/VoR) hamda OA holati (gold/green/bronze) axborotning tarqalish yo‘lini belgilaydi, rektraksiya/tuzatish signallari esa ilmiy xotirani xatodan himoya qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1) International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). Recommendations for the Conduct, Reporting, Editing, and Publication of Scholarly Work in Medical Journals (Annotated). Updated April 2025.
2) Crossref. “A summary of our Annual Meeting.” Blog post, December 9, 2024.
3) STM Association. “OA Dashboard (OA Dashboard 2).” Web resource (2024 view).
4) STM Association. “Uptake of Open Access (OA) — Total View.” Web resource (2014–2024 trendlar).
5) Clarivate. “Retraction awareness: Equipping researchers with timely insights.” Blog post, October 30, 2025.

KUTUBXONALARDA O‘LKASHUNOSLIK BIBLIOGRAFIYA ISHINI TASHKIL ETISH

Mambetova Ayxan Abat qizi
O’zDSMI Nukus filali 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur tizada kutubxonalarda o‘lkashunoslik bibliografiya ishini tashkil etishning mazmuni, ahamiyati va asosiy yo‘nalishlari yoritilgan. O‘lkashunoslik bibliografiyasining vazifalari, turlari hamda uni amaliyotda tashkil etish jarayoni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kutubxona, o‘lkashunoslik, bibliografiya, bibliografik faoliyat, axborot resurslari.

Аннотация: В данной тизе освещены содержание, значение и основные направления организации краеведческой библиографической работы в библиотеках. Проанализированы задачи, виды краеведческой библиографии и процесс ее организации на практике.

Ключевые слова: библиотека, краеведение, библиография, библиографическая деятельность, информационные ресурсы

Abstract: This guide covers the content, significance, and main directions of organizing local history bibliographic work in libraries. The tasks, types of local history bibliography, and the process of its organization in practice are analyzed.

Keywords: library, local history, bibliography, bibliographic activity, information resources

Hozirgi globallashuv va axborotlashgan jamiyat sharoitida milliy va hududiy madaniy merosni saqlash, uni kelajak avlodga yetkazish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda kutubxonalar o‘zining o‘lkashunoslik faoliyati, xususan, o‘lkashunoslik bibliografiya ishlarini tashkil etish orqali jamiyatda muhim o‘rin egallaydi. O‘lkashunoslik bibliografiyasi muayyan hududning tarixi, madaniyati, tabiati, ijtimoiy-iqtisodiy rivoji hamda ilmiy va adabiy merosiga oid manbalarni aniqlash, jamlash, tizimlashtirish va foydalanuvchilarga yetkazib berishga xizmat qiladi.

O‘lkashunoslik bibliografiyasi — ma’lum bir hududga taalluqli bo‘lgan barcha turdagi hujjatlar, ya’ni kitoblar, maqolalar, gazeta va jurnallar, arxiv hujjatlari, konferensiya materiallari hamda elektron resurslarni qamrab oluvchi bibliografik faoliyat turidir. Uning asosiy maqsadi hududga oid axborot resurslarini jamlash va ulardan samarali foydalanishni ta’minlashdan iborat.

O‘lkashunoslik bibliografiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

hududga oid hujjatlarni aniqlash va to‘plash;
bibliografik tavsiflar tuzish;
hujjatlarni mavzular bo‘yicha tizimlashtirish;
foydalanuvchilarga bibliografik axborot yetkazib berish;
o‘lkashunoslik bilimlarini targ‘ib qilish.

O‘lkashunoslik bibliografiyasi joriy, retrospektiv va tavsiya bibliografiyasi ko‘rinishlarida olib boriladi. Joriy bibliografiya yangi nashr etilgan hujjatlarni qamrab olsa, retrospektiv bibliografiya avvalgi yillarda chop etilgan manbalarni o‘z ichiga oladi. Tavsiya bibliografiyasi esa keng kitobxonlar ommasi, ayniqsa yoshlar va talabalar uchun mo‘ljallanadi.

Kutubxonalarda o‘lkashunoslik bibliografiya ishini tashkil etish bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avvalo, o‘lkashunoslik fondi shakllantiriladi. Ushbu fond mahalliy nashriyotlar tomonidan chop etilgan kitoblar, gazeta va jurnallar, arxiv materiallari, ilmiy tadqiqotlar, dissertatsiyalar hamda elektron hujjatlar hisobiga boyitiladi. Keyingi bosqichda hujjatlarga bibliografik ishlov beriladi. Bu jarayonga bibliografik tavsif tuzish, indekslash, predmetlashtirish va annotatsiya yozish kiradi. Natijada o‘lkashunoslik kartotekalari va elektron ma’lumotlar bazalari yaratiladi. Mazkur bazalar foydalanuvchilarga kerakli axborotni tez va qulay tarzda topish imkonini beradi. Shuningdek, kutubxonalarda hudud tarixiga bag‘ishlangan bibliografik ko‘rsatkichlar, tematik ro‘yxatlar va axborot byulletenlari tayyorlanadi. Bu esa o‘lkashunoslik bibliografiyasining ilmiy va amaliy ahamiyatini oshiradi.

Amaliyotda o‘lkashunoslik bibliografiya ishini tashkil etishda ayrim muammolar mavjud. Jumladan, mahalliy nashrlarning to‘liq jamlanmasligi, malakali bibliograf mutaxassislar yetishmasligi hamda moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi shular jumlasidandir. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun kutubxona xodimlarining malakasini oshirish, kutubxona, arxiv va muzeylar o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish, yagona elektron platformalar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, kutubxonalarda o‘lkashunoslik bibliografiya ishini tashkil etish milliy va hududiy madaniy merosni saqlash va targ‘ib etishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan o‘lkashunoslik bibliografiya ishlari foydalanuvchilarning axborotga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi hamda kutubxonalarning jamiyatdagi o‘rnini yanada mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamatraimova X. Bibliografiya tarixi: o‘quv qo‘llanma.- T.,2008.- 80 b
2. Mamatraimova X. Kutubxona o‘lkashunosligi va o‘lkashunoslik bibliografiyasi: o‘quv qo‘llanma.- T., 2008.- 103 b.
3. Mamatraimova H. Kutubxonalarning ólkashunoslik resurslari:shakllantirish yóllari va omillari // Kutubxona Uz jurnali. №1. 2010. 18 b
4. Xudaybergenova, M. Mambetova. Axborot kutubxona muasassalarining metodik ishlari. *Umumjahon fanlari bo'yicha ta'lim tadqiqotlari* ,2023. *2* (11 maxsus), 195–197. https://erus.uz/index.php/er/article/view/3951

KISHI QALALARDA MÁDENIYAT MENEJMENTIN RAWAJLANDIRIWDA INNOVACIYALIQ QATNASLAR

Dlimova Zulfiya Sırǵabay qızı
ÓzMKÓMI NF “Mádeniyat hám kórkem óner tarawı menejmenti” qánigeligi 1-kurs magistrantı

Annotaciya: Bul tezis kishi hám orta qalalarda mádeniyattı basqarıw strategiyaların úyreniwge baǵıshlanǵan. Izertlew procesinde kishi qalalar mádeniyatınıń ózgeshelikleri, júzege keletuǵın mashqalalar hám olardı saplastırıw jolları tallandı. Qarjı resursları sheklengen sharayatta innovaciyalıq hám sanlı sheshimlerdi qollanıw, jergilikli jamiyetshilikti tartıw hám jaslardıń qatnasın arttırıw áhmiyetli ekenligi kórsetip ótildi. Sonıń menen birge, kishi hám orta qalalarda mádeniyat tarawında nátiyjeli strategiyalar islep shıǵıw keleshektegi ilimiy izertlewler hám ámeliy joybarlar ushın tiykar bolıp xızmet etedi.

Gilt sózler: kishi qalalar, mádeniyat menejmenti, innovaciyalıq strategiyalar, sanlı platformalar, jergilikli jámiyetshilik, mádeniy miyras, auditoriya tartıw

Kirisiw

Mádeniyat menedjmenti - bul jámiyettiń mádeniy resursların sistemalı basqarıw hám olardı nátiyjeli úgit-násiyatlaw procesi. Úlken qalalarǵa salıstırǵanda, kishi hám orta qalalarda mádeniyat tarawınıń rawajlanıwı kóbinese itibardan shette qaladı. Olardıń mádeniy infrastrukturası sheklengen, byudjet resursları tómen, auditoriya belsendiligi az boladı. Sol sebepli, jurtbasshımız aytǵanınday “jámiyetimizdiń ruwxıy tiykarın bekkemlew, mádeniyat, ilim hám kórkem ónerdi rawajlandırıw tiykarǵı wazıypalar bolıp qaladı [1]”. Kishi qalalar ushın sáykes

mádeniyat strategiyaların islep shıǵıw sociallıq hám ekonomikalıq jaqtan úlken áhmiyetke iye.

Tiykarǧı bólim:

Kishi qalalar áwlattı mádeniyat arqalı óz sociallıq birliklerin bekkemlew, jaslardı jedel tartıw hám ekonomikalıq rawajlanıwǵa úles qosıwı múmkin.

Sonıń menen birge, global sanlastırıw procesi mádeniyattı basqarıwdıń jańa baǵdarların talap etpekte.

1. Kishi hám orta qalalar mádeniyatınıń ózgeshelikleri.

Kishi hám orta qalalarda mádeniyat boyınsha basqarıw sisteması kóbinese finanslıq resurslar menen sheklengen boladı. Mádeniyat mákemeleri - mádeniyat orayları, kitapxanalar, kishi teatrlar - mámleketlik yamasa jergilikli byudjet esabınan isleydi hám qosımsha dáramat derekleri sheklengen.

Bunday sharayatta auditoriya sanınıń tómenligi sebepli, dástúriy mádeniy ilajlar ekonomikalıq jaqtan turaqlı bolmawı múmkin.

Sol sebepli izertlewlerde lokal jámááttiń óz resursları hám qatnasıwın tartıwdıń strategiyalıq áhmiyeti kóteriledi .

2. Tiykargı mashqalalar.

Kishi qala mádeniy mákemeleri finanslıq resurslardıń jetispewshiligi sebepli óz jumısların keńeytiwde qıyınshılıqlarǵa dus keledi. Xalıqaralıq izertlewlerde bul mashqala kishi qalalarda keń tarqalǵan sociallıq mashqala sıpatında atap ótilgen.

Sanlı marketing hám texnologiyalarǵa jeterli itibar berilmewi

Búgingi kúnde mádeniyat tek fizikalıq ilajlar menen sheklenip qalmaydı - ol onlayn maydanlarda da belsendi bolıwı kerek. Biraq kóplegen kishi qalalar mádeniyat basqarıwında sanlı strategiyalarǵa jeterli itibar bermeydi .

Auditoriyanıń jas qatlamın tartıw - tiykarǧı mashqala bolıp qalmaqta. Kóbinese jaslar zamanagóy hám interaktiv mádeniy kontent bolmaǵanlıǵı sebepli qatnaspaydı.

3. Mádeniyat strategiyaları hám sheshimleri.

3.1. Innovaciyalıq finanslıq modelleri.

Mádeniyat joybarları hám ilajların qollap-quwatlaw ushın kraud-funding, grantlar hám jergilikli kárxanalar menen birge islesiwdi jolǵa qoyıw múmkin

Bul usıllar kishi qalalar ushın finanslıq turaqlılıqtı arttırıwǵa járdem beredi.

3.2. Sanlı platformalar hám marketing.

Onlayn reklama, sociallıq tarmaqlar, mobil qosımshalar arqalı mádeniy oraylardı úgit-násiyatlaw auditoriyanı keńeytedi. Máselen, virtual tur, video kontent jaratılıwı múmkin - bul bolsa jaslardı tartadı.

3.3. Jergilikli jamiyetshilikti tartıw.

Volontyorlıq baǵdarlamaları, fan-festivallar, dóretiwshilik studiyalar arqalı jámáát qatnasıwın arttırıw arqalı mádeniyat orayları belsendi qatnasıwshı jámiyetke aylanadı.

4. Ámeliy usınıslar.

Strategiyalıq usınıslar:

Joybar jaratıw: Mádeniyat orayı ushın kishi, biraq innovaciyalıq joybarlardı islep shıǵıw hám onı bahalaw.

Monitoring sisteması: Ilajlar nátiyjeliligin bahalaw ushın indikatorlar sistemasın engiziw.

Kadrlar tayarlaw: Jergilikli jaslar hám qánigeler ushın mádeniyat menedjmenti boyınsha treningler shólkemlestiriw

Juwmaqlaw

Kishi hám orta qalalarda mádeniyattı basqarıw strategiyaları dástúriy qatnastan shıǵıp, innovaciyalıq hám sanlı baǵdarlardı qollanıwı zárúr. Finanslıq resurslar sheklengen bolsa da, jergilikli jámiyechilik hám sanlı qurallar járdeminde mádeniyat tarawında sezilerli nátiyjelerge erisiw múmkin.

Sonıń menen birge, bul baǵdarda qosımsha ilimiy-izertlew hám ámeliy joybarlardıń islep shıǵılıwı sociallıq hám mádeniy turaqlılıqtı arttıradı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Florida, Richard. Who’s Your City? — Basic Books, 2008.
2.Somoza Medina, Xosé & Relea Fernández, Carlos Emilio. “Culture as a
3.Resilient and Sustainable Strategy in Small Cities” — Sustainability, 2024.
4. Taylor, Ken & Verdini, Giulio. Management Planning for Cultural Heritage: Places and Their Significance — Routledge, 2022.
5. Järvinen, Tomas. Strategic Cultural Center Management — Routledge, 2021.

MADANIYAT VA IJTIMOIY-MADANIY FAOLIYAT: IJTIMOIY O‘ZGARISHLAR VA YANGI MADANIY QADRIYATLARNING SHAKLLANISHI

Tlewnazarova Ziyuargul
ÓzDSMI Nukus filiali magistranti

Annotatsiya: Maqolada madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyatning jamiyatdagi o‘rni va roli ilmiy asosda tahlil qilinadi. Jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlar madaniyatga ta’sir ko‘rsatib, yangi madaniy qadriyatlarning shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: Madaniyat, ijtimoiy-madaniy faoliyat, jamiyat, ijtimoiy o‘zgarishlar, madaniy qadriyatlar, an’ana, innovatsiya, milliy identitet, madaniy meros, zamonaviylik, integratsiya, jamiyat taraqqiyoti, yoshlar, raqamli texnologiyalar, madaniyat siyosati, kreativlik, ijtimoiy birdamlik, madaniy yangilanish, ijtimoiy barqarorlik.

Аннотация: В статье научно анализируется роль и место культуры и социально-культурной деятельности в обществе. Социальные изменения в обществе оказывают влияние на культуру, способствуя формированию новых культурных ценностей.

Ключевые слова: Культура, социально-культурная деятельность, общество, социальные изменения, культурные ценности, традиция, инновация, национальная идентичность, культурное наследие, современность,

интеграция, развитие общества, молодежь, цифровые технологии, культурная политика, креативность, социальное единство, культурное обновление, социальная стабильность.

Abstract: The article provides a scientific analysis of the role and position of culture and socio-cultural activities within society. Social changes influence culture, leading to the emergence of new cultural values.

Keywords: Culture, socio-cultural activity, society, social changes, cultural values, tradition, innovation, national identity, cultural heritage, modernity, integration, social development, youth, digital technologies, cultural policy, creativity, social cohesion, cultural renewal, social stability.

Kirish. Madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyat jamiyat hayotining ajralmas qismi bo‘lib, u insonlarning ijtimoiy munosabatlarini shakllantirish va rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bugungi globallashuv va texnologik taraqqiyot davrida ijtimoiy o‘zgarishlar madaniyatning dinamikasini yanada murakkablashtirmoqda, yangi madaniy qadriyatlar va shakllanish jarayonlarini tezlashtirmoqda. Shu sababli, madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyat orasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur o‘rganish, jamiyatdagi barqarorlik, integratsiya va madaniy yangilanishni ta’minlash uchun zarurdir. Ushbu maqola doirasida madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyatning jamiyatdagi o‘rni, ularning ijtimoiy o‘zgarishlar bilan o‘zaro ta’siri, shuningdek yangi madaniy qadriyatlarning shakllanishi ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyat o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, jamiyatning ijtimoiy tuzilishi va ruhiy hayotini belgilaydi. Madaniyat nafaqat an’analar, urf-odatlar va san’at asarlaridan iborat, balki ijtimoiy qadriyatlar, e’tiqodlar va axloqiy normalarni ham o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy-madaniy faoliyat esa madaniyatni amalda targ‘ib qilish, yangi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va o‘zgarishlarni boshqarishda vosita vazifasini bajaradi. Bugungi kunda global jarayonlar va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi madaniyatning shakllanishiga yangi yo‘nalishlar beradi, an’anaviy qadriyatlar bilan zamonaviylikni uyg‘unlashtirish imkoniyatlarini yaratadi. Bu jarayonda yosh avlodning faolligi, madaniyat instituti va davlat siyosati muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni chuqur o‘rganish jamiyatda barqarorlik, kreativlik va ijtimoiy birdamlikni ta’minlash uchun zarur shartlardan biridir.

Xulosa. Madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyat jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va rivojida muhim omil hisoblanadi. Ular o‘zaro uzviy bog‘lanib, an’anaviy qadriyatlar bilan zamonaviy o‘zgarishlarni uyg‘unlashtirish orqali yangi madaniy muhit yaratadi. Zamonaviy texnologiyalar va global jarayonlar madaniyatni boyitib, uning rivojlanishiga yangi imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy-madaniy faoliyat jamiyatda integratsiya, kreativlik va ijtimoiy birdamlikni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shunday ekan, madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyatni chuqur o‘rganish va ularni samarali rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining asosiy ustunlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Fikir va takliflar. Madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyatni rivojlantirishda an’anaviy qadriyatlarni asrab-avaylash bilan birga, zamonaviy innovatsiyalarni faol joriy etish zarur. Yoshlarni madaniyatga jalb etish, ularning ijodiy salohiyatini qo‘llab-quvvatlash orqali yangi madaniy platformalar yaratish muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish madaniyatning keng ommaga yetib borishini ta’minlaydi hamda ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi. Davlat siyosatida madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyatga oid strategik dasturlar ishlab chiqish, mahalliy va xalqaro tajribalarni hisobga olgan holda ular o‘rtasidagi muvozanatni saqlash lozim. Shu tarzda madaniyat jamiyat taraqqiyotining barqaror va uzluksiz jarayoni sifatida yanada mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tursunov, B. “Ijtimoiy-madaniy jarayonlar va ularning jamiyatdagi roli.” Nukus, 2018.
2. Usmonov.M. “Madaniyat va jamiyat: nazariy va amaliy jihatlar.” Toshkent, 2019.
3. Qodirov.S “Milliy madaniyat va zamonaviylik muammolari.” Samarqand, 2017.
4. Yusupov.A “Ijtimoiy integratsiya va madaniy qadriyatlar.” Toshkent, 2020.
5. Raximova.D “Yoshlar va madaniy o‘zgarishlar.” Nukus, 2021.
6. O‘rozboyev.N “Madaniyat siyosati va jamiyat taraqqiyoti.” Toshkent, 2016.
7. Xolmirzaev.F “Zamonaviy jamiyatda madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyat.” Toshkent, 2022.
8. Islomov.R “Madaniyat va kreativlik: yangi yondashuvlar.” Toshkent, 2023.
9. Abdurahmonov, T. “Raqamli texnologiyalar va madaniyat.” Nukus, 2020.

ÓZBEKSTAN JÁMIYETINDE SANLÍ MÁDENIYAT HÁM DÁSTÚRIY QÁDIRIYATLAR TRANSFORMACIYASÍ

Utemuratova Xurliman Xamiy qızı
ÓzMKÓMI Nókis filialı “Mádeniyattanıwshılıq” qánigeligi 1-kurs magistrantı

Annotaciya: Bul teziste Ózbekstan jámiyetinde sanlı mádeniyattıń qáliplesiwi hám onıń dástúriy qádiriyatlar sistemasına tásiri mádeniyat tanıw kózqarasınan tallanadı. XXI ásirde internet, sociallıq tarmaqlar hám mobil texnologiyalar jámiyettiń sociallıq-mádeniy turmısın túp-tiykarınan ózgertip atır. Sanlı mákan tek ǵana kommunikaciya túrlerin emes, al qádiriyatlar, identifikaciya hám sociallıq normalar sistemasın da transformaciyaǵa ushıratpaqta. Izertlewde mádeniy transformaciya, globallasıw hám kommunikativ mádeniyat teoriyaları tiykarında dástúriy hám sanlı mádeniyat arasındaǵı óz-ara tásir processleri ashıp beriledi.

Nátiyjede sanlı mádeniyat dástúriy qádiriyatlardı biykarlamay, al olardı jańa formatta qayta konstrukciyalawǵa tiykarlanadı.

Gilt sózler: dástúriy qádiriyatlar, transformaciya, milliy identlik, globallasıw, kommunikaciyalıq mákan.

Kirisiw

Globallasıw processleri hám málimleme-kommunikaciya texnologiyalarınıń jedel rawajlanıwı nátiyjesinde jámiyetlik turmıstıń barlıq tarawlarında tereń ózgerisler júz bermekte. Atap aytqanda, sanlı texnologiyalar mádeniy mákannıń jańa túrin júzege keltirdi. Ózbekstan jámiyeti de bul processlerden shette qalmastan, sanlı ortalıqtıń belsendi qatnasıwshısına aylandı.

Dástúriy qádiriyatlar ásirler dawamında qáliplesken úrp-ádetler, ádep-ikramlılıq normaları, shańaraqlıq qatnasıqlar hám milliy ózine tánlikke súyengen halda rawajlanǵan. Biraq sanlı mádeniyat tezlik, ashıq-aydınlıq, vizuallıq hám global integraciya principlerine tiykarlanadı. Sonlıqtan bul eki sistema arasındaǵı qatnastı ilimiy jaqtan úyreniw úlken áhmiyetke iye.

Tiykarǵı bólim

Sanlı mádeniyat – bul internet hám málimleme texnologiyaları tiykarında qáliplesetuǵın jańa sociallıq-mádeniy ortalıq.Jánede, "*Sanlı mádeniyat degende internet hám málimleme texnologiyaları tiykarında qáliplesken jańa mádeniy mákan túsiniledi*" [1]. Ol kommunikaciya tezligi, global ashıq-aydınlıq hám interaktivlik penen xarakterlenedi. Sociallıq tarmaqlar arqalı mádeniy belgiler, qádiriyatlar hám turmıs tárizi modelleri keńnen tarqalmaqta.

Sanlı mákan jaslardıń sanasına, ásirese, kúshli tásir etpekte. Kórgizbeli kontent, qısqa formatlı informaciya hám ǵalaba trendler qádiriyatlar sistemasın qayta qáliplestirmekte. Nátiyjede dástúriy mádeniy normalar jańa túsinikte kózge taslanbaqta.

Ózbekstan mádeniyatı shańaraq súyiwshilik, úlkenge húrmet, jámáátlik hám ruwxıylıq sıyaqlı qádiriyatlarǵa súyenedi. Bul qádiriyatlar tariyxıy tájiriybe hám mádeniy yad arqalı áwladtan-áwladqa ótip kelgen.

Biraq sanlı ortalıq bul qádiriyatlardı qayta interpretaciyalamaqta. Máselen, shańaraqlıq qatnasıqlar sociallıq tarmaqlarda ǵalaba kóriniske iye bolmaqta, jeke turmıstıń ashıqlıǵı artpaqta. Sonıń menen birge, milliy nıshanlar hám dástúrler sanlı platformalarda jedel úgit-násiyatlanbaqta.

Kóbinese sanlı mádeniyat dástúriy qádiriyatlarǵa qáwip sıpatında talqılanadı. Biraq tallawlar sonı kórsetedi, bul process bir tárepleme emes.

Birinshiden, ayırım dástúriy normalar hálsirep yamasa óz áhmiyetin joǵaltpaqta.

Ekinshiden, milliy identiklik elementleri jańa kommunikativ formalarda qayta tiklenbekte.

Máselen, milliy kiyim, folklor, milliy bayramlar sociallıq tarmaqlarda keńnen tarqalıp, jańa auditoriyaǵa iye bolmaqta. Bul bolsa mádeniy miyrastıń sanlı formatta saqlanıwına xızmet etpekte.

Sanlı mádeniyat sharayatında identlik kóp qatlamlı túrge enbekte. Insan bir waqıttıń ózinde milliy hám global mádeniyat wákili sıpatında kórinedi. Bul process mádeniyat tanıwda identifikaciya transformaciyası sıpatında talqılanadı.

Ózbekstan jámiyetinde milliy ózlikti ańlaw procesi sanlı platformalarda jedel sáwlelenbekte. Bul bolsa mádeniy evolyuciyanın jana basqıshın kórsetedi.

Juwmaq

Izertlew nátiyjeleri, Ózbekstan jámiyetinde sanlı mádeniyat hám dástúriy qádiriyatlar arasındağı qatnasıq quramalı hám kóp qırlı process esaplanadı. Sanlı mákan dástúriy qádiriyatlardı pútkilley biykarlamaydı, kerisinshe olardı jańa forma hám mazmunda qayta quraydı.

Mádeniy transformaciya procesi globallasıw sharayatında milliy ózliktiń joǵalıwına emes, al onıń jańalanıwına alıp kelmekte. Sonıń ushın sanlı mádeniyattı qáwip emes, al mádeniy evolyuciyanıń tábiyǵıy basqıshı sıpatında bahalaw maqsetke muwapıq. Keleshekte bul baǵdarda empirikalıq izertlewler ótkeriw mádeniy processlerdi jáne de tereńirek ańlaw imkaniyatın beredi.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Xurramov Sh.R., Qodirova F.U., Pulatova D.A., Maxmatqulov N.I., Sa'dullaev A. Madaniyatshunoslik asoslari. Turon-Iqbol, Toshkent, 2006.
2. Musayev N.U., Azimov H.I. Madaniyatshunoslik. Toshkent davlat yuridik instituti, Toshkent, 2010.
3. Castells M. The Rise of the Network Sociyety. Wiley-Blackwell, Oxford, 2010.
4. Manovich L. The Language of New Media. MIT Press, 2001.

STUDENTLERDE ÓZ BETINSHE BILIM KÓNLIKPELERIN RAWAJLANDÍRÍWDA KITAPXANANÍŃ ROLI

Dauletbaeva Gúlzira

ÓzMKÓMI NF «Kitapxana iskerligi» tálim baǵdarı 2-kurs magistrantı

Annotatsiya: Maqolada kutubxonalarning ta'lim tizimidagi roli haqida so'z etiladi.

Tayanch so'zlar: Kutubxona, ta'lim, talaba, yoshlar, jamiyat

Аннотация: В статье рассматривается роль библиотек в системе образования.

Ключевые слова: библиотека, образование, студенты, молодёжь, общество

Annotation: The article examines the role of libraries in the education system.

Key words: library, education, students, youth, society

Mámleketimiz basshısı «Jaslar xalqımızdıń tiykarǵı tayanıshı. Ásirese zamanaǵóy bilim alǵan, aldıńǵı kásip-ónerdi, innovaciyalıq texnologiyalardı, shet tillerin puxta iyelegen ul-qızlarımız mámleketimizdi ele de rawajlandırıwda jetekshi orındı iyeleydi» -degen pikirdi aytıp ótti. [1,76]

Álbette, mine usınday bilim deregi kitap hám kitapxanalarda boladı. Insaniyat turmısında, jámiyet rawajlanıwında kitap hám kitapxanalardıń ornı kútá úlken. Hár bir insannıń keleshek ármanlarına imkaniyat jaratıp beretuǵın mákan kitapxana esaplanadı. Kitapxanalar tálim, mádeniyat hám jámiyet rawajlanıwda zárúrli rol oynaydı, bilim iyelew, mádeniy miyraslardı saqlaw hám intellektual ósiwdi támiyinlew ushın biybaha derek esaplanadı.

Ásirler dawamında tóplanǵan mádeniy baylıqtı abaylap saqlawda kitapxananıń ornı úlken bolıp, jazba dóretpeler, audiovizual hám elektron materiallardı jıynawdı, saqlaydı hám millionlap paydalanıwshılarǵa usınıs etedi.

Kitapxananıń jámiyet mútájliklerine xızmet kórsetiwshi shólkem retinde rawajlanıwı processinde málim bir dáwirdiń jetiskenlikleri, bilimleri hám texnikalıq múmkinshilikleri, jámiyettiiń mádeniy dástúrleri jaratıladı hám saqlanadı. [2,171]

Zamanagóy studenttiń ne ushın kitapxanaǵa mútájligi haqqındaǵı sorawǵa juwap izlep kóreyik. Óytkeni, biziń zamanagóy dáwirimizde hár bir student internetten hár qanday maǵlıwmattı tabıwı múmkin. Biraq bul maǵlıwmat studenttiń ózi ushın nátiyjeli bola ma? Olar sol tárizde rawajlana ala ma? málim bir tarawdaǵı bilimlerin bayıta ala ma? hám bunday jaǵdaylarda kitapxana zárúr me? Haqıyqattan da, studentler óz betinshe bilim hám kónlikpelerin rawajlandırıwda internetten kóbirek paydalanıwdı abzal kóredi hám kitapxanalarǵa keliw ne ushın zárúr ekenligin, qanday paydası bolıwı múmkinligin mudamı da túsine bermeydi. [3,51]

Studentler ushın zamanagóy kitapxana tek ǵana kitaplar fondı emes, al kóp funktsiyalı bilim orayı. Ol baspa hám sanlı resurslarǵa, shawqımsız oqıw zallarına barıp óz bilim kónlikpelerin rawajlandırıw hám dóretiwshiligin rawajlandırıwǵa járdem beredi.

Zamanagóy kitapxanalar burınǵı kitapxanalardan júdá parıq etedi, olar kompyuterler menen úskenelengen hám kerekli maǵlıwmatlardı tabıwdı tez hám jeńillestiretuǵın elektron kataloglarǵa iye hám bul maǵlıwmatlardıń kópshiligi elektron formatta bar. Haqıyqattan da, mazmunlı óz betinshe jumıs jazıw ushın kitapxanaǵa keliw júdá áhmiyetli. Kitapxanada biz sabaqlıqlardı, oqıw qollanbalardı, kem ushraytuǵın awdarma materialların, shet tillerdegi maqalalardı, tereń qánigelesken izertlewlerdi hám internette tawıp bolmaytuǵın basqa kem ushraytuǵın materiallardı tabıwımız múmkin. Kópshilik maǵlıwmatlardı internette ańsatǵana tabıw múmkin bolsa da, kem ushraytuǵın hádiyse haqqında maqala jazıw ushın kitapxanaǵa keliw kerek boladı. Maqala temaları geyde quramalı bolıp, olar bir neshe dereklerge tiykarlanǵan bolıwı kerek, bul bolsa olarǵa kirisiwdi qıyınlastırıwı múmkin. Bunday jaǵdaylarda, álbette, kitapxanaǵa keliw zárúr.

Kitapxanada studentler ilimiy kitapxanalardan sabaqlıqlar, dissertaciyalar hám elektron maǵlıwmatlar bazalarınan paydalanıwları múmkin, kitapxanalar sabaqlar hám imtixanlarǵa tınısh tayarlanıw ushın úskenelestirilgen oqıw zalların usınıs etedi, kitapxanashılar ustaz retinde isleydi, studentlerge maǵlıwmat tabıwda hám izertlewlerden paydalanıwda járdem beredi, kitapxana arqalı studentler ádep-ikramlılıqqa erisedi, ózlerin ortalıqta tınısh tutıwǵa, húrmet saqlawǵa hám kitaplarǵa itibarlı múnásibette bolıwǵa, rawajlanıw, sın pikirlew hám tabıslı oqıwǵa úyrenedi.

Kitapxanalar, sonıń menen birge, erkin oqıwdı qálewshi, ásirese qızıǵıwshı studentler, oqıw baǵdarlamasınan tısqarı úyreniwshiler, erkin izleniwshiler, shet tillerin úyreniwshiler ushın paydalı bolıwı múmkin. Derlik hár bir kitapxanada baspa etilgen túrli ilimiy hám ǵalabalıqqa arnalǵan jurnallarǵa jazılıwlar bar bolıp, dáwirli baspalardıń jańa sanların oqıwımız hám sońǵı jańalıqlar, aktual waqıyalardan xabardar bolamız. Kitapxanashılar kitapxana fondındaǵı baspalar haqqında tolıq maǵlıwmatqa iye bolıp, maǵlıwmat tańlawda járdem beredi hám paydalı usınıslar beriwi múmkin.

Kitapxananıń elektron katalogi studentlerdiń óz betinshe jumısları ushın maǵlıwmatlarǵa tezirek qıdırıwdı jeńillestiredi, bir waqtınıń ózinde, kóp qırlı hám nátiyjeli qıdırıwdı támiyinleydi. Studentlerdiń erkin oqıwı ushın qolaylı sharayatlardı jaratıw kitapxananıń tiykarǵı wazıypası bolıp esaplanadı. Sonıń menen birge studentlerdiń kitapxana resurslarınan kóbirek paydalanıwın asırıwda kitapxanalar iskerligin jańalaw hám innovaciyalıq ideyalardı ámeliyatqa nátiyjeli qollaw zárúr.

Kitapxananıń intellektuallıq ónimleri hám xızmetleri ornın asırıw ushın reklama xızmet etedi. Reklama kitapxana haqqında, ondaǵı xızmetler hám resurslar haqqında anıq paydalanıwshılarǵa málimleme beredi. Reklama paydalanıwshılardı kitapxana xızmetlerin hám onıń intellektuallıq ónimlerine dıqqattı tartıwı, qızıqtırıwı hám kitapxana xızmetlerinen paydalanıwǵa shaqıradı [4,11].

Zamanagóy kitapxanalar aldında studentlerge óz fondlarınıń baylıǵı hám kórsetilip atırǵan xızmetler kólemi haqqında xabardar etiwdiń eń nátiyjeli quralı bolǵan professional hám nátiyjeli kitapxana reklamasın jaratıw wazıypası turıptı, kitapxana reklaması insanlardı ruwxıy jetiskenlikler menen baylanıstıradı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida demokratik islohotlar yo’lini qat’iy davom ettiramiz. T:, «O’zbekiston», 2023. 76-77 bet.
2. Матвеева Е.А. Роль библиотеки в современном обществе //Омский научный вестник. 2002. -№3. - С.171-172.
3. Шаматонова, Г.Л. Библиотека вуза в изменяющемся образовательном пространстве // Науч. и техн. б-ки, 2017. - № 2. – С.51-56.
4. Раҳимов М. Axborot kutubxona muassasalarida reklama// Infolib., 2018. №1

YANGI QORAQALPOG‘ISTONDA MA’NAVIY-RUHIY TURMUSH DARAJASINI YUKSALTIRISHNING ZAMONAVIY TARAQQIYOT YO‘NALISHLARI

Saparniyazov Qaharman
ÓzDSMI Nukus filiali “Madaniyatshunoslik” yo‘nalishi 1-kurs magistrantı

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi Qoraqalpog‘iston sharoitida aholi ma’naviy-ruhiy hayot sifatini oshirishga qaratilgan zamonaviy rivojlanish yo‘nalishlari keng tahlil qilinadi. Jumladan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ma’rifiy islohotlarning jamiyat ongiga, dunyoqarashiga hamda ruhiy barqarorlikka ko‘rsatayotgan ta’siri yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasi doirasida sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirish, yosh avlod tarbiyasini kuchaytirish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada ma’naviy tahdidlarga qarshi jamiyat immunitetini mustahkamlash, ta’lim tizimini yangilash hamda madaniyat va san’at vositasida ruhiy yuksalishga erishish yo‘llari ilmiy asosda bayon etiladi. Natijada, hududning barqaror taraqqiyotida ma’naviy-ruhiy omillarning hal qiluvchi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Yangi Qoraqalpog‘iston, ma’naviy-ruhiy rivojlanish, zamonaviy taraqqiyot, milliy qadriyatlar, ijtimoiy yangilanish, yoshlar siyosati, madaniyat va ma’rifat, innovatsiyalar, barqaror rivojlanish, ma’naviy barqarorlik.

Аннотация: В статье рассматриваются ключевые направления современного развития, ориентированные на повышение духовно-нравственного и психологического уровня жизни в Новом Каракалпакстане. Особое внимание уделяется реформам, проводимым в Республика Каракалпакстан, и их влиянию на общественное сознание, мировоззрение и психологическую устойчивость населения. В контексте стратегии «Новый Узбекистан», реализуемой в Узбекистан, анализируются вопросы формирования благоприятной духовной среды, воспитания молодежи, сохранения национальных традиций и внедрения инновационных подходов. Обосновываются механизмы укрепления духовного иммунитета общества, совершенствования системы образования и достижения духовного роста через культуру и искусство. Подчеркивается значимость духовных факторов в обеспечении устойчивого развития региона.

Ключевые слова: Новый Каракалпакстан, духовно-нравственное развитие, современные реформы, национальные ценности, социальные преобразования, молодежная политика, культура и просвещение, инновации, устойчивое развитие, духовная устойчивость.

Abstract: This paper examines contemporary development approaches aimed at improving the spiritual and psychological quality of life in New Karakalpakstan. It highlights the reforms implemented in the Republic of Karakalpakstan and their

influence on public consciousness, worldview, and psychological stability. Within the framework of the “New Uzbekistan” development strategy carried out in Uzbekistan, the study explores the formation of a healthy spiritual environment, youth education, preservation of national heritage, and the application of innovative practices. The article substantiates methods of strengthening society’s spiritual resilience, modernizing the education system, and fostering spiritual growth through culture and the arts. It concludes that spiritual and moral factors play a decisive role in achieving sustainable regional development.

Keywords: New Karakalpakstan, spiritual development, modern reforms, national values, social transformation, youth policy, culture and education, innovation, sustainable development, spiritual resilience.

Kirish

Hozirgi globallashuv jarayonlari va keng ko‘lamli islohotlar sharoitida jamiyat taraqqiyoti faqat iqtisodiy o‘sish bilan emas, balki insonning ma’naviy va ruhiy kamoloti bilan ham belgilanadi. Ayniqsa, Qoraqalpog‘iston Respublikasida olib borilayotgan yangilanishlar aholi turmush darajasini oshirishni ma’naviy muhitni yaxshilash, ruhiy barqarorlikni ta’minlash va milliy qadriyatlarni mustahkamlash bilan uyg‘un holda amalga oshirishni taqozo etmoqda. Zamonaviy rivojlanish konsepsiyalari inson kapitaliga ustuvor e’tibor qaratib, ta’limni rivojlantirish, yoshlar siyosatini takomillashtirish, madaniyatni qo‘llab-quvvatlash va axborot xavfsizligini ta’minlashni dolzarb vazifa sifatida belgilaydi.

Asosiy qism

Yangi Qoraqalpog‘istonda ma’naviy-ruhiy hayot darajasini oshirish taraqqiyot siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Insonning bilim darajasi, tafakkuri va ruhiy barqarorligi ijtimoiy islohotlarning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardandir. Shu bois hududda ijtimoiy-iqtisodiy yangilanishlar bilan bir qatorda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar ham izchil amalga oshirilmoqda.

Ta’lim tizimini zamon talablariga mos ravishda yangilash, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni qo‘llash va yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish ma’naviy taraqqiyotning asosiy shartlaridan biridir. Madaniyat va san’atni rivojlantirish esa jamiyatning estetik didini oshirib, tarixiy merosni asrash va targ‘ib qilishga xizmat qiladi. Yoshlar siyosatini kuchaytirish, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda tashabbuslarini rag‘batlantirish orqali sog‘lom ijtimoiy muhit shakllantiriladi.

Muhokama va natijalar

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ma’naviy-ruhiy yuksalish faqat kompleks va tizimli yondashuv asosida ta’minlanadi. Iqtisodiy rivojlanish bilan bir qatorda ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlash, ta’lim sifatini oshirish va madaniy muhitni boyitish zarur. Zamonaviy taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlari — ta’limni modernizatsiya qilish, yoshlar siyosatini rivojlantirish, madaniyatni qo‘llab-quvvatlash va axborot xavfsizligini ta’minlash — hududning ma’naviy salohiyatini sezilarli darajada oshiradi.

Natijalar quyidagilarni tasdiqlaydi:

ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimlashtirilganda jamiyatda barqaror ijtimoiy muhit shakllanadi;

yoshlarning bilim va tafakkur darajasi ortishi ularning ruhiy mustahkamligini ta’minlaydi;

milliy qadriyatlarni asrash ma’naviy uzluksizlikni kafolatlaydi;

tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ma’naviy immunitetni kuchaytiradi.

Xulosa

Yangi Qoraqalpog‘iston sharoitida ma’naviy-ruhiy turmush darajasini yuksaltirish jamiyat taraqqiyotining muhim va ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Qoraqalpog‘iston Respublikasida olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar ma’naviy-ma’rifiy jarayonlar bilan uyg‘unlashgan holda amalga oshirilgandagina barqaror va samarali natijaga erishish mumkin. Ma’naviy-ruhiy muhitni sog‘lomlashtirish, yoshlar tarbiyasini kuchaytirish, ta’lim tizimini takomillashtirish, madaniyat va san’atni rivojlantirish hamda axborot makonida mafkuraviy barqarorlikni ta’minlash zamonaviy taraqqiyotning asosiy omillari sifatida namoyon bo‘ladi. Bu yo‘nalishlar O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar bilan hamohang tarzda hududiy rivojlanishni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Shunday qilib, Yangi Qoraqalpog‘istonning ma’naviy-ruhiy turmush sharoitini yuksaltirish inson kapitalini rivojlantirish, milliy qadriyatlarni asrash va zamonaviy innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali ta’minlanadi. Bu esa hududning uzoq muddatli barqaror rivojlanishi va jamiyat farovonligining mustahkam kafolatidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2022.
2. Shavkat Mirziyoyev. *Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016.
3. Shavkat Mirziyoyev. *Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari to‘plami. – Toshkent, 2020–2023.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi materiallari.
6. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi rasmiy hujjatlari.
7. Ma’naviyat va ma’rifatga oid ilmiy maqolalar va monografiyalar to‘plami. – Toshkent, 2018–2024.

QORAQALPOQ MILLIY QADRIYATLARINING YANGI MA’NAVIY MUHITINI SHAKLLANTIRISH

Urazbaeva Gulparshin
O‘zDSMI Nukus filiali
“Madaniyatshunoslik” yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Qoraqalpoq xalqining milliy qadriyatlari va ularning jamiyatda yangi ma’naviy muhitni yaratishdagi o‘rni keng yoritiladi. Xususan, oilaviy urf-odatlar, mehmondo‘stlik, hunarmandchilik va axloqiy tamoyillarning jamiyatdagi o‘rni tahlil qilinib, ularning zamonaviy hayot bilan uyg‘unlashuvi masalasi muhokama qilinadi. Milliy merosni asrab-avaylash va kelgusi avlodlarga yetkazishning ahamiyatiga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Qoraqalpoq milliy qadriyatlari, ma’naviy muhit, oilaviy urf-odatlar, mehmondo‘stlik, hunarmandchilik, axloqiy tarbiya.

Kirish

Qoraqalpoq xalqining boy madaniy merosi uzoq tarixiy taraqqiyot natijasida shakllangan bo‘lib, u bugungi kunda jamiyatning axloqiy va ma’naviy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Har qanday jamiyatda milliy qadriyatlar insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni tartibga soluvchi va ma’naviy birlikni ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi. Xususan, Qoraqalpoq xalqiga xos urf-odatlar, an’anaviy qadriyatlar jamiyatni birlashtiruvchi va uni yanada mustahkamlovchi asosiy mezonlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda jamiyatda shakllanayotgan yangi ma’naviy muhitga milliy qadriyatlarning ta’siri katta bo‘lib, ular insoniylik, hurmat, mehr-oqibat, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni keng targ‘ib qiladi. Milliy merosning yosh avlod ongiga singdirilishi esa ularning shaxsiy va ma’naviy kamolotiga xizmat qiladi. Shu bois, ushbu maqolada Qoraqalpoq milliy qadriyatlarining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va ularning yangi ma’naviy muhitga ta’siri tahlil qilinadi.[1]

Har qanday millatning ma’naviy poydevori avvalo oila institutidan boshlanadi. Qoraqalpoq oilalarida avlodlar o‘rtasidagi mustahkam rishtalar, tarbiya, hurmat va o‘zaro tushunish tamoyillari asosiy o‘rinni egallaydi. Oila ichidagi mehr-oqibat va insoniylik jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.[2]

Oilada shakllangan axloqiy qadriyatlar insonning butun hayoti davomida unga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatib, kelajak avlodlarning ma’naviy yuksalishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, oilaviy qadriyatlarni saqlash va ularni yangi avlodga o‘rgatish jamiyat barqarorligini ta’minlovchi muhim jihatlardan biri sanaladi. Qoraqalpoq xalqining eng muhim qadriyatlaridan biri – mehmondo‘stlikdir. Mehmonni hurmat qilish, unga ehtirom ko‘rsatish xalqimizning azaliy an’analaridan bo‘lib, bu qadriyat insonlar o‘rtasidagi do‘stlik va o‘zaro ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Jamiyatda mehmondo‘stlik nafaqat shaxsiy munosabatlarda, balki xalqaro darajada ham millatlararo totuvlik va hamjihatlikni rivojlantirishga yordam beradi. Yangi ma’naviy muhitda ushbu qadriyatni saqlab qolish jamiyatning

mustahkamligiga va insoniy munosabatlarning bardavomligiga xizmat qiladi. Qoraqalpoq xalqining san’at va hunarmandchilikka bo‘lgan e’tibori milliy madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Gilamdo‘zlik, kulolchilik, yog‘och o‘ymakorligi, zargarlik kabi hunarmandchilik turlari asrlar davomida rivojlanib, xalqning o‘ziga xos madaniy boyligini namoyon etib kelmoqda.[3]

Bugungi globallashuv sharoitida milliy hunarmandchilik turlarini asrab-avaylash va zamonaviy talablarga moslashtirish orqali milliy qadriyatlarni saqlab qolish mumkin. Hunarmandchilik mahsulotlari nafaqat madaniy meros sifatida, balki iqtisodiy rivojlanish manbai sifatida ham xizmat qilishi mumkin Qoraqalpoq xalqining ma’naviy merosida axloqiy tamoyillar muhim o‘rin egallaydi. Halollik, odob-axloq qoidalariga rioya qilish, kattalarga hurmat va kichiklarga g‘amxo‘rlik qilish kabi qadriyatlar jamiyat taraqqiyotining asosiy negizlaridan biridir. Yangi ma’naviy muhitni shakllantirish jarayonida ana shu qadriyatlarni keng targ‘ib qilish va yosh avlodga yetkazish lozim. Bu esa o‘z navbatida jamiyatning ma’naviy mustahkamligini ta’minlaydi. Zamonaviy texnologiyalar va axborot oqimining tez sur’atlar bilan rivojlanishi natijasida ba’zi milliy an’analar o‘z ahamiyatini yo‘qotish xavfi ostida turibdi. Shuning uchun milliy qadriyatlarni saqlab qolish va ularni zamonaviy hayot sharoitiga moslashtirish masalasi dolzarbdir.

Milliy qadriyatlarning yosh avlod ongiga singdirilishi ularning milliy g‘ururini oshirish bilan birga, jamiyatning barqaror taraqqiyotiga ham xizmat qiladi. Shu bois, ta’lim-tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarni ommalashtirish muhim vazifalardan biridir.

Xulosa

Yuqorida bayon etilgan fikrlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, Qoraqalpoq xalqining milliy qadriyatlari jamiyat taraqqiyotida va yangi ma’naviy muhitni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ular insonlarni axloqiy yetuklikka chorlaydi, jamiyatning ijtimoiy birdamligini mustahkamlaydi va milliy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday ekan, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va kelgusi avlodlarga yetkazish barchamizning asosiy burchimizdir. Shu yo‘l bilan biz mustahkam, barqaror va ma’naviy jihatdan boy jamiyatni yaratishga erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Qoraqalpoq san’ati va madaniyati. – Nukus: Bilim, 2019.
3. Xudayberganova D. O‘zbek va Qoraqalpoq milliy qadriyatlarining o‘zaro ta’siri. – Toshkent: Fan, 2021.
4. To‘xtaqulov B. Ma’naviyat va milliy o‘zlik. – Toshkent: Sharq, 2017.

ТЕАТР ЖУРНАЛИСТИКАСЫНЫҢ ҚӘЛИПЛЕСИЎИ

Оразов Абдикадир
ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы Кеңес хаткери.

Театр көркем өнери ҳәм журналистика – жәмийеттиң ең әҳмийетли ҳәм тарийхий тамырларға ийе болған кәсиплик тараўлары болып табылады. Бул еки тараў жәмийетлик раўажланыў, сиясий-мәдений өзгерислер ҳәм технологиялық жаңалықлар тәсиринде үзликсиз жаңарып, заман талабына ылайық бейимлесип келди. Тарийхый тәжирийбе көрсеткендей, жаңа коммуникациялық технологиялардың пайда болыўы театр ямаса журналистиканың жоқ болыўына емес, ал олардың мазмун ҳәм форма жағынан байыўына алып келди. Мәселен, кинематографияның пайда болыўы менен театр өнериниң жоғалып кетиўи ҳаққында пикирлер айтылған болса да, театр өз аудиториясын сақлап қалды ҳәм жаңаша эстетикалық формаларда раўажланды. Сол сыяқлы, интернет технологиялары журналистиканы қысып шығармастан, оның функцияларын кеңейтти ҳәм жаңа медиакеңликти пайда етти.

Театр журналистикасының қәлиплесиўи әййемги дәўирлерге барып тақалады. Әййемги Греция қала-мәмлекетлеринде жаршылар халықты өткизилетуғын сахналық тамашалар ҳаққында хабарландырып отырған. Бул процесс театр ҳәм жәмийет арасындағы коммуникатив байланыстың дәслепки формасы болып табылады.

Орта әсирлер дәўиринде Европа еллеринде де сарай спектакльлери, рыцарлар жарысы ҳәм басқа да тамашалар ҳаққында хабар жеткериў функциясын жаршылар атқарған. Кейиншелик бул хабарлар жазба формаға өтеди ҳәм дәслепки газеталарда басыла баслайды. Усы дәўирде спектакльлерди талқылаў, пикир билдириў, яғный рецензия жанрының элементлери қәлиплесе баслайды.

Россияда театр ҳаққындағы жазба материаллардың дәслепки үлгилери XVIII әсирге туўра келеди. 1729-жылға шекем халық сахналық тамашалар ҳаққында тек аўызша дағазалар арқалы мағлыўмат алған.[1] Кейин «Санкт-Петербург Ведомости» газетасында шет ел труппаларының спектакльлери ҳаққында материаллар басылып шыға баслады.

1750-жылы Фёдор Волков тәрепинен рус профессионал театрының шөлкемлестирилиўи театр журналистикасының институционал раўажланыўына жол ашты. Афишалар, хабарландырыў текстлери ҳәм баспа материаллары системалы түрде жарық көре баслады[2].

Театрға қәнигелескен арнаўлы басылымлардың пайда болыўы мәселеси илимий әдебиятта тартыслы болып табылады. 1784-жылы актёр Иоганн Карл Зауйервейд тәрепинен немис тилинде шығарылған «Russische Theatralen» журналы дәслепки театр басылымларының бири сыпатында көрсетиледи[3]. Бирақ, оның рус тилинде болмағанлығы себепли айырым изертлеўшилер оны миллий театр журналистикасының басламасы деп есапламайды.

1787-жылы жарық көрген «Драмалық сөзлик» басылымы театрға бағышланған энциклопедиялық характердеги дерек болып, 339 пьеса ҳаққында мағлыўмат береди. Бирақ бул күнделикли журнал емес еди.

Көпшилик илимпазлар Россиядағы дәслепки турақлы театр журналы сыпатында 1808-жылы драматург Александр Шаховской шөлкемлестирген «Драматический вестник» журналын көрсетеди. Бул басылымда театр теориясы, тарийхы, рецензиялар, жаңалықлар ҳәм публицистикалық материаллар жарияланған. XIX әсир ақырына келип театр журналистикасы жанрлық жағынан байып, сын (критика) жетекши орынға шықты.

XIX әсир ақырына келип театр тараўында журналислик материаллар дөретилип, басылымлардың реклама ҳәм хабар түрлери пайда болды. Буның себеби, театр газета ҳәм журналларында цензураның бийкар етилиўи, мәмлекетлик емес театрлардың пайда болыўы менен байланыслы еди[4]. Бул дәўирде театр сыншылығы, яғный рецензия жанры жедел раўажлана баслады.

1917-жылғы революциялық өзгерислерден кейин театрда цензура бийкар етилип, журналистлерге еркин сын билдириў имканияты пайда болды. Газеталарда театр системасы, репертуарлар, режиссёрлық шешимлер ҳәм актёрлық шеберлик ҳаққында аналитикалық мақалалар көбейди. Газеталарда тек пьесалардың аўдармаларын ҳәм актёрлардың атқарған роллерин ғана емес, ал театр системасын, спектакльлер ҳәм репертуарлар бойынша сын көз қарастан мақалалар жазған. Сол жылы ҳәр бир журналист жазған театр машқалалары ҳаққындағы мақалалар ең көп белгили болды.[5]

1920-жылларда «Жанлы газеталар» формасы пайда болып, публицистикалық материаллар инсценировка түринде халыққа жеткерилди. Бул театр ҳәм журналистиканың өз-ара интеграциясының айқын мысалы еди.

1930-жыллардан баслап театр сыншылығы идеологиялық баҳлаў шеңберинде раўажланды. Сын материаллары режиссёр ҳәм актёрлардың абройына, искерлигине тәсир көрсететуғын қуралға айланды.

Екинши жер жүзилик урыс жылларында театр журналистикасы уақытша тоқтап турыў басқышын бастан кеширди. 1945-жылдан кейин қайта тикленип, театрдың көркемлик сапасын таллаўға бағдарланды.

1991-жылдан кейин театр журналистикасы жаңа мазмунлық басқышқа көтерилди. Бурын шекленген темалар қайта тикленип, миллий тарийх ҳәм мәдений мийрасқа бағышланған спектакльлер кең талқылана баслады.

Өзбекстанда театр журналистикасы миллий театр менен бирге қәлиплести. Ғәрезсизлик жылларында миллий қаҳарманлар образлары сахнаға қайтып оралды. Мәселен, Алишер Наўайы, Бабур, Амир Темур, Жалалиддин Мангуберди, Мирзо Улуғбек сыяқлы тарийхий шахслар образлары театр сахнасында кең сәўлеленди.

Өзбекстан Миллий академиялық драма театры репертуары, режиссёр изленислери ҳәм актёр шеберлиги баспасөзде системалы түрде талқыланып, театр таныўшылық мектеби қәлиплести. Сол дәўирде Абдулла Қадирий, Шолпан, Фитрат, Ғафур Ғулам, Айбек, Абдулла Алавий ҳәм басқа да

дөретиўшилердиң көркем шығармалары, илимий-публицистикалық мақалалары «Гүлистон»[6] журналында сәўлелелнип барды.

Жуўмақлап айтқанда театр журналистикасының қәлиплесиўи әййемги жаршылар дәўиринен басланып, баспа басылымлары арқылы институционал характерге айланды. Ол театр өнериниң раўажланыўына, жәмийетлик пикирди қәлиплестириўге ҳәм көркем процесслерди таллаўға хызмет ететуғын өз алдына медиа тараў болып есапланады.

Бүгинги күнде театр журналистикасы тек баспа газета ҳәм журналлар менен шекленбестен, телевидение, радио ҳәм интернет тармақлары арқалы да кең аудиторияға жетип бармақта. Санлы медианың раўажланыўы театр журналистикасының жанрлық ҳәм функционал мүмкиншиликлерин тағы да кеңейтти.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. Волков Фёдор Григорьевич. Материалы по истории русского театра XVIII века. – Санкт-Петербург: Наука, 1953.
2. Шаховской Александр Александрович. Драматический вестник (журнал, 1808 ж.). – Санкт-Петербург.
3. Санкт-Петербург Ведомости. Архивные материалы XVIII века.
4. Гвоздев А.А. История русского театра. – Ленинград: Искусство, 1973.
5. Театральная энциклопедия: В 6 томах. – Москва: Советская энциклопедия, 1961–1967.
6. Өзбекстан Миллий академиялық драма театры. Архив материаллары ҳәм репертуар жыйнақлары.
7. Каримов Н. Миллий театр ҳәм заман. – Ташкент: Ўзбекистон, 2001.

GLOBALLASHUV JARAYONINING MADANIYATGA TA’SIRI

Eshmuratov Ajiniyaz Allamuratovich
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
San’atshunoslik kafedrasi stajyor o‘qituvchisi
Jiemuratova Jamshira Qalliqporaz qizi
“Madaniyatshunoslik” yo‘nalishi 2- bosqich talabasi

Annotasiya: Bu maqolam bilan hozirgi globallashuv jarayonida ommaviy madaniyatning yanada keng tarqalishi va bizning yashash tarzimizga madaniyatimizga katta ta’sir ko’rsatmoqda. Buning natijasida bizning madaniyatimizga yot bo’lgan omillarning yuzaga kelishi kuzatilmoqda shu bilan bir qatorda faqat madaniyatimizga yomon ta’sir emas qandaydir yaxshi ta’raflarini ha’m ulashmoqda. Globallashuv bizga o’zimizning ruhiy salohiyatimkizdan kelib chiqqan holda yaxshi va yomon ta’sir ko’rsatmoqda .

Kalit so‘zlar: Globallashuv, madaniyat, ma’naviyat, internet, yoshlar.

Аннотатци: В этой статье будет рассмотрен современный процесс глобализации, характеризующийся дальнейшим распространением массовой культуры и её огромным влиянием на наш образ жизни. В результате появляются факторы, чуждые нашей культуре, и одновременно они оказывают на неё не только негативное, но и позитивное воздействие. Глобализация влияет на нас как положительно, так и отрицательно, в зависимости от нашего собственного духовного потенциала.

Ключевые слова: глобализация, культура, духовность, интернет, молодежь.

Abstract: This article will discuss the current globalization process, which is characterized by the further spread of mass culture and its great influence on our way of life. As a result, factors that are alien to our culture are emerging, and at the same time, they are not only having a bad effect on our culture, but also some good aspects. Globalization affects us both positively and negatively, depending on our own spiritual potential.

Keywords: Globalization, culture, spirituality, internet, youth.

Hozirgi kunda globallashuv hamda bu jarayon xususida ko’plab ta’rif berilmoqda. Globallashuv atamasi dastlab XX asrning 80-yillari boshlarida iqtisodiy sohada sodir bo’lgan o’zgarishlarni yuzaga keltirgan omil sifatida amerikalik olim T. Levittning 1983-yildagi «Garvard biznes revyu» jurnalida e’lon qilingan maqolasida qo’llanilgan edi.

Aslida, globallashuv XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab turli darajada va ko’rinishlarda mavjud bo’lgan va hozirgi davrimizga kelib bu jarayonning avj olishi ro’y bermoqda. Buning ayrim jihatlari mamlakatimiz uchun ijobiy bo’lsa, ayrimlari salbiy ta’sir etadi. Bu ayniqsa, ma’naviyatga yetarlicha zarar keltiradi. Albatta, bu jarayonlardan ko’z yumib bo’lmaydi. Muammoning qay darajadaligidan qat’iy nazar uning oldini olish, bunga qarshi kurashish choralarini izlash bizning oldimizda turgan vazifadir.

“Dunyoda hech qachon bir xil tong otgan emas”. Mazkur ibora paydo bo’lganidan buyon ming yillar o’tdi . Bu – butun koinot, tabiat, va bashariyat doimiy o’zgarishda, yangilanishda, deganidir. [1.4]

Darhaqiqat, globallashuv jarayoni hozirda hayotimizga tobora tez va chuqur kirib kelmoqda. Globallashuv jarayonidan ikki xil maqsadda – ezgulik va yovuzlik yo’lida foydalanish mumkin. Ezgulik yo’lidagi harakatlar davlatni va jamiyatni rivojlantirishga xizmat qiladigan bo’lsa, yovuzlikni maqsad qilgan taraqqiyot mahsuli esa buning tamomila aksidir.

Globallashuv jarayonida tahdidlar masalasiga to’xtaladigan bo’lsak, u barcha sohalarda bo’lgani kabi ma’naviyatga ham o’z ta’sirini o’tkazmoqda.

Avvalo, globallashuv – bu ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jarayondir. Shuningdek, xalqlarning madaniyatiga kuchli ta’sir etuvchi hodisa sifatida o’rganiladi. U dunyoda iqtisodiy integratsiyaning ijobiy omili va milliy iqtisodiyotning natijali o’zgarishga ko’makchi sifatida qabul qilingan.

Ma’naviyatga qarsghi qaratilgan har qanday tahdid o’z – o’zidan mamlakat xavfsizligini, uning milliy manfaatlarini, sog’lom avlod kelajagini ta’minlash

yo’lidagi jiddiy xatarlardan biriga aylanishi va oxir – oqibatda jamiyatni inqirozga olib kelishi mumkin. [2.12]

Ammo, dunyoda axborot almashinuvining o’sishi bilan u madaniyat, ilm-fan sohasiga ham kirib keldi. Natijada millat madaniyatiga ta’sir etuvchi ma’naviy tahdidlar insoniyat oldiga yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Chetdan kirib kelayotgan, mamlakatimiz fuqarolari, ayniqsa, yoshlar ongini individualizm, egotsentrizm g’oyalari bilan zaharlovchi ushbu ma’naviy-mafkuraviy tahdidlarga qarshi turishimiz zarur. Bebaho boyligimiz milliy ma’naviyatimiz va qadriyatlarimizga hurmat ruhini shakllantirgan holda ma’naviy tahdidlarni oldini olishga erishishimiz mumkin. Ma’naviyat haqida gap ketganda, shuni alohida ta’kidlash lozimki, u eng avvalo, millatni, milliy madaniyatni, milliy turmush tarzini muhofaza qiladi. Shunday ekan globallashuv jarayonida mamlakat milliy madaniyatiga rahna soluvchi ma’naviy-mafkuraviy tahdidlarni oldini olishda insonlarni yuksak ma’naviyatli bo’lishi muhim omil hisoblanadi. Buning uchun jamiyatda ma’naviy-mafkuraviy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish zarur. Ya’ni, birinchidan, mamlakat kelajagi bo’lmish yoshlarni turli mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish; ikkinchidan, manaviy tahdidlarni aynan nimaga qaratilganligini har tomonlama anglab yetish; uchinchidan, atrofimizda yuz berayotgan voqea-hodisalarga befarq bo’lmasdan, dahldorlik hissini oshirish.

Bugungi kunda inson ma’naviyatiga qarshi yo’naltirilgan, bir qarashda arzimas bo’lib tuyuladigan kichkina xabar ham axborot olamidagi globallashuv shiddatidan kuch olib, ko’zga ko’rinmaydigan lekin zararini hech narsa bilan o’lchab bo’lmaydigan ziyon yetkazishi mumkin. Jumladan, ma’naviy tahdidlarning bir ko’rinishi bo’lgan «ommaviy madaniyat» niqobidagi tazyiqlarning yoshlar ongiga ta’siri mamlakat taraqqiyoti uchun xavf soladi.Ayniqsa, voyaga yetmagan bolalarning turli internet klublarida o’tirishlari va pornografik saytlarga kirishlari, mobil telefonlardan noto’g’ri foydalanib, behayo film va suratlar olib yurishlari, bularning barchasi inson ma’naviy kamolotiga ulkan zarar keltiradi. Bugungi kunda jamiyatimizda kechayotgan bunday jarayonlarda e’tiborli bo’lish, yoshlarni to’g’ri yo’lga boshlash lozim. Bunda:

– ularda, turli xildagi ma’naviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish;

– yoshlarni ma’naviy merosimiz namunalari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish;

– yosh bolalarga mobil telefonlar va kompyuter o’yinlarining inson sog’ligi, ma’naviyati, ongiga yetkazadigan salbiy ta’sirlari haqida tushuntirish ishlari olib borish lozim.

Shundagina biz yoshlarimizni, shu bilan birga xalqimizni har qanday yovuz kuchlar va ma’naviy tahdidlar to’fonidan omon saqlaymiz, ular qalbida yurtga sadoqat, vatanga muhabbat tuyg`ularini shakllantira olamiz.

Globallahuv albatta yaxshi qachonki biz undan o’z maqsadlarimiz uchin to’gri yo’lda foydalana olsak uning zararli taraflaridan o’zimizni yiroq tuta olsak. Bunga misol bo’lgan internattan to’gri foydalangan holda samarali bilim olib sertifikat yutuqlarga erishishimiz masofadan ta’lim olishimiz ya’ngi til o’rganishimiz ha’m foydadan holi emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Islom Abdug’aniyevich Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”.
2. Sh.Mirziyoyev - Yangi O`zbekiston taraqqiyot strategiyasi :
3. M.S.Xajiyeva. F.F.Xatamov. F.B.Matyaqubova Globallashuv asoslari. O‘quv qo‘llanma. Samarqand: – “SamDCHTI” nashriyoti, 2023. – 160 bet.
4. Artiqova A. “Ommaviy madaniyat” ning salbiy ta‘siri va uning oldini olish yo'llari. B-49-53. 2022.
5. Oliymahad.uz
6. Vikipediya

MADANIYAT – INSONIYAT TARAQQIYOTINING MEZONI

Eshmuratov Ajiniyaz Allamuratovich
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
San’atshunoslik kafedrasi stajyor o’qituvchisi
Jiemuratova Jamshira Qalliqporaz qizi
“Madaniyatshunoslik” yo’nalishi 2- bosqich talabasi

Annotasiya: Bu maqolam yordamida Madaniyatga oid turlicha fikirlarni qisqacha ochib berishga harakat qildim. Maqolada asosan o’zimizning milliy ma’daniyatimiz va Evropa madaniyati ya’ni Fransiya madaniyatlari va vujudga kelishi so’z etiladi. Madaniyat bu mamlakat oynasi ya’ni odob-axloq namunasi va yanada bir fa’nlarga oid bo’lgan va ular bilan chambarchast bo’gliq bo’lgan sohadir. Madaniyat inson faoliyatining barcha sohalarida nomoyon bo’ladi.

Kalit so’zi: Madaniyat, Jamiyat, Insoniyat, Taraqqiy etish, Kelajak.

Kirish:

Madaniyatning ijtimoiy ahamiyat. Madaniyat insonning axloqiy, estetik va intellektual qiyofasini shakllantiradi. U jamiyatdagi totuvlik, o‘zaro hurmat va hamjihatlikni ta’minlaydi. Milliy madaniyat va umuminsoniy qadriyatlar. Har bir xalqning o‘ziga xos urf-odati, tili, san’ati, adabiyoti – bu milliy madaniyatning negizidir. Shu bilan birga, madaniyat insonlarni yagona umuminsoniy qadriyatlarga – tinchlik, bag‘rikenglik, adolat va ezgulikka chorlaydi. Madaniyat va ta’limning o‘zaro bog‘liqligi

Madaniyatning rivoji ta’lim bilan chambarchas bog‘liq. O‘qimishli, bilimli jamiyatda madaniyat yuqori darajada bo‘ladi. Ta’lim orqali insonlar ma’naviy yetuklikka erishadi. Zamonaviy davrda madaniyatni asrash masalasi

Globallashuv sharoitida milliy madaniyatga tahdidlar kuchaymoqda. Shuning uchun har bir inson o‘z xalqining tilini, san’atini, tarixini va an’analarini e’zozlab, uni rivojlantirishga hissa qo‘shmog‘i lozim.

Asosiy qism.

“Madaniyat” so‘zi arabcha “madina” (shahar) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “shaharlik hayot”, “sivilizatsiya”, “tarbiyalanganlik” degan ma’nolarni bildiradi.

Madaniyat — bu insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma’naviy boyliklar majmui. U xalqning hayot tarzi, qadriyati, san’ati, tili, dini, odob-axloqi, an’anasi, urf-odatlari va tafakkuri bilan chambarchas bog‘liq.

Madaniyatning asosiy turlari:

Moddiy madaniyat – inson mehnati bilan yaratilgan narsalar: binolar, kiyim-kechak, texnika, qurollar, yo‘llar, transport vositalari va boshqalar.

Ma’naviy madaniyat – bilim, ilm-fan, san’at, adabiyot, axloq, din, urf-odat va an’analar.

Madaniyatning ahamiyati: Jamiyat taraqqiyotining darajasini ko‘rsatadi. Insonni ma’naviy boyitadi va axloqan yuksaltiradi. Turli xalqlarni o‘zaro yaqinlashtiradi va do‘stlikni mustahkamlaydi. Fransiya dunyo madaniyatida alohida o‘rin tutadigan mamlakatdir. Uning san’ati, adabiyoti, arxitekturasi, modasi va oshxonasi butun dunyoda mashhur. Fransuz madaniyati asrlar davomida insoniyat sivilizatsiyasining rivojiga katta hissa qo‘shgan. Fransiya madaniyati qadimgi Galliya davridan boshlangan. O‘rta asrlarda cherkov san’ati, barokko va gotika uslublari rivoj topgan. Ayniqsa, Notr-Dam sobori, Luvr muzeyi, Versal saroyi – fransuz san’atining durdonalaridir, Adabiyot va san’at. Fransiyada dunyo adabiyotiga beqiyos hissa qo‘shgan yozuvchilar yetishib chiqqan: Viktor Gyugo (“Notre-Dame de Paris”) Aleksandr Dyuma (“Uch mushketyor”) Gyustav Flober (“Madame Bovari”) Fransuz rassomlari – Monet, Renoir, Degas – impressionizm oqimini yaratgan. Insondagi tabiiylik bilan ijtim oiylik orasidagi o ‘zaro dialektik aloqadorlik mexanizmini o ‘rganish jarayonida bar bir kishining o ‘ziga xos xususiyatlari mavjud ekanligini tan olm aslik, am aliyotda qobiliyatli, talantli, iqtidorli kishilarni kamsitishga, ularni jam iyatning oddiy ijrochi “murvatchalariga” aylantirib qo‘ydi. Qobiliyatli, talantli kishilarni qobiliyatsiz, loqayd kishilar bilan tenglashtirish ijtimoiy adolat norma va prinsiplariga zid ekanligini ham unutmaslik zarur. Inson tabiiy va ijtimoiy, boshqacha aytganimizda, bir vaqtning o‘zida ham ijtimoiy, ham organik olamga taalluqli ekanligi uning mohiyatini tushunib olishda bir qator muammolarni keltirib chiqaradi.

Yevropada “Madaniyat” deyilganda dastlab insonning tabiatga ko‘rsatadigan maqsadga muvofiq ta’siri, shuningdek, insonga ta’lim tarbiya berish tushunilgan (lot. cultura — yerni ishlash, parvarishlash; ruschadagi „kultura“ so‘zi ham shundan olingan). madaniyat faqat mavjud norma va urf-odatlarga rioya qilish qobiliyatini rivojlantirishni emas, balki ularga rioya qilish istagini rag‘batlantirishni ham o‘z ichiga olgan. Madaniyatga bunday ikki yoqlama yondashuv har qanday jamiyatga xos (mas, Qad. Xitoyda jen, Hindistonda dharma). Ellinlar „madaniyatsiz“ varvarlardan o‘zlarining asosiy farqini „paydey“, ya’ni „tarbiyalanganlik“da deb bilganlar. Qad. Rimning so‘nggi davrlarida „Madaniyat“ tushunchasi ijtimoiy hayotning shahar turmush tarzini ifodalovchi mazmunlar bilan ham boyigan va o‘rta asrlarga kelib keng tarqalgan. Bu tushuncha keyinchalik kelib chiqqan sivilizatsiya tushunchasiga yaqin turadi.

Xulosa:

Raqamli iqtisodiyot yosh tadbirkorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, elektron tijorat, onlayn xizmatlar, freelans platformalari orqali yoshlar o‘z

bizneslarini yo‘lga qo‘yishmoqda. Shu bilan birga, bu sohada ayrim muammolar ham mavjud: yetarli tajriba va bilimning yo‘qligi; dastlabki kapitalning yetishmasligi; marketing va boshqaruv ko‘nikmalarining pastligi. Mazkur muammolarni hal qilish uchun davlat tomonidan turli dasturlar joriy etilmoqda. Masalan, “Yoshlar – kelajagimiz” dasturi doirasida startap loyihalarga grantlar ajratilmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida yoshlarning tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirish uchun ta’lim tizimida amaliy ko‘nikmalarni oshirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A., O‘zbekiston: milliy istiklol, iqtisod, siyosat, mafkura, 1-j., T., 1996;
2. Ma’naviy yuksalish yo‘lida, T.,1998;
3. Xayrullayev M. M., Shorahmedov D.A., Madaniyat va meros. T., 1973.
4. Karimov X.X. Raqamli iqtisodiyot asoslari. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2023. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–389-son qarori, 2022-yil.
5. www.stat.uz
6. www.unctad.org

ҚАРА ҮЙ ҚУРЫЛЫСЫ ҲӘМ ОНЫҢ БЕЗЕКЛЕРИ

Камалова Гулайым

ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы «Көркем өнертаныў журналистикасы» қәнигелиги 2-курс студенти

Аннотация: Бул мақалада қарақалпақ халқының миллийлик белгиси болған қара үй ҳаққында мағлыўматлар келтирилип, оның тарийхый ҳәм руўхый-ағартыўшылық әҳмийети анализленеди. Қара үй — халықтың көшпели турмыс тәризи, климатлық шәраяты ҳәм эстетикалық көзқараслары менен үзликсиз байланыслы болған қайталанбас архитектуралық имарат сыпатында үйренileди.

Гилт сөзлер: Идентитет, ақ басқур, қызыл басқур, кереге, уўық, шаңарақ (отаў)

Аннотация: В данной статье представлена информация о черном доме, являющемся национальным символом каракалпакского народа, и анализируется его историческое и духовно-просветительское значение. Черный дом изучается как уникальное архитектурное сооружение, неразрывно связанное с кочевым образом жизни, климатическими условиями и эстетическими взглядами населения.

Ключевые слово: Идентичность, белый баскур, красный баскур, кереге, уык, шанырак (очаг)

Annotation: This article provides information about the Black House, a national symbol of the Karakalpak people, and analyzes its historical and spiritual-

educational significance. The Black House is studied as a unique architectural structure, inextricably linked with the nomadic lifestyle, climatic conditions, and aesthetic views of the population.

Keywords: Identity, white basqur, red basqur, kerege, uvuq, shanaraq (tent)

Қарақалпақстан десе көпшиликтиң көз алдына келетуғын нәрселердиң бири бул қара үй болып табылады. Ол әпиўайы үй емес, бәлки, қарақалпақ халқының миллийлигин сәўлелендириўши әййемги турақ жай. Қара үй неше әсирлер даўамында тек ғана қарақалпақлардың емес, ал манголлар, қазақлар, қырғызлар, түркменлердиң тийкарғы баспанасы болып келген.

Қарақалпақлардың қара үйи – өзиниң қурылысы ҳәм көриниси тәрепинен басқа халықлардың қара үйинен ажыралып турады, қара үйдиң қурылысы үлкен салтанатлы мәресим болып, ол байрам сыпатында өткерилип, қонақлар шақырылып мал сойылып, халыққа дастүрқан жайылған. Қарақалпақ қара үйи көптен берли тек жасайтуғын үй есапланбастан, ол көплеген тойлар, байрамлар, өткизилетуғын қәсийетли орын болып келеди.

Қарақалпақлардың 6-8-12 қанатлы қара үйлери болғанлығы ҳаққында жазба ҳәм аўызеки мағлыўматлар бар. Сондай-ақ, 5 қанатлы үйлерде болған, олар негизинен ылашық, ямаса асхана ўазыйпасын атқарған. 6 қанатлы қара үй, ярым хожалықлы үйди билдирген, яғный онда жас шаңарақлар жасаған. Ал 8 қанатлы қара үйлер хожалық ағзалары көбейгеннен соң тигилсе, 12-қанатлы үй дәслеп ханның, соңынан бийдиң үйи болған, қара үйди соғыўшы усталар, үйши деп аталып, олар бул кәсипти атадан-балаға үйреткен. Қара үйлер қысқа ҳәм жазға арналып соғылатуғын болған, қыста кийиз бенен, ал жазда болса ший менен қапланатуғын болған.

Айрықша санлы етип безетилген қара үйлер «отаў» деп аталған ҳәм ол 3 бөлектен ибарат болған олар:

1-Кереге. 2-Уўық. 3-Шаңарақ деп аталады.

Кереге – ағаштан исленген үй қабырғасы болып есапланған.

Уўық - үйдиң төбесин услап туратын ағаш есапланады.

Отаў - (шаңарақ) болса, қара үйдиң төбе бөлеги.

Миллий қара үйимиздиң төринде ҳәмийше сандық турған, төрде сандық турғанның мәниси: Қарақалпақ халқы жүда миймандос болған, ҳәмийше қонағын төрге өткеретин болған. Қара үйдиң оң қапталында болса ер адамның миллий кийимлери, шапан, қалпақ, белбеў, мәси, етик, кебис, қылыш, найза, қамшы ҳәм т.б. Ал шеп қапталында болса ҳаял адамның миллий кийимлери сәўкеле, орамал, тақыя, көйлек, шапан, белбеў, билезик, жүзик, ҳәм т.б. нәрселери турған. Соның менен бирге қара үйде миллий саз әсбаплар да сақлаған. Мысалы олар: қобыз, дуўтар, гиржек болған. Дуўтар әспабы- ерлер тәрепинде жайласқан. Ал, гиржек болса ҳаяллар тәрепинде сақланған.

Үйдиң ишки безеклери яғный пөпек арқалы шаңарақта неше перзентлер барлығын билиў ҳәм пөпек реңи арқалы перзенттиң жынысын билиў мүмкин болған. Мағлыўматлар бойынша, қара үйдиң ийеси ер адамы бар, ямаса қайтыс болғанлығын үйиндеги қамшысынан белгили болған. Егер ер адам тири болса,

қамшысы ердиң қасында жийналып турған. Ер адамы қайтыс болған болса, қамшысының жиби салбырап туратын болған.

Қара үйдиң ортасына жерден бираз ойылып ошақ жасалған, ол от жағылып ас писириў орны есапланған. Оның устине қазан қойылған. Қазан қарақалпақ турмысында уллы орын алған, себеби онда ас писирилип қонаққа усынылған. Үйге жаңа келин түссе, ол ошақ отын жағып сол үй отын жалғастырған, бул дәстүр келинниң жаңа өмирге киргени ҳәм үйге береке алып келгенниң белгиси есапланады.

Қара үйдиң ең биринши ҳәм тийкарғы ишки безеўлериниң бири ақ басқур, қызыл басқур деп аталған. Атының өзи үйдиң бас безеўи екенин дәлийллеп тур. Ақ басқур- бул қолдан уршық ямаса шарқта ийирилген пахта ҳәм жүн жыптен тоқылады. Узынына өрмекке тартылған пахта жип ерис, ал кесесине өткеретуғыны арқаў деп аталады. Қарақалпақта бирлесип атқарған бул исти "бири арқаў, бири ерис" деп ҳүрметлеў усыннан келип шыққан.

Узынлығы 12-15 метрлик ақ басқурлар үйдиң сыртынан уўықтың бүгилген жеринен нағысы ишке қаратып тартып байланады. Шыйратылған жип болып питкен еки ушы уўыққа байланады. Оның нағыслары өсимлик тәризли (терек нағыс, шақа нағыс, гүл нағыс), ҳайўанатлардың мүшелериниң (қос мүйиз, тоқалақ мүйиз, ғарға мүйиз). Сондай-ақ, геометриялық мүйешликлерден ибарат болып, уўықлардың арасынан анық көринип турады ҳәм ол аралас усыл үлгиси менен тоқылады.

Мысалы: қызыл басқур – қара үйдың есик жағынан табалдырық жағына илинеди. Қызыл рең қарақалпақ халқы ушын күш, от, жаслық ҳәм муҳаббат белгиси болған. Ол үйге қуўаныш ҳәм ыссылық әкелип өмир отын жағып турады деп саналған. Қызыл басқур тоқылыўында қызыл, сары, жасыл, қара, жиплер пайдаланылған.

Ақ басқурлардың төменине кереге менен уўықтың бириккен жеринен жоқарыға нағысы ишке қаратылып сыртынан қызыл басқур тартылады. Белбеў менен белжиптиң, усылы тап ақ басқурдағыдай болады, айырмашылығы ҳәрбир питкен нағыстың арасына кесесине терме усыл менен бир неше қатар майда нағыслар тоқылады.

Белжип ақ басқурға уқсап қара үйдиң сыртынан нағысы ишке қаратылып керегениң дәл ортасынан тартылады. Ал, белбеў болса, қара үй тигилип ший тутылған соң, белжиптиң тусынан сырт жағынан тутылады ҳәм нағысы сырттан көринеди. Қарақалпақстанда усы ўақытқа дейин қара үй басқа халықларда болғаны сыяқлы тек ғана жаңа турмыс баслағанлардың жасаў мәканы емес, бәлким көплеген салт-дастүрлер, байрамлар, үрп-әдетлер орны болған. Қарақалпақстанда ири мүлк ийелери байлар 1920-жылларға шекем перзентлери турмысқа шыққанынан соң, жаңа үй отаў қурған. Жасларға аппақ үй сыйлық етилип ата-аналары бабалары биргеликте бахытлы турмыс тилеп кейининен жаңа турмыс қурған ерлы-зайыплылар қара үйде жаңа турмыс баслаған.

Көбинесе, үйдиң ағаш бөлимлерин күйеўи үйге алып келген, келин болса өз гезегинде үй ушын зәрур болған шүберек (гезлеме) түрлерин "қалың мал"

ретинде алып келген. Жаңа турмыс қурған келинге ата-анасы тәрепинен берилетуғын сыйлықты аңлатады. Егер күйеўдиң жағдайы төмен болса (егер ол жарлы шаңарақтан болса), ол жағдайда тийкарғы қәрежетлерди келинниң ата-анасы өз мойнына алған, және бул олардың (келинниң ата-анасы) қара үйди қурыў ушын жуўапкер болғанлығын аңлатады. Бирақ, жаңа үй қурыў күйеўдиң ата-анасының миннетлемесы есапланған. Олар жүн, кийиз, ғалы ҳәм төсеклер, соның менен бирге, келинниң ата-анасы тәрепинен сыйлық етилген "қалың мал" менен тәмийнленген.

Қарақалпақ халқының Гиннес рекордына киргизилген миллий қара үйиниң диаметри 40,5 метрден ибарат, ал бийиклиги болса 22 метр. Ҳеш бир елде бундай миллий отаў жоқ болғанлығы ушын ол Гиннес рекордына киргизилген. Қара үй 2024-жылдың 21-август күни дизимге алынған.

Отаў қурылысына инженерлер, архитекторлар арнайы Ташкент қаласынан шақырылған. Нөкистеги Савицкий музейдиң "Этнография" бөлими баслығы Айгул Пирназарованың атап өтиўинше, отаўдың рекорд орнатыўы бул қарақалпақ халқының миллийлигин дүньяға танытыўы менен тең. Қара үйдиң жүда жақсы безелгени, сыртқы безеклеринде қарақалпақ миллий ақ басқур, қызыл басқур, миллий нағыслары менен ойылып безелгени, жүда айрықша. Бул жаслдарымыздың руўхый дүньясын байытып, миллий қәдириятларымызға ҳүрмет ҳәм мақтаныш сезимлерин оятатутуғыны, сөзсиз. Сондай-ақ, бул қурылыс қарақалпақ қараүйин ҳәм оның әҳмийетин дүняға үгит-нәсиятлаў және бул мийрастың әўладтан-әўладқа жетип барыўына тийкар болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. **С. П. Толстов – “Древний Хорезм”**
2. Л. С. Толстова – “Каракалпаки. Этнографические очерки”
3. Т. А. Жданко – “Очерки исторической этнографии каракалпаков”

MADANIYAT – JAMIYAT TARAQQIYOTINING ASOSI

Turdımuratova Laylo
O’zDSMI Nukus filiali “Madaniyatshunoslik” yo‘nalishi 2- kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Nasiba Madreymova
O’zDSMI Nukus filiali “Madaniyat faoliyati”kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniyatning jamiyat taraqqiyotidagi fundamental o'rni, uning ma'naviyat bilan dialektik birligi hamda Yangi O'zbekistonni barpo etish strategiyasidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada madaniyat sohasidagi huquqiy islohotlar, milliy til siyosati va san'atning inson estetik ongini shakllantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, globallashuv sharoitida ma'naviy immunitetni kuchaytirish va Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda tarixiy merosning o'rni bo'yicha ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: madaniyat, ma'naviyat, jamiyat taraqqiyoti, yangi o'zbekiston, uchinchi renessans, milliy qadriyatlar, san'at, madaniy islohotlar.

Аннотация: В данной статье анализируется фундаментальная роль культуры в развитии общества, её диалектическое единство с духовностью и её значение в стратегии построения Нового Узбекистана. В статье освещаются правовые реформы в сфере культуры, национальной языковой политики и роль искусства в формировании эстетического сознания человека. Также приводятся научные выводы о роли исторического наследия в укреплении духовного иммунитета в контексте глобализации и создании основы Третьего Возрождения.

Ключевые слова: культура, духовность, социальное развитие, новый Узбекистан, третье Возрождение, национальные ценности, искусство, культурные реформы.

Annotation: This article analyzes the fundamental role of culture in the development of society, its dialectical unity with spirituality, and its importance in the strategy of building a New Uzbekistan. The article highlights legal reforms in the field of culture, national language policy, and the role of art in shaping human aesthetic consciousness. It also provides scientific conclusions on the role of historical heritage in strengthening spiritual immunity in the context of globalization and creating the foundation of the Third Renaissance.

Keywords: culture, spirituality, social development, new Uzbekistan, third renaissance, national values, art, cultural reforms.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida madaniyat shunchaki ijtimoiy hayotning bir qismi emas, balki uning asosiy harakatlantiruvchi kuchi va jamiyat barqarorligini ta'minlovchi fundamental poydevor hisoblanadi. Madaniyat tushunchasi o'z ichiga insoniyat tomonidan yaratilgan barcha moddiy va ma‘naviy boyliklarni, qadriyatlar tizimini, urf-odatlar va hayot tarzini qamrab oladi. Har qanday davlatning taraqqiyoti, uning iqtisodiy qudrati va siyosiy barqarorligi bevosita jamiyatning madaniy darajasi hamda ma'naviy potentsialiga bog‘liqdir. [1, 24 b.]

Yangi O‘zbekistonni barpo etish sharoitida madaniyat va ma'naviyat masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Bu jarayonda madaniyat jamiyatni jipslashtiruvchi, milliy birlikni mustahkamlovchi va xalqning intellektual salohiyatini yuksaltiruvchi "ijtimoiy quvvat" sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur hisobotda madaniyatning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, uning ma'naviy va huquqiy asoslari, shuningdek, san'at va ma'rifat sohasidagi islohotlarning strategik ahamiyati tahlil qilinadi. [1, 35 b.]

Jamiyat hayotining turli sohalarida kuzatilayotgan transformatsiyalar madaniyatning barcha bo'g'inlariga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining Nukus filialida rejalashtirilayotgan "Jaña Ózbekstanda mádeniyat hám kórkem óner tarawınıń rawajlanıw tendenciyaları" mavzusidagi xalqaro anjuman bu boradagi ilmiy izlanishlarning dolzarbligini ko'rsatadi. Madaniyatning rivojlanishi nafaqat san'at asarlarini yaratish, balki

jamiyatning umumiy dunyoqarashini boyitish, inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlash bilan o'lchanadi.

Madaniyat va ma'naviyat tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular jamiyat taraqqiyotining ikki ajralmas qismini tashkil etadi. Agar iqtisodiyotni jamiyatning "tanasi" deb hisoblasak, ma'naviyat va madaniyat uning "joni va ruhi"dir. Bu metafora jamiyatning hayotiyligi va uning kelajak sari intilishi uchun ma'naviy poydevor naqadar muhimligini anglatadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, Yangi O'zbekistonni barpo etishda ikkita mustahkam ustunga tayaniladi: bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot hamda ajdodlar merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat. [2, 41 b.]

Ma'naviyat insonni ruhiy poklanishga, ichki olamini boyitishga va imon-irodasini mustahkamlashga undaydigan qudratli botiniy kuchdir. U jamiyatning har bir a'zosida vijdon, adolat, insof va vatanparvarlik kabi fazilatlarni shakllantiradi. Ma'naviyat yuksak bo'lgan jamiyatda johillik, xudbinlik, beparvolik va xiyonat kabi illatlarga o'rin qolmaydi. Shu ma'noda, madaniyat ma'naviyat yashaydigan va rivojlanadigan ijtimoiy muhit hisoblanadi.

Madaniyatning tarkibiy qismlari jamiyat hayotining barcha jabhalariga kirib boradi. Quyidagi jadvalda madaniyat va ma'naviyatning jamiyat taraqqiyotidagi asosiy funksiyalari va ularning o'zaro ta'siri ko'rsatilgan:

Funksiya turi	**Mazmuni va mohiyati**	**Jamiyatga ta'siri**
Insonparvarlik (Gumanistik)	Inson qadrini ulug'lash, uning huquq va erkinliklarini himoya qilish.	Ijtimoiy adolat va hamjihatlikni ta'minlash.
Integrativ (Birlashtiruvchi)	Milliy va umuminsoniy qadriyatlar atrofida xalqni jipslashtirish.	Milliy birlik va barqarorlikni mustahkamlash.
Ma'rifiy-tarbiyaviy	Yosh avlodga bilim berish, ularni ma'naviy barkamol etib tarbiyalash.	Intellektual salohiyatli kadrlar tayyorlash.
Himoya funksiyasi	Yot g'oyalar va ma'naviy tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitet yaratish.	Jamiyatning madaniy xavfsizligini ta'minlash.
Kommunikativ	Madaniyatlararo muloqot va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.	O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi nufuzini oshirish.

1-jadval shaxsiy tahlil natijasida ishlab chiqildi

Ushbu funksiyalar madaniyatning jamiyat hayotidagi transformatsion rolini belgilab beradi. Madaniyat nafaqat o'tmish merosini saqlaydi, balki kelajak uchun yangi g'oyalar va qadriyatlarni shakllantiradi. “Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari” g‘oyasi aynan madaniyat va ma'naviyatni yangi bosqichga olib chiqishni maqsad qiladi.

Madaniyatning jamiyat taraqqiyotidagi asosi sifatidagi ahamiyati uning tarixiy davomiyligi bilan ham belgilanadi. O'zbekiston hududi qadimdan jahon sivilizatsiyasi markazlaridan biri bo'lib kelgan. Sharq mutafakkirlari bo'lmish

Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi siymolarning asarlarida insoniylik, mehr-shafqat, ilm-fan va madaniyatga bo'lgan yuksak ehtirom bugungi kunda ham mamlakatimiz madaniy-ijtimoiy rivojlanishining poydevori bo'lib xizmat qilmoqda. [3, 51 b.]

Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish strategiyasi o'tmishdagi ikki buyuk Renessans yutuqlariga tayangan holda, zamonaviy ilm-fan va madaniyatni uyg'unlashtirishni ko'zda tutadi. Bu jarayonda milliy o'zlikni anglash masalasi markaziy o'rin tutadi. Milliy o'zlikni anglash - bu o'z xalqi tarixini, madaniyatini, tilini va qadriyatlarini bilish hamda ulardan g'ururlanishdir. Shaxsning madaniy darajasi uning o'zligini qanchalik chuqur anglashi bilan belgilanadi.

Tarixiy merosni asrab-avaylash nafaqat muzey ashyolarini saqlash, balki ajdodlarimizning intellektual merosini bugungi kun muammolari yechimiga yo'naltirishni anglatadi. Ma'rifat va ilm insonning dunyoqarashini kengaytirib, uni har qanday qiyinchiliklarni yengishga qodir kuchga aylantiradi. "Ilm insonning harakatlarini oyna kabi ko'rsatib, fikrini o'tkirlashtiradi". Shu sababli, Yangi O'zbekistonning madaniy siyosati ta'lim va ma'rifatni ma'naviyatning asosi sifatida belgilaydi. (1-jadval)

Renessans bosqichlari	**Asosiy xususiyatlari**	**Madaniy ta'siri**
Birinchi Renessans (IX-XII asrlar)	Ilm-fan, falsafa va islomiy madaniyatning gullab-yashnashi.	Markaziy Osiyo jahon fanining markaziga aylanishi.
Ikkinchi Renessans (XIV-XV asrlar)	Temuriylar davri san'ati, me'morchiligi va adabiyoti.	Turkiy madaniyat va davlatchilikning yuksak cho'qqisi.
Uchinchi Renessans (Yangi O'zbekiston)	Milliy tiklanish, zamonaviy texnologiyalar va ma'naviyat uyg'unligi.	Global maydonda raqobatbardosh ma'rifatli jamiyat barpo etish.

2-jadval shaxsiy tahlil natijasida ishlab chiqildi

Ushbu tarixiy bosqichlarning uzviyligi shuni ko'rsatadiki, madaniyat har doim jamiyatning intellektual va ijtimoiy yuksalishiga xizmat qilgan. Bugungi kunda ushbu merosni o'rganish va yoshlar ongiga singdirish davlat siyosatining ustuvor vazifasidir.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, madaniyat jamiyat taraqqiyotining nafaqat asosi, balki uning asosiy maqsadi hamdir. Zero, har qanday islohot va rivojlanishdan ko'zlangan pirovard maqsad insonning ma'naviy va madaniy ehtiyojlarini qondirish, uning hayotini farovon va mazmunli qilishdir. Yangi O'zbekiston sharoitida madaniyat jamiyatni yangilanish sari yetaklovchi qudratli kuchga aylandi. [3, 131 b.]

Kelgusida madaniyat sohasidagi ustuvor vazifalar quyidagilardan iborat bo‘ladi:

- **Ma‘naviy tarbiya tizimini uzluksiz davom ettirish:** Oila, mahalla va ta'lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish.
- **Sohaga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish:** Madaniyat va san'atni raqamlashtirish, virtual muzeylar va kutubxonalar tarmog'ini kengaytirish.

➢ **Yosh ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash:** Ularning xalqaro maydonda o'z iste'dodlarini namoyon etishlari uchun sharoitlar yaratish.
➢ **Milliy tildan foydalanish ko'lamini kengaytirish:** Davlat tilini ilmiy-texnik va madaniy sohalarda yanada faollashtirish. [5, 77 b.]

Madaniyat har bir insonning qalbida ezgulik va yaratuvchanlik urug‘larini ekadi. Jamiyat a'zolari qanchalik madaniyatli bo'lsa, davlat shunchalik qudratli bo‘ladi. Shu ma'noda, madaniyatga e'tibor - bu kelajakka, millat taqdiriga bo'lgan e’tibordir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Yangi O'zbekistonning Uchinchi Renessans sari intilishi faqat iqtisodiy islohotlar bilan emas, balki chuqur madaniy yuksalish bilan uzviy bog'liqdir. Davlatimiz tomonidan 2025-yildan boshlab madaniyat va san'at sohasi xodimlarining ish haqini oshirish bo'yicha ko'rilayotgan choralar sohaning jamiyat hayotidagi strategik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Milliy o'zlikni anglash, kreativ iqtisodiyotni rivojlantirish va yosh avlodni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash bizni buyuk kelajak sari boshlovchi eng to'g'ri va mustahkam yo'ldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 440 b.
2. Ma’naviyatshunoslik: darslik / M. Quronov tahriri ostida. – Toshkent: Muharrir, 2022. – 380 b.
3. Yangi O‘zbekiston kontekstida ijtimoiy-gumanitar fanlar – tarix, bugun, kelajak. Ilmiy anjuman materiallari to‘plami. – Toshkent: Fan ziyosi, 2025. – 218 b.
4. San’at va madaniyat axborotnomasi. Respublika ilmiy-metodik jurnali. – Nókis: 2025. – №1.
5. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.

MADANIYAT NAZARIYASI VA TARIXI

Gúljaxan Baymuxanova
“Madaniyat va san’at muassasalarini tashkil etish va boshqarish” yo‘nalishi 4-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Islam Urazbaev
O‘zDSMI Nukus filiali “Madaniyat faoliyati” katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Respublikamiz mustakilikka erishganidan so‘ng Madaniyatshunoslik faniga e’tibor kuchaytirila boshlandi. Bu maqolada madaniyat nazariyasi va tarixi haqidama’lumot keltirilgan.

Kalit so‘zlar: madaniyat, tarix, madaniyatshunoslik, inson.

Abstract: After the independence of our republic, attention to the subject of cultural studies began to increase. This article provides information about the theory and history of culture.

Keywords: culture, history, cultural studies, human.

Аннотация: После обретения нашей республикой независимости возросло внимание к культурологии. В данной статье представлена информация о теории и истории культуры.

Ключевые слова: культура, история, культурология, человек.

Kirish (Introduction)

Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlaming bosh yo‘nalishlardan biri kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan. Ta’lim tizimi o‘quv rejalarida bo'lajak mutaxassislar dunyoqarashini shakllantirishning tarkibiy qismi sifatida talabalarni milliy va umumbashariy madaniyat yutuqlari bilan tanish tirish kokzda tu tilgan. Zero, insoniyatning kelajagi uning madaniyatlilik darajasiga bog'liq bo‘lmoqda.

Madaniyat nazariyasi va tarixi, ya’ni madaniyatshunoslik, madaniyatning mohiyatini, uning shakllanishi, rivojlanishi va tarixiy bosqichlarini o‘rganadigan fan bo‘lib, unda madaniyat tushunchasi, nazariy konsepsiyalar, sivilizatsiya bilan bog‘liqligi va turli davrlardagi madaniy taraqqiyot (ibtidoiy, qadimgi, o‘rta asrlar, uyg‘onish, yangi va hozirgi zamon) tadqiq etiladi.[1]

Madaniyatshunoslik – madaniyat rivojlanishining eng muhim qonunlarini o‘rganadi. Uning manbai insoniyat yaratgan barcha madaniy qadriyatlardir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature reviyew)

Markaziy Osiyoda madaniyat, san’at, ilm-fanning rivojlanishi o‘sha davr olimu mutafakkirlarining ko‘plab asarlarida o‘z aksini topgan. Ayniqsa, bu borada o‘sha davr tarixini o‘rgangan allomalar tadqiqotlari bugungi kun uchun o‘ta zarur. Xususan, Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma" asaridagi tarixiy fakt va dalillar Sohibqiron Amir Temur hayoti va faoliyatiga oid eng ishonchli ma’lumotlar hisoblanadi. XV-XVI asrlardayoq Sharafiddin Ali Yazdiy "Zafarnoma", Abdurazzoq Samarqandiy "Matlai Sa’dayn va majmai bah rayn", Fasih Havofiy "Mujmali Fasihiy", Hotifiy "Temurnoma", Mirxond "Ravzat us-safo", Xondamir "Habib us-suyar" asarlarida bu manbadan keng foydalanganliklari ham shu fikrni to‘la tas-diqlaydi.

Buyuk ajdodlarimiz Zahiriddin Muhammad Boburning O‘zbekiston tarixi, madaniyati, san’atidagi o‘rni, ayniqsa, beqiyos hisoblanadi. Uning "Boburnoma" (Memuar), "Risolai harb" (harbiy ishga doir risola), "Devoni Bobur" (g‘azallar to‘plami), "Mubayyin" (fiqhga oid risola), "Risolai aruz" (she’r tuzilishiga doir risola), "Xatti boburiy" (O‘zbek tili uchun arab alifbosi varianti), «Risolai volidiya» (Xo‘ja Ahrorning falsafiy tasavvufiy asarlarining o‘zbek tiliga tarjimasi), "Risolai Musiqa" (musiqaga oid asar) kabi asarlari o‘zbek milliy madaniyati tarixining durdonalari hisoblanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Madaniyatshunoslikning asosiy vazifasiga insonning tabiat jamiyat bilan birgalikda faoliyatini hamda kishilarning ma’naviy turmushiga oid barcha

jarayonlarni tadqiq qilish kiradi. Shuning uchun uning tadqiqot manbasi bo‘lib, quyidagi sohalarni o‘z ichiga oladi. Ya’ni: – Inson yaratgan san’at sohasi. – Kishilarning muomala vositasi bo‘lgan til. – Jamiyat boyligi va mezon bo‘lmish bilim. – Jamiyatda sodir bo‘luvchi demografik va etnik jarayonlar xizmat qiladi. Madaniyatshunoslik umumnazariy fan bo‘lib, unga xos bo‘lgan xususiyat-insonning madaniy hayot hodisasini tartib tizimiga solib yondashishi hisoblanadi. Shuningdek madaniyat gumanitar bilimlarni o‘ziga mujassam qilgan holda namoyon bo‘lishi bilan birga bilishning o‘ta murakkab ob’ekti hamdir.[2]

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

«Madaniyat» bu insonlarning ijodiy faoliyat jarayonida yaratgan moddiy va ma’naviy sohalardagi yutuqlar majmui bo‘lib, kundalik tajriba va muomala va munosabatlarning shakllanishi; shuningdek madaniyat ma’lum bir jamiyat uchun xizmat qiluvchi bilimlarning aniq bir darajasi hamdir. Madaniyatni o‘rganishda ob’ektiv qonunlarning va sabab hodisalaridagi bog‘liklik haqidagi an’anaviy bir xil tasvirdan foydalanmaslik ham mumkin. Madaniyatni tartibli tadqiq qilish kutilgan va favqulodda jarayonlar haqidagi tasavvurlardan foydalanishni taqozo qiladi. Sistemali yondashuv bir-biriga ta’sir etuvchi turli madaniyat sohalarining o‘ziga xos xususiyatlarini qismlarga bo‘lib emas, balki madaniyatni butunicha tasavvur qilish imkonini beradi. Sistemali yondashuv tadqiqotning juda ko‘p uslublaridan foydalanishga imkon beradi. Ya’ni ba’zi bir usullar bilan olingan natijalarni boshqalariga qarama-qarshi qo‘ymasdan muloqotlashtirmasdan xulosa qiladi.

Bizning nazarimizda, madaniyat va san’at tarixi, san’atshunoslik va madaniyatshunos lik fanlari bo‘yicha olim mutaxassislarimiz ayrim hollarda isbotlangan narsani yana isbotlashga harakat qilib, yirik, umumilanetar muammolarni hal etishdan biroz chekinganday ko‘rinadi. Jumladan, hozirgi zamonning global rivojlanishi va madaniyat masalalari, madaniyat va san’atning ijtimoiy taraqqiyot va insoniyat taqdiriga ta’siri, madaniyat rivojlanishining dinamikasidagi global xususiyatlar, madaniyat va mafkura nisbatini aniqlashdagi o‘ziga xosliklar kabi muammolar, bizning nazarimizda, o‘ta dol zarb ahamiyat kasb etadi.

Qolaversa, bugungi kunda tarix, madaniyat na axloq masalalarini o‘rganmasdan yangi zamonga kirish o‘ta qiyin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lda xizmat qilish eng oliy saodatdir. Toshkent, 2015.
2. Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. T. 1998.
3. O‘zbekiston tarixi. T.: 1997.
4. Yangi va zang yangi davr garbiy Yevropa falsafasi. T.: 2002.
5. Falsafa, gomusiy dugat. T: 2004.
6. Askarov.A. O‘zbek xalqining kelib chiqish tarixi. T.: 2015.
7. "Xalq so‘zi", 2014, 16 may.
8. Karimov I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q, -T.: 1998.

9. Karimov I. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish eng oliy saodatdir. T. 2015.
10. Yangi va mangi davr garbiy Yevropa falsafasi. T.: 2002.
11. https://uz.wikipedia.org/wiki/Madaniyat_tarixi
12. A. Mavrulov. San’at, madaniyat, tarix: uyg‘unlik, mushtaraklik. 2017-yil.

3–SEKCIYA: FOLKLOR HÁM ZAMANAGÓY KÓRKEM ÓNER ORTASINDAǴI ÚYLESIMLILIK

ÓZBEK HÁM QARAQALPAQ XALÍQ DÁSTANLARÍNÍŃ ÓZINE TÁN ÓZGESHELIKLERI

Axímbetova Gúlbaxar Qanatbaevna
ÓzMKÓMI Nókis filialı "Xalıq dóretiwshiligi" kafedrası baslıǵı, professor

Annotaciya: Bul maqalada ózbek hám qaraqalpaq xalıq dástanlarınıń janrlıq, poetikalıq, kompoziciyalıq hám ideyalıq ózgeshelikleri salıstırmalı tallanadı. Hár eki xalıqtıń awızeki dóretiwshiliginde dástanshılıq dástúrleri, baqsıshılıq mektepleri, epikalıq qaharman obrazı, tariyxıylıq hám mifologiyalıq qatlamnıń únlesligi sáwlelendiriledi. Sonday-aq, belgili dástanlar mısalında milliy mentalitet, estetikalıq ideal hám sociallıq qádiriyatlar ashıp beriledi.

Tayanısh sózler: xalıq awızeki dóretiwshiligi, dástan, baqsı, epikalıq dástúr, qaharmanlıq, poetika, folklor, milliy oy-pikir.

Annotation: This article provides a comparative analysis of the genre, poetic, compositional, and ideological characteristics of Uzbek and Karakalpak folk epics. In the oral traditions of both peoples, the traditions of epic poetry, schools of storytelling, the image of an epic hero, and the harmony of historical and mythological layers are highlighted. It also reveals national mentality, aesthetic ideals, and social values through the example of famous epics.

Keywords: folklore, epic, bakhshi, epic tradition, heroism, poetics, folklore, national thought.

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ жанровых, поэтических, композиционных и идеологических особенностей узбекских и каракалпакских народных эпосов. В устных традициях обоих народов подчеркиваются традиции эпической поэзии, школы сказительства, образ эпического героя, а также гармония исторического и мифологического пластов. Он также раскрывает национальный менталитет, эстетические идеалы и социальные ценности на примере известных эпосов.

Ключевые слова: фольклор, эпос, бахши, эпическая традиция, героизм, поэтика, фольклор, национальная мысль.

Kirisiw

Oraylıq Aziya xalıqlarınıń awızeki dóretiwshiliginde dástanshılıq ayrıqsha orın tutadı. Ózbek hám qaraqalpaq xalıqları ásirler dawamında bay epikalıq miyras jaratqan bolıp, bul miyras milliy ózlik, tariyxıy yad hám ruwxıy qádiriyatlardıń kórinisi sıpatında kórinedi. Qaraqalpaqlar arasında "dástan" degen túsinik ádewir erte waqıtlardan baslap tarqalǵan. Sonıń menen birge "dástan" sózi geyde "ertek" sózi menen almasıp ta aytılıp kelgen. Soǵan qaraǵanda "ertek" sózi menen

salıstırǵanda "dástan" keyin kirgen bolıwı múmkin. Biraq bunıń qaysı dáwirlerde kirgenligin házir anıqlaw qıyın.

“Dástan” degen sózdi qaraqalpaqlar kóbinese awızeki atqaratuǵın iri shıǵarmalarǵa paydalansa, “qıssa” degen sózdi jazba túrdegi shıǵarmalardı atawda paydalanadı. Geyde ol atlar almasıp ta aytıla beredi. “Qıssa” sózi de, “dástan” sózi menen bir qatar yaki onnan keyinirek qaraqalpaq tiline kirgen. “Dástan,” “qıssa” sózleri qaraqalpaq tiline parsı-arab tilinen kirgen. Bizińshe, bul sózler qaraqalpaq tiline tikkeley aralaspastan, basqa tillerdiń járdemi menen, ásirese tatar, ózbek, túrkmen tilleri arqalı ózlesken bolıwı múmkin. Bir neshe ásirler dawamında sozılǵan ótken dáwirdegi bul ata-babalardıń mádeniy baylanıs kartası usınday boljawǵa múmkinshilik beredi. Biraq "termin" sózler ol waqıtta da dáwiri jaǵınan biriniń izinen biri emes, al aralas aytılıp júrgen. [1]

Solay etip, awızeki atqarılatuǵın dástanlarǵa tán bolmasa da "dástan" degen sózden basqa "nama" degen atamalar da bolǵan. "Dástan" sózi áyemnen awızeki dóretilgen hám jazba dóretilgen shıǵarmalarǵa qarata qollanılıp keledi. Bunnan tısqarı "dástan" degen atamanıń qollanılıwında usınday jaǵdaylar da ushırasadı. [2]

Tiykarǵí bólim

Ózbek xalıq dástanshılıǵınıń ózgeshelikleri. Ózbek xalqınıń muzıkalıq miyrasında dástanlar ayrıqsha tarmaqtı quraydı. Olar tematikası jaǵınan ráńbáreń bolıp, mazmunlarınıń ulıwmalıǵına qaray belgili gruppalarǵa birlesedi. Máselen, "Góruǵlı" dástanlar toparı júzden aslam tolıq jazılǵan hám óz betinshe aytılatuǵın ashıqlıq dástanlardan ibarat bolıp, olarda didaktikalıq tema da ayrıqsha áhmietke ie. Ózbekstanda “Alpamıs,” "Awezxan," "Kuntugmish," "Rawshan," "Ǵarip ashıq" hám basqa kóplegen dástanlar keń tarqalgan. Dástanlardı áwladtan-áwladqa awızeki dástúrde jetkerip kiyatırǵan hám óziniń qayırqomlıq hám muzıkalıq atqarıwshılıq qábiletleri menen hár bir dástan atqarılıwına jańasha tús berip kiyatırǵan shaxslar xalıq arasında baqsı yamasa shayır dep atalǵan belgili mektep iesi bolǵan ataqlı ustaz wákiller bolıp esaplanadı. [3]

Ózbek dástanları basqa kóplegen xalıqlardaǵı sıyaqlı tek ǵana epikalıq qosıq shıǵarması bolıp qalmastan, olarda proza da áhmietli orın tutadı. Syujet rawajlanıwında waqıyalardıń barısın súwretleytuǵın proza, yaǵnıy proza bólimi sawashlar mazmunı, tábiyat gózzallıqları, anaw yamasa mınaw obrazdıń ayrıqsha itibarǵa ılayıq qásietlerin súwretleytuǵın poetikalıq bólim menen almasıp turadı. Dástanlar aytılǵanda proza bólegi, ádette, gúrriń formasında belgili kórkem sheberlik penen aytıladı hám geyde rechitativ formasında da aytılıwı múmkin. Biraq, qosıq bólimleri bárqulla aytılıp turıladı, jáne bul jerde baqsınıń sheberligi paydalanılatuǵın bir neshe namalardıń hár biriniń logikalıq rawajlanıwına ırǵaq keltiriwinde de kórinedi.

Qaraqalpaq baqsı jırawlarınıń tuwısqan xalıqlar baqsıları menen baylanısın aytqanda, arallı ózbek baqsıları menen tıǵız baylanısı ayrıqsha qızıǵıwshılıq tuwdıradı. Arallı ózbekler yamasa durısıraǵı Qońırat ózbekleri kóp zamanlardan beri qaraqalpaqlar menen birge jasap keledi. Bir neshe ásirler dawamındaǵı xalıq azatlıq gúreslerinde olar qaraqalpaqlar menen bekkem awqamda bolǵan, kún kóris, dástúri, tili boyınsha qaraqalpaqlarǵa eń jaqın xalıqtıń biri, baqsılarına kelsek qaraqalpaq

baqsıshılıq ónerinde Súew jolın rawajlandırıp, original usıl jaratqanlar da usılar bolıp esaplanadı. Tuwısqan xalıqlar kórkem ónerińiń jaqınlasıwı nátiyjesinde Qońırat atawı ózbekleri baqsılarınıń ayırım talantlı wákilleri qaraqalpaq baqsıshılıq kórkem ónerińiń rawajlanıwına, qaraqalpaq muzıka mádeniyatınıń rawajlanıwına úlken úles qostı. [5]

Juwmaq

Ózbek hám qaraqalpaq xalıq dástanları ulıwma túrkiy epikalıq dástúrdiń ayqın úlgileri bolıp tabıladı. Olar janrlıq dúzilisi, qaharmanlıq ruwxı, baqsıshılıq dástúrleri menen uqsas bolsa da, ideyalıq baǵdarı hám poetikalıq usılı boyınsha ayırım ayırmashılıqlarǵa ie. Hár eki xalıqtıń epikalıq miyrası milliy ózliktiańlaw, ruwxıy qádiriyatlardı saqlaw hám jas áwladtı watansúyiwshilik ruwxında tárbiyalawda úlken áhmietke iye.

Izertlew nátiyjeleri sonı kórsetedi, ózbek dástanlarında epikalıq haqıyqatlıq kóbirek romantikalıq-lirikalıq ruwxta talqılanadı. Qaharmannıń jeke sadıqlıǵı, muhabbat hám shańaraqlıq qádiriyatlarǵa sadıqlıǵı jetekshi ideya sıpatında alǵa qoyıladı. Máselen, Kuntuǵmish hám Góruǵlı dúrkininde individual mártlik penen bir qatarda adamgershilik, doslıq hám opadarlıq máseleleri ústinlik etedi. Bul bolsa ózbek epikalıq oy-pikirinde shaxs hám jámiyet úylesimliginiń ózine tán modelin qáliplestirgenligin kórsetedi.

Qaraqalpaq dástanlarında bolsa tariyxıylıq hám jámáátlik ruwxı kúshlirek kórinedi. Bul jaǵday qaraqalpaq epikalıq dástúriniń tariyxıy-realistlik qatlamın jáne de bekkemleydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xadi Zarif. Ózbek xalıq awızeki dóretiwshiligi. - Tashkent: Oqıtıwshı, 1970.
2. Tura Mirzaev. Poetika uzbekskix narodnıx dastanov. - Tashkent: Fan, 1981.
3. Mansur Afzalov. Ózbek xalıq awızeki poetikalıq dóretiwshiligi. - Tashkent: Fan, 1985.
4. B. Sarimsoqov. Ózbek folklorı ocherkleri. - Tashkent: Fan, 1988.
5. Shamurat Qayıpbergenov. Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi. - Nókis: Qaraqalpaqstan, 1976.
6. N. Davkaraev. Qaraqalpaq folklorı tariyxı. - Nókis: Bilim, 1982.
7. Alpamıs (ilimiy-kritikalıq tekst). - Tashkent: Ǵafur Ǵulom atındaǵı Ádebiyat hám kórkem óner baspası, 1999.
8. Qırıq qız (ilimiy basılım). - Nókis: Qaraqalpaqstan, 1980.
9. Edige. - Nókis: Bilim, 1991.
10. I. J. Moyanov, R. A. Uspanova. Dástan atqarıwshılıǵı tiykarları.- Nókis: Nur turan print,2025

FARG‘ONA-TOSHKENT BASTAKORLIK IJODIYOTI

Mashrabjon Ermatov
O‘zbekiston xalq hofizi,
O‘zDSMI professori

Annotatsiya: Mazkur maqolada Farg‘ona va Toshkent hududlarida shakllangan bastakorlik an’analari, ushbu maktab vakillarining ijodiy faoliyati hamda ular tomonidan yaratilgan musiqiy asarlar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida mazkur hududlarda yashab ijod etgan yetuk bastakorlarning an’anaviy musiqa rivojiga qo‘shgan hissasi, ularning asarlarida mujassam bo‘lgan badiiy-estetik tamoyillar va ijrochilik xususiyatlari yoritib beriladi.

Shuningdek, maqolada Farg‘ona–Toshkent bastakorlik maktabi doirasida ayol xonandalar ijrosi uchun maxsus yaratilgan asarlar alohida yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqilib, ularning lad-ohang tizimi, diapazon imkoniyatlari hamda vokal-ijrochilik talablari tahlil etiladi. Ushbu asarlarning o‘zbek an’anaviy xonandalik san’atida ayol ijrochilar repertuarini boyitishdagi o‘rni va ahamiyati ilmiy asosda asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Bastakorlik, Farg‘ona-Toshkent ijro uslubi, ijro maktabi, xonandalik, Milliy bastakorlik, professional bastakorlik, nola, qochirim, orkestr.

Introduction: This article presents a scholarly and theoretical analysis of the compositional traditions that emerged in the Fergana and Tashkent regions, the creative activities of the representatives of this school, and the musical works they produced. The study explores the contributions of prominent composers who lived and worked in these regions to the development of traditional music, highlighting the artistic and aesthetic principles and performance characteristics embodied in their compositions.

Furthermore, the article examines musical works specifically composed for female vocalists within the framework of the Fergana–Tashkent compositional school as a distinct area of focus. Particular attention is given to the analysis of their modal and melodic structures, vocal range possibilities, and performance requirements. The role and significance of these works in enriching the repertoire of female performers in Uzbek traditional vocal art are substantiated on a scholarly basis.

Keywords: Composition, Fergana-Tashkent performance style, performance school, singing, National composition, professional composition, lament, koshirim, orchestra.

Farg‘ona–Toshkent mahalliy uslubi o‘zbek an’anaviy musiqasining eng boy, rang-barang va rivojlangan yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu uslub asrlar davomida xalqning musiqiy tafakkuri, hayot tarzi, estetik didi va ijrochilik tajribasi asosida shakllanib, milliy xonandalik san’atining muhim poydevorini tashkil etadi. Ayniqsa, xalq ashulalari va bastakorlik ijodi o‘zaro uyg‘unlashgan holda mazkur mahalliy uslubning badiiy qiyofasini belgilab bergan.

XX asr davomida milliy bastakorlik ijodiyoti nisbatan mustaqil va o‘ziga xos yirik oqim sifatida rivojlanib, Farg‘ona–Toshkent mahalliy uslubining yanada boyishiga xizmat qildi. O‘z ilmini chuqur egallagan, xalq musiqiy an’analarini mukammal bilgan atoqli san’atkorlar xalqimizning an’anaviy musiqiy hayotini mazmunan boyitish, ijrochilik madaniyatini yuksaltirish yo‘lida samarali ijod qildilar. Ular yaratgan asarlar xalq ijodi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, tabiiy ohangdorlik, nafis bezaklar va chuqur badiiy ifoda bilan ajralib turadi.

Farg‘ona–Toshkent maktabi doirasida *Hoji Abdulaziz Rasulov, Sodirxon Hofiz Bobosharifov, Jo‘raxon Sultonov, To‘xtasin Jalilov, Yunus Rajabiy, Imomojon Ikromov, Saidjon Kalonov, Komiljon Jabborov, Faxriddin Sodiqov, Nabijon Hasanov, Komiljon Otaniyozov, G‘anijon Toshmatov, Muxtorjon Murtazoyev, Muhammadjon Mirzayev, Orifxon Hotamov, Fattohxon Mamadaliyev* kabi ijodkorlarning xizmatlari alohida e’tirof etiladi. Ushbu san’atkorlar xalq ashulalarini qayta ishlash, maqom yo‘llarini rivojlantirish va bastakorlik asarlarini yaratish orqali ustozona an’analarni asrab-avaylab, yangi avlod ijrochilariga yetkazdilar. Musiqashunos olim To`xtasin G‘ofurbekovning ta`rificha: «Milliy bastakorlik san’ati – yillar va asrlargina emas, balki ming yilliklar davomida barcha sinovlarga bardosh berib, usluban sanog‘i yo‘q musiqiy bitiklar tevaragida o‘z an’analarini yo‘qotmay kelmoqda».[1]

1950-yillardan boshlab an’anaviy va zamonaviy o‘zbek bastakorlik ijodiyoti yangi bosqichga ko‘tarildi.[2] Bu davrda yaratilgan asarlar mazmunan boy, usluban puxta va ijrochilik imkoniyatlari jihatidan rang-barang bo‘lib, Farg‘ona–Toshkent mahalliy uslubining yanada ravnaq topishiga zamin yaratdi. Bastakorlar xalq kuy-ohanglarini chuqur o‘rganib, ularni sahna va ta’lim jarayoniga moslashtirdilar.

Mazkur mavzuni o‘rganish jarayonida talabalar Farg‘ona–Toshkent mahalliy uslubiga xos xalq ashulalarining lad-intonatsion xususiyatlari, ohang rivoji, bezaklar (nola, qochirim) va ijrochilik talablari bilan tanishadilar. Xalq asarlarini amaliy o‘rganish orqali talabalarda milliy ijro uslubini his etish, ovozni tabiiy va erkin olib borish, badiiy talqin ko‘nikmalari shakllanadi. Natijada, talabalar an’anaviy xonandalikning asosiy mezonlarini amaliy ijro orqali o‘zlashtirib, keyingi maqom va bastakorlik asarlarini o‘rganishga puxta tayyorgarlik ko‘radilar.

O‘tgan asr boshlaridan boshlab o‘zbek professional bastakorlik ijodida ayol ovozlari uchun maxsus ashulalar yaratish an’anasi shakllana boshladi. Ayol xonandalarning sahna san’atida, badiiy jamoalarda va, ayniqsa, maqomchilar ansambllarida erkak xonandalar bilan teng qatnashib ijod qila boshlashi bastakorlar e’tiborini ayol ovozining tembri, diapazon va ifodaviy imkoniyatlariga qaratdi. Natijada bastakorlar ijodida ayol xonandalar uchun mo‘ljallangan alohida repertuar yuzaga keldi.

Mazkur jarayonda *K.Jabborov, H.To‘xtasinov, F.Sodiqov, J.Sultonov* kabi bastakorlar ijodi alohida e’tiborga molikdir. Jumladan, K.Jabborovning *“Mubtalo bo‘ldim sanga”, “Izlayman”, “Ayvon”,* X.To‘xtasinovning *“Qiynamasangchi”, F.Sodiqovning “Barno yigit”,* J.Sultonovning *“Raqqosasidan”* kabi asarlari ayol ovozining lirizm, noziklik va ichki kechinmalarni ifodalashdagi imkoniyatlarini

to‘laqonli namoyon etadi. Bu asarlar ijro jarayonida ayol xonandalar tomonidan mukammal talqin etilib, milliy xonandalik maktabida mustahkam o‘rin egalladi.

Mazkur bastakorlik asarlari ijrochiligi yo‘lida katta maktab yaratgan ayol xonandalar qatorida, avvalo, Halima Nosirova nomini tilga olish lozim. Uning ijrochilik faoliyati ayol xonandalik san’atining shakllanishi va taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. 1950-yillarda Zaynab Polvonova o‘z faoliyatini O‘zbekiston radiosida davom ettirib, O‘zbek xalq cholg‘ulari orkestrida yakkaxon xonanda sifatida samarali ijod qildi.[3] U xalq musiqasi namunalari bilan bir qatorda, o‘zbek bastakorlarining asarlarini ham yuqori badiiy saviyada ijro etdi. Jumladan, Doni Zokirovning Navoiy g‘azaliga bastalangan “*Ko‘rmadim*”, Yu. Rajabiy musiqasidagi *“Gulbargi*”, F. Sodiqovning *“To‘yona”,* N. Hasanovning *“Ofarin”,* To‘xtasin Jalilovning *“Aziz Vatanim”* asarlari uning ijro dasturidan mustahkam o‘rin oldi.

Ayol xonandalik san’atida Habiba Oxunova ham o‘ziga xos sirli, sadoli, mungli va yoqimli ovozi bilan ajralib turadi. Uning ijrosidagi chuqur dard va samimiyat har qanday tinglovchini befarq qoldirmagan. Xonandaning dasturida *“O‘zing”, “Ko‘rmagan bo‘lsam”, “Odob bilan”, “Muhabbat”, “Sabo bilan”, “Oshnolarim”, “Ko‘rkam Vatan”, “Barno yigit”, “Nay navosi”, “Ko‘ngil”, “Alla”, “Namangan”* kabi qo‘shiqlar munosib o‘rin egallaydi.

Komuna Ismoilova esa 1957 yildan O‘zbekiston radiosida yakka xonanda sifatida faoliyat yuritib, ayol xonandalik san’atini yangi bosqichga olib chiqdi. U kompozitorlar *S.Jalil, H.Rahimov, B.Gienko, F.Nazarov, V.Zudov, H.Izomov, D.Zokirov,* shuningdek bastakorlar *T.Jalilov, F.Sodiqov, K.Jabborov, S.Hayitboev, N.Hasanov, G‘.Toshmatov*lar bilan samarali hamkorlik qildi. Natijada uning repertuari professional musiqa namunalari bilan boyidi. Jumladan, *“Tabriklayman”, “Gulnora”, “Oyshaxon”, “Hayolim senda”, “Oq oltin karvon-karvon”, “Yoshlik chog‘imda”, “O‘ylama”* kabi asarlar shular jumlasidandir.

Ayol xonandalik san’atining yana bir yirik namoyandasi — Berta Davidova bo‘lib, uning ijodiy mehnati davlat tomonidan munosib baholanib, unga “O‘zbekiston xalq artisti” unvoni berilgan. Berta Davidova ijrosida ko‘plab mumtoz va qayta ishlangan ashulalar radio fondiga yozib qoldirilgan. Jumladan, *“Munojot”, “Gul ochilur”, “Bog‘bon qiziman”, “Araz”, “Bilmading”, “Saraxbori Oromijon”, “Tarona-i Bayot”, “Ufori Iroq”, “Tanavvor II”, “Ufori Ushshoq”, “Dugoh”, “Qo‘zg‘olur”* kabi asarlar uning ijrochilik mahoratini yorqin aks ettiradi.

1959 yildan radio qoshidagi maqomchilar ansamblida faoliyat boshlagan Hadiya Yusupova bastakor F. Sodiqov bilan yaqin hamkorlikda ishladi va uning 30 dan ortiq asarlarini ijro etdi. *“Bir go‘zal”, “Go‘zal”, “Yor kelib”, “Kelasanmu”, “Zulayho bo‘lsang”* kabi qo‘shiqlar bunga misoldir. Shuningdek, u “Shashmaqom” ashula yo‘llarini radio fondiga yozishda faol qatnashdi.

Umuman olganda, ayol xonandalar va ular uchun bastakorlar tomonidan maxsus yaratilgan asarlar o‘zbek musiqiy madaniyatida ayol ovozining badiiy-estetik imkoniyatlarini ochib berish, maqom va bastakorlik an’analarini boyitishda muhim o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. T. G‘ofurbekov. Bastakorlik ijodiyoti tarixidan. //Saylanma. – T., 2009

2. S.Begmatov. “Bastakorlar ijodi” Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent – 2017
3. K.Bo`riyeva. An’anaviy xonandalik (ayollar ovozlari uchun) Akademik litsey va kollej o‘quvchilari uchun o‘quv-uslubiy qo‘llanma.Toshkent 2008y

ХОРЕОГРАФИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ И ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ ЛИЧНОСТИ

Сапарбаева Севара Абатбаевна
Государственная академия хореографии Узбекистана
Базовый докторант

Аннотация. В статье рассматривается хореография как педагогический ресурс развития креативного мышления обучающихся. Анализируется влияние танцевальной деятельности на формирование эстетического восприятия, художественного вкуса и творческой активности личности.

Ключевые слова: хореография, танец, креативное мышление, эстетическое восприятие, художественное образование, творческое самовыражение, педагогика искусства, двигательная культура.

В условиях современного общества особую актуальность приобретает проблема развития креативного мышления и эстетического восприятия личности. Образовательная система ориентируется не только на передачу знаний, но и на формирование способности к творческому мышлению, самовыражению и эмоциональной отзывчивости. В данном контексте искусство, и, в частности, хореография, рассматривается как важный ресурс личностного развития.

Хореография объединяет движение, музыку и образ, что позволяет воздействовать на личность комплексно. Танец способствует развитию воображения, образного мышления и эстетических чувств, формируя целостное восприятие художественной реальности. Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью научного осмысления роли хореографии в развитии креативного потенциала личности. Целью настоящих тезисов является раскрытие значения хореографии как средства формирования креативного мышления и эстетического восприятия личности. В соответствии с целью определены следующие задачи: проанализировать теоретические основы проблемы, рассмотреть психологические и педагогические аспекты хореографической деятельности, а также обозначить образовательный потенциал танца.

Креативное мышление в научной литературе рассматривается как способность личности к созданию оригинальных идей, нестандартному решению задач и гибкому восприятию действительности. Эстетическое

восприятие, в свою очередь, связано со способностью чувствовать и понимать художественные образы, воспринимать красоту формы, ритма и движения.

Исследователи отмечают, что развитие креативного мышления тесно связано с художественной деятельностью, поскольку она стимулирует воображение и эмоционально-образное восприятие мира. Хореография как синтетический вид искусства обладает особыми возможностями воздействия на данные процессы, так как опирается на телесный опыт и невербальные формы выражения.

Хореография как пространство творческого самовыражения. Хореографическая деятельность предоставляет личности широкие возможности для самовыражения. В процессе танца человек не только воспроизводит заданные движения, но и интерпретирует их, наполняя индивидуальным смыслом. Это способствует развитию творческой инициативы и самостоятельности мышления. Работа с образами, музыкальным ритмом и пространством активизирует воображение и образное мышление. Танец становится формой диалога между внутренним миром личности и окружающей действительностью, что усиливает процесс осознания собственных эмоций и переживаний.

В педагогической практике хореография используется как средство активизации творческого потенциала обучающихся. Использование импровизационных заданий, образных упражнений и элементов композиционного творчества способствует развитию гибкости мышления и способности к художественному поиску.

Педагог-хореограф создает условия для свободного творческого выражения, формируя атмосферу психологической безопасности и поддержки. Это особенно важно для развития креативности, так как страх ошибки является одним из основных факторов, сдерживающих творческую активность. Хореография играет значимую роль в формировании эстетического восприятия личности. Освоение танцевальных форм способствует развитию чувства ритма, гармонии и выразительности движения. Личность учится воспринимать красоту не только в художественных произведениях, но и в собственных движениях. Через знакомство с различными стилями и направлениями танца расширяется эстетический кругозор, формируется уважительное отношение к культурному наследию. Таким образом, хореография способствует развитию эстетической культуры личности.

Хореография представляет собой эффективное средство формирования креативного мышления и эстетического восприятия личности. Она объединяет физическую активность и художественное творчество, создавая условия для гармоничного развития. Представленные тезисы подтверждают целесообразность широкого использования хореографии в образовательной практике как ресурса личностного и творческого роста.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Барышникова Т. А. Теория и методика хореографического образования. — М.: Академия, 2019.
2. Выготский Л. С. Психология искусства. — М.: Педагогика, 2016.
3. Киященко Н. И. Эстетика движения. — М.: Искусство, 2018.
4. Hanna J. L. Dancing for Health and Creativity. — Lanham: AltaMira Press, 2015.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF REGIONAL FORMS OF UZBEK DANCE IN THE CONTEXT OF GLOBAL CULTURAL PROCESSES

Tairova Yuliya Rafaelevna
Basic doctoral student, State Academy of Choreography of Uzbekistan

Abstract. The modern world, full of rapid cultural shifts, confronts regional forms of Uzbek dance with a choice: remain true to their roots or integrate into the global artistic dialogue. This article explores how local dance systems, from recognized schools to nearly forgotten steppe traditions, can be revived in these conditions and also find new life on the global stage. This article offers a glimpse into the future, where regional dance traditions are transformed from fragile remnants of the past into cultural resources actively shaping a new choreographic map of Uzbekistan.

Keywords. Uzbek dance; regional forms; cultural globalization; intangible cultural heritage; reconstruction; dance tradition; choreographic identity; innovative preservation methods.

The future of regional Uzbek dance traditions in an era of global change is determined by a complex set of processes. These include the acceleration of cultural exchange, the awakening of interest in the intangible treasures of the past, the penetration of digital technologies into all spheres of life, and a rethinking of what it means to be part of a local culture. Uzbek dance, with its centuries-old history and rich palette of regional colors, finds itself at a point where the world and its own uniqueness meet. Here, tradition does not fade into the past, but, on the contrary, finds new life, is reimagined, and seeks new paths for its existence. Khorezm, Bukhara, Fergana, Surkhandarya, and Kashkadarya dance forms are transforming from objects of research into valuable capital for cultural dialogue, creative initiatives, and scientific breakthroughs, opening horizons for their further development.

Today, folk choreography faces a dilemma: how to preserve its historical essence, including original movements, symbolism, and sculptural elements, while successfully integrating with contemporary artistic trends. Uzbek dance, having experienced a period of unification and stage adaptation within professional ensembles in the last century, is now demonstrating a trend toward decentralization

and a return to its local roots. In the context of globalization, elements that embody the unique cultural memory of a region—inimitable gestures, rhythmic patterns, ornamental movement patterns, ritual meanings, and melodic features—are acquiring particular significance. It is this authenticity, which cannot be replaced by standardized stage designs, that gives Uzbek dance a competitive advantage on the global stage, as audiences seek a unique and authentic experience.

Kashkadarya dance occupies a special place among regional dance traditions. Its development has been hampered by the region's long-standing marginalization from scholarly and theatrical attention. Unlike the Khorezm and Fergana schools, which became famous thanks to their early emergence on stage, the Kashkadarya tradition long remained isolated within local communities and was rarely studied by professional ethnographers. Today, many aspects of this dance—its movements, ritual gestures, music, and semiotic aspects—are known only in fragments, thanks to the recollections of elderly dancers, rare archival recordings, and oral histories. However, it is precisely this partial loss that opens up new perspectives. Growing global interest in vanishing cultures, the potential of digital technology for reconstructing movements, the intensification of local initiatives in Kashkadarya, and the emergence of new researchers are paving the way for a revival of this dance. The goal is not to artificially recreate the past, but to carefully collect, understand, and modernize the surviving elements. This will allow Kashkadarya dance to become an important symbol of cultural memory and one of the most promising trends in Uzbek regional choreography. According to art historians, Kashkadarya dance, as a prominent representative of steppe culture, cannot claim the same polished and complete stage form as the Fergana school. This is due to its historical development: steppe dance developed outside the influence of court or urban culture, where clear norms of stage behavior, a developed musical system, and logical dance composition existed. The Kashkadarya tradition, by contrast, grew out of a nomadic and semi-nomadic lifestyle, where dance was not an independent spectacle but an integral part of everyday life, games, rites, and rituals, requiring no fixed choreographic structure. Therefore, its movements retain a spontaneity, fragmentation, and openness, aimed more at internal interaction within the community than at an external audience.

The lack of early professional stage adaptation was the second key factor. Unlike other regions of Uzbekistan, where similar productions contributed to the standardization of movements and the development of stable choreographic schools, Kashkadarya dances did not undergo a systematic interpretation for the stage. They were not adapted for theatrical productions, integrated into educational programs, or translated into the language of theatrical expression. As a result, they were less recognizable, but at the same time retained their authenticity and were less susceptible to standardizing tendencies.

The region's musical and rhythmic specificity cannot be overlooked. The traditional rhythms of Kashkadarya are characterized by improvisation, often transcending strict metric structures. This circumstance imposes limitations on the production of complete stage works within the framework of classical canons. In

this context, dance is guided by the melodic flow and the inner experiences of the dancer, rather than by a prescribed compositional structure.

The ritual significance of dance also cannot be overlooked. In Kashkadarya, dance has historically been closely intertwined with key moments in life: births, weddings, the changing of the seasons, and rituals designed to unite society. These dances, deeply internal and not intended for display, differ from stage forms that require a clear structure, dramatic development, and visual appeal. However, it is precisely this informality that gives Kashkadarya dance its uniqueness. There is a third important condition for the successful stage presentation of Kashkadarya dance: the availability of modern choreographic tools that allow its traditional dance to be transferred to the stage without disrupting its natural rhythm. This requires a subtle compositional approach: the creation of thematic blocks, the use of variability and gradual development of movements, and the formation of group patterns that highlight the unique features of local dance while avoiding standardization.

In conclusion, based on scientific data, we conclude that Kashkadarya dance is a unique cultural layer, formed at the intersection of steppe archetypes, ritual symbolism, and local women's dance tradition. The scientific conclusion is that simple copying or mechanical staging will not lead to a true revival of this tradition. Its renewal is possible only with a methodologically sound approach, including interdisciplinary research, systematization of movement elements, analysis of the contexts of movement origin, and in-depth work with media. The use of modern digital technologies, from video archiving to algorithmic movement analysis, offers opportunities to compensate for the lack of recorded sources and preserve disappearing knowledge.

REFERENCES

1. Avdeeva L. Iz istorii uzbekskoy xoreografii. Tashkent: Izdatelstvo literaturi i iskusstva im. Gafura Gulyama, - 2000.
2. Pugachenkova G.A. Rempel L.I. Istoriya iskusstv Uzbekistana //«Iskusstvo» - 1965.
3. Raxmonov M. O’zbek teatri tarixi (18–20 asrlar). // Toshkent: O’zdavnashr, 1968.
4. Islomova Sh. S. Duxovno-kulturnoe nasledie kak osnova duxovnogo vospitaniya podrastayuщego pokoleniya // Aktualьnыe problemы gumanitarnыx i yestestvennыx nauk. 2017. №9-2. S. 63 – 64.
5. Mannonov S. O‘zbek an’anaviy masxarabozik san’atida mim elementlari.// O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti xabarlari Ilmiy-nazariy, amaliy-uslubiy, ma’naviy-ma’rifiy jurnal // - T: “Arial” - 2023.

QARAQALPAQ SALT-DÁSTÚR QOSÍQLARÍNÍŃ ETNOMÁDENIY HÁM SOCIALLÍQ-FUNKCIONAL ÁHMIYETI

Eshimuratova Almagúl
Ózbekstan Respublikası Ilimler Akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilmiy izertlew institutınıń tayanısh doktorantı

Annotatsiya: Bul maqalada qaraqalpaq xalqınıń balalıq dáwiri menen baylanıslı eki áhmiyetli máresimi - besik jırı (háyyiw) hám tusaw keser úrp-ádetleri etnomádeniy hám muzıkalıq-estetikalıq kózqarastan tallanadı. Izertlewde usı máresimlerdiń sociallıq-funkcional wazıypaları, simvolikalıq-ruwxıy mazmunı hám awızeki dóretiwshilik hám dástúriy muzıka sistemasındağı ornı sáwlelendiriledi. Besik jırınıń poetikalıq dúzilisi, ritmikalıq ózgeshelikleri hám psixologiyalıq tásir mexanizmleri, sonday-aq tusaw keser máresiminiń performativ elementleri ilimiy derekler tiykarında túsindiriledi. Maqalada bul dástúrler balanı jámiyetke integraciyalaw, milliy identiklikti qáliplestiriw hám qádiriyatlardıń úzliksizligin támiyinlewdegi áhmiyeti tiykarlap beriledi.

Tayanısh sózler: besik jırı, tusaw keser, máresim folklorı, etnomádeniyat, balalar folklorı, dástúrlik muzıka.

Аннотация: В статье анализируются два традиционных обряда каракалпакского народа, связанных с детским возрастом — колыбельная песня (besik jırı) и обряд разрезания пут (tusaw keser). Исследование рассматривает их этнокультурные, символические и музыкально-эстетические особенности. Раскрывается поэтическая структура и психологическое воздействие колыбельных песен, а также социально-ритуальная функция обряда «тушов кесар» как формы интеграции ребенка в общество. Делается вывод о значении данных традиций в сохранении национальной идентичности и культурной преемственности.

Ключевые слова: колыбельная, тушов кесар, обрядовый фольклор, этнокультура, детский фольклор, традиционная музыка.

Abstract: This article analyzes two important childhood-related traditions of the Karakalpak people — the cradle song (besik yiri) and the ritual of cutting the hobble (tushov kesar). The study examines their ethnocultural, symbolic, and musical-aesthetic features. It explores the poetic structure and psychological influence of lullabies, as well as the performative and social functions of the tushov kesar ceremony as a means of integrating the child into the community. The article concludes that these traditions play a crucial role in preserving national identity and ensuring cultural continuity.

Key words: cradle song, tushov kesar, ritual folklore, ethnoculture, children's folklore, traditional music.

Qaraqalpaq xalqı ázelden óziniń bay mádeniyatı, awızeki dóretiwshiligi hám kórkem óneri menen ajıralıp turǵan xalıqlardan biri bolıp esaplanadı. Qaraqalpaq folklorı - xalıqtıń ásirler dawamında toplaǵan turmıslıq tájiriybesi, jámiyetlik-

siyasıy kóz qarasları, arzıw niyetleri, dúnyaqarası hám estetikalıq talǵamınıń kórinisi bolıp, ol hár qıylı janrlarda kórinedi. Atap aytqanda, dástanlar, ertekler, ápsanalar, naqıl-maqallar, qosıqlar, mereke hám dástúr qosıqları qaraqalpaq awızeki dóretiwshiliginiń tiykarǵı bólimin quraydı

Qaraqalpaq xalqınıń awızeki dóretiwshiligi hám máresim folklorı milliy mádeniyattıń áhmiyetli qurawshısı bolıp tabıladı. Ásirese, balalıq dáwirine baylanıslı máresimler xalıqtıń tárbiyalıq kóz qarasları, estetikalıq talǵamı hám sociallıq qádiriyatların sáwlelendiredi. Besik jırı hám tusaw keser máresimleri áyyemgi tamırlarǵa iye bolıp, olar tek turmıslıq dástúr emes, al simvollıq hám pedagogikalıq mazmunǵa iye sociallıq institut sıpatında kórinedi[1].

Besik jırı – qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń belgili bir túri bolıp esaplanadı. Bir tiptegi qosıqlar xalıq tili menen aytqanda «háyiw» delinedi. «Háyiw» di kóbinese hayal-qızlar aytadı. Al burınǵı ǵarrılar aqlıqların aldına alıp násiyat, terme qosıqların aytıp, balanı jubatqan, bunı «háyyiw aytıw» dep ataydı [2].

“Háyiw” qosıqları kishkene bóbekti jubatıw ushın aytıladı. Besik jırında balanıń er jetiwi, úyleniw toyların ótkeriw, er bolsa yaki qızdıń jaqsı adam bolıp ósiwi ana armanı menen qosa súwretlenedi.

N.Dawqaraev bul qosıqlar haqqında mınaday pikirler aytqan: “Eń aldı menen analar balasınıń keleshegin joybarlaǵan. Balanıń úlkeygende kimdey bolıwı kerekligin, onıń ne islewi kerekligin, balanıń úyleniwinde aldında turǵan wazıypaların aytıp, náresteni sol wazıypalarǵa biyimlep tárbiyalawǵa tırısqan. Háyiwde qosıqtıń mazmunıda usı maqsetke ılayıq bolǵan". Mısalı:

Háyiw, háyiw qaraǵım-ay,
Aynalayın shıraǵım-ay,
Jurt súymese, súymesin-ay,
Ózimnin súygen appaǵım-ay,
Háyiw- háyiw haydası-ay,
Qashan tiyer paydası-ay,
Oqıp adam bolǵan son,-ay,
Sonda tiyer paydası-ay,
Aynanayın appaǵım-ay,
Qızlar súygen qalpaǵım-ay,
Qatarıńnan kem bolmay-ay,
Ashılǵay balam baxtın-ay.

Besik jırı yaki háyiw qosıqlarınıń ózine tán kórkemlik ózgeshelikleri bar. Olardıń buwın birligi kópshilik jaǵdayda saqlanǵan menen geyde saqlanbay da qalıwı múmkin. Sonday-aq uyqas keletuǵın bolsa, geyde barlıq qatarlar uyqasıp keledi, geyde eki qatarda uyqasıp keliwi múmkin. Kópshilik uyqasatuǵın sońǵı sózdiń keyninde “ay” dıń qosılıp aytılıwı ushırasadı. Mısalı: “appaǵım-ay”, “qalpaǵım-ay”, “qaraǵım-ay” h.t.b. Sonıń menen birge besik jırında kóplegen súwretlew quralların da ushıratamız.

I. Besik jırı (háyyiw) dıń muzıkalıq hám poeziyalıq ózgeshelikleri.

Besik jırı - bul ana tárepinen balanı uyqılatıw procesinde atqarılatuǵın lirikalıq janr úlgisi bolıp, onda mehir, jaqsı tilek hám keleshekke úmit bildirilgen. Ilimiy

dereklerge qaraǵanda, háyyiw janrı túrkiy xalıqlar folklorında keń tarqalǵan bolıp, ol balalar folklorınıń eń áyemgi qatlamına tiyisli [2].

Poetikalıq jaqtan besik jırlar ápiwayı, tákirarlanıwshı qatarlarǵa tiykarlanadı. Ritmikalıq struktura bolsa áste, terbeliw xarakterine iye bolıp, besiktiń terbeliw háreketi menen uyǵısadı. Psixologiyalıq kózqarastan, tómen dinamika hám jumsaq intonaciya balanıń nerv sistemasın tınıshlandırıwǵa xızmet etedi [3].

Besik jırı kóbinese simvolikalıq obrazlar - aq qus, jarıq ay, keń dala sıyaqlı metaforalar qollanıladı. Bul obrazlar bala sanasında unamlı kórinislerdi qáliplestiredi hám milliy mentalitetti erte jastan sińdiredi.

II. Tusaw keser máresiminiń sociallıq hám simvollıq mazmunı.

Tusaw keser - bala birinshi márte óz betinshe qádem taslaǵanda ótkeriletuǵin máresim. Balanıń ayaqlarına baylanǵan “tusaw” simvolikalıq tosqınlıqtı ańlatadı. Onı húrmetli, baxıtlı insan tárepinen kesiliwi bolsa balanıń ómir jolı ashıq hám bereketli bolıwın tilewdi bildiredi.

Máresim barısında arnawlı qosıqlar atqarıladı, balaǵa tez juwırıwshı yamasa abıraylı adam úlgisi kórsetiledi. Bul performativ háreket jámiyettiń pedagogikalıq modeli sıpatında talqılanadı. Tusaw keser máresimi arqalı bala sociallıq turmısqa simvolikalıq túrde qabıl etiledi.

III. Máresimlerdiń etnomádeniy áhmiyeti.

Besik jırı hám tusaw keser dástúrleri qaraqalpaq xalqınıń qádiriyatlar sistemasın sáwlelendiredi. Olardan:

• Shańaraq hám jámiyet birligi bekkemlenedi;

• Milliy identiklik qáliplesedi;

• Áwladlar ortasındaǵı mádeniy izbe-izlik támiyinlenedi.

Etnografiyalıq izertlewler sonı kórsetedi, bunday máresimler xalıqtıń tariyxıy yadın saqlaw hám jetkeriwde áhmietli qural bolıp xızmet etedi.

Juwmaqlap aytqanda qaraqalpaq xalqınıń besik jırı hám tusaw keser máresimleri balalar folklorınıń áhmiyetli quram bólegi bolıp, olar muzıkalıq, poetikalıq hám jámiyetlik jaqtan bay mazmunǵa iye. Bul úrp-ádetler tek ǵana tárbiyalıq qural emes, al milliy ózlikti qáliplestiriwshi mádeniy mexanizm sıpatında qaraladı. Olardı ilimiy úyreniw hám milliy mádeniy miyrastı qásterlep saqlaw kózqarasınan áhmiyetli bolıp esaplanadı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. S.Qazaqbaev «Qaraqalpaq salt-dástúr jırları», Nókis «Qaraqalpaqstan» baspası 2012.4-5 bet
2. Ayımbetov Q «Xalıq danalıǵı», Nókis «Qaraqalpaqstan» baspası 1988. 492-bet
3. Qaraqalpaq folkloı, Tom 5. Nokis «Qaraqalpaqstan» baspası 1980, 259-260- bet
4. Maqsetov Q. Tájimuratov Á. Qaraqalpaq folkloı. Nókis «Qaraqalpaqstan» baspası, 1979. 82-bet
5. Qaraqalpaq folkloı: Tiykarǵı túsinikler hám izertlew usılları.- Nókis, 2015.
6. Iskandarov, A. Qaraqalpaq xalqiniń dástúriy dástúrleri hám úrp-ádetleri.- Tashkent: Pán, 2017.

BAQSÍLARDA SAXNA ETIKASÍ: DÁSTÚR HÁM ZAMANAGÓYLIK KRITERIYALARÍ

Óteshova Gulayim Begim qızı
ÓzMKÓMI Nókis filialı "Folklor hám etnografiya" kafedrası assistent oqıtıwshısı

Annotatsiya: Maqolada baxshichilik san'atidagi an'anaviy ijro madaniyati va zamonaviy sahna etikasi masalalari tahlil qilingan. Xususan, ustoz-shogird maktablarida shakllangan odob me'yorlari, baqshining libosi, cholg'u bilan munosabati va so'z mas'uliyati globallashuv davri talablari asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Baxshichilik, sahna etikasi, ijro madaniyati, ustoz-shogird, doston, milliy libos, so'z mas'uliyati.

Аннотация: В статье анализируются вопросы сценической этики и исполнительской культуры в искусстве бахши. Рассматривается трансформация традиционных норм «устаз-шагирд» (наставник-ученик) на современной сцене, включая аспекты национального костюма, обращения с инструментом и речевой ответственности.

Ключевые слова: Искусство бахши, сценическая этика, исполнительская культура, традиции наставничества, дастан, национальный костюм, ответственность слова.

Abstract: This paper analyzes stage ethics and performance culture in Bakhshi art. It examines the adaptation of traditional "master-apprentice" norms to the modern stage, focusing on attire, instrument handling, and verbal responsibility in the context of globalization.

Keywords: Bakhshi art, stage ethics, performance culture, master-apprentice, epic (dastan), national costume, verbal responsibility.

Baqsıshılıq kórkem ónerinde atqarıw mádeniyatı hám tariyxıy ádep tiykarları: Baqsıshılıq kórkem óneri ózbek xalıq awızeki dóretiwshiliginiń eń áyyemgi hám sinkretik kórinislerinen biri bolıp, ol tek ǵana kórkem sóz, muzıka hám aktyorlıq sheberlikti emes, al joqarı dárejedegi ádep-ikramlılıq normaların da óz ishine aladı. Tariyxıy jaqtan baqsılar xalıq arasında "toy-tór, mereke-dáwir" kórgen shaxslar sıpatında húrmetlenip, olardıń is-háreketi jámiet ushın ibrat úlgisi bolıp xızmet etken. Dástúriy atqarıw sharayatında (otaw yamasa shayxanada) baqsı hám tıńlawshı arasında tikkeley ruwxıy baylanıs ornatılǵan bolsa, zamanagóy saxna sharayatı atqarıwshıdan jańasha juwapkershilik hám estetikalıq normalardı talap etedi. Biraq, saxna mádeniyatınıń ózegi báribir ustaz-shákirt dástúrleri arqalı qáliplesken "ádep" túsinigine barıp taqaladı.

Baqsınıń saxnadaǵı háreketi onıń dáslepki qádemi - saxnaǵa kirip keliwinen baslanadı. Bul processte kishipeyillik, tamashagóyge húrmet hám óz kórkem ónerine bolǵan isenim úylesken bolıwı shárt. Dástúriy mekteplerde baqsı dástandı baslawdan aldın "terme" aytıwı yamasa ustazların eslep duwa qılıwı tek ǵana diniy-

ritual ádet emes, al ózine tán ruwxıy tayarlıq hám tıńlawshını “sıyqırlı sóz” álemine alıp kiriw etikası esaplanadı.

Bul kórkem óner túriniń quramalılıǵı hám onda atqarıwshı shaxsınıń ornı haqqında belgili folklortanıwshı ilimpaz To’ra Mirzaev bılay dep jazadı: “Baqsı - xalıqtıń arzıw-nietleri, dárti hám quwanıshın jırlawshı, ótmish penen búgindi baylanıstırıwshı janlı kópir. Onıń atqarıwındaǵı hár bir sóz, hár bir nalı tıńlawshı qálbinde jańǵırıq beriwi ushın baqsıdan tek ǵana joqarı atqarıw sheberligi emes, al pák qálb hám joqarı adamgershilik pazıyletler talap etiledi. Dástan atqarılıwı - bul tek ǵana kórkem óner emes, al ruwxıy pákleniw máresimi bolıp esaplanadı.” [1]

Demek, saxna etikası tek sırtqı kórinis emes, al ishki mádeniyattıń sırtqı kórinisi. Baqsı saxnada ózin qanshelli erkin, biraq mádeniyatlı tutsa, onıń aytıp atırǵan dástanı tıńlawshıǵa sonshelli tez jetip baradı. Baqsınıń saxnadaǵı kórinisi (imidji) onıń atqarıwın tolıqtıratuǵın hám kúsheytetuǵın áhmietli qural bolıp esaplanadı. Saxna etikası talaplarına muwapıq, baqsınıń kiyimi onıń tiyisli bolǵan dástanshılıq mektebi (Surxandárya, Qashqadárya, Xorezm, Qaraqalpaqstan hám t.b.) dástúrlerin anıq sáwlelendiriwi kerek. Saxnada jırtıq, kir yamasa naduris kiyingen kiyimde kóriniw – bul tek ǵana tamashagóyge emes, al ata-babalardıń ruwxına húrmetsizlik esaplanadı.

Ekinshi áhmiyetli tárepi – bul saz ásbabı (dombira, duwtar, tar) menen qatnas. Dombıra baqsı ushın ápiwayı buyım emes, ol “janlı” joldas. Saxna etikasında ásbaptı jerge qoyiw, oni ayaq astında qaldırıw yaki atqarıw waqtında ogan biypárwalıq penen múnásibette boliw qatań qadaǵan etiledi. Atqarıwshı saxnada otırǵanda (ádette kórpeshede yamasa arnawlı kursida) ásbaptı denesine jaqın uslawı, onıń “nalasın” seziwi kerek. Bul vizual jaǵday tamashagóyde baqsınıń óz sazına bolǵan muhabbatın hám professionallıǵın kórsetedi. Sonday-aq, mikrofon menen islew mádeniyatı da búgingi saxna etikasınıń ajıralmas bólegine aylandı.

Baqsınıń sırtqı kórinisi hám onıń atqarıwdaǵı áhmieti haqqında folklortanıwshı alım Bahodir Sarimsoqov máresim folklorınıń ózgesheliklerin talqılap, tómendegi pikirdi alǵa qoyadı: “Merekeni hám atqarıw procesinde lipas (kostyum) semiotikalıq wazıypanı atqaradı. Atqarıwshınıń sırtqı kórinisi onıń jámiettegi ornın hám aytılıp atırǵan shıǵarmanıń janrlıq ózgesheligin belgilep beredi. Dástúriy kiyimdegi hár bir detal - bas kiyimnen ayaq kiyimge shekem - tıńlawshını belgili bir tariyxıy-mádeniy mákanǵa alıp kiriwge xızmet etedi. Kiyimdegi tártipsizlik atqarıwdıń sakral (muqaddes) kúshin joqqa shıǵaradı.” [2]

Usı citattan kórinip turǵanınday, saxnadaǵı vizual estetika bul tek ǵana bezek emes. Baqsı saxnada otırıwı, turiwi hám háreketleniwi dawamında ózbek xalqınıń ar-namısı, maqtanıshı hám mádeniyatın kórsetedi. Artıqsha mimika, nervli háreketler yaki tamashagóydi shalǵıtıwshı orınsız hareketler saxna mádeniyatına qarsı esaplanadı.

Baqsıshılıq kórkem ónerініń eń joqarı shıńı - bul sóz. Saxnada aytılıp atırǵan dástan, terme yamasa ǵazlardıń tili taza, túsinikli hám tásirsheń bolıwı kerek. Saxna etikası baqsıdan dialekt elementlerin normada qollanıwdı, turpayı, ádepsiz yamasa siyqa shıqqan sózlerden qashıwdı talap etedi. Dástanshılıq - bul tárbiya mektebi. Sol sebepli, saxnada “qashırım” qılaman dep, balalıq hám masqarapazlıqqa jol qoyıw

baqsınıń atına daq túsiredi. Haqıyqıy professional baqsı auditoriyanıń jasın, dárejesin hám keypiyatın seze alıwı hám repertuarın soǵan beyimlestire alıwı kerek. Biraq bul sáykeslesiw klassikalıq teksttiń buzılıwı esabınan bolmawı shárt.

Tamashagóy menen pikirlesiw – bul óz aldına kórkem óner. Dástúriy dógereklerde baqsılar tıńlawshılardıń luqmalarına juwap beriwi múmkin bolǵan, biraq úlken saxnada bul process sheklengen. Zamanagóy saxna etikasında baqsı tamashagóydi ózine tartıwı, biraq olar menen tartıspawı, alǵıslardı kishipeyillik penen qabıl etiwi lazım. Sonday-aq, waqıt normasına ámel etiw de etikanıń bir bólegi esaplanadı. Atqarıwdı tosattan úzip qoyıw yamasa hádden tıs sozıp jiberiw tamashagóyge degen húrmetsizlik esaplanadı.

Sózdiń kúshi hám atqarıwshınıń juwapkershiligi haqqında belgili ilimpaz Mamatqul Joraev óz izertlewlerinde bılay dep atap ótedi: “Baqsınıń sózi – hikmet. Ol óz tıńlawshısına tek estetikalıq zawıq berip ǵana qoymastan, al oǵan ótmish sabaqların úyretedi. Sonlıqtan, dástan tekstine ózbasımshalıq penen ózgeris kirgiziw, tariyxıy haqıyqatlıqtı buzıw yamasa sózdiń ólshem hám uyqas nızamlıqlarına ámel etpew - materiallıq emeslik mádeniy miyrasqa qıyanet bolıp tabıladı. Atqarıwshı hár bir sózdiń júgin seziwi hám oni abaylap tıńlawshıǵa jetkeriwi kerek.” [3]

Juwmaqlap aytqanda, baqsılardıń saxnadaǵı etikası – bul milliy ózlikti saqlap qalıwdıń áhmietli faktorı. Globallasıw dáwirinde, túrli mádeniyatlar aralasıp baratırǵan bir waqıtta, ózbek baqsısı saxnada tek ǵana ózinińdawısı emes, al pútkil barlıǵı - kiyimi, ádebi, sóylesiw mádeniyatı menen milliy kelbetin kórsetiwi shárt. Saxna - bul muqaddes minber, onda tek ǵana joqarı mánawiyat hám professionalizm húkim súriwi kerek.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR:

1 Mirzayev T**.** Xalq baxshilarining epik repertuari. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1979.

2 Sarimsoqov B**.** O‘zbek marosim folklori. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1986.

3 Jo‘rayev M. Folklor: obraz va talqin. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2008.

4 Turdimov Sh. "Go‘ro‘g‘li" dostonlarining genezisi va bosqichlari. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2011.

5 Eshonqulov J. Folklor va badiiy tafakkur. – Toshkent: "Ma’naviyat", 2014.

XALÍQ SAZ ÁSBABÍ ALAMOYNAQ DUWTARDÍŃ KELIP SHÍǴÍW TARIYXÍ

Begjanov Berdaq
ÓzMKÓMI Nókis filialı
"Vokal" kafedrası baslıǵı

Annotatsiya. Bu maqolada qoraqalpoq cholg'u asbobi alamoynaq dutor haqida so'z yuritiladi. Musiqa asboblari xalqning ma'naviy merosini asrash va yetkazishda muhim o'rin tutadi. Qoraqalpoqlarning va O'rta Osiyoning boshqa xalqlarining madaniyatida keng tarqalgan eng qadimgi xalq torli cholg'u asboblaridan biri - dutor. Uning ovozi folklorga, qo'shiq, doston va afsonalarga singib, xalq ruhini, dasht hayotining ohangini aks ettiradi.

Kalit so'zlar. Olamo'ynoq dutor, soz, ijrochi, folklor, arfa, sibizg'i, surnay, qo'biz, changqo'biz.

Аннотация. В этой статье рассказывается о каракалпакском музыкальном инструменте аламойнак дутар. Музыкальные инструменты играют важную роль в сохранении и передаче духовного наследия народа. Одним из самых древних народных струнных инструментов, широко распространенных в культуре каракалпаков и других народов Средней Азии, является дутар. Его голос проникает в фольклор, песни, эпосы и легенды, отражая дух народа и ритм степной жизни.

Ключевые слова. Аломойнок, дутар, музыка, исполнитель, фольклор, арфа, сыбызгы, сырнай, кобыз, чинкобыз.

Annotation. This article discusses the Karakalpak musical instrument, the alamoynoq dutor. Musical instruments play an important role in preserving and conveying the spiritual heritage of the people. One of the most ancient stringed folk musical instruments widespread in the culture of the Karakalpaks and other peoples of Central Asia is the dutor. Its voice, absorbed into folklore, songs, epics, and legends, reflects the spirit of the people and the rhythm of the steppe life.

Key words. Alamoynaq dutor, melody, performer, folklore, harp, flute, trumpet, kobyz, singing kobyz

Duwtar ásbabı qaraqalpaq xalqı arasında oǵada keń taralıp, maqtanıshlı milliy miyrasımızǵa aylanıp, ásirler dawamında hár qanday tariyxıy jaǵdaylarda, quwanısh-qayǵısında, toy-merekelerinde birge ómir súrip kiyatırǵan milliy baylıǵımız bolıp esaplanadı. Bul ásbap «Qaraqalpaqlarda XV ásirdiń aqırı, XVI ásirdiń baslarında júdá keńnen taraǵan saz ásbap qatarına kiredi, degen boljawlarda bar. XV ásirdiń aqırı XVI ásirdiń baslarında qaraqalpaq duwtarı eki túrli bolıp soǵılǵan. Birinshi túri perdesiz bolsa, ekinshi túri perdeli bolǵan», dep keltirip ótedi Q.Áyekeev óziniń «Duwtar tariyxı. Duwtar shertiw hám soǵıw usılı» atlı kitabında.[1. 24-25 b.]

Bul ásbaptıń kelip shıǵıwı haqqında basqa ásbaplar sıyaqlı kóp ǵana ápsanalardı ushıratamız. «1906-jılı tuwılǵan urıs hám miynet veteranı 90 jasar

Qurbaniyaz Yusip ulı saz áspabınıń qúdireti haqqında bılay deydi: - «Payǵambarımızdıń birewinde úsh atı hám sol úsh attı baǵatuǵın úsh xızmetkeri bolǵan eken. Bul úsh adamnıń wazıypası ózine bekitilgen atqa ot-jem, suw berip, attı semirtip baǵıwdan ibarat bolǵan. Payǵambarımızdıń ózi uzaq jolǵa shıqqanda minetuǵın Dúl-dúl degen torı atı bolǵan qusaydı. Payǵambarımız usı atın júdá jaqsı kóredi eken. Sebebi, at júdá ájayıp júyrik bolǵan, sol ushın bul attı usı eldegi eń bilgir atbaǵar Ǵayıp qara degen seyis adamǵa baqtırtadı.

Bul adamnıń ustashılıq uqıbı da bar hám sázende eken. Qolınıń bos waqtında sırnay, úshpelek hám duwtarǵa uqsaǵan saz áspabların soǵıp, shertip júrgen. Kóbinese duwtardı hár qıylı muqamǵa salıp shertetuǵın uqıbı bar eken. Hár kúni azanda, keshte atqa ot-jem berip, ózi de awqatlanıp bolǵannan soń, soqqan saz ásbabın shertip sharshaǵanın shıǵaradı eken. Ǵayıp qaranıń miynetkeshligin sezgen payǵambarımız bul adamǵa ayrıqsha kózqarasta bolıptı. Bunı qızǵanǵan qasındaǵı eki atbaǵar hár qıylı ósek sózler aytıp, Ǵayıp qaranı payǵambarımızǵa jamanlap bara beripti. Dúl-dúldi ózlerimiz baǵamız – dep,Ǵayıp qaranı at baǵıw jumısınan bosatıptı. [2.35 b.]

Duwtar ázelde-aq arfa, sıbızǵı, sırnay, qobız, shıńqobız sıyaqlı ásbapları menen qanalas ásbap bolǵan. Sonday-aq, ol qaraqalpaq xalqınıń milliy muzıkalı ásbabı bolıp ǵana qoymastan, ol xalıq muzıkasın rawajlandırıwda hám muzıka mádeniyatın bayıtıwda tiykarǵı rol atqaratuǵın ásbap bolıp sanaladı. Xalqımız turmısında bul ásbabtıń qádir qımbatı sonshelli dárejede joqarı ekenligin hár bir qaraqalpaq shańaraǵında duwtar ásbabı ilinip turǵanınan- aq kóremiz.

Ásbaptıń sózlik mánisine keletuǵýn bolsaq, duwtar pars tilinen alýnǵan bolýp «du» - eki, «tar» - tar (sým) yaǵnýy «eki tarlý ásbap» degen mánini ańlatadı. Bul ásbaptıń soǵılıwı tiykarınan eki usılda: birinshisi qazba yamasa oyma duwtar, ekinshisi qurama duwtar dep júritiledi. Eki túrdegi duwtarlardıń aǵashlarında da parıq boladı. Yaǵnıy qazba duwtar ádette tut, erik aǵashlarınan soǵılatuǵın bolsa, qurama duwtar tiykarınan tut aǵashınan soǵılıp, bul túrdegi duwtar bólekleri óz-ara belgili tártipte qurastırılıp biriktiriledi. Duwtar ásbabınıń ústindegi qaqpaǵı qanshelli dárejede juqa hám bekkem bolsa, onıń dawısı da sonday dárejede shıqqısh boladı. [3.90 b.]

Duwtardıń beti kóbinese jiyde hám tut aǵashları menen qaplanadı. Sonı da aytıp ótiwimiz kerek, qaraqalpaqlar duwtardı «alamoynaq duwtar» dep te ataydı. Sebebi duwtardıń moynın súyekten islengen hár qıylı naǵıslar menen bezegen. Dástesiniń betine de súyek jabıstırılıp islengen hám bul kórinis júdá sulıw bolıp kóringen. Sonlıqtan da onı «alamoynaq duwtar» dep ataǵan.Duwtardıń moynına qoydıń isheginen tayarlanǵan 12 perde oratılıp, ol xromatikalıq qurılısta dúzilgen. Duwtarda tek ǵana 12 perde bolıwı kerek dep kórsetilmegen, ol hár baqsınıń óz jolına qaray geyde kóbeyip ketetuǵın da jaǵdayları bolǵan. Máselen: Orınbay baqsı hár namanıń uzın-qısqa bolıp keliwine baylanıslı duwtarına hár dayım 14-15 perde baylap júrgen. Duwtar ásbabınıń diapazonı 1,5 oktavaǵa shekem bolǵan.

Xalqımız arasında qobızdı jırawlar jırlap shertken bolsa, duwtar shertiwshilerdi «sazende» dep, al onı shertip qosıq aytıwshılardı «baqsı» dep ataǵan. Duwtar barmaq penen shertiletuǵın muzıka ásbaplarınıń biri. Ázelden-aq qaraqalpaq

xalqında duwtar hám basqada saz ásbapların soǵatuǵın ustashılıq óneri rawajlanǵan. Olarǵa Genjeǵaliy usta, Barlıqbay usta, Qazımuxammedusta olardan soń Erimbet, Kárimbergen, Jármuxammed, Berdaq h.t.b. kóplegen ustaz ustalardıń atların atap ótiwimiz orınlı dep oylaymız.

Duwtar dúzilisine toqtaytuǵın bolsaq, bul ásbap dawıs shıǵarıwshı shanaǵı, dástesi, eki qulaqtan, dáste boylap jaylasqan perdelerden, eki tar hám sol tarlardı kóterip turıwshı tiyekten ibarat. Sonday-aq, dawıs shıǵarıwshı shanaqshanıń beti juqa taqta menen qaqpaqlanıp, onda qaqpaq tesigi boladı hám bul tesik «dawıs shıǵarıwshı tesik» dep aytıladı. [3.68 b.]

“Duwtar” sózi parsı tilinen awdarmada “eki tar” (du - eki, tar - tar) degen mánisti bildiredi.Saz bunnan mıń jıl burın payda bolıp, túrkiy hám iranlı xalıqlar arasında tarqalǵan. Qaraqalpaqstanda dutar dástúriy muzıkanıń ajıralmas bólegi bolıp, onı úzliksiz súyemellewshi bolǵan: epikalıq atqarıwlar máresimlik hám turmıslıq qosıqlar baqsılardıń atqarıwları.

Tariyxshılardıń pikirinshe, duwtar "shópanlıq ásbabı" sıpatında payda bolgan, biraq keyin ala "kásiplik atqarıwshılıq ásbabı"na tiykar bolgan. Duwtar - eki tarlı shertiletuǵın saz ásbabı bolip, ádette pútin agashtan (jarǵaq, tut) qolda islenedi. Duwtarda atqarıw "joqarı oynaw texnikasın" talap etedi - kóbinese "arpedjio," "tremolo," sonday-aq, "shımshıw" usılları qollanıladı. Duwtar tek gana muzıkalıq emes, al sociallıq-ruwxiy funkciyanı da atqaradı:

“Aytıs”qa basshılıq etken, Toylar, bayramlar hám mereke máresimlerinde áhmietli orın tutqan. “Qırq qız,” “Shora” hám t.b. qaraqalpaq dástanlarına qosıq bolıw ushın qollanılǵan. Kóbinese bir waqıtta qosıq aytıp, qosıq shertetuǵın baqsılardıń quralı bolǵan. Duwtar “dalanıń hawazı” edi, onda hám quwanısh, hám árman, xalıqtıń táǵdiri haqqında oylar bar edi. Xalıq saz-ásbapları orkestri quramına kirgen; [4.76 b.]

Qaraqalpaqstandaǵı muzıka mektepleri hám joqarı oqıw orınlarında sabaq beredi; Zamanagóy muzıka joybarlarında, sonıń ishinde, fyujn hám etno-jazda qollanıladı; Quramalı shıǵarmalardı jeke hám ansambl menen atqarıwshı “ónerli atqarıwshılar” payda boldı. Ónerment ustalar dástúriy texnologiya hám formasın saqlap qalgan halda duwtarlardı qolda tayarlawdı dawam ettirmekte. Dutarshılıq ónerinıń saqlanıp qalınıwı hám rawajlanıwı xalıqtıń ruwxıy-mádeniy miyrası ushın úlken áhmietke iye.

Qaraqalpaq xalqınıń hár bir toy mereke bázimi baqsı-sazendelersiz otpegen, xalıqtıń quwanıshına quanısh, dártine-sherikles bolǵan. Kútá kórkem jaqsı notaları arqalı insandı ózine tartıp, aqıl oy hám pikirlew sezimin qáliplesiwine birqansha tásirin tiygizdiretuǵın, sulıw dawısı muzıkalıq saz ásbap bul Alamoynaq duwtar bolıp esaplanadı. Sonday-aq duwtar sazlarınan Nar iydirgen, Jaman shıǵanaq, Bozataw, Arıwxan, Sonalı-keldi, Nalısh, Jeti asırım, Zarlı qız, Muwsa sen yarı, Ala-qayıs, Láy-Láy, Tarlan, Xoja bala, Sayhalı nalısh, Qarajorǵa hám basqa da bir qansha duwtar sazları, xalıqqa sińisip barǵanlıǵın xalqımızdıń dástan hám namaları buǵan tiykar bola alatuǵın málim. Mine bulardı baqsı sazendeler óz Alamoynaq duwtar saz ásbapında shertip xalıq arasında atqarıp kelgen. [5.34 b.]

Alamoynaq duwtarınıń xalıq turmısına sińisip ketkenligi sonshelli, onı hár bir qaraqalpaq shańaraǵında tabıwǵa boladı. Sebebi, ata-babalarımızdıń ırımlarına qaraǵanda duwtar hár bir shańaraqta qıstırılıp turıwın jaqsılıqqa joriydı. Alamoynaq qazba duwtarı ádette tut, erik aǵashınan islenedi. Al qurama duwtar bolsa bir qansha tilme bóleklerden quralıp, qádimgi tábiy qawın formasına uqsas bolıp kelgen. Duwtardıń dawısınıń shıqqısh bolıwı ushın ústindegi qaqpaǵı qánshelli juqa hám bekkem bolıwına baylanıslı. Duwtardıń kardanı yaǵnıy moynında súyekten oyılǵan xalqımızdıń milliy naǵıslar milliyligimizdi ańlatıp sáwlelendiredi. Duwtardıń dástesindegi 13-14-15 perde áyyemnen qoydıń isheginen tayarlanıp oratılǵan, xrommatikalıq qurılısta dúziledi. Duwtarǵa taǵılatuǵın bul jipekten iyrilip tartılǵan.

Dutar ápiwayı shopanlıq ásbabınan milliy kórkem óner belgisi dárejesine shekem bolǵan uzaq joldı basıp ótken. Ol elege shekem qosıqlarda, dástanlarda, koncert zallarında, festivallarda jańlap, haqıyqıy xalıq muzıkasınıń eskirmeytuǵının dálillemekte. Duwtar tek ǵana saz ásbabı emes, al “qaraqalpaq xalqınıń ruwxıy dúnyasınıń bir bólegi”. [6]

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Айекеев К. Дуўтар тарийхы, дуўтар шертиў ҳәм соғыў усылы. – Нөкис, 1996. – 156 б.
2. Айымбетов К. Халық даналығы. Өткен күнлерден елеслер. Қыйлы қыйлы қылўалар. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. – 389 б.
3. Алланазаров Д. Қарақалпақ халық сазлары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2002. – 290 б.
4. Пахратдинов А. Дүўтардын поегине бүлбил қондырған сазенде //Арал қызлары. – Нөкис, 1995. - № 2-4. – Б. 50-58.
5. Палуаниязов П.К. Саз әсбаплары ҳәм ойын өнериниң пайда болыўы дереклери туўралы // ӨзРИА Хабаршысы. – Нөкис, 2000. - № 1. – Б. 40-42.
6. Худайбергенова А. От дутара до симфонии // Вести Каракалпакстана. 4 апреля. – Нукус, 2011.

FOLKLORNING SAN’AT SOHASIDAGI O‘RNI

Uzakov Satbay
O‘zDSMI Nukus filiali “Folklor va etnografiya” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Folklorning san’at tizimidagi o‘rni, uning sinkretik tabiati va professional san’at turlari rivojlanishidagi fundamental ahamiyati tadqiq etiladi. Shuningdek, xalq og‘zaki ijodi namunalarining zamonaviy musiqa, teatr va tasviriy san’atdagi badiiy talqinlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Folklor, san’at, sinkretizm, milliy o‘zlik, an’ana, zamonaviy talqin, dostonchilik, etnomadaniyat, badiiy meros.

Аннотация: Исследуется роль фольклора в системе искусства, его синкретическая природа и фундаментальное значение в развитии

профессиональных видов искусства. Также проанализированы художественные интерпретации образцов устного народного творчества в современной музыке, театре и изобразительном искусстве.

Ключевые слова: Фольклор, искусство, синкретизм, национальная идентичность, традиция, современная интерпретация, эпическая поэзия, этнокультура, художественное наследие.

Abstract: The role of folklore in the system of art, its syncretic nature and fundamental significance in the development of professional art forms are investigated. Also, the artistic interpretations of examples of oral folk art in modern music, theater, and fine arts were analyzed.

Keywords: Folklore, art, syncretism, national identity, tradition, modern interpretation, epic poetry, ethnoculture, artistic heritage

Folklor (inglizcha folk-lore – xalq donoligi) – bu insoniyat ma’naviy madaniyatining poydevori hisoblanadi. U nafaqat o‘tmish merosi, balki bugungi kunda ham professional san’at turlari uchun bitmas-tuganmas ilhom manbaidir. Folklor va san’at o‘rtasidagi aloqadorlik milliy madaniyatning hayotiyligini ta’minlovchi asosiy omildir. Folklor — insoniyatning eng qadimgi ma’naviy qadriyatlari majmuidir. U o‘zida xalqning dunyoqarashi, estetik ideallari va hayotiy tajribasini mujassam etadi. San’at esa bu tajribalarni shakllantirib, yuksak darajaga olib chiquvchi ijodiy faoliyatdir. Bugungi kunda folklor va san’atning o‘zaro munosabatini o‘rganish milliy madaniyatning istiqbolini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Folklor san’atning barcha turlariga (musiqa, adabiyot, raqs, tasviriy san’at) onalik qilgan "sinkretik" (qorishiq) hodisadir. Qadimda qo‘shiq, raqs va so‘z san’ati bir butunlikda namoyon bo‘lgan.

- Musiqiy folklor: Laparlar, yallalar, dostonchilik va baxshiyona yo‘llar.
- Og‘zaki ijod: Ertaklar, afsonalar, maqollar va dostonlar.
- Xalq o‘yinlari va raqs: Katta ashula, lazgi kabi janrlar folklorning sahnaviy ko‘rinishlaridir.

Bugungi globallashuv davrida folklor "etno-art" yoki "folk-modern" ko‘rinishida qayta tug‘ilmoqda. Biroq, folkorni shunchaki nusxalash emas, balki uning ichki falsafasini anglash muhimdir. San’atshunoslar ta’kidlashicha, folklorning sof shaklini saqlash va uni zamon talablariga moslashtirish o‘rtasidagi muvozanatni topish zarur. Folklor paydo bo‘lish bosqichida sinkretik (ajralmas) xarakterga ega bo‘lgan. Ya’ni, so‘z (adabiyot), kuy (musiqa) va harakat (raqs) bir butunlikda namoyon bo‘lgan. Masalan, o‘zbek xalq dostonchiligida baxshi ham shoir, ham sozanda, ham aktyorlik mahoratini namoyish etadi.

Professional san’at folklordan faqat xomashyo sifatida emas, balki g‘oyaviy-badiiy asos sifatida foydalanadi.

- Musiqada: Simfonik asarlarda xalq kuylarining qayta ishlanishi (M. Burhonov, S. Yudakov ijodi).
- Tasviriy san’atda: Miniatura va xalq amaliy san’ati naqshlarining zamonaviy rangtasvirdagi aksi.

• Teatrda: Xalq o‘yinlari va marosimlarining sahnaviy talqini (masalan, “Navro‘z” tomoshalari).

Hozirgi davrda “folk-modern” yoki “etno-jazz” kabi yo‘nalishlar ommalashmoqda. Bu jarayonda folklor o‘zining sof shaklini saqlagan holda zamonaviy texnik vositalar bilan uyg‘unlashmoqda. Bu esa yosh avlodning o‘zligini anglashiga va milliy merosga bo‘lgan qiziqishining ortishiga xizmat qiladi.

Folklor va san’at bir-birini inkor etmaydigan, aksincha, bir-birini boyituvchi tizimlardir. Folklor — ildiz, san’at esa o‘sha ildizdan unib chiqqan daraxtdir. Milliy san’atimizni jahon miqyosida tanitishda xalq ijodi xazinasidan unumli foydalanish davr talabi bo‘lib qolmoqda. Musiqiy folklor professional musiqadan farqli o‘laroq, og‘zaki an’anaga asoslanadi. Musiqiy folklor — bu xalqning genetik xotirasi. Uni saqlab qolish uchun faqat ijro etish kifoya emas, balki uni zamonaviy texnologiyalar yordamida (etno-sound design) boyitish va jahon sahnalariga olib chiqish zarur.

Folklorning san’at tizimidagi o‘rni uning "tirik an’ana" ekanligi bilan belgilanadi. U o‘tmish yodgorligi emas, balki bugungi kun madaniyatini oziqlantiruvchi oqmas daryodir.

Folklorning professional san’at uchun fundamental ahamiyati shundaki, u san’atkorga milliy uslubni beradi. Har qanday buyuk kompozitor yoki yozuvchi o‘z asarida xalq og‘zaki ijodiga tayanmas ekan, uning ijodi umumbashariy ahamiyat kasb eta olmaydi. Chunki folklor — bu insoniyatning kollektiv tajribasi bo‘lib, u orqali biz dunyoni qanday his qilishimizni, nimalarni muqaddas bilishimizni va go‘zallikni qanday tushunishimizni anglaymiz.

Folklor san’atning “ona tili”dir. Professional san’at esa shu tilda yozilgan murakkab va jozibador asardir. Folklorning sinkretik tabiati bizga san’atning asl mohiyati — inson ruhini yaxlit va komil holda aks ettirish ekanligini eslatib turadi.

Folklorning san’at tizimidagi o‘rni va ahamiyatini yakunlar ekanmiz, uni shunchaki o‘tmishdan qolgan muzey eksponati deb emas, balki tirik madaniy ekotizim deb qarash lozim. Uning professional san’at turlari rivojidagi fundamental o‘rni quyidagi strategik jihatlarda namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, folklor — san’atning "genetik kodi"dir. Dunyodagi har qanday milliy kompozitorlik maktabi, tasviriy san’at yo‘nalishi yoki milliy dramaturgiya o‘z ildizlarini xalq og‘zaki ijodining sinkretik tabiatidan olgan. Folklor professional ijodkorga “nima haqida yozish”ni emas, balki "qanday his qilish"ni o‘rgatuvchi ma’naviy maktabdir.

Ikkinchinchidan, sinkretizm – yaxlit dunyoqarash asosi sifatida. Bugungi kunda professional san’at turlari (musiqa, raqs, teatr) bir-biridan ajralgan holda rivojlansa-da, zamonaviy san’atda yana "sintez"ga qaytish tendensiyasi kuzatilmoqda. Folklorning asriy sinkretizmi (so‘z, kuy va harakatning bir butunligi) bugungi multimedia va perfomans san’ati uchun eng mukammal andoza bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa xalq ijodining naqadar zamonaviy va hayotiy ekanligidan dalolat beradi.

Uchinchidan, globallashuv davrida madaniy immunitet vazifasi. Folklor — millatning o‘zini-o‘zi anglash shaklidir. Ommaviy madaniyat avj olgan asrda professional san’atning folklor sarchashmalaridan uzoqlashishi milliy san’atning

qiyofasizlanishiga olib keladi. Binobarin, folklor elementlarini professional san’atga olib kirish shunchaki estetik bezak emas, balki milliy o‘zlikni saqlab qolishning yagona yo‘lidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Madayev O., Sobitova T. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. – Toshkent: "Sharq" 2010. – 18-24-b.
2. Jabborov I. O‘zbek xalqi etnografiyasi. – Toshkent: "O‘qituvchi", 1994. – 210-b.
3. Sarayev F. Folklor va badiiy ijodiyot masalalari. – Samarqand, 2019. – 45-b.
4. Ashurov M. Musiqiy folklor va zamonaviylik. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2015.
5. Propp V. Ya. Morfologiya volshebnoy skazki. – Moskva: "Labirint", 2001. – S. 12-18.
6. Madayev O. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010.

DÁSTAN ATQARÍWSHÍLÍĠÍNDA BAQSÍLARDÍŃ TUTQAN ORNÍ

Jarílqaǵanov Abdisayd Aydos Ulı
“Qosıq hám oyın” bólimi 2 kurs magistrantı

Annotaciya. Bul maqalada qaraqalpaq xalıq baqsılardıń atqarılıwındaǵı roli hám atqarıw jolların mısal retinde ken túrde kórsetilgen. Dástanlardı jırlawda baqsı shayırlar zárúrli orın tutqan. Baqsı - qosıq hám dástanlardı yaddan atqarıwshı, aytıwshı, áwladdan - áwladqa jetkiziwshi kórkem- óner iyesi.

Gilt sózler. Jıraw, baqsı, atqarıwshılar, úrp-áderler, jas áwlad, dóretpe, áwladdan - áwladqa

Аннотация. В данной статье в качестве примера широко представлены роль и исполнительские традиции каракалпакских народных бахши. Поэты-бахши играли важную роль в исполнении эпосов. Бахши - это мастер искусства, исполняющий песни и эпосы наизусть, передающий их из поколения в поколение.

Ключевые слова. Жировы, бахши, исполнители, традиции, молодое поколение, творчество, из поколения в поколение.

Annotatsiya. Bu maqolada qoraqalpoq xalq baxshilarining ijrosidagi roli va ijro yo‘llarini misol sifatida keng tarzda ko‘rsatilgan. Dostonlarni kuylashda baxshi shoirlar muhim o‘rin tutgan. Baxshi – qo‘shiq va dostonlarni yoddan ijro etuvchi, aytuvchi, avloddan avlodga yetkazuvchi san’atkor.

Kalit so‘zlar. Jirov, baxshi, ijrochilar, urf-odatlar, yosh avlod, ijod, avloddan – avlodga.

Xalqımızdıń turmıs tárizin rawajlanıwında xalıq awızeki dóretiwshiliginiń áhmiyeti úlken bolıp, ásirler dawamında bay ruwxıy miyraslar toplanıp, jas áwlad tárbiyasına múnásip úles qosıp kiyatır. Xalıq awızeki dóretiwshiliginiń áhmiyetli

baǵdarı bolǵan dástanlar júdá tereń tariyxıy ildizlerge iye bolıp, uzaq ásirler dawamında jaratılıp kelingen hám túrli sociallıq-ekonomikalıq sharayatlarda atqarılǵan. Eń dáslepki dástanlar Greciyada payda boldı, olarda tań qalǵanday ápsánwiy qaharmanlardıń mártligi, qudaylardıń káramatı haqqında aytılǵan. Gomerdiń “Iliada”, “Odisseya”, Abulqosim Firdawsiydiń “Shaxnama” dóretpeleri dástan janrınıń áyyemgi úlgileri bolıp tabıladı.

Dástanlardı jırlawda baqsı shayırlar zárúrli orın tutqan. Baqsı - qosıq hám dástanlardı yaddan atqarıwshı, aytıwshı, áwladdan - áwladqa jetkiziwshi kórkem-óner iyesi. Baqsılar, tiykarınan, eki taypaǵa -atqarıwshı hám dóretiwshi baqsılarǵa bólinedi. Atqarıwshı baqsılar, tiykarınan, ustazdan úyrengen dástanlardı azı -kem ózgerisler menen atqarsa, dóretiwshi baqsılar awızeki epik dástúr tiykarında jańa dástanlar da dóretedi. Qaraqalpaq xalqı kóp izleniwler arqasında eski Xorezm mádeniyatın hár tárepleme úyrenip, nátiyjede “Gárip Ashıq”, “Yusip Axmet”, “Góruǵlı” sıyaqlı dástanlardaǵı túrli bólimler biziń baqsılarımızdıń repertuarlarınan úlken orın alǵan. Jáne de qaraqalpaq xalqı arasında baqsılardıń dóretiwshilik jollarınıń ele de háwij alıp, rawajlanıwında ata-babalardan qalǵan, “bir dástandı tolıq atqarıp bilmegen baqsı, baqsı emes, sonday-aq, Eshbay, Muwsa sen yarı namaların atqarıp bilmegen baqsı baqsı esaplanbaydı”,- degen sózleri usı kúnge deyin jetip kelip, qolına alamoynaq duwtar ásbabın uslaǵan atqarıwshınıń juwapkershiligin anaǵurlım asırǵan desek qátelespeymiz.[1.76 b.]

Aqımbet baqsı mektebiniń repertuarı Maqtımqulı, Ájiniyaz, Berdaq hám basqa da shıǵıs xalıqları shayırlarınıń qosıqlarınan, sonday-aq, “Ǵárip ashıq”, “Sayatxan-Hamra”, “Húrliha-Hamra”, “Yusip-Axmet”, “Góruǵlı” hám basqa da dástanlardan ibarat bolǵan.

Muwsa baqsı “Yusip - Zulayha”, “Ǵárip ashıq”, “Sayatxan- Hamra”, “Húrliha-Hamra”, “Góruǵlı”, “Áwez úylengen”, “Bezirgen”, “Árep tańǵan”, “Qırmandáli”, “Yusip - Axmet”, “Tayır Záwre”, “Ashıq Nájep”, “Dáwletiyarbek” sıyaqlı liriko - epikalıq dástanlardı óziniń atqarıwshılıq jolına maslastırıp, qayta islep “Muwsa mektebi”niń jeke variantların jarattı. Muwsa xalqımızdıń enciklopidiyalıq tariyxı, bilimi bolǵan júzlegen dástanlardıń variantları menen birqansha áwladlardıń yadında ullı baqsı sıpatında qalǵan. [2. 31 b.]

Qaraqalpaqta birinshi qız baqsı Húrliman óz ákesinen dástanlar, qosıqlar úyrenedi. Húrliman “Sayatxan Hamra”, “Gúlbúlbi” dástanların, qosıqlardı kámine keltirip aytatuǵın bolǵan. Húrlimannıń balası Qarajan baqsı repertuarında “Góruǵlı”, “Bázirgen”, “Ashıq nájep” dástanları bolıp, “Qız munayım”, “Gúlzar”, “Adıńnan”, “Qara jorǵa”, “Jeti asırım”, “Berdaq nama”, h.t.b. namalarına salıp qosıqlardı súyip atqarǵan.

Esjan baqsınıń repertuarında “Ǵárip ashıq”, “Sayatxan- Hamra”, “HúrlihaHamra”, “Góruǵlı”“Gúl-Sánáwber”,“Qırmandáli” dástanları orın alǵan.Sonday-aq, ol “Muwsa sen yarı”, “Sen yar gedeli”, “Dembermes”, “Nalısh”, “Keńes” qosıqların súyip atqargan.

Genjebay Tilewmuratov ákesinen “Yusip-Axmet”, “Qırmandáli”, “SayatxanHamra” dástanların úyrendi.Genjebay Tilewmuratov ózınıń súyip atqaratuǵın “Ǵárip ashıq”, “Sayatxan - Hámira”, “Húrliha - Hámra” h.t.b.

dástanların nama, sazlar arqalı teatrdağıday muzıkalıq obrazlar menen waqıyalardı súwretlep otırdı. Haqıyqatında da ol óziniń bálent lapızı, sázendeshiligi menen dástan atqarıwshılıq sheberligin tap sahnadağıday tań qalarlıq dárejede birden - aq kórsetip, onı aqırǵı demlerine shekem háwirin túsirmey mudamı rawajlandırıp bardı.

Turǵanbay Qurbanov Franciya, Gollandiya, Belgiya mámleketlerinde shólkemlestirilgen xalıq aralıq festivallarda milliy kórkem-ónerimizdi dúnya kólemine tarattı. Onıń repertuarınan “Ǵárip Ashıq”, “Qırmandáli”, “Yusip Axmet”, “Góruǵlı”, “Yusip Zlixa” sıyaqlı kóplep qaraqalpaq dástanları menen xalıq termetolǵawları, qosıqları keńnen orın alıp, tıńlawshılar alǵısına miyassar boldı. [3. 90 b.]

Oralbay Otambetovqaraqalpaq folklorınıń ólmes bay miyraslarınıń biri bolǵan dástanlardı shákirtlerine jalıqpay úyretip, hár bir ırǵaqtan baslap, qayırımların, nasr aytıw jolların, qosıqların, sazların hár bir obrazǵa kirip, atqarıw sheberliklerin úyretip kiyatır. Bul miynetleri óz jemisin berip, nátiyjede “Ǵárip ashıq”, “Sayatxan Hamra”, “Yusip-Axmet”, “Bazergen”, “Húrlixa Hamra”, “Qırmandáli”,“Ashıq Nájep”,“Áwez úylengen”,“Arap Rayxan” sıyaqlı dástanlarınshákirtleri “Ullı ziban” telekórsetiwinen xalqımızǵa inám etip kelmekte.

G.Qudaybergenova “Áwez úylengen”, “Arab Rayxan” dástanın atqarıp xalıqqa inam etti. Jas ustaz baqsı Oralbay muzıka tanıwshı X.Qurbanov hám de óz shákirtleri menen birgelikte 20 shaqaplı “Góruǵlı” dástanınıń 6-bólimin, yaǵnıy, “Kempir”, “Góruǵlınıń úyleniwi” bólimin túrkmen tilinen qaraqalpaq tiline awdarmalap atır. “Góruǵlınıń tuwılıwı” dástanın shákirti Erisbay Asqarov penen birgelikte awdarmaladı. Al qalǵan bólimlerin bolsa jáne awdarmalap qaraqalpaq folklorın bayıtıwǵa óz úleslerin qosıwdı óz aldına maqset etip qoyǵan. [4. 46 b.]

Geypara ilimpazlar: qaraqalpaq xalqı XVIII - ásirde Xorezmge kóship kelgennen keyin ekonomikalıq hám mádeniy baylanısta bolıwınıń nátiyjesinde biziń aramızǵa shıǵıs ellerdiń liro - epikalıq dástanları keń tarala baslaydı dep kórsetedi. Súyiwshilik haqqındağı dástanlar qaraqalpaq xalqına tek Túrkistannan Xorezmge kelgennen keyin ǵana taralǵan degen túsinikke biz tolıǵı menen qosıla almaytuǵınlıǵımızdı aytpaqshımız. Óytkeni “Yusup Axmed”, “Ǵárip - Ashıq” dástanlarınıń ózbek, tájik, túrkmenler arasında keń taralǵanınday, qaraqalpaqlardıńda arasına Túrkstan dáwirinde bunday dástanlardıń taralıwı tábiyiy.

Ázelden belgili dárejede mádeniyat belgili bolıp kiyatirǵan xalıqqa ekinshi bir quramalı ónerdiń qısqa dáwir ishinde sińisip hám usınday dárejede órkenlep ósiwi gúman tuwdıratuǵınlıǵı sózsiz. Sonlıqtan Túrkstan dáwirinde de “Góruǵlı”, “Sayatxan hámra”, “Húrlıqa - Hámra”, “Yusup - Axmet” sıyaqlı ashıqlıq dástanlar keń taralǵanlıǵı gúman tuwdırmaydı. Óytkeni dástanlar keń taralǵan ǵoy, olardıń tásiri tiymegen dewge bolarma edi? Bulardıń barlıǵı bir dáwirdiń jemisi bolmay, uzaq dáwirlik xalıqtıń tariyxiy rawajlanıw processi menen baylanıslı bolıp, erteli - kesh rawajlanıp kelgenliginen derek beredi.

Qaraqalpaq muzıkasında ásirler boyı dawam etip kiyatırǵan atqarıwshılıq kórkem - óneri dástan menen namanıń arasındağı baylanıstı bekkemlep keldi. Baqsılar dástanlardıń tekte qúrı mazmunın bayan etip ǵana qoymay, olar óz bayanlamasın saz benen namaǵa salıp atqaradı. Qaraqalpaq muzıkasında dástanǵa salıp aytılatuǵın namalar úlken orın iyeleydi.

Lirikalıq dástanlarda qosıq penen nama bir - biri menen tıǵız baylanısta bolıp, olar hadal muxabbattı, xalıqlar doslıǵın, hayal - qızlar áwladınıń húydanına berikligin, aqıllılıq penen tapqırlıqtı jır etedı. Olar bastan ayaǵına shekem qosıq muzika menen tolı. Sonlıqtan da qaraqalpaq xalqınıń lirikalıq xarakterdegi namalardıń rawajlanıwında onıń ádebiy folklorında lirikalıq dástanlardıń payda bolıwı menen baylanıslı hám tásiriniń oǵada ullı bolǵanın aytıw kerek. [5.88 b.]

“Ǵárip-ashıq” dástanı biziń Qaraqalpaq xalqınıń arasına awızsha hám kitabiy ádebiyat (kitap hám qoljazba-kóshirme) túrinde taralıp kelgen. Bul dástannıń hár bir xalıqta hár bir versiyasınıń sol xalıqtıń úrip-ádeti, turmıs tirishiligi menen dúnyaǵa kóz-qarası anıqlanadı. Sonlıqtan da dástan menen xalıqtıń ózi basıp ótken tariyxıy waqıyaları arasındaǵı baylanıslar uqsaslıq penen shamalawlar bayqalıp otıradı.

Xalıq dástanınıń qaydan kelip shıǵıp, qalay taralǵanı menen isi bolmay, súwretleniwi jaǵınan dástan waqıyaları usı biziń ata-babalarımız jasaǵan Qiyat, Shaabbaz(Beruniy) átirapında bolǵan dep pámlep óz qobızına beyimley baradı. Dástannıń rawajlanıwı menen kórkeyiwinde atqarıwshılar menen qatar kóp mıńlaǵan tıńlawshınıń oy-pikir dárejesiniń ósiwi menen tariyxıy burılıslardıń júzege asıwıda úlken tásir etip keldi. Dástandaǵı shayırlar menen atqarıwshılıqqa qızıqqan baqsı, qıssaxan qosıqshılar ózleriniń umtılıwshılıǵına hám kórkemlik uqıbı menen talant dárejesine baylanıslı burınnan aytılıp kiyatırǵan syujetin este tutıw menen onıń kompoziciyalıq birligin saqlay otırıp, qosıp alıp rawajlandırıp, óz úlesin qosıp otıradı. [6. 92 b.]

Dástannıń dóreliw, taralıw dáwiri tuwralı professor S.L.Tolstov “Eski Xorezm mádeniyatı izi menen” atlı miynetinde “Romannıń waqıyası Seljukler dáwirinde Siriya menen Azerbayjanda Seljuklar imperiyasınıń sońǵı dáwirinde bolıp ótedi” - dep XII–XIII–XIV-ásirlerde dóregen degen juwmaqqa keledi. Dástannıń Azerbayjan versiyasın izertlegen ilimpaz S.Z.Yakubova dástandaǵı waqıyalar XVI - XVII - ásirlerde Kavkaz hám kishi Aziyada Safiyler dinastiyası dáwirinde maydanǵa keldi dep kórsetedi, basqa dereklerde Xorezmde Zamaxshar posyolkasınıń janındaǵı XII-ásirge tiyisli “Shax - Sánem” qalası dástan qáhármanınıń atına qoyılǵanın hám sol átirapta dóregenin tákirarlaydı. Belgili rus sayaxatshısı general N.N.Muravev Orta Aziyaǵa jasaǵan sayaxatı tuwralı jazǵan miynetinde usı “Shax-Sánem” qalası hám “Ǵárip - Ashıq” tuwralı ańız “Ǵárip - ashıq” dástanınıń eń erte zamanlarda dóregen erteklik variantları bolıp, olar Xorezmde keń taralǵan dep keltiredi.

Qaraqalpaqlar arasında taralǵan ańızlarda burıńǵı Shaabbaz (Beruniy) qalası “Ǵárip-ashıq” dástanınıń dóreliwinde tiykarǵı oray boldı dep esaplaydı. Túrkmenlerde bolsa, túrkmen ádebiyatınıń klassigi Andalib (Nurmuxammed ǵarip) tárepinen dóretilgen dep tastıyqlaydı. Professor Gamad Araslınıń pikirinshe dástan Ǵárip atlı ataqlı Tábriz shayırı tárepinen XVI-ásirde dóretilgenin aytadı. Sonlıqtan Andalib, Ǵárib hám qaraqalpaq baqsı, qıssaxanların, olardıń eń aldıńǵı qatarlı úlgili dóretiwshileri, alıp júriwshileri dep qaraladı. Dástannıń 1960-jılı X.Tájimuratov tárepinen jazıp alınǵan variantı Qaraqalpaqstan mámleketlik baspası tárepinen kitap bolıp basılıp shıqtı. [7.37 b.]

Bul nusqa baqsı Esjan Qospolatovtan 1930- 1934-jılları jazıp alınǵan hám Baltabay qıssaxan degenniń de qol jazba nusqasınan paydalanǵan. Elege deyin xalıq arasında “Ǵárip-ashıq” dástanın awızsha jaqsı biletuǵın, jazılıp alınbaǵan baqsılar bar. “Ǵárip-ashıq” dástanınıń xalıq arasına keńnen sińisip ketkenligi sonshelli, ol hár bir baqsınıń repertuarınan bekkem orın alıp ǵana qoymastan, al onıń qosıqları hár bir jastıń júreginiń tórinen jay alǵan.

Urıstan keyingi jıllarda “Ǵárip - ashıq” dástanı tiykarında A.Begimov, T.Allanazarovtıń avtorlıǵında “Ǵárip - ashıq” draması jazıldı. Bul piessa Qaraqalpaq Mámleketlik Berdaq atındaǵı muzıkalı drama teatrınıń saxnasında uzaq waqıtlardan berli qoyılıp kiyatır. Tashkentte bolıp ótken Qaraqalpaq ádebiyatı hám kórkem-óneriniń on kúnliginde “Ǵárip-ashıq”draması tamashagóyler tárepinen hám ádebiy sınshılar tárepinen joqarı baha aldı. Muzıkası xalıq namaları tiykarında Japaq Shamuratov hám Alimjan Xalimovlar tárepinen úlken sheberlik penen jazılǵan. Usı “Ǵárip - ashıq” muzıkalı draması sońǵı jılları kompozitor Q.Zaretdinov tárepinen muzıkaları qayta islenip birqansha tolıqtırılıp saxnaǵa qaytadan qoyılǵanın atap ótken orınlı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Aimbetov Q.Xalıq danalıǵı Qaraqalpaqstan baspası.Nókis.1968 jıl 73 bet
2. Allamuratov Jrawları» maqalası Amiwdárya jurnalı Ne6-7 sanlarında. 1992 j.
3. Erejepov A. Baqsı hám jırawshılıq tiykarları. Nókis 2020 jıl 7-8-bet
4. Navoiy Saxinama Xazoin-ul Maoniy Tashkent 1960 698-bet
5. Jirmunskiy V.M <<Narodnie geroicheskiy epos>>.M.L.Gos.lit. Izdat.1962 245
6.Saburova A.A Qaraqalpaq tilindegi muzika terminleri.
Avtoref.diss.kand.filol.nauk.-Nókis, 2008.-39-bet.
7. Lutfiy (Gul va Navruz) t. Ózbek ádebiyatı t. 1 str. Tashkent 1959 463-bet.

QARAQALPAQ XALÍQ QOSÍQLARÍ HAYAL-QÍZLAR ATQARÍWSHÍLARÍ MÍSALÍNDA

Jalǵasbaeva Azada Íqlasbay qızı
ÓzMKÓMI Nókis filialı
“Qosıq hám oyın” bólimi 2 kurs magistrantı

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq xalq qo‘shig‘ini milliy ohanglari va ijro yo‘llari bilan dunyoga tanitgan qoraqalpoq qo‘shiqchisi Ayimxam Shamuratovaning hayot yo‘li haqida ko‘rsatilgan. Uning urush vaqtlarida qishloqma-qishloq yurib konsertlarni berib kelganligi haqida aytilgan.

Kalit so‘zlar. Xalq qo‘shig‘i, milliylik, ijrochi, kuy, pyesa, ijod, efir

Аннотация. В данной статье представлен жизненный путь каракалпакской певицы Айымхам Шамуратовой, прославившей каракалпакскую народную песню своими национальными мелодиями и

исполнительскими стилями. Сказывается, что во время войны она давала концерты в деревнях для солдат.

Ключевые слова. Народная песня, национальность, исполнитель, мелодия, пьеса, произведение, эфир

Abstract. This article presents the life path of the Karakalpak singer Ayimkham Shamuratova, who brought fame to Karakalpak folk song with her national melodies and performance styles. It is said that during the war, she gave concerts in villages for soldiers.

Keywords. Folk song, nationality, performer, melody, play, piece, broadcast

Qaraqalpaq xalqınıń kórkem-óneri hár túrli qosıqlarǵa hám álwan túrli awızeki dóretpelerine oǵada bay bolǵanlıqtan, kóp jıllar dawamında biybaha baylıqlarǵa iye bolǵan xalıqımızdıń jasaw tárizinen kelip shıqqan kewil keshirmelerin bildiriw menen birge, tereń tarıyxıy dereklerge iye bolıp tabıladı. Sebebi xalıqtıń basınan ótkenleri xalıq qosıqlarında ayqın kórinisin tapqan. «Xalıq qosıqları degende dóretiwshisi bir waqıtta bolsa da umıtılıp ketken, muhabbatqa, miynetke baylanıslı qosıqlardı, geypara tarıyxıy waqıyaǵa baylanıslı qosıqlardı, aqıl-násiyat, terme qosıqların, besik jırın, balalar qosıqların, háwjarlardı, betasharlardı, joqlawlardı túsinemiz». [1. 78 b.]

Qaraqalpaq xalıq muzıka kórkem-ónerinde qosıq janrı úlken orındı iyeleydi. Xalıq qosıqlarınıń tiykarı uzaq ótmishke barıp taqaladı. Sebebi qosıqlardıń payda bolıwı hám janǵa jaǵımlı nama ırǵaqlarınıń estetikalıq bay mazmunǵa iye bolıwı bul óz-ózinen payda bolmaǵan. Xalıq óziniń basınan ótkergen hár qıylı tariyxıy waqıyalarǵa bay turmısın, ruwxıy kewil keshirmelerin hám psixologiyasın qosıqlar arqalı sáwlelendirgen. Adamlardıń hár tárepleme estetikalıq zawıqqa bóleniwine qosıqtıń tásiri oǵada kúshli bolǵan. Ápiwayı hám jaydarı sózlerden quralǵan qosıqlar barlıq waqıtta adamnıń ómirge, gózzallıqqa degen súyiwshiligin arttırıp, óziniń eń jaqsı ideyaları menen xalıq qa tárbiyalap keledi. Bunday qosıqlar Watandı qádirlewge shaqıradı, miynetke degen súyispenshilikti arttıradı hám júreklerde muhabbat sezimlerin oyatadı. Sebebi qosıq hám saz arqalı insan quwanıshın, shadlıǵın, qayǵısın, arzıw-ármanların, ishki sezimlerin, debdiwlerin shıǵara alǵan.

Xalıq qosıqları xalıqtıń turmıs tirishiligi menen birgelikte tıǵız baylanısıp rawajlanıp kelgen. Olar hár qıylı toy-tamashalarda, geshteklerde atqarılǵan. Bir awılǵa jıraw, baqsı, qıssaxanlar kelse alıs-jaqın awıllardan adam qalmay qurǵa jıynalǵan. Jıynalǵan jámáát milliy dóretpelerimiz bolǵan dástanlarımızdı, xalıq qosıqları menen namalarımızdı uyıp otırıp tıńlaytuǵın bolǵan. Mine usınday mádeniy dem alıslar sol waqıttaǵı xalıq turmısında úlken tárbiya mektebi bolıw menen birge, olarǵa ruwxıy baylıq inám etken. [2. 90 b.]

Respublikamız jámiyetshiligi Ámiw boyınıń xosh hawaz búlbili, saxna ónerimizdiń eń birinshi dáslepki aktrisası atanǵan Ayımxan Shamuratovanıń 105 jıllıq merekesin keńnen nıshanlanbaqta. Ol óziniń yoshlı qosıqları, jarqın obrazları menen kórkem óner tarawında 60 jıldan aslamıraq jemisli miynet etip, el-jurttıń húrmet-izzetine, sheksiz alǵısına bólengen ádiwli insan boldı.

Ayımxan Turdımámbet qızı Shamuratova (Qazımbetova) 1917-jıldıń avgustında Qońırat rayonınıń Qanlıkól aymaǵında tuwıldı. Ol 1932-jılı 15 jasındaTórtkúlge oqıwǵa kelip, bul jerdegi háweskerler dógeregine de belsene qatnasa basladı. «Bozataw», «Arıwxan» hám basqa da xalıq qosıqları menen zor talant iyesi sıpatında kózge tústi hám Ábdiraman Ótepov onı sol jılı mámleketlik jumısqa tarttı. Ol qosıqlardı sheber atqarıwı menen birge teatr sahnasında qoyılǵan spektakal'lerde ásirese, Seyfulǵabit Májitovtıń «Baǵdagúl» pyesasında Baǵdagúl rolin sheberlik penen atqarǵanı sonshelli, halıq Ayımxannıń atın kóp jıllar dawamında «Baǵdagúl» dep ataytuǵın boldı. [3.105 b.]

1936-jılı aprel ayında Moskvada Ayımxan Shamuratova «Aqsıngul», «Shımbay», «Ax, nazlı yar», «Nedaǵ» namalarına qosıq aytıp, plastinkaǵa jazıldı. «Bozataw» qosıǵın birinshi márte sol waqıttaǵı pútkil awqamlıq radio arqalı tikkeley efirden berildi. Sol qatarda Ámet Shamuratovtıń qosıqların qaraqalpaq namasına salıp atqardı. Sol waqıttları Ámet Shamuratov Moskvada Rabfakta oqıp atır edi. Moskvada Allayar Dosnazarov, Jolmurza Aymurzaev, Ámet Shamuratovlar menen tanısadı. Sol sebep bolıp Ámet Shamuratov penen ekewi bir-birine kewil qoyıp, keyin ala baxıtlı dóretiwshi shańaraqqa aynaldı.

Ayımxan Shamuratova Awır urıs jıllarında ol óz koncert brigadası menen xalıqtıń ruwxın kóterdi. 1941-1944 jıllar 37 jańa sahnalatırǵan spektakllerdi qıs demey, jaz demey gá arbalı, gá gruzmashina menen teatr artistleri menen, eki emiziwli qızları menen awılma-awıl jurip, 4473 ret p'esa qoyıp hám jeke koncert baǵdarlamaları menen qosıqlar atqarıp, gospitallarda jaraqatlanǵan áskerlerdiń kewillerin kóterdi. Jıynaǵan qárejetleri esabınan urısqa taǵı bir samolyot qosıldı. Burıńǵı awqam bas sarkardarı I.Stalinnen Ayımxan Shamuratovanıń atına alǵıs telegramması keldi. Bul Ayımxan Shamuratovanıń el qorǵawǵa qosılǵan azamatlıq úlesi edi. Házirgi kúnde Nókis qalasındaǵı úy-muzeyinde usı telegramma saqlanıp turıptı. [4. 43 b.]

Ayımxan Shamuratova saxnada 100 den aslam baslı rollerdi dóretti, janlı hawazda 200den aslam qaraqalpaq, qazaq, ózbek, túrkmen, azerbayjan hám t.b xalıqlardıń qosıqların atqardı. Ol 1950-1990-jıllar aralıǵında Ózbekstannıń

Moskva, Túrkmenstan, Qazaqstan, Tájikstan, Ázerbayjanda ótkerilgen barlıq mádeniy ilajlarında, dekadalarda belsene qatnastı. Ol dóretken «Gulsara»daǵı Aysara, «Alpamıs» ta Gulparshın, «Ǵárip ashıq»ta Shaxsanem, «Begjap tragediyası»nda Biybijan, Ámet Shamuratovtıń «Qırıq qız» p'essasında Gúlayim, «Ana jer-ana»da Tolǵanay, «Talwas»ta Aybiyke, «Rawshan»da Rawshan, «Bir úyde eki ómir» de Hamra kempir hám basqa da baslı obrazları teatr sahnası tariyxında óshpes háripler menen jazılıp qaldı. Qaraqalpaq, ózbek, qazaq, qırǵız, azerbayjan, rus hám t.b milletlerdiń spektakllerinde bas qaharman hayal rollerin atqardı. [5.81 b.]

Ómirlik joldası, qaraqalpaq ádebiyatı tariyxında birinshi qaraqalpaq balalar jazıwshısı hám prozaǵa janlı peyzajdı alıp kirgen birinshi jazıwshı, shayır, dramaturg, ádebiy sınshı ҳám awdarmashı sıpatında orın alǵan. Elimizdiń kórkem óner, ilim-bilimlendiriw tarawlarınıń rawajlanıwına salmaqlı úles qosqan mámleketlik ǵayratker Ámet Shamuratov Ayımxan apanı qollap-quwatlawı nátiyjesinde, Qostarınıń «Qosıqtı taslama» – degen wásiyatı kúsh bolıp dún'ya xalıqlarına, kóp ellerge tanılıwına sebebshi boldı. Pútkil ómirin, talantın saxnaǵa baǵıshlaǵan bul insan Ana sıpatında jeti perzentin tárbiyalap kamalǵa keltirip qatarǵa qostı. Perzentlerin joqarı maǵlıwmatlı etip, barlıǵı da xalıqqa tanımalı insanlar boldı. Onıń sahna ónerindegi uzaq jıllıq jemisli miynetleri inábatqa alınıp, 1940-jılı Qaraqalpaqstan xalıq artisti,1950-jılı Ózbekstan xalıq artisti, 1968-jılı SSSR xalıq artisti ataqları berilgen. 2004-jılı «Buyuk xizmatlar uchun ordeni» menen sıylıqlandı. 1948-jılları Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesine deputat bolıp saylandı. [6. 21-23 b.]

Ámet Shamuratov hám Ayımxan Shamuratovalardıń ómiri, dóretiwshiligin, xalqımız aldında islegen miynetlerin keńnen tanıstırıw maqsetinde Өzbekstan ҳám Qaraqalpaqstan kөleminde birinshi menshik úy muzeyi bolǵan Ámet, Ayımxan Shamuratovlar uy muzeyi 1999-jılı ashıldı. Muzey ashılıwı el basshıları, elimizge belgili kórkem óner ǵayratkerleri, jazıwshı-shayırlardıń, keń jámiyetshiliktiń qatnasıwında, Shamuratovlardıń perzentleri tárepinen saltanatlı túrde belgilendi.

Muzey imaratınıń qurılısı «Qaraqalpaqstanǵa miyneti sińgen qurılısshı», Ámet, Ayımxan Shamuratovlardıń eń kishkene kúyew balası Sultamurat Tawbaldiev tárepinen qurıp pitkerilgenligi xalqımız arasında ayrıqsha maqtanısh oyatadı. Úy muzeyine Shamuratovlardıń genje qızı Ayımgúl Shamuratova basshılıq etip, muzeydiń ózine tán ekspoziciyasın jaratıwda, bayıtıwda, sırt elden kelgen miymanlarımızda úlken qızıǵıwshılıǵın arttırıw, Respublikamızda Turizm tarawın rawajlandırıwda úlken miynet etip kelmekte.

2002-jılı muzey janınan ***«Ayımxan lapızı»*** fol'klor-etnografiyalıq ansambli shөlkemlestirildi. Ansambldiń háweskerlik ónerin rawajlandırıw hám milliy

qádiriyatlardı tiklewdegi belseneligi ushın 2017-jılı Ózbekistan Respublikası Mádeniyat Ministrligi tárepinen ***«Xalıq háweskerlik toparı»*** ataǵı berildi.[7]

Sonday-aq, úy muzeyinde Ayımxan Shamuratova atındaǵı kórik tańlaw, Ámet, Ayımxan Shamuratovlardıń yubileylerin belgilew dástúrge aylanǵan. Mine, usı jılı da eki ullı dóretiwshilerdiń yubileyleri Respublikamız boylap keń túrde belgilenbekte. Olardıń dóretiwshilik hám turmıslıq ómir jolı jas áwladlarımız ushın elge sadıq xızmet etiwdiń ayqın úlgisi bolıp qaladı.

Ayımxan Shamuratovanıń kitapları:

1. «San'at-hayotim». Nókis. «Qaraqalpaǵıstan», 1979 j. (memuar). «Sheberliktiń shıńına qaray («na puti k masterstvu»). Nókis. «Qaraqalpaǵıstan», 1987 j. (memuar).

2. «Nigarim». Bul kitap A.Shamuratovanıń atqarǵan qosıqları toplamı. 1995

3. ***«Teatr-ómirim hám táǵdirim» («Teamp моя жизнь и судьба»). Nókis. «Bilim» 2016 j.***

Usı kitap Ayımxan Shamuratovanıń 100 jıllıq yubileyine bağıshlanıp shıǵarılǵan.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Адамбаева Т. Каракалпакские народные инструменты и инструментальная музыка // Музыка народов СССР. 1965. № 5.
2. Давкараев Н. Очерки по истории дореволюционной каракалпакской литературы. Ташкент, 1959.
3. Шамуратова А. Путь к вершине мастерства. Нукус: Каракалпакстан, 1984.
4. Шафранников В. (сост.). Каракалпакские народные песни. М., 1959.
5. Очерки по истории каракалпакского фольклора. Ташкент, 1977.
6. Saburova A. Qaraqalpaq tilindegi muzika terminleri. Avtoref. diss. kand. filol. nauk. Nókis, 2008. 39 bet.
7. Ayımxan Shamuratova haqqında biografiyalıq materiallar tómendegi dereklerdegi alınǵan: Wikipedia (rus hám ingliz tillerindegi nusqaları), Nókis qalasınıń "Á.Shamuratov hám A.Shamuratovalar úy muzeyi" arxivleri.

ÓZBEK HÁM QARAQALPAQ XALÍQ DÁSTANLARÍ HÁM ONÍŃ KLASSIFIKACIYASÍ

Allanova Juldız Abatbay qızı
ÓzMKÓMI Nókis filialı
"Xalıq dóretiwshiligi" kafedrası magistrantı

Annotaciya: Bul maqalada ózbek hám qaraqalpaq xalıq dástanlarınıń janrlıq, poetikalıq hám ideyalıq ózgeshelikleri tallanadı. Dástanlardıń tariyxıy-genezikalıq tamırları, epikalıq qaharman koncepciyası hám milliy mentalitet penen baylanısı kórip shıǵıladı. Sonday-aq, maqalada dástanlardıń klassifikaciyası - ideyalıq baǵdar, syujet hám obraz tiykarında, sonday-aq, poetikalıq hám atqarıw usılı boyınsha ajıratıw normaları úyrenilgen. Izertlew nátiyjeleri ózbek dástanlarında lirizm hám ıshqı-romantikalıq motivler, qaraqalpaq dástanlarında bolsa tariyxıylıq hám xalıq azatlıǵı ideyasınıń ústin ekenligin kórsetedi.

Tayanısh sózler: xalıq epikalıq dóretiwshiligi, dástan janrı, epikalıq qaharman, folklorlıq klassifikaciya, poeziyalıq qurallar, tariyxıy hám mifologiyalıq qatlam, milliy qádiriyatlar.

Annotation: This article analyzes the genre, poetic, and ideological features of Uzbek and Karakalpak folk epics. The connection of the dastans with the historical-genetic roots, the concept of the epic hero, and the national mentality is considered. The article also examines the classification of dastans - based on ideological direction, plot and image, as well as criteria for distinguishing them by poetic and performance style. The results of the study show that lyricism and romantic motifs prevail in Uzbek dastans, and the idea of historicism and the freedom of the people prevails in Karakalpak dastans.

Keywords: folk epic creativity, epic genre, epic hero, folklore classification, poetic devices, historical and mythological layer, national values.

Аннотация: В данной статье анализируются жанровые, поэтические и идейные особенности узбекских и каракалпакских народных дастанов. Рассматриваются историко-генетические корни дастанов, их связь с концепцией эпического героя и национальным менталитетом. Также в статье изучена классификация дастанов - критерии разделения по идейной направленности, сюжету и образу, а также по поэтическому и исполнительскому стилю. Результаты исследования показывают, что в узбекских дастанах преобладают лиризм и романтические мотивы, а в каракалпакских дастанах - историзм и идея народной свободы.

Ключевые слова: народное эпическое творчество, жанр дастана, эпический герой, фольклорная классификация, поэтические средства, историко-мифологический пласт, национальные ценности.

Kirisiw. Ózbek hám qaraqalpaq xalıq dástanları xalıq awızeki dóretiwshiliginiń eń áemgi hám bay úlgilerinen biri bolıp, olar tek ǵana estetikalıq emes, al ruwxıy, tárbiyalıq hám tariyxıy áhmietke ie. Dástan janrı kóp ásirlik

rawajlanıw procesinde qáliplesip, hár qıylı janrlıq, poetikalıq hám ideyalıq ózgesheliklerge ie bolǵan epikalıq shıǵarmalardı óz ishine aladı. Bul janr epikalıq qaharmanlıq, tariyxıy waqiyalar, súyiwshilik-romantikalıq motivler hám jámiyettiń sociallıq qádiriyatların óz-ara birlestiredi. [1]

Ózbek dástanlarında muhabbat, sadıqlıq, jeke mártlik hám shańaraqlıq qádiriyatlar ústin bolsa, qaraqalpaq dástanlarında xalıq azatlıǵı, jámáátlik birlik, tariyxıy gúres hám siyasiy gúres motivleri kúshlirek sáwlelenedi. Sonlıqtan, usı epikalıq miyrastı ilimiy-analitikalıq kózqarastan úyreniw, olardıń janrlıq ózgesheliklerin anıqlaw, qaharman koncepciyası hám poetikalıq quralların úyreniw, sonday-aq, klassifikaciyasın islep shıǵıw áhmiyetli ilimiy wazıypa sıpatında kórinedi. [2]

Tiykarǵí bólim. Dástanlar tariyxıy-genezikalıq kózqarastan kóplegen túrkiy xalıqlardıń epikalıq dástúrleri menen baylanıslı bolıp, olar óz-ara uqsaslıq hám ayırmashılıqlarǵa iye.

Olardıń qáliplesiwi kóshpeli hám yarım kóshpeli turmıs tárizi, ruw-qáwim dúzimi, jámietlik dúzilis, sonday-aq, tariyxıy waqıyalar hám mifologiyalıq túsinikler menen tıǵız baylanıslı. Sonlıqtan, dástanlardı klassifikaciyalaw arqalı ózbek hám qaraqalpaq epikalıq miyrasınıń tipologiyalıq hám janrlıq ózgesheliklerin anıqlaw múmkin.

Bunnan tısqarı, dástanlar baqsıshılıq kórkem óneri menen baylanıslı bolıp, olar atqarıw usılı, improvizaciya múmkinshilikleri hám variantlılıq qubılısı arqalı tiri awızeki dástúr sıpatında saqlanıp keledi. Bul bolsa epikalıq dóretiwshiliktiń dinamikalıq hám bay bolıwın támiyinleydi. Bul maqala kiris bóliminde dástanlardıń janrlıq tábiyatı, epikalıq qaharmanlar, tariyxıy hám mifologiyalıq qatlamlar, poetikalıq qurallar, atqarıwshılıq dástúrleri hám klassifikaciyalaw ólshemleri haqqında ulıwma túsinik berip, ilimiy-analitikalıq izertlewdiń tiykarǵı baǵdarların belgilep beredi. [3]

Ózbek xalıq dástanları jáhán xalıqlarınıń eposları sıyaqlı óziniń joqarı ideyalıq, kórkem jetikligi menen ayrıqsha orın tutadı. Dástan epikalıq dóretiwshiliktiń júdá áyemgi túri sıpatında barlıq xalıqlar awızeki ádebiyatında bar. Onıń júzege keliwi kópshilik xalıqlar turmısındaǵı epik-qaharmanlıq dáwirine barıp taqaladı. Solay eken, áyemgi barlıq alımlar eposları ushın tipologiyalıq qubılıs bolıp, onıń dóretiliwi arnawlı bir xalıq basınan keshirgen ekonomikalıq-sociallıq jaǵdaylar, onıń tariyxındaǵı konkret basqıshlar menen baylanıslı. K. Marks mifologiya menen epostıń payda bolıwın varvarlıqtıń tómengi basqıshları menen baylanıstıradı. [4]

Juwmaq. Ózbek hám qaraqalpaq xalıq dástanları xalıq awızeki dóretiwshiliginiń eń áemgi hám bay úlgilerinen biri bolıp, olar tek ǵana kórkem-estetikalıq emes, al ruwxıy, tárbiyalıq hám tariyxıy áhmietke ie. Bul dástanlar milliy mentalitet, sociallıq qádiriyatlar, tariyxıy tájiriybeler hám insan idealınıń tımsalların sáwlelendiredi. Analizler sonı kórsetti, ózbek dástanlarında ıshqı-romantikalıq hám individual qaharmanlıq motivleri basım bolsa, qaraqalpaq dástanlarında jámáátlik qaharmanlıq, xalıq azatlıǵı hám tariyxıy waqıyalardı dramalıq súwretlew kúshlirek kórinedi. Hár eki xalıq dástanları janrlıq hám poetikalıq ózgeshelikleri jaǵınan ulıwma túrkiy epikalıq dástúrge tiyisli bolsa da, milliy sharayat, tariyxıy process

hám sociallıq ortalıq tásirinde ózine tán tárepleri qáliplesken. Dástanlardıń janlılıǵı olardıń baqsıshılıq dástúrleri hám awızeki atqarıw óneri menen baylanıslı bolıp, atqarıwshılar syujetti bayıtıw, jańa epizodlar qosıw hám qaharman obrazin bayıtıw imkaniyatına ie. Solay etip hár bir dástannıń kóplegen variantları payda boladı, bul bolsa epikalıq dástúrdi dinamikalıq hám janlı etedi. [5]

Bul ilimiy-analitikalıq izertlew ózbek hám qaraqalpaq dástanlarınıń janrlıq, poetikalıq, ideyalıq ózgesheliklerin, tipologiyalıq klassifikaciyasın hám atqarıw dástúrlerin jarıtıp, olardıń milliy awızeki dóretiwshiliktegi áhmietin jáne de ayqın kórsetti. Sonı atap ótiw múmkin, bul dástanlar tek ǵana tariyxıy hám kórkem miyras emes, al búgingi kúnde de ruwxıy qádiriyatlardı, milliy ózlik hám epikalıq oy-pikirdi rawajlandırıwda áhmietli dárek sıpatında xızmet etedi.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Hodi Zarif. Ózbek xalıq awızeki dóretiwshiligi. - Tashkent: Oqıtıwshı, 1970.
2. Tóre Mirzaev. Poetika uzbekskix narodnıx dastanov. - Tashkent: Fan, 1981.
3. Shamurat Qayıpbergenov. Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi. - Nókis: Qaraqalpaqstan, 1976.
4. Alpamıs (ilimiy-kritikalıq tekst). - Tashkent: Ádebiyat hám kórkem óner baspası, 1999.
5. Qırıq qız (ilimiy basılım). - Nókis: Qaraqalpaqstan, 1980.
6. Edige. - Nókis: Bilim, 1991.
7. I. J. Moyanov, R. A. Uspanova. Dástan atqarıwshılıǵı tiykarları.- Nókis: Nur turan print,2025

V. M. Jirmunskiy. Tyurkskiy geroicheskiy epos. - Moskva: Nauka, 1974.
9. E. M. Meletinskiy. Proisxojdeniye geroicheskogo eposa. - Moskva: Nauka, 1963.
10. A. N. Veselovskiy. Istoricheskaya poetika. - Moskva: Vısshaya shkola, 1989.

BALALAR FOLKLORÍ HÁM ONÍŃ JÁMIYETTEGI TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI

Dilbar Abdramanova
ÓzMKÓMI Nókis filialı
"Folklor hám etnografiya" qánigeligi 2-kurs studenti.

Annotaciya: Bul ilimiy maqalada balalar folklorınıń mazmun-mánisi, janr ózgeshelikleri hám onıń jámiyettegi tárbiyalıq áhmiyeti tallanadı. Balalar folkloru xalıq awızeki dóretiwshiliginiń áhmiyetli quram bólegi sıpatında balanıń ádep-ikramlılıq, aqılıy, estetikalıq hám sociallıq jetilisiwinde áhmiyetli orın tutadı. Ertekler, jumbaqlar, jańıltpashlar, naqıl-maqallar, háyyiw hám balalar oyını folkloru úlgileri arqalı balalarda milliy qádiriyatlar, ruwxıy-ádep-ikramlılıq normalar, logikalıq pikirlew hám sóylew mádeniyatınıń qáliplesiwi haqqında sóz etiledi.

Tayanısh sózler: balalar folkloru, awızeki dóretiwshilik, tárbiya, ruwxıy qádiriyatlar, ertek, jumbaq, balalar oyını folkloru, estetikalıq tárbiya.

Balalar folklorı xalıq awızeki dóretiwshiliginiń ózine tán bólegi bolıp, ol ásirler dawamında qáliplesip, balalardıń jas ózgeshelikleri hám ruwxıy dúnyasına sáykes túrde rawajlanıp kelgen. Folklor úlgileriniń tiykarǵı belgisi - olardıń awızeki túrde dóretiliwi hám jámáát tárepinen áwladtan-áwladqa jetkeriliwi bolıp tabıladı. Balalar folklorı bolsa tikkeley balalardıń ómiri, dúnyaqarası hám mútájlikleri menen baylanıslı bolıp, tárbiya procesiniń ajıralmas bólegi esaplanadı. Balalar folklorınıń tárbiyalıq áhmiyeti, bárinen burın, ádep-ikramlılıq tárbiya menen baylanıslı.

Folklorda ertekler ayrıqsha orın tutadı, sebebi olar tek xalıqtıń arzıw-niyetlerin, isenimlerin hám qádiriyatların sáwlelendirip ǵana qoymastan, al mádeniyattıń qáliplesiwi, áwladtan-áwladqa ótiwi hám saqlanıwında áhmiyetli rol oynaydı. Ertekler óziniń sıyqırlı dúnyası, qaharmanları hám syujetleri menen insannıń qıyalın bayıtıp, oǵan estetikalıq zawıq beredi. Sonıń menen birge, ertekler jas áwladtı tárbiyalawda, olarǵa ádep-ikramlılıq sabaqlar beriwde hám milliy qádiriyatlardı sińdiriwde áhmiyetli qural esaplanadı. Erteklerde jaqsılıq hám jamanlıq ortasındaǵı gúres súwretlenedi, ádillik hám hadallıq ulıǵlanadı. Bala ertek qaharmanları arqalı ideal minez-qulıq normaların ózlestiredi. Máselen, sabırlı hám miynet súygish qaharmanlardıń jeńiske erisiwi balalarda unamlı pazıyletlerdi qáliplestiredi. Solay etip, folklor balanıń ádep-ikramlılıq dúnya qarasın bayıtadı.

Háyyiw hám qosıqlar balalar folklorınıń eń áyyemgi formalarınan biri. Ana háyyiwi arqalı bala birinshi márte milliy nama hám ana tiliniń tartımlılıǵın sezedi. Háyyiw - ananıń perzentine aytatuǵın birinshi qosıǵı bolıp, ol balanıń ómirge kirip keliwindegi birinshi ruwxıy-aǵartıwshılıq kópir wazıypasın atqaradı. Háyyiw arqalı bala ana tiliniń únlesligin, milliy nama hám ırǵaqtı, mehir-muhabbat hám isenim sezimlerin sezedi. Ana háyyiwinde sáwlelengen tilekler hám jaqsı arzıwlar balaǵa unamlı ruwxıy tásir kórsetedi. Usı mániste, háyyiw balanıń shaxs sıpatında qáliplesiwinde dáslepki psixologiyalıq hám ruwxıy tiykar bolıp xızmet etedi.

Qosıqlar bolsa folklor sistemasında keńirek mazmun mániske iye. Olar máresimlik, miynet, máwsimlik, lirikalıq, tariyxıy hám balalar qosıqları sıyaqlı túrlerge bólinedi. Balalar folklorında qosıqlar oyın, sanaw hám jámáátlik iskerlik penen tıǵız baylanıslı. Oyın qosıqları balalardı fizikalıq háreketke shaqıradı, jámáátlik hám birge islesiwdi qáliplestiredi. Qosıqlarda perzentke jaqsı tilekler, baxıt hám kamalǵa keliw ármanları bildirilgen. Bul process balanıń ruwxıy turaqlılıǵı hám emocionallıq rawajlanıwına unamlı tásir kórsetedi.

Jumbaqlar hám jańlıtpashlar balalarda logikalıq pikirlew hám sóylew mádeniyatın rawajlandıradı. Jumbaqtı sheshiw procesinde bala predmet hám hádiyseler arasındaǵı baylanıstı anıqlaydı, pikirlew procesin jedellestiredi. Jumbaqlar kórkem óner dóretpeleriniń keńnen rawajlanǵan, shıǵısı jaǵınan eski janrlardıń bir túri bolıp, olar uzaq dáwirlerden baslap házirgi turmısımızdıń waqıyaları, dástúrleri, qatnas quralları menen xalıqtıń miynet tájiriybeleri hám tábiyatqa bolǵan estetikalıq sezimlerine baylanıslı dóreledi. Xalıq ne oylap, qanday zat dóretpesin, tabiyat qandayda bir sıylıǵın insániyatqa usınbasın, bárinde de jumbaqlar turmısqa jarısıp dórelip kelgen. Jumbaq eki sózden quralıp, «**jum**-jasırıw, **baq**-qara» degen mánisti ańlatıp, «**jumılǵan** yaǵnıy **jasırılǵan** zatqa **qara**, usını **tap**» degendi bildiredi. Jumbaqlar áyyemgi dáwirlerden berli kiyatırǵan ruwxıy

miyras bolıp, ol adamlardıń jámáát bolıp miynet etiwiniń nátiyjesinde dórelip rawajlanıp kelgen. Xalıq turmıs tájiriybesinde qorshaǵan átirap, tábiyat kórinislerin, adamlardıń turmıs jaǵdayların baqlap, juwmaq shıǵarıp, baha berip otırǵan. Buǵan mısal etip: Tábiyat kórinisi, ósimlik, haywanat dúnyası, úyruzgershilik buyımları hám adamnıń jámiyettegi ornı, adamgershilik qásiyetleri hám jańa payda bolıp atırǵan jańalıqlardı keltirsek boladı.

Hár bir xalıqtıń awızeki dóretpelerinde bolǵanınday, qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpelerinıń úlken bir bólegin naqıl- maqallar quraydı. Naqıl-maqallar xalıqtıń ásirler dawamında, kir juqtırmay ata- babalarımızdan jetip kelgen altın ǵáziynemiz desek qátelespeymiz. Kóbinshe naqıl-maqallar poetik formaǵa iye boladı. Qaraqalpaq xalıq naqıl-maqallarınıń atqaratuǵın xizmeti de,basqa xalıqlardaǵıday adamlar arasındaǵı qarım-qatnaslardı kórsetedi. Sonıń menen bir qatarda jámiyetlik hám tábiyat qubılısları menen úrip-ádet, sat-dástúr, jámiyetlik qarım qatnas, tálim-tárbiya bir sóz benen aytqanda xalıq turmısınıń aynası, adamgershilik qaǵıydalarınıń normaları sıpatında qáliplesken. Naqıl-maqallarda jaqsılıq penen jamanlıq, dos penen dushpan, hadallıq, sanalılıq penen sadalıq sıyaqlı turmıs haqıyqatlarında óz kórinisin tabadı.

Jańıltpashlar xalıq awızeki dóretiwshiliginiń áyyemgi hám kóp qırlı janrlarınan biri bolıp, ásirese balalar folklorında ayrıqsha orın tutadı. Olar belgili ses hám buwınlardıń tákirarlanıwına tiykarlanǵan, tez hám ráwan aytılıwdı talap etetuǵın kórkem sóylew úlgisi bolıp esaplanadı. Jańıltpashlar kóbinese kúlkili, qızıqlı hám ırǵaqlı túrde dúziledi. Sonıń ushın olar balalarda tek ǵana tez aytıw emes, al pikirlew shaqqanlıǵın, dıqqattı toplaw qábiletin de rawajlandıradı. Jańıltpashtıń tiykarǵı wazıypası - sóylewdi tuwrılaw hám sóylew arqalı tildi shınıqtırıw bolıp tabıladı. Belgili seslerdiń izbe-iz hám tez tákirarlanıwı bala tilin "shınıqtıradı," fonetikalıq sezgirligin arttıradı. Máselen, dawıssız sesler - "r," "s," "sh," "ch," "l" sıyaqlı quramalı artikulyaciyalı sesler tez aytıwlarda kóp qollanıladı. Bul bolsa bala sóylewindegi kemshiliklerdi saplastırıwda nátiyjeli qural bolip xizmet etedi. Usı jaǵınan jańıltpashlar yaǵnıy tez aytıwlar logopediyalıq áhmiyetke de iye.

Xalıq dóretiwshiligi úlgisi esaplanǵan balalar oyınları óz quramında belgili bir ritmikalıq izbe-izlikke tiykarlanǵan is-háreket, simvollıq máni payda etiwshi etnografiyalıq detallar, poeziyalıq folklor úlgileri, ırǵaq hám tamashagóylik elementlerin bir pútinlikti payda etken halda jámlegen sinkretik qubılıs. Balalar oyınları ata-babalarımızdıń oy-pikiriniń eń áyyemgi elementlerinen biri bolǵan áyyemgi rituallar hám máresimlerdiń quramlıq bólegi sıpatında júdá ertede júzege kelgen. Oyın folklorı balalardıń fizikalıq hám sociallıq rawajlanıwında áhmiyetli orın tutadı. Oyın procesinde bala jámáát penen baylanısadı, qaǵıydalarǵa ámel etiwdi úyrenedi, jetekshilik hám birge islesiw kónlikpelerin qáliplestiredi. Bul bolsa sociallasıw procesin tezlestiredi. Atap aytqanda, Ózbekstan aymaǵında keń tarqalǵan balalar oyınları milliy qádiriyatlar hám dástúrlerdi jas áwlad sanasına sińdiredi. Balalar folklorı estetikalıq tárbiya quralı sıpatında da áhmiyetli. Kórkem obrazlar, ritmikalıq tákirarlawlar hám únleslik balada gózzallıqtı seziw sezimin oyatadı. Bul bolsa kórkem ónerge muhabbattı qáliplestiredi. Estetikalıq talǵamniń rawajlanıwı shaxstiń ruwxiy jetilisiwinde áhmiyetli faktor esaplanadi.

Globallasıw dáwirinde balalar sanasına túrli mádeniy tásirler kirip kelmekte. Usı sharayatta milliy folklor úlgilerin saqlaw hám olardı bilimlendiriw procesine jedel engiziw áhmiyetli wazıypaǵa aylanbaqta. Balalar folkloru milliy ózlikti ańlaw, tariyxıy estelikti saqlaw hám ruwxıy turaqlılıqtı támiyinlew quralı bolıp esaplanadı. Ol jas áwladtı ruwxıy qáwiplerden qorǵawshı mádeniy qalqan wazıypasın atqaradı. Juwmaqlap aytqanda, balalar folkloru jámiyettiń ruwxıy hám sociallıq turmısında áhmiyetli orın tutadı. Ol shaxs kamalın támiyinlewshi, ádep-ikramlılıq qádiriyatlardı sińdiriwshi, pikirlew hám sóylewdi rawajlandırıwshı, estetikalıq talǵamdı qáliplestiriwshi qúdiretli tárbiya quralı esaplanadı. Balalar folklorın ilimiy tiykarda úyreniw, sistemalı túrde bilimlendiriw procesine engiziw hám onı zamanagóy formalarda úgit-násiyatlaw jámiyet rawajlanıwınıń áhmiyetli faktorlarınan biri bolıp esaplanadı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Q. Ayımbetov. Xalıq danalıǵı. Nókis-1988
2. Qaraqalpaq folkloru. (Kóp tomlıq III tom) Qaraqalpaq xalıq jumbaqları. Professor Q. Maqsetovtıń redakciyalawında. Nókis-1978
3. Q. Maqsetov. Qaraqalpaq xalqınıń kórkem awızeki dóretpeleri. Nókis-1996
4. Qaraqalpaq folkloru. (Kóp tomlıq IV tom). Qaraqalpaq xalıq naqıl-maqalları. Professor Q. Maqsetovtıń redakciyalawında. Nókis-1978
5. Qaraqalpaq folkloru. (Kóp tomlıq III tom) Qaraqalpaq xalıq ertekleri. Nókis- 1977
6. K. Imomov, T. Mirzayev, **B. Sarimsoqov**, O. Safarov. **O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. Toshkent-2010**
7. Internet dereklerinen (temaǵa tiyisli ilimiy maqalalar hám izertlewler)

4 – SEKCIYA: ZAMANAGÓY DRAMATURGIYADA TEMA HÁM JANR IZLENIWLERI

UILYAM SHEKSPIR DRAMATURGIYASÍ, ONÍŃ ÓZGESHELIKLERI HÁM ÁHMIYETI

Nasırov M.B.
ÓzMKÓMI Nókis filialı
"Vokal" kafedrası aǵa oqıtıwshısı

Annotaciya; Bul maqalada Uilyam Shekspir dramaturgiyası talqılanadı. Onıń tragediyaları, komediyaları hám tariyxıy dramalarında insan tábiyatı, ruwxıy qarama-qarsılıqlar hám jámiyettegi quramalı qatnasıqlar tereń sáwlelendirilgen. Shekspir shıǵarmalarında dramaturgiyalıq qurılıs, til hám obrazlar arqalı dramanıń mánisi ashıp beriledi.

Tayanısh sózler: Dramaturgiya, Angliya renessans teatrı, Tragediya, Komediya, Tariyxıy drama, Pyesa, Dramalıq obrazlar, Insan tábiyatı, Dramaturgiyalıq konflikt, Teatr kórkem óneri, Shekspirlik poetika, Qaharmanlardıń roli, Táǵdir hám erk, Saxna procesi, Renessans ádebiyatı, Klassikalıq teatr, Motivler hám temalar, Shekspirlik dialoglar, Drama analizi.

Аннотация: В этой статье анализируется драматургия Уильяма Шекспира. В его трагедиях, комедиях и исторических драмах глубоко отражены человеческая природа, духовные противоречия и сложные отношения в обществе. В произведениях Шекспира сущность драмы раскрывается через драматургическое построение, язык и образы.

Ключевые слова: Драматургия, Английский театр Возрождения, Трагедия, Комедия, Историческая драма, Пьеса, Драматические образы, Природа человека, Драматический конфликт, Театральное искусство, Шекспировская поэтика, Роль героев, Судьба и воля, Сценический процесс, Литература Возрождения, Классический театр, Мотивы и темы, Шекспировские диалоги, Анализ драмы.

Annotation: This article analyzes William Shakespeare's dramaturgy. His tragedies, comedies, and historical dramas deeply reflect human nature, spiritual conflicts, and complex relationships in society. In Shakespeare's works, the essence of drama is revealed through dramaturgical construction, language, and images.

Keywords: Dramaturgy, English Renaissance Theatre, Tragedy, Comedy, Historical Drama, Play, Dramatic Characters, Human Nature, Dramaturgical Conflict, Theatre Art, Shakespearean Poetics, Role of the Heroes, Fate and Will, Stage Process, Renaissance Literature, Classical Theatre, Motifs and Themes, Shakespearean Dialogues, Drama Analysis.

Uilyam Shekspir (1564-1616) - inglis hám jáhán ádebiyatındaǵı eń belgili dramaturg hám shayırlardan biri. Onıń dramaturgiyası tek ǵana óz zamanın emes, al

pútkil adamzattıń oy-pikirin hám sezimlerin sáwlelendiretuǵın biybaha miyras bolıp jáhán ádebiyatınıń shıńlarınan birine aylandı. Shekspir shıǵarmaları arqalı dramalıq kórkem óner jańa basqıshqa kóterillip insaniy sezimler, tragediya hám komediyalar, siyasiy intrigalar hám jeke mashqalalar sonshelli tereń hám jarqın tárizde súwretlengen, olar ásirler dawamında óz áhmiyetin joǵaltpaydı. Janrlardıń hár túrliligi menen ajıralıp turadı: olardan tragediyalar (“Gamlet,” “Otello,” “Korol Lir”), komediyalar (“Jazǵı túndegi tús,” “Venetsiya sawdageri,” “Qopallıqtıń jılawlanıwı”) hám tariyxıy dramalar (“Richard III,” “Genrix IV”) dóretken. Shekspir obrazları óziniń haqıyqatlıǵı hám qarama-qarsılıǵı menen belgili. Gamlettiń ekileniwi, Otellonıń qızǵanıshı, Lirdiń maqtanıshı - bul pazıyletler barlıq dáwirler ushın da áhmiyetli. Shekspir insan tábiyatın júdá jaqsı bilgen hám onıń shıǵarmalarında insannıń ishki dúnyasın, onıń jaqsılıq hám jamanlıqqa beyimligi, muhabbat hám jek kóriwshilik sezimlerin tereń talqılay alǵan. Shekspir dramaturgiyasında insan tábiyatınıń sáwleleniwi kóp qırlı: bul jerde hám joqarı ideallarǵa umtılıs, hám pás qásiyetlerdiń kórinisi, hám ómirdiń mánisin ańlawǵa urınıslar bar. Onıń shıǵarmalarında insan óz táǵdiriniń húkimdarı ma yamasa táǵdirdiń oyıwshısı ma, degen soraw bárqulla ashıq qaladı. Shekspirdiń miyrası - bul insan haqqındaǵı, onıń tartımlılıǵı hám ázziligi haqqındaǵı máńgi sorawlar toplamı bolıp tabıladı. Shekspirdiń komediyaları ómirge unamlı kózqaras penen qarawǵa, kúlki arqalı adamlardıń kemshiliklerin kórsetiwge qaratılǵan. Olarda muhabbat, doslıq, sadıqlıq sıyaqlı temalar kóteriledi. Biraq, komediyalardıń artında da turmıstıń úlken mashqalaları jasırıńǵan. Máselen, “Venetsiya sawdageri” shıǵarmasında Sheylok obrazı arqalı jámiyettegi ádalatsızlıq, milliy kemsitiw sıyaqlı máseleler kóteriledi. Tragediyalarında bolsa insannıń ázziligi, táǵdir soqqılarına shıdam bere almawı, qáteleri sebepli apachılıqqa ushırawı sáwlelenedi. “Gamlet”te kek sezimi, “Otello”da qızǵanısh, “Korol Lir”de bolsa shańaraqlıq múnásibetlerdiń buzılıwı tragediyaǵa alıp keledi. Tariyxıy dramalarında bolsa Shekspir Angliya tariyxına múrájáát etedi. Olarda korollardıń ómiri, siyasiy intrigalar, hákimiyat ushin gúres súwretlenedi. Shekspir tariyxıy shaxslardıń xarakterin ashıp beriwde úlken sheberlik kórsetedi. Olardıń arzıw-niyetleri, úmitleri, qorqınıshları hám qátelikleri arqalı sol dáwirdiń ruwxın seziw múmkin. Shekspir shıǵarmalarında insan tábiyatınıń eń tereń qırların kóriw múmkin. Onıń qaharmanları ápiwayı adamlar emes, olar timsallar. Olardıń turmısı, mashqalaları hám keshirmeleri arqalı hár bir oqıwshı ózine jaqın bolǵan táreplerin taba aladı. Sol sebepli de Shekspir shıǵarmaları ásirler dawamında óz áhmietin joǵaltpaydı. Shekspirdiń poeziyası bolsa, misli sheksiz okean sıyaqlı, óziniń túpsiz túpkirinde insan ruwxınıń eń názik sezimlerin jasırǵan. Onıń sonetlerinde muhabbat sonday súwretlenedi, misli ol waqıttıń tislerine de shıday alatuǵın máńgi gúl. Doslıq bolsa, misli jarıq juldız sıyaqlı, qarańǵılıq túńliginde joldı jaqtırtıp turatuǵın mayakqa usaydı. Shekspirdiń hár bir sózi, hár bir qatarı júrekke oqtay qadaldı. Shekspir shıǵarmaları - bul turmıstıń ózi, onıń barlıq reńleri, sesleri menen bizge belgili. Onıń saxnasında adamlar kúledi, jılaydı, súyedi, jek kóredi, gúresedi hám jeńiliske ushıraydı. Shekspir bizge turmıstıń ashshı haqıyqatlıqların shiyrin kúlki menen aralastırıp usınadı. Ol bizge bılay degen sıyaqlı: “Pútkil dúnya - saxna, al barlıq adamlar – aktyorlar”. Shekspirdiń miyrası - bul máńgilikke

mórlengen ǵáziyne. Onıń shıǵarmalarınan hár bir áwlad ózi ushın jańa mánislerdi tabadı. Shekspir - bul waqıttan tısqarıdaǵı dana, onıń sózleri bolsa ásirler arqalı óz sáwleleniwin tabadı. Onıń qáleminen shıqqan hár bir obraz, hár bir qatar, insan ruwxıy dúnyasınıń biytákirar gózzallıǵın kórsetedi. Shekspirdi oqıw - bul ózlikti ańlawǵa umtılıw, turmıstıń sırların ashıwǵa urınıw degeni. Onıń shıǵarmaları bizdi oylawǵa, pikir júrgiziwge hám eń áhmiyetlisi, insan bolıp qalıwǵa iytermeleydi. Shekspir - bul biziń qálbimizdegi máńgi ot, ol bizdi hesh qashan tárk etpeydi. Shekspirdiń geniyi tap quyash kibi, ásirler dawamında adamzattıń ruwxıy aspanın jaqtırtıp kelmekte. Onıń dramalarında qaharmanlardıń qálbi tar kibi shertiledi, hár bir notada insannıń eń jasırın keshirmeleri sáwlelenedi. “Muhabbat - bul aqıldan adasqanday bolıw” dep bizlerge sıbırlaydı, biraq sonıń menen birge ómirdiń mánisi de sonda emes pe? Shekspir teatrları - bul ayna, onda hár birimiz ózimizdiń kórinisimizdi kóremiz. Korollar hám nadanlar, ashıqlar hám satqınlar - olardıń barlıǵı biziń ishimizde jasaydı. Shekspir bizge bılayınsha soraw beredi: “Boluw yamasa bolmaw? Áne másele qayda!” Hám bul soraw hár birimizdi ómir jolında bárqulla izinen quwıp júredi. Shekspirdiń sózleri misli altın sıyaqlı, waqıt ótiwi menen óz qádirin joǵaltpaydı. Onıń shıǵarmaları - bul intellektuallıq ziyapat, onda hár bir qatar jańa bir taǵamday, dámi tatıp kórilmegen. Shekspir - bul máńgi ustaz, ol bizge insan bolıw ónerin úyretedi. Shekspirdiń miyrası - bul okean, onda hár bir tamshı óz aldına álem. Onıń dóretiwshiliginen zawıqlanıw - bul óz qálbimizge sayaxat etiw, insaniyattıń ullılıǵı hám ázziligin ańlaw demek. Shekspir - bul mudamı biz benen birge, ol biziń eslewlerimizde, arzıw-niyetlerimizde hám úmitlerimizde jasaydı. Shekspir dramaları shártli túrde úsh janrǵa bólinedi:

Tragediyalar: “Gamlet,” “Otello,” “Makbet,” “Romeo hám Juletta” sıyaqlı shıǵarmalarda insannıń ishki qarama-qarsılıǵı, táǵdir, ruwxıy azap hám insanıy ázzilikler tiykarǵı tema sıpatında beriledi. Olarda dramalıq kulminaciya hám tragediyalıq tamamlanıw tiykarǵı ózgeshelik esaplanadı.

Komediyalar: “Jaqsı tamam bolıwı - jaqsı,” “Siz qálegendey,” “Júdá biyzarı hayaldı juwıw” sıyaqlı pyesalarda muhabbat, túsinbewshilik, házil hám baxıtlı juwmaqlar bar. Komediyalarda til oyınları hám kórkem ironiya úlken rol oynaydı.

Tariyxiy dramalar: “Richard III”, “Genrix IV” hám basqalarda Angliya tariyxınan alıngan waqiyalar dramaturgiyalıq tiykarda qayta janlandırıladı. Olar arqalı Shekspir siyasiy kúshler arasındaǵı soqlıǵısıwlardı hám insan xarakterindegi ózgerislerdi kórsetedi.

Obrazlar hám dramalıq konflikt

Shekspir dramaturgiyasındaǵı obrazlar janlı, psixologiyalıq jaqtan quramalı hám hár tárepleme tolıq kelbetinde súwretlenedi. Máselen, Gamlet - ózine tán gúmanshıl, tereń oylawshı hám filosofiyalıq xarakter; Makbet - qumarlıq qurbanı; Ledi Makbet - qúdiret tilegi menen tragediyaǵa jetelewshi hayal.

Onıń dramalarındaǵı tiykarǵı konfliktler:

- insan hám táǵdir ortasındaǵı soqlıǵısıw;
- ishki gúman hám qarama-qarsılıqlar;
- muhabbat hám jámiyet talapları ortasındaǵı qarama-qarsılıq;
- jeke qálew hám siyasiy minnetlemeler arasındaǵı teńsalmaqlılıqtıń joqlıǵı.

U.Shekspir ómir bayanı kóp jaǵınan ashılmaǵan sır menen qaplanǵan. Tek onıń Eyvondaǵı Stratford qalasında tuwılǵanı, qalalıq keńes aǵzalarına saylanǵan, qala hákimi bolǵan bay qolǵapshınıń balası ekenligi belgili. U. Shekspir jergilikli "grammatikalıq" mektepte oqıǵan, ol jerde latın hám grek tillerin úyrengen. Sonday-aq, ol erte jaslıǵında úylengenligi, shama menen 1587-jılı 23 jasında Londonǵa kóship kelgenligi de belgili. 1593-jılı Djeyms Berbej basshılıǵındaǵı London truppasında aktyor hám dramaturg sıpatında isley baslaydı. 1599-jılı bul truppa "Globus" teatrın qurıp, onda Shekspir pyesaların turaqlı qoyıp bardı. 1612-jıllar átirapında Shekspir óziniń tuwılǵan qalası Stretfordqa qaytıp keldi hám óziniń ómir jolın 1616-jılı 23-aprelde tuwılǵan kúni áste-aqırın, shańaraǵınıń qushaǵında tamamladı. Shekspirdiń omirbayanı haqqındaǵı bul az maǵlıwmatlar tariyxshılıqta onıń óz shıǵarmalarınıń avtorı bolıwına qarsı kóplegen gipotezalardı payda etti. Birewler Shekspir pyesalarınıń avtorı filosof Frensis Bekon dep esapladı. Biraq Shekspir pyesalarındaǵı tariyxıy hám geografiyalıq qátelerge Bekon óziniń joqarı ilimpazlıǵı sebepli jol qoymaǵan bolar edi. Basqaları Shekspir pyesaların gá graf Derbi, gá lord Retlend hám t.b. Bul gipotezalardıń barlıǵı materiallardıń joqlıǵı sebepli dálillenbeydi hám isenimsiz bolıp esitiledi. Shekspirdiń haqıyqıy mektebi tek onıń Londonda kóp oqıǵan kitapları ǵana emes, al onı aristokratlar, teatr ıqlasbentleri menen tanıstırǵan paytaxt turmısınıń ózi bolıwı múmkin dep esaplaw durıs hám bárinen de itimal. Atap aytqanda, Shekspir Londonda bir topar jas aristokratlar - teatrallar menen jaqınlasqanı belgili. Olardan biri graf Sautgemptonga bagishlangan eki poema ("Venera hám Adonis," "Xorlangan Lukretsiya") hám sonetler toplamı 1609-jilda basıp shıǵarılǵan. Shekspirdiń ótkir aqılı oǵada bay fantaziya menen birgelikte tek paytaxttıń mádeniyatın qabıl etiwge ǵana emes, al óziniń dramaturgiyasında onıń mekteplik danalıqlarınan ótiwge de uqıplı edi. Shekspir dóretiwshiligi shártli túrde pyesalardıń stili hám janrı, tematikası hám xarakterine qaray úsh dáwirge bólinedi, olar jazılıw waqtına qaray ózgerip turadı. Birinshi dáwirge "Jazǵı túndegi tús" (1595-j.), "Venetsiya sawdageri" (1596-j.), "Joq jerden kóp shawqım" (1598-j.), "Sizge qanday unaydı" (1599-j.), "On ekinshi tún" (1600-j.) hám t.b. Bir waqıttıń ózinde ol bir qatar tariyxıy xronikalar, yagniy inglis tariyxı syujetleri tiykarında pyesalar dóretedi: "Richard III" (1592 j.), "Richard II" (1595 j.), eki bólimnen ibarat "Genrix IV" (1597 j.), "Genrix V" (1599 j.) hám basqalar. Olarda júdá qayǵılı hám jawız kórinisler súwretlengen bolıwına qaramastan, bul pyesalarda ómirge isenim hám jaqsı jeńisli baslama ústinlik etedi. Ol dóretiwshiliginiń dáslepki dáwirinde "Romeo hám Djuletta" (1595-j.), "Yuliy Cezar" (1599-j.). Biraq tragediyalıq syujet te ashıq-aydın, quwanıshlı kórinislerde jazılǵan. Tragediyalarda kewilli kórinisler kóp boladı. Shekspirdiń bul dáwirdegi shıǵarmaları Renessans dáwirine tán quwnaq hám kewilli bolıwına qaramastan, olarda úlken mashqalalar qoyıp, tereń pikirler bildirgen. Onıń eń dáslepki komediyalarınan biri "Muhabbattıń nátiyjesiz háreketleri" komediyasında Navarra patshası hám onıń jaqınlarınıń muhabbattan waz keship, filosofiya ilimi menen shuǵıllanıwǵa qarar etkenin súwretlegen. Biraq freylinler menen kelgen francuz malikası olardıń rejelerin buzıp jiberdi. Olardıń bári de jas qızlarǵa ashıq boldı. Spektakldiń aqırında saray xızmetkerlerinen biri Biron sózden waz keship, óz

sezimlerin ápiwayı hám haqıyqat sózler menen anlatıwǵa ant etedi. Al basqa bir monologında usı Bironnıń ózi filosofiya ushın muxabbattan waz keshiwdiń barlıq ersiligin ashıp, muxabbat aqıldı rawajlandırıw ushın eń jaqsı stimul esaplanadı, dep tastıyıqlaydı. Shekspir “Jazǵı túndegi tús” shıǵarmasında erkin, ózin-ózi anıqlaytuǵın muxabbat huqıqların tastıyıqlaydı, bul huqıq ata-analardıń óz perzentleriniń ómirin, sonıń ishinde nekeleniw dáwirinde de basqarıwǵa bolǵan “áyyemgi huqıqın” jeńedi. “On ekinshi tún” komediyasında aqıllı hám batır Violanıń Orsinoǵa bolǵan ápiwayı hám júdá haqıyqıy muhabbatı Orsinonıń Oliviyaǵa bolǵan oylap tabılǵan, azıraq ritorikalıq ıshqısına qarsı qoyıladı. “Venetsiya sawdageri” komediyası muhabbat temasınan sırtqa shıǵadı. Bul jerde eki dúnya bir-birine qarsı turadı. Olardan biri shadlıq, gózzallıq, doslıq hám keńpeyillik dúnyası. Onı Bassanno, Porciya, Nerissa, Jessika degen dosları menen Antonio jaratadı. Shekspirdegi Antonio doslarına qayırqomsız járdem beriwge, yaǵnıy procentsiz pul qarızǵa alıwǵa uqıplı. Burjuaziyalıq huqıqları sudta adamgershiliktiń eń joqarı nızamı menen tóńkerilgen ashıwshaq hám sıqmar sudxor Sheylok ekinshi dúnyaǵa tiyisli. Biraq Shekspir Sheylok obrazın óziniń ayanıshsız qaldırmaydı. Onı qorshaǵan jámiyettiń jemisi hám qurbanı sıpatında onıń tereń tragediyasın kórsetedi. Shekspir Sheyloktı túsiniwge ǵana emes, al onı ózi jasap atırǵan dunyanıń kemshiligi menen aqlawǵa da háreket etedi hám Antonie sıyaqlı tuwrı ideal adamlarǵa qarata kemsitiwshi ádalatsızlıqqa jol qoyadı. Shekspirde eki ruwǵa bólingen masqarapazlardıń roli de júdá áhmiyetli. Birinshisine aqsúyeklerge olardıń kewlin alıw ushın xızmet etetuǵın professional masqarapazlar kiredi (“Sizge qálegeni maqul,” “On ekinshi tún”). Ekinshi áwladqa diyxanlar hám xızmetkerler arasınan shıqqan, óziniń qátelikleri yamasa aqmaqlıqları menen tamashagóylerdi kúldiretuǵın masqarapaz qaharmanlar kiredi. Olar kóbirek waqıt boyınsha Shekspir dóretiwshiliginiń ekinshi dáwirine tiyisli bolǵan “Vindzor masqaraları” da kórsetilgen. Shekspir komediyalarınıń syujetleri bárqulla qızıqlı hám kórkem boladı. Olardıń ishindegi waqıyalar, tosınnanlıqlar, túsinbewshilikler, tosınnan keliwler kóp. Olarda Shekspir tárepinen “baxıt,” “áwmet” dep túsinilgen táǵdir ideyası húkim súredi. Bul ideya adamlardı passivlikke emes, háreketke jetekleydi. Ol insanda óz baxıtın seziw tilegin oyatadı. Eger talantlı hám turmıstı súetuǵın adamlar batıl urınıslar jasasa, onda Shekspir pyesalarında olarǵa álbette áwmet kúlip turadı. Shekspir xronikaları da kúshli gúreske shaqırıw hám aqırǵı jeńiske isenim menen suwǵarılǵan. Olardıń tiykargı teması XIV-XV ásirlerde Angliyada júz bergen feodallıq tártipsizlikler hám dinastiyalıq kelispewshilikler, ásirese, XV ásirdiń ekinshi yarımındaǵı Qızıl hám Aq gúller urısı boldı. Bul uristan keyin húkimdarlıqqa Tyudorlar dinastiyası keldi hám mámlekette absolyutizm ornadı. Biraq Angliyanın joqarı qúdireti hám rawajlanıwı Genrix VIII Tyudordıń qızı Elizaveta I hám Anna Boleyn dáwirine tuwra keldi. Shekspir mámleket ushın eń áhmiyetli jawızlıq hám qáwip-qáter dep iri feodallardı esapladı hám olardı, máselen, “Genrix IV,” “Genrix V”daǵı qáhárli baronlar obrazında kórsetti. Olardıń anarxiyası mámleketshilik, oraylıq birden-bir qatań hákimiyat ideyasına qarama-qarsı qoyıladı. Biraq Shekspir inglis korolların tiykarınan Lankasterler dinastiyasınan ideallastırmaydı. Atap aytqanda, “Richard II” hám “Richard III” de korollar Shekspirdiń ádalatlı, biyǵárez,

óz xalqına ǵamxor korol ideyasına juwap bermeydi. Avtordıń bul talaplarına tek Genrix V juwap beredi. Sonıń ushın Shekspir Richard II nıń awdarılıwın ádalatlı hám nizamlı dep esaplaydı. Richard III bolsa feodallardı jılawlap, mámleketti birlestirgen bolsa da, xronikanıń avtorı oǵan eń jetilisken jırtqısh - amoralist qásiyetlerin bergen. Shekspirdiń pikirinshe, bul onıń hákimiyatınıń qulawına sebep boldı. Bul korollarǵa qarama-qarsı tárizde Lankasterler dinastiyasınan buringi korol Genrix V tek feodallar qarsılıǵın jeńip ǵana qoymastan, al keń xalıq massasına súyenip húkimdarlıq etti. Shekspirdin pikirinshe, ol qaǵıydanıń siyrek ushırasatuǵın jaǵdayı edi. Bul dinastiyadan shıqqan Angliya korolları tiykarınan zalım yaki ázzi húkimdarlar bolıp, olar mámleketke tınıshlıq hám baxıt-ıǵbal bere almadı, bul olardıń qulawına sebep boldı. Lankasterler dinastiyası ornına ádewir tabıslı Tyudorlar dinastiyası keldi. Solay etip, Shekspirdiń eki siyasıy poziciyası kelisip alındı. Olardıń mánisi sonnan ibarat edi, ol absolyutizm tárepdarı edi, biraq mámleketti ideal húkimdarlar basqarıwı shárti menen. Bunday ideal korolga mısal retinde ol Genrix V obrazın keltirip shıǵardı. Shekspir dóretiwshiliginiń ekinshi dáwiri 1601-1608-jıllardı óz ishine aladı. Bul waqıtta ol turmıstıń úlken tragediyalıq mashqalaların sheshiw menen bánt boldı. Shekspir dóretiwshiliginde ómirge isenimi menen bir qatarda jılına derlik bir, hátteki eki tragediya jazatuǵın “Gamlet” (1601-j.), “Otello” (1604-j.), “Korol Lir” (1605-j.), “Makbet” (1605-j.), “Antoniy hám Kleopatra” (1606-j.), “Koriolan” (1607-j.), “Afinalıq Timon” (1608-j.) Ol tragediyalar menen birge komediyalar jazıwdı da dawam etti. Biraq “Vindzorlı masqarapazlar” (1601 - 1602-jıllar) bul dáwirdegi burınǵıday biyǵam kewillilik penen saqlanǵan birden-bir komediya boldı. Bunnan bılay onıń komediyalarında tragediyalıq elementler de bar edi. Sonıń ushın olardı “dramalar” dep ataw qolaylı. Bunday pyesa, máselen, “Ólshem ushın ólshew” (1604-j.) boldı. Shekspir “Vindzorlı masqarapazlar” komediyasında Falstafttıń komediyalıq xarakterin keltirip shıǵardı. Bir jaǵınan ol onı meshchan hayallardıń bir toparınıń azǵırıwshısı, dábdebeli, kelbetli, klassın buzǵan dvoryan, dáslepki kapital jamǵarıw dáwiriniń barlıq jaman qásiyetlerin ózinde jámlegen mayda qaraqshı avantyurist sıpatında kórsetti. Ekinshi tárepten, avtor óz qaharmanında qanday da bir unamlı nárseni taptı. Ol bizlerdi öziniń parlaǵan zeyinliligi, ózi hám basqalar úsitinen quwanıshli kúle alıw qábileti menen tásirlendiriwge májbúr etti. Usı erkin hám biyǵárez kúlki shaxzada Genrixke óz jámiyetinde pikirlew erkinligine ádetlenip, aqılın rawajlandırıwǵa imkan bergen Falstaftıń tiykarǵı qádiriyatın quradı. Shekspir tragediyasınıń mazmunı barlıq waqıtta eki baslamanıń, yaǵnıy taza adamgershilik hám insan tábiyatındaǵı barlıq basqa illetlerdiń soqlıǵısıwınan ibarat. Shekspir tárepislik hám ózimshillikke tiykarlanǵan páslik sıyaqlı illetlerdi eń anıq kórsetedi. Shekspirdegi aqıllı hám talantlı adamlar qara kúshlerdiń hújimi astında nabıt boladı, máselen, “Gamlet” hám “Korol Lir” shıǵarmalarında. Ol “Otello” hám “Makbet” shıǵarmalarında jawızlıqtıń geyde adam janın jeńillik penen biylep alıp, qorqınıshlı aqıbetlerge alıp keletuǵınlıǵın kórsetedi. Jáne bir qızıqlısı sonnan ibarat, gumanistlerde reakciyalıq kúshler tárepinen olardıń ideallarınıń qıyratılıwı nátiyjesinde payda bolǵan pessimizm Shekspir tragediyalarında orın alǵan bolsa da, onda umitsizlik sezimlerin payda etpeydi. Mısalı, Romeo hám Djulettanıń nabıt bolıwı bir waqıttıń ózinde jeńis

bolıp esaplanadı, sebebi qaytıs bolǵanlardıń tabıtı janında olardıń muhabbatına estelik ornatıwǵa sóz bergen dushpan shańaraqlar jarasadı. “Gamlet”te tragediya ólim menen tamamlanadı. Klavdiya hám buzıq Daniya sarayınıń qıyratılıwı, bul da qayǵılı waqıyalardıń unamlı sheshimi bolıp tabıladı. Fortinbras taxtqa otırıwı menen jaqsı turmısqa úmit tuwıladı. “Korol Lir” shıǵarmasında ǵarrı korol haqıyqatlıqqa hám adamlarǵa muhabbat penen nurlanǵan hám súygen halda qaytıs boladı. Shekspir tragediyalarınan kúsh-ǵayrat, gúreske mártlershe shaqırıq seziledi. Degen menen bul gúres bárqulla tabıs penen juwmaqlanbaydı. Shekspir dóretiwshiliginiń úshinshi dáwiri (1608 - 1612-jıllar) tragediya-komediya janrındaǵı pyesalardıń payda bolıwı menen belgilenedi. Olarda dramaturg ármanshıllıq, ómirge lirikalıq qatnas jasaydı. Shekspir tragediyalarınıń eń áhmiyetlileri “Cimbelin” (1609), “Qısqı ertek” (1610), “Dawıl” (1612). Shekspirdiń bul qıyalparazlıǵı, qıyalıy dúnyaǵa shıǵıp ketip, ádettegi turmıslıq jaǵdaylardı súwretlewden bas tartıwı, sonıń menen birge belgili bir ortalıqtaǵı súyikli ıshqıpazlıq gúresleri avtordıń siyasiy hám morallıq-mádeniy jaǵdaydıń ózgeriwi menen baylanıslı bolǵan sharshawı hám túńiliwi, gumanistlik ideyalardıń qulawı menen túsindiriledi. Shekspir ertekler dúnyasına kóshti hám tamashagóydi óziniń qıyalıy dúnyasına alıp ketti, ol jerde insannıń sezimleriniń soqlıǵısıwı bárqulla onıń janınıń jaqsı qásietleriniń jawız instinktler ústinen jeńisi menen juwmaqlanadı. Usı mániste onıń soŋǵı ertegi “Dawıl” xarakterli boldı. Onda jabayı Kaliban menen aqıllı danıshpan Prospero duslasıp qaldı. Biraq Shekspir dóretiwshiliginiń dáslepki dáwirindegi erteklerden parıqlı túrde bul jerde obrazlar hám ruwxlar abstrakt-dekorativ maskalardı esletiwshi sxematikalıq tárizde súwretlengen. “Dawıldıń” usı qásieti onı áyyemgi moralitke tuwısqan etip jiberdi. Ómirge filosofiyalıq kóz-qaras penen, tereń keńpeyillik penen qaraw kerek, hámme nárse jaqsı bolıp tamamlanıwı kerek, dep iseniw kerek degen pikir pyesanıń barlıǵın óz ishine alǵan baslı pikir boldı. Bul pyesa tamam bolǵannan keyin kóp uzamay Shekspir teatrdı taslap, óziniń tuwılǵan jeri Stretfordqa ketip, dóretiwshilik ómir jolın shańaraǵında tamamlaydı. Shekspir dóretiwshiliginiń áhmiyetin joqarı dárejede bahalaw qıyın. Ol óziniń dóretiwshilik dáwirinde zamanlasları arasında kóplegen tákirarlawshılarǵa iye boldı. Shekspirge jaqın tanıs bolǵan mine usınday kórnekli dramaturglerden biri Ben Jonson (1573 - 1637-jıllar) kóplegen pyesalar jazǵan bolıp, olarda jámiyetlik-siyasiy mazmun hám ádep-ikramlılıq komediyasınıń reallıǵı menen bay ekenligi kórinedi. Bunday pyesalar qatarına “Hár kimniń óz tábiyatı bar” (1598), “Hár kim óz tábiyatınan tıs” (1599), “Stixoplet” (1601) komediyaların, “Seannıń qulawı” (1603), “Katalinanıń til biriktiriwi” (1611) tragediyaların kirgiziw múmkin. Bul tásir 1789-jılǵı Franciya revolyuciyasınan keyin kúsheydi. Shekspir XIX ásirdin birinshi yarımındaǵı kóplegen talantlı adamlardıń úlgisi hám ustazı boldı. Bundaylar qatarına milliy dramanı jaratqan jazıwshılar, atap aytqanda, Lessing, Gyote, Shiller, Gyugolardı kirgiziw múmkin. Shekspir dóretiwshiligi Pushkinge tásir kórsetken, máselen, “Boris Godunov.” Pushkinge Shekspir haqqında bir qatar ájayıp pikirler tiyisli bolıp, ol óziniń drama haqqındaǵı pikirlerinde bir neshe márte silteme jasaǵan. Shekspir dóretiwshiliginiń haqıyqıy mánisin bir qatar maqalalar hám esletpelerde Shekspir miyrasın shın mánisinde ilimiy úyreniwge tiykar salǵan Belinskiy birinshi márte

bizde ashıp berdi. Uilyam Shekspir dramaturgiyası - bul tek ǵana ádebiy miyras emes, al insan psixologiyası hám sociallıq qatnasıqlardı úyreniw ushın áhmiyetli derek esaplanadı. Onıń pesaları arqalı insan tábiyatı, ádep-ikramlılıq, erk hám táǵdir túsinikleri tereń ańlatılǵan. Shekspir dramaturgiyası búgingi kúnde de óz áhmietin joǵaltpaǵan, onıń shıǵarmaları dúnya teatrlarında elege shekem janlandırılmaqta.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Shakespeare, W. (1997). *The Complete Works of William Shakespeare*. Edited by Stanley Wells and Gary Taylor. Oxford University Press.
Shekspirdiń shıǵarmalarınıń tolıq jıynaǵı, dramaturgiyanıń tiykarǵı deregi.
2. Bradley, A. C. (1991). *Shakespearean Tragedy*. Macmillan.
Shekspir tragediyaları analizi, dramaturgiyadaǵı tiykarǵı temalar hám konfliktler.
3. Greenblatt, S. (2004). *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare*. W.W. Norton & Company.
Shekspir ómiri hám dóretiwshilik iskerligi haqqında ilimiy shıǵarma.
4. Bloom, H. (1998). *Shakespeare: The Invention of the Human*. Riverhead Books.
Shekspirdiń dramaturgiyasında insan obrazları hám psixologiyası haqqında.
5. Muir, K. (Ed.) (2005). *Shakespeare's Tragedies*. Routledge.
Tragediya janrındaǵı shıǵarmalar analizi hám dramaturgiyalıq ózgeshelikleri.
6. Neill, M. (2006). *Issues of Death: Mortality and Identity in English Renaissance Tragedy*. Oxford University Press.
Renessans dramaturgiyasında ólim teması hám jekelik máseleleri.
7. Wells, S. & Taylor, G. (2005). *The Oxford Shakespeare: The Complete Works*. Oxford University Press.
Shekspir shıǵarmalarınıń anıq redakciyalanǵan hám tekserilip shıqqan versiyası.
8. Greenblatt, S., Cohen, W., Howard, J., Maus, K. E. (Eds.) (2005). *The Norton Shakespeare*. W.W. Norton & Company.
Shekspirdiń áhmiyetli shıǵarmaları hám olardıń tariyxıy konteksti.
9. Григорьев, М. (1980). *Шекспир и его время*. Москва: Наука.
Shekspir dóretiwshiligi hám tariyxı haqqında rus tilindegi ilimiy derek.
10. Хомяков, В. (2010). *Шекспировская драма: структура и смысл*. Санкт-Петербург: Издательство.
Shekspir dramasınıń strukturası hám mazmunı haqqında analitikalıq miynet.

DRAMEDIYA JANRIDAGI SPEKTAKLDA RAMZIY OBRAZ VA DRAMA JANRINING SAHNAVIY TALQINI

Ismailov Ajiniyaz Esbergenovich
O‘zDSMI Nukus filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri sahnasida qo‘yilgan “117-kvartira” spektakli tahlil qilinadi. Asarda drama janrining o‘ziga xos xususiyatlari, kompozitsion yechim, shuningdek, asosiy ramziy obraz - uy egasining falsafiy-estetik talqini yoritilib berilgan. Spektaklda zamonaviy oilaviy munosabatlar, muhabbat va nikoh muammolarining sahnaviy tasviri dramaturgiya va rejissura nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: teatr, dramaturg, aktyor, rejissyor, spektakl, ijodkor, repertuar, dekoratsiya.

Аннотация: В данной статье анализируется спектакль «Квартира 117», поставленный на сцене Каракалпакского государственного театра юного зрителя. В работе рассматриваются особенности жанра драмедии, композиционное решение, а также философско-эстетическая интерпретация центрального символического образа — домового. В спектакле с позиций драматургии и режиссуры оценивается сценическое воплощение проблем современных семейных отношений, любви и брака.

Ключевые слова: драматург, театр, актёр, режиссёр, спектакль, создатель, репертур, декорация.

Abstract: This article analyzes the performance of “Apartment-117”, staged at the Karakalpak State Theater of Young Spectators. The play examines the peculiarities of the drama genre, its compositional structure, as well as the philosophical and aesthetic interpretation of the central symbolic hero - the spirit of the house. From the point of view of dramaturgy and directing, the play reveals the stage representation of modern family relationships, love, and marriage.

Keywords: theater, playwright, actor, director, play, creator, repertoire, decoration.

Zamonaviy teatr san’atida janrlar uyg‘unligi va ramziy obrazlar orqali ijtimoiy muammolarni aks ettirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri repertuaridan o‘rin olgan "117-kvartira" spektakli mazmun va shakl jihatidan e’tiborga molik sahna asarlaridan biridir. Bu spektaklni teatrning odatdagi spektakllaridan o‘zgacha deb aytishga arziydi. Chunki spektaklda yangi janrni (dramediya) va rejissyor yangiligini ko‘rishimiz mumkin. Spektaklning asosiy obrazi - "Uy odami" (domovoy) hisoblanadi. Bu personaj slavyan xalqlari folklorida keng tarqalgan mifologik qahramon bo‘lib, odatda uyni qo‘riqlovchi, tartib va tinchlikni saqlovchi ruh sifatida tasavvur qilinadi. Ammo "117-kvartira" spektaklida bu obraz an’anaviy folklor talqinidan o‘zgacha, kengroq falsafiy-ramziy ma’noda ko‘rsatiladi. Tomoshabin oldida tabiiy savollar tug‘iladi: uy egasi kim, u qanday qilib 117-kvartirada paydo

bo‘lgan va uning bu xonadondagi vazifasi nimadan iborat? Bu savollarga javob spektakl davomida bosqichma-bosqich ochib boriladi.

Parda ko‘tarilib uy odami sahnada ko‘rinadi va u shu uyning egasi ekanligini tomoshabinga ma’lum qiladi. Shuningdek, u muhabbat atalmish tuyg‘uning vaqtinchalik ekanligi, odamlarning turmush qurganidan keyin bu tuyg‘u yo‘qqa chiqishini o‘z fikrlarida bildiradi. Spektakl davomida uy egasi doimo shu kvartiraga kelgan oilalarning erta ajrashishlariga turtki bo‘lib o‘tiradi.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, spektakl g‘oyaviy jihatdan barcha aybni uy egasiga yuklamaydi. Aksincha, personajlarning ichki dunyosi, xarakteri, o‘zaro munosabatlaridagi ziddiyatlar avvaldan mavjudligi ko‘rsatiladi. Uy odami esa faqatgina yashirin haqiqatlarni biroz tezlashtiruvchi, sirlarni ochib beruvchi ramziy kuch sifatida talqin etiladi. Ammo tomoshabin "Nima uchun uy egasi oilalarning buzilishidan manfaatdor?" degan savol ustida mulohaza yuritishi mumkin. Bu savolga javob spektaklning final qismida berilib, uy egasining aynan shu kvartiraga bog‘lanib qolish sababi ochib beriladi. Ya’ni 117-kvartiraga kelgan eng so‘nggi oila uy egasining nima uchun bu uyning qo‘riqchisiga aylanib qolganligini uning kundalikka yozib qoldirilgan taqdirini o‘qish orqali tushuntirib beradi. Shu o‘rinda muallif mahorati va g‘oyasining yuksakligiga, yana bir bor ishonch hosil qilamiz. Sababi, ushbu xonadonga kelgan ilk oilalarning barchasi - yosh oilalar va ularning oilaviy munosabatlarida kamchilik, xiyonat va tushunmovchiliklarni kuzatamiz. Ammo eng so‘nggi kelgan oila odatdagidan boshqacha - ular yoshlari anchaga borib qolgan er-xotinlar. Bu oila orqali tomoshabin hayotda uchraydigan qiyinchiliklarni, baland-past so‘qmoqlarni, qorli-bo‘ronli kunlarni er-xotin birgalikda, sabr-toqat va aql-zakovat bilan yengib o‘tganiga amin bo‘ladi. Chunki, ularda avvalgi oilalar kabi nopok ishlar bilan aralashganda yoki tushunmovchilikning, manmanlikning quliga aylanganda oilasi uzoq davom etmagan bo‘lar edi.

Asarning asosiy g‘oyasi - oilaviy munosabatlardagi muammolar tashqi omillar natijasi emas, balki odamlarning ichki tayyorgarligi, ruhiy mas’uliyati va o‘zaro tushunish darajasi bilan bog‘liqligini ochib berishdan iborat. Uy odami obrazi shu g‘oyani aks ettiruvchi ramziy vosita bo‘lib, u ajralish sababchisi emas, balki odamlar o‘rtasida azaldan mavjud nizolarni yuzaga chiqaruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Spektakl muhabbat o‘z-o‘zidan abadiy emasligini, uni saqlab qolish uchun ruhiy barkamollik, sabr va mas’uliyat zarurligini ta’kidlaydi. Shu orqali asar tomoshabinni nikoh, muhabbat va oilaviy hayotga ongli va mas’uliyatli yondashishga chaqiradi.

Spektaklda muallif kompozitsion tuzilishni to‘g‘ri tuzganligini ko‘ramiz va tomoshabinni oxirigacha tutib turuvchi sababni topganini, fabulani bir ipga tizganini kuzatamiz. Shu sabablar bilan ham muallif - qozoq dramaturgi Kazbek Amanjolning o‘z kasbi bo‘yicha mohir ekanligini anglaymiz. U zamonaviy oilaviy munosabatlarning murakkab jihatlarini badiiy konflikt asosida ochib berishga erishgan. Dramaturg tomoshabin diqqatini oxirigacha ushlab turadigan fabula yaratib, voqealarni mantiqiy izchillikda rivojlantiradi.

Shu tariqa voqealar rivoji tomoshabinda qiziqish uyg‘otib, asarning finaligacha dramatik shiddatni saqlab qoladi. Rejissyor Rinat Saparov sahna harakati,

obrazlarning o‘zaro munosabati va janr talablarini uyg‘unlashtirgan holda spektaklni sahnaga olib chiqqan. Uning dastlabki ijodiy ishi sifatida "117-kvartira" teatr repertuarini yangi g‘oyaviy va estetik asar bilan boyitganini ta’kidlash mumkin. Yosh rejissyor Rinat Saparovning dastlabki ijodiy mehnatini yuksak baholasak arziydi.

Xulosa qilib aytganda, "117-kvartira" spektakli zamonaviy teatr san’atida drama janri imkoniyatlarini namoyon etadigan muhim sahna asaridir. Asarda ramziy obrazlar orqali oila, muhabbat va inson munosabatlariga oid murakkab masalalar badiiy jihatdan asosli tarzda aks ettirilgan. Ushbu spektakl teatr muxlislarining estetik talablarini qondirish bilan birga, zamonaviy dramaturgiya va rejissuradagi ijodiy izlanishlarning samarali namunasi sifatida baholanishi mumkin. Chunki bugungi tomoshabin juda ziyrak va talabchan. Shuning uchun ham bir xillikdan, oddiylikdan zerikkan teatr muxlislarini shunday o‘ziga xos va betakror spektakllar bilan teatrga qaytara olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ansatbaev N. Teatr hám aktyor, sabaqlıq. 2020.
2. Asarning asl nusxası.
3. Ismaylov Ajiniyaz. “«Qirol» ning yangi talqini” Journal of Culture and Art 1.3 (2023): 69-74.
4. Darushova, Darixa Kadirniyazovna. "YOSH REJISSYORNING YANGI TALQINDAGI SPEKTAKLI." Oriental Art and Culture 5 (2024): 656-658.

“ALOVUDDIN” SPEKTAKLIDA YAXSHILIK VA YOMONLIK KONFLIKTINING DRAMATURGIK TALQINI

Darushova Darixa Kadirniyazovna
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti
Nukus filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatrida sahnalashtirilgan "Eh, Alovuddin" spektakli va undagi rejissyorlik yechimining natijasi, shuningdek, yaxshilik va yomonlik konfliktining dramaturgik talqini haqida fikr bildirildi.

Kalit so’zlar: teatr, dramaturg, aktyor, rejissyor, spektakl, ijodkor, repertuar, dekoratsiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается спектакль «Эх, Аловуддин», поставленный в Каракалпакском государственном театре юного зрителя. Также анализируется режиссёрское решение и его результат. Кроме того, рассматривается драматургическая интерпретация конфликта добра и зла.

Ключевые слова: драматург, театр, актёр, режиссёр, спектакль, создатель, репертур, декорация.

Abstract: This article discusses the play "Aladdin," which was staged at the Karakalpak State Theater of Young Viewers, and the results of the director's decision.

Keywords: theater, playwright, actor, director, play, creator, repertoire, decoration.

Sharq xalqlarining xalq og‘zaki ijodidan to‘plangan "Ming bir kecha" ertaklari va unda hikoya qilinadigan voqealar ko‘pchilikka yaxshi tanish. Shulardan biri “Alovuddin va uning sehrli chirog‘i” ertagini bilmaydigan odamning o‘zi bo‘lmasa kerak. Bu ertakning bugungi kunga qadar bir nechta variantdagi filmlari, multfilmlari va teatr sahnasidagi spektakllari tomoshabinlar e’tiboriga havola etib kelingan. Ijodda tinim bilmaydigan, repertuarini rang-barang spektakllar bilan boyitib kelayotgan Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri ham sharq xalqlari og‘zaki ijodi asosidagi bu ertakni jonlantirib, sahnaga olib chiqdi.

Teatrning bosh rejissyori Omirbek Bekturg‘anov tomonidan sahnalashtirilgan ushbu spektakl "Eh, Aladdin!" nomi bilan xalqqa taqdim etildi. Spektaklning nomi ertakning rus tilidagi atamasi ekanligi bizga ma’lum, biroq, teatr ijodkorlari spektaklni nega bunday ataganligi bizni o‘ylantiradi. Ertak inssenirovkasi spektakl rejissyori Omirbek Bekturg‘anov tomonidan yozilgan bo‘lib, balki, nomning shunday atalishiga rejissyorda ma’lum bir asos bor bo‘lsa kerak. Odatda spektaklga ko‘p sonli tomoshabinni jalb qilishda uning nomi ham asosiy rol o‘ynaydi. Nomning sirli, jumboqli bo‘lishi teatr muxlislarida spektaklga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otishi shubhasiz.

Juda g‘arib oiladan chiqqan Alovuddin o‘z aql-zakovati va insoniy oliy fazilatlari bilan malikaning ko‘nglidan joy oladi. Agar bosh qahramon boylikka ko‘ngil qo‘yganida u sehrli chiroqning quli - Jinni ozod etmagan bo‘lar edi. Tilaklar ustiga tilaklarini yog‘dirib, yovuz Ja’far kabi nopok niyatlarini amalga oshirishda undan foydalangan bo‘lar edi. Ammo Alovuddin unday qilmaydi. Sehrli chiroqning qanday kuchga ega ekanligiga ishonchi komil bo‘lsa-da, u baxtga o‘z kuchi, mehnati va halol yo‘l bilan erishishni tanlaydi. Natijada Jinni chiroqning qulligidan qutqarib, yovuz Ja’farning tilaklarini amalga oshirmaydi. Ertak tomoshabinlarga mehnatsiz topilgan mol-dunyo hech qachon baxt keltirmasligini, oqillik va to‘g‘rilik baxt sari yo‘l ko‘rsatishini voqealar davomida tushuntirib boradi.

“Ex, Aladdin” spektaklida yaxshilik va yomonlik konflikti asarning asosiy dramatik harakatini belgilaydi. Asarda Alovuddin obrazi ezgulik, sadoqat va pok niyat timsoli sifatida namoyon bo‘lsa, unga qarshi kuchlar — ochko‘zlik, hasad va hokimiyatga intilish ramzi sifatida talqin etiladi. Ushbu qarama-qarshilik voqealar rivojini keskinlashtiradi va tomoshabinni ruhiy jihatdan jalb etadi. Dramaturgik jihatdan konflikt dialoglar, sahna harakati va obrazlar o‘rtasidagi ichki ziddiyatlar orqali ochiladi. Natijada yaxshilikning g‘alabasi nafaqat syujet yechimi, balki asarning g‘oyaviy xulosasi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

“Alovuddin va uning sehrli chirog‘i” haqidagi ertak motivi ko‘pchilikka tanish bo‘lsa-da, uning qoraqalpoq sahnasida qo‘yilishi teatr muxlislarida katta qiziqish uyg‘otgan bo‘lishi shubhasiz. Shu sababli ham spektakl premerasiga kelgan tomoshabinlar soni ko‘pchilikni tashkil etadi. Ular parda ko‘tarilib dastlabki sahna ko‘rinishidanoq, ertaklar olamiga qarab yo‘l oladi desak yanglishmagan bo‘lamiz. Chunki sahna bezaklari biz bilgan ertakka mos, ya’ni sharq xalqlarining me’moriy ko‘rinishlarini jilolantirib turardi. Saroy ko‘rinishi, arab xalqiga xos liboslar, bozordagi savdo-sotiq sahnasi, shuningdek, foydalanilgan boshqa rekvizitlar spektakl voqealariga mos keladi. Maxsus yaratilgan sahna liboslari maqtovga loyiq. Shulardan Ja’far uchun tikilgan kostyum va uning ilon boshli hassasi juda ajoyib ishlangan. Bu mehnatlar spektaklning dekoratsiyasini yaratgan teatrning bosh rassomi Tolıbay Shardametovning ijodiy izlanishlari mahsuli ekanini ko‘rsatadi.

Ayniqsa, uning sehr ishlatgan paytida ilonning ko‘zlarining qizarib yonishi tomoshabinlarda yovuz qahramonning qilmishlariga ishonch paydo qiladi. Ja’far rolidagi aktyor Pazilbek Tolegenov bu rolga to‘g‘ri tanlanganini uning ijro mahorati va tashqi ko‘rinishidan ham anglash qiyin emas. Aktyorga ishlangan grim ham juda mos tushgan. Shuningdek, maymun Abu rolidagi aktyor Rahman O‘rinboyev o‘z rolini juda mahorat bilan ijro etgan. Uning maymunga xos aniq harakatlari ishonchli va aniq chiqdi. Aktyor o‘ziga yuklatilgan vazifani ortig‘i bilan bajarganiga guvoh bo‘ldik. Malika rolidagi aktrisa Alima Rametullayevaning ijrochilik mahoratiga ham to‘xtalib o‘tish joiz. Uning 2021 yilda sahnalashtirilgan "Sohibjamol va Maxluq" spektaklidagi Bell roliga nisbatan ushbu spektakldagi qahramonining xarakterini, obrazini to‘liq ochib bera olganini ko‘rishimiz mumkin.

Grim orqali aktyor sahnadagi qahramonga aylanadi. Yoshi, fe’l-atvori, kasbi, ijtimoiy ahvoli tomoshabinga yaqqol ko‘rinadi. Masalan, keksalik ajinlari, charchoq, kasallik yoki xursandchilik holati grim bilan ifodalanadi. Yaxshi grim qahramonning ichki dunyosini ham ko‘rsatadi. Grim - bu oddiy bo‘yanish emas, balki aktyor san’atining bir qismi, obrazni jonlantiruvchi kuch. "Eh Alovuddin" spektaklidagi ayrim personajlar uchun grimlar mahorat bilan ishlangan.

Umumlashtirib aytganda, spektaklda ijodiy kompozitsiyaning yaxlitligini ko‘ramiz. Bir spektaklning yorug‘likka chiqishida teatrdagi sahna orti ijodkorlarining samarali mehnati borligini barcha tomoshabinlar ham bilavermasligi mumkin, lekin shu ijodiy tarkibning birlashib, hamjihatlikda va ijodiy qarashda bir yoqadan bosh chiqara olganligi uchun ham shunday muvaffaqiyatli spektakllarning paydo bo‘lishini ularga yetkazish, anglatish, biz teatrshunoslarning vazifalaridan biri desak yanglishmagan bo‘lamiz. Hamisha yangilikka intiluvchi teatr jamoasining navbatdagi ijodlarida repertuarni milliy dramaturgiya asarlari bilan bir qatorda jahon durdonalarining eng sara namunalari bilan boyitishiga ishonchimiz komil.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Arastu. Poetika. – T: Yangi asr avlodi, 2012.
2. Ansatbaev N. Teatr va aktyor, darslik. 2020.
3. Ismaylov Ajiniyaz. "Qirol Lir» ning yangi talqini" Journal of Culture and Art 1.3 (2023): 69-74.

4. Darushova, Darixa Kadirniyazovna. "YOSH REJISSYORNING YANGI TALQINDAGI SPEKTAKLI." Oriental Art and Culture 5 (2024): 656-658.
5. Darushova, Darixa Kadirniyazovna. "DOLZARBLIGINI YO‘QOTMAGAN ASARNING QORAQALPOQ SAHNASIDAGI TALQINI." TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR 1.1 (2025): 355-358.
7. Darushova, D.K. "YAXSHI DRAMATURGIYA VA REJISSYOR YECHIMINING UYG ‘UNLIGI." Inter education & global study 3 (2025): 628-635.

СПЕКТАКЛИ И ДРАМАТУРГИЯ В КАРАКАЛПАКСТАНЕ

Насыров Миратдин Баўенович
старший преподаватель кафедры “Вокал”
Нукусского филиала ГИИКУз

Аннотация. Қарақалпақ театр көркем өнери ҳәм драматургиясы халық аўызеки дөретиўшилиги дәстүрлери, дәстан ҳәм заманагөй сахна түрлерин өзинде жәмлеген миллий мәденияттың жарқын ҳәдийсеси болып есапланады. Театр турмысының тийкарғы орайы - Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик академиялық музыкалы театры (1926-жылы шөлкемлестирилген, 2017-жылдан академиялық статусы берилген) болып, онда музыкалы драмалар, комедиялар, трагедиялар, дәстанларды сахналастырыў ҳәм классиклердиң шығармалары тийкарында сахналастырылған. Балалар ҳәм жаслар аудиториясына бағдарланған Қарақалпақ мәмлекетлик жас тамашагөйлер театры (Нөкис) да әҳмиетли орын иелейди. 1930-жыллардан баслап Ә.Өтепов, С.Мәжитов, Ж.Аймурзаев, М.Дәрибаев, Қ.Әуезов, соңынан Қ.Рахманов, Ш.Мурадов, С.Хожаниязов, Т.Сейтжанов ҳәм т.б. Заманагөй репертуарда классикалық ("Бердақ," "Қаракөз," "Перзент тәшуиши," "Ынжықтың муҳаббаты," "Ийман") ҳәм жаңа шығармалар, соның ишинде, Шекспир ("Корол Лир," премьерасы 2024-жыл), Ш.Айтматов ("Жамила"), М.Ауезов ("Қаракөз") тийкарындағы шығармалар бар. Театрлар халықаралық фестивальларда белсене қатнаспақта (Қырғызстанда "Арт-Ордо-2025" ҳәм "Қаракөз," Самарқанд, Алматы ҳәм басқаларда гастроль сапарлары). 2024-2025-жылларда репертуарлардың жаңаланыўы, премьералар, гастроль жумыслары ҳәм жәҳән классикалық көркем өнерлерин өзлестириўде миллий колоритти сақлаўға итибар қаратылады.

Таяныш сөзлер.Қарақалпақстан, қарақалпақ театры, Бердақ атындағы театр, музыкалы драма, қарақалпақ драматургиясы, миллий дәстан, Нөкис, жас тамашагөйлер театры, "Қаракөз," "Қирол Лир," "Перзент тәшуиши," халықаралық фестивальлар, Арт-Ордо, заманагөй сахналастырыў.

Аннотация.Театральное искусство и драматургия Каракалпакстана представляют собой яркое явление национальной культуры, сочетающее

традиции устного народного творчества, эпоса и современные сценические формы. Основной центр театральной жизни — Бердақ атындағы Қарақалпақ мемлекеттік академиялық музыкалық театры (основан в 1926 году, академический статус с 2017 года), где ставятся музыкальные драмы, комедии, трагедии, инсценировки эпосов и постановки по произведениям классиков. Важную роль играет также Каракалпакский государственный театр юного зрителя (Нукус), ориентированный на детскую и молодёжную аудиторию. Драматургия региона начала активно развиваться с 1930-х годов благодаря работам А. Утепова, С. Мажитова, Ж. Аймурзаева, М. Дарибаева, К. Ауезова, позже — К. Рахманова, Ш. Мурадова, С. Ходжаниязова, Т. Сейтжанова и др. Современный репертуар включает как классические постановки («Бердах», «Каракөз», «Перзент тәшўиши», «Ынжықтың муҳаббаты», «Ийман»), так и новые работы, в том числе по мотивам Шекспира («Король Лир», премьера 2024 года), Ч. Айтматова («Жамила»), М. Ауэзова («Каракөз»). Театры активно участвуют в международных фестивалях (в т.ч. «Art-Ordo-2025» в Кыргызстане с постановкой «Каракөз», гастроли в Самарканде, Алматы и др.). В 2024–2025 годах отмечается обновление репертуара, премьеры, гастрольная деятельность и внимание к сохранению национального колорита при освоении мировой классики.

Ключевые слова.Каракалпакстан, каракалпакский театр, Бердақ атындағы театр, музыкальная драма, каракалпакская драматургия, национальный эпос, Нукус, театр юного зрителя, «Каракөз», «Король Лир», «Перзент тәшўиши», международные фестивали, Art-Ordo, современная постановка.

Annotation. Theatrical art and drama of Karakalpakstan are a bright phenomenon of national culture, combining the traditions of oral folk art, epic and modern stage forms. The main center of theatrical life is Berda katyndagy Karagalpa memlekettik academies and musicians and theaters (founded in 1926, academic status since 2017), where musical dramas, comedies, tragedies, staging of epics and productions based on the works of classics are staged. An important role is also played by the Karakalpak State Theater for Young Spectators (Nukus), aimed at children and youth audiences. The dramaturgy of the region began to actively develop in the 1930s thanks to the works of A. Utepov, S. Mazhitov, J. Aimurzaev, M. Daribaev, K. Auezov, later - K. Rakhmanov, S. Muradov, S. Khojaniyazov, T. Seitzhanov and others. The modern repertoire includes both classical productions ("Berdakh," "Karakiz," "Perzent təshқishi," "Ynzhyty ң muқabbaty," "Iiman"), and new works, including those based on Shakespeare ("King Lear," premiere 2024), Ch. Aitmatova ("Zhamila"), M. Auezova ("Karakiz"). Theaters actively participate in international festivals (including "Art-Ordo-2025" in Kyrgyzstan with the production of "Karakiz," tours in Samarkand, Almaty, etc.). In 2024-2025, there is an update of the repertoire, premieres, touring activities and attention to the preservation of national flavor in the development of world classics.

Keywords. Karakalpakstan, Karakalpak theater, Berda қ atyndagy theater, musical drama, Karakalpak drama, national epic, Nukus, theater for young

spectators, "Karakiz," "King Lear," "Perzent təshқishi," international festivals, Art-Ordo, modern production.

Театральное искусство Каракалпакстана представляет собой сложный и многослойный культурный феномен, в котором органично переплетаются историческая память народа, национальные художественные традиции и современные эстетические поиски. Спектакль здесь выступает не только формой сценического выражения, но и особым пространством диалога между прошлым и настоящим, между коллективным опытом и личным переживанием.

Формирование профессиональной сцены в регионе связано с деятельностью таких культурных центров, как Каракалпакский государственный академический музыкальный театр имени Бердаха, Каракалпакский государственный театр юного зрителя и Каракалпакский государственный театр кукол. Эти учреждения стали не только площадками для постановок, но и лабораториями творческой мысли, где национальная драматургия развивается в контексте мировых театральных традиций.

Драматургия Каракалпакстана опирается на богатое наследие устного народного творчества, эпических сказаний и поэтической культуры, что придаёт спектаклям особую образность и эмоциональную глубину. Вместе с тем современные пьесы затрагивают социальные, нравственные и философские вопросы, отражающие динамику общественных преобразований. В этом синтезе традиции и новаторства раскрывается художественный потенциал регионального театра как важного института культурной самоидентификации и духовного развития общества.

Таким образом, изучение спектаклей и драматургии Каракалпакстана позволяет рассматривать их не только как художественное явление, но и как значимый социально-культурный процесс, формирующий ценностные ориентиры и эстетическое сознание современного поколения.

1. Истоки и зарождение театрального искусства в Каракалпакстане (1920-е — 1930-е годы). Театральное искусство Каракалпакстана возникло в 1920-е годы на волне культурных преобразований в Средней Азии после установления советской власти. До этого народные традиции включали устное творчество, эпосы («Алпамыс», «Гулаим»), айтысы (поэтические состязания) и элементы народного театра маскарабозов (скоморохов), но европейская драматургия отсутствовала.

Первый значимый шаг — создание в 1926 году труппы «Тан нуры» («Утренняя заря» или «Рассветный луч») в Турткуле (тогдашний центр Каракалпакстана). 8 ноября 1926 года состоялся первый спектакль — историческая драма Касым Авезова «Тилек жолында» («На пути желания»). Это считается официальной датой рождения профессионального каракалпакского театра.

В 1927 году труппа «Тан нуры» объединила молодых интеллигентов: А. Утепова, Ж. Аймурзаева, А. Матякубова, Г. Убайдуллаева и других. Первые

пьесы писали С. Мажитов, А. Утепов, А. Бегимов, Ж. Аймурзаев — в основном комедии и драмы о социальной борьбе, равенстве и новом быте.

В 1930-е годы театр получил название Каракалпакский государственный музыкально-драматический театр им. К. С. Станиславского (позже переименован). В 1934–1935 годах открыта первая каракалпакская студия при ГИТИСе в Москве — ключевой факт для подготовки кадров. Выпускники студии (актёры и режиссёры) вернулись и подняли уровень постановок.

В 1942 году поставлена пьеса Нажима Даукараева «Алпамыс» — инсценировка народного эпоса, подчёркивающая патриотизм и единство народа.

2. Развитие в послевоенные годы и эпоху застоя (1940-е — 1980-е годы). После войны репертуар пополнился произведениями каракалпакских авторов. В 1940–1950-е годы появились пьесы о личных и общественных конфликтах: Ж. Аймурзаев «На берегах Амударьи», «Айгуль Абат», «Дочь Арала» (совм. с А. Шамуратовым), А. Бегимов и Т. Алланазаров «Гарип ашык».

В 1950-е годы декада каракалпакского искусства в Москве и Ташкенте познакомила широкую аудиторию с национальными постановками.

В 1960–1980-е годы театр осваивал переводную драматургию (Шекспир, Чехов, Горький) и современные темы. Появились музыкальные комедии Ж. Аймурзаева, Т. Алланазарова, С. Ходжаниязова, Н. Ешматова, Т. Сейтжанова. Исторические драмы: Т. Сейтжанов «Абу Райхан Беруни», К. Авезов «На пути к мечте», И. Юсупов «Насмешник Омирбек».

В 1970–1980-е годы усилилась роль режиссуры и актёрского мастерства. Театр им. Бердаха (переименован в честь поэта Бердаха в 1998 году, но традиции идут с 1926) ставил спектакли, сочетавшие национальный колорит с психологической глубиной.

В 1979 году в Театре юного зрителя успех имел «Голый король» (по Андерсену) в постановке Дж. Махмудова.

3. Ключевые драматурги и их вклад.Каракалпакская драматургия формировалась под влиянием узбекской (Хамза), казахской (С. Сейфуллин, Ж. Шанин, М. Ауэзов) и русской традиций.

- **С. Мажитов, К. Ауезов, А. Утепов** — пионеры 1920–1930-х, комедии и драмы о новом обществе.
- **Ж. Аймурзаев** — автор «Бердах» (музыкальная драма о поэте), «На берегах Амударьи».
- **Нажим Даукараев** — «Алпамыс», «Бозатау», «Кто не знает Айшу?».
- **С. Ходжаниязов** — комедии и драмы 1950–1970-х.
- **Т. Сейтжанов, К. Рахманов, И. Юсупов** — 1970–1980-е, социально-психологические пьесы.
- **Современные**: К. Матмуратов («Бердах», 2016), М. Нызанов («Бердах», «Зиуар» об Ажиниязе), Т. Каипбергенов («Соловей степи» о Бердахе), А. Уталиев («Ерназар Алагез»), П. Айтмуратов, К. Алламбергенов («Амир Тимур и богатырь Едиге»).

4. Современный репертуар и достижения (1990-е — 2026 год). Главный театр — **Каракалпакский государственный академический музыкальный театр им. Бердаха** (Нукус, академический статус с 2017–2018). Репертуар: музыкальные драмы, комедии, эпосы.

Известные постановки:

- «Бердах» (несколько версий).
- «Утка Лувр» (по Ч. Айтматову «Пегий пёс, бегущий краем моря», сценарий С. Оразимбетов и Д. Нурыллаева, реж. М. Реймов) — III место на фестивале «Айтматов и театр» (2024), IX Международный фестиваль театров Центральной Азии в Шымкенте (2024).
- «Каракөз» (по М. Ауэзову) — гастроли на «Art-Ordo-2025» в Кыргызстане.
- «Король Лир» Шекспира (премьера 2024).

Театр участвует в TÜRKSOY, фестивалях ЦА, гастролирует (Самарканд, Алматы).

Каракалпакский государственный театр юного зрителя им. С. Ходжаниязова (с 1983) — детские и молодёжные спектакли, конкурсы пьес (2021 и позже). Постановки: «Ночь перед судом» (проект «Русские классики на каракалпакском», 2020-е).

Театр кукол также активен.

В 2024–2025 годах — обновление репертуара, премьеры, фестивали. Театр сочетает традиции (эпосы, музыка, национальные игры) с мировой классикой.

5. Значение и перспективы.Театр Каракалпакстана — хранитель национальной идентичности в условиях Аральской катастрофы, экологических проблем и глобализации. Он сохраняет язык, фольклор, историю (Бердах, Ажинияз, Ерназар Алагёз) и осваивает современные формы.Проблемы: подготовка кадров, финансирование, но фестивали и гастроли показывают высокий уровень. В 2020-е годы — интеграция в «Новый Узбекистан» (стратегия 2022–2026), инновации в режиссуре.

Театральное искусство Каракалпакстана — уникальный синтез эпоса, музыки и драмы, живой мост между прошлым и настоящим.

Например:Пьеса «Алпамыс» в каракалпакской драматургии и театре: подробный обзор.Пьеса «Алпамыс» (в некоторых источниках «Алпамыс батыр») — это одна из ключевых работ каракалпакской драматургии, представляющая собой музыкальную драму (музыкально-драматическое произведение), созданную на основе знаменитого героического эпоса тюркских народов «Алпамыс» (каракалпакская версия дастана «Алпамыш» / «Алпамыс»).

Автор и создание пьесы.Автор — **Нажим Давкараев** (1905–1953), выдающийся каракалпакский писатель, драматург, литературовед и общественный деятель, доктор филологических наук. Он известен как один из основоположников профессиональной каракалпакской литературы и

драматургии. Давкараев первым среди каракалпакских авторов обратился к инсценировке народного эпоса, выведя его на профессиональную сцену.

- Первый вариант пьесы написан в **1939 году**.
- Пьеса многократно перерабатывалась автором (несколько редакций), чтобы максимально приблизить сценическое действие к духу народного эпоса, усилить патриотические мотивы, преодолеть родовые разделения и призвать к защите национальной чести и единства.
- Цель автора — не отдалять события от фольклорного источника, а, напротив, усилить их эмоциональное и идейное воздействие на зрителя в условиях военного времени.

Пьеса вышла в сборниках сочинений Давкараева в 1958 и 1970 годах (на каракалпакском языке).

Сюжет и связь с эпосом.Эпос «Алпамыс» — один из древнейших и наиболее распространённых героических дастанов среди узбеков, казахов, каракалпаков, татар, башкир и других тюркских народов. Основные мотивы:

- Сватовство и рождение героев.
- Подвиги Алпамыса-батыра.
- Борьба с врагами (калмыками / калмаками в вариантах).
- Спасение невесты Барчин (Гульбарчин).
- Темы мужества, верности, патриотизма, единства народа.

В пьесе Давкараева сохраняется основная канва эпоса, но акцент сделан на героизме, борьбе за свободу и преодолении внутренних раздоров. Это музыкальная драма, где значительную роль играет народная музыка, песни, хоры и инструментальные номера (дутар, кобыз и др.), что делает постановку зрелищной и близкой к фольклорному исполнению.

Театральные постановки. Пьеса стала важным событием в истории **Каракалпакского государственного театра** (ныне Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик академиялық музыкалы театры).

- **Первая постановка** — **1942 год**, на сцене театра им. К. С. Станиславского (Турткуль / Нукус). Это произошло в тяжёлые военные годы, спектакль носил ярко патриотический характер и провожал на фронт солдат.
- Последующие постановки и возобновления: **1944, 1948, 1958 годы** (и позже).
- В **1943 году** — премьера в новом здании театра в Нукусе. Спектакль высоко оценил Усман Юсупов (тогдашний руководитель), что стало большим событием.
- В военное время (1941–1945) «Алпамыс» входил в число ключевых патриотических спектаклей наряду с «Тазагуль», «Дочь Арала», «Курбан Умаров» и др.
- Постановка отличалась реализмом и натурализмом: актёры (в т.ч. Алпамыс и Каражан) появлялись на сцене верхом на настоящих лошадях.
- В спектакле участвовали известные артисты, например, Айымхан Шамуратова (народная артистка) исполняла роли в ранних постановках (в т.ч. связанные с «Алпамыс»).

Значение и влияние

- «Алпамыс» Давкараева — **первая успешная инсценировка народного эпоса** в каракалпакском профессиональном театре.
- После успеха другие авторы последовали примеру: М. Дарибаев — «Едиге», А. Бегимов — «Кобыланды», А. Шамуратов — «Кырык кыз».
- Пьеса способствовала развитию жанра музыкальной драмы в Каракалпакстане.
- Она сохраняла национальное наследие в период репрессий и войны, подчёркивая свободолюбивые идеи.
- Влияние ощущается до сих пор: эпос «Алпамыс» остаётся частью культурного кода, а постановки вдохновляют современные работы (хотя в последние десятилетия в репертуаре Бердаха преобладают другие эпосы и классика, как «Бердах», «Каракөз»).

Краткие факты

- Жанр: музыкальная драма (народная драма с элементами эпоса).
- Премьера: 1942 г.
- Театр: Каракалпакский государственный музыкально-драматический театр им. Станиславского (позже им. Бердаха).
- Влияние: патриотическое, объединяющее, фольклорно-музыкальное.
- Современное состояние: пьеса не часто идёт в текущем репертуаре (акцент на другие произведения), но остаётся классикой каракалпакской драматургии.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Каракалпакский музыкальный театр — история театра, актёры // Кино-Театр.Ру. URL: https://www.kino-teatr.ru/teatr/post/1139
2. Жанр драмы в каракалпакской литературе // Index Copernicus. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1194692
3. О путях развития каракалпакской драматургии // UzResearchers. URL: https://uzresearchers.com/index.php/Conferences/article/view/3718
4. Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик академиялық музыкалы театры. Официальный сайт. URL: https://berdax-teatr.uz/
5. Каракалпакский Государственный Театр Юного Зрителя. Официальный сайт. URL: https://kktyuz.uz/ru
6. «ART-ORDO – 2025» Каракалпакстан «Каракөз» спектакли менен катышты // Instagram / Министерство культуры КР. 2025.
7. Премьера спектакля «Король Лир» в Бердақ атындағы театре // Instagram / sam.musiqali_drama_teatri. 2024.
8. Мамбетова М.К. Жанр драмы в каракалпакской литературе // Philology. 2020. № 1 (25).
9. Новости и афиша театральной жизни Каракалпакстана // Instagram / berdaxteatr, 2024–2025.
10. Гастроли и фестивальная деятельность каракалпакских театров // TÜRKSOY и региональные источники, 2024–2025.

JURNALISTIKALÍQ TEATR: JÁMIYET MASHQALALARÍN SAXNADA KÓRSETIW TÁJIRIYBELERI

Yunisova Mexriban Dáwletmuratovna
ÓzMKÓMI NF "Kórkem ónertanıw" kafedrası assistent oqıtıwshısı

Annotaciya: Maqalada jurnalistik teatr fenomeni, onıń jámiyet mashqalaların saxnalastırıwdağı roli hám zamanagóy mediakommunikaciya shárayatındağı áhmiyeti talqılanadı. Jurnalistik teatrdı dokumentallıq material, fakt hám real waqıyalar negizinde qurılatuǵın saxnalıq forma retinde qarastırıladı. Sonday-aq, dúnyalıq tájiriybe menen qatar Orta Aziya kontekstinde onıń rawajlanıw keleshegi kórsetiledi.

Gilt sózler: jurnalistikalıq teatr, dokumental teatr, jámiyet mashqalaları, saxnalastırıw, mediakommunikaciya, real fakt.

Аннотация: В статье анализируется феномен журналистского театра, его роль в постановке социальных проблем и его значение в современных медиакоммуникационных условиях. Журналистский театр рассматривается как сценическая форма, построенная на документальном материале, фактах и реальных событиях. Кроме того, наряду с мировым опытом, показаны перспективы его развития в контексте Центральной Азии.

Ключевые слова: журналистский театр, документальный театр, социальные проблемы, инсценировка, медиакоммуникация, реальный факт.

Annotation: The article discusses the phenomenon of journalistic theatre, its role in the depiction of societal problems, and its significance in the context of modern media communication. Journalistic theatre is viewed as a stage form based on documentary material, facts, and real events. Furthermore, along with global experience, the prospects for its development in the context of Central Asia are presented.

Keywords: journalistic theatre, documentary theatre, societal issues, staging, media communication, real fact.

Házirgi zaman mádeniy proseslerinde teatr tek estetikalıq kórinis emes, al jámiyetlik diskussiya maydanına aylanbaqta. XXI ásirde jámiyet mashqalaları bolǵan migraciya, gender tenligi, ekologiya, korrupciya, ruwxıy basım, jaslar máseleleri mediaortalıqta keń kórinip atır. Biraq bul mashqalalardıń kórkem saxnalıq kórinis arqalı jetkiziliwi auditoriyaǵa kúshli tásir qıladı.

Jurnalistik teatr – real faktler, dokumentler, intervyular hám omirlik waqıyalar negizinde qurılǵan saxnalıq forma bolıp, ol jámiyet máselelerin tikkeley auditoriyaǵa jetkizedi.

Jurnalistik teatr túsinigi hám teoriyalıq negizleri.

Jurnalistik teatrdıń negizi XX ásirdiń ortalarında payda bolǵan dokumentallıq teatr tradiciyalarına barıp taqaladı. Jurnalistik teatr – dokumentallıq teatrdıń bir túri bolıp, onıń dramaturgiyası real faktler hám jurnalistik izertlewlerge tiykarlanadı. Bul baǵıtta dúnyada keń tanılǵan dramaturg hám rejissyor – Peter Weiss. Onıń "The

Investigation” (1965) pyesası sud materialları negizinde jazılǵan bolıp, dokumental teatrdıń klassikalıq úlgisi esaplanadı.

Sonday-aq, Erwin Piscator siyasıy teatr konsepsiyasın rawajlandırıp, fakt hám saxnalıq propaganda elementlerin birlestirdi.

Jurnalistik teatr teoriyasında tómendegi prinsipler ajıraladı:

- faktografiyalıq anıqlıq
- dokumentallıq materialdan paydalanıw
- auditoriya menen tikkeley dialog
- aktual jámiyetlik tema

Ózbek teatrı tájiriybesi

Ózbekistan Milliy akademiyalıq drama teatrı. Milliy dramada social temalar – korrupciya, maǵripat, shańaraq krizisi, jaslar probleması – dramatik konflikt arqalı kórsetiledi.

Ilham teatrı. Ózbekstanda eksperimental hám dokumentallıq baǵıtta islep kelgen teatr. Ol real social máselelerdi saxnaǵa alıp shıǵıwı menen jurnalistik teatrǵa jaqın turadı. Interaktiv forma, minimalistik scenografiya hám aktual tekstler – onıń tiykarǵı belgileri.

Qaraqalpaq teatrı tájiriybesi

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik akademiyalıq muzıkalıq drama teatrı

Qaraqalpaq teatrı repertuarında jámiyetlik problemalarǵa arnalǵan dramalar bar. Ásirese:

- Aral apatına baylanıslı ekologiyalıq tragediyalar
- Migraciya hám social qıyınshılıqlar
- Hayallar táǵdiri

Kópshilik spektakller klassikalıq dramaturgiya formatında bolǵanı menen, mazmun jaǵınan jurnalistik teatr elementlerin óz ishine aladı. Mısalı, ekologiyalıq máselelerdi kórsetiwde real statistika hám waqıyalarǵa belgiler beriledi.

Bul teatr modelin eksperimental studiyalar arqalı dokumentallıq formatqa ótkeriw múmkin.

Jámiyet mashqalaların saxnada kórsetiw formaları

Verbatim texnikası

Verbatim – real adamlar sózlerin ózgertpesten sáhnelestiriw. Bul usıl Angliyada rawajlanıp, keyin dúnyaǵa taraldı. Mısal ushın, Royal Court Theatre sahnasında kóplegen dokumental pyesalar qoyılǵan.

Reportajlıq dramaturgiya

Bul forma jurnalistik reportaj strukturasına uqsas bolıp, waqıyalar dizbek túrinde beriledi. Saxna reportyor poziciyasın qabıllaydı.

Interaktiv teatr

Auditoriya qatnasıwı arqalı mashqala talqılanadı. Bul model “forum theatre” menen baylanıslı. Onıń negizin salǵan – Augusto Boal.

Boal teatrdı “ezilgenlerdiń quralı” retinde qarastırıp, jámiyet mashqalaların saxnalıq diskussiyaǵa aylandırdı.

Jurnalistlik teatrdıń jámiyetke tásiri

-jámiyetlik sananı oyatadı;

-mashqalalarǵa beypárwa qaramawdı azaytadı;
-mediada kórinbegen temalardı kóteredi;
-demokratiyalıq pikir almasıw maydanın jaratadı.

Mısal retinde, The Civilians truppası ekologiya, urbanizaciya hám siyasıy mashqalalar boyınsha dokumental spektakllar qoyadı.

Orta Aziya kontekstinde jurnalistikalıq teatr

Orta Aziyada jurnalistikalıq teatr tolıq qáliplespegen. Biraq zamanagóy dramaturgiya hám jurnalistika integraciyası múmkinshilikleri bar.

Qaraqalpaqstanda ekologiyalıq apattıń (Aral mashqalası), migraciya hám jaslar jumıssızlıǵı temaları jurnalistik teatr ushın aktual platforma bola aladı.

Bul jerde teatr hám jurnalistika sintezi jámiyetlik dialogtı rawajlandırıwǵa xızmet etedi.

Jurnalistik teatr – fakt hám kórkemlik sinteziniń nátiyjesi. Ol saxnanı jámiyetlik tribunaǵa aylandıradı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Peter Weiss. *The Investigation*. – 1965.
2. Erwin Piscator. *The Political Theatre*. – 1929.
3. Kenesbay Karimov. *Қарақалпақ драматургиясының тарихы*. – Нөкис, 2008.
4. Ozod Sharafiddinov. *Адабиёт – ҳаёт дарслиги*. – Тошкент, 1981.
5. Utkir Hoshimov. *Драмалар ва публицистика*. – Тошкент, 2005.

ЭСТРАДА КОНЦЕРТ ДАСТУРЛАРИДА ДРАМАТУРГИК ҚУРИЛИШ ВА РИТМ ДИНАМИКАСИ

Уразбаев Дамир Сарсенбай улы
ЎзДСМИ Нукус филиали
“Режиссура санъати” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада эстрада концерт дастурларида драматургик қурилиш ва ритм динамикасининг назарий ҳамда амалий жиҳатлари таҳлил қилинади. Концерт дастурининг композицион тузилиши, саҳнавий ривожланиш босқичлари, кульминация ва финал ечимларининг ўзига хос хусусиятлари ёритилади. Шунингдек, ритм ва динамиканинг томошабин ҳиссий қабулига таъсири, саҳна ҳаракати, мусиқий темп, ёруғлик ва мультимедиа воситалари билан уйғунлиги илмий асосда изоҳланади. Тадқиқот натижасида эстрада режиссёрлигида драматургик мантиқ ва ритмик бошқарувнинг ўзаро боғлиқлиги концерт дастурининг бадиий яхлитлигини таъминловчи муҳим омил эканлиги аниқланади.

Калит сўзлар: Эстрада, концерт дастури, драматургия, ритм, динамика, режиссёрлик, саҳна композицияси, оммавий томоша.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты драматургического построения и динамики ритма в эстрадных концертных программах. Освещается композиционная структура концертной программы, этапы сценического развития, особенности кульминации и финального решения. Также на научной основе объясняется влияние ритма и динамики на эмоциональное восприятие зрителя, гармония сценического движения, музыкального темпа, освещения и мультимедийных средств. В результате исследования выявлено, что взаимосвязь драматургической логики и ритмического управления в режиссуре эстрады является важным фактором, обеспечивающим художественную целостность концертной программы.

Ключевые слова: Эстрада, концертная программа, драматургия, ритм, динамика, режиссура, сценическая композиция, массовое представление.

Annotation: This article analyzes the theoretical and practical aspects of dramaturgical construction and rhythm dynamics in pop concert programs. The compositional structure of the concert program, the stages of stage development, the peculiarities of the climax and final resolution are highlighted. Also, the influence of rhythm and dynamics on the viewer's emotional perception, the harmony of stage movement, musical tempo, lighting, and multimedia tools, is explained on a scientific basis. As a result of the research, it was revealed that the interconnection of dramaturgical logic and rhythmic control in pop direction is an important factor ensuring the artistic integrity of the concert program.

Key words: Stage, concert program, dramaturgy, rhythm, dynamics, directing, stage composition, mass performance.

Эстрада санъати замонавий оммавий маданиятнинг энг фаол ва таъсирчан йўналишларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда эстрада концерт дастурлари оддий қўшиқлар кетма-кетлиги эмас, балки пухта ўйланган драматургик тузилма ва ритмик ривожланишга эга бўлган мураккаб саҳнавий лойиҳадир. Ҳар бир концерт дастури маълум ғоявий концепция асосида шаклланади ва томошабиннинг ҳиссий ҳолатига босқичма-босқич таъсир кўрсатиш мақсадини кўзлайди. Шу жиҳатдан эстрада режиссёрлиги театр драматургияси билан муштарак жиҳатларга эга бўлиб, ўзига хос композицион қонуниятларга таянади.

Драматургик қурилиш, аввало, концерт дастурининг ички мантиқий тизимини англатади. Бу тизим кириш, ривожланиш, кульминация ва якун босқичларидан иборат бўлиши мумкин. Эстрада концертида кириш қисми томошабинни умумий муҳитга олиб киради, кайфиятни белгилайди ва асосий ғояга ишора қилади. Бу босқичда саҳна безаги, ёруғлик, видео проекция ва мусиқий интро элементлари муҳим роль ўйнайди. Дастлабки таассурот томошабиннинг кейинги қабул қилиш жараёнига кучли таъсир кўрсатади.

Ривожланиш босқичи концерт драматургиясининг асосий қисмини ташкил этади. Бу жараёнда қўшиқлар, рақс композициялари ва саҳнавий эпизодлар ўзаро уйғунликда жойлаштирилади. Ҳар бир чиқиш олдингиси билан семантик ёки эмоционал боғлиқликка эга бўлиши зарур. Агар дастурда

лирика устунлик қилса, ундан кейин динамик чиқиш берилиши томошабин диққатини тиклайди. Аксинча, кетма-кет тезкор ритмдаги қўшиқлар ҳиссий толиқиш келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли режиссёр ритм динамикасини аниқ ҳисоб-китоб асосида қуради.

Ритм динамикаси эстрада концертининг эмоционал ҳаракатлантирувчи кучидир. Ритм нафақат мусиқий темпни, балки саҳнадаги ҳаракат тезлиги, ёруғлик алмашинуви, декорация ўзгариши ва ҳатто бошловчи нутқининг суръатини ҳам ўз ичига олади. Динамика эса ушбу элементларнинг кўтарилиш ва пасайиш жараёнини ифодалайди. Агар драматургик қурилиш мантиқий скелет бўлса, ритм динамикаси унинг жонли ҳаракатини таъминлайди.

Замонавий эстрада концертларида драматургия кўпинча мавзули концепция асосида шаклланади. Масалан, муҳаббат, ватанпарварлик, ҳаёт фалсафаси ёки ижодий йўл ретроспективаси каби ғоялар дастур тузилмасига бирлаштирувчи омил бўлиб хизмат қилади. Бундай ҳолатда қўшиқлар тасодифий эмас, балки маълум драматургик кетма-кетликда жойлаштирилади. Натижада концерт ягона бадиий асар сифатида қабул қилинади.

Кульминация эстрада концертининг энг юқори эмоционал нуқтасидир. Одатда энг машҳур, томошабин кутган қўшиқ ёки кучли саҳнавий эффект айнан шу босқичда берилади. Кульминациянинг муваффақияти бутун дастур муваффақиятини белгилаши мумкин. Агар у жуда эрта берилса, кейинги чиқишлар таъсир кучини йўқотади; агар жуда кечиктирилса, томошабин чарчаши эҳтимоли пайдо бўлади. Шу сабабли кульминацияни аниқлаш режиссёрлик маҳоратининг муҳим кўрсаткичидир.

Финал қисми эса умумий таассуротни мустаҳкамловчи босқичдир. Финал тантанавор, лирис ёки рамзий шаклда бўлиши мумкин, аммо у дастур ғоясини якунлаб, томошабинда ижобий ҳиссий резонанс қолдириши зарур. Кўпинча финалда барча иштирокчилар саҳнага чиқади, ёруғлик ва овоз максимал даражада кучайтирилади, бу эса умумий бирлик ва байрамона кайфият ҳосил қилади.

Эстрада концерт драматургиясида режиссёр ва ижодий гуруҳ ҳамкорлиги алоҳида аҳамиятга эга. Хонанда ижроси, балет жамоаси, техник ходимлар ва саҳна дизайнерлари ягона концепцияга хизмат қилгандагина дастур мукаммал чиқади. Режиссёр бу жараёнда мувофиқлаштирувчи ва бошқарувчи марказ вазифасини бажаради. У нафақат қўшиқлар тартибини белгилайди, балки умумий эмоционал траекторияни ҳам назорат қилади.

Бугунги кунда мультимедиа технологиялари эстрада концертлари драматургиясига янги имкониятлар олиб кирди. LED экранлар, график анимациялар, лазер эффектлари ва махсус саҳна механикаси ритм динамикасини кучайтирувчи восита сифатида қўлланилмоқда. Бироқ техник воситалар мазмунни тўлдириши керак, акс ҳолда улар фақат ташқи эффект даражасида қолиб кетади. Асосий эътибор барибир драматургик мантиқ ва ҳиссий таъсирга қаратилиши лозим.

Эстрада концерт дастурларида драматургик қурилиш ва ритм динамикаси бир-бирини тўлдирувчи икки асосий омилдир. Драматургия мантиқий

изчилликни таъминласа, ритм динамикаси ҳиссий ҳаракатни бошқаради. Уларнинг уйғунлиги томошабинда яхлит бадиий таассурот ҳосил қилади. Замонавий эстрада режиссёрлиги айнан шу икки компонентнинг мувозанатини топиш орқали санъат ва шоу элементларини синтез қилади.

Хулоса қилиб айтганда, эстрада концерт дастури мураккаб саҳнавий организмдир. Унда ҳар бир чиқиш, ҳар бир пауза, ҳар бир ёруғлик ўзгариши умумий драматургик тизимга бўйсунади. Ритм ва динамиканинг тўғри қурилиши томошабинни ҳиссий саёҳатга олиб чиқади ва концертни оддий мусиқий тадбирдан юксак бадиий ҳодисага айлантиради. Шу боис эстрада режиссёрлиги замонавий саҳна санъатининг мустақил ва чуқур илмий ўрганишни талаб қилувчи йўналишларидан бири сифатида эътироф этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. K.S.Stanislavskiy. *Aktyorning o‘z ustida ishlashi*. – Moskva: Iskusstvo, 1989.
2. K.S.Stanislavskiy. *Aktyorning rol ustida ishlashi*. – Moskva: Iskusstvo, 1990.
3. Vsevolod Meyerxold. *Rejissyorlik merosi*. – Moskva: Iskusstvo, 1978.
4. Boris Zaxava. *Rejissyor mahorati asoslari*. – Moskva: Prosveshcheniye, 1973.
5. Georgiy Tovstonogov. *Rejissyor kasbi haqida*. – Leningrad: Iskusstvo, 1984.
6. Bertolt Brecht. *Teatr haqida*. – Moskva: Iskusstvo, 1965.
7. Aristotel. *Poetika*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
8. Karimov B. *Ommaviy tomoshalar rejissyorligi asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti nashriyoti, 2018.
9. Abdullayev R. *Estrada san’ati va sahna madaniyati*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
10. Qodirov M. *Sahna kompozitsiyasi va rejissura*. – Toshkent: Ijod dunyosi, 2019.

ZAMONAVIY TEATR SAN’ATIDA BOLALAR DRAMATURGIYASI VA TALQIN MASALALARI

Turganbaev Aybek
O‘zDSMI, “Teatr san’ati” mutaxassisiligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada qoraqalpoq bolalar dramaturgiyasining taraqqiyot bosqichlari va zamonaviy mavzularning talqini tahlil qilinadi. Tadqiqot markazida Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri tomonidan sahnalashtirilgan “Polizlar tilga kirganda” spektakli turadi.

Kalit so‘zlari: Spektakl,rejissyor,aktyot,bolalar dramaturgiyasi,teatr

Аннотация: В статье анализируются этапы развития каракалпакской детской драматургии и интерпретация современных тем. В центре исследования находится спектакль «Polizlar tilga kirganda» («Когда бахча оживает»), поставленный Каракалпакским государственным театром юного

зрителя. В работе рассматриваются вопросы художественного своеобразия и актуальности данного произведения в современном театральном искусстве.

Ключевые слова: Спектакль, Режиссёр, Актёр, Детская драматургия**,** Театр

Abstract: The article analyzes the development stages of Karakalpak children's dramaturgy and the interpretation of contemporary themes. The focus of the research is the play "Polizlar tilga kirganda" (When the Melons Come to Life), staged by the Karakalpak State Theatre of the Young Spectator. The work examines the artistic identity and the relevance of this production in modern theatrical art.

Keywords: Performance, Director, Actor, Children's dramaturgy,Theather.

Bolalar dramaturgiyasida zamonaviy mavzu deganda hozirgi yosh avlodning kelajak haqidagi oy firklarini obrazlar orqali hal qiluvchi oringa chiqdi."Dramaturg inson taqdirini hamda jamiyat ahvolini badiiy shaklda tahlil qilish qobiliyatiga ega bolgn ijodkor."[1.15 b.]Ta’kidlash joizki, bolalar dramaturgiyasi adabiyotning eng murakkab va mas’uliyatli sohalaridan biri hisoblanadi. Zero, sahna asari nafaqat estetik zavq beradi, balki u orqali yosh avlodning dunyoqarashi, ta’lim-tarbiyasi va ongi shakllanadi. Shuningdek, dramaturgiya bolalarning so‘z boyligini oshirish va ularning qalbiga milliy qadriyatlarni singdirishda asosiy poydevor vazifasini o‘taydi.Bugungi kunda bolalar uchun asar yaratish dramaturgdan yuksak ziyraklik va mahorat talab etadi. Nega deganda, hozirgi axborotlashgan zamon farzandlarini an’anaviy syujetlar — tulkining ayyorligi yoki dangasaning sarguzashtlari kabi bir qolipli mavzular bilan qiziqtirib bo‘lmaydi. Zamonaviy yosh tomoshabin mantiqan kuchli, qahramonlari o‘ziga yaqin va muammolari real bo‘lgan asarlarga ehtiyoj sezmoqda. Shuning uchun ham bolalar dramaturgiyasida mavzular talqini tubdan yangilanishi davr talabidir." Jura Mahmud takidlaganiday "bolalar drmaturgi bolich uchun ham dramaturg ham pedagog bolish kerak"[2.3 b.]Chunki bolalar dramaturgi nafaqat badiiy voqealar yaratuvchisi, balki yosh avlodning ma’naviy-axloqiy qiyofasini chizuvchi me’mordir. Ya’ni, dramaturg yaratgan har bir obraz bolaning ruhiy dunyosiga ta’sir qilib, unda ijtimoiy xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantiradi. Agar dramaturg pedagogik bilimga ega bo‘lmasa, u yaratgan voqealar bolaning ruhiyatiga mos kelmasligi yoki uning dunyoqarashini chalg‘itishi mumkin. Shuning uchun ham asardagi har bir so‘z va har bir harakat yosh avlodning estetik didini o‘stirishga, tili boyishiga va milliy g‘ururi shakllanishiga xizmat qilishi shart. San’atning hayotiy kuchi haqida gapirganda, buyuk dramaturg Uilyam Shekspirning: "San’at asari yaratish — bu tabiat oldida oyna tutib turish, uning xususiyatlari va qiyofasini aks ettirishdir"[3.22 b.], — degan so‘zlarini eslash o‘rinlidir. Haqiqatan ham, dramaturgiya tabiat va jamiyat qiyofasini aks ettiruvchi ko‘zgu sifatida har bir asar va har bir qalb tabaqasida o‘chmas iz qoldiradi. Hozigi kunda 5 yoshdan 7 yoshgacha bolgan bolalar uchun mos repertuart topish juda murakkab vazifa. Bugungi kun mammuolari ilgari surgan spektakl Qoraqalpoq davlat yosh tomshabinlar teatrida sahnalashtirilgan Polizlar tilga kirganda asari bolib. Asar muallifi Anar Jaqsimuratova ushbu asari bilan bolalar teatri faqat "quvnoq qo‘shiqlar"dan iborat emasligini, balki u orqali jiddiy muammolarni ekologiya, qurilish, inson aralashuvi ham tushuntirish mumkinligini isbotlagan.

Sahnalashtiruvchi rejissyor Roza Piyazova o‘zining ko‘p yillik boy tajribasi va o‘ziga xos ijodiy maktabini ushbu spektaklga to‘liq safarbar etgan. Uning mahorati shundaki, u asarni shunchaki sahnaga ko‘chirish bilan cheklanib qolmay, har bir personajning psixologik qiyofasini zargona aniqlikda chizib bergan. Spektakldagi poliz ekinlarining o‘z ona tuprog‘ida qolish uchun olib borayotgan kurashi bolajonlarga juda sodda va tushunarli tilda yetkazilgan. Parda ochilishi bilanoq tomoshabinlar nigohi poliz ekinlari va ularning ishonchli himoyachisi — Qo‘riqchiga tushadi. Har bir poliz ekinining o‘ziga xos xarakteri bor bo‘lib, bunday xislatlarni bugungi kun bolajonlari orasida ham uchratish mumkin. Ayniqsa, Kartoshka va Piyoz o‘rtasidagi ziddiyatlar kichik tomoshabinlar uchun o‘ziga xos ko‘zgu vazifasini o‘taydi. Rejissyor ushbu obrazlar orqali bolalarga insoniy munosabatlar, ahillik va birdamlikning ahamiyatini mahorat bilan ko‘rsatib bergan. Dramaturg Anar Jaqsimuratova qalamiga mansub ushbu asar nafaqat estetik zavq beradi, balki yosh tomoshabinlarni yerdan unumli foydalanishga, qishloq hayotini obod etishga va halol mehnat qilishga chorlaydi. Sahnalashtiruvchi rejissyor Roza Piyazova esa muallif ilgari surgan poliz ekinlari hayoti misolidagi inson salomatligi va ijtimoiy mas’uliyat kabi murakkab mavzularni sodda, hayotiy va ta’sirchan tilda ochib bergan. Spektakl muhokamasida Qoraqalpog'istonga mehnati singan madaniyat xodimi Polat Aytmuratov o'z fikrlarini berib o’tdi. "Kichik tomoshabinlar uchun yana bir yaxshi spektakl sahna yuzini ko‘rgani bilan tabriklayman. Tomosha qiziqarli, ammo aktyorlar ijrosida biroz kamchiliklar bor. Ya’ni har bir poliz ekinining o‘ziga yarasha xarakteri alohida bo‘rttirib ijro etilsa, spektakl ta’sir kuchini yanada boyitib bergan bo‘lur edi."[4.45 b.] Spektaklda teatrning yetakchi aktyorlari – Olima Rahmatullayeva, Bahodir Japarov, Jumabek Berdibekov, Rasul Tlemisov, Gulchehra Japarova, Guloyim Seytimova, Navro‘z Aytmuratov, Dalibay Baynazarov, Mehribon Yusupova, Zamira Dosshanova, Azima O‘tepbergenova, Nazira Niyetullayeva, Temur Erejepov va Aziz Paraxatov singari mahoratli ijodkorlar o‘z rollarini mohirlik bilan ijro etdilar.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, dramaturg Anar Jaqsimuratova qalamiga mansub “Tilga kirgan polizlar” spektakli bugungi kun bolalar dramaturgiyasida muhim o‘rin tutadi. Sahnalashtiruvchi rejissyor Roza Piyazova o‘zining ko‘p yillik tajribasidan foydalanib, asardagi poliz ekinlari hayoti orqali vatanparvarlik, yerdan unumli foydalanish va qishloqlarni rivojlantirish kabi jiddiy ijtimoiy-tarbiyaviy mavzularni sodda tilda ochib bergan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Umarov M. Dramaturgiya va rejissura asoslari. –T.: Tammadun, 2022
2. Ubaydullavea M. Zamonaviy bolalar dramaturgiyasida muammo va yechimlar. Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T.: 2018
3 Tulaxojaeva M. Qozoqboev T. Drama nazariyasi. T.: Fan va texnologiya, 2014
4. Shavkatova G. Tilga kirgan polizlar. Teatr jurnali. T.: 2024 3-son

ZAMONAVIY DRAMATURGIYADA MAVZU VA JANR MASALASI

Gulsanem Jumamuratova
O‘zDSMI Nukus filiali “Kino televideniye rejissorligi” 3-bosqich talabasi

Anotaciya: Ushbu maqolada dramaturgiyaning mazmun mohiyati va bugungi kundagi tutgan o’rni, zamonaviy mavzu va janrlar haqida bayon qilingan.

Kalit so’z: dramaturgiya, teatr, kino, mavzu, janrlar,

Аннотация: В данной статье описывается содержание и современное состояние драматургии, а также современные темы и жанры

Ключевые слова: драматургия, театр, кино, тема, жанры

Abstract: This article describes the essence of dramaturgy and its role today, as well as contemporary themes and genres.

Keywords: dramaturgy, theater, cinema, theme, genres

Teatr, kino bu shunchaki tomosha turi emas har biri tomoshabinni chuqur mulohazaga undovchi estetik zavq bag’ishlovchi san’at turidir. Kino san’ati o’zining bir asrlik tarixiga ega, teatr san’ati esa qarib ikki ming besh yuz yillik ijodiy yo’lni bosib o’tgan tirik organizm hisoblanadi. Ana shu davr mobaynida turli janr va oqimlar paydo bo’ldi, tanqidiy ko’z qarashlarga ham zarurat sezila boshladi, bu kabi zarurat keyinchalik saxna asarlari uchun teatrshunoslik, ekran san’atida esa kinotanqidchilik va kinoshunoslik kabi sohalarining paydo bo’lishiga sabab bo’ldi. Shuni ham alohida aytish lozimki tanqidiy fikr va mulohazalar soha rivoji uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Kino tarixida ilk namoyishlar o’sha davr tomoshabinini hayratga sola olgan shu bilan birga oddiy ko’ngilochar tomosha sifatida qaralgan. Chunki kino bu harakatlanuvchi rasm, ko’rimli adabiyot, rangli musiqa hususiyatlarini o’zida mujassamlashtirib, tomoshabin ongida oddiy tomosha sifatida shakllandi, keyinchalik esa o’zining badiiy va texnologik jihatdan to’la-to’kis shakliga ega bo’lishi bilan insoniyatning badiiy madaniyatiga tobora ta’sir kuchi ortti. Turli janrlar, oqimlar, uslub va yo’nalishlar paydo bo’la boshladi.

Shu asnoda kinodramaturgiya ham shakllana boshladi, dastlab teatr dramaturgiyasiga asoslangan holda voqealar tizimi, muallif g’oyasi badiiy obrazlar orqali tasviriy yechimlar keng qo’llanilib tomoshabinga estetik jihatdan ta’sir ko’rsata boshladi, bu esa o’z navbatida oddiy tomosha turi emasligini balki chuqur mulohazaga undovchi san’at turi ekanligini isbotladi. Aristotel ta’biri bilan aytganda katarsis ya’ni ruhiy poklanish tuyg’usi bevosita teatr san’atidan ekran san’atiga ko’chib o’ta boshladi. Mavzuning dramaturgik jihatdan kuchli tasvirlanishi janr mohiyatini tobora ochib beradi ya’ni bizgacha ma’lum bo’lgan janrlar tragediya, komediya, drama keyinchalik o’z ichiga bir nechta turlarni qamrab oldi ya’ni bu janrlar ekran san’atida kengayib bordi.

«Dramaturgiya – dramatik asarlar yozish nazariyasi va san’atidir. Shuningdek, dramatik asarlarning syujetli obrazli koncepsiyasidir. Kinodramaturgiya – kinofilmni o’ylab chiqish san’atidir. U o’z go’yasini badiiy jihatdan to’laqonli adabiy asarlarda amalga oshiradi» [1] aynan teatr san’ati, kino san’atining-san’at

sifatida shakllanishida ham qaysidir ma’noda hissasi katta. Negaki san’atning yangi turi bo’lgan kino san’atining vujudga kelishi ilm-fan, texnika rivoji ungacha bo’lgan san’at turlarining erishgan yutuqlari bilan bog’liqdir ya’ni kino san’ati paydo bo’lgunga qadar shakllangan san’at turlari va fan va texnikaning uyg’unlashuvi asosida kino paydo bo’ldi, keyinchalik esa turli ilmiy tadqiqotlar natijasida kinoning yangicha turlari, uslub va yondoshuvlar, janrlar yuzaga kela boshladi. Ko’pgina tadqiqotlar, amaliy, ilmiy yondoshuvlar nazariy jihatlarini o’rganishga va uning mohiyatini to’laqonli ochib berishga xizmat qildi. Jumladan ekspressionizm, poetik kino, maxfiy kino, neorealizm kabi uslub va oqimlar ham shular jumlasidan. Bugun esa zamonaviy dramaturgiya ham rang-barang ko’rinishga ega bo’lib ekran san’ati va teatr san’atida o’zining munosib o’rnini egallab bormoqda.

Janr (fransuzcha – tur) ma’lum qonunlar asosida harakat qilish, kinematografiyadagi janrlar tizimi umuman adabiyotshunoslikdan olingan: dramatik, epik, liroepik. [2] Bular adabiyotshunoslikdagi asosiy janrlar turiga mansub bo’lib kino tiliga ko’chgandan keyin anchayin boyidi yani badiiy filmlar aniq chegaraga ega emas, ular o’zgaruvchan va turli janrlar doimiy bir biriga o’tib turadi, janrlar birlashishi yoki ajralishi shu bilan birga har bir janr kichik janrlarga bo’linishi ham mumkin ya’ni bir filmni bir necha janr guruhiga mansublash mumkin.

Zamonaviy janrlar blokbaster, oilaviy film, mualliflik kinosi, avangard kino, art huos, drama, melodrama, triller, komediya, myuzikl, vestern, sarguzasht, jangari, tarixiy, detektiv, fantastika kabi bir nechta janrlarni o’z ichiga oladi bu kabi janrlar kun sayin kengayib rang-barang tusga kirib bormoqda, janr tushunchasi aynan film nima haqida ya’ni voqealar qay talqinda namoyish etilishi haqida ma’lumot beradi. Zamonaviy dramaturgiya bugun anchayin mavzu va janr jihatdan takomillashib bormoqda bunga esa mavzularning dolzarbligi ham alohida ta’sir ko’rsatib, qaysidir ma’noda katta ekranlardan kichik ekranlarga ma’lum darajada ko’chib o’tishiga sabab bo’lmoqda, ya’ni texnologiyalar takomillashuvi bilan har xil platformalar va ularning ta’siri ham kun sayin turmushimizga singib bormoqda, ijtimoiy mavzularni yangicha talqinda ochib berilishi va yangicha talqinda yoritilishiga xizmat qilmoqda. Aynan janr va mavzu masalasi ham ahamiyatli chunki asar nima haqida va voqealar tizimi qay tarzda talqin qilinishi ham aynan shunga bo’gliq, shuning uchun ham dramarutgiya qay davrda bo’lmasin o’zining kuchini yo’qotmaydi negaki hoh kino hoh teatr san’ati qay birini olib qarasangiz ham uning asosini dramaturgiya tashkil etadi. Qaysi davrda bo’lmasin o’zining yangicha uslub va yondoshuvi, yangicha nafasi bilan maydonga chiqadi bu esa har doim zamonaviy dramaturgiyaning yangicha talqini sifatida etirof etiladi, bugun ham shunday zamonaviy dramaturgiya bizga zamonga xos yondoshuv va uslublarni shu bilan birga yangi to’lqinlarni tanishtiradi. Xo’sh buning biz uchun qanday yutuq va kamchiliklari bor nega aynan dramaturgiya asl mohiyatini yo’qotmagan holda turli davrda turlicha ko’rinishda talqin qilinadi? Bunga bir nechta sabab va misollarni keltirishimiz mumkin.

«Dramaturgiya saxna asarining majmuasi va yozma so’z san’ati sifatida har qaysi xalqning iqtisodiy, siyosiy, madaniy taraqqiyoti zaminida, o’ziga xos ravishda hamda muayyan davr sharoitida paydo bo’ldi, yuksalish bosqichlarini bosib o’tdi»

[3] har davrda ham o’sha davrga mos ravishda shakllandi va rivojlandi, o’sha davr nuqtayi nazaridan asarlar yaratildi, bunda o’sha davr ijtimoiy hayoti va davr muammolari qalamga olinib yoritildi bu esa dramaturgiyaning turli davrdagi turlicha ko’rinishi va talqini desak yangilishmaymiz negaki san’at barhayot ekan uning elementlari ham mavjud va u turli davrda turlicha talqin qilinib, o’sha davrga moslashadi va takomillashadi, aynan bugungi kun nuqtayi nazaridan olib qaralsa ham shunday, bugun zamonaviy dramaturgiya nimaga asoslanmoqda, ilm-fan, texnologiyalar bugun ham keng suratlarda rivojlanmoqda, demak zamonaviy dramaturgiya ham ana shunga moslashmoqda, ya’ni suniiy intelektlar san’at sohasiga ham bevosita ta’sir ko’rsatmoqda, bu bir jihatdan yaxshi bo’lsa boshqa tomondan salbiy ta’sirlari ham sezilmoqda, jumladan dramaturgik asarlar ham qisqa vaqt ichida suniiy intelekt tomonidan tayyorlanishi dramaturg va senarinavislarga bo’lgan zaruratni kamaytirishi ehtimoldan holi emas, lekin bu bari-bir suniiyligi shu bilan birga ta’sir kuchi ham yo’qolishi mumkin bu esa san’atning asl mazmun va mohiyati hisoblangan ruhiy poklanish, his qilish kabi tuyg’ularning yo’qqa chiqishiga olib kelishi hech gap emas. Demak texnologiya davrida shu kabi muammo va ularning yechimlari zaruru masala hisoblanadi. San’at aslida insoniyatning ma’naviy kamoloti uchun zarurdir negaki insonda ma’naviy ongi, ma’naviy bo’shliqni to’ldirish uchun ehtiyoj har doim sezilib kelgan, shu bo’shliqni faqat san’at orqali to’ldirish mumkin, demak bugun ham qanchalik texnologiyalar taraqqiy etmasin bari-bir san’at o’z o’rnini yo’qotmagan holda yangicha ko’rinishda paydo bo’laveradi.

Dramaturgiya ham aynan shunday o’zining yangicha ko’rinishi va talqini bilan davr hayotini va muammolarini yoritadi, mavzu zamonga hos tanlanadi va janr asosida yoritiladi, bugungi kun mavzulari, o’g’riqli nuqtalari aslida zamonaviy texnologiyalar taraqqiyoti bilan uzviy bog’liq, negaki ana shu taraqqiyotning salbiy tarafi ham texnologiyalarga qaramlik, xuddi insoniyat suniiy intelektga qaram bo’lib qolgandek, uzoqni yaqin qilgan texnologiyalar qaysidir ma’noda yaqinimizdan uzoqlatib tashlagandek seziladi. Bu esa dramaturgiya uchun mavzu uni qay tarzda bayon qilish, qay janrda yoritish muallifga bog’liq, bugungi ijtimoiy mavzular dramaturgik tomonidan sayqallanib, zamon nafasi seziladigan darajada talqin qilinadi u hoh ekran san’ati hoh saxna asari bo’lsin muallif tomonidan yoritiladi. Dramaturgiya qon-qoidalari bugun paydo bo’lib qolmagan u asrlar davomida charxlanib ma’lum bir darajaga yetib kelgan, bugun qanchayin texnoligiya rivojlanmasin uning asl ildizi ilm va marifatga asoslangan. Dramaturgik qonunlar ham xuddi shunday qarib 2500 yil muqaddam teatr paydo bo’lishi bilan uning asosi sifatida dramaturgiya paydo bo’ldi, keyinchalik davrlar osha rang-barang tusga kirib, turlicha uslublarni uyg’unlashtira boshladi, asl ildizi zamonlar osha turlicha rangda, turlicha yuksalib takomillashib bordi. Tomoshabinga voqealarni qanday bayon qilish kerak, e’tiborni qanday jalb qilish kerak kabi savollarning yechimi, xulosa va takliflar paydo bo’la boshladi.

Tomoshabinni hikoya olamiga jalb etish muammosi shundaki, uni alohida ko’rsatilgan taklif etiladigan holatlarga chalg’ib ketmasdan hikoya qilish kerak. [4]

Har qanday mavzu va janr ushbu fikrni inobatga olgan holda, dramaturgik jihatdan mohirona bayon qilinsagina u o'z tomoshabiniga yetib boradi, shundagina asar g'oyasi ham bir butunlikni paydo etadi. Shuni ham alohida aytish lozimki ekran san'ati bu sintetik san'at turi hisoblanib u o'z ichiga adabiyot, tasviriy san'at, teatr va musiqa singari san'at turlarini qamrab olgan. Balki bugun har safargidan ko'ra tomoshabinni ekran yoki saxna oldida ma'lum vaqt ushlab turish biroz qiyinroqdir. Ammo asl san'at bunga qodir qachonki kuchli ijodkorlar birlashsagina san'atning asl kuchi namoyon bo'ladi, shundagina tomoshabinni soatlab balki undan ham uzoqroq o'ziga muftalo etishi mumkin. So'zimizni kino misolida davom ettirsak aynan jahon kinosida janr va mavzu ya'ni kino san'ati shu darajada taraqqiy topgan, kino ixlosmandlari uchun kino uylari tashkillashtirilgan bo'lib unda mualliflik kinolari namoyish etiladi ya'ni rejissor olamni qanday ko'rsa filmni ham xuddi shu tarzda talqin qiladi, unga o'z fikri, o'z uslubini to'laqonli singdira oladi. Ijodkor uchun davrning o'zi mavzu yaratib beradi faqat uni anglay olish va talqin qila olishni talab qiladi. Bazi kino tanqidchilar kinoni elitar san'at deb hisoblashgan. Bugun ham shundaymi, bugun ham u elitarlikni saqlay oldimi? Bu kabi savollarga oddiygina javob beradigan bo'lsak ijtimoiy hayot, davr muammo va masalasi qay tarzda talqin qilinmoqda va bu asarlarda o'z yechimini bera olyabdimi, tomoshabinni o'ziga ergashtirib, chuqur mulohazaga unday olyabdimi, agar javobimiz ha bo'lsa demak kino o'z so'zini ayta olyabdi, u tom ma'noda elitar san'at bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. S.A.Haytmatova, R.A.Tursunmetova. kinoshunoslik: kino san'ati tahlili va tanqidi-Toshkent: Innovatsiya-ziyo 2020-yil.
2. S.A.Haytmatova, R.A.Tursunmetova. kinoshunoslik: kino san'ati tahlili va tanqidi – Toshkent: Innovatsiya-ziyo 2020-yil.
3. F.Abduvohidov. Dramaturgiya tarixi-Toshkent: 2019-yil
4. A.Mitta. Kinoda rejissura va dramaturgiya-Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti 2014-yil

ÓZBEK DRAMATURGIYASÍNDAǴÍ TEMA HÁM JANR IZLENIWLERI

(Sh.Boshbekovtıń "Temir qatın" spektakli mısalında)

Aytmuratova Baxıtgúl Kómekbay qızı
ÓzMKÓMI Nókis filialı
"Kórkem óner tanıw jurnalistikası" qánigeligi 1-kurs studenti

Annotasiya: Bul maqalada ózbek dramaturgiyasında tema hám janr izleniwleri Sharaf Bashbekovtıń "Temir qatin" komediyası tiykarında saxnalastırılǵan spektakl mısalında tallanadı. Shıǵarmada shańaraq hám jámiyet mashqalaları, hayal obrazı, shańaraq qatnasıqları, sociallıq teńlik máseleleri komediya hám satira baǵdarında sáwlelendirilgen.

Tayanısh sózler: dramaturgiya, zamanagóy drama, janr, obraz, tema, teatr.

Аннотация: В данной статье анализируются поиски темы и жанра в узбекской драматургии на примере спектакля, поставленного по комедии Шарофа Бошбекова «Железная женщина». В произведении в комедийно-сатирическом направлении освещаются проблемы семьи и общества, образ женщины, семейные отношения и вопросы социального равенства.

Ключевые слова: драматургия, современная драма, жанр, образ, тема, театр.

Annotation: This article analyzes thematic and genre explorations in modern Uzbek dramaturgy through the example of the stage performance based on Sharof Boshbekov's play "Temir Xotin". The play highlights family and social issues, the image of a woman, relationships between men and women, and questions of social equality through comedy and satire.

Keywords: dramaturgy, modern drama, genre, character, theme, theatre.

Búgingi kúnde teatr kórkem óneri jámiyet turmısında áhmiyetli ruwxiy hám tárbiyalıq wazıypanı atqaradı. Ásirese, zamanagóy dramaturgiya jámiyetlik turmıstaǵı mashqalalardı saxna arqalı kórsetip, tamashagóydi oylawǵa, juwmaq shıǵarıwǵa iytermeleydi. Zamanagóy dramaturgiyalıq shıǵarmalarda ápiwayı xalıq turmısı, shańaraqlıq mashqalalar, adamgershilik qatnasıqlar, ruwxıy qádiriyatlar hám jámiyettegi qarama-qarsılıqlar tiykarǵı tema sıpatında tańlanbaqta. Zamanagóy dramaturgiyada tema hám janr izleniwleri máselesi áhmiyetli bolıp, bunda drama formaları menen birge komediya, satira, sıyaqlı janrlardıń jańasha talqılawı kóp ushırasadı. Bunday shıǵarmalar tamashagóydi kúldiriw menen birge, jámiyettegi mashqalalardı tereńańlawǵa da xızmet etedi. Bul maqalada Sharaf Bashbekovtıń "Temir qatin" spektakli mısalında zamanagóy dramaturgiyada tema hám janr izleniwleri tallanadı.

Spektakl ápiwayı awıl shańaraǵındaǵı kúndelikli mashqalalar hám turmıslıq qıyınshılıqlardı sáwlelendiredi. Spektaklde shańaraqlıq turmıs, hayaldıń jámiyettegi ornı, erkek hám hayal arasındaǵı juwapkershilik jáne insanıylıq qatnasıqlar máselesi tiykarǵı tema sıpatında kóteriledi. Spektakldiń áhmiyetliligi sonda, ondaǵı mashqalalar tek ǵana bir dáwirge emes, al búgingi kún turmısına da sáykes keledi. Shańaraqta erkektiń juwapkersizligi, hayaldıń kóp júkti óz moynına alıwı, turmıstaǵı qıyınshılıqlar sıyaqlı máseleler barlıq waqıtta jámiyet ushın áhmiyetli bolıp kelgen. Spektaklde hayal obrazı "temir" sıpatında súwretlenedi. Bul "temir" sózi ápiwayı mániste emes, al simvolikalıq mániste qollanılıp, hayaldıń sabır-taqatı, mártligi, shıdamlılıǵı hám shańaraqtaǵı júkti kóterip jasawı mánisin beredi.

"Temir qatin" spektakli janr jaǵınan komediya bolıp kórinse de, onda satira elementleri de kúshli. Spektakl dawamında kúlkili jaǵdaylar arqalı jámiyettegi áhmiyetli mashqalalar sınǵa alınadı. Zamanagóy dramaturgiyada áyne usınday qatnas keń tarqalǵan bolıp, mashqalalardı tikkeley awır waqiyalarǵa aylandırmastan, yumor arqalı tamashagóyge jetkeriw usılı nátiyjeli esaplanadı. Satira arqalı shıǵarmada insan xarakterindegi kemshilikler, juwapkersizlik, biypárwalıq, shańaraqqa itibarsızlıq sıyaqlı illetler ashıp beriledi. Bul bolsa zamanagóy dramaturgiyaǵa tán bolǵan "kúlki artındaǵı ashshi haqıyqat" principin anlatadi. Sol

sebepli “Temir qatin” tek ǵana kúldiretuǵın spektakl emes, al tárbiyalıq áhmiyetke iye bolǵan sociallıq saxna shıǵarması sıpatında bahalanadı.

Zamanagóy dramaturgiyanıń áhmiyetli táreplerinen biri - obrazlardı real turmısqa jaqın jaratıw. "Temir qatin" spektaklinde de obrazlar turmıslıq, ápiwayı hám tamashagóy ushın tanıs kóriniste berilgen.Shıǵarmada hayal obrazı tek ǵana úy jumısları menen sheklenip qalmastan, ol shańaraqtıń tiykarǵı tayanıshı sıpatında súwretlengen. Onıń sabır-taqatı, mashaqatlı miyneti, juwapkershilikti moynına alıwı arqalı jámiyettegi hayal-qızlar turmısınıń real kórinisi kórsetiledi.

Erkek obrazı bolsa kóbinese juwapkershilikten qashatuǵın, shańaraqtıń júgin hayaldıń moynına taslaytuǵın xarakter sıpatında ashıladı. Bul arqalı dramaturg jámiyettegi ayırım erkeklerdiń óz wazıypasın umıtıp qoyıwı, shańaraqtaǵı teń salmaqlılıqtıń buzılıwı sıyaqlı mashqalalardı kórsetedi. Spektakldıń kórkem sheshimleri ápiwayı, biraq tásirsheń bolıp, tamashagóy dıqqatın shıǵarmanıń mazmunına tartadı. Kúlki arqalı qaharmanlardıń xarakteri ashılıp, mashqalalar jeńil formada jetkeriledi. "Temir qatin" spektakli de tamashagóydi kúldiriw menen birge, onıń sanasında sorawlar oyatadı. Tamashagóy spektakldi tamasha etip, óz shańaraǵın, óz ómirin salıstıradı hám juwmaq shıǵaradı. Bunday tásirshenlik zamanagóy dramaturgiyanıń tiykarǵı belgilerinen biri. Spektakldıń ǵalabalıǵı da áyne usı tárep penen baylanıslı.

Juwmaqlap aytqanda, Sharaf Bashbekovtıń "Temir qatin" spektakli dramaturgiyadaǵı tema hám janr izleniwleriniń ayqın úlgisi esaplanadı. Spektaklde shańaraq hám jámiyet mashqalaları komediya hám satira arqalı ashıp berilgen. Spektakldıń teması búgingi kún ushın da áhmiyetli bolıp, onda hayaldıń sociallıq ornı, er adamnıń juwapkershiligi hám shańaraqtaǵı teńlik máseleleri kóteriledi. "Temir qatin" spektakli kúlki arqalı áhmiyetli mashqalalardı sáwlelendiriw menen zamanagóy dramaturgiyanıń jańa baǵdarların sáwlelendiredi hám tamashagóydi pikirlewge shaqıradı. Usı jaǵınan ol teatr kórkem ónerinde áhmiyetli kórkem hám jámiyetlik áhmiyetke iye spektakl sıpatında tán alınadı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1.Arastu. Poetika. – T: Yangi asr avlodi, 2012.
2. Ansatbaev N. Teatr hám aktyor, sabaqlıq. 2020.
3. Darushova Darixa Kadirniyazovna. "Yosh rejissyorning yangi talqindagi spektakli" Oriental Art and Culture 5 (2024): 656-658.
4. Darushova D.K. "Yaxshi dramaturgiya va rejissyor yechimining uyg ‘unligi" Inter education & global study 3 (2025): 628-635.

“JAMILA” SHÍǴARMASÍNDA MUHABBAT HÁM ERKINLIK IDEYASÍNÍŃ KÓRKEM SÁWLELENIWI

Ǵaybullaev Zaratdin
ÓzMKÓMI Nókis filialı “Teatrtanıwshılıq” qánigeligi studenti
Ilimiy basshı: Darixa Darushova
ÓzMKÓMI Nókis filialı oqıtıwshısı

Annotaciya: Bul maqalada qırǵız ádebiyatındaǵı tanımalı shıǵarmalardıń biri “Jamilya” povesti hám sol tiykarında saxnalastırılǵan spektakldińjetiskenlikleri hám kemshilikleri tallanadı.

Tayanısh sózler: dramaturgiya, zamanagóy drama, janr, obraz, tema, teatr.

Аннотация:В данной статье анализируются достоинства и недостатки повести «Джамиля», одного из известных произведений киргизской литературы, а также спектакля, поставленного на её основе.

Ключевые слова: драматургия, современная драма, жанр, образ, тема, театр.

Annotation: This article analyzes the strengths and weaknesses of the novella *“Jamila,”* one of the well-known works of Kyrgyz literature, as well as the theatrical performance staged based on it.

Keywords: dramaturgy, modern drama, genre, character, theme, theatre.

Qırǵız xalqınıń tanıqlı jazıwshsı Chingiz Aytmatov XX asirdin eń kúshli ádebiy shıǵarmalarınıń avtorı. Chingiz Aytmatovtıń eń tanimali shıǵarmalarınıń biri “Jamila” povesti sanaladı. Ol bul shıǵarmanı 1958-jılı jazadı. Shıǵarma Evropada 50 den aslam tilge awdarma islengen. Lui Aragon “Jamila”nı “Muhabbat haqqında jazılǵan duniyadaǵı eń sulıw shıǵarma” dep ataydı. Aragonnıń pikirinshe “Jamila” shınayı muhabbat adam erkinliksiz jasap bolmawın, hayaldıń óz baxtin tańlawı huqıqın kórsetip bere alǵan. Eń sulıw shıǵarma dep tán alınǵan “Jamila” dúnya ádebiyatında ayrıqsha orin iyelegen. Shıǵarmanıń eń birinshi inscenirovkasın Borosbek Mambetov isleydi. “Jamila” spektakli tamashagóy tárepinen joqarı kútip alınǵan. Chingiz Aytmatov jaratıwındaǵı Jamila - onıń júregi túrli sezim hám tuyǵıǵa tolı, júda kúshli erkinlikti súygen hayal. Ol adamniń ishki sezimlerin muhabbat, erkinlik hám ádep-ikramlılıq máseleleri tereń ashıp bere alǵan. “Jamila” obrazı arqalı hayaldıń erkinligi hám taǵdirin tańlawı kórsetilgen. Bul shıǵarma arqalı avtor jeke adam baxtı menen jámiyet qaǵiydaları arasındaǵı qarama-qarsılıqtı kúshli obrazlar arqalı kórsetedi. Shıǵarma urıs jıllarında awıl turmısındaǵı adamlardıń mashaqatlı kúnlerin sáwlelendiredi. Urıs tek er adamlarǵa emes bálkim jas balalarǵa da, jası úlken adamlarǵa da birdey miynet islewge májbúr etedi.

Awılǵa urıstan jaraqatlanıp kelgen Dániyar bir ayaǵi aqsaq bolsa da, pútkilley saw adamlar menen birdey miynet etiwden jalıqpaydı. Daniyar júda awır-basıq, kem sózli jigit. Ol óziniń ayrıqsha dawısı menen ajıralıp turadı. Daniyardıń kem sóylegenligi onıń hesh nárseni bilmewinen emes, bálkim ol kóp nárseni biliwin hám

ishte saqlawın seziniwimizge boladı. Onıń ishki dúnyası júdá bay. Ol ózinde shınayı muhabbatı menen adamgershilik hám miyrimlilik úlgisin kórsetedi.

Avtor Daniyar obrazi arqali ishki sezimin ham erkinlikke umitiliw ideyasın ashıp bere alǵan. Daniyardıń óz eline bolǵan muhabbati Jamilaniń jureginen orin tabadi. Daniyar ham Jamila sonday aq suwretshi Seyit bir shańaraq átrapında kóp waqıyalardı sáwlelendirgen. Urıs sebepli, awıldaǵı admlardıń táǵdirin kórsetıp beredi. Daniyar hám Jamila arasındaǵı muhabbat ruwhıy erkinlik hám sezimlerdiń kúshli sáwleleniwi bolıp tabıladı. Bul spektakl Berdaq atındaǵi Qaraqalpaq mámleketlik akedemiyalıq muzikalı teatrında 2018-jılı Marxabay Usenov tárepinen tabıslı saxnalastırladı.

Solay etip, spektaklde Sadıq báygide utılıp qaladı hám ashıw ústinde Jamilanı alıp qashadı. Jamila Sadıqtı jaqsı kórmeydi, eger jaqsı kórgende urıstan keliwin intizarlıq penen kúter edi. Jamila ushın Daniyardiń keliwi, oniń ishki tinishliǵi hám baxtın tabıwǵa jol ashqan edi. Awıl adamları bul muhabbattı qabıl etpeydi, sebebi, el dásturi, ayıplanıw barısı Jamilaǵa qarsı turadı. Sol sebepten, Jamila menen Daniyar awılda óz sezimlerın jasırıw arqalı jasaw múmkin emesligin túsinedi hám Jamila óz súyiklisi Daniyar ushın jámiyet qaǵıydaların buzıwǵa tayın boladı. Olar óz muhabbatları ushın ishki konfliktlerdi hám qıyınshılıqlardı jeńedi hám óz baxtı ushın qaharmanlıq etedi, socallıq ayıplanıwdan qorıqpaydı. Solay etip, Jamila obrazı arqalı hayaldiń erkinlikke, shın baxıtqa hám óz sezimlerine sadıq bolıwı huqıqı bar ekenligın kórsetedi. Jamila óz baxtı ushın qorıqpay qádem basqan naǵız qaharman. Chingiz Aytmatovtiń "Jamila" shıǵarması júrekten shıqqan hám júrekke jetetuǵın shıǵarma sanaladı. Jamila eń ullı baxıtı – pák muhabbatın hám erkinlikti tańlawı kerek ekenligin kórsetedi.

Avtor ideyasın rejissyor Marxabay Úsenov tamashagóyge jetkerip bere aldıma? Talqılawlar nátiyjesi sonı kórsetedi, ol Jamilaniń erkinlikke umtılıwın, óz baxtın tańlawǵa degen batirliǵin ayqin aship bere aldi. Rejissyordiń sonıńday sheberligi, Daniyar menen Jamila óz sezimlerin bildirer waqıtta saya teatrınıń úlgilerinen júda ónimli paydalanǵanda kórinedi. Aktyorlarǵa rol bólistiriwde aljaspaǵanlıǵın, personajlar xarakterine say aktyorlardı tańlay alǵanlıǵın spektakldi tamashalaǵan hár qanday tamashagóy dárhal ańlap jetedi. Daniyar rolinde oynaǵan Aziz Nazarımbetov obrazǵa kiriw barısnda sál tuyıq, az sóyleytuǵın, adamlar menen tez aralasıp ketpeytuǵın jas jigit obrazın ashıp bere aldi. Biraq, bul tuyıqlıq, kem sózlik onıń kúshsizligi emes, al ishki azabi ótken urıs jıllarında kórgen qıyınshılıqlarınıń tásiri ekenin tamashagóy júregine sheberlik penen jetkerip bere aldı. Jamila rolinde oynaǵan Miyrigúl Mambetmuratovanıń jası shıǵarmadaǵı bas qaharmanǵa salıstırǵanda bıraz úlkenirek bolsada, onıń aktyorlıq sheberligi kushli ekenligi kórinip tur. M.Mambetmuratova obrazǵa kirgende ol sırttan qaharman bolıp kórinbegeni menen oniń ishki sezimleriniń erkinlikke umtılıwın tereń jetkizip bere aldı. Hár bir sózinde, qarasında, qádeminde óz taǵdiri ushın juwapker ekenin sezdirip turadı. Daniyarǵa degen muhabbatı da jalǵan emes haqıyqatlı túrde, júrekten shıqqan sezim retinde ashıp bere aldı. M.Mambetmuratovanıń dublyorı Gúlsanem Abatbaeva jası hám sheberligi óziniń qaharmanına judá say tústi.

G.Abatbaeva Jamila obrazınıń kórkemligin saqlap, spektakldiń elede jaqsı shıǵıwına túrtki boldı.

Spektakldiń dekoraciyasına kelsek, júdá ápiwayı, biraq tereń mánili etip saxnalastırǵan, saxna ortasındaǵı aǵash arba waqıttıń ótip atırǵanın bildirse, qarapayım kórinis arqalı spektakldiń mánisin tereńlestirip, tamashagóyge sol dáwir ruwhın sáwlelendirip bere alǵan.

Saxna muzıkası spektaklge qay dárejede tasir kórsete aldı? Muzika óneri bárhama teatr kórkem ónerin bayıtıp, bir kopir bolıp xızmet etip kelgen. Saxna muzikası spektaklde tek qahramanlardıń ishki keshirmelerin emes, al árman-úmitin bildiretuǵın kórkem til sıpatında qollanıldı. Muzika bazi kórinislerdi jumsaq sazlı, bazı waqıtta kúshli tásir kórsetip sahnadaǵı háreketler menen dialoglarǵa tabiyiy túrde qosılıp kettı. Ásirese Jamila menen Daniyardıń bir-birine jaqın kelgen waqıtlarında muzika sezimdi kusheytip tamashagóydiń jurek tórinen tikkeley tásir etti.

Juwmaqlap aytatuǵın bolsaq, “Jamila” spektakli tek ǵana muhabbat haqqında emes, al insan óz júregin tińlap, erkin tańlaw kerek haqqında tereń manili shigarma. Bul spektakl hár bir tamashagáydiń qálbinde iz qaldıradı hám uzaq waqıt esinde saqlanadı, desek aljaspaǵan bolamız.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Ch.Aytmatov. “Jamila”. “Ilm-Ziyo-Zakovat”, 2020.
2. Ansatbaev N. Teatr hám aktyor, sabaqlıq. 2020.
3. Darushova Darixa Kadirniyazovna. "Yosh rejissyorning yangi talqindagi spektakli" Oriental Art and Culture 5 (2024): 656-658.
4. Darushova D.K. "Yaxshi dramaturgiya va rejissyor yechimining uyg‘unligi" Inter education & global study 3 (2025): 628-635

“TEBRANMAS YURAKLAR” – ZAMONAVIY SAHNA ASARINING INSON RUHIYATIGA TASIRI

Amanbaeva Albina
“Texnogen va san’atshunoslik” fakulteti
“San’atshunoslik” kafedrasi talabasi
Ilmiy rahbar: Tarbiya Seitnazarova,
“San’atshunoslik” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: “Tebranmas yuraklar” sahna asari-tug‘ilmagan bolalarning ichki monologi orqali insoniylik, mas’uliyat, mehr-shafqat va hayot qadri haqida asardir. Asarda yoshlarning xatolari, ota-onalarning noto‘g‘ri qarorlari, jamiyatdagi beparvolik va nogiron tug‘ilishiga olib keluvchi omillar achchiq haqiqat bilan ochib

beriladi. Asar hayotning nozikligi, har bir yurakning himoyaga loyiq ekani va insonning o‘zi yaratadigan fojealar haqida o‘ylashga undaydi.

Kalit sozlar: Hayot qadri, insoniylik, mehr-shafqat, mas’uliyat, taqdir, nogironlik, jamiyat beparvoligi, ota-ona qarori, ruhiy fojea, hayot nozikligi, ma’naviy ogohlantirish.

Аннотация: Сценическое произведение **«Непоколебимые сердца»**-это драматическая пьеса, ответственности, сострадании и ценности жизни через внутренние монологи нерождённых детей. В произведении показываются ошибки молодёжи, неверные решения родителей, социальное безразличие и факторы, приводящие к рождению детей с инвалидностью. Пьеса подчёркивает хрупкость жизни, необходимость беречь каждое сердце и заставляет задуматься о трагедиях, которые человек нередко создаёт собственными руками.

Ключевые слова: Ценность жизни, человечность, сострадание, ответственность, судьба, нерождённые дети, инвалидность, социальное безразличие, решение родителей, духовная трагедия, хрупкость жизни, нравственное предостережение.

Annotation: The stage play **“Unshaken Hearts”** is a dramatic work that, responsibility, compassion, and the value of life through the inner monologues of unborn children. The play reveals the consequences of youthful mistakes, parents’ wrong decisions, societal neglect, and factors that may lead to disability at birth. It emphasizes the fragility of life, the need to protect every innocent heart, and invites the audience to reflect on the tragedies that human beings often create by their own actions.

Keywords: Value of life, humanity, compassion, responsibility, destiny, unborn children, disability, social neglect, parental decisions, spiritual tragedy, fragility of life, moral warning.

“Tebranmas yuraklar” - zamonaviy sahna san’ati ichida inson ruhiyatining eng nozik qatlamlariga kirib boradigan, hayot haqiqatlarini yosh avlodga chuqur his qildiradigan asarlardan biridir. Bu sahna asarida ko‘tarilgan mavzular qanchalik og‘riqli bo‘lmasin, ular hayotning o‘zidan olingan, har bir tomoshabin yoki o‘quvchi qalbidan o‘tadigan haqiqatlarni o‘zida mujassam etadi. Mazkur asarni talaba sifatida o‘rganar ekanman, undagi har bir sahna, har bir dialog, har bir timsol-insonning tug‘ilishdan oldingi holati va dunyoga kelgandan keyingi murakkab hayoti o‘rtasidagi tafovutni anglatishini his qildim. Ayniqsa, hali dunyoni ko‘rmay, ammo yashashga tashna bo‘lgan go‘daklarning timsoli asarga o‘zgacha dramatik kuch bag‘ishlap turibdi. Ularning ichki monologlari orqali muallif jamiyatdagi ko‘zga

ko‘rinmaydigan fojealarni ochadi: mehr yetishmasligi, mas’uliyatsizlik, yoshlarning xatolari, taqdirning og‘ir zarbalari aks etgan.

Asarda boshidan oxirigacha ko‘rinib turadigan eng kuchli g‘oya-bu **hayotning qadriga etish**. Yaratilgan har bir jonning o‘z e’tibori, o‘z haqqi va o‘z taqdiri bor. Sahnada paydo bo‘ladigan Oqsoqol- hayot, tiriklik, minnatdorlik, mehrning ramziy ifodasidir. U tug‘ilmagan bolalarga hayot haqida so‘zlab beradi, ularning savollariga javob beradi. Har bir bolaning dunyoga kelishga bo‘lgan sog‘inchda-yu, intiqlik quvonchi ham meni talaba sifatida o‘ylantirdi. Ularning hali dunyoni ko‘rmay turib, ona bag‘riga talpinishi, yurtni, atrofni, hayotni yaxshi ko‘rishi- bularning bari aslida har bir onaga, har bir insonga juda muhim xabar beradi. Asardagi eng og‘riqli nuqtalardan biri - nogiron bo‘lib tug‘ilishi kutilayotgan qiz bolaning taqdiri. Uning mavjudligi, hali yuragi urib turib, hali umid bilan yashashni istab turib, baribir dunyoga kelolmay ketishi - bu insoniyatning o‘z qo‘li bilan qilgan xatolarining jazosi sifatida ko‘rsatiladi. Bu yerda muallif juda nozik haqiqatni ochadi: ayrim fojealar - kasallik, nogironlik, muammolar - faqat taqdir emas, balki odamlarning beparvoligi, zararli odatlari, mas’uliyatsiz qarorlari sabab kelib chiqadi. Asarda aytilgan “bularni insonning o‘zi yaratdi” degan jumla meni talaba sifatida chuqur o‘ylantirdi. Haqiqatda ham ko‘plab muammolar, jumladan, bolalarning nogiron bo‘lib tug‘ilishi ham ko‘pincha ekologik muhit, dori vositalarining suiiste’moli, zararli odatlar yoki ijtimoiy beparvolik oqibatida yuzaga keladi.

Bola timsollari orasida o‘zaro achinish, mehr, qo‘llab-quvvatlash, bir-biriga achinish kabi tuyg‘ular ko‘p uchraydi. Ularning hali tiriklik yuzini ko‘rmay turib, bir-birining taqdiriga kuyinishi-bu sahnaning eng chuqur nuqtasidir. Ayniqsa, bolaning o‘z taqdiri bilan yuzma-yuz qolishi-uning onasi turmushga chiqmasdan homilador bo‘lganligi, shundan qo‘rqib, bola tug‘ilmasdan abort qilishga qaror qilganligi ju’da odamni ranjitadi. Men bu spektaklni ko’rganimda, nafaqat bolaga achindim, balki real hayotda ham ko‘plab shunday fojealar bo‘layotganini his qildim. Yoshlarning xatolari, jamiyat bosimi, qo‘rquv, nafs yoki johillik- bularning barchasi hali dunyoni ko‘rishga ulgurmagan qalblar taqdiriga bevosita ta’sir qiladi.

Asardagi uch bolaning har biri kelajak haqidagi rejalari bilan o‘rtoqlashadi. Birining orzusi-olim bo‘lish, boshqasining orzusi-muallim bo‘lish, uchinchisining orzusi - shifokor bo‘lish. Men buni korib, yana bir marta o‘yladim: aslida inson dunyoga kelayotganda beg‘ubor, pokiza, orzulari buyuk bo‘ladi. Dunyo esa unga bu orzularni amalga oshirish uchun imkon berishi kerak, lekin ba’zan jamiyat, atrof-muhit, hatto o‘z ota-onasi ham unga bu imkoniyatni bermaydi.

Bola timsollarining ko‘z o‘ngimizda birin-ketin yo‘qolishi-spektakl jarayonida eng og‘riqli manzara bo‘ldi. Avval nogiron bo‘lib tug‘ilishi kerak bo‘lgan qizning o‘limi, keyin bolaning abort orqali hayotdan mahrum qilinishi, so‘ngra yana bir

bolaning yo‘qolishi-bularning barchasi bitta haqiqatni takrorlaydi: **hayot juda nozik, u beparvolikka chiday olmaydi**. Ona o‘g‘lini ko‘rmay qolishdan qo‘rqadi, bola esa onasi uchun jonini berishga tayyor. Men talaba sifatida bu sahnani o‘qir ekanman, bu yerda muallif ota-ona va bola o‘rtasidagi eng oliy tuyg‘uni - benazir muhabbatni tasvirlayotganini chuqur his qildim.

Asarda Oqsoqol obrazining mavjudligi ham alohida e’tiborga loyiq. U go‘yoki hayotning o‘zidir: mehribon, ammo adolatli; og‘riqli haqiqatlarni aytishga majbur, ammo hech qachon qo‘pol emas; yordam bermoqchi, ammo insonning o‘zi yaratgan muammolarni hal qilishga ojiz. Bu obraz orqali muallif insoniyatga juda kuchli xabar beradi: **Taqdir - bu ko‘pincha insonning o‘z qo‘li bilan yozgan bitigi.**

Asar yakunida qolgan yagona bola - Aqilbek - hayotda buyuk maqsadlar sari intilib yashashga chaqiriladi. Unga: “Sen o‘z yo‘lingni boshlab bersang, boshqalar ham ergashadi,” deyiladi. Bu jumla aynan biz - talabalarga qaratilgandek yangradi. Chunki jamiyatni o‘zgartirish, insonlarning xatosini kamaytirish, mehrni ko‘paytirish, mas’uliyatni oshirish - bularning bari aynan bizning qo‘limizda. Kimdir muallim, kimdir shifokor, kimdir san’atkor, kimdir olim bo‘lib, jamiyatdagi muammolarni o‘z sohasida yengadi.

Men talaba sifatida ushbu asarni o‘qib, bitta katta xulosaga keldim**: har bir tug‘ilayotgan yurak - mehrga, himoyaga, e’tiborga loyiq. Har bir yo‘qolayotgan yurak esa-insonning beparvoligi, qo‘rqoqligi yoki mas’uliyatsizligi uchun to‘langan og‘ir narxdir.**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A. Ismaylov - *Tebiranmas yuraklar* (sahna asari). – Teatr spektakli.
2. O‘zbekiston davlat san’at institutining o‘quv-metodik materiallari.
3. Dramaturgiya bo‘yicha umumiy adabiyotlar (ilmiy maqolalar, tahlillar).
4. Oila va jamiyat mas’uliyati haqida ilmiy-publitsistik manbala internet sahivala

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ЦИФРОВОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ

Заретдинов Караматдин Курбанбаевич
Доцент
Нукусский филиал ГИИКУз

Аннотация: В этой статье рассказывается о техническом прогрессе телевидения от его создания до его цифровой трансформации.

Ключевые слова: культура, телевидение, пресса, средства массовой информации, технология, эфир, синхрон.

Abstract: This article discusses the technical progress of television from its creation to its digital transformation.

Keywords: culture, television, press, mass media, technology, broadcast, sync.

В наше время, называемое информационным веком, телевидение выделяется среди средств массовой информации своим воздействием, масштабом и массовостью. Сегодня телевидение играет важную роль не только в распространении информации, но и в образовании, культуре и развлечениях. Но ему нелегко было достичь этого уровня. История технического развития телевидения богата выдающимися инженерными, научными открытиями и технологическими революциями.

Телевидение - это важное средство коммуникации, позволяющее массово передавать информационные и развлекательные программы.

Технические основы телевидения начали формироваться в конце XIX века. До этого информация распространялась только через прессу и радиоволны. В первых телевизионных экспериментах использовались механические методы.

В 1884 году немецкий инженер Пауль Нипков изобрел механическое сканирующее устройство под названием "диск Нипкова." Это устройство позволило сканировать изображение по ходу и создало первоначальную концепцию телевидения. Возникновение радио и кино стало основой для появления телевидения. Телевидение, то есть возможность видеть издалека, физически состоит из трех этапов.

На первом этапе изображения последовательно преобразуются в электрические сигналы (анализируется изображение), на втором этапе сигналы передаются по эфиру или по проводам на соответствующее расстояние, а на третьем этапе, хотя в 70-х годах прошлого века говорилось о возможности передачи электрических сигналов на большие расстояния путем обратного преобразования в элементы изображения (синтез изображения),

реализовать эту идею в то время было невозможно. Для этого, конечно, нужна была техническая база. Такая возможность появилась в середине двадцатых годов, с развитием промышленно-технической базы связи.

В возникновении телевидения, как и в совершенствовании радио и кино, есть заслуга многих ученых. Однако из-за трудной и сложной работы он не смог заручиться поддержкой, когда его протестировали на Московско-Петербургском телеграфе. Потому что это было трудно. Для передачи изображения на большие расстояния первоначально потребовалось выполнить химическую обработку медной пластинки с изображением в обратном направлении. На это потребовалось много времени.

В 1884 году поляк П. Нипков получил патент на развертку изображения путем быстрого вращения диска с отверстиями спиральным способом. В его приемном аппарате можно было видеть движение и изображение, даже если оно было тусклым. Свидетельство (патент) Б.П. Грабовского на электротелескопический аппарат выдано 9 ноября 1925 года. Однако в последние годы по неизвестным причинам эксперименты прекратились.

В 1930 году в Всесоюзном электротехническом институте в Москве П.П. Шмаков создал новое устройство для передачи и приема с помощью диска Нипкова, и начались эксперименты. Эта система, называемая механическим телевидением, предоставляла вид, разделенный на 30 строк (1200 элементов). Для сравнения, современные телевизоры разделены на 1200 рядов. Это означает, что современные телевизоры дают 30-40 раз более четкое изображение по сравнению с "механическими" телевизорами с маленькими экранами в тридцатые годы.

Электронное телевидение стало популярным в 1940-1950-х годах и начало широко распространяться по всему миру. В этот период:

Открылись первые официальные телеканалы, и телевизоры вышли на коммерческий рынок. Появилась возможность синхронной передачи аудио и видео в эфире. В то время телевидение вещало в основном в черно-белом формате, но это тоже было большой новостью для миллионов людей.

К 1930-м годам, из-за ограниченных возможностей механического телевидения, от него начали отказываться, и начался переход к электронному телевидению.

В конце 1950-х годов начало развиваться цветное телевидение. Применение этой новой технологии привело к значительному повышению качества эфира и красоты передач.

К 2000-м годам начало развиваться IP-телевидение (телевидение на основе интернет-протокола). Через него телеконтент доставляется потребителю через сеть Интернет. Этот формат телевидения предоставил возможности для: интерактивности, просмотра, персонализации сервиса. В отличие от традиционного аналогового телевидения, в цифровом телевидении аудио- и видеоданные передаются через числа. Эта технология имеет следующие преимущества: качественное изображение, возможность

размещения большего количества каналов, дополнительные услуги (заголовки, дублирование, интерактивное меню).

К 2020 году многие страны мира, включая Узбекистан, полностью отказались от аналогового вещания и перешли на цифровое телевидение. Этот исторический шаг сыграл важную роль в улучшении качества эфира и выводе культуры обслуживания на новый уровень.

Телевидение активно служит не только для передачи информации, но и для обучения, воспитания и досуга людей. Он охватывает широкую аудиторию посредством местных и международных новостей, научно-популярных передач, кинофильмов и спортивных трансляций.

Таким образом, телевидение - это не только источник информации, но и крупная технологическая программа, демонстрирующая научный и технический потенциал человечества. Его технический прогресс формировался веками благодаря научным исследованиям, инженерным идеям и социальным потребностям. В сегодняшнюю цифровую эпоху телевидение вступает в новую эру. Его будущее, несомненно, будет более интерактивным, индивидуальным и технологически совершенным.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Briggs, Asa & Burke, Peter. A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet. Polity Press, 2009.– Медиа воситаларининг ижтимоий ва техник ривожланиши ҳақидаги классик тадқиқот.

2. Burns, R. W. Television: An International History of the Formative Years. The Institution of Engineering and Technology (IET), 1998. – Илк телевидение технологиялари ва тадқиқотчилари ҳақида батафсил маълумот.

3. Joseph R. Dominick. The Dynamics of Mass Communication: Media in the Digital Age. McGraw-Hill, 2012. – Рақамли даврда оммавий ахборот воситалари, жумладан телевидение ривожи.

4. ITU (International Telecommunication Union). https://www.itu.int- Рақамли телевидение стандартлари, жаҳон миқёсида телекоммуникация ривожи.

5. UNESCO Institute for Statistics – Media Statistics http://uis.unesco.org – Телевидение ва медиа соҳасидаги глобал трендлар ва маълумотлар.

6. Ўзбекистон Миллий Телерадиокомпанияси (МТРК) расмий сайти https://mtrk.uz

ZAMONAVIY FILMLARDA OVOZ REJISSYORLIGI MAHORATI

Manas Abdreymov Bekpolatovich
O‘zDSMI Nukus filiali
“Texnogen san’ati” kafedrasi mudiri, Dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy filmlarda ovoz rejissyorligi mahoratining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Ovozning kino tilidagi o‘rni, tasvir bilan o‘zaro munosabati, dramatik va psixologik funksiyalari ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ovoz rejissyorligi bugungi kunda texnik jarayon emas, balki mustaqil ijodiy yo‘nalish sifatida shakllangan bo‘lib, u dramaturgik ma’no yaratishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: ovoz rejissyorligi, ovoz dizayni, kino san’ati, dramaturgiya, film ovozi, fazoviy audio, tasvir va ovoz sintezi, psixologik ta’sir.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты мастерства звукорежиссуры в современном кино. Анализируется роль звука в кинематографическом языке, его взаимодействие с изображением, а также драматургические и психологические функции. Результаты исследования показывают, что звукорежиссура в настоящее время является не только техническим процессом, но и самостоятельным творческим направлением, играющим ключевую роль в формировании художественного смысла фильма.

Ключевые слова: звукорежиссура, звуковой дизайн, киноискусство, драматургия, звук в кино, пространственный звук, синтез изображения и звука, психологическое воздействие.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of sound directing mastery in contemporary cinema. It analyzes the role of sound in cinematic language, its interaction with the image, and its dramatic and psychological functions based on academic sources. The findings demonstrate that sound directing has evolved beyond a purely technical process and has become an independent creative field that plays a crucial role in constructing artistic meaning in film.

Keywords: sound directing, sound design, cinema art, dramaturgy, film sound, spatial audio, image and sound synthesis, psychological impact.

Kino san’ati sintez san’at turi sifatida tasvir va ovoz uyg‘unligiga asoslanadi. Agar dastlabki kino davrida vizual ifoda yetakchi o‘rinni egallagan bo‘lsa, ovoz texnologiyasining paydo bo‘lishi bilan film tilining estetik va dramaturgik imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Bugungi kunda ovoz rejissyorligi nafaqat texnik jarayon, balki mustaqil ijodiy yo‘nalish sifatida qaraladi. Ovoz inson idrokida alohida o‘rin tutadi. Eshitish sezgisi makon, masofa, xavf va ruhiy holatni tez anglash imkonini beradi. Shu sababli kino jarayonida ovoz tomoshabinning hissiy qabuliga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tasvir ko‘rish orqali ma’lumot bersa, ovoz ko‘pincha ong osti darajasida ishlaydi.

Fransuz kino nazariyotchisi Michel Chion o‘zining Audio-Vision: Sound on Screen asarida shunday yozadi:“Ovoz tasvirni yolg‘iz holdagi tasvir ko‘rsatganidan boshqacha tarzda namoyon etadi.”[1] Bu fikr kino tilida ovozning interpretativ kuchga egaligini ko‘rsatadi. Ya’ni bir xil vizual tasvir turli xil ovoz bilan butunlay boshqa ma’noga ega bo‘lishi mumkin. Shuningdek, Elisabeth Weis va John Belton o‘zlarining Film Sound: Theory and Practice asarida quyidagicha ta’kidlaydi: “Film ovozi oddiy voqelikni qayta ishlab berish emas, balki ma’no shakllantiruvchi konstruksiyadir.”[2] Demak, zamonaviy kino san’atida ovoz real hayotni nusxalash emas, balki badiiy ma’no yaratish vositasidir.

Ovoz rejissyorligi nazariyasida film ovozi ko‘p qatlamli tizim sifatida qaraladi. Asosiy elementlar — dialog, musiqa va effektlardir. Ularning har biri mustaqil vazifaga ega bo‘lsa-da, yagona dramatik tizim ichida ishlaydi.

Amerikalik mutaxassis David Sonnenschein o‘zining Sound Design: The Expressive Power of Music, Voice and Sound Effects in Cinema asarida shunday yozadi: “Ovoz dizayni – bu hissiyot va kayfiyatni yaratish uchun tovushdan foydalanish san’atidir.” [3] Bu ta’rif ovozning psixologik ta’sir mexanizmini ochib beradi. Past chastotali tovushlar xavotir uyg‘otadi, keskin va to‘satdan paydo bo‘ladigan effektlar esa qo‘rquvni kuchaytiradi. Shu sababli triller va dramatik filmlarda ovoz dizayni markaziy o‘rin tutadi.

Tomlinson Holman esa ovozning dramaturgik vazifasini quyidagicha belgilaydi: “Film ovozining asosiy maqsadi – hikoyani qo‘llab-quvvatlash va tomoshabinga sezilmaydigan tarzda ishlashdir.”[4] Bu “ko‘rinmas san’at” tamoyili zamonaviy ovoz rejissyorligi mezonini belgilaydi. Professional ovoz tomoshabinni chalg‘itmaydi, aksincha, voqea ichiga chuqurroq olib kiradi.

Nazariy jihatdan diegetik va nondiegetik ovoz tushunchalari kino ovozshunosligining asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Diegetik ovoz — bu film voqeligi ichida mavjud bo‘lgan va qahramonlar tomonidan eshitilishi mumkin bo‘lgan tovushlardir. Bunga dialoglar, qadam tovushi, eshikning yopilishi, avtomobil shovqini yoki sahnada ijro etilayotgan musiqa kiradi. Diegetik ovoz film makonining realizmini ta’minlaydi, tomoshabinda voqea haqiqiy sodir bo‘layotgan degan tasavvur uyg‘otadi.

Nondiegetik ovoz esa film voqeligidan tashqarida mavjud bo‘ladi va qahramonlar tomonidan eshitilmaydi. Masalan, fon musiqasi, dramatik orkestr partiyalari, izohchi ovozi (voice-over) yoki metaforik tovush effektlari shular jumlasidandir. Ushbu qatlam tomoshabinning hissiy qabulini boshqarishga xizmat qiladi. U voqea mazmunini chuqurlashtiradi, dramatik keskinlikni oshiradi yoki ma’lum bir ruhiy holatni kuchaytiradi.

Michel Chion diegetik va nondiegetik ovoz o‘rtasidagi chegaraning har doim ham qat’iy emasligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, ovoz ko‘pincha “ko‘rinmas ko‘prik” vazifasini bajarib, tasvir va tomoshabin ongini bog‘laydi. Bu esa ovozning estetik va semantik moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

Amaliy jihatdan diegetik va nondiegetik qatlamlarning o‘zaro almashuvi film dramaturgiyasini boyitadi. Masalan, sahnada radio orqali yangrayotgan musiqa (diegetik) asta-sekin kuchayib, butun kadrni qamrab olgan fon musiqasiga (nondiegetik) aylanishi mumkin. Bunday o‘tish tomoshabinning hissiy tajribasini kuchaytiradi va sahnaga metaforik ma’no beradi.

Zamonaviy filmlarda ovoz dizayni dramatik konstruktsiyaning markaziy elementiga aylangan. Masalan, Dunkirk filmida vaqt bosimi hissi doimiy fon shovqini va ritmik tovushlar orqali yaratiladi. Dialog minimal darajada qo‘llanilgan bo‘lsa-da, ovoz keskinlikni uzluksiz ushlab turadi.

Mashhur ovoz ustasi Walter Murch shunday deydi: “Ovoz — bu tasvirning yarmidir.”[5] Bu fikr zamonaviy kino amaliyotida to‘liq o‘z tasdig‘ini topadi. Ko‘plab sahnalarda dramatik yuk aynan ovoz orqali beriladi. Gravitatsion filmida kosmik sukunat va ichki vibratsiyalar orqali realizm va izolyatsiya hissi yaratiladi. Bu yerda minimalistik ovoz yechimi tomoshabinning psixologik holatini boshqaradi.

Rick Viers ovoz effektlarining realizmdagi o‘rnini quyidagicha baholaydi: “Ovoz effektlari sahnani ishonchli qiladigan mayda tafsilotlardir.”[6] Demak, zamonaviy kino jarayonida ovoz rejissyori tasvirni jonlantiruvchi va dramatik ma’no yuklovchi ijodiy subyekt hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy filmlarda ovoz rejissyorligi texnik jarayon darajasidan yuqori bosqichga ko‘tarilgan. U dramaturgiya, psixologiya va texnologiya sintezi sifatida namoyon bo‘ladi. Nazariy manbalar ovozning ma’no yaratuvchi va hissiy boshqaruvchi vosita ekanligini asoslab beradi. Amaliy misollar esa ovoz tasvir bilan teng ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Kelajakda immersiv audio tizimlar, fazoviy ovoz texnologiyalari va raqamli innovatsiyalar rivoji bilan ovoz rejissyorligi yanada mukammallashadi. Biroq uning asosiy vazifasi o‘zgarmaydi: hikoyani kuchaytirish va tomoshabinning hissiy tajribasini shakllantirish.

Shunday qilib, zamonaviy filmlarda ovoz rejissyorligi — bu mustaqil ijodiy san’at bo‘lib, u kino tilining ajralmas va teng huquqli komponenti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Michel Chion, Audio-Vision: Sound on Screen, Columbia University Press, 1994, 21-bet.
2. Elisabeth Weis, John Belton, Film Sound: Theory and Practice, Columbia University Press, 1985, 3-bet.
3. David Sonnenschein, Sound Design, Michael Wiese Productions, 2001, 1-bet.
4. Tomlinson Holman, Sound for Film and Television, Focal Press, 2010, 5-bet.
5. Walter Murch, In the Blink of an Eye, Silman-James Press, 2001, 19-bet.
6. Rick Viers, The Sound Effects Bible, Michael Wiese Productions, 2008, 15-bet.

RADIO OVOZ REJISSURASI

Sharafatdin Bawetdinov Kazimbekovich
O‘zDSMI NF “Texnogen san’ati” kafedrasi assistent o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy radio san’atida ovoz rejissurasi va sound-designning tutgan o‘rni, uning badiiy-estetik xususiyatlari hamda texnologik transformatsiyasi keng qamrovli tahlil qilingan. Tadqiqot davomida radioning faqat akustik kanal orqali tinglovchi tasavvuriga ta’sir ko‘rsatish fenomenologiyasi, mikrofon estetikasi va akustik planlar dramaturgiyasi masalalari real ilmiy adabiyotlar (N. Konopleva, V. Kazaryan, A. Sevastopolskiy kabi olimlarning asarlari) asosida yoritilgan. Maqolada raqamli audio ishchi stansiyalarining (DAW) ijodiy jarayonga ta’siri va O‘zbekiston radioeshittirish tizimida professional kadrlar tayyorlashning dolzarb muammolari, xususan, “akustik eshitish” qobiliyatini shakllantirish masalalari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Radio san’ati, ovoz rejissurasi, akustik obraz, sound-design, mikrofon estetikasi, raqamli montaj, audio dramaturgiya, reverberatsiya, akustik plan, milliy radio, psixoakustika.

Аннотация: В данной статье подробно анализируется роль звукорежиссуры и звукового дизайна в современном радиоискусстве, его художественно-эстетические особенности и технологическая трансформация. В ходе исследования освещены вопросы феноменологии воздействия радио только через акустический канал на воображение слушателя, эстетики микрофона и драматургии акустических планов на основе реальной научной литературы (работы таких ученых, как Н. Коноплева, В. Казарян, А. Севастопольский). В статье научно обосновано влияние цифровых аудио рабочих станций (DAW) на творческий процесс и актуальные проблемы подготовки профессиональных кадров в системе радиовещания Узбекистана, в частности, вопросы формирования способности “акустического слуха.”

Ключевые слова: Радиоискусство, звукорежиссура, акустический образ, sound-design, эстетика микрофона, цифровой монтаж, аудиодраматургия, реверберация, акустический план, национальное радио, психоакустика.

Annotation: This article comprehensively analyzes the role of sound directing and sound design in modern radio art, its artistic and aesthetic features, and technological transformation. In the course of the research, the phenomenology of the influence of radio only through acoustic channels on the listener's imagination, the aesthetics of the microphone, and the dramaturgy of acoustic shots are highlighted on the basis of real scientific literature (works of such scientists as N.

Konopleva, V. Kazaryan, A. Sevastopolsky). The article scientifically substantiates the influence of digital audio workstations (DAW) on the creative process and the current problems of training professional personnel in the broadcasting system of Uzbekistan, in particular, the formation of the ability for “acoustic hearing.”

Keywords: Radio art, sound design, acoustic image, sound design, microphone aesthetics, digital editing, audio dramaturgy, reverberation, acoustic plan, national radio, psychoacoustics.

Radio — insoniyat tarixidagi eng intellektual va xayolotga asoslangan media turi hisoblanadi. Unda vizual obrazlarning mavjud emasligi, tinglovchini o‘z tasavvur dunyosida "film" yaratishga majbur qiladi. Bu jarayonda ovoz rejissyori shunchaki texnik operator emas, balki tovushlar orqali fazoviy va vaqtinchalik mantiqni quruvchi me’mordir. Ma’lumotlarning katta qismi vizual kanallar orqali o‘zlashtiriladigan hozirgi axborot asrida, radioning faqat akustik vositalar yordamida hissiyotlarga ta’sir qila olishi uning estetik fenomenidir.

Ovoz rejissurasi nazariyasining shakllanishi ovozning fizik xususiyatlari va inson psixologiyasining o‘zaro aloqasini o‘rganishdan boshlanadi. Rejissyor mikrofondan kelayotgan signalni shunday shakllantirishi kerakki, tinglovchi nafaqat axborotni qabul qilsin, balki voqelikning "rangi" va "hidi"ni ham his qilsin. Bu borada sohaning yetuk nazariyotchisi N. Konopleva o‘zining fundamental asarida shunday yozadi: “Ovoz rejissyori — bu nafaqat texnik qurilmalar (pult, mikrofon, protsessorlar) ustasi, balki eng avvalo, eshitilayotgan asarning dramaturgiyasini his qiluvchi ijodkordir. Uning vazifasi — qog‘ozdagi matnni jonli, hajmli va hissiy bo‘yoqlarga boy akustik dunyoga aylantirishdir”[1].

Radioeshittirish dramaturgiyasida uchta asosiy komponent: nutq, musiqa va shum (akustik effektlar) o‘zaro dialektik bog‘liqlikda bo‘ladi. Nutq — mantiqiy ma’noni, musiqa — hissiy fonni, shumlar esa — reallik ishonchliligini ta’minlaydi. Masalan, sukunatning o‘zi ham radioda kuchli badiiy vosita bo‘lib, u personajning ichki kechinmalarini yoki voqealar o‘rtasidagi dramatik to‘xtamni ifodalashi mumkin. Rejissyor ushbu elementlar orasidagi dinamik muvozanatni (balansni) saqlashi shart. Agar musiqa nutqni bosib ketsa — mantiq yo‘qoladi, agar shumlar yetishmasa — asar sun’iy (steril) bo‘lib qoladi.

Radio rejissurasining eng o‘ziga xos jihati bu — "mikrofon estetikasi"dir. Teatr sahnasida aktyor o‘z ovozini oxirgi qatordagi tomoshabinga yetkazish uchun baland va "proyeksiyali" gapirishi kerak. Radioda esa mikrofon aktyorning eng yaqin sirdoshiga aylanadi. U inson nafasining titrashi, lablarning shivirashi va ovozdagi eng nozik tembr o‘zgarishlarini ham ulkan badiiy voqeaga aylantira oladi. Akustik muhitni to‘g‘ri shakllantirish va tinglovchini voqealar markaziga olib kirish haqida professor V. Kazaryan shunday chuqur tahlil beradi: “Radio san’atida fazoviy

tasavvurni shakllantirish ovoz rejissyorining mahoratiga bog‘liq. Tovushning chuqurligi, uning reverberatsiyasi (aks sadosi) va rejalarning to‘g‘ri taqsimlanishi tinglovchida voqea sodir bo‘layotgan joy haqida aniq vizual tasavvur uyg‘otadi: bu tor xonami yoki keng maydonmi — barchasini ovoz belgilaydi”[2].

Ovoz rejissurasida akustik planlar (perspektiva**)** tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Bu tasviriy san’atdagi perspektiva qonuniyatlariga o‘xshaydi:

1. Birinchi plan (Yaqin plan): Ovoz to‘g‘ridan-to‘g‘ri "tinglovchining qulog‘iga" aytilayotgandek tuyuladi. Bu intim muloqot, ichki monolog yoki sirdosh suhbatlar uchun ishlatiladi.
2. Ikkinchi plan (O‘rta plan): Oddiy muloqot masofasi. Bu yerda xonaning tabiiy aks sadosi va atrof-muhit tovushlari (masalan, choy qoshiqning ovozi) eshitilib turadi.
3. Uchinchi plan (Uzoq plan): Voqea sodir bo‘layotgan umumiy fon. Masalan, uzoqdan kelayotgan poyezd tovushi yoki ko‘cha shovqini.

Rejissyor ushbu planlarni mahorat bilan almashtirish orqali tinglovchini voqelik ichida “harakatlantiradi”. Bu esa montaj jarayonining eng murakkab va ijodiy qismidir.

Raqamli Texnologiyalar va Zamonaviy “Sound Design” Transformatsiyasida XXI asr boshlarida radio texnikasi butunlay raqamli platformaga o‘tdi. Ilgari magnit lentalarni qaychi bilan kesib montaj qilingan bo‘lsa, bugun DAW (Digital Audio Workstation) dasturlari soniyaning mingdan bir ulushigacha aniqlikda ishlash imkonini beradi. Biroq, texnik imkoniyatlarning ortishi ovoz rejissyoridan nafaqat muhandislik bilimini, balki yuksak estetik didni ham talab qiladi.

Zamonaviy raqamli ishlov berish jarayonlari haqida A. Sevastopolskiy o‘z asarida shunday ogohlantiradi: “Raqamli texnologiyalar ovoz rejissyoriga tovushning har bir chastotasini (equalization) va dinamik diapazonini (compression) jarrohlik aniqligida boshqarish imkonini berdi. Bu esa radioeshittirishning estetik sifatini yangi bosqichga olib chiqdi, biroq texnik mukammallik badiiy g‘oyadan ustun bo‘lib ketmasligi kerak”[3].

Bugun Sound Design (Ovoz dizayni) tushunchasi radio uchun yangi qirralarni ochmoqda. Endi rejissyor tayyor shovqinlar kutubxonasidan foydalanish bilan cheklanib qolmaydi. U "Foley" san’ati orqali yangi tovushlarni kashf etadi. Masalan, kosmik kemaning ichki shovqinini yaratish uchun u bir necha xil sintetik va tabiiy tovushlarni bir-biriga qatlamlaydi (layering).

Bundan tashqari, ko‘p kanalli (Stereo, Surround**)** eshittirishlar davrida ovozning panoramasi bilan ishlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ovozning chapdan o‘ngga harakatlanishi yoki uning spektral boyligi tinglovchining immersion (sho‘ng‘ish) holatini ta’minlaydi. Zamonaviy rejissyor bir vaqtning o‘zida ham fizik, ham psixoakustik mutaxassis bo‘lishi talab etiladi.

O‘zbekiston radioeshittirish tarixi boy an’analarga ega. "Oltin fond"dagi radio-spektakllarimiz o‘zining ovoz rejissurasi yechimlari bilan jahon andozalaridan

qolishmaydi. Biroq, bugungi kunda media makonining kengayishi professional kadrlar tayyorlash masalasini kun tartibiga qo‘ymoqda. Xususiy radiostansiyalarda ko‘pincha texnik sifatga (shovqinlarning balandligi, dinamik siqilishga) e’tibor berilib, asarning badiiy-estetik yaxlitligi ikkinchi planga tushib qolmoqda.

Ovoz rejissurasi sohasidagi milliy tadqiqotchi va pedagog Olim To‘rayev ushbu muammoni shunday izohlaydi: "Ovoz rejissurasini o‘rgatishda faqatgina texnik asbob-uskunalar bilan ishlashni emas, balki talabalarda 'akustik eshitish' qobiliyatini va badiiy didni shakllantirish birlamchi vazifadir. Rejissyor asarning musiqiy va shovqinli bezagini tanlashda uning etnik va madaniy kontekstini hisobga olishi shart"[4].

Kelajak uchun strategik takliflar:

1. Akademik tayyorgarlik: Oliy ta’lim muassasalarida "Radio sound-design" yo‘nalishi bo‘yicha amaliy laboratoriyalarni ko‘paytirish. Talabalar nafaqat asbob-uskunani, balki dramaturgiya asoslarini ham o‘rganishi kerak.
2. Arxivlarni saqlash**:** O‘zbekiston radiosining noyob akustik merosini raqamli restavratsiya qilish va ularni master-klass sifatida yoshlarga taqdim etish.
3. Milliy kontent: Global ovoz effektlari bazalaridan voz kechib, milliy asboblar, mahalliy tabiat tovushlari va o‘zbek va qoraqalpoq nutq intonatsiyasiga mos keladigan xususiy "shovqinlar banki"ni yaratish.

Xulosa qilib aytganda, radio ovoz rejissurasi — bu texnik mahorat va badiiy fantaziya uyg'unligidan iborat murakkab intellektual jarayondir. Zamonaviy radio shunchaki axborot uzatuvchi vosita emas, balki inson tasavvuriga akustik tebranishlar orqali ta’sir etuvchi o‘ziga xos san’at turidir.

Tadqiqot natijasida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

1. **Badiiy va texnik sintez:** Ovoz rejissyori texnik mukammallikni asarning badiiy g‘oyasiga xizmat qildira olishi, tovushlar zanjiri orqali tinglovchi ongida vizual obrazlar silsilasini yaratishi shart.
2. **Psixoakustik muvozanat:** Radioeshittirishda qo‘llaniladigan har bir akustik element (musiqa, shum, sukunat) tinglovchi psixologiyasiga ta’sir etishini hisobga olib, "akustik ekologiya" tamoyillariga amal qilish lozim.
3. **Texnologik va etik uyg‘unlik:** Raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt imkoniyatlari rivojlanayotgan davrda ham ovoz rejissurasi markazida insoniy tuyg‘u va jonli ijro etikasi ustuvor bo‘lib qolishi zarur.

Zero, radio ovoz rejissurasi — tinglovchini "ko‘rmasdan turib ko‘rishga" va voqelikni tovush orqali his qilishga o‘rgatuvchi hayotning akustik ko‘zgusidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Коноплева Н.П. Основы звукорежиссуры: Учебное пособие для вузов. — М.: Прогресс, 2005. — 232 с. (Iqtibos olingan bet: 42).
2. Казарян В.А. Звуковая режиссура в радиовещании: Теория и практика. — СПб.: Лань, Планета музыки, 2011. — 256 с. (Iqtibos olingan bet: 78).

3. Севастопольский А.М. Теория и практика современной звукорежиссуры: цифровая трансформация. — К.: Феникс, 2018. — 190 с. (Iqtibos olingan bet: 115).
4. To‘rayev O.H. Ovoz rejissurasi san’ati: o‘tmish va kelajak (O‘quv qo‘llanma). — T.: Musiqa nashriyoti, 2022. — 148 b. (Iqtibos olingan bet: 56).
5. Алдошина И.А., Приттс Р**.** Музыкальная акустика: Учебник для вузов. — СПб.: Композитор, 2006. — 720 с.
6. Дементьев А.Б. Радиодраматургия и основы звукового оформления эфира. — М.: Аспект Пресс, 2015. — 176 с.

MUSIQANING KINODA TUTGAN O‘RNI: NAZARIY VA AMALIY TAHLIL

Tilepov Quatbay Nukusbaevich
O‘zDSMI Nukus filiali
“Texnogen san’ati” kafedrasi o‘qituvchisi

Mazkur tezisda musiqaning kinodagi o‘rni, uning badiiy ifoda vositasi sifatidagi ahamiyati hamda dramaturgik funksiyalari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Kino san’atida musiqa nafaqat fon elementi, balki syujet rivoji, obraz xarakteri va tomoshabin hissiyotiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim komponent sifatida namoyon bo‘ladi. Tezisda musiqaning tarixiy taraqqiyoti, kinodramaturgiyadagi roli, janr xususiyatlari va zamonaviy texnologiyalar asosida qo‘llanilishi yoritilgan. Shuningdek, jahon va o‘zbek kino tajribasi misolida musiqaning estetik va psixologik ta’sir mexanizmlari tahlil etiladi.

Kino san’ati sintez san’at turi sifatida adabiyot, teatr, tasviriy san’at va musiqaning uyg‘unlashuvi natijasida shakllangan. Ayniqsa, musiqa kino tilining ajralmas qismiga aylangan. Tovushsiz kino davridayoq musiqa tasvirni jonlantirish, dramatik ta’sirni kuchaytirish vositasi sifatida qo‘llanilgan. 1927-yilda yaratilgan THE JAZZ SINGER (Jaz xonandasi) filmi bilan sinxron ovozli kino davri boshlangan va bu jarayon film musiqasining yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘lgan[1].

Kino musiqasi — bu film dramaturgiyasining tarkibiy qismi bo‘lib, u syujet rivojini, obrazlarning ichki kechinmalarini va umumiy badiiy muhitni shakllantiradi. Musiqa film mazmunini chuqurlashtiradi, tomoshabinning emotsional qabulini boshqaradi va kadrlar orasidagi bog‘liqlikni mustahkamlaydi.

Kino musiqasi bir necha asosiy funksiyalarni bajaradi:

1. ***Emotsional funksiya.*** Musiqa tomoshabin hissiyotini boshqaradi, dramatik sahnalarda ta’sirchanlikni oshiradi.
2. ***Dramaturgik funksiya.*** Syujet rivojini ta’kidlaydi, konflikt va kulminatsiyani kuchaytiradi.
3. ***Obrazli tavsif.*** Har bir qahramon uchun alohida musiqiy mavzu (leytmotiv) yaratiladi.

4. ***Bog‘lovchi funksiya.*** Kadrlar va epizodlar o‘rtasidagi mantiqiy o‘tishni ta’minlaydi.

Masalan, Star Wars filmida har bir asosiy qahramon uchun alohida musiqiy mavzu yaratilgan bo‘lib, bu usul filmning dramatik yaxlitligini ta’minlagan[3].

Janr xususiyatlari va musiqiy yechimlar

Har bir kino janri o‘ziga xos musiqiy uslubni talab qiladi. Masalan:

- ***Dramatik filmlar*** – lirizm va simfonik orkestr ustuvor.
- **Qo‘rqinchli filmlar** – dissonans, past registr va elektron effektlar qo‘llaniladi.
- **Komediya janri** – yengil, ritmik va o‘ynoqi kuylar ishlatiladi.
- **Tarixiy filmlar** – milliy cholg‘ular va folklor elementlari muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbek kinosida ham milliy ohang va maqom elementlari keng qo‘llanilib, filmning ruhiy muhitini boyitadi. Bu jihat milliy identitetni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi.

Zamonaviy kino musiqasi va texnologiyalar

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar film musiqasini yaratish jarayonini sezilarli darajada o‘zgartirdi. Kompyuter dasturlari, sintezatorlar va virtual orkestrlar yordamida murakkab kompozitsiyalar yaratilmoqda. Postproduksiya jarayonida musiqa va ovoz effektlari mukammal uyg‘unlashtiriladi.

Zamonaviy kino sanoatida musiqa marketing vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Mashhur saundtreklar alohida albom sifatida tarqatilib, film ommalashuviga xizmat qiladi. Bu jarayon kino va musiqa sanoati o‘rtasidagi o‘zaro integratsiyani kuchaytirmoqda.

Xulosa qilib aytganda musiqa kino san’atining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u filmning badiiy, estetik va psixologik ta’sirini ta’minlaydi. U syujet rivojini boyitadi, obrazlarning ichki dunyosini ochib beradi hamda tomoshabinning emotsional qabulini boshqaradi. Tarixiy taraqqiyot jarayonida kino musiqasi oddiy fon elementidan mustaqil badiiy qatlam darajasiga ko‘tarildi. Zamonaviy texnologiyalar esa uning imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda.

Shunday qilib, musiqa kino tilining muhim semiotik unsuri sifatida filmning mazmun va shakl birligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston. 2021, 464b.
2. Kino: ensiklopedicheskiy slovar. Gl. red. S.I.Yutkevich. – M.: Sov.ensiklopediya, 1986. – S. 129.
3. Xaydegger M. Vremya kartini mira (1938, 1950) // Xaydegger M. Istok xudojestvennogo tvoreniya. Izbrannie raboti raznix let. M.: Akademicheskiy proyekt, 2008. – S. 274.
4. Teshaboyev J. «O‘zbek kinosi: izlanishlar va ishonchlar» (1984);
5. Abulkosimova X, Teshaboyev J, Mirzamuhamedova M. «O‘zbekiston kinosi» (1985);

DAWÍSLASTÍRÍW ÓNERINIŃ TIYKARǴÍ TEORIYASÍ

Bisengaliev Tursıngali Bisengalievich
ÓzMKÓMI Nókis filialı
Texnogen kórkem óneri qánigeligi 1-kurs magistrantı

Annotatsiya: Bul maqalada dawıslastırıw kórkem óneriniń tiykarǵı teoriyalıq principleri kompleksli qatnas tiykarında tallanadı. Izertlewde dawıstıń fiziologiyalıq mexanizmleri (dem alıw, fonaciya, rezonans), psixologiyalıq faktorları (ishki erkinlik, emocional kórsetiw) hám de kommunikativ-estetikalıq funkciyaları ilimiy derekler tiykarında jarıtıp beriledi. Sonday-aq, teatr hám saxna sózi teoriyasında dawıstıń kórkem obraz jaratıwdağı ornı kórip shıǵıladı. Dawıslastırıw processi insannıń psixofiziologiyalıq imkaniyatları hám dóretiwshilik pikirlewdiń únlesliginde kórinetuǵını tiykarlap beriledi. Izertlew nátiyjeleri dawıs kórkem óneri teoriyasınıń zamanagóy teatr, kino, radio hám media tarawlarındağı ámeliy áhmiyetin kórsetedi.

Tayanısh sózler: dawıslasdırıw óneri, fonaciya, rezonans, saxna sózi, vokal teoriyası, emocionallıq kórsetiw, kommunikaciya, dramalıq obraz.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные теоретические основы искусства озвучивания на основе комплексного научного подхода. Анализируются физиологические механизмы голоса (дыхание, фонация, резонанс), психологические факторы (внутренняя свобода, эмоциональная выразительность), а также коммуникативно-эстетические функции речи. Особое внимание уделяется роли голоса в создании художественного образа в театральной практике. Обосновывается положение о том, что искусство озвучивания формируется в единстве психофизиологических возможностей человека и его творческого мышления. Результаты исследования подчеркивают практическую значимость теории голосового искусства в сфере театра, кино, радио и современных медиа.

Ключевые слова: искусство озвучивания, фонация, резонанс, сценическая речь, вокальная теория, эмоциональная выразительность, коммуникация, художественный образ.

Abstract: This article examines the fundamental theoretical principles of voice acting through an integrated scientific approach. The study analyzes the physiological mechanisms of voice production (breathing, phonation, resonance), psychological factors (inner freedom and emotional expression), and communicative-aesthetic functions of vocal performance. Special attention is given to the role of voice in creating artistic images within theatrical theory and practice. The research argues that voice acting emerges from the unity of human psychophysiological capacities and creative thinking. The findings highlight the practical significance of voice theory in contemporary theatre, cinema, radio, and media production.

Keywords: voice acting, phonation, resonance, stage speech, vocal theory, emotional expression, communication, artistic image.

Dawıslastırıw óneri insan sóylew apparatınıń fiziologiyalıq imkaniyatları hám de psixologiyalıq hám estetikalıq potencialına tayanıp qáliplesken quramalı dóretiwshilik process esaplanadı. Dawıs insannıń ishki dúnyasın sırtqı formaǵa keltiriwshi qural bolıp, ol tek ǵana akustikalıq qubılıs emes, al mánis, emociya hám dramalıq mazmun tasıwshısı esaplanadı. Sol sebepli dawıslasdırıw teoriyası fiziologiya, psixologiya hám teatr tanıw pánleri menen tıǵız baylanıslı.

Teatr kórkem óneri teoriyasında dawıs aktyordıń tiykarǵı kórsetiw quralı sıpatında qaraladı. Bul boyınsha An Actor Prepares shıǵarmasında tómendegi pikir bildirilgen: “Aktyor óz dawısın sanalı kórsetiw quralı sıpatında qollanıwdı úyreniwi kerek”[1]. Bul pikir aktyor dawısı tosattan emes, al sanalı túrde basqarılatuǵın dóretiwshilik qural ekenligin teoriyalıq jaqtan tiykarlaydı. Demek, hawazlastırıw óneri ishki ruwxiy keshirmelerdi sanalı texnikalıq qural arqalı bildiriwdi talap etedi.

Dawıstıń tábiyiyligi máselesi de áhmiyetli teoriyalıq tiykarlardan biri. Bul tárep “Tábiyiy dawıstı azat etiw” shıǵarmasında keńnen sáwlelendirilgen: “Tábiyiy dawıs ashıq-aydın, ol sezim hám pikirlewdiń ishki impulslerin táriyipleydi emes, ashıp beredi”[2]. Usı táriypten kórinedi, dawıs insan ishki sezimlerin tikkeley ashıp beriwshi qural bolıp esaplanadı. Demek, dawıslasdırıw teoriyası dawıstı tek texnikalıq shınıǵıw emes, bálki ishki erkinlik hám psixologiyalıq tayarlıq penen baylanıslı halda úyrenedi.

Solay etip, kirisiw basqıshında aytıw múmkin, dawıslastırıw kórkem óneri teoriyası - bul insan dawısınıń fiziologiyalıq mexanizmleri, psixologiyalıq erkinligi hám estetikalıq kórsetiw imkaniyatların úyreniwshi kompleksli ilimiy baǵdar.

Dawıstıń fiziologiyalıq tiykarları Dawıstıń payda bolıwı quramalı psixofiziologiyalıq process. Dem alıw, dawıs sińirleri vibraciyası, rezonatorlar hám artikulyacion apparat bir pútin sistema sıpatında isleydi. Bul process ilimiy ádebiyatlarda fonatsiya teoriyası sheńberinde úyreniledi.

Vokal pedagogikası tarawındaǵı áhmiyetli izertlewlerden biri – “The Use and Training of the Human Voice” shıǵarmasında tómendegi ilimiy sıpatlama beriledi:

“Dawıs nerv-bulshıq et jumısınıń nátiyjesi bolıp, dem alıw, fonataciya hám rezonans penen baylanıslı.”[3] Bul sıpatlama dawıs procesiniń nerv-bulshıq et sáykesligine tiykarlanıwın kórsetedi. Ses sińirleri terbeliwi dem alıw basımı arqalı júzege keledi, rezonatorlar bolsa sesti kúsheytedi hám tembrin belgileydi.

Fiziologiyalıq jaqtan dawıs ústinde islewde demdi basqarıw ayrıqsha áhmiyetke iye. Duris dem aliw texnikası dawıs turaqlılıǵın támiyinleydi. Sonday-aq, ses apparatınıń salamat islewi dóretiwshilik process nátiyjeliligin belgileydi. Saxna sózi boyınsha qánige Dawıs hám Akter dawıstıń sezgirligin tómendegishe túsindiredi: “Ses aktyordıń eń sezgir ásbabı bolıp, ol pikir hám sezimlerge sol waqıtta juwap beredi”[4] Bul pikir dawistiń fiziologiyalıq procesi psixologiyalıq impulsler menen tikkeley baylanıslı ekenligin kórsetedi. Dawis apparatı insan pikir hám sezimlerine dárhal juwap beredi.

Dawıstıń psixologiyalıq hám ishki erkinlik teoriyası Dawıstıń tábiyiy shıǵıwı insan ishki tosıqların jeńiw menen baylanıslı. Psixologiyalıq zorıǵıw dawis paylarında qısılıw payda yetedi hám tembrdi jasalmalastıradı. Sol sebepli dawis beriw teoriyası ishki erkinlik koncepciyasın da óz ishine aladı.Linklater shunday yozadi: “Dawıs erkin bolıwı ushın adam erkin bolıwı kerek”[5]. Bul pikir sonı ańlatadı, dawıs ústinde islew tek ǵana texnikalıq shınıǵıwlar menen sheklenip qalmay, al psixologiyalıq erkinlikti de talap etedi. Aktyor yaki diktor ishki isenim hám erkinlikke erispese, hawaz tolıq ashılmaydı.

Stanislavskiy de sóylewdiń ishki ómir menen baylanıslılıǵın atap jazadı: “Aytılǵan sóz ishki turmıs penen tolı bolıwı kerek”[6] Bul teoriyalıq kózqaras dawıslastırıw ónerinde “ishki keshirme” túsinigin oraylıq orınǵa qoyadı.

Kommunikativlik hám estetikalıq teoriya

Dawıs – kommunikativlik qural. Ol mánis, sezim hám múnásibetti bildiredi. Tilshi Roman Yakobson kommunikaciya procesinde seziw funkciyasın tómendegishe sıpatlaydı: “Emotivlik funkciya adresatqa qaratıladı hám sóylewshiniń qatnasın tikkeley bildiriwge qaratıladı.”[7]. Bul teoriyalıq kóz qaras dawıs arqalı sóylewshiniń jeke múnásibetiniń bildiriliwin ilimiy tiykarlaydı.

Dawıslastırıw ónerinde intonaciya, pauza, ritm hám tembr estetikalıq tásir quralları. Dawıs arqalı dramaturgiyalıq obraz jaratıladı, tıńlawshı sanasında sezim tásiri qáliplesedi. Sonıń ushın da dawıslandırıw teoriyası estetikalıq tásir mexanizmlerin de úyrenedi.

Joqarıdaǵı ilimiy derekler tiykarında tómendegi juwmaqlarǵa keliw múmkin:
1. Dawıslasdırıw óneri fiziologiyalıq processlerge (dem alıw, fonaciya, rezonans) súyenedi.
2. Dawis insan psixologiyası hám ishki erkinligi menen tıgız baylanıslı.
3. Dawıs kommunikativlik hám estetikalıq qural sıpatında dramatik obraz jaratadı.

Stanislavskiy, Linklater, Lessac, Berri hám Yakobson izertlewleri dawıslastırıw óneriniń teoriyalıq tiykarın quraydı. Ses insannıń biologiyalıq imkaniyatları, ruwxiy keshirmeleri hám estetikalıq pikirlewinin birliginde kórinedi.

Solay etip, dawıs beriw óneri teoriyası kóp qırlı ilimiy sistema bolıp, ol fiziologiya, psixologiya hám kommunikaciya teoriyasınıń kesilisken noqatında qáliplesken. Zamanagóy media, kino, teatr hám radio tarawlarında bul teoriyalıq

bilimler ámeliy áhmiyetke iye hám professional ses atqarıwshılıǵınıń rawajlanıwına xizmet etedi.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Stanislavski, Konstantin. *An Actor Prepares.* Translated by Elizabeth Reynolds Hapgood. New York: Theatre Arts Books, 1936. – 295 p.
2. Linklater, Kristin. *Freeing the Natural Voice.* New York: Drama Book Publishers, 1976. – 212 p.
3. Lessac, Arthur. *The Use and Training of the Human Voice: A Bio-Dynamic Approach to Vocal Life.* New York: McGraw-Hill, 1967. – 292 p.
4. Berry, Cicely. *Voice and the Actor.* London: Harrap, 1973. – 156 p.
5. Jakobson, Roman. "Closing Statement: Linguistics and Poetics." In: Sebeok, Thomas A. (ed.). *Style in Language.* Cambridge, MA: MIT Press, 1960. – pp. 350–377.

HUJJATLI FILMNING TA'LIMIY VA TARBIYAVIY FUNKSIYALARI: NAZARIY VA AMALIY TAHLIL

Shoymardonov Asadbek
O'zDSMI Nukus filiali
"Kino, televideniye va radio ovoz rejissyorligi" 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada hujjatli film tushunchasi, uning shakllanish tarixi, asosiy xususiyatlari hamda jamiyat hayotidagi ijtimoiy, tarixiy, madaniy va ma'naviy ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, hujjatli kinoning ta'limiy va tarbiyaviy funksiyalari ham ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: hujjatli film, kino san'ati, real voqelik, tarixiy xotira, ijtimoiy ong.

Аннотация: В данной статье анализируется понятие документального фильма, история его формирования, основные особенности, а также его социальное, историческое, культурное и духовное значение в жизни общества. Также на основе научных источников освещаются образовательные и воспитательные функции документального кино.

Ключевые слова: документальный фильм, киноискусство, реальная действительность, историческая память, общественное сознание.

Abstract: This article analyzes the concept of documentary film, its formation history, main features, and its social, historical, cultural, and spiritual significance in society. The educational and upbringing functions of documentary cinema are also illuminated based on scientific sources.

Key words: documentary film, cinema art, real reality, historical memory, public consciousness.

“Hujjatli film” atamasi lotincha *documentum* so‘zidan olingan bo‘lib, “dalil”, “guvohlik”, “ishonchli ma’lumot” degan ma’nolarni anglatadi. Shu bois hujjatli film real voqea va hodisalarni faktlarga tayangan holda aks ettiruvchi kino san’ati turi sifatida shakllangan. U badiiy kinodan farqli ravishda voqelikni dramatik talqindan ko‘ra dalillarga, kuzatuv va tahlilga asoslangan holda yoritadi.

Hujjatli kino san’at va ilmiy tadqiqot uyg‘unligida vujudga kelgan bo‘lib, jamiyatning ijtimoiy ongini shakllantirish, tarixiy xotirani saqlash va muhim muammolarni ko‘tarish vazifasini bajaradi. Shu jihatdan u nafaqat estetik, balki ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Hujjatli kino XX asr boshlarida shakllandi. 1920-yillarda Dziga Vertov tomonidan ilgari surilgan “kino-pravda” (kino-haqiqat) konsepsiyasi hujjatli kinoning nazariy asoslarini yaratdi. Vertov kamera vositasida hayotni “boricha” tasvirlash g‘oyasini ilgari surdi va kino vositasini haqiqatni qayd etuvchi qudratli vosita sifatida talqin etdi.

Keyinchalik hujjatli kino butun dunyo miqyosida rivojlanib, tarixiy voqealarni saqlash, urushlar, ijtimoiy inqirozlar, ekologik muammolar hamda inson huquqlari bilan bog‘liq masalalarni yoritishda muhim vositaga aylandi. Masalan, “Shoah” (1985) filmi Ikkinchi jahon urushi davridagi Holokost fojiasini tarixiy hujjat sifatida saqlashda muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekistonda hujjatli kino 1920–1930-yillarda shakllana boshladi. Dastlabki filmlar agrar islohotlar, ishlab chiqarish jarayonlari va ijtimoiy hayotni yoritishga qaratilgan edi. Keyinchalik milliy qadriyatlar, tarixiy shaxslar va madaniy merosni aks ettiruvchi filmlar yaratildi. 1950–1980-yillarda esa hujjatli kino tarixiy va ma’rifiy yo‘nalishda sezilarli taraqqiyotga erishdi.

Hujjatli filmlar jamiyatdagi dolzarb muammolarni ochib berishda muhim vosita hisoblanadi. Korrupsiya, ijtimoiy tengsizlik, ekologik inqiroz, urush oqibatlari yoki inson huquqlari buzilishi kabi masalalar hujjatli filmlar orqali keng jamoatchilikka yetkaziladi.

Bu jarayonda hujjatli kino nafaqat axborot beradi, balki tomoshabinni mushohada qilishga, tanqidiy fikrlashga va ijtimoiy mas’uliyatni his etishga undaydi. Ayrim hollarda hujjatli filmlar jamoatchilik fikrini shakllantirib, ijtimoiy o‘zgarishlarga ham turtki bo‘ladi. Shu ma’noda hujjatli kino jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan kuchli kommunikativ vosita hisoblanadi.

Hujjatli kino tarixiy xotirani saqlashning muhim shaklidir. U o‘tmish voqealarini vizual tarzda qayd etadi, milliy meros va qadriyatlarni kelajak avlodlarga yetkazadi. Tarixiy ongni shakllantirishda hujjatli filmlarning roli beqiyosdir.

Milliy madaniyat, urf-odat, an’ana va buyuk shaxslar hayoti haqidagi hujjatli filmlar yosh avlodning milliy o‘zligini anglashiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ular turli xalqlarning madaniyatini o‘rganish va global dunyoqarashni kengaytirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda hujjatli film — haqiqatni aks ettiruvchi, tarixiy voqealarni saqlovchi va jamiyatni tafakkurga undovchi noyob kino san’atining turidir. U faktlarga asoslanganligi bilan boshqa filmlardan ajralib turadi va ijtimoiy, tarixiy, madaniy hamda ta’limiy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi.

Hujjatli kino jamiyatning ijtimoiy ongini shakllantirish, tarixiy xotirani mustahkamlash va inson tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois uni nafaqat kino san'ati turi, balki jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir etuvchi ijtimoiy-madaniy institut sifatida baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bordwell, D., Thompson, K. *Film Art: An Introduction.* New York: McGraw-Hill, 2013.
2. Nichols, B. *Introduction to Documentary.* Indiana University Press, 2010.
3. Renov, M. *The Subject of Documentary.* University of Minnesota Press, 2004.
4. Aufderheide, P. *Documentary Film: A Very Short Introduction.* Oxford University Press, 2007.
5. Winston, B. *Claiming the Real: The Documentary Film Revisited.* British Film Institute, 2008.

KINODA OVOZ VA MUSIQA ORQALI BADIIY OBRAZ YARATISH MASALALARI

Shukurov Yasharbek
O'zDSMI Nukus filiali
"Kino, televideniye va radio ovoz rejissyorligi" 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kino san'atida ovoz va musiqaning badiiy obraz yaratishdagi o'rni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Ovozning dramatik, psixologik va estetik funksiyalari ochib berilib, dialog, musiqa, shovqin hamda ovoz effektlarining film mazmunini chuqurlashtirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, ovoz va tasvir uyg'unligining badiiy yaxlitlikni ta'minlashdagi ahamiyati hamda ovoz rejissyorining ijodiy faoliyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kino san'ati, ovoz rejissyorligi, badiiy obraz, musiqa, shovqin, ovoz dizayni, dramatizm, montaj, audio-vizual uyg'unlik.

Kino san'ati murakkab va ko'p qatlamli badiiy tizim bo'lib, unda tasvir, harakat, montaj va ovoz o'zaro uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Dastlab kino faqat vizual san'at turi sifatida shakllangan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan ovoz uning ajralmas tarkibiy qismiga aylandi. Bugungi kunda ovozsiz kinoni tasavvur etish mushkul, chunki filmning dramatik kuchi, hissiy ta'siri va mazmuniy chuqurligi ko'p jihatdan ovoz orqali ta'minlanadi.

Ovoz kino tilining muhim elementi sifatida nafaqat axborot yetkazadi, balki tasvirni to'ldiradi, unga yangi ma'no yuklaydi va obrazning ichki mohiyatini ochib beradi. Ayniqsa, musiqa va shovqin effektlari film muhitini yaratishda, tomoshabin hissiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatishda muhim vosita hisoblanadi.

Kino tarixining dastlabki bosqichida filmlar ovozsiz bo'lgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yaratilgan filmlar faqat tasvirga asoslangan holda namoyish

etilgan. Ovoz yetishmasligi kinoteatrlarda jonli musiqa yoki pianino jo‘rligida qisman qoplanar edi. Bu davrda musiqa tasvir bilan to‘liq sinxronlashmagan bo‘lsa-da, filmning hissiy ta’sirini oshirishga xizmat qilgan.

1920-yillarda texnologik taraqqiyot natijasida ovozli kino paydo bo‘ldi. 1927-yilda yaratilgan ilk ovozli filmlar kino tarixida tub burilish yasadi. Dialog, musiqa va shovqinlar filmning dramatik tuzilmasiga faol kirib bordi. Natijada kino nafaqat ko‘rish, balki eshitish orqali ham idrok etiladigan san’at turiga aylandi.

Ovoz dastlab texnik yangilik sifatida qaralgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan mustaqil badiiy ifoda vositasiga aylandi. Rejissyorlar ovozdan obrazni ochish, ichki monologlarni ifodalash va dramatik keskinlikni kuchaytirish maqsadida foydalanishni boshladilar.

Dialog syujet rivojining asosiy vositalaridan biridir. U obrazlarning xarakterini ochadi, ular o‘rtasidagi munosabatlarni belgilaydi hamda voqealar rivojini ta’minlaydi. Nutqning ohangi, pauzalar, urg‘u va talaffuz obrazning ruhiy holatini yanada aniqroq ifodalashga yordam beradi.

Ba’zan jimlik dialogdan ham kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi. Sukut dramatik vaziyatni kuchaytiradi, ichki ziddiyatni ochadi va tomoshabinni chuqur psixologik holatga olib kiradi. Shu bois dialog va jimlikning uyg‘unligi badiiy obrazni shakllantirishda muhim omildir.

Musiqa kinoda hissiy boshqaruv vositasidir. U film kayfiyatini belgilaydi, dramatik cho‘qqilarni kuchaytiradi va obraz bilan bog‘liq assotsiativ xotira hosil qiladi. Leytmotiv usuli orqali muayyan qahramon yoki voqea musiqiy mavzu bilan mustahkamlanadi.

Musiqa tasvirga mos yoki zid tarzda qo‘llanishi mumkin. Zid qo‘llangan musiqa ironik yoki dramatik kontrast yaratadi va obrazni yanada chuqurlashtiradi. Shu jihatdan musiqa kinoda mustaqil semantik qatlamni hosil qiladi.

Ovoz effektlari esa ko‘pincha ramziy ma’no kasb etadi. Masalan, kuchaytirilgan yurak urishi qahramonning qo‘rquvini ifodalaydi. Ba’zan sun’iy yaratilgan effektlar obrazning sub’ektiv idrokini aks ettiradi. Shu tariqa ovoz realizm bilan birga badiiy shartlilikni ham ta’minlaydi.

Kino san’atining o‘ziga xosligi — ovoz va tasvirning uzviy birligidadir. Tasvir voqeani ko‘rsatsa, ovoz uning ichki mazmunini ochib beradi. Ularning uyg‘unligi filmning badiiy yaxlitligini belgilaydi.

Sinxron ovoz kadrda ko‘rinayotgan manbadan chiqadi va realistik ta’sirni kuchaytiradi. Nosinxron ovoz esa tasvirdan tashqarida joylashgan manbaga ega bo‘lib, ichki monolog, xotira yoki kadr orti voqealarni ifodalaydi. Bu usul kino fazosini kengaytiradi va dramatik imkoniyatlarni oshiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kinoda ovoz mustaqil va kuchli badiiy ifoda vositasidir. Dialog, musiqa, shovqin va effektlar o‘zaro uyg‘unlashgan holda film mazmunini chuqurlashtiradi hamda dramatik ta’sirni kuchaytiradi. Ovoz va tasvirning uyg‘unligi ta’minlangan kino asari tomoshabinga kuchli hissiy ta’sir ko‘rsatadi va san’at darajasiga ko‘tariladi.

Zamonaviy texnologiyalar rivoji ovozning badiiy imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Shu bois kino san’atida ovoz rejissyorligi nafaqat texnik, balki ijodiy yo‘nalish sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Borduell D., Tompson K. Kino san’ati: kirish. — Toshkent: San’at nashriyoti, 2015.
2. Chion M. Audio-Vision: Sound on Screen. — New York: Columbia University Press, 1994.
3. Eisenstein S. Kino san’ati va montaj masalalari. — Moskva: Iskusstvo, 1988.
4. Balazs B. Kino san’ati nazariyasi. — Moskva: Progress, 1985.
5. Holman T. Sound for Film and Television. — Oxford: Focal Press, 2010.
6. Xudoyberganov A. Ovoz rejissyorligi asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018.
7. Rabiger M. Directing: Film Techniques and Aesthetics. — London: Focal Press, 2008.

KINO, TELEVIDENIYE VA RADIONING JAMIYAT IJTIMOIY-MADANIY TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI

Toxirov Avazbek Otabek o’gli
O‘zDSMI Nukus filiali
Kino, televideniye va radio ovoz rejissyorligi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kino, televideniye va radio ommaviy axborot vositalari sifatida jamiyat taraqqiyotiga ta’siri, ularning tarixiy shakllanish bosqichlari, kommunikativ va tarbiyaviy funksiyalari hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar sharoitida rivojlanish istiqbollari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: san’at, kino, televideniye, radio, kommunikatsiya, media madaniyat, axborot texnologiyalari.

Аннотация: В данной статье научно анализируется влияние кино, телевидения и радио как средств массовой информации на развитие общества, этапы их исторического формирования, коммуникативные и воспитательные функции, а также перспективы развития в условиях современных цифровых технологий.

Ключевые слова: искусство, кино, телевидение, радио, коммуникация, медиакультура, информационные технологии.

Abstract: This article scientifically analyzes the impact of cinema, television, and radio as mass media on societal development, their historical formation stages, communicative and educational functions, and development prospects in the context of modern digital technologies.

Key words: art, cinema, television, radio, communication, media culture, information technology.

Kino (kinematografiya) — bu **harakatdagi tasvirlar orqali voqelikni badiiy, hujjatli va ilmiy shaklda aks ettiruvchi murakkab audiovizual san'at hisoblanadi**. Kino texnika, san'at va ijtimoiy tafakkur kesishgan nuqtada shakllanib, zamonaviy madaniyatning eng ta'sirchan ifoda shakllaridan biriga aylangan.

Kino tarixining boshlanishi **XIX asr oxiri**ga to‘g‘ri keladi. **1895-yil 28-dekabr** kuni Fransiyaning Parij shahrida aka-uka **Lyumyerlar** tomonidan o‘tkazilgan ilk ommaviy kinoseans kinematografiyaning rasmiy tug‘ilishi sifatida tan olinadi. Ushbu namoyishlarda qisqa metrajli, asosan kundalik hayotni aks ettiruvchi hujjatli lavhalar ko‘rsatilgan. Dastlabki bosqichda kino **texnik tajriba va tomosha vositasi** sifatida mavjud bo‘lib, badiiy ifoda imkoniyatlari cheklangan edi. XX asr boshlariga kelib kino asta-sekin mustaqil san'at turiga aylandi. Bu davrda **jim (ovozsiz) kino** rivojlanib, aktyorlik ifodasi, montaj san'ati va vizual dramaturgiya asosiy badiiy vositalar sifatida shakllandi. Rejissyorlar orqali syujetli hikoya qilish, ramziy tasvirlar va dramatik kompozitsiyalar paydo bo‘ldi. **1927-yilda ovozli kinoning paydo bo‘lishi** kinematografiya tarixida tub burilish yasadi. Ovoz, dialog va musiqa kino ifoda imkoniyatlarini keskin kengaytirdi. Keyingi yillarda rangli kino, keng ekran formatlari, maxsus effektlar va raqamli texnologiyalar joriy etilib, kino global miqyosda ommaviy madaniyatning yetakchi shakliga aylandi.

Kino Markaziy Osiyo hududiga, jumladan hozirgi O‘zbekiston hududiga **XX asr boshlarida** kirib kelgan. Dastlab kinoko‘rsatmalar **sayyor kinoteatrlar** orqali amalga oshirilgan bo‘lib, asosan hujjatli, ma'rifiy va targ‘ibot xarakteridagi filmlar namoyish etilgan. Bu filmlar aholining dunyoqarashini kengaytirish va yangi texnologiya bilan tanishtirish vazifasini bajargan.

1920-yillardan boshlab O‘zbekistonda kino ishlab chiqarish jarayoni tizimli ravishda yo‘lga qo‘yila boshladi. **1925-yilda "Buxkino",** keyinchalik esa **"O‘zbekkino" tashkil etilishi** milliy kinematografiyaning shakllanishida muhim tarixiy bosqich bo‘ldi. Ushbu davrda kino nafaqat san'at, balki **ijtimoiy-ma'rifiy va ideologik vosita** sifatida ham faol qo‘llanildi.1930-yillardan e'tiboran o‘zbek milliy kino maktabi shakllana boshladi. Mahalliy aktyorlar, rejissyorlar va ssenariynavislar ishtirokida badiiy filmlar suratga olinib, milliy madaniyat, tarix va urf-odatlar kino orqali ifodalandi. Kino xalq hayotini aks ettirish, milliy o‘zlikni anglash va madaniy merosni saqlashda muhim rol o‘ynadi.

Televideniye — bu **elektromagnit signallar yordamida masofadan turib harakatlanuvchi tasvir va tovushni uzatish, qabul qilish hamda ommaga yetkazishga xizmat qiluvchi ommaviy axborot vositasi**dir. U jamiyatda axborot almashinuvi, ijtimoiy ongni shakllantirish va madaniy jarayonlarni tartibga solishda muhim ilmiy-texnik va ijtimoiy institut hisoblanadi. Televideniye texnologik jihatdan tasvirni ketma-ket kadrlar ko‘rinishida raqamli yoki analog signalga aylantirib, uzatish kanallari orqali tarqatishga asoslanadi. Qabul qiluvchi qurilma ushbu signallarni qayta ishlash orqali tasvir va ovozni sinxron holatda namoyish etadi. Funktsional nuqtai nazardan televideniya **axborot berish**, **ta'limiy-ma'rifiy**, **madaniy-tarbiyaviy** va **ko‘ngilochar** vazifalarni bajaradi.

Radio — bu **tovushli axborotni elektromagnit to‘lqinlar orqali keng auditoriyaga yetkazib beruvchi ommaviy kommunikatsiya vositasi** bo‘lib, u

jamiyat hayotida muhim ijtimoiy, madaniy va axborotiy ahamiyatga ega. Radioning asosiy ahamiyati uning **tezkorligi va uzluksizligi** bilan belgilanadi. Radio axborotni real vaqt rejimida uzatish imkoniga ega bo‘lib, favqulodda vaziyatlar, tabiiy ofatlar yoki ijtimoiy muhim hodisalar haqida aholini zudlik bilan xabardor qilishda samarali vosita hisoblanadi.

Xulosa: Kino, televideniye va radio jamiyatning axborot makonida muhim o‘rin tutadi. Ular ijtimoiy ongni shakllantirish, bilim berish, milliy qadriyatlarni targ‘ib etish hamda yosh avlodni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiya qilinishi ushbu sohaning yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To‘xtayev N. Media va kommunikatsiya nazariyasi. – Toshkent, 2020.
2. Radio va televideniya asoslari. – O‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2021.
3. Kino san’ati tarixi. – Toshkent, 2017.

KINO SAN’ATIDA OVOZ REJISSYORLIGI VA OVOZ DIZAYNINING BADIIY HAMDA TEXNOLOGIK ASOSLARI

Kamalov Musabek
“Kino, televideniye va radio ovoz rejissyorligi”mutaxassisligi 2-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Qdırbaev Islambek Qutlibaevich
O‘zDSMI NF “Texnogen san‘ati” kafedrasi asistent o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada XX–XXI asr boshida ovoz dizayni rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning joriy qilinishi va ular kino hamda teatr san’atiga ko‘rsatgan ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ovoz dizayni, raqamli texnologiyalar, kino san’ati, teatr akustikasi, dramaturgiya, multimediyalar.

Аннотация: В статье научно анализируется развитие звукового дизайна в конце XX — начале XXI века, внедрение цифровых технологий и их влияние на искусство кино и театра.

Ключевые слова: звуковой дизайн, цифровые технологии, киноискусство, театральная акустика, драматургия, мультимедиа.

Annotation: The article scientifically analyzes the development of sound design at the end of the 20th and the beginning of the 21st century, the introduction of digital technologies, and their impact on cinema and theatre arts.

Keywords: sound design, digital technologies, cinema art, theatre acoustics, dramaturgy, multimedia.

XX a’srning so‘nggi choragida ovoz texnikasini sifatli takomillashtirish va kino hamda teatrlarda yangi uskunalar bilan qayta jihozlash jarayoni san’atning estetik qiyofasiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, kinofilmlarda musiqa va shovqin

bezaklarini yangi texnologik darajada yaratish imkoniyati paydo bo‘ldi. Ovoz badiiy ekspressivlikning eng muhim vositalaridan biriga aylandi, ekranda voqealarni yanada kuchliroq idrok etishga xizmat qildi hamda tahrir tezligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Shu tariqa ovoz dizayni faqat texnik jarayon emas, balki dramaturgik va estetik kuchga ega san’at yo‘nalishiga aylandi.

1990-yillar raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan ajralib turdi va kino sanoati ham bu jarayondan chetda qolmadi. Raqamli format, xususan, olti kanalli raqamli optik standart Dolby Digital (Dolby SR-D) 1992 yilda “Betmanning qaytishi” filmi orqali ommaga taqdim etildi. Ushbu tizim chap va o‘ng kanallar bilan birga past chastotalar va infratovushlarni uzatish imkoniyatini berdi. Natijada portlash, momaqaldiroq yoki boshqa maxsus effektlarni tomoshabin faqat eshitmay, balki jismonan his qiladigan darajaga erishildi. [1]

Keyingi bosqichda “LucasFilm THX” va “Skywalker Sound Studios” bilan hamkorlikda yaratilgan “Dolby Surround EX” texnologiyasi paydo bo‘ldi. U ilk bor “Yulduzli urushlar: Yashirin tahdid” filmida (1999) qo‘llanildi. Ushbu texnologiya auditoriyada ovozning 360 daraja harakatlanishini ta’minlab, ovozni “aylana bo‘ylab” joylashtirish imkonini berdi. Natijada sahnadagi tovush fazoviy ko‘lam kasb etdi, tomoshabin o‘zini voqealar markazida his qila boshladi.

1993 yilda DTS (Digital Theatre Systems) texnologiyasi “Yura davri parki” filmi orqali joriy qilindi. U ovoz yozuvini CD-ROM da saqlab, kino tasviri bilan aniq sinxronizatsiya qilish imkoniyatini berdi. Shu yili Sony kompaniyasi tomonidan SDDS (Sony Dynamic Digital Sound) tizimi ham yaratilgan bo‘lib, ma’lumotlarni kinoplyonkaning chekkasiga joylashtirish orqali ovoz sifati sezilarli darajada oshirildi. Bu tizimlarning barchasi ovoz dizaynerining ishini murakkablashtirgan bo‘lsa-da, dramaturgik ifoda imkoniyatlarini kengaytirib berdi.

XXI asr boshida IMAX formati kino san’atida ovoz dizaynini yangi bosqichga olib chiqdi. IMAX kinoteatrlarida ekran hajmining kattaligi, 3D format va patentlangan olti kanalli ovoz tizimi tomoshabin uchun maksimal “mavjudlik effekti”ni ta’minladi. Bu jarayon ovozning faqat eshitiladigan emas, balki his qilinadigan omil sifatida teatr va kinoning badiiy-estetik kuchini oshirishini ko‘rsatdi.[2]

Raqamli texnologiyalar nafaqat kino va teatrda, balki multimedia loyihalari, kompyuter o‘yinlari, ta’limiy dasturlar va internet muhitida ham ovoz dizaynini keng rivojlantirdi. 2000-yillardan boshlab “DIY” (“do it yourself” – “o‘zing qil”) konsepsiyasi shakllanib, professional studiya uskunalari talab qilmaydigan mustaqil audio dizayn amaliyoti paydo bo‘ldi. Endilikda kompyuter, naushnik va dasturiy ta’minot yordamida ovoz dizayneri mustaqil tarzda murakkab audio kompozitsiyalarni yaratishi mumkin bo‘ldi. Internet orqali kerakli ovoz effektlarini izlab topish, qayta ishlash va yangi kompozitsiyaga qo‘shish jarayonlari sezilarli darajada tezlashdi. Bu esa zamonaviy ovoz dizaynining erkinlik, tezkorlik va ijodiylik bilan uyg‘unlashib ketishiga olib keldi.

Bugungi kunda ovoz dizayni kino, teatr, kompyuter o‘yinlari, reklama va multimediya sanoatining ajralmas qismiga aylandi. Ovoz nafaqat badiiy-estetik muhitni shakllantiradi, balki tomoshabinning idrok jarayonini boshqarish,

emotsional rezonansni kuchaytirish va dramaturgik mantiqni chuqurlashtirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu sababli ovoz dizaynini XX–XXI asr boshidagi texnologik taraqqiyot bilan bog‘liq holda o‘rganish nafaqat san’atshunoslik, balki keng qamrovli madaniy jarayonlarni tahlil qilishda ham dolzarbdir.[3]

Ma’mlakatimizda kino san’ati rivojlanish jarayonida mazkur aytib otilgan ovozlashtirish, ovozni tomoshabinga yetkazib berish sistemalari dunyo standartlarida rivojlanib taraqqiyod qilmoqda. Ohirgi yillarda ishlab shiqilgan filmlar “Ajiniyoz” nomli badiiy publisistik film shunga aniq misol bola oladi. Filmda ozovlashtirish va musiqa shovqimlar bezagi yuqori darajada ishlangan va tomoshabinlar bu filmni yaqshi kutib oldi. Film yaratilish mobaynida jonli yozib olingan tovushlar, Ajiniyoz yashab otgan yoshlik davlrari atmosferasi nafaqat korinishidan balki ovoz jihatdan yahshi ishlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Деникин А.А. *Звуковой дизайн в кинематографе и мультимедиа*. – Москва: Изд-во АСТ, 2018.
2. Holman T. *Sound for Film and Television*. – Focal Press, 2010.
3. Rumsey F., McCormick T. *Sound and Recording: Applications and Theory*. – Routledge, 2014.
4. Dolby Laboratories. *Dolby Digital Technical Guide*. – San Francisco, 2005.
5. Sony Corporation. *SDDS Overview*. – Tokyo, 2003.

ZAMONAVIY OVOZ YOZISH STUDIYALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Uzaqbaeva Mexriban
ÓzDSMI Nukus filiali “Kino, televideniye va radio ovoz rejissyorligi” 3-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: R.Kurbaniyazov
Texnogen san’ati kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ovoz yozish studiyalarida raqamli texnologiyalarning tutgan o‘rni, ularning texnik va ijodiy jarayonlarga ta’siri hamda rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Raqamli audio ish stansiyalari (DAW), sun’iy intellekt asosidagi tovushni qayta ishlash texnologiyalari, virtual plaginlar va bulutli texnologiyalarning ovoz yozish sifatini oshirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarning ovoz yozish jarayonini optimallashtirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va global musiqiy bozor integratsiyasidagi roli asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari ovoz yozish industriyasining kelgusi rivojlanish yo‘nalishlarini prognoz qilish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, ovoz yozish studiyalari, ovoz rejissyorligi, sun’iy intellekt, tovushni qayta ishlash, virtual plaginlar.

Аннотация: В статье рассматривается роль цифровых технологий в современных студиях звукозаписи, их влияние на технические и творческие процессы, а также перспективы дальнейшего развития. Особое внимание уделяется цифровым аудиорабочим станциям (DAW), технологиям обработки звука на основе искусственного интеллекта, виртуальным плагинам и облачным решениям, способствующим повышению качества звукозаписи. Обоснована значимость цифровых технологий в оптимизации процессов записи, снижении производственных затрат и интеграции в глобальный музыкальный рынок. Результаты исследования позволяют определить ключевые направления развития индустрии звукозаписи в будущем.

Ключевые слова: Цифровые технологии, студии звукозаписи, звукорежиссура, искусственный интеллект, обработка звука, виртуальные плагины.

Abstract: This article examines the role of digital technologies in modern sound recording studios, their impact on technical and creative processes, and future development prospects. Particular attention is paid to digital audio workstations (DAWs), artificial intelligence-based sound processing technologies, virtual plugins, and cloud-based solutions that enhance sound recording quality. The study also highlights the significance of digital technologies in optimizing recording processes, reducing production costs, and facilitating integration into the global music industry. The findings contribute to identifying key trends and future directions in the development of the sound recording industry.

Key words: Digital technologies, recording studios, sound design, artificial intelligence, sound processing, virtual plugins.

So‘ngi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi madaniyat va san’at sohasining barcha yo‘nalishlariga, xususan, ovoz yozish industriyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. An’anaviy analog usullardan raqamli tizimlarga o‘tish ovoz yozish jarayonini tubdan o‘zgartirib, texnik imkoniyatlar, ijodiy yondashuvlar va ishlab chiqarish samaradorligini yangi bosqichga olib chiqdi. Bugungi kunda zamonaviy ovoz yozish studiyalari murakkab raqamli infratuzilma asosida faoliyat yuritib, yuqori sifatli audio mahsulotlar yaratishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli audio ish stansiyalari (DAW), professional dasturiy ta’minotlar, virtual instrumentlar va plaginlar ovoz yozish, tahrirlash, miks va masterинг jarayonlarini soddalashtirish bilan birga, ijodiy erkinlikni kengaytirmoqda. Shu bilan birga, sun’iy intellekt va mashinaviy o‘rganish texnologiyalarining joriy etilishi ovozlarni avtomatik tahlil qilish, shovqinni kamaytirish va tovush sifatini optimallashtirish imkonini bermoqda. Bu esa studiya ishlarida vaqt va moddiy resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi.

Globallashuv jarayonida raqamli texnologiyalar ovoz yozish studiyalarining xalqaro maydonga chiqishini osonlashtirib, masofaviy hamkorlik va bulutli platformalar orqali ijodiy loyihalarni amalga oshirish imkonini bermoqda. Shu sababli, zamonaviy ovoz yozish studiyalarida raqamli texnologiyalarning roli va ularning rivojlanish istiqbollarini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada aynan ushbu texnologiyalarning ovoz yozish

jarayonidagi ahamiyati, amaliy qo‘llanilishi hamda kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlari yoritib beriladi.

Zamonaviy ovoz yozish studiyalarida raqamli texnologiyalar texnik jarayonlarning asosiy tayanchiga aylandi. Raqamli audio ish stansiyalari (DAW) yordamida ovozni yozish, tahrirlash, miks va mastering jarayonlari yagona muhitda amalga oshirilmoqda. Bu texnologiyalar yuqori aniqlikdagi tovush yozuvini ta’minlab, inson omiliga bog‘liq xatoliklarni kamaytiradi. Virtual instrumentlar va plaginlardan foydalanish studiyalarning texnik imkoniyatlarini kengaytirib, ijodiy jarayonni tezlashtirmoqda. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi tovushni qayta ishlash vositalari shovqinni avtomatik aniqlash va bartaraf etish, tovush balansini optimallashtirish imkonini beradi. Natijada ovoz yozish sifati sezilarli darajada oshadi.Bulutli texnologiyalar va masofaviy hamkorlik platformalari studiyalar faoliyatini global miqyosga olib chiqib, professional ijodkorlar o‘rtasida tezkor va samarali hamkorlikni ta’minlamoqda. Ushbu raqamli yechimlar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ovoz yozish industriyasining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar zamonaviy ovoz yozish studiyalarining texnik, ijodiy va tashkiliy faoliyatida muhim o‘rin egallaydi. Raqamli audio ish stansiyalari, sun’iy intellekt asosidagi tovushni qayta ishlash vositalari hamda bulutli texnologiyalar ovoz yozish jarayonining samaradorligini oshirib, sifatni yuqori darajaga olib chiqmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish xarajatlari qisqarib, vaqt tejaladi hamda ijodiy imkoniyatlar kengayadi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar studiyalarning global musiqiy bozorga integratsiyalashuvini jadallashtirib, masofaviy hamkorlikni rivojlantirmoqda. Kelajakda sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlarning yanada takomillashuvi ovoz yozish industriyasining innovatsion rivojlanishiga xizmat qilishi kutiladi. Shu bois, raqamli texnologiyalarni ovoz yozish studiyalarida izchil joriy etish va ulardan samarali foydalanish sohaning barqaror taraqqiyotini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qo‘chqorov M. Ovoz rejissyorligi asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti nashriyoti, 2016.
2. Abdullayev A. Musiqa texnologiyalari va raqamli ovoz yozish. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Ismoilov N. Zamonaviy studiya tizimlari va ovoz bilan ishlash usullari. — Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2020.
4. Xasanov R. Madaniyat va san’at sohasida innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
5. To‘xtayev B. Musiqa industriyasida raqamli texnologiyalar // Madaniyat va san’at jurnali, 2022, 3-son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. Madaniyat va san’at sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. — Toshkent, 2020.

MUSIQIY TOVUSH VA UNING XUSUSIYATLARI

Jóraev Jumanazar Anvar óǵli
O‘zDSMI Nukus filiali 4-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Nietullaev Rustam Asanovich
O‘zDSMI Nukus filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqiy tovushlar va ularning xususiyatlari, turlari va musiqa asboblarining chiqaradigan tovushlari haqida malumot berilgan.

Kalit so’zlar: tovush, musiqa, balandlik, qattiqlik, tembr, cho‘zim, past, baland.

Abstract: This article provides information about musical sounds and their properties, types, and sounds emitted by musical instruments.

Keywords: sound, music, pitch, hardness, timbre, length, low, high.

Biz yashayotgan olam turli tovushlarga to‘ladir. Misol uchun: guvillagan, taqillagan, shitirlagan, g‘ichirlagan va boshqa shunga o‘xshash tovushlarning barchasi real voqelikdagi tovushlardir. Bularni shovqinli tovushlar deb atashadi. Kuylayotgan qo‘shiqchining ovozi va musiqa asboblari – rubob, nay, chang, skripka, fortepiano, goboy, truba va boshqa cholg‘u asboblaridan taraladigan tovushlar musiqiy tovushlar deb nom oldi.

Barcha tovushlar baland va past yoki uzoq va qisqa vaqt yangrashi, shu bilan birga o‘ziga yarasha rang-barangligi bilan farqlanadi. Shovqinli bilan musiqiy tovushlar o‘rtasidagi farqi shundaki, har bir musiqiy tovush aniq belgilangan balandlikka ega bo‘ladi. Shovqinli tovushlar esa bunday xususiyatga ega emas. Musiqaning asosiy vositasi, ya’ni ifodalilik vositasi – musiqiy tovushlardir. Lekin zamonaviy musiqada shovqinli tovushlar ham keng qo‘llaniladi. Tovushlar tizimi musiqiy fikrni ifodalash va badiiy obrazlarni gavdalantirish uchun xizmat qiladi. Har bir musiqiy tovushning xarakteri to‘rtta asosiy xususiyatlar bilan aniqlanadi. Ular balandlik, qattiqlik, tembr va cho‘zim. Tovushning balandligi tebranayotgan jismning tebranish tezligiga bog‘liq. Tebranish qanchalik tez bo‘lsa, tovush shunchalik baland eshitiladi, va aksincha. Demak, tovushlar balandligi bo‘yicha baland, o‘rta va past tovushlarga ajratiladi. Baland tovushlar «nafis», «muloyim», «jarangli», «billur» kabi so‘zlar bilan ta’riflanishi mumkin. Xor asarlardagi soprano ovozi partiyasi asosan o‘z ichiga baland tovushlarni qamrab oladi. Skripka, fleyta, nay cholg‘ular ham baland tovushlarni taratadi. Past tovushlar – «yo‘g‘on», «qo‘polroq» «chuqur», «mayin» kabi so‘zlar bilan ko‘proq ta’riflanadi. Musiqa asboblaridan truba, kontrobas, fagot kabilar past tovushlarga ega. O‘rta tovushlar xor ovozlari alt bilan tenor, cholg‘ulardan violonchel, klarnet, valtorna, rubob, dutorga xarakterlidir. Ularga nisbatan «yumshoq», «qalin», «odam ovoziday» so‘zlarni qo‘llash mumkin.

Tovushning qattiqligi jismning tebranish kengligi (amplitudasi) dan kelib chiqadi. Tebranish kengligi qancha keng bo‘lsa, tovush shunchalik qattiq eshitiladi, va aksincha. Qattiqlikning darajasi (jaranglash kuchi) dinamika so‘z bilan ataladi. Tovushning cho‘zimi jismning tebranishi davom etishiga bog‘liqdir. Real vaqt

soniya, daqiqa, soat va hokazolar bilan o‘lchanadi. Musiqadagi vaqt muayyan tovush cho‘zimi bilan o‘lchanadi. Musiqada har bir tovush o‘z cho‘zimi bo‘yicha undan oldingi va keyingi tovushlar bilan muayyan darajada aniq uyushtiriladi, vaqt bilan belgilanadigan munosabatga kirishadi. Mana shundan kelib chiqib, musiqaga xos bo‘lgan aniq uyushtirilgan vaqtga bog‘liq tuzilish (struktura) vujudga keladi.

Tovushning tembri deb uning rang-barangligiga deyiladi. Gap shundaki, har qanday tovush, ayniqsa musiqiy tovush, murakkab tarkibga ega. Tovush manbai (jism) butunligicha tebranib, asosiy tebranish tezligini, ya’ni eng yaxshi eshitiladigan past balandlikdagi tovushni hosil qiladi. Bu tovushga asosiy ton deb aytiladi. Biroq, shu bilan bir vaqtning o‘zida jismning umumiy uzunligidan teng yarmi, uch qismdan bir, to‘rtdan bir, beshdan bir va h.k. qismlari ham tebranadi. Har bir qismning tebranish tezligi o‘ziga mos tovushni yaratadi. Bunday ikkinchi, uchinchi darajali marta balandroq eshitiladi. Chunki, jismning uzunligi qancha qisqa bo‘lsa, shunchalik uning tebranish tezligi oshadi va hosil bo‘lgan tovushning balandligi yuqorilashadi. Ushbu qo‘shimcha, tarkibiy tonlar oberton yoki garmoniklar deb ataladi. Asosiy ton jarangida obertonlarning qattiqlik bo‘yicha o‘zaro nisbati, ularning bor yoki yo‘qligi tovushning individual sifatini, boshqa tovushlarga o‘xshamasligini ta’kidlaydi. Masalan: qo‘ng‘iroqchani ko‘rmay turib, uning jarangini shaqildoq jarangidan ajrata olamiz yoki onajonimizning ovoz tembri ko‘p ovozlar ichida bizga «o‘zgacha» bo‘lib eshitiladi. Mazkur to‘rtta sifat har bir tovushda, shuningdek, musiqiy fikr va obrazlar ifodalaydigan qator tovushlar birikmasida albatta namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Slate Digital rasmiy sayti - https://slatedigital.com
2. Mixing Tips with Air Fresh Plugin” - SoundOnSound, 2023.
3. Professional Audio Engineers Forum - “Air Fresh vs EQ discussion”, 2022.
4. Pohlmann, K. C. Principles of Digital Audio. McGraw-Hill.
5. Zölzer, U. Digital Audio Signal Processing. Wiley.
6. Nietullaev, Rustam Asanovich. "Zamonaviy televideniye sohasida ovoz rejissorligining tutgan o’rni va mehnat faoliyatining samarali jihatlari." *Oriental Art and Culture* 4.1 (2023): 457-464.
7. Asanovich, Nietullaev Rustam. "THE ACOUSTIC SYSTEM AND ITS APPLICATION IN THE FIELD." *Oriental Art and Culture* 5.6 (2024): 842-844.
8. Nietullaev, Rustam Asanovich. "THE ROLE OF A DIRECTOR ON TELEVISION." *Oriental Art and Culture* 4.6 (2023): 316-320.

6–SEKCIYA: TEATR KÓRKEM ÓNERINDE VOKAL JANRÍNÍŃ ÁHMIYETI: KESHE HÁM BÚGIN

QORAQALPOG‘ISTONDA ESTRADA MUSIQA IJROCHILIGI MAKTABLARINING RIVOJLANISHI

Xodjametova Gulchira
O‘zDSMI Nukus filiali t.f.n. professori

Annotaciya. Bugungi kunda Qoraqalpog‘iston estrada san’atida o‘ziga xos maktablar shakllanganligini ko‘rish mumkin: milliy ohanglarning zamonaviy aranjirovkalari, qoraqalpoq folklori elementlarini estrada janriga uyg‘unlashtirish, yosh xonandalar va cholg‘uchilarning respublika va xalqaro tanlovlardagi muvaffaqiyatlari bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Mashhur ijrochilar va pedagoglarning faoliyati (masalan, Qoraqalpog‘iston xalq artistlari darajasidagi mutaxassislar) bu sohaning professional darajada rivojlanishiga zamin yaratdi.

Kalit so’zlar. Estrada, janr, kompozitor, aranjirovshik, ijrochi, ansambl’, musiqa, san’at, xonanda.

Аннотация. На сегодняшний день в эстрадном искусстве Каракалпакстана сформировались своеобразные школы: современные аранжировки национальных мелодий, гармонизация элементов каракалпакского фольклора с эстрадным жанром, успехи молодых певцов и музыкантов на республиканских и международных конкурсах. Деятельность известных исполнителей и педагогов (например, специалистов на уровне народных артистов Каракалпакстана) заложила основу для развития этой сферы на профессиональном уровне.

Ключевые слова. Эстрада, жанр, композитор, аранжировщик, исполнитель, ансамбль, музыка, искусство, певица.

Annotation. Today, one can see the formation of unique schools of Karakalpak pop art: modern arrangements of national melodies, the harmonization of elements of Karakalpak folklore with the pop genre, and the successes of young singers and instrumentalists in republican and international competitions are vivid examples of this. The activities of famous performers and educators (for example, specialists at the level of People's Artists of Karakalpakstan) laid the foundation for the development of this field at a professional level.

Keywords. Variety, genre, composer, arranger, performer, ensemble, music, art, singer.

Qoraqalpog‘istonda estrada musiqasi ijrochiligining rivojlanishi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ayniqsa mustaqillik yillarida sezilarli sur’at oldi. Bu jarayonda bolalar musiqa va san’at maktablari, Nukus shahridagi ixtisoslashtirilgan madaniyat va san’at muassasalari, shuningdek, musiqa kollejlari va oliy o‘quv yurtlarining filiallari katta rol o‘ynadi. Estrada xonandaligi, cholg‘u ijrochiligi

(fortepiano, torli, damli va zarbli cholg‘ular), vokal-estrada yo‘nalishlari bo‘yicha maxsus bo‘limlar ochilib, yosh ijrochilar tayyorlash tizimi shakllandi. [1. 21-22 b.]

XX asrning 60-yillarida Qoraqalpoq musiqa madaniyatining rivojlanishida sezilarli darajada o‘zgarishlar ro‘y berdi. Shu yillari qoraqalpoq san’atida estrada janrining dastlabgi qadamlari qo‘yila boshladi. 1967-yili Davlat filarmoniyaga yosh mutaxasislardan xonanda I.Xojametov qoraqalpoq estrada janridagi qo‘shiqlarning ilk ijrochisi bo‘ldi. Mana shu sohani rivojlantirish uchun davlat rahbarlari ham o‘z yordamlarini berib, “Qirq qiz” revyu-estrada ansambli Davlat filarmoniya qoshidan tashkil qilindi. Bu janrni ijro qilishda sozandalar deyarli yuq edi, shuning uchun Ozarbayjonning Baku shahridan bir nechta sozandalar taklif qilinib, ularni barcha cholg‘u asboblari, va asbob uskunalar yana ijrochilik kostyumlari bilan ta’minladi. 1975-yildan boshlab hozirgi kunga qadar ansamblning a’zolari bir necha bor o‘zgarib turgan. [1.90 b.]

1975-1978-yillari “Qirq qiz” ansamblining musiqiy rahbari V.Nazarov (Alma-ata), 1978-1979-yillari S.Tarasov (Belarus), 1981-1984-yillari D.Tarleev (Tashkent), 1984-1999-yillari V.Budko (Nukus) boshqarishgan. “Qirq qiz” ansamblining badiiy rahbari va baletmeyster sifatida N.Bashirova (Toshkent) ish faoliyatini olib borgan. Ansambl xonandalaridan: A.Boyarkina, L.Koshan (Rossiya), I.Vaxlakov (Baku), I.Xojametov, Q.Allayarov, M.Tileshmuratova va bir nechta san’at ahli o‘zlarining jamoalari bilan tinglovchilarga maqul keladigan ijod namunalarini bastalashgan. Mamlakatimizda estrada san’atini rivojlantirish, estrada jamoalari hamda yakka ijrochilar faoliyatini muvofiqlashtirish kabi vazifalar “O‘zbeknavo” birlashmasiga yuklatilgan. Estrada o‘quv yunalishi sifatida maxsus ta’lim tizimiga kiritilgan.

1996-yildan Toshkent estrada kolleji, O‘zbekiston davlat konservatoriyasi, Nukus ixtisoslashtirilgan madaniyat maktabi va boshqalar san’at (musiqa) o‘quv yurtlarida estrada mutaxasislari faoliyat ko‘rsatmoqda. O‘.Temirxanov, D.Mambetmuratov, M.Artikova, Z.Kamalova, G.Munteeva, M.Tajigalieva, Zamira Xojanazarovalar va boshqalar edi. Bu ansamblda dastlabki vaqtlari chet-el ijrochilari reperturidan asarlar, o‘zbek, qoraqalpoq xalq qo‘shiqlaridan qayta ishlab ijro qilishgan. Keyinchalik Q.Zaretdinov, Sh.Paxratdinov, Q.Berdaxovlarning yaratgan mualliflik asarlaridan va qatra ishlangan ijod namunalaridan ansambl repertuarlarini boyitishgan. Ulardan: “Qara tallari”, “Tuwilg‘an jerge”, “Muxabbatin’nan”, “Tashkent aqshami”, “Shag‘ala, “Tolqin” qo‘shiqlari ijro qilinib, xalqimizning yodida hozirgi kungacha saqlanib kelmoqda.

Ushbu ansambl yillar o‘tib 1987-yili “Gulzar” estrada xoreografik ansambl nomini oladi va shu yili ansambl Toshkent shahrida o‘tkazilgan Qoraqalpoq madaniyat kunlarida ishtirok etadi. 2001-yili “Gulzar”ansambli bo‘lib, uning rahbari Qoraqlpog‘iston Respublikasida xizmat ko‘rsatgan artist G.Munteeva tayinlanadi. Undan so‘ng J.O‘tepbergenov, M.Eshanov, B.O‘tebaevlar rahbarlik qilishadi. [2. 76 b.]

2011-2014-yillar oralig‘ida Qoraqalpog‘istonda xizmat ko‘rsatgan artist B.Temirbaev boshqaradi. 2013-yili respublikamizning Topiraq qalada o‘tkazilgan “Asrlar sadosi” festivalida “Gulzar”ansambli “Qız uzatıw‘” kompozitsiyasi bilan

ishtirok etib, “Eng yaxshi folklor kompozitsiyasi” nominatsiyasi bilan taqdirlanadi. SHu vaqda bu ansamblda 20 dan ortiq kishi jamoada faoliyat olib bormoqda.[3] Bundan tashqari ansambllardan “Amiw tolqini” Qoraqalpoq davlat folklor etnografik ansambli.

1972-yili Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat filarmoniyasi tarkibidan “Amiw tolqını” ansambli O‘zbekiston, Turkmaniston, Qoraqalpoqston Respublikalari xalq artisti va Hamza nomidagi davlat mukofoti sovrindori Atajan Xudoyshukurov tomonidan tashkil qilingan. Ansambl faoliyati davomida T.Doshumova, G.Sırımbetova, N.Shakirova, B.Karimova, B.Matchanov singari etuk ijodkor insonlar bilan ish olib borgan. A.Xudoyshukurov 1990-yilgacha rahbarlik qiladi. Shu vaqt mobaynida ansambl repertuarini boyitib, Qoraqalpog‘iston madaniyatini rivojlantirib targ‘ibot qilib tanitishga katta hissa qo‘shdilar. [2.90 b.]

1997-yildan boshlab Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat filarmoniyasi “O‘zbeknavo” gastrol-kontsert birlashmasi Qoraqalpog‘iston bo‘limi bo‘lib o‘zgardi va “Amiw tolqini” ansambli ijodiy ishlari davom etti. Shu davrda S.Abdijamilov “O‘zbeknavo” gastrol-kontsert birlashmasi Qoraqalpog‘iston bo‘limida ish faoliyatini olib bordi.

O‘zbekiston mustaqilligiga erishgandan so‘ng qoraqalpoq yoshlari oldida musiqa va xoreografiya maktablari, bilim yurtlari va konservatoriya eshiklari keng ochildi. O‘zbekistom Respublikasi Vazirlar mahkamasining qarori bilan 20021-yil 26-iyun kungi №272-sonli qarori bilan “Amiw tolqini” folklor etnografik ansambli jamoasi bo‘lib tasdiqlandi. 2016-yilga kelib Qoraqalpoq davlat folklor etnografiyasi ansambli nomini olib, unda A.Ajiniyazova, A.Usenova, S.Qallibekov, G.Utepova, A.Allambergenovlar o‘z ish faoliyatlarini olib bormoqda.

Estrada janrining bizning musiqa san’atimizga kirib kelishida albatta, dunyo madaniyatining tasiri juda kattadir. Bu san’at Qoraqalpog‘istonda 80-yillarga kelib “Arzu” vokal instrumental ansambli, (VIA) 1985-yili o‘z davrida Nukus shahridagi madaniyat bilim yurti yonidan tashkil qilindi. VIA “Arzu” ansamblining dastlabki qatnashuvchilari Nukus musiqa bilim yurtining talabalari edi. [3. 62 b.]

1985-1990-yillar oralig‘ida turli bog‘larda, mehribonlik uylari, maktablar, universitet, rus, o‘zbek, qoraqalpoq, qozoq va evropa xalqlarining estrada asarlarining repertuarlaridan ijro qilib ko‘pgina ixlosmandlar ko‘ngillaridan joy olishgan. Bu ansambl ko‘pgina kompozitorlar bilan ish olib borishgan shulardan: Q.Xilalov, D.Janabaeva, Q.Zaretdinov, Sh.Paxratdinov, Q.To‘legenov, T.Esirkepovlar o‘z asarlari bilan ansambl repertuarini boyitti.

“Arzu” ansambli singari 1988-yili Qong‘irat shahrida madaniyat uyida bo‘limida “Miyras” estrada ansambli melodist-kompozitor Z.Xalmuratov tomonidan tashkil qilingan. Uning asosiy vazifasi qoraqalpoq xalq kuylarini qayta ishlab, qoraqalpoq milliy estrada janrini boyitib, rivojlandirib ansambl uchun o‘zi kontsert asarlarini yaratib, talantli yoshlarni tarbiyalash bo‘lib hisoblanadi.

2000-yili bu ansambl nomi “Xalq havaskorlar jamoasi” deb o‘zgartiriladi. Mana shunday turli estrada ansambllar ichidan o‘z yunalishlari bilan ko‘pgina xonandalar etishib chiqdi shulardan: B.Matchanov, I.Xojametov, S.Matimuratov,

O.Temirxanov, Z.Xojanazarova, G.Munteeva, M.Tajigalieva, R.Xojasov, S.Annakulova, B.Razimbetov, A.Asqarov va boshqalar. [3. 66 b.]

Yosh estrada xonandasi Z.Xo‘janazarova- qo‘shiq aytishni maktabda o‘qib yurgan kezlaridayoq boshlagan. O‘rta maktabni tugatgandan so‘ng, yoshlik orzusi uni 1977-yili Ostrovskiy nomidagi Toshkent teatr va rassomchilik institutining Musiqali drama aktyori fakultetiga o‘qishga olib keladi. Bu yerda S.Ro‘zmatova qo‘lida ta’lim olib, u sahnada o‘ynashning, qo‘shiq aytishning chuqur sirlarini o‘rganadi. O‘qib yurgan davrlarida u Toshkent politexnika instituti qoshidagi “Aydinlar” ansambliga qatnashib, qoraqalpoq xalq qo‘shiqlarini targ‘ib qilish bilan birga estrada janridagi “Aydinlar”, “Elim bor”, “Zemlya moya”, “Aliya” va h.k. qo‘shiqlarni ijro etgan. Z.Xo‘janazarova o‘zining kuchli ovozi, o‘zgacha ohangi bilan tinglovchini boshidanoq o‘ziga jalb etib, sahnaga chiqishlarining har biri katta olqishlar bilan kutib olinardi. 1982-yili Berdaq nomidagi Davlat filarmoniyasining “Qirq qiz” estrada ansambliga solist bo‘lib kiradi. U “Qirq qiz” ansambli bilan eski ittifoqning bir qancha shaharlarida, jumladan Murmansk, Arxangelsk, Yaroslavl va boshqa shaharlarda o‘z qo‘shiqlarini katta obro‘ bilan ijro etib keladi. [4]

Qoraqalpoq estrada janrini rivojlantirib kelayotgan Gulnara Munteeva Qoraqalpog‘istonga xizmat ko‘rsatgan artist. 1990 yilda Botir Zokirov nomidagi ko‘rik-tanlov g‘olibi, 1991 yilda “Osiyo ovozi” jahon ko‘rik-tanlovining diplomanti bo‘ldi. G.Munteyeva o‘zining yoqimli ovozi va keng diapazoni bilan qo‘shiqlarimizni va milliyligimizni Rossiya, Ukraina, Moldaviya, Kavkaz, Qrim, Saxalin, Kamchatka, Buryatiya, Qirg‘iziston, Qozog‘iston, Tatariston, Boshqirdiston, Polsha, Belarus, Latviya, Magadan kabi ko‘plab xorijiy mamlakatlarga tanitib kelmoqda.

2002-yili Boshqirdiston Respublikasi Ufa shahrida o‘tkazilgan XI xalqaro tanlov-festivali II jahon bo‘ylab Boshqird qurultoyiga bag‘ishlangan “Ural mono” tanlovi laureati. 2002-yil 15-sentyabrda Toshkent shahrida o‘tkazilgan “Oltin humo” tanlovining “Yilning eng yaxshi ayoli ovoz bersa” nominatsiyasi bo‘yicha yakuniy bosqichda qatnashgani uchun sertifikat bilan taqdirlanadi. G.Munteyeva bunday yutuqlar bilan bir qatorda ko‘plab shogirdlar tayyorlagan.

Qoraqalpoq xalq qo‘shiqlarini o‘zining xush ovozi bilan ijro etib, xalqimizga in’om etib ijod yulida fidokorona mehnat qilib kelayotgan qo‘shiqchi Mariyash Tajig‘aliyeva- Qoraqalpoq xalq qo‘shiqlarini o‘zining xush ovozi bilan ijro etib, xalqimizga in’om etib ijod yo‘lida fidokorona mehnat qilib kelayotgan qo‘shiqchi. M.Tajig‘aliyeva o‘z ijodi bo‘yicha yaxshi natijalar ko‘rsatib, ansambl bilan birgalikda Rossiya, Kavkaz, Ukraina, Belorussiya, Moldaviya, Krim, Tatariston, Boshqirdiston, Boltiqbo‘yi, Qozog‘iston Respublikalarida gastrol safarlarida bo‘ladi. U o‘z repertuaridagi Sh.Paxratdinovning “Eslatar seni”, Q.Zaretdinovning “Diydor”, qoraqalpoq xalq qo‘shig‘i “To‘lqin”, shuningdek, U.Abdullayeva kuyiga “Hali men”, “Sen bo‘lmasang”, A.Dospanov kuyiga “Yolg‘izlik”, “Gap ko‘ngilda” hamda o‘zbek, rus, qozoq va h.k. xalq qo‘shiqlari bilan xalqimiz orasida keng tanildi.

2016-yilda “O‘zbekiston umumiy uyimiz” nomli festivalda xotin-qizlar o‘rtasidagi “Eng yaxshi ovoz sohibi” nominatsiyasi bo‘yicha diplom bilan

taqdirlanadi. M.Tojig‘aliyeva hozirgi vaqtda Nukus madaniyat va san’at kollejida o‘qituvchi bo‘lib ishlaydi. U o‘z mehnat yo‘li davomida bir qancha shogirdlar tayyorlab kelmoqda. [4]

Maqset O‘temuratov – O‘zbekiston va Qoraqalpog‘istonga xizmat ko‘rsatgan artist, Nihol mukofoti laureati. 2000 yil Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy Kengashi “Faxriy yorlig‘i”, 2001 yil “Nihol” mukofoti laureati, 2005 yil “Qoraqalpog‘iston Respublikasiga xizmat ko‘rsatgan artist”, 2009 yil “O‘zbekiston Respublikasiga xizmat ko‘rsatgan artist” faxriy unvonlari bilan taqdirlangan.

U 1997 yilda Respublika yosh estrada ijrochilari tanlovida I o‘rinni, 2004 yilda Boshqirdiston Respublikasi poytaxti Ufa shahrida XII xalqaro “Ural mono” turkiy yoshlarining ko‘rik tanlovida qatnashib, faxrli I o‘rinni egallab tanlovning “Oltin buqa” mukofotini olishga muvaffaq bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullaeva U., Razatdinova A. Gúlnara Munteevaníń ómiri hám dóretiwshiligi. Monografiya. – Nukus: Akva-Print. 2024
2.Ходжаметова Г. Реформы в области музыкальной культуры Каракалпакстана // Inter Education & Global study. 2025. - №1. – С. 454-461.
3. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Davlat filarmoniyasi joriy arxivi, 2015 yil
4. “Қирқ қиз” ансамбли раҳбари Владимир Будько хотираларидан. 2020 г.

ЎРТА АСР ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИНИНГ МУСИҚА САНЪАТИДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШ

Балтаниязов Сарсенбай Айтмуратович
ЎзДСМИ Нукус филиали профессори

Аннотация: Мазкур мақолада ўрта асир шарқ алломаларииниг мусиқа ёрдамида хасталикларни даволаш борасида қарашлари келтирилган. Хусусан муаллиф Ибн Синонинг табобатда мусиқанинг тутган ўрни ва аҳамияти ҳақидаги фикрларини тадқиқи этган. Шу билан биргаликда бошқа халқларнинг ҳам мусиқий даволашга доир қарашлари келтирилган.

Калит сузлар: табобат, мусиқа, оҳан, руҳий таъсир, аллома, шифо, анъана, куй-қўшиқ.

Аннотация: В этом статье дано взгляды мыслителей востока в средневековье, которые упомянули про лечение с помощью музыку. В особенности автор исследовал мнение Ибн Сино про роль и важность музыки в лечении. Вмести с этим приведено взгляды других народов лечение болезней с помощам музыки.

Ключевые слова: Медицина, музыка, тон, душевное воздействие, мыслитель, лечения, традиция, песня.

Summary: In this article eastern mentionedabout the ideas that eastern scholars treated different illnesses with the help of music. Precisely the author investigated

Ibn Sino’s opinions about the role and importance of music in medicine. Besides there was mentioned the ideas of other nations related to musical treatment.

Key words: medicine, music, scholar, tradition, harmony, emotional, recovery, melody song.

Ўсиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама етук, комил инсон этиб тарбиялашда, ҳеш шубҳасиз, тарихий хотира, маданият, маърифат, буюк алломларимизниҷг илмий мероси ҳал қилувчи роль уйнайди. Шу боис мустақиллик даврида буюк аждодларимизнинг ҳаёти ва бебаҳо меросини ўрганиш, қадамжоларини обод этиш ва асраб–авайлаш борасида улкан ишлар амалга оширилди, миллий маънавиятимиз ривожланиб бормақта.

Буюк алломаларнинг таъкидланишича, мусиқанинг вазмин ёки шўхлиги ҳам инсон кайфиятига ўз таъсирини кўрсатади. Танани мусиқа билан даволаш бобокалонимиз Абу Али Иби Сино давридаёқ амалиётда синаб кўрилган. Руҳ ва танани даволаш бир-бирига мутаносиб тарзда олиб борилган. Ёқимли куйни эшитган киши оғриғини унутган. Тузалиш жараёни тезлашган.

Шарқ табобатида табиблар беморларни доривор гиёҳлар, ҳайвон аъзолари, турли минераллар ҳамда шифобахш сувлар, тузлар билан даволаш усулларидан кенг фойдаланганлар. Табиблар даво ашёларининг табиийлиги, зарарсизлиги ҳамда бошқа хасталикларни қўзғамаслиги каби холатларга катта эътибор қаратишган. Лекин, инсонда жисмоний касалликлар билан бир қаторда руҳий, ақлий хасталиклар ҳам кузатиладики, бундай касалликларни даволашда шарқ табобати вакиллари мусиқадан кенг фойдаланганлар. Қадим замонлардан бери табиблар беморларни мусиқа, ашула, рақс воситаларида даволаб келганлар. Бундай усул нафақат бизда балки, барча халқлар табобатида мавжуд. Масалан, *қадимги Миср табиблари беморларни оҳанг кўмагида даволаш бўйича яхшигина натижаларга эришишган. Хитойлик табиблар эса беморнинг касаллигига қараб уларга мусиқий терапиянинг ягона дориси - куй-қўшиқларнинг фойдалисини тавсия қилишган [6].* Шу ўринда қайд этиш жоизки, хар бир миллатнинг Дуне қараши, менталетити, диний ва аҳлоқий қадрятлари ҳамда хўжалик турмуш тарзи асосида узининг миллий мусиқаси шаклланади.

Абу Али ибн Сино ўзининг (Китоб уш-шифо) асарида бир бобни мусиқа билан даволаш масалаларига бағишлаган. Ушбу асарда у шундай ёзади. (Мукаммал одам бўлиш учун табиб бўлиш керек. Агар табиб назмни билмаса, мусиқа ва санъатни тушинмаса, у табиб бўла олмайди. Мусиқа инсонга маънавий-руҳий озуқа энергия беради. Ундаги руҳий безовталик ва зуриқишни йўқотади. Салқин ва қоронғи хонода ҳар куни ярим соат майин мусиқа тинглаш, замонавий тиббиёт тили билан айтганда, қондаги стресс чақирувчи кортизол гормонини пасайтиради. Мусиқа тинглаш жараёнида кўз юмилиб, бир маромда енгил нафас олинса, бунинг таъсири бушаштирувчи массаждан ҳам кучлироқ бўлади. Бугунги кунда фанда, хусусан тиббиёт соҳасида (Мусиқий терапия) деган йўналиш бежизга пайдо бўлмаган. Мутахассислар ҳатто инсульт туфайли тилдан қолган беморларни мусиқа воситасида

даволашмоқда. Баъзан миянинг соғлом қисмлари шикаст топган қисмларига бадал бўлади-ю, гўнг қолган одам куйлай бошлайди.

Ибн Сино табобатда мусиқадан фойдаланишга дойр қарашларини “Тиб қонунлари”, “Китоб аш-шифо” каби асаларида илгари сурган. Жумладан: “болани мижозини кучайтирмоқ учун икки нарсани қўлламоқ керак. Бири болани охиста тебратиш, иккинчиси, уни ухлатиш учун айтиш одат бўлиб қолган мусиқа ва аллалашдир. Шу иккисига қараб боланинг танаси билан бадантарбияга, руҳи билан мусиқага бўлган истеъдоди ҳосил қилинади”-дейди [9].

Аллома инсоннинг юрак уриши (пульс)ни, уд чолғусини созлаш билан қиёслаб ургатган [2:138]. Пульснинг мусиқа тембри ва ритмига мослигига қўйидагича изох бериб ўтган: «Сен шуни яхши билишинг керакки, пульсда табиий нозик мусиқий оханг мужассам. Мусиқа санъатидаги товушлар қўшилмаси, касалликнинг ўткир даври ва оғирлик даражаси мутаносиблигини акс эттиради ва бу ритмлар орасидаги вақтни белгилайди» [5:109]. “Китоб аш-шифо” асарининг мусиқага бағишланган қисмида ҳам бу хусусда сўз юритилиб, “Сезги аъзоларига таъсир қиладиган нарсалардан бири товуш бўлиб, у ўзига хос ёқимлилиги билан ажралиб туради. Инсон қалби ҳар бир ёқимли нағмадан ором олади”- дейилади ҳамда бемор ўз характеридан келиб чиқиб ўзига мос мусиқа ва охангни танлаши кераклиги уқдиради. Демак, биз мусиқа эшитишганимизда барча тана аъзоларимизда ва рухиятимизда ўзгариш юз беради ва мусиқанинг рух ва танага мос тушиши хасталиклардан фориғ этади. Ибн Сино ўз даврининг етук табиби бўлиш билан биргаликда мусиқий билимдан ҳам яхшигина хабардор бўлганлигини унинг асарларини мутоала қилиш орқали билишмиз мумкин. Аллома мусиқани табобатга нафақат даво усули сифатида тадбиқ қилди, балки айрим тиббий жараёнларни бошқаларга тушунтириш учун ҳам мусиқий билимлардан кенг фойдаланган.

Тарихий фактлар тасдиғига кўра, Гиппограт мусиқа ёрдамида тутқаноқ ва уйқусизлик касаллигини даволаган экан. Қадимги Рим табиби Гален эса илон бошқа заҳарли ҳайвонлар чаққан беморларни даволашда мусиқадан заҳарга қарши восита сифатида фойдаланганлиги таъкидланган. Шунингдек қадимги Мисрда мусиқа садолари остида туғруқ қабул килинган. Қадимги Ҳиндистонда эса жанг майдонида орттирилган жароҳатларни мусиқа билан даволаш одати бўлган.

Мусиқанинг инсонга нафақат эстетик завқ бағишлаши, балки руҳий ҳолатга таъсирини ҳам очиб беришга ҳаракат қилган алломалардан бири Ал-Киндий эди. Унинг фикрича, мусиқа инсон руҳиятига таъсир қилувчи дори воситасидир. Манбаларда Ал-Киндий бир савдогарнинг шол бўлиб қолган ўғлини уд асбобидан таралған куй орқали муолажа қилгани ҳақида маълумотлар учрайди [8]. Иккинчи манбада Дарвеш Али Чангийни чанг асбоби мусиқаси билан беморни даволагани келтирилган [10].

Ўрта асрларда яшаб ўтган яна бир аллома Алишер Навоий (1441-1501) ўзининг “Мажолисун нафоис” асарида мусиқанинг ва санъатнинг жонбахш, шифобахш ва оромбахш таъсири очиб берган. Унинг ўзи ҳам бевосита мусиқа

илмидан бохабар бўлиб, мусиқанинг инсон онги ва руҳиятига бўлган таъсирини яхши англаган. Абдурауф Фитрат ўзининг «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи» китобида Навоийнинг мусиқа илмини Хожа Юсуф Бурхон исмли таниқли мусиқашунос олимдан ўрганганлиги, мусиқа назарияси ва амалиётини яхши билганлигини ёзади [4]. Навоий инсон ҳаётида мусиқани ўрни ва унинг таъсири каби масалаларга катта урғу беради. Мусиқа ва тиб илмидан хабари бўлган аллома инсонларни даволашда куй ва охангнинг ўрни беқиёс эканлигини асарларида кўришимиз мумкин.

Навоий устози Абдурахмон Жомийдан (1414 - 1492) мусиқа ҳақида асар ёзишни илтимос қилган. Шундан сўнг Жомий “Рисолаи мусиқий” асарини яратган. Асарда аллома мусиқага инсон ва табиат ўртасидаги бирликни белгиловчи омил деб қарайди ва асарнинг сўнгида халқимизнинг бунж мероси “Шашмақом”нинг инсон рўҳиятига бўлган таъсирига тўхталиб ўтган [7]. Унга кўра “Шашмақом”даги ҳар бир мақом инсоннинг жисмоний (шижоат, қувват, кўч) ва руҳий (шавқ, хазинлик) ҳолатини мутаносибликда ушлайди. Бу эса тана ва руҳ саломатлигига бевосита таъсир ўтказади.

Шарқ алломалари ўз қарашларида мусиқани инсонларнинг руҳий дунёси ҳамда маънавий қиёфасини даволаш омили сифатида илгари суришган. Шарқ табобатида хасталиклар йирик икки гуруҳга ажратилади: руҳий ва ақлий хасталиклар ҳамда жисмоний касалликлар. Шарқ алломалари хатто жисмоний хасталикларни даволашда ҳам бирламчи ҳаракат сифатида беморнинг руҳий оламини тузатиш зарур дейишган.

Бугунги кунда замонавий тиббиётда нафақат рухий касалликлар балки мураккаб жаррохликларни амалга оширишда ҳам мусиқадан фойдаланилмоқда. Дунёнинг ривожланган мамлакатларида “мусиқий терапея” курслари ташкил қилинган. Демак ўрта аср Шарқ алломалар ўз изланишларида мусиқанинг шифо хусусиятлари ҳамда инсон руҳиятини даволашда беназир манба эканлигини ҳақида қимматли маълумотларни қўлга киритганлар. Бугунги кунда эса бу қарашлар нафақат жаҳон мусиқаси ютуғи, балки шарқ табобати анъаналарининг ўзига хос тизими сифатида дунё маданиятида ўз ўрнига эга булди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБЁТЛАР

1. Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. Том 1. Тошкенет 1993 й.
2. Феруза Асқар. Мусиқа ва инсон маънавияти. Тошкент 2000 й.
3. Ҳамидов Х. Ўзбек анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи. Тошкент, Ўқитувчи, 1996 й.
4. Юлдашева С.Х. Ўзбекистонда мусиқа тарбияси ва таълимининг ривожланиши. Тошкент, Ўқитувчи, 1979 й.

ПРИНЦИПЫ ФОРМООБРАЗОВАНИЯ АРИИ В ОПЕРНОМ ЖАНРЕ Н ПРИМЕРЕ АРИЯ АЖИНИЯЗА ИЗ ОПЕРЫ Н.МУХАММЕДИНОВА

Абдуллаева Улбийби Кенгесбаевна
Нукусский филиал ГИИКУз
профессор «Вокальной» кафедры
заслуженный деятель Республики Каракалпакстан

Annotatsiya: Maqola Najimaddin Muhammedinovning "Ajiniyoz" operasidagi bosh qahramon ariyasining kompozitsion va uslubiy xususiyatlari tahliliga bag‘ishlangan. Muallif klassik Yevropa opera shaklining an’anaviy qoraqalpoq musiqiy tafakkuri bilan o‘zaro ta’sir mexanizmlarini tadqiq etadi. Ladointonatsion rivojlanish, variantli takrorlar tamoyillari, ma’rifatparvar shoir badiiy qiyofasini shakllantirishda orkestr jo‘rligining o‘rniga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: opera, qoraqalpoq operasi, N.Muhammeddinov, Ajiniyoz, shakl yasash, ariya, musiqiy dramaturgiya, milliy uslub, madaniyatlar sintezi.

Аннотация: Статья посвящена анализу композиционных и стилистических особенностей арии главного героя в опере «Ажинияз» Нажимаддина Мухаммединова. Автор исследует механизмы взаимодействия классической европейской оперной формы с традиционным каракалпакским музыкальным мышлением. Особое внимание уделяется ладоинтонационному развитию, принципам вариантных повторов и роли оркестрового сопровождения в формировании художественного образа поэта-просветителя.

Ключевые слова: опера, каракалпакская опера, Н. Мухаммединов, Ажинияз, формообразование, ария, музыкальная драматургия, национальный стиль, синтез культур.

Annotation: The article is dedicated to the analysis of the compositional and stylistic features of the main character's aria in the opera "Ajiniyaz" by Najmiddin Mukhammedinov. The author explores the mechanisms of interaction between classical European opera form and traditional Karakalpak musical thinking. Particular attention is paid to the modal-intonational development, the principles of varied repetitions, and the role of orchestral accompaniment in shaping the artistic image of the educator poet.

Keywords: opera, Karakalpak opera, N. Mukhamedinov, Ajiniyaz, form formation, aria, musical dramaturgy, national style, synthesis of cultures.

Ария как жанрово-структурный элемент оперы на протяжении всей истории музыкального театра выступала формой концентрированного индивидуального высказывания персонажа. **Ария** (итал. *aria*, англ. и франц. *air*) — жанр вокальной музыки; законченный по построению эпизод (номер) в опере, оратории или кантате, с мелодикой преимущественно песенного склада, исполняющийся певцом-солистом в сопровождении оркестра. В отличие от речитатива и ариозо, непосредственно связанных со

сценическим действием, ария как бы обобщает в эмоциональном плане определённый его этап. По сравнению с песней и романсом ария обладает более сложным, многочастным строением. Иное направление в развитии арии, ведущее к современным её формам, связано с эволюцией итальянской камерной вокальной и оперной музыки 17–18 вв. В этот период становления арии (1600–50) возникают её различные виды — от одноголосной мелодии (средней между речитативом и кантиленой), порой приближающейся к более позднему ариозо или некоему подобию канцонетты с несколькими контрастирующими разделами, до арии, основанной на basso ostinato.[3]

Последующий этап развития арии (1650–1750) связан в первую очередь с итальянским оперным искусством. В итальянской опере вырабатываются виды и формы арии как лирической кульминации оперы, кристаллизуются функции арии как музыкального центра оперного произведения, тогда как в речитативе обычно концентрируется драматическое действие. Второстепенным персонажам поручаются более простые арии песенно-танцевального склада, ведущим — более сложные и развитые, содержащие повторы текста и включающие речитативы и колоратуры.

Структура арии исторически изменялась, однако можно выделить устойчивые модели и элементы:

Основные композиционные типы двухчастная форма (А–В): Контраст двух разделов (медленный — быстрый; лирический — драматический). Часто встречалась в ранней опере XVII века.

Трёхчастная форма (А–В–А): Самая распространённая модель, первый раздел — изложение темы, второй — контрастный (тональный, образный, темповый), третий — возвращение первоначального материала (иногда в изменённом виде).

Форма da capo. Разновидность трёхчастной формы, характерная для барокко: А — основная тема, В — контраст, А — повтор с украшениями (импровизационные вариации).

Куплетно-вариационная форма: Повтор строф с варьированием мелодии или оркестровки. Часто используется для песенно-народных образов. **Сквозная форма:** Отсутствие чётких повторов, материал развивается непрерывно, характерна для романтизма и XX века.

Внутренние элементы структуры:

Независимо от формы, ария обычно включает: инструментальное вступление **(оркестровая экспозиция настроения),** основную вокальную тему **(интонационное ядро),** развитие **(вариации, модуляции, динамическое нарастание),** кульминацию **(наивысшая эмоциональная точка),** заключение **(каденция, оркестровый постлюдий).**

Структура арии подчинена: раскрытию внутреннего мира персонажа; фиксации эмоционального состояния; подготовке или завершению важного этапа действия.

В XX веке арийная модель претерпевает существенные изменения: традиционная номерная замкнутость уступает место процессуальности,

психологической углублённости и интеграции в сквозное драматургическое развитие. В национальных композиторских школах данный процесс сопровождается активным взаимодействием европейских формообразующих принципов с традициями интонационными и ладовыми системами.[2]

В этом контексте особый интерес представляет ария Ажинияза из оперы Н. Мухаммединова, в которой синтезируются классические композиционные схемы и национально-характерная интонационная образность. Анализ данного фрагмента позволяет выявить специфику формообразования арии в условиях обновлённого музыкального языка XX столетия. [1]

Методологическую основу составляют структурно-функциональный, интонационно-семантический и драматургический методы анализа.

Ария Ажинияза демонстрирует сложную композиционную организацию, сочетающую признаки трёхчастной формы и сквозного развития. В её основе лежит принцип контрастно-сопоставительных разделов, однако границы между ними не носят жёстко замкнутого характера. Она написано в тональности e-moll во фригийском ладе, которой характерно каракалпакской народной музыки.

В первой части тематический материал строится на устойчивом интонационном ядре, формирующем эмоциональный тон высказывания. Музыкальная ткань здесь относительно прозрачна, оркестровое сопровождение подчёркивает вокальную линию, создавая фон психологической концентрации, в некоторых местах дублирует элементы мелодической ткани.

Вторая часть вносит драматургическое обострение. Происходит развитие первоначального мотива путём интонационной трансформации, ритмического сгущения и гармонического усложнения (особенно в оркестровом сопровождении). Нарастание динамики и расширение диапазона вокальной партии способствуют усилению экспрессии и здесь показ кульминации всего произведения.

Третий часть является простым повторением начального материала. Он представляет собой обобщающую фазу, в которой интонационное ядро преобразуется, приобретая более спокойный характер. Таким образом, трёхчастность сочетается с процессуальной логикой развития.

Оркестр в данной арии выполняет не только аккомпанирующую, но и активную формообразующую функцию. Тембровые сочетания создают эмоциональный фон и усиливают психологическую глубину образа. Гармоническое развитие оркестровой партии способствует драматургическому напряжению, а тембровая дифференциация подчёркивает внутренние состояния героя. Таким образом, оркестр становится полноправным участником музыкального действия.

Ария Ажинияза занимает центральное место в развитии сценического действия. Она представляет собой кульминационный момент психологического раскрытия персонажа. Формообразование здесь непосредственно связано с драматургией: постепенное нарастание

интонационного напряжения отражает внутреннюю эволюцию героя. Ария не изолирована от общего действия, а органично включена в сквозной музыкально-драматургический поток.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdullava U., Dawletmuratova T. Qaraqalpaq kompozitorlarınıń vokal shıǵarmaları. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2012.
2. Nadırova A. Qaraqalpaq muzıka tariyxı. - L.: Muzıka,1987 – 299 s.
3. https://www.belcanto.ru/aria.html

RUS ESTRADA KÓRKEM ÓNERINIŃ QARAQALPAQ ESTRADASÍNA TÁSIRI TARIYXÍNAN

Gulnara Munteeva Uzaqbaevna
ÓzMKÓMI Nókis filialı
"Vokal" kafedrası professorı

Annotatsiya: Maqolada XX asrning 30–70-yillarida rus estradasining Qoraqalpoq estrada san'ati rivojiga ko'rsatgan ta'siri tarixiy va nazariy tahlil qilinadi. Sovet madaniy siyosati doirasida filarmoniya tizimi, vokal ijrochiligi va orkestrlashtirish tajribasining o'zlashtirilishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, sahna madaniyatini professionallashtirish mexanizmlari hamda ikki an'ana o'rtasidagi estetik integratsiya masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Rus estradasi, Qoraqalpoq estradasi, estrada san'ati, sovet madaniyati, filarmoniya tizimi, vokal ijrochilik, sahna madaniyati, orkestrlashtirish, madaniy integratsiya.

Аннотация: В статье анализируется историко-теоретическое влияние русской эстрады на развитие каракалпакского эстрадного искусства в 1930–1970-е годы. Рассматриваются вопросы внедрения филармонической системы, вокальных школ и принципов оркестровки в рамках советской культурной политики. Исследуются механизмы профессионализации сценической культуры и эстетической интеграции русской и каракалпакской традиций.

Ключевые слова: Русская эстрада, каракалпакская эстрада, эстрадное искусство, советская культура, филармоническая система, вокальное исполнительство, сценическая культура, оркестровка, культурная интеграция.

Abstract: This article analyzes the historical and theoretical influence of Russian estrada on the development of Karakalpak estrada art between the 1930s and 1970s. It examines the implementation of the philharmonic system, vocal performance schools, and orchestration principles within Soviet cultural policy. The study highlights the professionalization of stage culture and the aesthetic integration between Russian and Karakalpak traditions.

Key words: Russian estrada, Karakalpak estrada, estrada art, Soviet culture, philharmonic system, vocal performance, stage culture, orchestration, cultural integration.

XX ásirde estrada kórkem óneri burıńǵı Sovet Awqamı aymaǵında massalıq mádeniyattıń eń tásirsheń hám keń tarqalgan formalarınan birine aylandı. Ásirese, rus estradası professional saxna mádeniyatı, vokal atqarıwshılıq mektebi, orkestrlestiriw tájiriybesi hám repertuar siyasatı arqalı awqam respublikalarınıń milliy kórkem ónerine sezilerli tásir kórsetti. Estrada kórkem óneri óziniń kóp janrlılıǵı, saxnalıq ózgesheligi hám kópshilik auditoriyaǵa bagdarlanganlıǵı menen basqa muzika jónelislerinen ajıraladı.

Ilimiy dereklerde estrada tómendegishe táriyplenedi: “Estrada - bul saxna kórkem óneriniń bir túri bolıp, ol vokal hám ayaq oyın atqarıwshılıǵı, kishi janrlar hám de kewil ashar formalardı óz ishine aladı”[1]. Bul sıpatlama estrada kórkem óneriniń keń kólemli hám kompleksli tábiyatın sáwlelendiredi.

Rus estrada kórkem óneriniń qáliplesiwi XX ásir baslarına, atap aytqanda, 1917-jılǵı revolyuciyadan keyingi dáwirge tuwra keledi. Izertlewshi Evgeniya Dmitrievna Uvarova bul process haqqında bılay jazadı: "Rus sovet estradası revolyuciyadan keyin qáliplese basladı hám ol xalıq qosıqları, qala romancları hám de teatr dástúrlerin ózinde jámledi”[2]. Bul pikir rus estradasınıń sintez qásietin - yaǵnıy hár qıylı mádeniy qatlamlardıń úylesiwin kórsetedi.

Qaraqalpaq estrada kórkem óneri bolsa XX ásirdiń ekinshi yarımında qáliplesip, sovet mádeniy sisteması sheńberinde professional baǵdarǵa óte basladı. Bul process tikkeley rus estradası tájiriybesi, shólkemlestiriw modeli hám estetikalıq normaları tiykarında rawajlandı. Sol sebepli rus estradasınıń Qaraqalpaq estrada kórkem óneriniń rawajlanıwına kórsetken tásirin úyreniw áhmietli ilimiy máselelerden biri bolıp tabıladı.

Maqalanıń tiykarǵı maqseti – rus estradasınıń qaraqalpaq muzıka kórkem ónerine tásirin tariyxıy rawajlanıw dinamikası, teoriyalıq tiykarları hám atqarıwshılıq praktika kózqarasınan keńnen tallawdan ibarat. Izertlewiń sheńberinde eki mádeniyat arasındaǵı dialogniń óziga tán mexanizmleri, atap aytqanda, muzıkalıq tildiń bayıwı, janrlar transformaciyası hám estetik jónelislerdiń sáykesligi ilimiy tiykarda ashıp beriliediashıp beriwden ibarat.

XX ásirdiń 30-70-jılları aralıǵında Sovetler Awqamında estrada kórkem óneri tek kewil ashar taray emes, bálki mámleketlik ideologiyanıń áhmiyetli quralı retinde qáliplesti. Bul dáwirde rus estradasınıń rawajlanıwında mámleketlik filarmoniya tizimi strategiyalıq áhmiyetke ie boldı. Filarmoniyalar ayırıqsha "mádeniy filtr" wazıypasın atqarıp, háweskerlik dárejesindegi atqarıwshılıqtı professional sahna dárejesine kóterdi. E.D.Uvarova óziniń izertlewlerinde bul sistemaniń áhmiyetin tómendegishe táriyipleydi: "Mámleket filarmoniyaları sisteması estrada kórkem óneriniń professionallastırılıwında sheshiwshi rol oynadı"[3]. Bul degeni, hár bir estrada artisti yamasa jámááti filarmoniya diziminde dizimnen ótip, arnawlı kórkemlik keńesler (xudsovet) sınaǵınan ótiwi shárt edi. Bul sistema artistlerdiń repertuarın, kiyiniw mádeniyatın hám sahnada ózin tutuwin qatań qadaǵalaw menen

birge, olardı turaqlı aylıq is haqqı hám mámleketlik gastrol saparları menen támiyinledi.

Filarmoniya Modeli"niń Regionlarǵa En jayıwıda Moskva hám Leningradta qáliplesken bul basqarıw modeli keyinshelik Awqamlas respublikalarǵa, sonday-aq Qaraqalpaqstanǵa da tolıq engizildi. Rus estrada mektebi filarmoniyalar arqalı óziniń metodologiyalıq tájiriybesin jergilikli kórkem ónerge eksport qıldı.

Qaraqalpaqstanda da estrada ansamblleri hám jeke atqarıwshılar filarmoniya sisteması tiykarında xızmet kórsete basladı. Bul bolsa saxna mádeniyatı, repertuar tańlawı hám atqarıw usılınıń oraylasqan ólshemlerge tiykarlanıwına alıp keldi. Repertuar siyasatında sovet ideologiyası menen únles qosıqlar, miynet, doslıq hám watansúyiwshilik temaları ústinlik etti.

Rus estradasında vokal atqarıwshılıǵı ayrıqsha basqıshqa kóterildi. Máselen, Muslim Magomaev dóretiwshiliginde akademiyalıq vokal texnikası menen estrada usılı úylesken bolsa, Alla Pugacheva saxna obrazin jaratıw, dramalıq kórinis hám individual usıldı qáliplestiriw arqalı estrada kórkem ónerine jańa baǵdar alıp kirdi. Uvarova bul process haqqında bılay jazadı: “1970-jıllarǵa kelip estrada atqarıwshılıǵı ayqın individual ekspressivlik polyusine aylandı.”[4]

Qaraqalpaq estradasında da mazmun jaǵınan sociallıq temalar ústinlik etti. Sonıń menen birge, milliy muzıkalıq dástúrler saqlanıp qalǵan halda, rus estradası arqalı professional atqarıwshılıq hám saxnalıq ólshemleri ózlestirildi. Bul bolsa eki mádeniyat arasındaǵı integraciya procesin kúsheytti.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Уварова Е. Д. Русская советская эстрада: очерки истории. 1917–1929. – Москва: Искусство, 1977. – 407 с.
2. Уварова Е. Д. Русская советская эстрада: очерки истории. 1930–1945. – Москва: Искусство, 1977. – 413 с.
3. Уварова Е. Д. Русская советская эстрада: очерки истории. 1946–1977. – Москва: Искусство, 1981. – 527 с.
4. Уварова Е. Д. Истоки российской эстрады. – Москва: Вузовская книга, 2013. – 336 с.
5. Краткая музыкальная энциклопедия. Том 6. – Москва: Советская энциклопедия, 1982. – 960 с.

TARIYXÍY HÁM ZAMANAGÓY KONTEKSTTE TEATR KÓRKEM ÓNERINDE VOKAL JANRÍNÍŃ ORNÍ

Embergenova Gulayda Aytbayevna
ÓzMKÓMI Nókis filialı “Vokal” kafedrası w.w.a. docenti

Annotatsiya: Maqolada vokal janrining teatr san’atidagi o‘rni tarixiy va zamonaviy kontekstda tahlil qilinadi. Opera, musiqali drama, operetta va musiqali teatr shakllarining shakllanish jarayoni hamda ularning rejissura va aktyorlik

mahorati bilan uzviy bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, folklor an’analari va zamonaviy sahna tajribalarining o‘zaro ta’siri ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: vokal janri, teatr, rejissura, opera, musiqali drama, aktyorlik mahorati, folklor, zamonaviy teatr.

Аннотация: В статье рассматривается роль вокального жанра в театральном искусстве в историческом и современном контекстах. Анализируется процесс формирования оперы, музыкальной драмы, оперетты и музыкального театра, их взаимосвязь с развитием режиссуры и актёрского искусства. Особое внимание уделяется взаимодействию фольклора и современной сценической практики.

Ключевые слова: вокальный жанр, театр, режиссура, опера, музыкальная драма, актёрское мастерство, фольклор, современный театр.

Annotation: The article examines the role of the vocal genre in theatrical art in historical and contemporary contexts. It analyzes the formation of opera, musical drama, operetta, and musical theatre, as well as their interrelation with directing and acting techniques. Special attention is paid to the interaction between folklore traditions and modern stage practices.

Keywords: vocal genre, theatr, directing, opera, musical drama, acting, folklore, modern theatre.

Vokal janrı ásirler dawamında teatr kórkem óneri sistemasında ayrıqsha orın ielep kelmekte. Sóz, muzıka hám saxna háreketi sintezi quramalı teatr formaları qáliplesiwiniń tiykarı boldı, bunda hawaz tek ǵana muzıkalıq bayan etiw quralı emes, al dramaturgiyalıq mazmun tasıwshı sıpatında da xızmet etedi. [3, 45 b].

Tariyxiy jaqtan vokal teatrının qáliplesiwi XVI ásir aqırında Italiyada opera óneriniń payda bolıwı menen baylanıslı. Klaudio Monteverdi dóretiwshiliginde keltirilgen dáslepki janr úlgileri muzıkalıq-dramalıq sintezge tiykar saldı. Keyinirek opera kórkem óneriniń rawajlanıwı Volfgang Amadey Mocart hám Juzeppe Verdi shıǵarmalarında dawam ettirilip, vokal partiyası qaharmannıń ishki dúnyasın ashıwdıń eń áhmiyetli quralına aylandı [3, 45 b].

1. Teatrda vokal janrınıń tariyxıy rawajlanıwı.

Opera sintetik janr sipatında dramaturgiya, muzıka, scenografiya hám atqarıwshılıq kórkem ónerin birlestirdi. Barokko dáwirinde vokal atqarılıwı tiykarınan virtuozlıq xarakterge iye bolǵan, klassitsizmde bolsa dramalıq tásirshenliktiń roli kúsheygen.

XIX ásirde psixologizmniń tereńlesiwi, rejissuranıń roliniń kúsheyiwi júz beredi. Rixard Vagnerdiń reformatorlıq ideyaları "total kórkem óner dóretpesi" koncepciyasın qáliplestiriwge járdem berdi, bunda vokal bir pútin kórkem ónerdiń bir bólegi sıpatında qaraldı [5, 128 b].

XIX ásirdiń bası XX ásirdiń baslarında muzıkalı teatr janr shegaraların keńeytedi: operetta, muzıkalı komediya, keyinirek myuzikl payda boladı. XX ásirde akademiyalıq dástúrleriniń ǵalabalıq mádeniyatı penen óz ara tásiri kúsheyedi.

Izertlewshilerdiń atap ótiwinshe, Rossiya hám Evropada opera rawajlanıwı vokal kórkemliginiń jańa túrlerin izlew menen birge alıp barıldı. Bul dáwirde vokal tek ǵana muzıkalıq emes, bálkim dramalıq quralına da aylanadı.

2. Vokal hám aktyorlıq kórkem ónerinin óz ara tásiri.

Zamanagóy teatr vokalistke universallıq talapların qoyadı: atqarıwshı vokal texnikasın da, aktyorlıq sheberligin de iyelewi kerek. XX-XXI ásirlerde rejissuranıń rawajlanıwı qosıqshınıń dramalıq aktyor sıpatındağı rolin qayta kórip shıǵıwǵa alıp keldi.

Gumanitar pánlerdegi integraciyalıq jantasıwlar hár túrli kórkemlew quralların sintezlew zárúrligin kórsetedi [2, 74 b]. Vokal teatrda tek estetikalıq emes, al kommunikativlik wazıypasın da atqaradı, spektakldiń emocional tásirin kúsheytedi. B.V. Asafievtiń pikirinshe, teatrda muzıkalıq forma janlı intonaciya processi sıpatında rawajlanadı [1, 50 b].

3. Folklor hám zamanagóy kórkem ónericiń óz ara tásiri.

Xalıq vokal dástúrlerin zamanagóy teatr processine integraciyalaw áhmiyetli baǵdarlardan biri. Qaraqalpaqstan milliy teatrlarında dástúriy qosıq aytıw elementlerinen jedel paydalanılmaqta, bul mádeniy ózlikti saqlawǵa xızmet etpekte [4, 112 b].

Folklor intonaciyaları, ritmika hám lad ózgeshelikleri spektakllerdiń muzıka tilin jańalaw deregine aylanbaqta. Solay etip, vokal janrı dástúr hám innovaciya arasında baylanıstırıwshı wazıypasın atqaradı.

4. Zamanagóy dramaturgiyanıń tematikalıq-janrlıq tárepleri.

Házirgi zaman dramaturgiyası vokal formalarınan aktiv paydalanıp, emocionallıq tásirleniwdi kúsheytedi. Muzıkalı-dramalıq spektakllerde sociallıq, filosofiyalıq hám mádeniy mashqalalar, globallasıp baratırǵan dúnya haqıyqatı sáwlelendiriledi.

Sanlastırıw sharayatında vizual estetika hám saxna dizaynınıń áhmiyeti artpaqta, biraq vokal kórkem obrazdı qáliplestiriwde tiykarǵı orındı saqlap qalmaqta.

Solay etip, vokal janrı tariyxıy hám zamanagóy teatr kórkem ónericiń ajıralmas bólegi esaplanadı. Onıń rawajlanıwı kórkem pikirlewdiń rawajlanıwın, kórkem óner túrleriniń integraciyasın, hám sonıń menen bir qatarda jańa tásir quralların izlewdi de sáwlelendiredi.

Zamanagóy mádeniy keńislik sharayatında vokal teatrı tariyxıy dástúrler hám folklorlıq derekleri menen baylanıstı saqlaǵan halda ózgeriwdi dawam ettirmekte. Keleshektegi izertlewlerdiń perspektivaları pánleraralıq qatnaslar hám sanlı texnologiyalarıniń vokal-saxna ámeliyatına tásirin úyreniw menen baylanıslı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. – Л.: Музыка, 1971. – 376 с.
2. Гозенпуд А.А. История русской оперы. – М.: Музыка, 1963. – 528 с.
3. Монтеверди К. Письма. – М.: Музыка, 1983. – 240 с.
4. Rajabov I. O‘zbek musiqa-teatr san’ati. - Toshkent.: Fan, 2010. - 256 v.
5. Степанов Ю.С. Театр и музыка: проблемы синтеза искусств. – М.: Искусство, 1985. – 312 с.
6. Холопова В.Н. Теория музыки. – М.: Композитор, 2002. – 624 с.

МУЗЫКАЛЫҚ ДРАМА, ВОКАЛ АТҚАРЫЎШЫЛЫҒЫНЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

(Боран операсы мысалында)

Қамар Сейтжанова
ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы «Вокал» кафедрасы доценти

Аннотация: Мақалада опера жанрында, вокал атқарыўшылығының көркем мазмунды ашыўда тутқан орны "Боран" операсы мысалында теориялық-әмелий жақтан сәўлелендириледи. Вокал партия драмалық образдың жетекши тасыўшысы сыпатында қаралып, поэтикалық текст, музыка ҳәм сахна ҳәрекетиниң бирлигин тәмийинлеўдеги рольи атап өтиледи. Опера мелодикасы шахс руўхыяты, сезимлери ҳәм драматик қарама-қарсылықларды көрсетиўши өзине тән "опера сөзи" сыпатында талқыланып, онда даўыс тембри, диапазон, динамика ҳәм ритмика-интонациялық сызық образ мәнисин қәлиплестириўши тийкарғы факторлар екенлиги көрсетиледи. Вокал атқарыўшысы алдында турған ўазыйпалар - дикция, декламациялық интонация, тарийхый-стилистикалық аутентиклик, сахналық ҳәрекет ҳәм дем алыў техникалары өз-ара байланыслы

Таяныш сөзлер: Музыкалық драма; опера; "Боран" операсы; вокал атқарыўшылығы; опера мелодикасы; декламация; тембр-амплуа; сахналық образ;

Аннотация: В статье роль вокального исполнительства в раскрытии художественного содержания в оперном жанре теоретически и практически освещается на примере оперы "Буран." Вокальная партия рассматривается как ведущий носитель драматического образа, подчеркивается её роль в обеспечении единства поэтического текста, музыки и сценического действия. Мелодия оперы анализируется как своеобразное "оперное слово," отражающее психологию, чувства и драматические противоречия личности, где тембр голоса, диапазон, динамика и ритмико-интонационная линия являются основными факторами, формирующими сущность образа. Задачи, стоящие перед вокальным исполнителем - дикция, декламационная интонация, историко-стилистическая аутентичность, сценическое движение и техника дыхания - взаимосвязаны.

Ключевые слова: музыкальная драма; опера; Опера "Буран"; вокальное исполнение; мелодия оперы; декламация; тембр-амплуа; сценический образ.

Annotation: In the article the role of vocal performance in the disclosure of artistic content in the opera genre is theoretically and practically illuminated on the example of the opera “Buran.” The vocal part is considered as a leading carrier of the dramatic image, its role in ensuring the unity of the poetic text, music and stage action is emphasized. The melody of the opera is analyzed as a kind of “opera word,” reflecting the psychology, feelings and dramatic contradictions of the personality, where the timbre of the voice, range, dynamics and rhythmic-intonation line are the

main factors that form the essence of the image. The tasks facing the vocal performer - diction, declamatory intonation, historical and stylistic authenticity, stage movement and breathing technique - are interrelated.

Keywords: musical drama; opera; Buran Opera; vocal performance; opera melody; declamation; timbre-amplitude; stage image.

Опера жанрында «вокал атқарыўшылық» ең орайлық орынды ийелейди. Операда вокал партиялар тек сюжетти раўажландырып қоймастан, ал қаҳарманлардың ишки дүньясын, сезимлерин, характерлерин ҳәм конфликттиң мәнисин толық көрсетеди. Вокал атқарыўшылық арқалы музыка ҳәм драма бирлесип, тамашагөйде терең эмоционал тәсир пайда етеди. «Боран» операсы (1939-жил премьерасы) өзбек миллий опера көркем өнеринин биринши ҳәм ең әҳмийетли үлгиси есапланады. Оның авторлары – М.Ашрафий (өзбек композиторы) ҳәм С. Василенко» (рус композиторы) биргеликте дөретилген, либреттосы болса К. Яшинге тийисли. Бул шығарма Фитраттың "Толқын" шығармасы мотивлери тийкарында қурылған болып, 1916-жылғы көтерилис темасын жаратады. "Боран" операсы өзбек миллий операсының биринши үлгиси сыпатында вокал атқарыўшылықты миллий музыка мийрасы менен Европа опера формасының үйлесиминиң ең айқын үлгиси етип көрсетеди. Музыкалық анализ көз-қарасынан вокал партиялар операның драматургиялық ҳәм эмоционал орайы болып, олар арқалы фольклор сеслери симфониялық оркестр ҳәм классик вокал техникасы менен интеграцияланады.

Музыкалық дүзилис ҳәм вокал партиялардың орны

Операда М.Ашрафий ҳәм С.Василенко бирге ислесиўинде еки түрли музыка ағымы бирлескен:

- Европа операсына тән речитатив-ария-ансамбль дүзилиси (классикалық форма).
- Өзбек халық музыкасы намалары ҳәм мақом элементлери (Фергана ҳәм басқа жергиликли усыллар).

Вокал партиялар операның тийкарғы драматургиялық қуралы сыпатында ислейди:

1. Хор сахналары - операның ең әҳмийетли музыкалық қатламы. Хорларда халық қосықларының намалары тиккелей қолланылады:

“Гүл ойын” (халық ойын қосығы) - жәмәәтлик характерди, миллий руўхты сәўлелендиреди.

"Гиря қазақ" ҳәм "Чаманда гул" - фольклор дереги сыпатында хор партияларына киргизилген.

Бул хорлар полифоник ҳәм гомофоник дүзилисте жазылған болып, өзбек хор атқарылыўына тийкар салған. Хор вокалы арқалы ғалабалық сахналарда трагедиялық ҳәм эпикалық сүўрет жаратылған - мысалы, қозғалаң сахналарында хордың күши ҳәм динамикасы (**forte - piano** контрастлары) драманың артыўын тәмийинлейди.

2. Солистлер партиялары (ария ҳәм дуэтлер).

Боран (тенор) - Карим Зокиров атқарыўында әпсаналық болған партия. Арияларда өзбек қосық намаларының лирик-интонациясы менен Европа тенор арияларының кең диапазоны (әдетте си бемоль минордан фа-диез минорға шекем көтерилиў) үйлескен. Мәселен, Боранның тийкарғы ариясында мақом элементлери (ҳәўижи ҳәм қайтармалар) фольклорлық намаларға тийкарланған болып, вокал рубато ҳәм нағыслы безеклер (группетто, трель) арқалы миллий услубты сақлап қалды.

Норгул (мецсо-сопрано) - Ҳалима Носирова тәрепинен жаратылған образ. Партияда өзбек ҳаял-қызлар қосықшылығының лирикалығы (узын нама, портаменто) ҳәм опера вокалының драмалық күши бирлескен. Дуэтлерде (мысалы, Боран менен) контрапункт элементлери арқалы еки қаҳарманның ишки конфликти вокал арқалы ашылады.

3. **Вокал техникасы ҳәм миллий элементлердиң үйлесимлилиги.**

Өзбек фольклорындағы узақ нама ҳәм мақом ҳәўижлери опера вокалында легато ҳәм белканто усыллары менен сәйкеслестирилген.

Оркестр жүргизиўинде симфониялық тоқима (тарлылар + даф, дойра сыяқлы соққылар) вокал партияларды байытады, бирақ оларды бастырмайды.

Дикция ҳәм фонетика - өзбек тилиниң сеслилиги (узын даўыслылар, даўыслылардың созылыўы) вокалда сақланып, Европа опера талапларына бейимлестирилген.

Вокал атқарыўшылығының драматургиялық ҳәм эмоционаллық әҳмийети

Вокал арқалы миллий характер жаратылады: Боран - азатлық гүресшиси (күшли, қаҳарман тенор), Наргүл - трагедиялы ҳаял образы (лирик-драмалық меццо).

Хор сахналары арқалы халықтың ҳаўазы анлатылады - бул өзбек операсындағы ең әҳмийетли инновация.

Ария ҳәм дуэтлерде психологиялық тереңлик вокал динамикасы (крещендо, диминуэндо), темп өзгерислери ҳәм диапазон кеңлиги арқалы ашылады.

“Боран” операсында вокал атқарыўшылық музыкалық драмадағы ең әҳмийетли болып хызмет еткен: ол фольклорды профессионал опера саҳнасына көтерген, миллий нама ҳәм мақам элементлерин классикалық вокал техникасы менен үйлестирген ҳәм де өзбек опера мектебиниң вокал-әмелий тийкарын қурған. Бул опера мысалында вокал атқарыўшылығы тек ғана техникалық (диапазон, дикция, легато) емес, ал миллий руўхфй ҳәм тарийхый мазмунды жеткериўдиң тийкарғы жоли екенлиги айқын көринеди.

“Боран”да вокал атқарыўының әҳмийети.

1. “Миллий образларды жаратыў” Операның тийкаргы қаҳарманлары Боран, Норгул, генерал-губернатор ҳәм басқалар вокал арқалы миллий характерге ийе болған. “Кәрим Закиров” (Боран роли) - өзбек миллий опера көркем өнериниң тийкарын салған тенор. Оның күши, эмоционаллығы ҳәм миллий ырғақты өзине тән атқарыў усылы операның миллий руўхын белгилеп берди.

-“Ҳалима Носирова” (Норгул роли) - өзбек опера көркем өнериниң әпсаналық меццо-сопраносы. Оның вокалында өзбек халық қосықшылығының лирикалығы ҳәм драматизми үйлескен.

Бул атқарыўшылар Европа опера усылын өзбек миллий музыка намалары менен табыслы бирлестирди.

2. "Халық қосықларының вокалға интеграциясы." Операда "Гүл ойын," "Гиря қазақ," "Шаманда гүл" сыяқлы халық қосықларының намаларынан пайдаланылған. Бул элементлер хор ҳәм жеке атқарыўшылардың атқарыўында жанланды. Вокал атқарыўшылық арқалы миллий фольклор профессионал опера сахнасына көтерилди ҳәм тамашагөйлерге жақын болды.

3. "Драма ҳәм музыканың бирлиги. "Операда вокал партиялар драмалық жағдайдың ең әҳмийетли ноқатларында (ариялар, дуэтлер, хор сахналары) пайдаланылады. Мәселен:

"Боран" премьерасы менен (1939-жыл 11-июнь) Өзбек музыкалы драма театры рәсмий түрде «Мәмлекетлик опера ҳәм балет театры»на айланды. Бул ўақыя өзбек вокал атқарыўшылығы мектебиниң басланыўы болды. Кейин ала усы дәстүр тийкарында Муҳиддин Қориёқубов, Саодат Раҳимова, Назира Аҳмедова сыяқлы әўладлар жетисип шықты.

"Боран" операсында вокал атқарыўшылығы тек ғана техникалық жақтан (даўыс диапазони, дикция, легато, динамика) емес, ал миллий руўхый-мәдений мазмунды жеткериў жағынан да әҳмийетли роль ойнады. Ол өзбек музыка театрында Европа опера формасын миллий руўх пенен байытты ҳәм вокал көркем өнериниң жана басқышын баслап берди.

Бул опера мысалында вокал атқарыўшылығы музыкалы драмадағы ең қүдиретли қурал екенлиги айқын көринеди: ол арқалы тек ғана гүрриң айтылмайды, ал миллеттиң руўхы, тарийхы ҳәм келешеги де көрсетиледи.

Вокал партия ҳәм драмалық образ бирлиги. Опера қаҳарманының вокал партиясы сюжет даўамында оның ишки ҳалаты, мүнәсибети, характериндеги өзгерислерди мелодикалық-ритмикалық ҳәм тембр өзгерислери арқалы көрсетеди. Мәселен, лирикалық эпизодларда тең, мелодия ҳәм легато, ал кульминацияда болса кең интерваллы секириўлер, жоқары регистр ҳәм кескин динамикалық контрастлардың қолланылыўы образ драматизмин күшейтеди. Вокал характеристикасы усыллары - диапазон, тесситура, фразировка, безек, ҳәрбир қаҳарман ушын өзине тән "даўыс бирдейлигин" жаратады.

Декламация, дикция ҳәм музыкалы драма. Музыкалық драма ҳәм операда декламациялық интонация сөз ҳәм музыканы бирлестирип, текст мәнисин еситиў, руўхый ҳәм эмоционал дәрежеде қабыл етиў имканын береди. Дикция - сөзлерди анық айтыў. Вокалист турақлы рәўиште сөзли сөйлеў, речитатив ҳәм "сап" вокал арасында өтип туриў техникасын ийелеўи керек; бул болса опера драма қурамында айрықша әҳмийетли.

Вокал техникасы - туўры дем алыў, резонаторлардан пайдаланыў, диапазон ҳәм регистрлер теңсалмақлылығы, вибрато ҳәм легато - опера атқарылыўының базасы болып, көркем ўазыйпаларды шешиўге хызмет етеди. Барокко ҳәм дәслепки опера үлгилеринде тарийхтан хабардар атқарыў

усылларын билиў - темп, тембр, тоналлық өзгешеликлерин есапқа алыў - шығарма драматургиясын исенимли жеткериў ушын зәрүр.

"Боран" операсы мысалында вокал атқарыўшылығының әҳмийети. Бул операда жетекши қаҳарманлар партиясы барлық драмалық раўажланыўды "даўыслы сөйлеў" арқалы көрсетеди. Әдетте бундай операларда қаҳарманның ариясында ишки азап, муҳаббат, қорқыў, көтерилис сыяқлы жағдайлар мелодикалық фигурация, ритмниң өзгериўи, оркестр фактурасы ҳәм динамикалық кульминация арқалы ашылады.

Вокал атқарыўшысының профессионал таярлығы опера атқарыўшысы рольди өзлестириўде автор шахсы, стиль, либретто, сахна жобасы ҳәм техникалық шынығыўлар, дем алыў, дикция ҳәм сахналық ҳәрекетти бир пүтин процесс сыпатында қәлиплестириўи керек. Вокал пикирлеў - "техника-услуб-интерпретация" шынжыры - атқарыўшыны таяр фантор емес, ал дөретиўши сыпатында көрсетеди.

Жуўмақлап айтқанда музыкалық драма "Боран" операсында вокал атқарыўшылығы көркем идеяны жеткериў, драмалық конфликтти ашыў ҳәм қаҳарман образын толық көрсетиўдиң орайлық қуралы есапланады. Сес техникасы, декламация, тембр-амплуа ҳәм мелодикалық-драмалық раўажланыўдың бирлиги опера шығармасының эстетикалық тәсир күшин белгилейди.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. "Вокал атқарыўшылығы" (оқыў-методикалық қолланба). Маҳаммадали Мирабдуллаев. НамМУ (Наманган Мәмлекетлик Университети) музыка тәлими кафедрасы. 2010-жыл.
2. "Әдебий-тарийхый процесс: дөретиўши, жанр, хронотоп." Узақ Журакулов. Ғафур Ғулам атындағы баспа 2015-жыл.
3. Өзбекстан Миллий Энциклопедиясы: "Музика атқарыўшылығы" статьясы. Энциклопедия авторлары. "Өзбекстан Миллий Энциклопедияси" Мәмлекетлик илимий баспасы. 2000-2005-жыллар аралығындағы томлар.

Информация дереклери

4. https://art.sovfarfor.com/muzyka/uzbekskaya-natsionalnaya-opera-—-buran
5. https://cyberleninka.ru/article/n/the-great-uzbek-opera-buran
6. https://mus.academy/archive/number/76/page/35

PEDAGOGIKADA MUZIKANÍŃ ELEMENTAR TEORIYASÍ

Bekbergenov Zarlıq
ÓzMKÓMI Nókis filialı "Vokal" kafedrası docenti

Annotaciya. Maqala pedagogikalıq ámeliyatta, ásirese, úzliksiz muzika bilimlendiriwi sharayatında muzika elementar teoriyasınıń tutqan ornina baǵishlangan. Pánniń tariyxıy tárepleri, oqıtıwdıń zamanagóy mashqalaları, máselen, artıqsha teoriyalastırıw hám janlı muzıka menen baylanısta bolmaw,

kommunikativ usıllar hám texnologiyalar integraciyası arqalı rawajlanıw perspektivaları sáwlelendirilgen.

Tayanish sózler: muzikaniń elementar teoriyası, pedagogika, muzikalıq bilimlendiriw, solfedjio, oqitiw metodikası, úzliksiz bilimlendiriw, garmoniya, muzikalıq sawat, kommunikativ texnologiya.

Annotation. The article focuses on the role of elementary music theory in pedagogical practice, particularly in the context of continuous music education. It examines the historical aspects of the discipline, modern teaching problems such as excessive theorizing and detachment from live music, as well as development prospects through the integration of communicative methods and technologies.

Keywords. elementary theory of music, pedagogy, music education, solfeggio, teaching methodology, continuous education, harmony, musical literacy, communication technologies.

Elementar muzika teoriyası - muzikalıq bilimlendiriw sistemasındaǵı tiykarǵı pán bolip, ol balalar muzika mekteplerindegi baslanǵish bilim beriw dárejesi menen orta hám joqarı oqiw orınlarındaǵı kásiplik tayarlıq arasında kópir wazıypasın atqaradı. Muzikalıq sawat, muzika elementleri haqqındaǵı bilimlerdi sistemalastıradı, nota teksti menen islew ushin zárúr bolgan talqılaw kónlikpelerin qáliplestiredi. Pedagogikalıq kontekstte ETM tek nota, lad, interval, akkord, metr hám ritm sıyaqlı tiykarǵı túsiniklerdi jetkerip ǵana qoymay, al muzıkalıq pikirlewdi rawajlandırıwǵa hár qanday qánigelikke iye bolǵan muzıqachılardıń úzliksiz bilim alıwınıń tiykarǵı bólegine aylandıradı.

Tariyxiy jaqtan EBM XX ásirdiń ortalarındaǵı I.V.Sposobin (1951), V.A.Vaxromeev (1959) hám basqalar shıǵarmalarınan kelip shıqqan, olar standart programmalarǵa tiykar salǵan. Bul materiallar tiykarınan ses tábiyatınan diatonika, xromatika hám forma sıyaqlı quramalı strukturalarǵa izbe-iz bayan etiwge qaratıldı. Keyingi on jıllıqlarda zamanagóy tendenciyalardı esapqa alıwshı jańalanǵan basılımlar, máselen, L. Krasinskaya hám V. Utkinniń qollanbaları (1991), A. Ostrovskiydiń redaktorlıǵındaǵı jámáátlik shıǵarmalar (1978) payda boldı. Bunday jantasıwlar ETMniń tildi úyreniwge uqsas "muzikalıq grammatika" sıpatındaǵı rolin kórsetedi, bunda notalar muzikalıq sóylewdi jazıw ushin háripler bolip xizmet etedi.

Pedagogikalıq ámeliyatta, ásirese, balalar muzika mektepleri (BMSh) hám kórkem óner mekteplerinde (KÓM) solfedjio hám muzika sawatxanlıǵı kurslarına ETM kirgizilip, olarda oqitiw 5-7 jil dawam etedi. Programmada, ádette, tiykarǵı elementlerden (ses, nota, intervallar) kóp seslilik (akkordlar, garmoniya) hám formalardı analizlewge shekemgi temalar kórsetiledi. Oqıtıwshılar konspektiv metodtan paydalanıladı: materialdı túsindiriw, shınıǵıwlar arqalı bekkemlew, ladlar, intervallar, akkordlar dúziw, melizmlerdi shıǵarıwdı óz ishine alǵan imtixanlar kórinisinde tekseriw.

Biraq, dástúriy jantasıwlar kóbinese tártipti "qurǵaq" hám janlı muzıka menen baylanıssız etedi. Studentler nota qatarların avtorlıq hám de shıǵarmalardıń atı menen baylanıssız úyrenedi hám materialdı tez umıtadı, yaǵnıy tuwısqan tonlıqlar, intervallardıń sheshiliwi sıyaqlı. Uaqıtı sheklengen toparlarda (2-4-semestr) teoriya hám testlerge itibar qaratıw (kóp tańlaw) motivaciyanı tómenletedi, artıqsha

teoriyalastırıw bolsa ámeliy qollanıwdı qurban etedi. Bul, ásirese, "Qosimsha bilimlendiriw pedagogikası" qánigeligine tiyisli bolip, bul qánigelikte ETR bolip atırgan oqıtıwshılardı tayarlaw ushın túsinik hám atamalardı óz ishine aladı.

Intervallardıń vertikal (akkordtıń bir bólimi sıpatında) payda yetiwdegi ornı hám metrlik shólkemlestiriw skripka yamasa uluwma kurslar boyınsha qollanbalarda kórsetip ótiledi. ITM úzliksiz bilimlendiriw sharayatında garmoniya, polifoniya hám analizge tayarlaydı, biraq tákirarlanıwdıń aldın alıw ushın basqa pánler menen integraciyalasıwdı talap etedi.

Házirgi kúndegi mashqalalar qatarında studentlerdiń qızıǵıwshılıǵın hám bilim sapasın tómenletetuǵın programmalıq-saatlıq rejeniń sheklengenligi de bar. Pedagoglar sabaqlıqlardaǵı terminologiyalıq shtamplardı (Alekseeva, Vaxromeeva, Sposobina) atap ótedi, olar barlıq waqıtta da zaman talaplarına sáykeslenbegen. Bunnan tısqarı, janlı muzıkanıń kemnen-kem qollanılıwı kursti abstraktlastıradı.

Perspektivalar innovaciyalar menen baylanıslı: kommunikativ metodika (til úyreniwdegi sıyaqlı toparlarda talqılaw), tıńlaw hám tapsırmalar ushın kompyuter texnologiyaları, sonday-aq, ámeliyat arqalı pikirlewdi rawajlandırıw ushın real pesalardı (máselen, Bartok yamasa Chaykovskiy) talqılaw. E.I.Chigareva hám basqalar tárepinen usinis etilgen eksperimental jantasıwlar.

Nota jazıwınıń tariyxı Nota jazıwı - bul muzıkanı belgilew ushın grafikalıq belgiler sisteması bolıp, ol muzıkalıq shıǵarmalardı saqlaw hám áwladlar arqalı jetkerip beriw imkaniyatın beredi. Oniń evolyuciyası mıń jillar dawam etken: áyyemgi mnemonik belgilerden házirgi bes sızıqlı takt jazıwına shekem. Notanıń rawajlanıwı muzıkanıń quramalasıwı menen tıǵız baylanıslı - bir dawıslı grigorian xorallarınan kóp dawıslılıqqa shekem, keyinirek bolsa ásbaplı hám zamanagóy muzıkaǵa shekem.

Nota jazıwı statistikalıq qural emes, bálkim muzıkanıń ózindegi ózgerislerdi ózinde sáwlelendirgen janlı rawajlanıw: shirkew qosıqlarınıń unisonınan baslap zamanagóy polifoniya hám elektronikanıń quramalılıǵına shekem.

Juwmaqlap aytqanda pedagogikanıń elementar muzika teoriyası muzika mádeniyatı hám professionallıqtı qáliplestiriwde tiykarǵı orındı iyeleydi. Bar mashqalalardı innovaciyalıq usıllar arqalı saplastırıw pándi jáne de nátiyjeli hám tartımlı etiw, bilimlendiriwdiń baslanǵısh basqıshtan joqarı basqıshqa shekemgi úzliksizligin támiyinlew imkaniyatın beredi.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Djumanova L.R. Elementarnaya teoriya muzıki v kontekste neprerıvnogo muzıkalnogo obrazovaniya: problemı i perspektivı. – http://journal-otmroo.ru/sites/journal-otmroo.ru/files/Dzhumanova%20L.R..pdf
2. Panova N.V. Konspektı po elementarnoy teorii muzıki. – https://bgmuz.brest.by/biblio/teor/elem_ter.pdf
3. Metodika prepodavaniya elementarnoy teorii muzıki: Uchebno-metodicheskoe posobie. – https://e.lanbook.com/book/392003?category=2612&publisher=44534
4. Minchenko E.N. Elementarnaya teoriya muzıki v kurse solfedjio. Uchebno-spravochnoe posobie. – https://forum.d-seminar.ru/threads/elementarnaya-teoriya-

muzyki-v-kurse-sol-fedzhio-uchebno-spravochnoye-posobiye-minchenko-yelena-nikolayevna.157
5. Uchebnoe posobie. Elementarnaya teoriya muzıki. Specialnost 44.02.03 Pedagogika dopolnitelnogo obrazovaniya. – https://infourok.ru/uchebnoe-posobie-elementarnaya-teoriya-muziki-specialnost-pedagogika-dopolnitelnogo-obrazovaniya-1992743.html
6. Sposobin I. Elementarnaya teoriya muzıki. – https://knigavuhe.org/book/ehlementarnaja-teorija-muzyki

VOLFGANG AMADEY MOTSARTNING “TURETSKIY MARSH” ASARINING YOZILISH TARIXI

Ermanova Dilafruz Charshamovna
ÓzMKÓMI Nókis filialı assistent oqıtıwhısı

Annotatsiya: Volfgang Amadey Motsartning “Turetskiy marsh” deb nomlangan asari — Piano Sonata No. 11 in A major, K. 331 sonataning uchinchi bo‘limi bo‘lib, u “Rondo alla Turca” nomi bilan mashhur. Ushbu asar 18-asr klassik musiqasining eng taniqli misollaridan biri bo‘lib, Evropa musiqiy estetikasi va Osiyo motivlarini uyg‘unlashtirgan. “Turetskiy marsh” tezkor ritm, dramatik dinamika va o‘ziga xos melodik motivlar orqali eshituvchiga quvnoq, ritmik jihatdan jonli musiqiy tajriba taqdim etadi.

Kalit sózlar: “Turetskiy marsh ,sonata, ritm, dinamika, melodik motivlar, klassika.

Аннотация:Произведение Вольфганга Амадея Моцарта под названием "Турецкий марш" - Фортепианная соната No 11 in A major, K. 331, третья часть сонаты, известная как "Rondo alla Turca." Это произведение является одним из самых известных примеров классической музыки XVIII века, сочетающим европейскую музыкальную эстетику и азиатские мотивы. "Турецкий марш" предлагает слушателю жизнерадостный, ритмически живой музыкальный опыт через быстрый ритм, драматическую динамику и уникальные мелодические мотивы.

Ключевые слова: "Турецкий марш," соната, ритм, динамика, мелодические мотивы, классика.

Abstract: Wolfgang Amadeus Mozart's work titled "Turkish March" - Piano Sonata No. 11 in A major, K. 331, the third part of the sonata known as "Rondo alla Turca." This work is one of the most famous examples of 18th-century classical music, combining European musical aesthetics and Asian motifs. "Turkish March" offers the listener a cheerful, rhythmically lively musical experience through fast rhythm, dramatic dynamics, and unique melodic motifs.

Keywords: "Turkish march, sonata, rhythm, dynamics, melodic motifs, classics.

Wolfgang Amadey Motsart (1756–1791) klassik davrning buyuk bastakorlaridan biri bo‘lib, uning ijodida turli musiqiy shakllar va uslublar o‘z aksini topgan. “Turetskiy marsh” 1783–1784 yillarda yozilgan Piano Sonata No. 11 (K. 331) sonataning uchinchi bo‘limi bo‘lib, u klasik rondo shaklida tuzilgan va janissar musiqa uslubidan ilhomlangan. “Turetskiy marsh” rondo shaklida (odatda ABACA yoki ABACABA) tuzilgan bo‘lib, asosiy A mavzusi qayta-qayta takrorlanadi va unga qarama-qarshi epizodlar joylashtiriladi. Bu struktur kompozitsiyaning ritmik zo‘rligini va muqarrar qayta tug‘ilish hissini oshiradi. Asarda tez ritmlar, tez takrorlanuvchi sakkizlik va oltinishlik figuratsiyalar hamda stakkatolar mavjud. Bu elementlar Motsart musiqasining yengil, ammo texnik jihatdan murakkab tabiatini ta’kidlaydi. Asosiy A minor tonidan A majorga o‘tish kiritilgan bo‘lib, bu tonallik o‘zgarishi musiqada dramatik qarama-qarshilik va kulminatsiyani ta’minlaydi. Asarning nomi “alla turca” («turkcha») bilan ataladi — bu Motsart zamonasida Osiyo (Turk/Ottoman) janissarlar guruhining ritmik va drama bilan boy musiqasidan ilhomlangan uslubga ishora qiladi. Bu tarzda kuchli baraban, zil va boshqa torli motivlar pianoda imitasiya qilingan. “Turetskiy marsh” o‘zining jonli ritmi, tez melodik figuralari va murakkab texnik kombinatsiyalari bilan klassik musiqaning eng tanilgan va ijro etiladigan qismlaridan biriga aylandi. Asar nafaqat texnik mahoratni talab qiladi, balki ijrochidan ifoda va dinamikani ham talab qiladi.

Ikki asrdan ko‘proq vaqt davomida Avstriya bilan urush olib borgan Usmonli imperiyasi uning eng ashaddiy dushmani edi, XVIII asrdagi Vena aholisi barcha turklarga katta qiziqish bilan qaragan. Ularni bu ekzotik mamlakatning madaniyati, turmushi, urf-odatlari qiziqtirardi. Usmonlilarning qulay kiyimlari urfga kirdi, turk qahvasi esa tojlilarning sevimli ichimligiga aylandi. Yevropaliklarning alohida e’tiborini tortgan g‘aroyibotlar qatoriga turk yanicharlari musiqasi kiradi. Gap shundaki, usmoniylarning barcha harbiy harakatlari avstriyaliklar uchun noodatiy bo‘lgan, o‘ziga xos zarbli va puflama cholg‘ulardan iborat orkestr ijrosidagi musiqa jo‘rligida amalga oshirilgan. Ularning o‘ziga xos, g‘ayrioddiy ovozi yevropaliklar tomonidan qandaydir vahshiy, o‘kiruvchi va gumburlovchi sifatida qabul qilingan. Shunga qaramay, g‘ayrioddiy asboblarga qiziqish shu qadar katta ediki, ular modaga aylana boshladi.Sharqning barcha narsalariga bo‘lgan umumiy ishtiyoqqa ergashib, u ham chetda qolmadi. 1779-yilda kompozitor turk mavzusidagi zingshpilda o‘z qobiliyatini namoyish etish imkoniyatiga ega bo‘ldi, imperatorning o‘zi tomonidan buyurtma qilingan, ammo bu asar tugallanmay qoldi. Biroq, 1782-yilda u turk syujetidan foydalangan holda opera yozdi. "Seraldan o‘g‘irlash" deb nomlangan bu kulgili musiqiy spektakl nemis tilidagi birinchi opera sifatida madaniyat tarixiga kirdi.Volfgang Amadey Motsart "Turk rondo" asarini yozayotganda, an’anaviy orkestr turk harbiy musiqasini fortepianoda ijro etish uchun qayta yaratdi, natijada turk uslubidagi musiqani royal yoki pianino bo‘lgan har qanday uyda ulkan yanichar orkestrini yig‘masdan tinglash

mumkin bo‘ldi. Vaholanki, "Turk marshi"ning orkestr ijrosi uchun qayta ishlangan variantlari ham mavjud.1783-yil iyul oyida, yigirma yetti yoshli Motsart to‘ng‘ich farzandi tug‘ilgandan so‘ng, xotini Konstansiya bilan birga to‘ydan keyin ham ularning ittifoqiga qarshi bo‘lgan otasi bilan yarashish uchun Zalsburgga yo‘l oldi. Yosh er-xotinning barcha urinishlariga qaramay, Leopold bu boradagi fikrini o‘zgartirmadi. Ba’zi bir tasodiflarga ko‘ra, Zalsburgda yosh Motsartlar oilasi oktyabrgacha qoldi va bu vaqtda kompozitor boshqa asarlar qatorida o‘n birinchi raqamli fortepiano sonatasini yozgan va uning uchinchi qismini "Rondo alla turca" deb nomlagan degan taxminlar mavjud. Shuni ta’kidlash kerakki, o‘sha paytga kelib, Motsart ko‘plab asarlarning muallifi bo‘lishiga qaramay, Venada kompozitor sifatida emas, balki mohir pianinochi sifatida ko‘proq tanilgan edi. Shuning uchun Avstriya poytaxtida yashagan dastlabki yillarda u asosan o‘qituvchilik faoliyati bilan shug‘ullanib, tirikchilik o‘tkazgan va o‘zining go‘zal asari ustida ishlashda Volfgang birinchi navbatda shogirdlarining ijrochilik imkoniyatlarini hisobga olgan. Motsartni Turkiyada juda yaxshi ko‘rishadi - u yerda Motsart G‘arb klassik kompozitorlari orasida eng mashhuri hisoblanadi. Istanbulda har yili Motsart nomidagi mumtoz musiqa festivali o‘tkaziladi. Istanbuldagi ba’zi maktablarda hatto maktab qo‘ng‘irog‘i o‘rniga “Turk marshi” kuyidan foydalanishadi - Motsart musiqasi shifobaxsh ta’sirga ega va u bolalarda stressning oldini olishga yordam beradi.

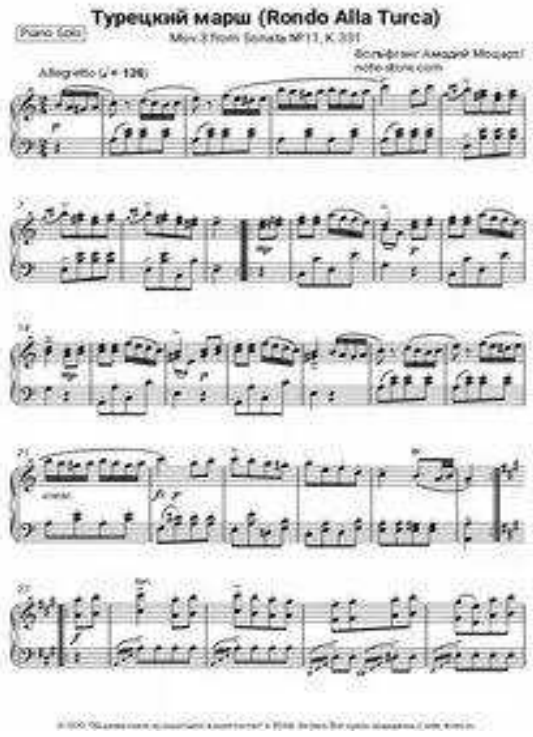

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Piano Sonata No. 11 (Mozart) — *Wikipedia* maqolasi: asar tuzilishi, yozilgan yili, chop etilishi, uch harakat haqida batafsil ma’lumot.
2. Piano Sonata No. 11 in A Major, K 331 | Britannica — Motsart va uning bu sonatadagi “Turkish style” musiqasini izohlash.
3. Mozart’s Fascination with Ottoman Culture — alla turca uslubi va janissar musiqasi ta’siri haqida kontekst.
4. Pianostreet.com: Sonata K. 331 — sonatadagi harakatlar va musiqiy strukturani yoritish.

ДЖ. ПУЧЧИНИ, “ДЖАННИ СКИККИ” ОПЕРАСЫ, АРИЯЛАР, ОҚЫЎ ПРОЦЕССИНДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ РЕПЕРТУАР СЫПАТЫНДА

Маткасымова Гүлайым Фархад
“Вокал атқарыўшылығы”3-курс студенти
Илимий басшы: Қуламбетова Жаңыл Арызмбетовна
ӨзМКӨМИ НФ “Вокал” кафедрасы аға оқытыўшысы

Аннотация: Мақалада Джакомо Пуччинидиң **“Джанни Скикки”** (1918) операсынан алынған ариялар вокалға үйретиўде педагогикалық репертуардың әҳмийетли элементи сыпатында талқыланады. Лауреттаның **“O mio babbino caro”** ариялары, Ринуччо ҳәм Джанни Скиккиниң номерлерине айрықша итибар қаратылады. Бул үзиндилердиң техникалық, стильистикалық ҳәм талқылаў тәреплери талқыланып, олар консерватория ҳәм музыка жоқары оқыў орынларының студентлери ушын билим алыўдың ҳәр қыйлы басқышларында (баслаўшыдан жоқары басқышқа шекем) қолайлы болады. Материал шеберлик сабақларының тәжирийбеси, оқыў сахналастырыўлары ҳәм вокал педагогларының усыныслары тийкарында.

Таяныш сөзлер: Дж.Пуччини, **"Джанни Скикки", "O mio babbino caro"**, педагогикалық репертуар, вокал үйретиў, шеберлик сабағы, лирикалық сопрано, тенор, баритон, **bel canto** итальян операсы, оқыў сахнасы, консерватория.

Аннотация: Статья рассматривает арии из оперы Джакомо Пуччини **"Джанни Скикки"** (1918) как важный элемент педагогического репертуара в вокальном обучении. Особое внимание уделяется арии Лауретты **"O mio babbino caro"**, а также номерам Ринуччо и Джанни Скикки. Анализируются технические, стилистические и интерпретационные аспекты, делающие эти фрагменты подходящими для студентов консерваторий и музыкальных вузов на разных этапах обучения (от начинающих до продвинутых). Материал основан на опыте мастер-классов, учебных постановок и рекомендациях педагогов вокала.

Ключевые слова: Дж.Пуччини, **“Джанни Скикки”, “O mio babbino caro”,** педагогический репертуар, вокальное обучение, мастер-класс, лирическое сопрано, тенор, баритон, bel canto, итальянская опера, учебная постановка, консерватория.

Annotation: The article considers arias from Giacomo Puccini's opera Gianni Schicchi (1918) as an important element of pedagogical repertoire in vocal training. Special attention is paid to Lauretta's aria **“O mio babbino caro”**, as well as numbers by Rinuccio and Gianni Schicchi. The technical, stylistic and interpretative aspects that make these pieces suitable for conservatory and music students at different stages of study (from beginners to advanced) are analyzed. The material is

based on the experience of master classes, educational productions and recommendations of vocal pedagogues.

Keywords: G.Puccini, “**Gianni Schicchi**”, **“O mio babbino caro”**, pedagogical repertoire, vocal training, master class, lyric soprano, tenor, baritone, bel canto, Italian opera, educational production, conservatory.

Кирисиў

“Джанни Скикки” операсы - Джакомо Пуччинидиң бир көринисли комедиялық операсы болып, премьерасы 1918-жил 14-декабрьде Метрополитен опера театрында (Нью-Йорк) Роберто Моранцони басқарыўында болып өтти. Бул **"Il trittico"** триптихтин үшинши бөлими болып, оған "Плащ" ҳәм "Анжелика апа" да киреди. Сюжет Данте Алигьеридиң "Қудайлық комедиясы"ның "Дозақ" эпизодынан алынған болып, бунда Джанни Скикки жасалма ўәсиятнама ушын судланған. Ўақыя 1299-жылы Флоренцияда болып өтеди: марҳум Буозо Донатидиң туўысқанлары монастыр пайдасына қалдырылған ўәсият ҳаққында билип, ҳүжжетти қәлбекилестириў ушын ҳийлекер дийхан Джанни Скиккиге мүрәжәәт етеди. Скикки марҳумның кийимин кийип, өзине ҳәм қызы Лауреттеға ең жақсы мал-мүлкти өзлестирип, жаңа ўәсиятнама жазады, бул туўысқанларының **"Addio Firenze, addio cielo divino!"** деген қарғысы менен комедиялық жуўмаққа алып келеди.

Лауреттаның **"O mio babbino caro"** ариясы.Операның ең белгили ариясы Лауретта атасынан Ринуччо менен турмыс қурыўына рухсат бериўин өтиниш етип, Арноға жуўырыў менен қорқытады. Нама - Пуччини лирикасының **bel canto** усылындағы классикалық үлгиси болып есапланады: тегис, **cantabile,** кең тәсирли ҳәм сезимли **crescendo.** Ария лирикалық сопрано ушын жазылған болып, шама менен 2-3 минут даўам етеди ҳәм жәҳән репертуарларында ең көп танылып атырған ариялардан бирине айланды.

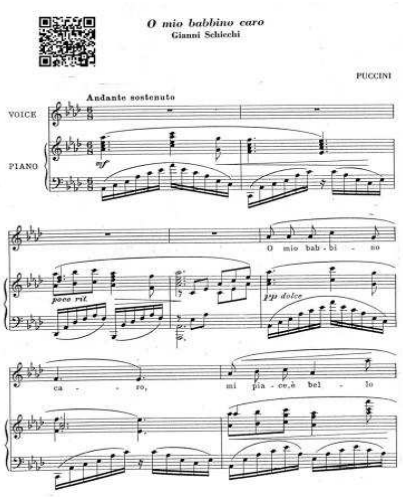

Белгили атқарыўшылар:

"Мария Каллас" (1950-1960-жыллар жазыўлары): "Оның талқылаўы әпиўайылығы ҳәм эмоционаллық тереңлиги менен ажыралып турады, артықша безеўлерсиз, бул арияны таң қаларлықтай ҳақ кеўилли ҳәм тәсиршең етеди." Каллас қаҳарманның әззилигин атап өтип, ҳәдден тыс сентименталлыққа жол қоймайды.

"Рене Флеминг" (Берлин филармония оркестри, дирижёр Ион Марин; Лондон филармония оркестри): "Ең жақсылардан бири есапланады - әжайып техника, динамиканың нюанслары ҳәм сублиматластырылған сезим, тап бир ария усы оркестр ушын жазылғандай." Флеминг нәзиклик ҳәм вокал жетиклигиниң идеал тең салмақлылығын жаратады.

*"Анна Нетребко" (Клаудио Абадо ҳәм **Mahler Chamber Orchestra** камер оркестри менен жазып алынған, 2005-жыл ҳәм соңғы атқарыўлары) **"C soaring angelic voice"** – пәрўаз етиўши периште ҳаўазы, шырайлы тембр ҳәм*

ңәзик сөзлер менен. Заманагөй сән-салтанат ҳәм жеңил атқарыўшылық қосылады.

Ария көбинесе концертлерде, фильмлерде, поп-мәдениятта жаңлап, лирикалық сопрананың үлгиси болып қалады.

Ария Ринуччо **"Firenze è come un albero fiorito"**. Бул тенор ариясы (айырым ўақытлары **"Avete torto"** деп аталады) Ринуччо тәрепинен Скиккиниң ашкөз туўысқанлары алдында қорғаў ушын атқарылады. **"Firenze è come un albero fiorito, che in primavera si copre di fior…"** деп Флоренцияны талантлар қаласы сыпатында мақтайды. Саз күшли, ўатанды сүйиўши көтериңки руўхта, жақсы проекция ҳәм сезимге ийе болған жарқын, металл тенорды талап етеди.

Белгили атқарыўшылар:

*“Минхао Лю” (**Orchestra Miami** концерти) - экспрессивлик ҳәм жаңалыққа итибар қаратылған заманагөй версиясы.*

“Жон Виккерс” (1956, Канада, инглис тилинде) Драмалық тенор көрсетилген сийрек ушырасатуғын тарийхый жазыў.

“Анри Вильден” (1973): “Маврикий тенорының лиризм ҳәм мухаббат ышқының жоқары дәрежеде атқарылыўы.”

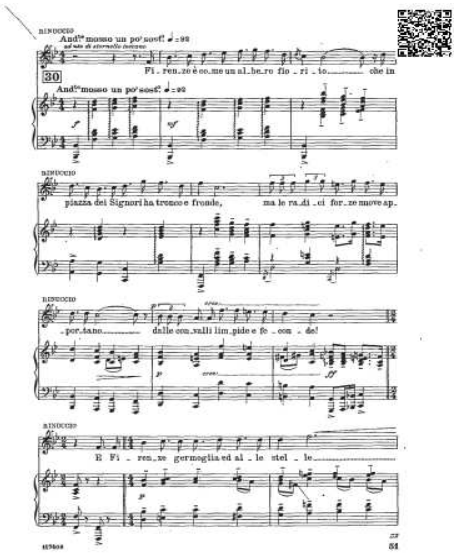

Джанни Скиккидиң **"In testa la capellina"** ҳәм **"Si corre dal notario"** ариялары. Орайлық қаҳарманның ҳийлекерлигин, юморын, тапқырлығын көрсетиўши бир неше характерли номерлери бар. **"In testa la capellina"** - Буозода кийим алмастырыў ҳаққында қысқа, тәрийиплеўши ария. **"Si corre dal notario"** - оркестр эффектлерине ийе динамикалық сахна болып, онда Скиккидиң қәлбекилик ойлап табыўы айтылады.

Рольдың танықлы баритон атқарыўшылары (жетпис жыллық даўамындағы жазып алынған жазып алыўлар көз-қарасы тийкарында):

- "Итало Таё" (1949, Метрополитен-опера, биринши толық жазыўы): "Жарқын буффа усылындағы күшли бас."

- "Тито Гобби" (1958-жылы, Римде; соның менен бирге бурынырақ жазылған): "Классикалық интерпретация драмалық, вокаллық икемлилик ҳәм дерлик ҳийлекерлик, жақынлық нәзикликлери менен - ҳийлекер, интим нюанслары менен".

“Фернандо Корена” (1962, Флоренция; тағы бир жазыўы): "Буффа-рольлер бойынша қәниге, юмористик жантасыўы ҳәм бурли, буффо стильине ийе."

“Жозе ван Дам” (Жозе ван Дам, 1998-жыл, Анжела Георгиу ҳәм Роберто Аланья менен, дирижёр Антонио Паппано) "Интеллектуал тереңликке ийе бас-баритон."

“Дитрих Фишер-Дискау” (1973, Мюнхен) - психологиялық нәзикликке итибар қаратылған немис версиясы.
“Роландо Панераи” (1986-жыл ҳәм оннан соңғы жыллар) - бул рольди он жыллар даўамында атқарған адам.

Бул жазыўлар 1940-1950-жыллардағы бурлеск усылынан XX-әсир ақырындағы нәзик, психологиялық талқылаўларға шекемги эволюцияны сүўретлейди.

Педагогикалық жақтан опера өнериниң тийкарғы абзаллықлары:
Структурасы анық: жеке номерлер, дуэтлер, ансамбльлердиң айқын көриниси.
Стилистикалық ҳәр түрлилик: таза лиризмнен (Лауретта) комик характерлиликке шекем (Скикки) ҳәм жаслық энтузиазмы [1] (Ринуччо).
Жас даўыслар ушын жеңил диапазон ҳәм тесситура.
Итальянша дикция, фразировка ва актёрлық көрсетпелер үстинде ислеў имканияты.

Лауреттаның **“O mio babbino caro”** ариясы - педагогикалық репертуар классикасы. Бул ария Дж.Пуччинидиң оқыў номерлери арасында шәртиз жетекши. Ол оқыў романсларынан опера арияларына өтиў басқышында дерлик барлық лирикалық сопранолардың стандарт репертуарына киреди (әдетте консерваторияның 3-5 курсы ямаса магистратура).

Техникалық ҳәм педагогикалық абзаллықлары:
Диапазоны киши си-бемольдан екинши октава си-бемольға шекем (ориғиналында As4–B♭5) көпшилик жас сопранолар ушын қолайлы.
Тесситура тийкарынан орта регистрде - legato, тегис сес, дем алыў тийкарын раўажландырыў ушын жүдә мақул.
Bel canto усылындағы тегис нама portamento, messa di voce, жумсақ piano ҳәм crescendo усыллары үстинде ислеў имканын береди.
Қысқа мүддет (2-3 минут) сабақларда ислеў ушын қолайлы.

Бул нәзик талқылаўды талап етеди: балалық садалықтан баслап, шын жүректен жалбарыныўға шекем - актёрлық шеберлик ҳәм сезимлерди жеткериў қәбилетин раўажландырыў ушын жүдә жақсы материал болып табылады.

Оқыўда қолланылыўы:
Баслаўшылар: итальян bel canto сы ҳәм дурыс кантилена үлгиси сыпатында үйрениў.
Орта дәреже: динамика нюанслары, rubato, узын фразаларында дем алыў үстинде ислеў.
Жоқары дәреже: талқылаўларды салыстырыў (Каллас - әпиўайылық ҳәм шын кеўиллик; Флеминг - нәзиклик ҳәм қадағалаў; Нетребко - тембр сән-салтанаты).

Мастер-класслар: көплеген видеосабақлар әйне усы арияға бағышланған (Grace LIN - сес техникасы; Freya Casey - стильди талқылаў; Leslie John Flanagan - жас қосықшылар менен ислесиў).

Ария көбинесе 15-17 жастағы өспиримлерге ҳәттеки даўысы қәлиплескен жағдайда усыныс етиледи, бирақ педагоглардың атап өтиўинше: драматургиялық көлемди асырып жибермеў, жеңиллик ҳәм жаңалықты сақлаў керек.

Ринуччоның **“Firenze è come un albero fiorito”** ариясы - жас тенорлар ушын материал. Бул энергиялы тенор ариясы (гейде **"Avete torto"** деп аталады) кемнен-кем қолланылады, бирақ раўажланыў ушын жүдә әҳмийетли:

Жоқарғы регистрдеги жарқын, проекциялық сес.
Ритмикалық анықлық ҳәм ўатансүйиўшилик көтериңкилиги.
Ансамбльде қосық айтыў қәбилети (туўысқанлардың үлкен ансамбльи алдында).

Бул 3-4-курс тенор-студентлери, әсиресе, лирикалық-драмалық жөнелисте оқыўшылар ушын қолайлы. Жақсы дикция ҳәм актёрлық исенимди талап етеди. Ринуччо бул жерде скептик туўысқанлары алдында Скиккиди "қорғайды."

Джанни Скиккидиң партиясы - характерли даўыслар ушын баритон репертуары. Скиккидиң жеке үзиндилери (**"In testa la capellina", "Si corre dal notario"** жуўмақлаўшы монолог) - буффо-рольлерге қәнигелескен баритонлар ҳәм бас-баритонлар ушын жақсы материал. Олар төмендегилерге имкан береди:

Тез айтыўлар, анық дикция үстинде ислеў.
Комик тәсирлилик ҳәм мимиканы раўажландырыў.
Опера усылында parlando ҳәм Sprechgesang ти өзлестириў.

Бул партия көбинесе оқыў спектакльлеринде 4-5-курс студентлери ямаса аспирантлар тәрепинен атқарылады, себеби ол тек гана вокалды емес, бәлким күшли актёрлықты талап етеди.

Жуўмақ

Жуўмақлап айтқанда **“Джанни Скикки”** шығармасындағы ариялар ҳәм көринислер педагогикалық репертуардан техникалық қолайлылық ҳәм көркемлилик тең салмақлылығы себепли беккем орын ийелейди. **“O Mio Babbino Caro”** лирикалық сопранолар ушын "алтын стандарт" болып қалады, Ринуччо ариясы жас тенорларды раўажландырады, Скиккидиң партиясы болса характерли артистлерди таярлайды. Толық опера - бул үлкен жуўмақлаўшы жойбар болып, оқыўшыларға ҳақықый Пуччинилер театры атмосферасында итальян усылы, ансамбльи ҳәм сахна ойынын өзлестириў имканын береди. **“Джанни Скикки”** ариялары - Пуччинидиң комедия ҳәм лирика тең салмақлылығындағы даңқының айқын мысалы. Лауреттаның нәзик жалыныўынан баслап, Скиккиниң ҳийлекерлик режелери ҳәм Ринуччоның ўатансүйиўшилик ғайратына шекем атқарыўшылар ҳәм тамашагөйлерди илҳамландырып келмекте. Ең жақсы жазыўлар (Каллас, Флеминг, Нетребко, Гобби, ван Дам ҳәм басқалар) операның мәңгилик әҳмийетин тастыйықлайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. Gianni Schicchi - Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Gianni_Schicchi
2. The 7 Baritones: 7 Decades of Gianni Schicchi Recordings. URL: https://englishtouringopera.wordpress.com/2018/05/25/the-7-baritones-7-decades-of-gianni-schicchi-recordings
3. The Best Performances of “O mio babbino caro” by Giacomo Puccini. URL: https://interlude.hk/the-best-performances-o-mio-babbino-caro-by-giacomo-puccini
4. Puccini's Gianni Schicchi - A survey. MusicWeb International. URL: http://musicweb-international.com/classrev/2020/Mar/Puccini_Gianni_survey.pdf
5. Gianni Schicchi discography - Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Gianni_Schicchi_discography
6. Rinuccio's Aria from Gianni Schicchi - YouTube (Minghao Liu). URL: https://www.youtube.com/watch?v=dB6_RddeAVI
7. Puccini: “O mio babbino caro” / Fleming · Marin · Berliner Philharmoniker - YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Sf-tjXevlyQ
8. Opera Discography: Gianni Schicchi recordings. URL: https://www.operadis-opera-discography.org.uk/CLPUGIAN.HTM
9. Опера Джакомо Пуччини «Джанни Скикки» — Belcanto.ru. URL: https://www.belcanto.ru/gianni.html
10. How To Sing Opera: "O Mio Babbino Caro" from Gianni Schicchi (Puccini) — YouTube (Freya Casey). URL: https://www.youtube.com/watch?v=gqqTSttqPLM
11. Singing Instruction Video: G. Puccini: Gianni Schicchi ”O mio babbino caro” — Weiwuying Learning. URL: https://learning.npac-weiwuying.org/en-US/fun-to-learn/077fa52c-2ff7-4800-9ab4-375dc7b5055f

MAHALLIY MUSIQIY USLUBLAR

Allambergenov Rustam Rzambetovich
O‘zDSMI Nukus filiali “Vokal” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Musiqiy folklor xalq ozg‘zaki badiiy ijodiyotning muhim qismini tashkil etadi. U mazmunan serko‘llam ma’no kasb etgani holda hilma-hil shakl va tur (aytim, cholg‘u kuy)larda namoyon bo‘ladi. Uning na’munalari esa dastlab iste’dodli shaxslar tomonidan yakka yoki jamoa ishtirokida yaratilib, so‘ngra el orasida og‘izdan-og‘izga o‘tib ommalashdi. Shu asnoda asrlar davomida shakllangan xalq qo‘shiq-kuylari avloddan-avlodga og‘zaki ravishda meros qolib, bizga qadar ijtimoyi ohang xotirasida saqlanib kelindi.

Kalit so’zlar: Mahalliy musiqiy uslublar, Hududiy musiqiy uslublar, O‘zbek musiqiy merosi, Xalq musiqasi, Folklor, Xorazm musiqa uslubi, Xorazm xalfachilik san’ati.

Аннотация. Музыкальный фольклор является важной частью народного творчества. Оно проявляется в различных формах и видах (например, инструментальная музыка), приобретая при этом широкий спектр значений. Ее образцы сначала создавались талантливыми личностями индивидуально или при участии коллектива, а затем стали популярны в народе из уст в уста. Таким образом, сложившиеся на протяжении веков народные песни передавались устно из поколения в поколение и сохранялись в памяти социальной мелодии.

Ключевые слова: Локальные музыкальные стили, Региональные музыкальные стили, Узбекское музыкальное наследие, Народная музыка, Фольклор, Хорезмский музыкальный стиль, Искусство хорезмских халфа.

Annotation. Musical folklore is an important part of folk art. It manifests itself in various forms and types (for example, instrumental music), while acquiring a wide range of meanings. Its samples were first created by talented individuals individually or with the participation of a team, and then became popular among the people through word of mouth. Thus, folk songs developed over centuries were passed down orally from generation to generation and preserved in the memory of social melody.

Keywords: Local musical styles, Regional musical styles, Uzbek musical heritage, Folk music, Folklore, Khorezm musical style, Khorezm khalfa art.

Zamonaviy jahon etnomusiqashunosligida xalqlarning o‘zligini anglatuvchi asriy musiqiy an’analari, ularning tarixiy shakllanish omillari, estetik mohiyati va tadrijiy rivojlanish qonuniyatlari ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib turibdi. Bunda ayniqsa o‘zbek xalq musiqa ijodiga xos parda-ohang va ritm xususiyatlarini tavsiflash, ularni yuzaga keltirgan birlamchi manbaalarni aniqlash, hamda ko‘p asrlik genderlik ananalarining milliy musiqa rivojida tutgan o‘rnini yoritib berish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon etnomusiqashunosligida xalq aytimlarining ijtimoiy-madaniy hayotda tutgan o‘rni, janrlar tasnifi, yetakchi mavzular doyrasi, badiiy ifodalanish vositalari va ijrochilik an’analari doim diqqat-e’tiborda bo‘lib kelgan.

Mamlakatimizda milliy musiqiy qadriyatlarni barkamol ifodalovchi xalq musiqa merosi va kasbiy monodiya namunalarini atroflicha tadqiq etish uchun zarur shart-sharoitlar yuzaga keldi. Shu jumladan, xalq qo‘shiqlari, baxshichilik dostonlari, mumtoz maqomlar qatorida chinakam qadr-qimmatini topa boshlagan ayollar musiqa ijodini etnomusiqashunoslikning zamonaviy ilg‘or metodlari asosida haqqoniy yoritish borasida keng imkoniyatlar yaratildi. O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish harakatlar strategiyasining muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida “ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish” ishlari belgilangan. Bu borada o‘zbek xalq musiqasining o‘ziga xos badiiy-ijodiy xususiyatlarini yoritib berish, uning uzoq tarixdan kelayotgan serqirra va sermazmun an’analarini tadqiq etish hamda zamonaviy o‘zbek madaniyatida tobora ortib borayotgan muhim ahamiyatini ilmiy

asoslab berish ishlari musiqashunoslik ilmi oldida turgan muhim muammolardan biridir.

Mahalliy musiqiy uslublar

O‘zbek xalq musiqa ijodiyoti asosan to‘rt mahalliy musiqiy uslubga asoslanadi. Xususan, Surxondaryo-Qashqadaryo, Buxoro-Samarqand, Xorazm va Farg‘ona-Toshkent mahalliy musiqiy uslublari mavjud.

Xorazm mahalliy musiqiy uslubi Xorazm musiqasi ayni vaqtda o‘zgacha tarovatga ega bo‘lib, uning ma’lum darajada turkman va ozarbayjon musiqasiga yaqin jihatlari ham bordir. Xorazm musiqa uslubining o‘ziga xosligi uning an’anaviy cholg‘ularida ham namoyon bo‘ladi. Masalan, bulamon damli – puflama cholg‘usi bu uslubda keng qo‘llaniladi. U boshqa mahalliy uslublar uchun xos emas. Bulamon – tut daraxtidan ishlangan kichik surnay shaklidagi cholg‘u bo‘lib, unda yakka holda va ansambllar tarkibida ijro etish mumkin.

Xorazmda Kavkazning mashhur tor cholg‘usi ham keng tarqalgan. XIX asr oxiridan boshlab esa “garmon” cholg‘usi ham qo‘llana boshlangan. Uni “soz” deb atashadi. Bulardan tashqari Xorazm musiqa amaliyotida deyarli barcha o‘zbek xalq cholg‘ulari (dutor, tanbur, g‘ijjak, nay, qo‘shnay va boshqalar) qo‘llangani holda do‘mbira sozi kam uchraydi.

Xorazm musiqa uslubida raqs va, umuman, o‘yin harakatlari bilan bog‘liq cholg‘u kuylari salmoqli o‘rin tutadi. Raqs-o‘yin kuylarini bir necha turlarga bo‘lish mumkin:

1. Xalq orasida ommalashgan raqslar. Ularning asoslarini “Lazgi”, “Ganji Qorabog‘”, “Ufori” kabi kuylar tashkil etadi.
2. Dorbozlarning o‘yin kuylari . Ularni “Yelpazalandi”, “Ufori Yelpazalandi” kabi kuylar tashkil etadi.
3. Qiziqchi va masxarabozlarning o‘yin kuylari. Bu kuylarni “Chog‘olloq”, “Az-az”, “Az - azning tezi”, “Xorazmcha”, “Yuz bir”, “Ot eroni”, “Surnay yo‘li” kabi namunalar tashkil etadi.

Xorazm raqs va o‘yin kuylari ommaviy bayram, sayillarda ijro etiladi. O‘tmishda esa Xiva xonligida o‘tkazilgan Xalq sayli kunlari «Xatarli o‘yin» nomli turkum mazmunida ham namoyish etilgan. “Xatarli o‘yin” da parrandalar va uy hayvonlarining xatti - harakatlari (masalan, “Ot o‘yin”, “Tustovuq o‘yin”, “Kaptar” va b.) hamda “Olma terish”, “Kampir”, “Ko‘knori” kabi maishiy sahnalar musiqa jo‘rligida komik harakatlar vositasida aks ettirilgan.

Xorazm xalfachilik san’ati – asosan ayollar orasida joriy bo‘lib kelayotgan san’at bo‘lib, unda ko‘proq dostonlardan olingan parcha va termalar, shuningdek turli vaziyatlarda kuylash uchun ijod etilgan (to‘y marosimi qo‘shiqlari, lapar va boshqalar) qo‘shiq-aytimlar kuylanadi. Xorazm xalfalari Buxoro – Samarqand sozandalari singari asosan xotin- qizlar ishtiroki bilan bog‘liq turli yig‘in, marosim va bayramlarda qatnashadilar. Bunda xalfalar ijodi ikki shaklda – yakka va jamoaviy (ansambl) tarzda namoyon bo‘ladi.Xorazm xalfalari o‘z faoliyatiga ko‘ra quyidagi ikki turga bo‘linishi qayd qilingan: 1. Diniy xalfalar, 2. To‘y marosimlarda qatnashuvchi xalfalar. Diniy xalfalar ko‘proq aza marosimlarda xalq bilan hamnafas bo‘lib, azadorlarni foydali nasihatlar bilan yupatib keladilar.

To‘yga boradigan xalfalar asosan xalq og‘zaki ijodiga mansub ashula va yallalarni kuylaydilar.“To‘ylarda “ichkari” va “tashqari” uchun alohida-alohida sozanda, xonanda va raqqosalar chaqirish xorazmliklarning vujudiga singib ketgan qadimiy odatdir”. Xorazmda ham ayollarning bazmlari azaldan ichkarida o‘tkazilibkelingan. Ularning bazmlari xursandchilikda o‘tishi uchun xonadon egalari tomonidan xalfalar taklif etilgan. Xorazm xalfalari dutorni, keyingi davrlarda esa garmon cholg‘usini puxta egallagan bo‘lishlari lozim. Chunki har bir xalfa o‘z ijrosiga garmonda jo‘r bo‘la olish malakasiga ega bo‘lishi talab doyrasidadir.Xalfalar bazmlarda asosan uch nafardan iborat ansambl ko‘rinishida ishtirok etadilar. Ularning ijrolarida xalq so‘zlari, xalq dostonlari va shoirlar ijodlaridan keng foydalaniladi. Ularning biri soz chalsa, biri raqsga tushadi va yana biri ashula aytadi. Yallachilar ham bazm va to‘ylarda ishtirok etganlarida 2-3 ta bo‘lib yuradilar. Bunda ikki nafar yallachi doyra chertib aytim kuylasa, uchinchi bir yallachi raqsga tushadi. Ular to‘y-tomoshalarda o‘z san’atlarini hovlida, bazmlarda esa “ichkari” uylarda namoyish etadilar. Xorazmda ashulachilik san’ati ravnaq topgan bo‘lib, ashulachilarni xalq orasida ko‘proq “go‘yanda” deb ataydilar. Ashula janrining muhim jihatlari shundan iboratki, u asosan mumtoz she’riyat namunalariga asoslanadi. Kuy-ohanglari esa qo‘shiq va laparlarga nisbatan keng rivojlangan bo‘lib, ovoz ko‘lami (diapazoni) bir oktava va undan ortiq bo‘ladi.Xorazmda “Suvora” nomi bilan ma’lum va mashhur ashula turkumlari mavjuddir. “Suvora” so‘zi fors-tojikcha bo‘lib, otliq ma’nosini bildiradi. Ustozlar Suvora ashula yo‘llarini “ot tuyog‘idan hosil bo‘ladigan turli ritmik tuzilmadagi usullar va ularga asoslangan kuylar” ni ifodalaydi, deb ta’kidlaydilar.Xorazm Suvoralari Navoiy, Mashrab, Nodira, Ogahiy, Munis, Avaz O‘tar, Bedil kabi shoirlarning she’rlari asosida aytiladi. Xorazmda Suvora ijrochilarining didalishma yoki diydalashma deb yuritiladigan o‘ziga xos musobaqalari o‘tkazib turiladi. Bunday musobaqada qatnashayotgan bir necha ashulachining har biri dastlabki (birinchi) ashulachi taklif etgan ashula kuyi asosiga yangi she’rlar bog‘lab, navbatma-navbat kuylaydilar. Bu ijodiy vazifani yuqori mahorat bilan bajargan ashulachi didalishma musobaqasida g‘olib bo‘lib chiqadi.Suvoralarning mashhur ijrochilari qatorida Hojixon Boltayev, Madrahim Yoqubov (Sheroziy), Komiljon Otaniyozov kabi ijrochilarning nomlari alohida hurmat bilan tilga olinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Азимова А. Вопросы синтаксиса восточной монодии: – Toshkent: Фан. 1989. – 90 б.
2.Азимова А. Вопросы синтаксиса восточной монодии: К истории его становления и развития. – Toshkent: Фан. 1998. –103 б.
3.Alaviya M. O‘zbek xalq qo‘shiqlari. – Toshkent: 1978. – 216 b.
4.Вызго.Т.С. Развитие музыкального искусства Узбекистана и его связи с русской музыкой. – М.: Музыка. 1970. –320 с.
5.G‘aniyeva I. Tanavorlar. – Toshkent: 2003. – 65 b.
6.Гафурбеков Т. Фольклорные истоки узбекского профессионального музыкального творчества. – Toshkent: Ўқитувчи. 1984. – С.111.

МУЗЫКА ПЕДАГОГИКАСЫ ҲӘМ РЕЖИССЁРДЫҢ ӨЗ-АРА БАЙЛАНЫСЫ

Салаўат Хожамуратов
ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы «Қосық ойын» қәнигелиги студенти
Илимий басшы: Мийирбек Палуаниязов
ӨзМКӨМИ Нөкис филиалы «Халық дөретиўшилиги» кафедрасы оқытыўшысы

Аннотация: Мақалада көркем-ағартыўшылық әмелиятының бир-бирин толықтыратуғын еки бағдары сыпатында музыкалық педагогика ҳәм режиссураның өз-ара байланысы үйренилген. Бирге ислесиўдиң теориялық тийкарлары, педагогикалық ҳәм режиссёрлық усыллары, бирге ислесиўдиң психологиялық-педагогикалық эффектлери, мектеп ҳәм қосымша билимлендириў шараятында өз ара бирге ислесиўдиң әмелий модельлери көрип шығылады. Классикалық ҳәм заманагөй қатнасларды талқылаў тийкарында музыкалық шахсты ҳәр тәреплеме раўажландырыўға қаратылған оқыў-тәрбия бағдарламаларын жойбарластырыў бойынша усыныслар қәлиплестирилген.

Таяныш сөзлер: музыка педагогикасы; режиссура; көркем өнер интеграциясы; сахна талқылаўы; дөретиўшилик раўажланыў; педагогикалық технологиялар.

Аннотация: В статье исследуется взаимосвязь музыкальной педагогики и режиссуры как двух взаимодополняющих направлений художественно-образовательной практики. Рассматриваются теоретические основания интеграции, педагогические и режиссёрские приёмы, психолого-педагогические эффекты совместной деятельности, а также практические модели взаимодействия в условиях школы и дополнительного образования. На основе анализа классических и современных подходов формулируются рекомендации по проектированию учебно-воспитательных программ, направленных на всестороннее развитие музыкальной личности.

Ключевые слова: музыкальная педагогика; режиссура; интеграция искусств; сценическая интерпретация; творческое развитие; педагогические технологии.

Annotation: The article explores the relationship between music pedagogy and directing as two complementary directions of artistic and educational practice. Theoretical bases of integration, pedagogical and directing techniques, psychological and pedagogical effects of joint activity, as well as practical models of interaction in the conditions of school and additional education are considered. On the basis of the analysis of classical and modern approaches the recommendations on designing educational and educational programs, directed on all-round development of musical personality are formulated.

Key words: music pedagogy; directing; integration of arts; stage interpretation; creative development; pedagogical technologies.

Кирисиў

Музыка педагогикасы дәстүрий түрде оқыўшылардың музыкалық компетенциясы, эстетикалық талғамы ҳәм дөретиўшилик қәбилетин қәлиплестириўге бағдарланған. Режиссура болса сахна ҳәрекети шөлкемлестирилиўин, образ ҳәм сөйлеўдиң коммуникатив дүзилисиниң қәлиплесиўин тәмийинлейди. Заманагөй көркем-өнер билимлендириўи шараятында пәнлераралыққа қарай турақлы тенденция бақланбақта: педагогикалық ўазыйпалар барған сайын көбирек музыкалық, театр ҳәм визуал әмелиятлар синтези арқалы шешилмекте.

Мақаладан гөзленген мақсет - музыка педагогикасы ҳәм режиссураның өз-ара байланыслылығын теориялық жақтан тийкарлаў ҳәм әмелий тәрийиплеў, олардың өз-ара тәсириниң тийкарғы механизмлерин анықлаў, музыка билимлендириў процесине режиссура технологияларын енгизиўдиң методикалық усылларын усыныўдан ибарат.Музыкалық педагогика ҳәм режиссура бир қарағанда ҳәр қыйлы тараўлар сыяқлы көринсе де, тереңирек итибар берилсе, олардың өз-ара байланыслылығы анық ҳәм нәтийжели. Ҳәр еки пән де бир пүтин көркем шығарманы жаратыў ҳәм аудиторияға тәсир көрсетиўге қаратылған болып, ҳәр қыйлы қурал ҳәм усыллардан пайдаланады.

Олардың өз-ара байланыслылығының тийкарғы тәреплери төмендегилерден ибарат:

1. Мақсет қойыў ҳәм көз-қарас: Музыка муғаллими: Оқыўшының музыкалық қәбилетин раўажландырыў, атқарыў шеберлигин қәлиплестириў, музыка ҳаққында билим бериў, эстетикалық талғамды тәрбиялаўды өз алдына мақсет етип қояды. Оқыўшының музыкалық имканиятларын жүзеге шығарыў, оған музыкалық шығарманы түсиниў ҳәм талқылаўға жәрдемлесиўди гөзлейди.

Режиссёр: Постановканың (театр, кино, мультимедиа) бир пүтин көринисин қәлиплестиреди, коньцепция, усыл, идеяны белгилейди. Ол автор идеясын жүзеге шығарыўға, сахналық образ жаратыўға, сезим ҳәм мәнилерди жеткериўге умтылады.

Байланыс: Ҳәр еки искер де ақырғы нәтийжени анық көриўи керек. Педагог оқыўшының қандай болатуғынын, қандай шеберлик дәрежесине ерисетуғынын көреди. Режиссёр спектакль яки фильм қандай көриниўи ҳәм жаңлаўын көреди. Бул көзқарас олардың ҳәрекетлери ҳәм қарарларын жетеклейди.

2. Материал менен ислеў ҳәм талқылаў: Музыка муғаллими: Музыка материалы (нота, шығармалар) менен ислейди, оқиўшига атқарыў арқалы они "жанландырыўға" жәрдем береди. Ол шығарманы талқылаўға, оның дүзилиси, формасы, үнлеслиги, намасын түсиниўге, сезим мазмунын жеткериўге үйретеди.

Режиссёр: Драматургиялық материал (сценарий, пьеса), музыка, сүўретлеў қатары, актёр шеберлиги менен ислейди. Ол текстти, музыканы талқылайды, өзине тән сахна ямаса екран шығармасын жаратады.

Байланыс: Ҳәр еки кәсипте де материалды терең талқылаў талап етиледи. Педагог оқыўшыға музыканы талқылаўда жәрдем береди, режиссёр болса спектакль жаратыў ушын көркем қураллардың пүткил комплексин талқылайды. Олар тек "ноталар" ямаса "сөзлер" емес, ал олардың астарын, сезимлерин, мәнислерин де көриўге үйретеди.

3. “Атқарыўшы” (актёр, музыкант) пенен ислеў:Музыка муғаллими: Оқыўшы менен болажақ атқарыўшы сыяқлы ислейди. Оның техникалық көнликпелерин, еситиў қәбилетин, ритм сезимин, музыкалылығын, сондай-ақ, эмоционаллық мазмунды жеткериў қәбилетин раўажландырады.

Режиссёр: актёр менен ислейди, ониң ойынын багдарлайды, ҳақыйқый образ жаратыўға, қаҳарманның характерин ашип бериўге, басқа актёрлар ҳәм сахна орталығы менен өз ара қатнаста болиўға жәрдем береди.

Байланыс: Екеўи де өз "артистлери" ушын устаз ҳәм жол баслаўшы. Олар оған ашылыўға, қыйыншылықларды жеңиўге, керекли сөйлеў қуралларын табыўға жәрдем береди. Екеўи де детальларға итибар қаратыўға, ишки мотивацияны излеўге, исенимли образ жаратыўға үйретеди. Актерлик ойыны ҳәм музыкалық атқарыўшылық сезимлерди жеткериў, орталық орталығын жаратыў, сөз дизбеги (музыкалық ямаса сөйлеў) менен ислеў бойынша көплеген уқсас тәреплерге ийе.

4. Бир пүтин шығарма жаратыў: Музыка муғаллими: ониң тийкаргы мақсети - саз әспабын шертиўди үйретиў емес, бәлким өз бетинше көркем пикирлей алатуғын ҳәм атқаратуғын сазендени тәрбиялаўдан ибарат. Оның мийнетиниң нәтийжеси оқыўшы тәрепинен атқарылған бир пүтин музыкалық шығарма болып табылады.

Режиссёр: Сахналастырыўдың барлық элементлерин (актёр ойыны, музыка, сценография, жақтылық, костюмлар) бирлестирип, бир пүтин көркем шығарма жаратады.

Байланыс: Ҳәр еки кәсип те синтезге бағдарланған. Музыка муғаллими теория, техника, еситиў, сезимлилик билимлерин бир пүтин атқарыў өнерине синтезлейди. Режиссёр көплеген түрли элементлерди бир пүтин театр ямаса кинематографиялық шығармаға синтезлейди.

5. Тәрбиялаў ҳәм раўажландырыў:Музыка пәни муғаллими: Музыка арқалы шахсты тәрбиялайды, көркем өнерге муҳаббат қәлиплестиреди, руўхий дүньясын раўажландырады, дүнья қарасын қәлиплестиреди.

Режиссёр: Тамашагөйди тәрбиялайды, оған жаңа мәнислер усынады, ойландырады, тәсирлендиреди.

Байланыс: Ҳәр еки кәсипте де тәрбиялық ўазыйпа бар. Музыкалық педагогика биринши нәўбетте атқарыўшының өзин, режиссура атқарыўшы ҳәм тамашагөйди тәрбиялайды.

Анық өз ара байланысқа мысаллар: Театр/кинода музыка Музыкалы спектакль яки фильм үстинде ислеп атырган режиссёр композитор, дирижёр, музыкантлар менен бирге ислеседи. Оған музыканың тек ҳәрекетке жолдас болыўы емес, ал оның органикалық бөлеги болыўы, эмоционаллық тәсирди күшейтиўи, характерлерди ашып бериўи әҳмийетли. Усы мәнисте ол

музыкалық жолдаслық ушын "режиссёр" сыпатында хызмет етеди. Музыкалық сахналастырыў режиссёрлық процесс сыпатында Музыкалық шығарманы (мәселен, опера ямаса оперетта) сахналастырыў процесиниң өзи режиссёрлық қатнасты талап етеди. Тек ғана партияны атқарыў емес, ал образ жаратыў, персонажлардың өз-ара қатнасын көрсетиў, драманы жеткериў зәрүр. Музыкантлар ушын саҳна көнликпелери. Музыкалық педагоглар оқыўшылардың саҳнада өзин исенимли сезиўи, музыканың эмоционаллық мазмунын жақсы жеткериў ушын өз багдарламасына сахна минез-қулқы, актёрлық шеберлиги элементлерин киргизиўи мүмкин. Режиссура педагогикалық қурал сыпатында. Айырым режиссёрлар пед элементлеринен пайдаланады. Музыкалық педагогика ҳәм режиссура көркем-өнер ҳәм билимлендириўдиң ҳәр қыйлы, бирақ туўысқан тараўлары есапланып, көркем көзқарас, талқылаў, атқарыўшы менен ислесиў ҳәм пүтин шығарма жаратыўдың улыўмалық принциплери менен тығыз байланысқан. Бул пәнлердиң өз-ара тәсири ҳәм музыканы оқытыў процесин, ҳәм театр, кинематография ҳәм сахна көркем өнериниң басқа түрлерин жаратыўды байытыўы мүмкин.

Изертлеў методологиясы.Изертлеў тийкарында комплексли метод: теориялық дереклерди анализлеў (музыкалық педагогика ҳәм режиссура бойынша классикалық шығармалар), педагогикалық әмелиятларды салыстырыў, сондай-ақ, билимлендириў мәкемелериндеги сахналастырыў жумысының авторлық ҳәм әмелий тәжирийбесин улыўмаластырыўдан ибарат. Оқыў-тәрбия илажларын жойбарластырыўда салыстырмалы анализ, системалы қатнас ҳәм педагогикалық интервенция усылларынан методикалық жақтан пайдаланылды.

Интеграцияның теориялық тийкарлары.Музыка педагогикасы билимлендириў системасы сыпатында.Музыка педагогикасы музыкага шахсты тәрбиялаў ҳәм раўажландырыў қуралы сыпатында қарайды. Ол еситиў көнликпелерин, ритмиканы, музыка ядын, эстетикалық ҳәм эмоционал сезимлерди қәлиплестириўди өз ишине алады. Оқыўшылардың белсенди дөретиўшилик искерлиги: импровизация, дөретиўшилик, жәмәәтлик музыка атқарыўы дөретиўшилик ҳәм коммуникативлик көнликпелердиң раўажланыўына хызмет етеди.

Режиссура көркем ҳәрекетти шөлкемлестириў технологиясы сыпатында.Режиссура саҳна баянатының пүтинлигин тәмийинлейди: коньцепциядан баслап әмелге асырыўға шекем. Режиссёр кеңислик, ўақыт, ҳәрекет, актёр көркемлиги, көргизбели қураллар менен ислеп, тамашагөйде шығарма ҳаққында белгили бир пикирди қәлиплестиреди. Билимлендириў шараятында режиссёрлық усыллары оқиў процесин дүзиўге, они көргизбели ҳәм сезимге бай етиўге жәрдем береди.

Интеграцияның синергетикалық тәсири. Музыкалық педагогика ҳәм режиссураның интеграциясы синергетикалық эффектти пайда етеди: педагогикалық мақсетлер (еситиў, ритм, музыкалық пикирлеўди раўажландырыў) режиссёрлық әмелият (драматизация, сахна пластикасы,

режиссёрлық талқылаў) арқалы күшейеди. Бундай синтез оқиўшиларда саҳнада өзин көрсетиў, жәмәәтлик қатнасық ҳәм көркем пикирлеў көнликпелерин қәлиплестириўге хызмет етеди.

Әмелий өз-ара тәсир модельлери.

1-модель. спектакль сабағы. Спектакль сабағы оқыў ўазыйпалары ҳәм сахналастырыўды бирлестиреди: музыка материалын үйрениў они драматизациялаў ҳәм сахналастырыў менен бирге алып барылады. Педагог режиссёр менен биргеликте (ямаса режиссёрлық усыллардан пайдаланып) рольлерди бөлистиреди, сценография ҳәм репетиция режесин ислеп шығады. Бундай модель оқыўшылардың мотивациясын арттырады, әмелий искерлик шеңбериндеги музыкалық көнликпелерди беккемлейди.

2-модель. Музыкалық театр студиясы. Студия шеңберинде оқыўшылар музыкалық билимлендириў, актёрлық таярлық, сахна ҳәрекети ҳәм режиссёрлық жумыс элементлери менен байланысқан бир қатар сабақлардан өтеди. Сабақлардың узақ мүддетли характери жәмәәтлик дөретиўшилик ҳәм сахна мәдениятының турақлы көнликпелерин қәлиплестириў имканиятын береди.

3-модель. Жойбарлаў жумысы. Жойбарлар (концертлер, мини спектакльлер, мультимедиа спектакльлери) пәнлераралық бирге ислесиў принципи тийкарында әмелге асырылады: музыка педагоглары, режиссёрлар, хореографлар, художниклер ҳәрекетлерди бирлестиреди. Жойбарлаў формасы оқыўшыларда режелестириў, жуўапкершилик ҳәм сын көз-қарастан пикирлеў көнликпелерин раўажландырады.

Психологиялық педагогикалық эффектлер.Эмоционал қатнасыў ҳәм мотивация.Режиссёрлық усыллары оқыўдың эмоционал қурамын күшейтеди: драматизация ҳәм саҳналық тәсиршенлик оқыўшылар ушын процести әҳмийетлирек йетеди, бул болса ишки мотивацияны ҳәм музыкаға болған қызығыўдың турақлылығын асырады.

Коммуникативлик ҳәм социаллық көнликпелерди раўажландырыў.Жәмәәтлик сахналастырыў жумысы бирге ислесиўди, шерикти еситиў ҳәм тыңлай алыў, рольлерди бөлистириў ҳәм қарар қабыл етиўди талап етеди. Бул көнликпелер көркем өнер тараўынан тысқарыда да жоқары қунға ийе болып, оқыўшылардың социаллық бейимлесиўине жәрдем береди.

Саҳна компетентлигин қәлиплестириў.Режиссёр менен ислесиў музыкачиларда сахна минез-қулқы: дене, мимика, сөйлеў, аудитория диққатын басқарыў көнликпелерин раўажландырады. Бул саҳнада атқарыўдың сапасын ҳәм исенимди арттырады.

Методикалық усыныслар.

1. Оқыў багдарламаларына режиссёрлық элементлерин киргизиў - музыка шығармаларын саҳналастырыў, сахна пластикасы, режиссёрлық талқылаў бойинша тапсырмаларды сабақ ҳәм факультативлер режесине киргизиў.

2. Жумыстың жойбарлық ҳәм студиялық формаларынан пайдаланыў - оқыўшылар спектакль жаратыўдың барлық басқышларын: идеядан баслап премьераға шекем өтетуғын пәнлераралық жойбарларды шөлкемлестириў.

3. Педагоглар ҳәм режиссёрлардың бирге ислесиўин тәмийинлеў - режиссёрларды мектеп ҳәм студияларда ислеўге тартыў, биргеликте методикалық семинарлар ҳәм репетициялар өткериў.

4. Оқыўшылардың көркем тәжирийбесин кеңейтиўде мультимедиа технологияларынан пайдаланыў - сес жазыў, репетициялардың видео таллаўы, санлы сценографиядан пайдаланыў.

5. Тек ғана техникалық көнликпелерди емес, бәлким сахна мәдениятын да баҳалаў-экспрессивлик, ансамбльдеги өз-ара тәсир ҳәм сахнаның исенимлилигин есапқа алыўшы баҳалаў критерияларын енгизиў.

Табыслы әмелият үлгилери.Бир қатар билимлендириў мәкемелеринде режиссёрлық жумысы музыкалық билимлендириўдиң ажыралмас бөлегине айланған бағдарламалар әмелге асырылды: мектеп музыкалы театр фестивальлары, балалар опера сахналастырыўлары, "Музыка ҳәм сахна көркем өнери" интеграцияласқан курслары. Бундай әмелиятлардың анализи атқарыўшылық сапасының артыўын, оқыўшылардың дөретиўшилик жумысқа қызығыўшылығының артыўын көрсетеди.

Келешектеги изертлеўлердиң шеклеўлери ҳәм перспективалары. Шөлкемлестириў ҳәм кадрлар бойынша шеклеўлер бар: барлық мектеплерде де профессионал режиссёрларды тартыў имканияты жоқ, музыка пәни муғаллимлери болса барлық ўақытта да режиссёрлық көнликпеге ийе емес. Изертлеў жумысларының перспективасы музыка пәни муғаллимлери ушын режиссёрлық таярлықтың бейимлестирилген методикаларын ислеп шығыў, эмперикалық изертлеўлер арқалы интеграция нәтийжелилигин баҳалаў ҳәм оқыў-методикалық қолланбалар жаратыўдан ибарат.

Режиссёр көз-қарасы тийкарында қаралатуғын музика педагогикасы музыка дөретпелерин, әсиресе, терең драматургиялық ҳәм эмоционаллық күш-қүдиретке ийе болған музыка дөретпелерин талқылаў ҳәм оқытыўда жаңа шеклерди ашады. Мысалы, Уильям Шекспирдиң "Ромео ҳәм Джульетта" шығармасын алайық. Бул трагедияның режиссёрлық концепциясы классикалық сахналастырылыўы ямаса авангардлық талқылаўы музыканың қандай қабыл етилиўи ҳәм атқарылыўына тиккелей тәсир көрсетеди. Музыка оқытыўшысы режиссёрлық қатнасқа сүйенип, оқыўшыларды ноталарды шертиўге үйретип қоймастан, сюжеттеги образлар, қызығыўшылық ҳәм қарама-қарсылықларды сес арқалы көрсетиўге де үйрете алады.

Музыка педагогикасында бул тек ғана техникалық тәреплер шегарасынан шығыў зәрүрлигин билдиреди. "Ромео ҳәм Джульетта" партитурасын үйрениў персонажлар характери ҳәм ҳәрекеттиң раўажланыўын көрсетиўши ямаса өзгертиўши режиссёрлық шешимлерди таллаў менен бирге алып барылыўы мүмкин. Мәселен, режиссёр Ромео ҳәм Джульетта менен хошласыў саҳнасын ең жоқары трагик зорығыў дәрежеси сыпатында талқыласа, композитор (бул жерде Прокофьев) оны белгили бир музыкалық тема ҳәм гармониялық

айланыслар арқалы көрсетеди. Музыка оқытыўшысы музыка элементлериниң режиссёр идеясы менен байланыслылығын шәкиртке жеткере алыўы, шығарманың драмалық мазмунын ашып бериўи керек.

Режиссёр ҳәм музыка оқытыўшысының өз-ара байланысы, әсиресе, эмпатия ҳәм образлы пикирлеўге уқыплы оқыўшылар менен ислесиўде әҳмийетли болады. Шекспир спектакли музыка арқалы орталықты жаратыў, қаҳарманлардың руўхый жағдайын көрсетиў, ҳәттеки автоном көрсетиўши элемент сыпатында да пайдаланылса, музыка педагогикасы оқыўшыны бул процесске тартыўы керек. Педагог студентке өзин режиссёр ролинда көрсетиўди усыныўы мүмкин, оның пикиринше, усы ямаса усы саҳна ямаса персонажды ең анық сәўлелендиретуғын музыкалық сөз дизбеклерин таңлайды. Бундай қатнас тек атқарыў шеберлигин емес, ал көркем сезимди де раўажландырады.

Режиссёрлық қатнасты өз ишине алатуғын музика педагогикасы музика шығармасын бир пүтин көркем форма сыпатында тереңирек түсиниўге жәрдем береди. “Ромео ҳәм Джульетта” жағдайында бул саҳнада актёр характериниң раўажланыўын режиссёр қандай басқарса, қаҳарманлар менен байланыслы болған музыкалық темалар да сюжет бурылысларына байланыслы түрлениўи ҳәм раўажланыўын үйрениўди аңлатыўы мүмкин. Педагог кино ямаса театрға салыстырып, айырым музыкалық эпизодлардың конфликтлер ҳәм лирикалық моментлерге бай бирден-бир драмалық баян етиўге айланыўын көрсетиўи мүмкин.

“Ромео ҳәм Джульетта” сыяқлы дүрдана шығармаларда қолланылған музыка педагогикасы ҳәм режиссёрлық көз-қарастың өз-ара байланыслылығын үйрениў көп қырлы ҳәм илҳамландырыўшы оқыў процесин жаратыў имканиятын береди. Бул тек атқарыўшылар емес, ал саҳна драматургиясы менен байытылған музыкалық көркем өнерди терең түсинип, оны тәсирлендире алатуғын көркем өнер шеберлерин тәрбиялаў жолы болып есапланады.

Музыкалық педагогика ҳәм режиссёрлық бир-биринен парық қылатуғын еки тараў болса да, олардың өз-ара байланысы терең тамырларға ие ҳәм заманагөй көркем өнер ушын шексиз әҳмийетке ие. Режиссёр музыкант ямаса композитордан парықлы түрде аудиовизуал образ менен ислейди, бунда музыка пластика, драмалық ҳәрекет ҳәм сценография менен бир қатарда тийкарғы компонентлерден бири болып есапланады. Профессионал музЫка педагогикасы өз нәўбетинде тек атқарыўшыларды емес, ал музыка шығармасын оның драматургиясы ҳәм эмоционаллық мазмуны жағынан қабыл етиў ҳәм талқылай алыў қәбилетине ийе болған тыңлаўшыларды да тәрбиялайды. Мине усындай синтез шын мәнисинде пүтин ҳәм есте қаларлық шығармалар жаратыўға мүмкиншилик береди. Әмелиятта өз-ара байланыслылық биринши гезекте билимлендириў процесинде көринеди. Музыка оқыў орынлары, әсиресе, сахна кәсиплери (опера режиссёрлары, театрлардың музыка басшылары) ушын қәнигелер таярлайтуғын оқыў орынларында режиссёрлық, сахна сөзи ҳәм актёрлық шеберлиги тийкарлары

менен байланыслы пәнлер оқыў режелерине жедел киргизилмекте. Бул болажақ музыкалық хызметкерлерге музыкалық шығарманың улыўма режиссёрлық пикирге косылыўы мүмкинлигин, ол қаҳарманлардың характерлерин ашыўға ҳәм сюжеттиң раўажланыўына қандай тәсир ететуғынын түсиниў имканиятын береди. Керисинше, музика материалы менен ислесиўши режиссёрлар музика теориясы, тарийхы ҳәм атқарыў дәстүрлери бойынша терең билимге ийе болыўы мүмкин, соль арқалы партитураны мүмкин болғанынша дурыс талқылайды.Табыслы бирге ислесиўге мысаллар көп. Операда режиссёр спектакльды әйтеўир қойып қоймай, оны жоқарыдан, дирижёр ҳәм атқарыўшылар менен жақын диалогта жаратады. Режиссёр көз-қарасы музыкалық номерлерди талқылаўға, солистлерди таңлаўға, олардың сахнаға шығыўына тәсир көрсетеди. Музыка муғаллими, өз нәўбетинде, солистлерди оқытыў методикасын ислеп шығыўға үлес қосыўы мүмкин, солистлердиң партияларды техникалық жақтан қәте-кемшиликсиз атқарыўы менен бирге, олардың режиссёр идеясына сәйкес келетуғын эмоционаллық ҳәм драматургиялық мазмунын терең түсиниўине жәрдем бериўи мүмкин.

Солай етип, музыка педагогикасы музыка руўхый дүньясы үстинен пердени ашып, режиссёрларды терең ҳәм көп қырлы көркем байланысларды жаратыў қураллары менен қуралландырады. Бул симбиоз партитураны нота тексти тегислигинен ҳәр бир сес әҳмийетке ийе, ҳәр бир ҳәрекет өзиниң драмалық астарына ийе болған жанлы, дем алыўшы сахна ҳәрекетине өткериў имканиятын береди. Жуўмағында тамашагөйлердиң тәжирийбесин байытады, музыка ҳәм улыўма театр көркем өнерин тереңирек түсиниўге хызмет етеди.

Жуўмақлап айтқанда музыкалық педагогика ҳәм режиссураның өз-ара байланыслылығы көркем өнер билимлендириўиниң перспективалы бағдарларынан бири есапланады. Режиссёрлық технологиялары педагогикалық әмелиятты байытып, оқытыўды және де толық, сезимлерге бай, дөретиўши шахсты раўажландырыўға бағдарланған етеди. Бул көз-қарасларды бирлестириў системалы режелестириўди, пәнлераралық бирге ислесиўди ҳәм методикалық қоллап-қуўатлаўды талап етеди, бирақ оны әмелге асырыў оқыўшылардың сахна мәденияты ҳәм дөретиўшилик компетенциясын қәлиплестириўде кең имканиятларды ашады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. Асафьев Б. В. *Музыкальная форма как процесс*. — Л.: Музыка, 1971.
2. Кабалевский Д. Б. *Музыка и воспитание*. — М.: Просвещение, 1988.
3. Немирович-Данченко В. И. *О режиссуре*. — М.: Искусство, 1954.
4. Орф К. *Шульверк: Музыка для детей*. — М.: Музыка, 1990.
5. Сохор А. Н. *Музыкальная педагогика: теория и практика*. — М.: Академия, 2002.
6. Станиславский К. С. *Работа актера над собой*. — М.: Искусство, 1989.
7. Теплов Б. М. *Психология музыкальных способностей*. — М.: Педагогика, 1985.

QARAQALPAQ ORKESTRIN SHÓLKEMLESTIRIWDE KOMPOZITOR ABDIREYIM SULTANOVTÍŃ ORNÍ

Jaqsılıq Saitov
ÓzMKÓMI Nókis filialı
"Vokal" kafedrası assistent oqıtıwshısı

Annotatsiya. Orkestr ijrosi va musiqasi musiqa san'atining asosiy janrlaridan biridir. Uning boy tarixiy an'analari, ifoda vositalari va badiiy ijrochilik ahamiyati, shuningdek, nazariy va uslubiy masalalari - bularning barchasi musiqashunoslar, madaniyatshunoslar, mutaxassis-amaliyotchilarda obyektiv qiziqish uyg'otadi.

Kalit so'zlar. Orkestr, sozanda, dirijyor, cholg'u, musiqa, xalq cholg'ulari orkestri

Аннотация. Оркестровое исполнение и музыка - один из основных жанров музыкального искусства. Его богатые исторические традиции, средства выражения и художественно-исполнительское значение, а также теоретические и методические вопросы - всё это вызывает объективный интерес у музыковедов, культурологов и специалистов-практиков.

Ключевые слова. Оркестр, музыкант, дирижер, инструментальный, музыкальный, оркестр народных инструментов

Annotation. Orchestral performance and music is one of the main genres of musical art. Its rich historical traditions, expressive means, and artistic performance significance, as well as its theoretical and methodological aspects, all arouse objective interest among musicologists, cultural scholars, and practicing specialists.

Key words. Orchestra, musician, conductor, instrumental, musical, folk instruments orchestra

Muzıka kórkem-ónerinde orkestr atqarıwshılıǵına názer taslasaq, usı tarawdıń óziniń bay ótken zaman tariyx túbirine iye ekenligin kóriwimiz múmkin. Atqarıwshılıq kórkem-óneri muzıkanıń tiykarǵı bir bólegi bolıp, onıń rawajlanıw basqıshların úyrener ekenbiz, onıń házirgi dáwir múmkinshiliklerin ańlap alıwımız qıyın emes. Orkestr atqarıwshılıǵı haqqında kóplegen mámleketler saz ásbaptanıwshıları hám muzıkantları tárepinen bir qansha maqala hám monografiyalar jazılǵan.

Orkestr rawajlanıwı, professional atqarıwshılıqta orkestr atqarılıwınıń teoriyalıq hám kórkem máselelerine arnalǵan muzıkatnıwshılar hám sol tarawdıń wákilleriniń jumısları derlik joq. Usı waqıtta bunday keń tarqalǵan jámáátler, ásirese professional kórkem dóretiwshilikte túrli siyasiy - materiallıq wazıypalardı atqarıp, kórkem mádeniyatta óz ornına iye esaplanadı. Bir neshe ásirler dawamında xalıq sad ásbapları orkestri muzıkasınıń bir qatar ayrıqsha tárepleri anıqlandı. [1.67 b.]

Qaraqalpaq xalıq sazları orkestrın dúziw máselesın kótergen adam, Tashkent mámleket konservatoriyasın ǵıjjak sazı boyınsha pitkergen hám kompozitorlıq sabaqlarınan bilim alǵan qaraqalpaq kompozitori Ábdireyim Sultanov edi.

1957-jılı Tashkent qalasında "Qaraqalpaq ádebiyatı hám mádeniyatı" on kúnligi ótkeriliwi kerek boladı. Usı on kúnlikke qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniń alıp barılıwı kerekligi máselesi alǵa qoyıladı. Orkestrdi shólkemlestiriw ushın qaraqalpaq xalıq sazlarınıń temperatsiyasın islew kerek boladı. Temperatsiya (lat. temperatio - tuwrı qatnas, sáykeslik) - muzıka ses qatarları basqıshları arasındaǵı intervallar qatnasların tegislew. Seslerdiń biyiklik-tómenlik qatnasların azǵana ózgertiw menen temperatsiyaǵa erisiledi. [2.90-91 b.]

1956-jılı usı máselege baylanıslı, yaǵnıy duwtar saz ásbapların qaytadan ońlaw ushın Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası janındaǵı eksperimentallıq laboratoriyanıń tájiriybeli basshısı, professor Ashot I.Petrosyans laborantı S.Didenko menen Nókis qalasına keldi. Japaq baqsı Shamuratovtan duwtar ásbabın aldırıp, onıń perdelerin tekseriw ótkeredi. Onıń qasında Ábdireyim Sultanov hám Qallı Ayımbetovlar boladı. Japaq baqsınıń duwtar perdeleri terbeliw jiyiliklerin ólshep, duwtar haqqındaǵı maǵlıwmatlardı A.I.Petrosyans Tashkentke alıp ketedi hám tez arada qayta islengen duwtar ásbabın alıp keledi. Qayta islengen duwtardıń dawıs biyikligi arttı.

Duwtar ásbabın xalıq sazları qatarına qosadı hám onı kishi orkestr quramına qosıp eki, úsh shıǵarmanı hákimiyat basshıları, jazıwshılar hám kompozitorlarǵa shertip kórsetedi. Usı jılı gúz aylarınan baslap Tashkent qalasında ótkeriletuǵın "Qaraqalpaq ádebiyatı hám mádeniyatı" on kúnligine tayarlıq baslanadı. Bul on kúnlikke xalıq sazları orkestri de baratuǵın boldı. Orkestrdi shólkemlestiriw kompozitor Abdireyim Sultanovqa tapsırıldı. Mámleketlik filarmoniyada, mádeniyat úylerinde islep atırǵan hám háwesker sazendeler, muzıka mektebiniń muǵallimleri hám oqıwshıları orkestr quramına kirgizildi. Sol waqıtları orkestrde ǵıjjekshi N.Karashaev, baqsı K.Esjanov, T.Qoshqarov, muzıka mektebiniń direktori P.M.Anton, ustazı M.Aytimov, oqıwshılardan K.Ayımbetov, háweskerlerden Valeriy hám Evgeniy sazendeler boladı. On kúnlikke "Qaraqalpaq rapsodiyası" hám "Baǵman qız" shıǵarmaları tayarlana baslaydı. [3.54 b.]

1957-jılı Húkimet qararı menen Berdaq atındaǵı filarmoniya janında 24 adamnan ibarat "Xalıq sazları orkestri" shólkemlestirildi. Orkestrdi shólkemlestiriw Abdireyim Sultanovqa júklendi. Tez arada jáwáátke sazendeler, oqıwshılar hám talantlı jaslar qabıl etildi. 1957-jıl 25-oktyabrden baslap orkestr óz jumısın basladı. Onıń bas dirijyorı Abdireyim Sultanov boldı. Onıń basshılıǵında orkestr repertuarı islep shıǵıldı. Orkestr quramında nota sawatın bilmeytuǵın jaslar da bar edi. Olarǵa nota sawatın úyretiwde Q.Aimbetov, J.Nurjanov, A.N.Kogaylar járdem berdi.

A.Sultanov orkestr baǵdarlamasına qulaqqa sińip qalǵan qaraqalpaq xalıq sazları "Shımbay," "Yasha peri" hám basqa da jeńil sazlardı baǵdarlamaǵa kirgizdi. Orkestrdegi solistlerden: A.Otamuradova, R.Bóriyeva, I.Rafiqova, N.Dilımbetova, P.Pirimbetov, O.Qurbanbaev, Sonya Xayrulin, S.Allamuratova, K.Aljanov, K.Niyetullaev, D.Kayıpov, I.Ibragimova, B.Ótepbergenovalar xizmet etti. [4. 23 b.]

Tashkent qalasınan orkestrge járdem beriw ushın Tashkent mámleketlik konservatoriyasın pitkergen K.Mustafo, K.Saparbaev, M.Isakovichlerdı jiberedi. Sonnan keyin Ashot Petrosyans qaraqalpaq qobızların qaytadan islep alıp keldi. Biraq, olar da orkestrde paydalanılmay qaldı, tek ǵana qobız bas hám qobız kontrabaslar qollanıldı. Bularga qosımsha etip Petrosyans eki (kishi hám úlken) litavralardı alıp keldi.

“Ózbekstan ádebiyatı hám mádeniyatı hápteligi” Moskva 1959-jıl.

A.Petrosyansqa qaraqalpaq basshılıǵı tárepinen "Qaraqalpaqstanda xızmet kórsetken mádeniyat xızmetkeri" ataǵı berildi. Altı aylıq tayarlıqtan soń orkestr gastrol saparlarına shıǵadı. Sol waqıtları "Zil-130" júk mashinasına muzıka ásbapların júklep, qattı orınlıqlarda orkestr sazendeleri Tórtkúl qalasınan baslap, Taxtakópir, Moynaq, Úrgensh qalalarına barıp koncertler qoyıp, kóp dawıslı muzıka menen tıńlawshılardı tanıstırıp shıǵadı. Orkestr dástúrinen qaraqalpaq, ózbek, rus xalıqlarınıń qosıqları hám kóplegen kompozitorlardıń shıǵarmaları orın aldı. 1963-jılı filarmoniya basshıları, orkestrdiń materiallıq jaqtan paydası az bolǵanlıǵı ushın orkestr sazendeleriniń sanın qısqartadı. [5.85 b.]

Orkestrde islegen sazendeler Nókis bilim jurtına, Tashkent teatr institutına, Tashkent mámleketlik konservatoriyasına oqıwǵa kiredi. Sonıń menen birge mádeniyat hám kásip-óner bilim jurtlarına jumısqa ornalasadı.

Ózbekstan mámleketlik filarmoniyasınıń Qaraqalpaqstan Respublikası bólimi “Xalıq sazları” orkestriniń dóretiwshilik jámáati. 2019-2020-jıllar

Orkestr 1968-jılı may ayında radio komitet qasında qayta ashıladı. Orkestrde K.Asqarov, N.Muhameddinov, A.Sultanov, S.Palwanov, Ǵ.Demenisov, M.Kamalov, Z.Abdullaev, K.Esjanov, K.Alimovlar dirijerlik etedi. Solistlerden S.Mambetova, T.Qurbanov, A.Atamuratov, D.Kayıpov, O.Qurbanbayev,

T.Palimbetov, B.Ótepbergenova, K.Niyetullaev, B.Karimovalar óziniń jumıs iskerligin alıp barǵan. [6]

Orkestr Xorezmde "Zehin," “Marhaaba talantlar” tańlawlarında, 1969-jılı Tashkenttegi, 1981-jılı Tatarstanda bolıp ótken mádeniyat kúnlerinde qatnasadı. Házirgi waqıtta orkestr 32 adamnan ibarat. Házirgi kúnde orkestrdıń kórkemlik basshısı Jaqsılıq Saytov, dirijyorlar Sultanmurat Reymov hám Habipov Miyras xızmet alıp barmaqta. Sonıń menen birge orkestrdıń ses shıǵarıw sapası qaraqalpaq milliy muzıkasınıń milliyligin bere almaydı. Sebebi, onıń quramında qaraqalpaq muzıkalıq ásbapları az. [7.92 b.]

Orkestr quramına qobız sazın kirgiziw, dutarlardıń sanın kóbeytiw kerek. Sebebi, dutar saz ásbabı qaraqalpaq milliy muzıkasınıń ózgesheligin beredi. Orkestr sazendeleriniń sanın kóbeytiw bolsa orkestr atqarıwın jáne de jetilistiredi.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Abdullayeva O. Cholg’ushunoslik. T. 2018-jıl.
2. Ayımbetov K. "Qaraqalpaq xalıq sazları dúzilgenine 60 jıl"
3. Jabborov A. Ózbekstan kompozitorları hám muzıkatanıwshıları. "Maǵlıwmatnama." Tashkent jańa ásir áwladı. 2004.
4. "Qaraqalpaq xalıq sazları orkestri repertuarı" dúziminen.
5. Rajabov H. Kemel áwlad tárbiyasında muzıka mádeniyatınıń ornı. Xalıqaralıq ilimiy ámeliy konferenciya. 2021-jıl 7-8-áprel.
6. Toshmatov O. "Doni Zokirov nomidagi davlat xalq cholg’ulari orkestri". T., 2006.
7. Orkestr jámááti dirijyorları hám sazendelerinen.

VOKAL ÓNERINDE DIAFRAGMANÍŃ ÁHMIYETI HÁM ONÍ RAWAJLANDÍRÍWDÍŃ ÁMELIY BAǴDARLAMASÍ

Timur Nuratdinov

ÓzMKÓMI NF “Vokal atqarıwshılıǵı” kafedrası oqıtıwshısı

Annotatsiya: Mazkur maqolada vokal san’atida diafragmaning fiziologik va funksional ahamiyati ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda fonatsiya jarayonining anatomik asoslari, subglottal bosimning barqarorligi, nafas tayanchining ovoz tembri, dinamika va intonatsiyaga ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: vokal san’at, diafragma, fonatsiya, nafas tayanchi, subglottal bosim, rezonans, vokal pedagogika, legato, dinamika.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически и практически анализируется физиологическое и функциональное значение диафрагмы в вокальном искусстве. В исследовании освещены анатомические основы процесса фонации, стабильность субглоттального давления, влияние дыхательной опоры на тембр голоса, динамику и интонацию.

Ключевые слова: вокальное искусство, диафрагма, фонация, дыхательная опора, субглоттальное давление, резонанс, вокальная педагогика, легато, динамика.

Annotation: This article analyzes the physiological and functional significance of the diaphragm in vocal art from both scientific-theoretical and practical perspectives. The study examines the anatomical basis of the phonation process, the stability of subglottic pressure, the influence of the respiratory support on the timbre, dynamics, and intonation of the voice.

Keywords: vocal art, diaphragm, phonation, respiratory support, subglottic pressure, resonance, vocal pedagogy, legato, dynamics.

Vokal atqarıwshılıq – quramalı psixofiziologiyalıq process bolıp, onda dem alıw sisteması áhmiyetli orındı iyeleydi. Ses payda bolıw processi ilimiy ádebiyatlarda fonaciya dep júritiledi. Fonaciyada ókpe, diafragma, kegirdek (laringe), dawıs sińirleri hám rezonatorlar bir pútin sistema sıpatında isleydi. Bul sistemanıń turaqlı islewi kóp tárepleme diafragmanıń funkcional jaǵdayına baylanıslı.

Diafragmalıq dem alıw – akademiyalıq vokal mekteplerinde tiykarǵı tayanısh esaplanadı. Bul usıl ásirese opera atqarıwshılıǵında keń qollanıladı, atap aytqanda, Luciano Pavarotti hám Plasido Domingo sıyaqlı tenorlar atqarıw texnikasında tereń dem alıw tayanıshına tiykarlanǵan mektepti kórsetken.

Diafragmatikalıq dem alıwdıń ilimiy tiykarları

Dem alıw mexanizmi

Dem alıw eli tiykarǵı túrge bólinedi:

1. Kókirek (klavikulyar) nápes
2. Qarın (diafragmatikalıq) nápes

Ilimiy izertlew sonı kórsetedi, ústirtin kókirek nápesi: tez sharshawǵa, dawıs sińirleriniń zorıǵıwına, intonaciya turaqsızlıǵına alıp keledi.

Diafragmatikalıq nápes bolsa: hawa sıyımlılıǵın arttıradı, subglottal basımdı turaqlı qıladı, rezonanstı kúsheytedi.

2. Subglottal basım hám dawıs turaqlılıǵı

Fonaciya waqtında dawıs sińirleri astındaǵı hawa basımı (subglottal pressure) áhmiyetli rol oynaydı. Diafragma bul basımdı bir tegis bólistirip beredi. Basımnıń tegis emesligi vibrato buzılıwına hám tembrdiń turpayısına qopallasıwına alıp keledi.

Diafragmanı rawajlandırıw boyınsha ámeliy shınıǵıwlar baǵdarlaması

Tómendegi baǵdarlama 3 basqıshtan ibarat bolıp, ol 8 háptelik sistemalı shınıǵıwlar tiykarında dúzilgen.

1-basqísh: Diafragmaní seziw hám aktivlestiriw (1–2 hápte)

1-shınıǵıw: “Jatqan halda nápes qadaǵalawı”

- Arqa menen jatıń.
- Qarın ústine kitap qoyıń.
- 4 sekundta murın arqalı dem alıń.
- 6–8 sekundta awız arqalı shıǵarıp jiberiń.
- Kitaptıń kóteriliwi hám túsiwin baqlań.

Maqset: diafragmanıń tabiyǵıy háreketin seziw.

2-shınıǵıw: “S” sesi menen shıǵarıw

- 4 sekund dem alıw
- 10 sekund dawamında “ssss” shıǵarıw
- Hawa bir tegis shıǵıwına itibar beriw

Maqset: hawa aǵımın turaqlılastırıw.

2-basqísh: Nápesti basqarıw hám kúsheytiw (3–5 hápte)

3-shınıǵıw: 4–4–8 texnikası

- 4 sekund dem alıw
- 4 sekund uslap turıw
- 8 sekund shıǵarıw

Bul shınıǵıw ópke sıyımlılıǵın arttıradı hám múskil qadaǵalawın bekkemleydi.

4-shınıǵıw: “Lip trill” (erin vibraciyası)

- Dem alıp, erinlerdi dirildetken halda “brrrr” dep ses shıǵarıw
- Dawıs penen birlestiriw (do–re–mi–re–do)

Maqset: Kegirdekti bosastırıw, nápes tayanıshın bekkemlew, rezonanstı úylestiriw

5-shınıǵıw: Uzın nota uslaw

- Bir notanı (máselen, “a” dawıslısında) 12–15 sekund uslap turıw
- Baslanıwı hám juwmaǵı birdey kúshte bolıwı kerek

Qadaǵalaw: Dawıs silkinbewi, dinamika turaqlılıǵı

3-basqísh: Vokal frazalarda diafragma tayanıshí (6–8 hápte)

6-shınıǵıw: Legato frazalar

- 5–6 notalıq gamma legato usılında
- Hár bir fraza bir demde

Maqset: Nápesti bólistiriw, muzikalıq pikirdi úzliksiz ańlatpalaw

7-shınıǵıw: Crescendo–diminuendo

- Bir notada áste kúsheytiw hám tómenletiw
- Diafragma basımın sanalı túrde qadaǵalaw

Bul shınıǵıw professional vokal tayanıshın qáliplestiredi.

Kúndelik shınıǵıw rejesi (30 minutlıq model)

1. 5 minut — deneni bosastırıw
2. 5 minut — diafragmatikalıq dem
3. 10 minut — hawa aǵımı shınıǵıwları
4. 10 minut — vokal shınıǵıwlar (gamma hám fraza)

Háptesine 5 kún usınıs etiledi.

Diafragma hám psixo-emocional turaqlılıq

Saxnada albıraǵanda nápes tezlesedi. Diafragmatikalıq nápes parasimpatikalıq nerv sistemasın aktivlestirip, júrek urıwın normallastıradı hám atqarıw sapasın saqlaydı.

Diafragmatikalıq nápes:

vokal shıdamlılıqtı asıradı; dawıs tembrin bayıtadı; vibratonı turaqlılastıradı; joqarı registrlardı qáwipsiz atqarıwǵa járdem beredi; pedagogikalıq processte tiykarǵı metodikalıq tayanısh esaplanadı.

Solay etip, diafragma vokal óneriniń fiziologiyalıq tiykarı bolıp, onı turaqlı hám ilimiy tiykarda rawajlandırıw professional atqarıwshılıq dárejesine alıp shıǵadı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. The Structure of Singing. New York: Schirmer Books, 1986.
2. The Science of the Singing Voice. DeKalb: Northern Illinois University, 1987.
3. Principles of Voice Production. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1994.
4. McKinney, J. C. The Diagnosis and Correction of Vocal Faults. Nashville: Genevox Music Group, 1994.
5. Doscher, B. M. The Functional Unity of the Singing Voice. Metuchen, NJ: Scarecrow Press, 1994.

DAWÍSTÍ SAQLAW HÁM ONÍŃ USÍLLARÍ

Muxammeddinov Kallibek Sultanovich

ÓzMKÓMI Nókis filialı "Vokal" kafedrası assistent oqıtıwshısı

Annotaciya: Maqala dawıstı saqlaw hám bekkemlewdiń tiykarǵı usıllarına baǵıshlanǵan. Dawıs apparatın tárbiyalaw qaǵıydaları, duris dem alıw hám qızdırıwdıń áhmieti, awqatlanıw hám turmis tárizinin dawısqa tásiri. Sonday-aq, professional qosıqshı hám vokal oqıtıwshılarınıń dawıs baylanısları zıyanlanıwınıń aldın alıw jolları, hawazdıń diapazonın hám tazalıǵın saqlaw texnikası, dawıs tárbiyası boyınsha zamanagóy kózqaraslar dodalanbaqta. Maqaladan gózlengen maqset - kúndelikli hám kásiplik jumısta dawıs salamatlıǵı hám sapasın saqlaw boyınsha ámeliy usınıslar beriw.

Gilt sózler: Dawıstı saqlaw, dawıs salamatlıǵı, vokal texnikası, dem alıw, dawıs shınıǵıwları, dawıs kólemi, dawıs qorǵawı

Аннотация: Статья посвящена основным методам сохранения и укрепления голоса. Рассматриваются правила ухода за голосовым аппаратом, важность правильного дыхания и разминки, влияние питания и образа жизни на голос. Также обсуждаются способы предотвращения перенапряжения голосовых связок, техники поддержания диапазона и чистоты звука, а также современные подходы к уходу за голосом у профессиональных певцов и преподавателей вокала. Цель статьи – дать практические рекомендации для сохранения здоровья и качества голоса в повседневной и профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Сохранение голоса, здоровье голоса, техника вокала, дыхание, упражнения для голоса, диапазон голоса, защита голоса

Annotation: The article is dedicated to the main methods of preserving and strengthening the voice. The rules for caring for the vocal apparatus, the importance

of proper breathing and warm-up, the influence of nutrition and lifestyle on the voice are discussed. Methods for preventing vocal strain, techniques for maintaining range and clarity, and modern approaches to vocal care in professional singers and vocal teachers are also discussed. The purpose of the article is to provide practical recommendations for maintaining health and voice quality in daily and professional activities.

Key words: Voice preservation, voice health, vocal technique, breathing, voice exercises, voice range, voice protection

Dawıs insan, ásirese, qosıqshı, pedagog hám sheshenler ushın tiykarǵı qurallardan biri bolıp esaplanadı. Onıń densawlıǵın saqlaw turaqlı kútim, durıs texnika hám turmıs tárizine itibarlı bolıwdı talap etedi.

1.Durıs dem alıw.Diafragmalıq dem alıw dawıstı saqlawda tiykarǵı rol oynaydı. Ol dawıstı basqarıwǵa járdem beredi, dawıs qabıqlarına júklemeni azaytadı hám diapazon turaqlılıǵın támiyinleydi. Dem alıwdı shınıqtırıw ushın tereń dem alıw hám áste-aqırın dem shıǵarıw shınıǵıwları paydalı.

2. Dawıs ushın shınıǵıw hám shınıǵıwlar.Qosıq aytıwdan yamasa uzaq sóylesiwden aldın dawıs apparatın qızdırıw kerek. Ápiwayı shınıǵıwlar, ayırım guwillaw, artikulyaciyalıq shınıǵıwlar, dawsın áste-aqırın asırıw sıyaqlı shınıǵıwlar baylanıslardı bekkemleydi, zorıǵıwdıń aldın aladı.

3. Diapazon hám dawıs tazalıǵın qollap-quwatlaw.Turaqlı shuǵıllanıw dawıs kólemin hám intonaciyanıń tazalıǵın saqlawǵa járdem beredi. Vokal shınıǵıwlarında kókirek hám bas registrleri, legato hám stakkato arasında ótiwler bolıwı kerek, yaǵnıy baylanıslar iyiliwsheń hám elastik bolıwı kerek.

4. Turmıs tárizi hám awqatlanıw.Dawıs salamatlıǵı turmıs tárizine tikkeley baylanıslı. Shegiwden, kofein hám spirtli ishimliklerdi kóp qabıl etiwden saqlanıw, organizmniń suw balansın saqlaw zárúr. Jıllı ishimlik hám vitaminlerge bay ónimler baylamlardıń jumıs islewin jeńil hám kúshlenbesten shólkemlestiredi.

5. Asa kúshleniwdiń aldın alıw.Ses baylamları artıqsha kúsh túskende tez zıyanlanadı. Profilaktikası ushın dem alıw hám shuǵıllanıw dáwirlerin almastırıp turıw, shawqımlı ortalıqta baqırmaw, uzaq sóylespew zárúr. Professional qosıqshılar baylamlardıń júklemesin kemeytiw ushın arnawlı maskirovka usıllarınan da paydalanadı.

6. Zamanagóy qatnaslar.Mikrofon texnikası, audiobaqlaw sıyaqlı zamanagóy texnologiyalar qosıqshılarǵa dawısqa júklemeni azaytıw hám dawıs sapası menen islewge járdem bermekte. Sonday-aq, búgingi kúnde dawıstı óz betinshe shınıqtırıw baǵdarlamaları hám qosımshaları da bar, bul dawıstı tárbiyalawdı arzanlastıradı.

7. Dawıs tárbiyası tariyxı.Dawıs haqqında ǵamxorlıq etiw uzaq tariyxqa ie. Barokko dáwirinde qosıqshılar qosıqtıń jeńil hám taza bolıwı ushın dem alıw shınıǵıwlarına hám jenil qızdırıwǵa itibar bergen. XIX ásirde opera qosıqshıları hárbir registrdiń ózgesheligin esapqa alıp, hawaz diapazonın hám kúshin saqlaw boyınsha óz usılların islep shıqtı. Hár qıylı mámleketlerdiń xalıq atqarıwshıları tábiyiy zatlar: ıssı sút, shóp demlemeleri, paldan dawıs qatlamların ıǵallaw hám qorǵaw ushın paydalanǵan. Tariyxtan belgili, dawıstı saqlaw qaysı dáwirde bolmasın, professional atqarıw hám salamatlıq ushın áhmietli bolǵan.

8. Dawıs ushin arnawlı shınıǵıwlar.Ámeliy shınıǵıwlar dawıs baylanısların bekkemlew hám dem alıwdı jaqsılawǵa járdem beredi:Diafragma arqalı dem alıw: qarın menen tereń dem alıw, “ssss…” halatta dem shıǵarıw, dem shıǵarıw waqtın áste-aqırın asırıp barıw.

Bir registrdan ekinshi registrǵa ótiw tómennen joqarıǵa shekem diapazonın áste-aqırın arttırıp barıw menen ámelge asırılatuǵın shınıǵıwlar kókirek hám bas dawısın bekkemleydi.Vibrato hám legato. Sestiń áste terbeliwi boyınsha áste-aqırın shınıǵıwlar baylanıslardıń elastikligin shınıǵıradı. Bul shınıǵıwlardı kúnine 15-20 minuttan turaqlı orınlaw dawıstı uzaq múddet saqlap qalıwǵa járdem beredi.

9. Stresstiń psixologiyalıq tárepi hám tásiri.Emociyalar dawısqa tikkeley tásir kórsetedi. Stress, qáweterleniw hám sharshaw dawıs baylamlarınıń zorıǵıwına, diapazonınıń páseyiwine, qarırıldıń payda bolıwına alıp keledi. Sonıń ushın vokal shınıǵıwların psixologiyalıq tayarlıq penen birlestiriw áhmietli: kúshleniwdi bosatıw ushın dem alıw shınıǵıwları; qosıq aytıwdan aldın qısqa meditaciyalar; shıǵıp sóylew aldındaǵı unamlı jaǵday.Psixologiyalıq qolaylılıq dawıstıń tábiyiyligin saqlawǵa járdem beredi hám baqırıw, kúsh salıw sıyaqlı zıyanlı ádetlerdiń aldın aladı.

10. Hár qıylı vokal usıllarında dawsın kútiw ózgeshelikleri.Túrli janrlar dawısqa túrli qatnaslardı talap etedi:Klassikalıq vokal uzaq waqıt qızdırıwdı talap etedi.Hár bir usıl óz talapların belgileydi hám kútim qaǵıydalarına ámel etiw dawıs apparatına zıyan jetkermewge járdem beredi.

11. Dawısqa itibar beriwdegi keń tarqalgan qátelikler.Kópshilik dawıstı áste-aqırın tómenletip jiberetuǵın qátelerge jol qoyadı: shawqımlı ortalıqta uzaq baqırıw yamasa sóylesiw; qosıq aytıwdan aldın qızdırıwdı ótkeriw; júdá suwiq yamasa ıssı awqat hám ishimlikler ishiw;baylamlardıń sharshawı hám artıqsha júkleniwin itibarǵa almaw; suw balansına itibarsızlıq. Bul qátelerge jol qoymaw arqalı dawıstıń aktiv paydalanılıwın sezilerli dárejede uzaytıw hám onıń sapasın saqlap qalıw múmkin.

12. Professionallar keńesleri. Belgili vokal pedagogları hám atqarıwshıları tómendegi usınıslardı beredi: turaqlı túrde, biraq dem alıw ushın tánepisler menen qosıq aytıw; hawanı ıǵallaw hám ıssı ishimlikten paydalanıw; zıyanlı ádetlerden (shılım shegiw, alkogol, kofein kóp muǵdarda) saqlanıw; óz dawısın tıńlaw, dawıstı talqılaw hám qátelerdi dúzetiw; dawıs shınıǵıwların fizikalıq shınıǵıwlar menen qosıp alıp barıw, shıdamlılıqtı saqlaw.

13. Dawıstı saqlawda zamanagóy texnologiyalar.Búgingi kúnde qosıqshılar dawıs júklemesin kemeytiw ushın tómendegi texnologiyalardan paydalanadı: Mikrofonlar hám kúsheytkishler dawıstı baqırmastan joybarlawǵa járdem beredi; esitiwdi hám diapazondi úyretiw ushin programma hám qosimshalar; dawıstı analizlew hám jazıw atqarıwdıń sapasın baqlaw hám qátelerdi dúzetiwge járdem beredi.Texnologiyalar, ásirese, professional atqarıwshılar ushın dawıs.

14. Dawıstı saqlaw kún tártibi. Professional qosıqshı hám vokal oqıtıwshıları ushın tek ǵana shınıǵıwlar kompleksi emes, al kún tártibi de áhmietli. Ol dawıstı turaqlı halda uslap turıwǵa járdem beredi hám artıqsha kúshleniw qáwipin azaytadı.

Úlgili kún tártibi:

Azanda:
Dene ushın jeńil qızdırıw (sozılıw, dem alıw shınıǵıwları).
5-10 minut mayin gudok hám hár túrli notalarda "mrr."
Ishimlik: baylamlardı ıǵallandırıw ushın jıllı suw yamasa shóp chayı.
Kúndizgi waqıt:
Sabaqtan yamasa shıǵıp sóylewden aldın qısqa qızdırıw.
Ásirese shawqımlı orınlarda bálent dawıs penen sóylesiwden saqlanıw.
Azıq-awqatlar: miywe, palız ónimleri, "B" toparı vitaminleri bar ónimler.
Keshki:
Jeńil vokal shınıǵiwi (baylamlardı saqlap qalıw ushin 20-30 minuttan artıq emes).
Tınıshlandırıwshı dem alıw shınıǵıwları.
Uyqıǵa jatıwdan aldın: jıllı ishimlik, máselen, pal qosılǵan sút yamasa shópler demlemesi.

Kún tártibine ámel etiw dawıstıń iykemli hám kúshli bolıwına járdem beredi, artıqsha kúshleniw hám sharshawdıń aldın aladı.

15. Dawıs salamatlıǵı ushın awqatlanıw hám gidrataciya.

Dawıs baylamları durıs awqatlanǵanda hám suw balansı saqlanǵanda jaqsıraq isleydi. Ayırım ónimler dawıstıń iyilgishligi hám tazalıǵın saqlawǵa járdem berse, basqaları, kerisinshe, zıyan keltiriwi múmkin.

Awqatlanıw boyınsha usınıslar:

Paydalı: jıllı sút, suw, shóp shayları, pal, palız ónimleri, miyweler, ǵozalar, A, S, E vitaminlerine bay ónimler.

Usınıs yetilmeydi: alkogol, gazli ishimlikler, júdá suwıq yamasa qıssı awqatlar, kóp muǵdardaǵı kofe, tamaq tásirlewshi ashshı hám ashshı awqatlar.

Ásirese, suwdıń teńsalmaqlılıǵın saqlaw júdá áhmiyetli: baylanıslar ıǵallı bolıwı kerek, bolmasa qosıq aytqanda dawsı qısqarıp, sharshaw payda boladı.

Dawıstı saqlaw tek ǵana texnika emes, al turmıs tárizi, tártip-intizam hám ózine itibarlı bolıw máselesi bolıp tabıladı. Durıs dem alıw, waqtı-waqtı menen qızdırıw, hawazdıń diapazonın hám tazalıǵın saqlaw, durıs awqatlanıw hám gidrataciya - bulardıń barlıǵı dawıs baylanısların bekkemlewge hám olardıń salamatlıǵın uzaq jıllarǵa sozıwǵa járdem beredi.

Stress, sharshaw, naduris ádetler dawısqa unamsız tásir kórsetiwin umitpaw kerek, soniń ushin psixologiyalıq qolaylıq hám kún tártibi de onnan kem áhmiyetke iye emes. Hár qıylı vokal usılları dawıs tárbiyasına óz aldına qatnas jasawdı talap etedi, zamanagóy texnologiyalardı qollanıw bolsa júklemeni azaytıw hám atqarıwdıń sapasın arttırıw imkaniyatın beredi.Usı usınıslardıń barlıǵına ámel etiw dawıstı tek ǵana salamat emes, al mánisli, iykemlesiwsheń, sulıw hám turaqlı etedi. Dawıs haqqında qayǵırıw - bul uzaq hám tabıslı muzıkalıq kásipke, sonday-aq, kúndelikli turmısta qolaylı hám isenimli sóylesiwge alıp keletuǵın jol.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1.Тихонова И. А. Вокальная техника: теория и практика. - Москва: Музыка, 2018.

2.Савелева Н. В. Здоровье голоса и профессиональная подготовка певца. - Санкт-Петербург: Питер, 2016.
3.Левина О. С. Дыхание и голос: учебное пособие для вокалистов. - Москва: Композитор, 2017.
4.Чернышёва Е. В. Уход за голосом: советы преподавателей вокала. - Москва: Академия, 2019.
5.Рейтер К. Певческое искусство и методика. - Санкт-Петербург: Музыка XXИ, 2020.
6.Кудрявцева А. Н. Влиянийе образа жизни на качество голоса. - "Музикалық тәлим" журналы, 2018-жыл, 4-сан.
7.Brown, A. The Voice Book: Saring For, Protecting, and Improving Eur Voice. - New Erk: HarperSollins, 2015.
8.Stark, J. Bel Santo: A History of Vocal Pedagogy. - University of Toronto Press, 2003.

СИНТЕЗ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ И КЛАССИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА “МУЗЫКАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА”

Эльмуратова Гулнара
Нукусского филиала ГИИКУз Кафедра “Вокал”
Учитель

Резюме. В данной статье с научной точки зрения анализируются теоретические и методические основы преподавания музыкальной литературы, взаимосвязь традиционных и инновационных педагогических методов. Раскрывается влияние музыкального анализа, культуры слушания, интерактивных образовательных технологий и интегративного подхода на эффективность обучения. Также обосновывается важность компетентностного подхода на основе национального и мирового музыкального наследия.

Ключевые слова: музыкальная литература, педагогический метод, музыкальный анализ, интерактивное обучение, эстетическое воспитание, интегративный подход.

Summary. This article scientifically analyzes the theoretical and methodological foundations of teaching music literature, the harmony of traditional and innovative pedagogical methods. The influence of musical analysis, listening culture, interactive educational technologies, and an integrative approach on the effectiveness of education is revealed. The importance of a competency-based approach based on national and world musical heritage is also substantiated.

Key words: music literature, pedagogical methods, music analysis, interactive learning, aesthetic education, integrative approach.

На сегодняшний день внедрение современных педагогических технологий на всех этапах системы образования является одним из актуальных вопросов. Сфера музыкального образования не является исключением из этого процесса. Технологии и проектирование обучения музыке направлены на внедрение современных методов обучения в музыкально-педагогический процесс, формирование эстетического вкуса учащихся и развитие их творческих и исполнительских способностей.

Музыкальная литература является важной теоретической дисциплиной, изучающей этапы исторического развития музыкального искусства, его жанры и стили, творчество известных композиторов и эволюцию музыкального мышления. Данный предмет служит формированию у учащихся эстетического вкуса, музыкального мышления и аналитических навыков.

В педагогической теории подчеркивается, что эффективность обучения тесно связана с выбором метода. [1]. Поэтому использование научно обоснованных, системных и инновационных методов в преподавании музыкальной литературы является актуальным вопросом.

Планирование и модульная система играют важную роль в организации эффективного учебного процесса в музыкальном образовании. Планирование – это поэтапное построение уроков на основе общих целей и результатов, определяющее четкое направление педагога в обучении учащихся. Модульная система служит для структурирования образовательного процесса, обеспечения гибкости и развития индивидуального подхода. Такой подход позволяет организовать уроки музыки более динамично, интерактивно и адаптированно к уровню успеваемости учащихся, в отличие от традиционного подхода.

Принципы планирования уроков музыки. Эффективное планирование урока основано на следующих принципах:

Целенаправленность - каждый этап урока должен быть заранее определен конкретными целями и результатами.

Поэтапность - процесс урока должен быть структурирован от сложного к простому или наоборот, в зависимости от уровня усвоения учащимися.

Поэтапность - процесс урока должен быть структурирован от сложного к простому или наоборот, в зависимости от уровня усвоения учащимися.

Использование цифровых технологий - важно эффективно использовать компьютерные программы и онлайн-платформы на уроках современной музыки. При планировании учитель музыки должен учитывать возрастные особенности учащихся, уровень знаний и современные образовательные технологии. Поэтому рекомендуется организовывать занятия, включая лекции, практические занятия и лабораторные работы.

I. Теоретические основы науки музыкальной литературы

Методологические основы музыкальной литературы опираются на музыковедение, эстетику и педагогику. В частности, "теория интонации," выдвинутая Борисом Асафьевым, указывает на необходимость анализа музыкального произведения в историческом и социальном контексте. [2].

Также Дмитрий Кабалевский особо подчеркивал воспитательное значение процесса слушания и восприятия в музыкальном образовании. [3]. Эти взгляды показывают, что при обучении музыкальной литературе необходимо анализировать произведение не только теоретически, но и эмоционально-эстетически.

Важным аспектом теоретических основ является принцип историзма. Музыкальное произведение должно изучаться в тесной связи с культурной средой своего времени.

II. Традиционные методы обучения

1. Метод лекции

Лекция - основная форма предоставления информации в области музыкальной литературы. В нем освещается жизнь композитора, его творческое наследие и особенности эпохи.

2. Метод музыкального анализа

Анализ музыкального произведения на основе формы, жанра, гармонии и средств выражения развивает мышление студентов.

3. Слушать и обсуждать

Метод активного слушания и группового обсуждения произведения углубляет эстетическое восприятие. [4].

III. Современные инновационные методы

Современные образовательные технологии усиливают интерактивность в преподавании музыкальной литературы.

- Мультимедийные презентации
- Аудиовизуальный анализ
- Онлайн-платформы
- “Case-study” способ

Интерактивные методы развивают самостоятельное мышление студентов. [5].Особенно эффективным считается сравнительный анализ творчества композиторов в контексте периода.

В заключение следует отметить, что в преподавании музыкальной литературы необходимо сочетать традиционные и инновационные методы. Научно обоснованный подход, принцип историзма, музыкальный анализ, культура слушания и интерактивные методы повышают эффективность обучения.

В результате у студентов формируются музыкальное мышление, эстетический вкус и аналитические компетенции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Farberman B. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: O‘qituvchi, 2019.
2. Asafyev B. Музыкальная форма как процесс. – Leningrad, 1971.
3. Kabalevsky D. Воспитание ума и сердца. – Москва, 1984.
4. Nazirov R. Musiqa pedagogikasi asoslari. – T.: Fan, 2018.
5. Sayidahmedov N. Pedagogik texnologiyalar. – T.: 2020.
6. Abdullayev A. Musiqa tarixi. – T.: 2017.

QASHQAR RUBABÍNÍŃ XALÍQ SAZLARÍ ORKESTRINDEGI ORNÍ

Qalmuratov Ańsatbay Dosanovich
ÓzMKÓMI Nókis filialı "Vokal" kafedrası oqıtıwshısı

Аннотация: В статье рассматривается роль кашгарского рубаба в составе оркестра народных инструментов. Анализируются его тембровые, технические и выразительные особенности, а также функции в оркестровой фактуре. Особое внимание уделяется значению инструмента в формировании национального колорита и сохранении традиций музыкального искусства Центральной Азии. Делается вывод о важности расширения оркестрового и педагогического репертуара для данного инструмента.

Ключевые слова: кашгарский рубаб, оркестр народных инструментов, тембр, ансамбль, оркестровка, национальный колорит.

Annotatsiya: Maqolada xalq cholg'u asboblari orkestri tarkibida Qashqar rubobining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Uning tembr xususiyatlari, ijro imkoniyatlari hamda orkestr fakturasidagi vazifalari yoritiladi. Rubobning milliy koloritni shakllantirishdagi roli va Markaziy Osiyo musiqa an'analarini saqlashdagi ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Qashqar rubobi, xalq cholg'u orkestri, tembr, ansambl, orkestrovka, milliy kolorit.

Abstract: The article examines the role of the Kashgar rubab in the orchestra of folk instruments. Its timbre, technical and expressive features, as well as its functions in orchestral texture, are analyzed. Special attention is given to the instrument's contribution to national color and the preservation of Central Asian musical traditions. The study emphasizes the importance of expanding orchestral and pedagogical repertoire for this instrument.

Keywords: Kashgar rubab, folk orchestra, timbre, ensemble, orchestration, national color.

Xalıq sazları orkestri dástúriy muzıkanı akademiyalıq támiyinlewdiń áhmiyetli túri bolıp esaplanadı. Ózbekstanda onıń rawajlanıwı XX ásirdegi xalıq atqarıwshılıǵınıń professionallasıw processleri menen baylanıslı. Orkestr quramına ilip shertiletuǵın, uplep shertiletuǵın hám qaǵıp shertiletuǵın saz ásbapları kiredi, olardıń hár biri belgili bir kórkem wazıypanı atqaradı.

Qashqar rubabı ózinińjarqın tembri hám tásirli imkaniyatları menen xalıq saz ásbapları arasında ayrıqsha orın iyeleydi. Saz ásbap erte zamanlardan kelip shıqqan bolıp, Oraylıq Aziya xalıqlarınıń mádeniyatı menen baylanıslı. Xalıq saz ásbapların zamanagóylestiriw processinde rubab akademiyalıq saxnaǵa beyimlestirilip, orkestr ámeliyatına kirgizildi [2, 145 b].

Temanıń aktuallıǵı rubab ásbapınıń zamanagóy orkestr jańlawındaǵı roli hám onıń milliy muzıkalıq miyrasın saqlap qalıwdaǵı áhmiyetin ańlaw zárúrliginen kelip shıǵadı.

I.A.Akbarov shıǵarmalarında ózbek xalqı ásbaplarınıń konstruktiv ózgeshelikleri hám olardıń kásiplik ortalıqta rawajlanıwı haqqında maǵluwmatlar berilgen [1, 50 b]. T. S. Vızgo Orta Aziya saz ásbapların tariyxiy aspektte analiz etip, olardıń organologiyalıq ózgesheliklerin kórsetip ótedi [2, 132 b].

F.M.Karomatov ózbek muzıka mádeniyatı evolyuciyası hám akademiyalıq atqarıwshılıqtıń qáliplesiw processlerin izertleydi [3, 210 b]. O.Matyakubovtıń miynetinde saz ásbapları dástúri hám oniń folklor dástúrleri menen baylanısı sáwlelendirilgen [4, 78 b].

Biraq kórsetilgen izertlewlerde qashqar rubabı kóbirek jeke saz ásbapı sıpatında qaralıp, onıń orkestrlik wazıypası tereńirek tallawdı talap etedi.

Izertlewde tómendegi usıllardan paydalanıldı:

- ilimiy ádebiyatlardı analizlew;
- orkestr partituraların úyreniw;
- shıǵarmalar fakturasınıń salıstırmalı analizı;
- atqarıwshılıq hám pedagogikalıq tájiriybeni ulıwmalastırıw.

Jumıstıń metodologiyalıq tiykarına muzıkalıq forma hám orkestrlewdi sistemalı tallaw principleri alındı.

Tembr funkciyası. Qashqar rubabı mayin, toyınǵan hám sonıń menen birge ashıq tembrge iye. Onıń hawazı anıq hújim etiwi hám tez sóniwi menen ajıralıp turadı. Bul ásbapqa ritm hám naǵıs wazıypasın nátiyjeli orınlaw imkaniyatın beredi.

Orkestrde rubab ózine tán tembr reńin jaratadı hám melodiyalıq tásirlilikti ritm turaqlılıǵı menen baylanıstıradı.

Melodiyalıq roli. Rubab kóbinese shıǵarmanıń tiykarǵı temasın yamasa oniń variantların atqaradı. Texnikalıq hárekecheńligi sebepli shıǵıs dástúrine tán quramalı melizmlerdi jetkerip bere aladı [4, 95 b].

Rubaptıń jeke atqarıwshı epizodları shıǵarmanıń milliyligin kúsheytedi hám ózgeshelik baǵıshlaydı.

Garmoniyalıq hám ansambl funkciyası. Orkestr fakturasında rubab arpedjio hám akkord figuraları arqalı garmoniyanı saqlap turıwı múmkin. Ol basqa saz ásbapların da tákirarlap, ulıwma sesti kúsheytedi.

Bunda dinamikalıq teńsalmaqlılıqtı saqlaw áhmiyetli bolıp qaladı, sebebi úplep shertiletuǵın sazlar kúshli atqarǵan jaǵdayda rubab tembriniń bir bólegin basıp ketiwi múmkin [5, 112 b].

Ótkerilgen analiz tómendegi juwmaqlardı shıǵarıw imkaniyatın beredi:

1. Qashqar rubabı xalıq saz-ásbapları orkestriniń milliy hawazınıń qáliplesiwinde úlken áhmiyetke iye.

2. Saz melodiyalıq, garmoniyalıq hám ritmlikalıq wazıypalardı atqaradı.

3. Onıń tásirli imkaniyatları akademiyalıq ortalıqta xalıq atqarıwshılıǵı dástúrlerin saqlap qalıwǵa xızmet etedi.

Rubaptan jedel paydalanıw arqalı orkestrdiń repertuarın keńeytiw, sonday-aq, ansambl menen oqıtıw metodikasın jetilistiriw perspektivalı baǵdarı bolıp esaplanadı.

PAYDALANÍLǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Akbarov I. A. Ózbek xalq cholǵu asboblari. - Tashkent: Ǵafur Ǵulom nomidagi Adabiyot va sańat nashriyoti, 1987. - 120 b.
2. Vızgo T. S. Muzıkalnıe instrumentı Sredney Azii. - M.: Muzıka, 1980. - 256 b.
3. Karomatov F. M. Ózbek musiqasi tarixi. - Tashkent: Fan, 1972. - 320 b.
4. Matyakubov O. Ózbek xalq cholǵu musiqasi. - T.: "Óqituvchi," 1995. - 184 b.
5. Yusupov R. Ózbek xalq cholǵulari orkestri: shakllanishi va rivojlanishi. - Tashkent: Fan, 2005. - 210 b.

TEATR SAN'ATIDA VOKAL JANRINING AHAMIYATI: KECHA VA BUGUN

Tadjetdinov Mansur Maxmud ulı
ÓzMKÓMI Nókis filialı 1-kurs magistrantı.

Annotatsiya: Mazkur tezisda teatr san'atida vokal janrining tarixiy shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy teatr amaliyotidagi badiiy va kommunikativ ahamiyati tahlil qilinadi. O'zbekiston teatr tajribasi misolida vokal janrining tomoshabin bilan estetik muloqotni kuchaytirishdagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: teatr san'ati, vokal janri, musiqali drama, tomoshabin, sahna madaniyati.

Аннотация: В тезисе рассматриваются исторические этапы формирования вокального жанра в театральном искусстве, а также его художественное и коммуникативное значение в современном театре. На примере театров Узбекистана раскрывается роль вокала в укреплении взаимодействия со зрителем.

Ключевые слова: театральное искусство, вокальный жанр, музыкальная драма, зритель, сценическая культура.

Annotation: This thesis analyzes the historical development of the vocal genre in theatrical art and its artistic and communicative significance in contemporary theatre. Based on the experience of Uzbek theatres, the role of vocal performance in enhancing audience engagement is highlighted.

Key words: theatrical art, vocal genre, musical drama, audience, stage culture.

Kirish

Teatr san'ati insoniyat madaniy taraqqiyotining eng qadimiy va murakkab shakllaridan biri bo'lib, unda dramaturgiya, aktyorlik mahorati, sahna harakati, musiqiy ifoda va vokal ijrochilik o'zaro uzviy uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, vokal janri teatr san'atida nafaqat estetik bezak, balki dramatik mazmunni chuqurlashtiruvchi, obrazning ichki ruhiy holatini ochib beruvchi muhim badiiy vosita sifatida shakllangan. Antik Yunon tragediyalarida xor ijrosi orqali voqea rivoji sharhlangan bo'lsa, XVII–XVIII asrlarda Yevropada opera va musiqali drama janrlarining shakllanishi vokal san'atining teatrda mustaqil va yetakchi yo'nalishga aylanganini ko'rsatadi.

XX asrda teatr san’atida vokal janri yangi badiiy izlanishlar bosqichiga ko‘tarildi. 1920–1930-yillarda K.S. Stanislavskiy va V.E. Meyerxold maktablarida aktyorning ovoz imkoniyatlarini rivojlantirish, nutq va qo‘shiqning dramatik ta’sirini kuchaytirish masalalari ilmiy-nazariy asosda ishlab chiqildi[1]. O‘zbek milliy teatr san’atida ham musiqali drama va opera janrlari 1930-yillardan boshlab (M. Ashrafiy, S. Yudakov, T. Jalilov ijodida) sahna madaniyatining ajralmas qismiga aylandi. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida teatr san’atida vokal janri yangi shakl va mazmun kasb etmoqda.

Zamonaviy rejissura amaliyotida jonli ijro, akustik eksperimentlar, milliy vokal an’analari va zamonaviy musiqiy uslublarning sintezi tomoshabin bilan samarali muloqotni ta’minlovchi muhim omilga aylanmoqda. Shu bois teatr va tomoshabin o‘rtasidagi estetik aloqani mustahkamlashda vokal janrining kecha va bugungi ahamiyatini ilmiy tahlil qilish dolzarb masala hisoblanadi. So‘nggi yillarda jahon miqyosida teatr tomoshabinlari sonining kamayishi va madaniy iste’mol shakllarining o‘zgarishi kuzatilmoqda. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, 2010–2020-yillar oralig‘ida an’anaviy teatr tomoshalariga tashrif buyuruvchilar ulushi ayrim hududlarda 18–25 % ga qisqargan. Shu bilan birga, musiqali spektakllar va vokal asosga ega sahna asarlari tomoshabinlar e’tiborini saqlab qolayotgan janrlar qatoriga kiradi[2]. Masalan, Yevropa teatrlarida 2018–2023-yillar davomida musiqali drama va vokal komponenti kuchli bo‘lgan sahna asarlariga talab o‘rtacha 30 % ga oshgan.

O‘zbekiston sharoitida ham teatr san’atini tomoshabinga yaqinlashtirish, milliy va zamonaviy estetik didni uyg‘unlashtirish davlat madaniyat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi[3]. 2017–2024-yillarda respublika teatrlarida sahnalashtirilgan yangi musiqali spektakllar sonining ortishi vokal janriga bo‘lgan ehtiyojning kuchayganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, yosh tomoshabinlar auditoriyasida jonli vokal ijro, milliy ohanglar va zamonaviy musiqiy yechimlar uyg‘unligi yuqori qiziqish uyg‘otmoqda.Shu nuqtayi nazardan, teatr san’atida vokal janrining tarixiy taraqqiyoti, badiiy-funksional xususiyatlari hamda bugungi kundagi estetik va kommunikativ imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish teatr va tomoshabin o‘rtasidagi munosabatlarni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi: Teatr san’atida vokal janrining tarixiy shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish, uning sahnaviy ifoda, aktyorlik mahorati hamda tomoshabin bilan estetik-muloqot jarayonidagi o‘rnini aniqlash, shuningdek, zamonaviy teatr amaliyotida vokal janrining badiiy va kommunikativ imkoniyatlarini ilmiy asosda yoritishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot jarayonida tarixiy-tahliliy, qiyosiy-tipologik, san’atshunoslik tahlili hamda kuzatuv metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, teatr san’ati nazariyasi va vokal ijrochilikka oid ilmiy manbalarni tizimli o‘rganish, an’anaviy va zamonaviy sahna asarlarini solishtirma tahlil qilish metodologik asos sifatida qo‘llanildi.

Teatr san’atida vokal janrining nazariy va amaliy jihatlari jahon san’atshunosligida XX asrdan boshlab tadqiq etila boshlangan bo‘lib, bu yo‘nalishda K.S. Stanislavskiy, B. Brext, P. Bruk kabi mutafakkirlarning ishlari muhim ilmiy manba hisoblanadi[4]. Mamlakatimiz teatrshunosligida esa musiqali drama va opera

masalalari bo‘yicha alohida tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, vokal janrining teatr va tomoshabin o‘rtasidagi estetik muloqotdagi zamonaviy funksional ahamiyatini kompleks yoritishga bag‘ishlangan ishlar yetarli darajada emas.

Natija va muhokama

Olib borilgan tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston teatr amaliyotida vokal janri dastlab sahnaviy ifodaning yordamchi unsuri sifatida shakllangan bo‘lsa-da, bugungi kunda u tomoshabin bilan estetik va emotsional muloqotni ta’minlovchi muhim funksional vositaga aylangan(1-jadval).

1-Jadval. O‘zbekiston teatr amaliyotida vokal janrining rivoji va funksional tahlili (kecha–bugun)

Davr (yillar)	Teatr amaliyotidagi asosiy holat.	Vokal janrining ustuvor vazifasi.	Tomoshabinga ta’sir mexanizmi.	Natija va xulosa.
1930–1940-yillar	Milliy sahnada musiqali drama va opera shakllari qaror topa boshladi.	Milliy ohang va sahnaviy ifodani birlashtirish; dramani musiqiy kuchaytirish.	Xalqona kuy-qo‘shiqlar orqali “yaqinlik” hissi, milliy identifikatsiya.	Vokal teatrlashuv jarayonining tayanch omiliga aylandi.
1950–1980-yillar	Repertuarda musiqali drama, vokal epizodlar an’anaviy uslubda barqarorlashdi.	Obrazning hissiy holatini ochish; dramatik pauza va kulminatsiyani kuchaytirish.	Jonli ijro orqali emotsional “yuqish”, birgalikda kechinma.	Vokal sahnaning barqaror badiiy uslubiga aylandi.
1991–2005-yillar	Mustaqillik davri: milliy mavzular, urf-odat va folklor motivlari kuchaydi.	Milliy qadriyatlarni badiiy ifodalash; sahna tilini yangilash.	Ramziy-ma’noli qo‘shiqlar orqali g‘oya va mafkuraviy ta’sir.	Vokal “g‘oya tashuvchi” badiiy vosita sifatida kuchaydi.
2006–2015-yillar	Rejissurada tajribalar: sahna ovozi, ansambl ijro, mualliflik musiqasi ko‘paydi.	Janr sintezi (drama+vokal); sahna ritmi va dinamizmini boshqarish.	Musiqa orqali temp-ritm, dramaturgik energiya.	Vokal dramaturgiyaning strukturasiga faol kirib bordi.
2016–2026-yillar	Zamonaviy teatr: raqamli fon, mikrofon/akustika, kross-janr (musical, performans) kuchaydi.	Tomoshabin bilan kommunikatsiyani kuchaytirish; “jonli effekt” yaratish.	Audio-vizual sintez orqali kuchli emotsional jalb etish.	Vokal teatrlarda tomoshabin ushlab qoluvchi muhim omilga aylandi.

Ayniqsa, so‘nggi yillarda musiqali spektakllar va jonli vokal ijroga asoslangan sahna asarlarining ko‘payishi vokal janrining dramatik ta’sirchanlikni oshirish, sahna mazmunini boyitish hamda tomoshabinni faol jalb etishdagi samaradorligini yaqqol namoyon etmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, teatr san’atida vokal janri tarixan sahnaviy ifodaning muhim va ta’sirchan vositasi bo‘lib kelgan. Qadimgi davrlardan boshlab vokal dramatik mazmunni kuchaytirish, obrazning ichki kechinmalarini ochish hamda tomoshabin bilan emotsional aloqa o‘rnatishda muhim vazifani bajargan. Mamlakatimizda ham teatr amaliyotida ham vokal janri milliy musiqiy an’analar asosida rivojlanib, bugungi kunda zamonaviy sahna texnologiyalari va janrlar sintezi orqali tomoshabin bilan muloqotni mustahkamlovchi strategik omilga aylanmoqda. Shu bois vokal janrining kecha va bugungi ahamiyatini ilmiy tahlil qilish teatr san’atini rivojlantirishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotel. **Poetika**. – Toshkent: Fan, 1980. – 176 b.
2. Stanislavskiy K.S. **Aktyorning o‘z ustida ishlashi**. – Moskva: Iskusstvo, 1989. – 320 b.
3. Brext B. **Teatr va dramaturgiya masalalari**. – Moskva:Progress, 1978. – 286 b.
4. Brook P. **The Empty Space**. – London: Penguin Books, 1968. – 192 p.

TEATR SAN’ATIDA VOKAL JANRINING AHAMIYATI: KECHA VA BUGUN

Alisherov Otabekjon

O‘zDSMI Nukus filiali “Madaniyat faoliyati” kafedrasi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada teatr san’atida vokal janrining o‘rni va ahamiyati, uning kecha va bugungi kundagi rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Vokal ijrochiligi teatr tomoshasining badiiy ta’sirchanligini oshiruvchi muhim vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, an’anaviy vokal ijrosi hamda zamonaviy sahna talqini o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va farqlar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: teatr san’ati, sahna san’ati, vokal janri, vokal ijrochiligi, musiqali drama, opera, sahna madaniyati, milliy an’ana, maqom san’ati, badiiy ifoda, dramatik obraz, jonli ijro, zamonaviy texnologiyalar, estetik ta’sir.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение вокального жанра в театральном искусстве, а также анализируются этапы его развития в прошлом и в современный период. Вокальное исполнительство раскрывается как важное художественное средство, усиливающее эмоциональное воздействие спектакля. Освещаются особенности традиционного вокала и его современная сценическая интерпретация.

Ключевые слова: Театральное искусство, сценическое искусство, вокальный жанр, вокальное исполнительство, музыкальная драма, опера, сценическая культура, национальная традиция, искусство макома,

художественная выразительность, драматический образ, живое исполнение, современные технологии, эстетическое воздействие.

Annotation: This article examines the role and significance of the vocal genre in theatrical art, analyzing its development in the past and in contemporary times. Vocal performance is considered an important artistic tool that enhances the emotional expressiveness of theatrical productions. The relationship between traditional vocal performance and its modern stage interpretation is also highlighted.

Keywords: Theatrical art, performing arts, vocal genre, vocal performance, musical drama, opera, stage culture, national tradition, maqom art, artistic expression, dramatic image, live performance, modern technologies, aesthetic impact.

Teatr san’ati insoniyat madaniy merosining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u jamiyatning ma’naviy hayoti, estetik qarashlari va tarixiy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqdir. Teatr ko‘rkəm san’atining asosiy ifoda vositalari orasida vokal janri alohida o‘rin egallaydi. Chunki vokal ijrochiligi sahna asarining emotsional ta’sirchanligini kuchaytiradi, obrazlarning ichki kechinmalarini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi hamda tomoshabin bilan bevosita ruhiy aloqa o‘rnatadi.

Tarixiy jarayonga nazar tashlaydigan bo‘lsak, vokal san’ati qadim davrlardanoq teatr tomoshalarining ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Xalq marosimlari, og‘zaki ijod namunalari va musiqali drama an’analari vokal janrining shakllanishi va rivojlanishiga zamin yaratgan. Vaqt o‘tishi bilan teatr shakllari va sahna talqinlari yangilanib borgan sari, vokal ijrochiligining uslubi, mazmuni va badiiy ifoda imkoniyatlari ham boyib bordi.

Bugungi kunda teatr san’atida vokal janri an’anaviy va zamonaviy yo‘nalishlarni o‘zida mujassam etgan holda rivojlanmoqda. Zamonaviy texnologiyalar, sahna madaniyati va ijrochilik mahoratining oshishi vokal san’atining yangi qirralarini namoyon etmoqda. Shu jihatdan, teatr ko‘rkəm san’atida vokal janrining kecha va bugungi kundagi ahamiyatini ilmiy tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Teatr ko‘rkam san’atida vokal janri badiiy ifoda vositasi sifatida muhim o‘rin tutadi. U sahna asarining dramatik tuzilishini boyitadi, obraz xarakterini ochib beradi va voqealar rivojiga emotsional rang bag‘ishlaydi. Ayniqsa, musiqali drama, opera, operetta va musiqiy spektakllarda vokal ijrochiligi asosiy ifoda shakllaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday janrlarda so‘z, musiqa va aktyorlik mahorati bir butun uyg‘unlikda tomoshabinga yetkaziladi.

Tarixiy rivojlanish jarayonida vokal janrining teatr san’atidagi o‘rni bosqichma-bosqich shakllangan. Qadimiy marosim va xalq tomoshalarida qo‘shiq va kuy sahna harakatlari bilan uyg‘unlashgan holda ijro etilgan. Keyinchalik Sharq va Yevropa teatr an’analarida professional vokal maktablari vujudga kelib, opera san’ati shakllandi. Bu jarayon vokal ijrochiligini mustaqil va yetuk sahna janri darajasiga olib chiqdi.

O‘zbek va umuman Markaziy Osiyo teatr madaniyatida ham vokal janri alohida ahamiyat kasb etadi. Xalq qo‘shiqchiligi, maqom san’ati va musiqali dramalar milliy teatrning rivojlanishida muhim rol o‘ynagan. Vokal ijrochiligi orqali milliy ohanglar,

til boyligi va an’anaviy badiiy ifoda vositalari sahnada o‘z aksini topgan. Bu esa teatr san’atining milliylik va o‘ziga xoslik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Bugungi kunda esa vokal janri zamonaviy sahna talqinlari bilan boyimoqda. Texnik vositalar, ovoz kuchaytirgich apparatlari, raqamli yozuv texnologiyalari hamda yangi rejissyorlik yondashuvlari vokal ijrochiligiga keng imkoniyatlar yaratmoqda. Zamonaviy teatr spektakllarida jonli ijro bilan bir qatorda fonogramma, multimedia effektlari va sintezlangan musiqiy yechimlar ham qo‘llanilmoqda. Biroq jonli vokal ijroning ta’sirchanligi va tabiiyligi hamon o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Shuningdek, vokal janri aktyordan nafaqat kuchli ovoz va texnik mahoratni, balki yuqori darajadagi sahna madaniyati, obrazga kirish qobiliyati va hissiy chuqurlikni talab etadi. Chunki teatr sahnasida vokal ijro faqat qo‘shiq kuylash emas, balki dramatik harakat va ichki kechinmalarni uyg‘unlashtirish jarayonidir.

Umuman olganda, vokal janri teatr ko‘rkam san’atining ajralmas qismi bo‘lib, u kecha ham, bugun ham sahna asarlarining badiiy mukammalligini ta’minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘lib kelmoqda.

Mening fikrimcha, zamonaviy teatr rivojida vokal janriga yanada e’tibor qaratish zarur. Ayniqsa, milliy vokal an’analarini sahna talqinida kengroq qo‘llash, yosh ijrochilarni professional tayyorlash hamda jonli ijro madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Texnologik imkoniyatlardan foydalanish foydali bo‘lsada, jonli vokal ijroning tabiiyligi va hissiy ta’sirchanligi ustuvor bo‘lib qolishi kerak.

Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

– teatr oliy ta’lim muassasalarida vokal va sahna nutqi fanlarini yanada chuqurlashtirib o‘qitish;

– milliy musiqiy meros asosida yangi musiqali spektakllar yaratish;

– yosh vokal ijrochilar uchun mahorat darslari va amaliy sahna loyihalarini tashkil etish;

– teatrda jonli ijro madaniyatini qo‘llab-quvvatlash va targ‘ib qilish.

Xulosa qilib aytganda, vokal janri teatr san’atining badiiy mukammalligini ta’minlovchi muhim omil bo‘lib, uning an’anaviy va zamonaviy yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirish kelajak teatr taraqqiyoti uchun muhim istiqbol yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahmedov B. O‘zbek teatr tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1997.
2. Qodirov M. O‘zbek teatri va dramaturgiyasi tarixi. – Toshkent: Fan, 2006.
3. Rajabov I. Maqom asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
4. Abdullayev R. Musiqa nazariyasi asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston davlat konservatoriyasi nashriyoti, 2008.
5. Yo‘ldoshev J. Sahna nutqi va mahorati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
6. O‘zbek milliy ensiklopediyasi. 8-jild. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004.
7. To‘xtasinov M. O‘zbek musiqali drama san’ati. – Toshkent: San’at, 2015.
8. Karimov N. San’atshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

VOKAL SAN’ATI VA TEATR: SAHNAVIY IFODA UYG‘UNLIGI MASALALARI

Mavlenova Eleonora
Yunus Rajabiy nomidagi O‘zbek milliy musiqa san’ati instituti
Musiqashunoslik yo‘nalishi 2-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: Xaydarov Xumoyun
San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada vokal san’atining teatr san’atidagi o‘rni, uning badiiy-estetik ifoda vositasi sifatidagi ahamiyati hamda aktyor ijodidagi roli ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqotda vokal texnikasi, musiqiy dramatizm, vokal ifoda va sahnaviy obraz yaratish jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, vokal madaniyatining teatr san’ati rivojidagi o‘rni, aktyor mahoratini shakllantirishdagi ahamiyati hamda tomoshabin bilan emotsional aloqa o‘rnatishdagi funksiyasi yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: vokal san’ati, teatr, aktyor mahorati, musiqiy dramatizm, vokal ifoda, sahna madaniyati, obraz, emotsional ta’sir, vokal texnikasi, estetik qadriyat

Аннотация: В данной статье научно освещается место вокального искусства в театральном искусстве, его значение как средства художественно-эстетической выразительности, а также его роль в творчестве актёра. В исследовании анализируется взаимосвязь вокальной техники, музыкального драматизма, вокальной выразительности и процесса создания сценического образа. Кроме того, рассматривается значение вокальной культуры в развитии театрального искусства, её роль в формировании актёрского мастерства, а также функция установления эмоционального контакта со зрителем.

Ключевые слова: вокальное искусство, театр, актёрское мастерство, музыкальный драматизм, вокальная выразительность, сценическая культура, образ, эмоциональное воздействие, вокальная техника, эстетическая ценность

Abstract: This article scientifically examines the role of vocal art in theatrical art, its significance as a means of artistic and aesthetic expression, and its function in the actor’s creative work. The study analyzes the interrelationship between vocal technique, musical dramatism, vocal expression, and the process of creating a stage image. Furthermore, it explores the importance of vocal culture in the development of theatrical art, its role in shaping the actor’s professional mastery, and its function in establishing emotional communication with the audience.

Keywords: vocal art, theatre, acting mastery, musical dramatism, vocal expression, stage culture, image, emotional impact, vocal technique, aesthetic value

Yevropacha uslubdagi o‘zbek teatri xalqimizning asrlar davomida shakllangan va avloddan-avlodga o‘tib sayqallangan badiiy qadriyatlari negizida qaror topdi. Milliy an’analar, xalq og‘zaki ijodi, musiqiy va dramatik meros bilan uyg‘unlashgan holda shakllangan ushbu teatr qisqa vaqt ichida jahonning nufuzli

teatr jamoalari qatoridan munosib o‘rin egalladi. Bu jarayon o‘z-o‘zidan yuzaga kelgani yo‘q, balki sahna madaniyati, dramaturgiya, aktyorlik maktabi va rejissura san’atining izchil rivoji natijasida vujudga keldi. Teatr san’atida vokal ijro qadim zamonlardan buyon muhim ahamiyatga ega bo‘lib keladi. Antik Yunoniston davrida sahnadagi xor (xorus) vokal ifoda vositasi sifatida keng qo‘llanilgan. Ushbu xor spektakllarda asosiy badiiy elementlardan biri bo‘lib, dramatik jarayonni jonlantirish, hissiyotlarni kuchaytirish va voqealar rivojini yoritishda muhim rol o‘ynagan.

O‘rta asrlarda esa vokal ifoda nafaqat diniy va xalq ijodiy an’analarida, balki teatr janrlarida ham o‘z o‘rnini topdi. Keyinchalik, ayniqsa o‘rta asrlarning so‘nggi davrlarida opera janrining yuzaga kelishi teatr vokalining yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘ldi. Opera teatrining paydo bo‘lishi vokal san’atini nafaqat mustaqil musiqiy janr sifatida, balki teatr spektaklida dramaturgik jarayonning ajralmas qismi sifatida shakllantirdi. XVI-XVII asrlarda Italiyada opera san’ati shakllandi va rivojlandi, unda musiqiy dramatizm, vokal ifoda va sahna harakati bir butun sifatida qaraldi.

Bu davrda vokal ijro sahnadagi dramatik jarayonning asosiy vositasiga aylandi, unda aktyorlarning ovoz va ijodiy mahorati sahnadagi harakatlar va dramatik voqealar bilan birlashib, tomoshabinga kuchli estetik va emotsional ta’sir ko‘rsatdi. Bu jarayonlar so‘ngra butun Yevropaga tarqaldi va teatr san’atida vokal ijroning o‘rni va roli barcha mamlakatlarda kengayib bordi. Sharqona teatrlarda esa musiqaning o‘rni yanada kengroq va ichki mazmun jihatidan murakkabroq bo‘lgan. Markaziy Osiyo hamda Yaqin Sharq hududlarida shakllangan sahna va tomosha an’analarida qo‘shiq va musiqiy ohang ijodning ajralmas bo‘lagi sifatida namoyon bo‘lgan. “Sahna shunday minbarki, undan turib ichingdagi dardingni, quvonch iztirobingni va boshqa his-tuyg‘ularni bemalol aytishing mumkin. Teatr san’ati, musiqa, raqs va boshqa san'atning boshqa turlari orqali insoniyatni tarbiyalash ularga estetik zavq berish mumkin. Ezgulikka undash, qo‘yilgan maqsadlarni amalga oshirish uchun esa ijrochining mahoratiga tayanish to‘g‘ri natijadir. Teatr shunday maskanki, u yerda ishlagan, o‘sha muhitga kirgan, yashagan inson sehrlanmasdan qolmaydi. Chunki, u yerning o‘ziga xos, oddiy insonlar anglab his etib bo‘lmaydigan sinoati bor [1]”.

Tarixiy nuqtai nazardan qaralganda, vokalning teatr estetikasi bilan uyg‘unligi qadim davrlardanoq shakllangan. Qadimgi Yunon tragediyalarida xor qo‘shiqlari tomoshaning estetik asosini tashkil etib, sahnadagi voqealarning mazmunini sharhlash bilan birga, unga falsafiy va ruhiy teranlik bag‘ishlagan. Xor ijrosi voqea rivojini izohlabgina qolmay, balki tomoshabinning hissiy olamini ham harakatga keltirgan. Sharq teatr madaniyatida ham - masalan, o‘zbek, fors va hind sahna an’analarida - qo‘shiq, maqom yo‘llari hamda musiqiy ohanglar orqali obrazlarning ichki kechinmalari ifoda etilgan. Bu holat vokal san’atining teatr estetik tafakkuridagi qadimiy va mustahkam ildizlarga ega ekanini ko‘rsatadi. Estetika ta’limotiga ko‘ra, har bir badiiy ifoda shakli tomoshabinda go‘zallik tuyg‘usini uyg‘otishga xizmat qiladi. Vokal san’ati esa bu tuyg‘uni tovush, ohang va ritm vositasida yuzaga chiqaradi. Ovozning tembri, ohangdorligi, intonatsion aniqligi

hamda dinamika o‘zgarishlari tinglovchining estetik idrokini jonlantiradi. Shu bois teatr vokali shunchaki musiqiy unsur emas, balki go‘zallikni eshitish orqali his etish jarayonidir. Inson ovozida mujassam bo‘lgan ma’naviy quvvat teatr estetikasi uchun yuksak badiiy qiymat kasb etadi.

Mustaqillikdan keyingi davrda o‘zbek teatri jahon teatr maktablari bilan ijodiy hamkorlik asosida rivojlanish bosqichiga kirdi. So‘nggi yillarda mamlakatimiz teatr jamoalari va san’at namoyandalari Germaniya, Fransiya, Hindiston, AQSh, Belgiya hamda Misr kabi davlatlarda o‘tkazilgan nufuzli xalqaro festivallarda munosib ishtirok etib kelmoqdalar. Mazkur jarayon milliy teatr san’atining xalqaro madaniy makon bilan bevosita muloqotga kirishganini ko‘rsatadi. Shuningdek, o‘zbek rejissorlari va aktyorlarini xorijiy mamlakatlarga taklif etish amaliyoti izchil tus olgan. Bir vaqtning o‘zida Qozog'iston, Tojikiston hamda AQShdan kelgan sahna ustalari respublikamiz teatrlarida spektakllar sahnalashtirmoqdalar. Ispaniyalik va amerikalik dirijyorlar opera sahnalarida ijod qilayotgan bo‘lsa, o‘zbekistonlik rejissorlar Fransiya, AQSh, Isroil hamda Rossiya teatr sahnalarida o‘z sahna talqinlarini namoyish etganlar. Bunday o‘zaro ijodiy almashinuv milliy teatr san’atining badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, tajriba va uslubiy boyish jarayonini jadallashtirmoqda. Zamonaviy teatr amaliyotida vokal ifoda obraz yaratish jarayonida yangi bosqichga ko‘tarilgan.

Xulosa qilib aytganda, vokal san’ati teatrning ichki mohiyatini belgilovchi eng asosiy badiiy vositalardan biridir. Ovoz sahnada shunchaki matnni yetkazish quroli emas, balki obrazning ruhiy olamini ochib beruvchi, uning kechinmalari va ma’naviy holatini ifodalovchi tirik kuchdir. Teatr tarixining turli bosqichlarida ham, bugungi sahna amaliyotida ham vokal ifoda dramatik ta’sirni chuqurlashtirib, tomoshabin bilan bevosita ruhiy aloqa o‘rnatishga xizmat qilib kelmoqda. Ayniqsa, maqom, dostonchilik va sahnaviy qo‘shiq an’analari misolida ko‘rish mumkinki, inson ovozi orqali go‘zallik, iztirob, quvonch va falsafiy mushohada bir butun holda namoyon bo‘ladi. Ovozning tembri, ohangi va ichki quvvati obrazga jon bag‘ishlaydi, sahna harakatini ma’no bilan to‘ldiradi. Shu bois, teatr san’atining badiiy kuchi ko‘p jihatdan vokal imkoniyatlariga tayanadi. Inson ovozi sahnaning eng tabiiy va eng ta’sirchan ifoda vositasi bo‘lib, u teatr estetikasining barqarorligi va umrboqiyligini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tursunboyev.S. O‘zbek teatr tarixi. T..2007.
2. Madaliev, A., & Mirsolieva, D. (2022, March). QO ‘G ‘IRCHOQ TEATRI SAN’ATI. In Archive of Conferences (pp. 92-95)
3. Madalievna, I. S., & Abdurahimovna, J. R. (2021). The Analogies Used in Mukimi’s Works. European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 9, 95-99.
4. Ochilova K.I. O‘zbekistonda teatr san’ati tarixi. “Экономика и социум” №11(113)-2 2023
5. Usmanova.N. Vokal san’atining teatrdagi o‘rni. "Oriental Art and Culture" Scientific Methodical Journal. Volume 6 Issue 4 | November 2025

1-SEKCIYA: REJISSURA HÁM AKTYORLÍQ ÓNERIN RAWAJLANDÍRÍWDA JAŃA JANTASÍWLAR		
Yusupov Kuanishbay Baltabayevich	Teatr va tomoshabin munosabatlarining ijtımoiy-falsafiy asoslari: Qoraqalpoq milliy madaniyati kontekstida	7-11
Юсупов Шакир Турсунович	Театр санъати талабаларининг монолог ижроси: замонавий ёндашувлар ва методик масалалар	12-16
Уснатов Рашид	Актёрлик маҳоратини ўрганишда Михаил Александрович Чехов мактаби	16-20
Исмаилова Марияш	Принципы драматического актёрства: теоретико-методологический анализ категорий действия, переживания и формы	21-24
Уразмбетова Лизахан	Система Станиславского-система воспитание актёра и режиссёра	24-28
Shavkatova Gulnoza Rustam qizi	Teatr studiyalari faoliyati yurtboshimiz e'tirofida	29-31
Pirnazarov Nurnazar	Texnogumanistik transformatsiya sharoitida teatr va tomoshabin munosabatlari: ma'naviy qadriyatlar evolyutsiyasi va muammolari	31-35
Nazarımbetov Bazarbay	Qoraqalpoq xalqining urf-odatlari teatrlashtirilgan tomoshalarda	36-37
Xojanov Jabbarbergen **Xo'janova Mehribon**	Yoshlar teatri – zamon bilan hamnafas	38-40
Қәллибеков Нурназар Пирназарович	Инсан өмиринде актёрлық шеберлиги	41-49
Юсупбаев Махмут Гаипович	Қарақалпақстанда кино қалай жаратылды, дәслепки қәдемлер, машқалалар хәм жетискенликлер	49-52
Тажигалиева Марьяш	Қарақалпақ театрына биринши қуўыршақ актёрларының кирип келиўи	52-54
Nazarov Fozil Rahmiddin o'g'li	Teatr va tomoshabin munosabatlarida zamonaviy muloqot muammolari	54-57
Qazaqbaeva Ramuza Perdebaevna	Tomoshabinlarni teatrga jalb qilish: zamonaviy yondashuvlar	58-60
Baxieva Biybinaz	Bo'lajak aktyorlarga koordinatsiya mashqlarining ahamiyati va foydalari	60-62
Esemuradov Elmurat	Estrada aktyorlíǵında pantomima óneriniń orní	62-64
Qudaybergenov Alibek	Aktyor sóylewin rawajlandırıwda texnikalıq shınıǵıwlardıń úylesimliligi	65-67
Ataniyazova Elmira	Sahna nutqining psixofiziologik va lingvopragmatik asoslari hamda bo'lajak aktyorlarda nutqiy kompetensiyaning shakllanish muammolari	68-70

Rajapbaev Batir Bekimbetovich	Teatr san’atining ustuvor yo‘nalishlari	70-74
Jumanov Rinat	Aktyorlıq sheberligi mektebinde innovaciyalıq tálimniń ornı	74-76
Xojalepesova Xurliman	Milliy teatrda aktyorlıq usıllarınıń rawajlanıwı	77-80
Qudaybergenova Shaxnoza Reymnazarovna	Mustaqillik yillarida Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat akademik musiqali teatr rivoji	80-83
Сапаров Ринат	Театрализация как главный метод режиссуры в культурно массовых мероприятиях	83-86
Abilbaev Allayar Baxıtbaevich	Aktyorlik san’atida nutq va plastika integratsiyasi	86-88
Nazarimbetov Bazarbay Nuratdinov Azizbek	Keshirme hám kórsetip beriw óneri	89-91
Qudaybergenov Alibek Mırzamuratova Inabat	Aktyorlıq sheberliginde fizikalıq hám ruwxıy háreket úylesimliliginiń teoriyalıq hám ámeliy tiykarları	91-93
Xojalepesova Hurliman Norkulova Sevinch	Estrada aktyorligi yo‘nalishi talabalarida sahnaviy plastikani shakllantirish	93-95
Baxieva Biybinaz Tajimuratova Parwaz	Qaraqalpaq teatrları repertuarları	96-97
Qazaqbaeva Gulayim Perdebaevna	The role of theater festivals in the development of cultural tourism	98-100
Tajimuratova Parwaz Qutlimuratova Ayzada	Sahna — inson qalbining ko‘zgusi	100-102
Baxieva Biybinaz Qutlımuratova Ayzada	Tamashagóy hám saxna arasındağı ruwxıy baylanıs	103-105
Qazaqbaeva Ramuza Djoldasbaeva Shiyrin	Teatr kórkem ónerinde jas tamashagóy auditoriyasın qáliplestiriw máselesi	105-107
Qazaqbaeva Ramuza Aymuratova Sarbinaz	Teatrda sahna madaniyati	107-109
Qazaqbaeva Ramuza Arıslanbaeva Tumaris	Tomoshabin va teatr o‘rtasidagi muloqot: zamonaviy muammolar va yechimlar	110-113
Esemuratov Elmurat Nurmuratov Otabek	Qaraqalpaq teatr kórkem-óneri hám onıń rawajlanıw tariyxı	113-115
Urazmbetova Lizaxan Maratov Baxit	Zamonaviy teatrda tomoshabin didining o‘zgarishi va uning sahna san’atiga ta’siri	115-118
Urazbaev Damir Ziynatdinova Zita	Tomoshabinlar e’tirofi (Qoraqalpoq davlat yosh tomoshabinlar teatri misolida)	118-121
Zamatdinov Adilbek Asilova Ulmeken	Aktyorlik mahoratida berilgan shart-sharoitni o‘zlashtirish	121-124

Nurmuratov Otabek	Rolga kirish va transformatsiyaning aktyor mahoratida tutgan o‘rni	125-127
Mırzamuratova Inabat	Estrada aktyorlarín tayarlawda psixofizika hám psixotexnikanıń áhmiyeti	128-130
Qudaybergenov Alibek **Orazbaev Inambek**	Jas aktyorlardí qáliplestiriwde teatrdíń orní	131-133
Mırzamuratova Inabat **Jańabaev Miyirbek**	Bolajaq aktyorlardíń sóylewın rawajlandíríwda dem alíw shíníǵíwlarínín áhmıyetı	134-136
Jańabaev Miyirbek	Teatr mádenıyatınıń jaslar tárbıyasında tutqan orní	136-139
Xojalepesova Hurliman **Qudiyarova Dilafruz**	Teatr aktyorí hám kıno aktyorí arasíndaǵí ayírmashílíqlar	139-141
Mırzamuratova Inabat **Jangabaev Miyirbek**	Aktyor texnikasí hám ról ústinde islew processi	141-143
Zamatdinov Adilbek **Asamatdinov Jalalatdin**	Saxnada aktyordíń plastikalíq sheberlígí	143-145
2–SEKCIYA: MÁDENIYAT, BIBLIOGRAFIYA HÁM SOCIAL–GUMANITAR TARAWÍNDA INTEGRATIV JANTASÍWLAR HÁM ZAMANAGÓY KONSEPCIYALAR		
Матимов Қошқарбай	Ҳәзирги прозалық шығармалардың эсселесиў тенденциясы	146-149
Saparbaeva Gulshira	Jaslar tárbiyasínda mádeniy iskerliktiń roli	149-151
Хамидов Нуратдин	Родового оформление англицизмов и романизмов В немецком языке	151-155
Eshbaeva Gulbahar	Madaniyat va san’at taraqqiyotiga bir nazar	156-159
Sharipova Dilbarxan	Kitapxanalardíń innovaciyalíq potencialín bahalawda innovaciyalíq xízmettiń orní	159-163
Aytimova Dilbar	Qo‘lyozmalar, noyob nashrlarni saqlash va yozma manbalarni raqamlashtirish	163-166
Umirova Gulzixan	Globallashuv jarayonida milliy madaniy identiklik transformatsiyasi	167-169
Shaniyazova Nuriya	Madaniyat va san’at sohasini innovatsion rivojlantirish asoslari	169-174
Ońǵarbaeva Qutlıbiyke	Bibliografiya – madaniy kommunikatsiya vositasi sifatida: zamonaviy konseptual yondashuvlar	174-177
Mambetova Ayxan	Kutubxonalarda o‘lkashunoslik bibliografiya ishini tashkil etish	177-179
Dlimova Zulfiya	Kishi qalalarda mádeniyat menejmentin rawajlandiriwda innovaciyaliq qatnaslar	179-181
Tlewnazarova Ziyuargul	Madaniyat va ijtimoiy-madaniy faoliyat: ijtimoiy o‘zgarishlar va yangi madaniy qadriyatlarning shakllanishi	181-183
Utemuratova Xurliman	Ózbekstan jámiyetinde sanlí mádeniyat hám dástúriy	183-185

	qádiriyatlar transformaciyası	
Dauletbaeva Gúlzira	Studentlerde óz betinshe bilim kónlikpelerin rawajlandíríwda kitapxananíń roli	185-187
Saparniyazov Qaharman	Yangi qoraqalpog‘istonda ma’naviy-ruhiy turmush darajasini yuksaltirishning zamonaviy taraqqiyot yo‘nalishlari	188-190
Urazbaeva Gulparshin	Qoraqalpoq milliy qadriyatlarining yangi ma’naviy muhitni shakllantirish	191-192
Оразов Абдикадир	Театр журналистикасының қәлиплесиўи	193-195
Eshmuratov Ajiniyaz Jiemuratova Jamshira	Globallashuv jarayonining madaniyatga ta’siri	195-198
Eshmuratov Ajiniyaz Jiemuratova Jamshira	Madaniyat – insoniyat taraqqiyotining mezoni	198-200
Камалова Гулайым	Қара үй қурылысы ҳәм оның безеклери	200-203
Madreymova Nasiba Turdımuratova Laylo	Madaniyat – jamiyat taraqqiyotining asosi	203-207
Urazbaev Islam Baymuxanova Gúljaxan	Madaniyat nazariyasi va tarixi	207-210
3–SEKCIYA: FOLKLOR HÁM ZAMANAGÓY KÓRKEM ÓNER ORTASINDAǴI ÚYLESIMLILIK		
Axímbetova Gúlbaxar	Ózbek hám qaraqalpaq xalíq dástanlarínıń ózine tán ózgeshelikleri	211-213
Ermatov Mashrabjon	Farg‘ona-toshkent bastakorlik ijodiyoti	214-217
Сапарбаева Севара	Как средство формирования креативного мышления и эстетического восприятия личности	217-219
Tairova Yuliya	Prospects for the development of regional forms of uzbek dance in the context of global cultural processes	219-221
Eshimuratova Almagúl	Qaraqalpaq salt-dástúr qosíqlarínıń etnomádeniy hám sociallíq-funkcional áhmiyeti	222-224
Óteshova Gulayim	Baqsílarda saxna etikası: dástúr hám zamanagóylik kriteriyaları	225-227
Begjanov Berdaq	Xalíq saz ásbabí alamoynaq duwtardíń kelip shíǵíw tariyxí	228-231
Uzakov Satbay	Folklorning san’at sohasidagi o‘rni	231-234
Jarílqaǵanov Abdisayd	Dástan atqariwshílíǵında baqsílardíń tutqan orní	234-238
Jalǵasbaeva Azada	Qaraqalpaq xalíq qosíqları hayal-qízlar atqarıwshíları mísalında	238-242
Allanova Juldız	Ózbek hám qaraqalpaq xalíq dástanları hám onıń klassifikaciyası	243-245
Abdramanova Dilbar	Balalar folklorí hám onıń jámiyettegi tárbiyalíq áhmiyeti	245-248

4 – SEKCIYA: ZAMANAGÓY DRAMATURGIYADA TEMA HÁM JANR IZLENIWLERI		
Nasırov Miratdin	Uilyam shekspir dramaturgiyası, oníń ózgeshelikleri hám áhmiyeti	249-256
Ismailov Ajiniyaz	Dramediya janridagi spektaklda ramziy obraz va drama janrining sahnaviy talqini	257-259
Darushova Darixa	“Alovuddin” spektaklida yaxshilik va yomonlik konfliktining dramaturgik talqini	259-262
Насыров Миратдин	Спектакли и драматургия в каракалпакстане	262-268
Yunisova Mexriban	Jurnalistikalíq teatr: jámiyet mashqalalarín saxnada kórsetiw tájiriybeleri	269-271
Уразбаев Дамир	Эстрада концерт дастурларида драматургик қурилиш ва ритм динамикаси	271-274
Turganbaev Aybek	Zamonaviy teatr san’atida bolalar dramaturgiyasi va talqin masalalari	274-276
Jumamuratova Gulsanem	Zamonaviy dramaturgiyada mavzu va janr masalasi	277-280
Aytmuratova Baxıtgúl	Ózbek dramaturgiyasíndaǵí tema hám janr izleniwleri (sh.boshbekovtıń “temir qatın” spektakli mısalında)	280-282
Darushova Darixa **Ǵaybullaev Zaratdin**	“Jamila” shíǵarmasında muhabbat hám erkinlik ideyasíníń kórkem sáwleleniwi	283-285
Amanbaeva Albina **Seitnazarova Tarbiya**	“Tebranmas yuraklar” – zamonaviy sahna asarining inson ruhiyatiga tasiri	285-288
5–SEKCIYA: TEXNOGEN ÓNERINDE VIZUAL ESTETIKA HÁM DIZAYN MÁSELELERI.		
Заретдинов Караматдин	Этапы формирования и развития технологий цифрового телевидения	289-291
Abdreymov Manas	Zamonaviy filmlarda ovoz rejissyorligi mahorati	292-294
Sharafatdin Bawetdinov	Radio ovoz rejissurasi	295-299
Tilepov Quatbay	Musiqaning kinoda tutgan o‘rni: nazariy va amaliy tahlil	299-301
Bisengaliev Tursıngali	Dawíslastíríw óneriniń tiykarǵí teoriyasí	301-304
Shoymardonov Asadbek	Hujjatli filmning ta’limiy va tarbiyaviy funksiyalari: nazariy va amaliy tahlil	304-306
Shukurov Yasharbek	Kinoda ovoz va musiqa orqali badiiy obraz yaratish masalalari	306-308
Toxirov Avazbek	Kino, televideniye va radioning jamiyat ijtimoiy-madaniy taraqqiyotidagi ahamiyati	308-310
Qdırbaev Islambek **Kamalov Musabek**	Kino san’atida ovoz rejissyorligi va ovoz dizaynining badiiy hamda texnologik asoslari	310-312
Kurbaniyazov Rufat **Uzaqbaeva Mexriban**	Zamonaviy ovoz yozish studiyalarida raqamli texnologiyalarning roli va rivojlanish istiqbollari	312-314

Nietullaev Rustam **Jóraev Jumanazar**	Musiqiy tovush va uning xususiyatlari	315-316
6–SEKCIYA: TEATR KÓRKEM ÓNERINDE VOKAL JANRINIŃ ÁHMIYETI: KESHE HÁM BÚGIN		
Xodjametova Gulchira	Qoraqalpog‘istonda estrada musiqa ijrochiligi maktablarining rivojlanishi	317-321
Балтаниязов Сарсенбай	Ўрта аср шарқ алломаларининг мусиқа санъатидан оқилона фойдаланиш	321-324
Абдуллаева Улбийби	Принципы формообразования арии в оперном жанре н примере ария ажинияза из оперы н.мухаммединова	325-328
Munteeva Gulnara	Rus estrada kórkem óneriniń qaraqalpaq estradasína tásiri tariyxínan	328-330
Embergenova Gulayda	Tariyxíy hám zamanagóy kontekstte teatr kórkem ónerinde vokal janríniń orní	330-332
Сейтжанова Қамар	Музыкалық драма, вокал атқарыўшылығының әҳмийети (боран операсы мысалында)	333-337
Bekbergenov Zarlıq	Pedagogikada muzikaniń elementar teoriyasi	337-340
Ermanova Dilafruz	Volfgang amadey motsartning “turetskiy marsh” asarining yozilish tarixi	340-342
Қуламбетова Жаңыл **Маткасымова Гүлайым**	Дж. Пуччини, “джанни скикки” операсы, ариялар, Оқыў процессинде педагогикалық репертуар сыпатында	343-348
Allambergenov Rustam	Mahalliy musiqiy uslublar	348-351
Палуаниязов Мийирбек **Хожамуратов Салаўат**	Музыка педагогикасы ҳәм режиссёрдың өз-ара байланысы	352-359
Saitov Jaqsılıq	Qaraqalpaq orkestrin shólkemlestiriwde kompozitor abdireyim sultanovtíń orní	360-363
Nuratdinov Timur	Vokal ónerinde diafragmaníń áhmiyeti hám oní rawajlandíríwdíń ámeliy baǵdarlamasí	363-366
Muxammeddinov Kallibek	Dawístí saqlaw hám oníń usíllarí	366-370
Эльмуратова Гулнара	Синтез цифровых образовательных средств и классических методов в преподавании предмета “музыкальная литература”	370-372
Qalmuratov Ańsatbay	Qashqar rubabíníń xalíq sazlarí orkestrindegi orní	373-375
Tadjetdinov Mansur	Teatr san’atida vokal janrining ahamiyati: kecha va bugun	375-378
Alisherov Otabekjon	Teatr san’atida vokal janrining ahamiyati: kecha va bugun	378-380
Mavlenova Eleonora **Xaydarov Xumoyun**	Vokal san’ati va teatr: sahnaviy ifoda uyg‘unligi masalalari	381-383

“TEATR VA TOMOSHABIN: MUAMMOLAR VA YECHIM”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya
MATERIALLAR TO‘PLAMI
(2026-yil, 26-27-fevral)

***

“TEATR HÁM TAMASHAGÓY: MASHQALALAR HÁM SHESHIM”
atamasındağı respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya
MATERIALLAR TOPLAMÍ
(2026-jıl, 26-27-fevral)

Redaktorlar: A.Qudaybergenov
B.Baxiyeva
Tex redaktor: B.Allaniyazov
Operator: K.Tajibaev

Original maketten basıwǵa ruxsat etilgen waqıt 27.03.2026

Qaǵaz formatı $64/84^{1/}_{16}$. Ofset usılında basıldı.

Garniturası – «Times». Kólemi 7.6 b/t

Jámi 50 nusqada. Bahası shártnama boyınsha

Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabineti tárepinen baspa xızmeti menen shuǵıllanıw ushın

3010483-sanlı licenziya: **17.11.2025**

«PIXEL FLASH PRINT» baspası: 230105

Mánzil: Nókis qalası, Ayjan jıraw kóshesi 24 úy

«PIXEL FLASH PRINT» baspası

Nókis – 2026

ISBN 978-9910-512-41-4
9 789910 512414
«PIXEL FLASH PRINT»
baspası